

ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศสตั้งแต่
ร.ศ. 112 ถึง ร.ศ. 126 (ค.ศ. 1893 - 1907)

หอสมุดกลาง
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ปริญญาโท

ของ

สุวิทย์ พักขาว

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาโทศึกษามหาบัณฑิต

11 กรกฎาคม 2518

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำตัวนิสิต ได้พิจารณาปริญญานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาค้นคว้าหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิตของ
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

ศาสตราจารย์ ดร. สมเด็จพระสังฆราช

ประธาน

ดร. สมเด็จพระสังฆราช

กรรมการ

11 กรกฎาคม 2518

ประกาศคุณูปการ

ในการศึกษากันทั่วทั้งนี้ ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์คุณวรณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และอาจารย์จร สุธพานิช ที่กรุณาให้คำแนะนำ ทราวจักแก้ไข ปริณิธานนิพนธ์เรื่องนี้จนสำเร็จเรียบร้อย

ขอขอบกณเจาหนาที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ และเจาหนาที่หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร เจาหนาที่กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ และเจาหนาที่สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ได้อำนวยความสะดวกในการใช้เอกสารเป็นอย่างดี ขอขอบพระคุณอาจารย์พระ เกษแก้ว ที่ได้กรุณาช่วยเหลือในคำภาษาไทย

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์จร สุธพานิช และสถาบันไทยคดีอีกครั้งที่ได้ให้ทุนสำหรับการพิมพ์ปริณิธานนิพนธ์ เรื่องนี้

อนึ่ง ปริณิธานนิพนธ์เรื่องนี้ จะไม่สำเร็จลุล่วงลงไค่ด้วยก็ ถ้าไม่ได้รับความช่วยเหลือเป็นอย่างดี ตั้งแต่เริ่มจนจนสำเร็จเรียบร้อย จาก คุณกาญจนา พักชาว ผู้เขียนขอขอบกณไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

ความดีของปริณิธานนิพนธ์เรื่องนี้ขออุทิศแด่บูรพาจารย์ บิคารมารคา ผู้ล่วงลับไปแล้ว และผู้มีส่วนช่วยไทยประเทศไทยรอดพ้นจากการตกเป็นเมืองขึ้นของมหาอำนาจตะวันตก

สุวิทย์ พักชาว

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทนำ	1
1 ภูมิหลังความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสสามทศวรรษ ก่อน ค.ศ. 1893 ถึงสนธิสัญญา 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893	7
ตอน 1 : ปัญหาสำคัญ 3 ประการก่อนวิกฤตการณ์ ค.ศ. 1893	7
✓ ปัญหาเขมร	8
ปัญหาสิบสองจุไทย	16
ปัญหาลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง	24
ตอน 2 : ฝรั่งเศส-ไทย-อังกฤษ กับวิกฤตการณ์ ค.ศ. 1893	39
ท่าทีของอังกฤษกับก.ร.ไใช้กำลังของฝรั่งเศส	40
การใช้นโยบายปืนเรือของฝรั่งเศสต่อไทยกับท่าทีของอังกฤษ	50
ตอน 3 : สนธิสัญญาและผลของสนธิสัญญา 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 ..	64
สนธิสัญญา 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893	64
ผลของสนธิสัญญา สนธิสัญญา 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893	69
2 ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสหลัง ค.ศ. 1893 ถึง 1896	72
ตอน 1 คดีพระยอกเมืองขวาง	77
สาเหตุที่มีการพิจารณาคดีพระยอกเมืองขวาง	77
การพิจารณาคดีครั้งแรกโดยศาลไทย	79
การพิจารณาคดีโดยศาลผสม	89
ตอน 2 ปัญหาหลวงพระบางฝั่งขวา	111
สาเหตุของปัญหา	111
เจ้าอุปราชหลวงพระบางข้ามมาปกครอง "ฝั่งขวา"	112

2	สาเหตุที่เจ้าอุปราชเข้ามาปกครองฝั่งขวา	114
	ปฏิริยาโต้ตอบระหว่างฝ่ายไทยกับฝ่ายลาวหลวงพระบางใน	
	ตอนแรก	115
	พฤติกรรมที่เพิ่มความรุนแรงของฝ่ายลาวหลวงพระบางและ	
	ปฏิริยาจากฝ่ายไทย	117
	ปฏิริยาโต้ตอบระหว่างฝ่ายไทยกับฝ่ายฝรั่งเศส	120
	พฤติกรรมที่รุนแรงของฝ่ายลาวหลวงพระบาง และการถอน	
	ข้าหลวงไทยจากหลวงพระบางฝั่งขวา	123
	ฝ่ายลาวหลวงพระบางรุกเข้ามานอกเขต 25 กิโลเมตร ..	125
3	การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสตั้งแต่ ค.ศ. 1899 ถึง 1903	130
	ตอน 1 การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ	130
	ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศส	131
	ปัญหาหลวงพระบางและฝั่งขวาแม่น้ำโขง	136
	ปัญหาเขต 25 กิโลเมตร	138
	ปัญหาจันทบุรี	140
	ตอน 2 : การเจรจาและความล้มเหลวของสนธิสัญญาไทย-ฝรั่งเศส	
	ค.ศ. 1902	147
	การเจรจาเพื่อทำสนธิสัญญา 1902	147
	ความล้มเหลวของสนธิสัญญา 1902	176
4	อนุสัญญาไทย-ฝรั่งเศส ฉบับ 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1904	189
	ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศส	90
	✓ ปัญหาดินแดนที่ไทยยกให้ฝรั่งเศส	206
	✓ ปัญหาการถอนทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรีและปัญหาทราก	213

4	✓ ปัญหาการสร้างทางรถไฟในลุ่มแม่น้ำโขง	225
	✓ ปัญหาการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในมณฑลเขมร	234
	ข้อตกลงอังกฤษ-ฝรั่งเศส (Entente Cordiale of 1904) กับ	
	อนุสัญญาไทย-ฝรั่งเศส ฉบับ 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1904	247
	ผลของอนุสัญญาและพิธีสาร	257
5	สนธิสัญญาไทย-ฝรั่งเศส ฉบับ 23 มีนาคม ค.ศ. 1907	262
	สาเหตุและความเป็นมาของการเจรจา	262
	สถานการณ์ที่ช่วยให้การเจรจาประสบผลสำเร็จ	276
	สนธิสัญญาไทย-ฝรั่งเศส ฉบับ 23 มีนาคม ค.ศ. 1907	281
	ผลของสนธิสัญญา	289
6	บทสรุป	303
๗	บรรณานุกรม	310
๘	ภาคผนวก	
	ภาคผนวก ก. สนธิสัญญา อนุสัญญา และข้อตกลงต่าง ๆ	(1)
	ภาคผนวก ข. เอกสารสำคัญบางฉบับเกี่ยวกับคดีพระยอคเมืองขวาง	(58)
	ภาคผนวก ค. ประกาศของเจ้าอุปราชหลวงพระบาง	(71)
	ภาคผนวก ง. การตั้งศาลต่างประเทศ	(74)

บทนำ

พม่าเสียมณฑลยะไข่ หรืออาระกัน (Arakan) และมณฑลตะนาวศรี (Tenasserim) ให้แก่อังกฤษในปี ค.ศ. 1826¹ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ก.ศ. 1824 - 1851) ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ค.ศ. 1851 - 1868) อังกฤษได้แสดงท่าทีเป็นประหลาดอำนาจนักล่าเมืองขึ้นเด่นชัดขึ้น เมื่อเข้ายึดมณฑลหงสาวดี (Pegu) ไปจากพม่าในปี ค.ศ. 1852² จนในที่สุดพม่าทั้งประเทศก็ตกไปเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษในปี ค.ศ. 1886³ ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ค.ศ. 1868 - 1910) แคมป์อำนาจนักล่าเมืองขึ้นที่นำกลัวยิ่งกว่าอังกฤษคือ ฝรั่งเศส ขณะที่อังกฤษเข้ามาทางทิศตะวันตกของไทย ฝรั่งเศสก็เข้ามาทางทิศตะวันออกของไทย อังกฤษใช้เวลา 60 ปี จาก ค.ศ. 1826 - 1886 จึงได้พม่าเป็นเมืองขึ้นทั้งประเทศ แต่ฝรั่งเศสใช้เวลาเพียง 24 ปี จาก ค.ศ. 1859 - 1883 ก็ได้ญวนทั้งประเทศ รวมทั้งเขมรส่วนนอกซึ่งเป็นประเทศราชของไทยไปเป็นเมืองขึ้น

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฝรั่งเศสได้เริ่มใช้กำลังกับญวนในต้นปี ค.ศ. 1859⁴ โดยทำการยึดไซ่ง่อน ภายในปี ค.ศ. 1867 ก่อนสิ้นรัชกาลของพระองค์ ฝรั่งเศสก็ได้โคชินจีนและเขมรส่วนนอก⁵ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอม

---

¹ J.S. Furnivall, Colonial Policy and Practice, p. 23 และ D.G.E. Hall, Burma, p. 138.

² D.G.E. Hall, A History of South-East Asia, pp. 609-611 และ D.G.E. Hall, Burma, p. 141.

³ J.S. Furnivall, op. cit., p. 70 และ D.G.E. Hall, A History of South-East Asia, p. 640.

⁴ D.G.E. Hall, A History of South-East Asia, p. 648.

⁵ Ibid., p. 653.

เกล้าเจ้าอยู่หัว ฝรั่งเศสก็ไถ่ถอนทั้งหมด¹ (ค.ศ. 1883) ก่อนที่อังกฤษจะได้พม่าทั้งประเทศ ถึง 3 ปี ทั้ง ๆ ที่ฝรั่งเศสเริ่มทำสงครามครั้งแรกกับญวนภายหลังที่อังกฤษ เริ่มทำสงครามครั้งแรกกับพม่าถึง 35 ปี

เมื่อฝรั่งเศสไถ่ถอนทั้งหมดและเขมรส่วนนอกไปแล้ว ทำให้พรมแดนประเทศราชของไทยกับพรมแดนในส่วนที่เป็นของฝรั่งเศสติดต่อกัน ปัญหาที่เกิดขึ้นไม่เพียงแต่ปัญหาพรมแดน² ที่ติดต่อกันเท่านั้น แต่ได้เกิดปัญหาที่ว่า ฝรั่งเศสได้อ้างสิทธิ์เหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง³ และตอบอ้างได้อ้างสิทธิ์ในดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงด้วย⁴

เป็นเรื่องที่แปลก และน่าสนใจมากในข้อที่ว่า ไทยเป็นประเทศเดียวในเอเชียอาคเนย์ที่รักษาเอกราชไว้ได้ในยุคล่าเมืองขึ้นนี้ แต่อย่างไรก็ตามไทยก็ต้องสูญเสียหลายสิ่งหลายอย่างไปจนแทบจะเอาตัวไม่รอด นับตั้งแต่เสียเขมรส่วนนอกให้แก่ฝรั่งเศสใน ค.ศ. 1867 จนกระทั่งสุดท้ายเสียมณฑลเขมรให้กับฝรั่งเศสใน ค.ศ. 1907 ซึ่งเป็นเวลาห่างกัน 40 ปี เฉพาะดินแดนที่ไทยเสียให้กับฝรั่งเศสในระยะ 40 ปี คิดเป็นพื้นที่เท่า ๆ กับดินแดนที่ไทยเหลืออยู่ทุกวันนี้⁵ ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในระยะ 40 ปีดังกล่าวเป็นเรื่องที่น่าสนใจ

¹Ibid., p. 661.

²เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี
เล่ม 4 หน้า 162-3

³กองจดหมายเหตุแห่งชาติ (กจช.) ร.5 ผ.18.1/1 M. Pavie - Prince Devawongse, March 21, 1893.

⁴กจช. ร.5 ผ.19/1 พระยาสุรียานุวัตร (เกิด บุญนาค) กรมหลวงเทเวศ-
วงศ์วโรปการ ที่ 49 2 ก.ย.121 (1902)

⁵หลวงวิจิตรวาทการ ปาฐกถาและคำบรรยายของพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ
หน้า 23 กล่าวว่ ดินแดนที่เสียให้ฝรั่งเศสทั้งหมด 467,500 ตารางกิโลเมตร ดินแดน
ที่เหลืออยู่ในขณะนั้น (พ.ศ. 2483) 513,447 ตารางกิโลเมตร

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในสมัยรัชกาลที่ห้า มีผู้ที่ได้ทำการศึกษาเพื่อทำปฏิญานพนธ์มาแล้ว 3 คนคือ เทียนศรี ดูก (สุนิช) ได้ศึกษาเรื่อง "ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ในศตวรรษที่ 19" ซึ่งเป็นปฏิญานพนธ์ภาษาฝรั่งเศสระดับปริญญาเอกของมหาวิทยาลัยซอร์บอนน์ โดยศึกษาในช่วงระยะเวลาจนถึง 2 รัชกาล คือ ความสัมพันธ์ระหว่างไทย - ฝรั่งเศสในสมัยรัชกาลที่สี่และที่ห้า โดยอาศัยเอกสารกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศสเป็นหลัก นิธิ เอียวศรีวงศ์ ศึกษาเรื่อง "การปราบฮ่อและการเสียดินแดนไทยใน พ.ศ. 2431" ซึ่งเป็นปฏิญานพนธ์ระดับปริญญาโทของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในช่วงแรกของปฏิญานพนธ์ได้กล่าวถึงความเป็นมาของฮ่อ พฤติกรรมของฮ่อและการปราบฮ่อของไทยและฝรั่งเศส ตอนหลังกล่าวถึงการเข้ามาของฝรั่งเศสในลาวจนถึงไทยเสียดินแดนสิบสองจุไทให้ฝรั่งเศสตามสัญญาเมืองแกลง ปี ค.ศ. 1888 จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ ศึกษาเรื่อง "วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112" เพื่อเป็นปฏิญานพนธ์ระดับปริญญาโทของวิทยาลัยวิชาการศึกษา โดยศึกษาอย่างละเอียดและลึกซึ้ง เฉพาะเหตุการณ์ ร.ศ. 112 (1893) ผู้เขียนเห็นว่าในช่วงหลัง "วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112" (1893) ถึงปี ค.ศ. 1907 เป็นระยะเวลา 14 ปี เป็นช่วงสำคัญช่วงหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทย ซึ่งไทยต้องเผชิญหน้ากับมหาอำนาจตะวันตกกล้าเมืองขึ้น และไทยสามารถรักษาตัวให้ออกพ้นจากการตกไปเป็นเมืองขึ้นของมหาอำนาจเหล่านี้ ประกอบกับยังมีใคร่ผู้ใดศึกษาเหตุการณ์ในช่วง 14 ปีนี้อย่างละเอียด ผู้เขียนจึงได้ศึกษาเรื่องนี้

ความมุ่งหมายในการศึกษาครั้งนี้

1. เพื่อศึกษาปัญหาที่เกิดจากสนธิสัญญา ไทย - ฝรั่งเศส ฉบับ 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 และขอเรียกร้องของฝรั่งเศสนอกเหนือสนธิสัญญาดังกล่าว
2. เพื่อศึกษาการเจรจาจัดความยุ่งยากต่าง ๆ และศึกษาข้อขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในช่วงปี ค.ศ. 1893 ถึงปี ค.ศ. 1907
3. เพื่อศึกษาแรงกระทบ (Impacts) ต่าง ๆ ที่มีต่อการเจรจาและต่อความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ในช่วงปี ค.ศ. 1893 ถึงปี ค.ศ. 1907

4. เชื้อศึกษาผลการเจรจาทำสนธิสัญญา ไทย - ฝรั่งเศส ปี ค.ศ. 1899-1900, ปี ค.ศ. 1902, ปี ค.ศ. 1904 และปี ค.ศ. 1907

ความสำคัญของการศึกษาคนควา

1. ผลของการศึกษาคนควา จะให้ความกระจ่างในประวัติศาสตร์ยุคล่าเมืองขึ้น ในส่วนที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์กับฝรั่งเศสในช่วงปี ค.ศ. 1893 ถึง ค.ศ. 1907 โดยเฉพาะจะทำให้ทราบว่ามื่อะไรบ้างที่เป็นปัญหาสำคัญในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส และจะทำให้ทราบว่าฝรั่งเศสมีเจตนาและหาทำอย่างไร ไทยได้แก้ปัญหาย่างไร และมีองค์ประกอบอะไรบ้างที่ทำให้การเจรจาเพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ เป็นไปด้วยความยากลำบาก

2. ผลของการศึกษาคนควา สามารถที่จะนำไปใช้เป็นเอกสารอ้างอิงในวิชาประวัติศาสตร์ สังคมศึกษาในระดับมัธยมศึกษา, อุดมศึกษา และในวิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศระดับอุดมศึกษา

3. ผลของการศึกษาคนควา จะเป็นประโยชน์ต่อผู้รับผิดชอบและเกี่ยวข้องในกิจการต่างประเทศในด้านนโยบาย การดำเนินการทางการทูตและการเบื้องระหว่างประเทศ

ขอบเขตของการศึกษาคนควา

1. ช่วงระยะเวลาที่ทำการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส คือ ระหว่างปี ค.ศ. 1893 ถึง ค.ศ. 1907 และเพื่อให้ความต่อเนื่องกันจะได้ศึกษาพอเป็นภูมิหลัง ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1863 จนถึงปี ค.ศ. 1893 ด้วย

2. เนื้อหาของเรื่องจะเน้นในคาน ปัญหาที่เกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1893 ถึง ค.ศ. 1907 การเจรจาเพื่อแก้ปัญหาและผลของการเจรจาตั้งแต่สนธิสัญญาปี ค.ศ. 1893, ค.ศ. 1899 - 1900, ค.ศ. 1902, ค.ศ. 1904 และ ค.ศ. 1907 ปัญหาที่ผู้เขียนเน้นก็คือ (1) ปัญหาพรมแดนคานหลวงพระบาง (2) ปัญหาการถอนทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรี (3) ปัญหาเขต 25 กิโลเมตร (4) ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศส (5) ปัญหาฉลวยเชมร

ขอตกลงเบื้องต้น

ในปฏิญญาฉบับนี้ ผู้เขียนใช้ ค.ศ. เป็นหลักโดยตลอด เพราะเหตุว่า (1) เพื่อสะดวกในการเทียบกับเอกสารที่เป็นภาษาอังกฤษซึ่งมีอยู่มาก ทั้งที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กองบรรณสาร และสถาบันไทยคดีศึกษา (2) เนื่องจากปีไทยก่อน พ.ศ. 2484 นั้นวันที่ 1 เมษายนเป็นวันขึ้นปีใหม่ ซึ่งช้ากว่าปีสากลไป 3 เดือน จะทำให้เกิดความเข้าใจผิด และความยุ่งยากให้กับผู้อ่านได้ แต่อย่างไรก็ตามในเชิงอรรถผู้เขียนใช้วัน เดือน ปี ตามเอกสารเดิมและจะวงเล็บ ค.ศ. ไว้ด้วย

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้ จะใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) และเสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยใช้หลักฐานที่เป็นเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) เป็นหลัก และใช้หลักฐานที่เป็นเอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) ประกอบด้วย

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

1. เอกสารชั้นต้น (Primary Sources)

- หนังสือและโทรเลขโต้ตอบ, ใบบอก เช่น หนังสือและโทรเลขโต้ตอบระหว่างกรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ กับ พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุญนาค) คัดบอกเจ้าพระยามุขมนตรี ถึงเจ้าพระยาหาอาวมาตย์ สบุดมहाคไทยฝ่ายเหนือ ฯลฯ
- รายงาน เช่น รายงานเรื่องสถานการณ์ในมณฑลเขมรของนายเวสเทนการก ฯลฯ
- บันทึกความเห็น เช่น บันทึกความเห็นเรื่องการสร้างทางรถไฟ และคนเขมร ของกรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ ฯลฯ
- ทัศนวิสัย อนุสัญญาและข้อตกลงต่าง ๆ เช่น สนธิสัญญาและอนุสัญญา 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 อนุสัญญาไทย - ฝรั่งเศส ค.ศ. 1904 ขอตกลงอังกฤษ - ฝรั่งเศส ค.ศ. 1896 ฯลฯ

2. เอกสารชั้นรอง (Secondary Sources)

- หนังสือ เช่น ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ชุมมน
เรืองจินตบุรี Extra-territorially in Siam, History of Thailand & Cambodia
- วิทยานิพนธ์ เช่น วิกฤติการณ์สยาม ร.ศ. 112 การปราบฮ่อ และ
การเสียดินแดนใน พ.ศ. 2431 การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสาน ฯลฯ
- วารสาร และวารสารทางวิชาการ เช่น นาวิกศาสตร์ ไทยเกษมวิวิ
ชญมจจุฬ Journal of South East Asia Studies, Journal of the Siam
Society, The Far Eastern Quarterly ฯลฯ

แหล่งข้อมูล

1. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ
  2. กองบรรณสาร, กระทรวงการต่างประเทศ
  3. สถาบันไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
  4. หอสมุดแห่งชาติ
- และห้องสมุดอื่น ๆ เช่น หอสมุดคำรณราชานุภาพ และหอสมุดมหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ (ประสานมิตร)

ภูมิหลังความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสสามทศวรรษ ก่อน ค.ศ. 1893

ถึงสนธิสัญญา 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893

ตอน 1 ปัญหาสำคัญ 3 ประการก่อนวิกฤตทศวรรษ ค.ศ. 1893

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสประมาณ 30 ปีก่อนเกิดวิกฤตทศวรรษไทย - ฝรั่งเศส ค.ศ. 1893 ไม่ราบรื่นเท่าที่ควร ปัญหาสำคัญที่เกิดขึ้นเป็นปัญหาที่ไทยไม่เคยประสบมาก่อนเหมือนดังที่เคยประสบมาแล้วในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ตลอดเวลาประมาณ 30 ปี ก่อน ค.ศ. 1893 กับอีก 14 ปี หลัง ค.ศ. 1893 ไทยต้องเผชิญหน้ากับการล่าเมืองขึ้น ยุคใหม่¹ ของมหาอำนาจตะวันตกที่สำคัญที่สุดประเทศหนึ่งคือฝรั่งเศส ในสมัยนั้นมีการวิตกกังวลว่าไทยจะตกไปเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส² แม้ฝรั่งเศสไทยก็รักษาราชการไว้ได้ ถึงอย่างไรก็ตาม ไทยก็ต้องเสียหลายสิ่งหลายอย่างไปเป็นเครื่องแลกเปลี่ยน จนเกือบจะเอาตัวแทบไม่รอด ในช่วงสามทศวรรษ (Decade) ก่อนวิกฤตทศวรรษ ค.ศ. 1893 มีปัญหาที่ก่อให้เกิดความไม่ราบรื่นในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสอยู่ 3 ประการ คือ

1. ปัญหาเขมร
2. ปัญหาสิบสองจุไทย

---

¹ การล่าอาณานิคมหรือการล่าเมืองขึ้นยุคใหม่ หมายถึงการล่าอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตกในช่วงประมาณ ค.ศ. 1870 - ค.ศ. 1917 ถัดจากการล่าอาณานิคมยุคเก่า หมายถึงการล่าอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตกในศตวรรษที่ 17 - 18 (David Thomson, Europe Since Napoleon, pp. 486 - 508)

* ² เพ็ญศรี กุ๊ก การฟื้นฟูทางพระราชไมตรีและสัมพันธ์ภาพทางการทูตระหว่างไทยและฝรั่งเศส ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2399 - 2410)

3. ปัญหาลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

1. ปัญหาเขมร

1) ความสำคัญของเขมร

สงครามระหว่างไทยกับญวนเพื่อชิงความเป็นใหญ่ในเขมรตลอดเวลา 14 ปีของรัชสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเครื่องชี้ให้เห็นความสำคัญของเขมรในสายตาของไทยและญวนเป็นอย่างดี

ในสายตาของฝรั่งเศส ฝรั่งเศสเห็นความสำคัญของเขมรมาก เพราะ

"ประการแรก เขมรเป็นดินแดนที่มีแม่น้ำโขงไหลผ่าน ฝรั่งเศสหวังว่าแม่น้ำสายนี้อาจจะเป็นทางที่นำฝรั่งเศสไปสู่ประเทศจีน โดยเฉพาะสุยูนาน ซึ่งฝรั่งเศสคาดว่าจะเป็ตลาดการค้าที่สำคัญยิ่ง

ประการที่สอง การประมาธเป็นกิจกรรมใหญ่ตามชายทะเลสาบทำให้เขมรมีความสำคัญยิ่งในทางเศรษฐกิจ

ประการสุดท้าย ประเทศเขมรจะช่วยส่งเสริมให้ญวนไต่ซึ่งตกเป็นของฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2405 (1862) และเป็นทางการใน พ.ศ. 2410 (1867) มีฐานะมั่นคงและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น และจะใช้เป็นบันไดสำหรับฝรั่งเศสที่จะขยายอาณาเขตไปทางภาคเหนือ นอกจากนี้เขมรยังเป็นศูนย์กลางเสบียงอาหารที่สำคัญ เพราะอุดมไปด้วยสัตว์เลี้ยง เช่น โค กระบือ และปลา สัตว์เลี้ยงเหล่านี้จะใช้เป็นอาหารที่ดีสำหรับทหารฝรั่งเศสในญวนไต่..."¹

นายพลเรื่อ ลากรองกิแอร์ (de la Grandiere) ซึ่งเป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญที่สุดในการทำให้เขมรไปอยู่ใต้อารักขาของฝรั่งเศส ได้รายงานไปยังกระทรวงทหารเรือและอาณานิคมฝรั่งเศสใน ค.ศ. 1863 ว่า "เขมรมีความสำคัญสำหรับญวนไต่ของฝรั่งเศส

ทั้งในด้านการเมือง การทหาร และทางเศรษฐกิจ..."¹

จากเหตุผลต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้เอง ทำให้ฝรั่งเศสส่งขยายอิทธิพลเข้ามาครอบงำเขมร จนในที่สุดไทยต้องเสียเขมรส่วนนอกให้ฝรั่งเศส

2) ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเขมร

ก่อนที่ฝรั่งเศสจะขยายอิทธิพลเข้ามาในเขมร ไทยได้มีอิทธิพลเหนือเขมรติดต่อกันมาประมาณเจ็ดศวรรษแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเขมรมีความแน่นแฟ้นยิ่งนัก โดยเฉพาะความสัมพันธ์ส่วนพระองค์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับองค์พระนโรดม² และมีความสัมพันธ์อีก 3 ประการคือ

ประการแรก เขมรมีพันธะที่จะต้องส่งบรรณาการ ซึ่งเป็นเครื่องแสดงการเป็นเมืองขึ้นให้แก่ไทยทุกปี

ประการที่สอง หลังสงครามไทยกับญวน พระเจ้าแผ่นดินไทยเท่านั้นที่ทรงประกอบพิธีราชาภิเษกพระเจ้าแผ่นดินเขมร

ประการสุดท้าย พระเจ้าแผ่นดินเขมรส่งพระโอรสมาศึกษาเล่าเรียนและรับการอบรมที่กรุงเทพฯ³ ซึ่งความสัมพันธ์เหล่านี้เป็นที่รับรองจากต่างประเทศ เช่น อังกฤษ เป็นต้น⁴

¹ดู อ้างอิงจาก Letter du Contre - Admiral de la Grandière au Comte de Chasseloup Laubat, le 5 Octobre, 1863, Indochine B. 3 (1) Ministere de la France D'outre Mer.

²จดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ.1225 เลขที่ 3 ร.4 - องค์นโรดม 2 4 5 (25 เม.ย. 1864)

³เพ็ญศรี กุก ล.ก. หน้า 3

⁴ดู หน้า 22 อ้างอิงจาก F. 069/39 Sir R. Schomburgk - Lord Russell, 'No. 34 September 29th 1863.

สิทธิในการปกครองเขมรของไทยในฐานะที่เขมรเป็นประเทศราชนั้น เป็นที่รับรองจากประเทศอื่น ๆ รวมทั้งนักการทูตฝรั่งเศส เช่น มองติญี (Montigny) ซึ่งเป็นราชทูตของพระเจ้านโปเลียนที่สาม เข้ามาทำสัญญากับไทยใน ค.ศ. 1856 ก็ยอมรับสิทธิของไทยเหนือเขมร¹ สังฆราช มิช (Miche) ผู้มีบทบาทสำคัญในการทำให้เขมรไปอยู่ใต้อารักขาฝรั่งเศส ได้รับว่าไทยมีอิทธิพลเหนือเขมรแค่นี้² กาสเทลโน (Comte de Castelnau) ก็เห็นพ้องเช่นเดียวกับบาทหลวงมิช รวมทั้งนายพลเรอโบนาร์ด (Bonard) ซึ่งเป็นผู้รับอำนาจเดิมจากรัฐบาลฝรั่งเศสให้มาทำสัญญากับญวนยังยอมรับว่าเขมรจะทำอะไรย่อมแล้วแต่รัฐบาลไทยจะตั้งไป ถึงกระนั้นฝรั่งเศสก็ไม่เคยยอมรับกับไทยอย่างเป็นทางการเลยว่า เขมรเป็นประเทศราชของไทย³

3) การขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสกับสนธิสัญญา 11 สิงหาคม ค.ศ. 1863

ฝรั่งเศสเริ่มขยายอิทธิพลเข้าไปในเขมรในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1861 เมื่อ นายพลเรอชาเนอร์ (Charner) ส่งคนไปบอกองค์โรมว่าฝรั่งเศสจะช่วยให้เขมรเป็นอิสระจากไทย แต่องค์โรมไม่ทรงตอบรับความช่วยเหลือจากฝรั่งเศส ทั้งอ้างว่าไทยมีบุญคุณที่ช่วยให้เขมรหลุดจากอำนาจญวน และเดี๋ยวนี้ไทยก็มีเจ้าหลวงประจำอยู่ที่อุดมมีชัย อันเป็นเมืองหลวงของเขมรด้วย⁴ ซึ่งในทางปฏิบัติก็เป็นจริงเช่นนั้น คือเขมรจะทำอะไรก็แล้วแต่ทางกรุงเทพฯ จะตั้ง⁵ ต่อมาเมื่อนายพลเรอโบนาร์ดได้รับตำแหน่งผู้ว่าราชการดินแดน

¹ ก. หน้า 5

² ก. หน้า 6, อ้างอิงจาก Lettre de Mgr. Miche au Comte de Castelnau le 15 Aout 1861, "Siam" T. II.

³ ก. หน้า 8 และ D.G.E. Hall, A History of South-East Asia, p. 650.

⁴ D.G.E. Hall, ibid., และ เพ็ญศรี กุก ก. หน้า 6 และ หน้า 8

⁵ เพ็ญศรี กุก ก. หน้า 8 อ้างอิงจาก Lettre du Contre - Admiral Bonard au Phya Phra Klang le 10 Decembre 1862, M.D. Asia Indochine V (1862-3).

ของฝรั่งเศสในโคชินจีน ได้พยายามที่จะดึงเขมรออกไปจากไทย โดยอ้างสิทธิที่ฝรั่งเศสได้รับจากญวน แต่เขาพ้นตำแหน่งไปเสียก่อนที่งานจะสำเร็จ

นายพลเรือ ลากรองกิแอร์ เป็นผู้รับตำแหน่งต่อมา เขาผู้นี้ดำเนินนโยบายอิสระจากการควบคุมของกระทรวงทหารเรือและอาณานิคมเป็นอันมาก ในบางครั้งก็ปฏิบัติการไปโดยพลการ วันที่ 8 สิงหาคม ค.ศ. 1863¹ เขาได้นำเรือรบสองลำมาที่อุคงมีชัย² แล้วนำร่างสัญญาที่เขาได้ร่างไว้เรียบร้อยแล้วมาให้องค์นครหลวงพระนามยอมอยู่ในอารักขาของฝรั่งเศส ตอนแรกองค์นครหลวงปฏิเสธ โดยขอรายงานมาทางกรุงเทพฯ ก่อน เมื่อไปรคเกล้าพระการไค ก็จะไปตามรับสั่ง แต่นายพลเรือ ลากรองกิแอร์ ยอมให้แก้ด้วยคำไคเล็กน้อยเท่านั้น แล้วบังคับให้องค์นครหลวงพระนามและแปลเป็นภาษาเขมรให้เสร็จในวันเดียวกัน องค์นครหลวงยอมลงพระนาม³ ในวันที่ 11 สิงหาคม ค.ศ. 1863 รุ่งขึ้นนายพลเรือ ลากรองกิแอร์ ก็นำสัญญากลับไป

ผลของการยอมลงพระนามในสัญญา 19 ข้อ ลงวันที่ 11 สิงหาคม ค.ศ. 1863 ก็คือ เขมรยกไปอยู่ใต้อารักขาของฝรั่งเศสตั้งแต่นั้นเป็นต้นไป แต่ทางรัฐบาลไทยหาได้ยอมรับสัญญาดังกล่าวไม่ ไทยถือว่าการกระทำดังกล่าวเป็นการกระทำที่มิชอบ เพราะองค์นครหลวงนั้นมิได้รับการยินยอมจากฝ่ายไทยเสียก่อน และนายพลเรือ ลากรองกิแอร์ ก็มิได้รับมอบอำนาจจากรัฐบาลฝรั่งเศสเช่นกัน การทำสัญญาดังกล่าวจึงกระทำไปโดยพลการ รัฐบาลไทยได้ประท้วงไปยังนายครุอง เดอ ลุยส์ (Drounyn de Lhuys) รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศฝรั่งเศส⁴ และนายพลเรือ ลากรองกิแอร์ ด้วย สำหรับนายพลเรือผู้นี้ตอบ

1, 3 จดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1225 เลขที่ 13 พระยาปราจีนบุรี (ข้าหลวงไทยประจำอุคงมีชัย) - สมุหนายก 7 1 9 ปีกุน เบญจศก (15 ส.ค. 1863)

2 เพ็ญศรี กุก ล.ก. หน้า 10

4 ก. หน้า 13 อ้างอิงจาก Lettre an Phya Phraklang a Drounyn de Lhuys, 22 Septembre 1863 "Siam" T. II และจดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1225 เลขที่ 58 เจ้าพระยาพระคลัง - อัครมวิธ เกลาภิเษ 22 ก.ย. 1863

รัฐบาลไทยว่า "...เขมรเป็นเมืองเอกเทศไม่ได้ขึ้นกับเมืองใด ความข้อนี้เถียงไม่ได้
ความที่เมืองเขมรเกี่ยวข้องกับแผ่นดินไทยอย่างไร ฝรั่งเศสไม่ห้ามเขมรทำหนังสือสัญญา
กับเมืองใกล้เคียง ไม่คงปรักปรำเมืองอื่น..."¹

ส่วนทางกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศสไม่รู้เรื่องตั้งแต่ต้น จึงไม่ได้ตอบ
รัฐบาลไทย แต่ได้บอกว่ากระทรวงทหารเรือและอาณานิคมว่าทำไปโดยพลการ โดยไม่
ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศ ซึ่งรับผิดชอบในกิจการต่างประเทศทั้งปวง การโต้เถียง
ระหว่างเจ้ากระทรวงทั้งสองดำเนินอยู่เป็นนาน จนในที่สุดพระเจ้านโปเลียนที่สามได้ทรง
วินิจฉัยว่า การที่กระทรวงทหารเรือและอาณานิคมทำไปนั้น "ชอบแล้ว"² แก่ทั้งนี้รัฐบาล
ไทยก็หาได้ยอมรับว่า เขมรอยู่ใต้ความอารักขาของฝรั่งเศสไม่

4) สัญญาฉบับไทย - เขมร ฉบับ 1 ธันวาคม ค.ศ. 1863

การประท้วงของรัฐบาลไทยไม่เป็นผลให้ฝรั่งเศสเปลี่ยนท่าทีแก่อะไรใด ไทย
จึงส่งคนไปทำสัญญากับเขมร สัญญาฉบับนี้ลงวันที่ 1 ธันวาคม ค.ศ. 1863³ และให้
สัตยาบันในวันที่ 22 มกราคม ค.ศ. 1864⁴ จึงเป็นผลให้เขมรอยู่ในอารักขาของไทยใน
ทางกฎหมาย แต่เมื่อฝรั่งเศสทราบข่าวการทำสัญญาระหว่างไทยกับเขมรจากหนังสือพิมพ์
เสตรทไทม์ (Straits Times) ก็ประท้วงมายังรัฐบาลไทยว่า การทำสัญญาฉบับของไทย
กับเขมรเป็นโมฆะ เพราะขัดกับสัญญาที่ฝรั่งเศสทำกับเขมร และเป็นผลให้ฝรั่งเศสรับให้
สัตยาบันสัญญาของตนกับเขมรในวันที่ 12 เมษายน ค.ศ. 1864⁶ เพื่อให้สัญญาของฝรั่งเศส
มีผลบังคับตามกฎหมาย ยิ่งไปกว่านั้นฝรั่งเศสได้หันมาใช้นโยบายเป็นเรือ กับไทยเป็น

¹ จกหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1225 เลขที่ 63 อัศมิวัธ - เจ้าพระยาพระคลัง
5 ต.ค. 1863

² เพ็ญศรี ฤกษ์ ล.ก. หน้า 13-15

³ โปรดุรายนละเอียดในภาคผนวก หน้า (5) - (10)

^{4, 5} เพ็ญศรี ฤกษ์ ล.ก. หน้า 16

⁶ ล.ก. หน้า 17

ครั้งแรก ด้วยการนำเรือรบมิตราแย (Mitraille) มาจอกองเรือรบไทยอยู่ที่หน้าสถานกงสุลฝรั่งเศส แล้วแจ้งให้ไทยทราบว่าฝรั่งเศสต้องการให้ไทยเลิกสัญญาฉบับกับเขมรเสีย¹ ต่อมา กงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ คือนายโอบาเรต์ (Aubaret) ก็ได้รับคำสั่งจากพระเจ้านโปเลียนที่สามให้มาทำสัญญากับไทยใหม่ในเรื่องเมืองเขมร

ท่าทีของฝรั่งเศสทำให้รัฐบาลไทยต้องหามาหาอำนาจอื่นเข้าช่วย คืออังกฤษ อังกฤษเองในขณะนั้นมีความหวั่นเกรงว่าฝรั่งเศสจะขยายอิทธิพลเข้ามาในไทย ซึ่งจะกระทบกระเทือนต่อผลประโยชน์ของอังกฤษในแหลมมลายู อังกฤษจึงเป็นฝ่ายหนุนให้ไทยต่อต้านอิทธิพลของฝรั่งเศส ท่าทีของอังกฤษในการสนับสนุนไทย ทำให้ไทยบอกเลิกการเจรจา 'เรื่องเมืองเขมร'² ในวันที่ 13 ธันวาคม ค.ศ. 1863³ ซึ่งการเจรจันี้ได้เริ่มมาตั้งแต่วันที่ 31 มีนาคม ค.ศ. 1865 แล้ว⁴

แต่การบอกเลิกการเจรจากับฝรั่งเศสนั้น ที่จริงก็มีสาเหตุจากด้านอื่น ๆ ด้วย เป็นต้นว่า ร่างสัญญาเดิมที่ไทยจะยอมตกลงกับฝรั่งเศสนั้น มีคำว่า 'ลาว' อยู่ในมาตรา 4 ซึ่งฝ่ายฝรั่งเศสต้องการตัดออก เพราะฝรั่งเศสมองเห็นการแผ่ไกลไปถึงอนาคตว่า ถ้าฝรั่งเศสรับรองว่า ลาวเป็นของไทยในมาตรา 4 จะเป็นอุปสรรคการขยายตัวทาง 'การค้า' ของตนในอนาคต⁵ นอกจากนี้ยังมีอุปสรรคในเรื่องความหมายของภาษาไทยกับภาษาฝรั่งเศสไม่ตรงกันอีกด้วย⁶

¹จดหมายเทศุ ร.4 จ.ศ. 1226 เลขที่ 127 ร.4 - องค์ันโรคม 7 5
(15 เม.ย. 1863)

²เพ็ญศรี คุก ล.ค. หน้า 18-21

³ค.

⁴จดหมายเทศุ ร.4 จ.ศ. 1226 เลขที่ 152 ร.4 - นายเนตรจุนศิริสยามกิจ
ม.ป.ว. ประมาณ 15 เม.ย. 1865

⁵เพ็ญศรี คุก น.ค.

⁶ค.

5) สนธิสัญญาไทย-ฝรั่งเศส ฉบับ 15 กรกฎาคม ค.ศ. 1867

สาเหตุความไม่ราบรื่นระหว่างไทยกับฝรั่งเศส นอกจากที่ไทยไปทำสัญญาลับกับเขมร ยังมีเรื่องการอภิเษกขององค์โรมันขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินเขมรด้วย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ให้มาอภิเษกในกรุงเทพฯ อย่างที่เคยกระทำมา โดยจะจัดงานให้ใหญ่โต¹ ซึ่งอย่างน้อยการกระทำของไทยครั้งนี้ถ้าทำสำเร็จก็จะเป็นการเรียกอิทธิพลและเกียรติยศที่เสียไปกลับคืนมา องค์โรมันได้ตกลงพระทัยเสด็จมากรุงเทพฯ เพื่อการอภิเษกดังกล่าว ขณะที่เสด็จออกจากเขมร ฝรั่งเศสก็ได้เฝ้ากำลังเข้ายึดกรุงมีชัยแล้วชักธงชาติขึ้นที่วังหลวง² องค์โรมันต้องเสด็จกลับกรุงมีชัย แผนการณ์อภิเษกของไทยก็ล้มเหลวลง ในที่สุดพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงยอมตามแผนการณ์ของฝรั่งเศส คือจัดการอภิเษกที่กรุงมีชัย แม้ว่ารัฐบาลไทยจะได้มีส่วนร่วมในการอภิเษก แต่การอภิเษกส่วนใหญ่ฝรั่งเศสเป็นผู้ทำทั้งสิ้น³

ปัญหาเขมรยังไม่ยุติเพราะฝรั่งเศสต้องการให้ไทยยอมรับว่า เขมรอยู่ใต้อารักขาของฝรั่งเศสอย่างเป็นทางการ ความพยายามของฝรั่งเศสในกรุงเทพฯ ไม่บรรลุผล แต่ไปบรรลุผลที่ปารีส เมื่อไทยยอมลงนามในสนธิสัญญากับฝรั่งเศส ในวันที่ 15 กรกฎาคม ค.ศ. 1867⁴ เหตุที่รัฐบาลไทยต้องยอมตามความต้องการของฝรั่งเศสก็เพราะรัฐบาลไทยได้เล็งเห็นว่า อำนาจของไทยไม่อาจจะคุ้มครองเขมรได้อีกต่อไปแล้ว⁵ ในตอนแรกพระบาท

¹จดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1226 เลขที่ 3 ร.4 - องค์โรมัน 2 4 5 (25 เม.ย. 1864)

²D.G.E. Hall, op. cit., p. 657.

³จดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1226 เลขที่ 127 ร.4 - องค์โรมัน ม.ป.ว. ประมาณ 15 - 17 เมษายน 1865 และจดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1226 เลขที่ 9 พระยามนตรีศรีสุริยวงศ์ - อัครมัคร 6 4 6 (26 พ.ค. 1864)

⁴พระยาราชเสนา ประมวลหนังสือสัญญาไทยและอนุสัญญา หน้า 22-26]

⁵จดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1226 เลขที่ 127 ร.4 - องค์โรมัน ม.ป.ว. ราว 15 - 17 เม.ย. 1865

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่สี่ทรงหวังจะได้รับการสนับสนุนจากอังกฤษ แต่ในทางปฏิบัติ อังกฤษแยกตัวออก ไม่ให้การสนับสนุนหรือแสดงท่าทีให้ไทยเห็นว่าอังกฤษสนับสนุนไทยแต่ประการใด¹ ผลของสนธิสัญญาดังกล่าวก็คือ ทำให้ไทยต้องยอมรับว่าเขมรอยู่ใต้อารักขาฝรั่งเศส เขมรซึ่งเคยอยู่ใต้อำนาจของไทยมาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 เป็นเวลา 84 ปี² ก็ได้ตกไปเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส นับเป็นดินแดนส่วนแรกของไทยที่ฝรั่งเศสได้ไป คิดเป็นพื้นที่ 124,000 ตารางกิโลเมตร³

แม้ว่าสนธิสัญญานี้จะไ้ย้ความยุ่งยากระหว่างไทยกับฝรั่งเศส เป็นเวลานานประมาณสองทศวรรษก็ตาม แต่เหตุการณ์เสียดินแดนครั้งนี้สะท้อนให้เห็นรูปแบบของปัญหาและวิธีการของมหาอำนาจตะวันตกในอนาคตอย่างน้อยสามประการ คือ

(1) ความระแวงของอังกฤษที่เกรงว่าฝรั่งเศสจะขยายตัวเข้ามาในลาว ในตอนนี้ได้เป็นความจริงในทศวรรษต่อมา และเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นว่า ฝรั่งเศสมีแผนการ หรือไม่ก็เล็งเห็นการณ์ไกล ว่าในอนาคตการขยายจักรวรรดินิยมของตนจะไปไหน ขอสืบค้นคำกล่าววรวรกหลังก็คือการที่ฝรั่งเศสปฏิเสธร่างสัญญานี้ 14 เมษายน ค.ศ. 1864 ซึ่งมีใจความผูกมัดการขยายตัวของฝรั่งเศสในอนาคต

(2) วิธีการอ้างสิทธิของฝรั่งเศสที่นำมาใช้กับดินแดนประเทศราชของไทย ฝรั่งเศสได้อ้างสิทธิของตนเหนือเขมรว่า เขมรนั้นอยู่ใต้อำนาจของญวนมาก่อน บัดนี้ญวนได้ไ้้อยู่ใต้อำนาจของฝรั่งเศส ฉะนั้นเขมรต้องอยู่ใต้อำนาจฝรั่งเศสด้วย⁴

ในทำนองเดียวกันฝรั่งเศสได้นำเอาวิธีการอ้างสิทธิแบบนี้มาใช้กับลาวซึ่งเป็นประเทศราชของไทย ต่างกันแต่เพียงระยะเวลาเท่านั้น คือฝรั่งเศสนำมาใช้กับลาวหลังจาก

¹ เพ็ญศรี ฤกษ์ ด.ก. หน้า 24

² ฤกษ์ หน้า 16 อ้างอิงจาก Lettre du Roi Monkut a Charles de Montigny le 19 Janvier 1867, 'Siam' T. III.

³ Luang Vichitr Vadakarn, Thailand's Case, p. 2.

⁴ เพ็ญศรี ฤกษ์ ด.ก. หน้า 10

ที่ใช้กับเขมรมาแล้วประมาณ 20 ปี

(3) นโยบายของไทยที่ใช้อังกฤษเป็นตัวกลางคุยฝรั่งเศสในสมัยรัชกาลที่สี่ ต่อมาในรัชกาลที่ห้า ไทยก็นำมาใช้อีก เช่นเกี่ยวกับอังกฤษใช้ไทยเป็นกั้นชนการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศส¹ ในสมัยรัชกาลที่สี่ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ห้าอังกฤษก็นำมาใช้อีก แต่จะเห็นว่าในสมัยรัชกาลที่สี่ทั้งไทยและอังกฤษไม่ได้ประสบผลสำเร็จตามนโยบายดังกล่าว

2. ปัญหาสิบสองจุไทย

หลังจากที่ไทยเสียเขมรส่วนนอกไปในสมัยรัชกาลที่สี่แล้ว ไทยกับฝรั่งเศสก็ไม่มีปัญหาสำคัญที่จะทำให้เกิดสัมพันธภาพขึ้นมั่วลง อันอาจจะเรียกได้ว่าเป็นโชคคี่ของประเทศไทยก็ได้ ในตอนต้นรัชกาลที่ห้า อำนาจทางการเมืองของพระองค์ไม่มั่นคงนัก² เพราะพระองค์ยังทรงพระเยาว์อยู่ ถ้ามีปัญหาสำคัญกับฝรั่งเศสก็อาจพลาคลั่งได้ง่าย แต่ที่ฝรั่งเศสเว้นระยะไปนั้นมีไว้ว่าฝรั่งเศสจะเลิกนโยบายล่าเมืองขึ้น แต่เพราะฝรั่งเศสมีวุ่นอยู่กับการขยายอำนาจเข้าไปในกั้นเกีย และอันนัม ฝรั่งเศสต้องทำสงครามกับญวน จีน และพวกฮ่อด้วย³ เมื่อหมดภาระกั๊กแล้วฝรั่งเศสก็เริ่มงานขยายดินแดนต่อไป ภายใต้การบุกเบิกของ ดร. เนียส (Dr. Neis) นายปาวี (A. Pavie) และลงเอยตอนแรกด้วยการแบ่งดินแดนหัวพันห้าทั้งหก หัวเมืองพวน และสิบสองจุไทย กับฝรั่งเศส

¹ดู หน้า 21-24.

²ฉฐุณี สุทธิสงคราม สมเด็จพระนเรศวรมหาราชศรีวิชัยวงศ์ หน้า 442-443, 448-455, 690-810

³D.G.E. Hall, op. cit., p. 663. และทวีป วรกิตติ "ประวัติศาสตร์จีน" วิทยาสาร 17 : 18 - 19, 21 พฤษภาคม 2517

1) สาเหตุที่ฝรั่งเศสขยายอิทธิพลเข้ามาในลาว

จากหลักฐานทั้งฝ่ายไทย¹ อังกฤษ² และฝรั่งเศส³ ทำให้เชื่อได้ว่า ลาวมีใช้เป็นดินแดนที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ ทั้งทางตรงและทางอ้อมเพียงพอที่จะจูงใจให้มหาอำนาจเข้ามาครอบครองแต่ประการใด เพราะลาวไม่มีแหล่งวัตถุดิบหรือตลาดสำหรับรับสินค้าสำเร็จรูปจากโรงงานอุตสาหกรรมในยุโรปในปริมาณที่สูงพอ และทั้งแม่น้ำโขงที่ผ่านลาวก็ไม่ใช่ว่าเส้นทางที่จะนำเรือสินค้าไปสู่ยูนนานได้ แต่สาเหตุที่แท้จริงที่ทำให้ฝรั่งเศสขยายอิทธิพลเข้ามาในลาวก็คือ

(1) สภาพภูมิศาสตร์ ผลจากการที่ฝรั่งเศสได้ตั้งถิ่นฐานให้ฝรั่งเศสมีดินแดนที่ติดต่อกับสิบสองจุไทย หัวพันห้าทั้งหก ประกอบกับไทยมีจุดอ่อนและปัญหาอยู่แล้ว ทำให้ฝรั่งเศสขยายอิทธิพลเข้ามาง่ายขึ้น

(2) การแข่งขันระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสในการขยายอำนาจในแหลมทอง กล่าวคือ ทางฝ่ายทางระแวงซึ่งกันและกัน

เมื่อฝรั่งเศสได้ญวนไปเป็นเมืองขึ้นทั้งหมดแล้ว อังกฤษก็ระแวงฝรั่งเศสจะขยายอำนาจเข้ามาในพม่าตอนบน และจะกระทบกระเทือนผลประโยชน์ของอังกฤษในแหลมมลายู แต่เมื่ออังกฤษได้พม่าตอนบนใน ค.ศ. 1886 ฝรั่งเศสกลับเกรงว่าอังกฤษจะขยายอำนาจเข้ามายังฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงบริเวณแคว้นหลวงพระบาง และแคว้นเจียงแฉ่ง ซึ่งฝรั่งเศสหมายตาเอาไว้ โดยเฉพาะแคว้นเจียงแฉ่งของพมามีอาณาเขตกลมอยู่ทั้งฝั่งซ้ายและขวาแม่น้ำโขง

¹จดหมายเหตุ ร.4 จ.ก. 1229 ร.4 - พระราชสุรัสวดีไวยวัฒน์ 7 9 6
ปีเถาะ (4 พ.ค. 1867)

²สถาบันไทยคดีศึกษา F.O. 69/147 Captain Jones (ราชทูตอังกฤษประจำประเทศไทย) - Lord Salisbury, 12 Sept. 1891.

³George Curzon, "The Siamese Boundary Questions," The Nineteen Century, No. 197 (July, 1893), pp. 49-50, Citing Francis Garnier.

จากเหตุผลดังกล่าว ทำให้ฝรั่งได้ซึ่งได้เปรียบอังกฤษในด้านสภาพภูมิศาสตร์
รับขยายอิทธิพลเข้ามาในลาว โดยอาศัยจุดอ่อนของฝ่ายไทยในข้อ 5 คือ

(3) จุดอ่อนและปัญหาของไทยที่เป็นประโยชน์ต่อฝ่ายฝรั่งเศส อาจกล่าวเป็น
สามประเด็นคือ

ประเด็นแรกปัญหาเขตแดนไทย - พูวน ซึ่งทั้งสองฝ่ายไม่เคยได้มีการปักปัน
และหาแผนที่ให้เป็นการถูกต้อง ทำให้ไม่รู้ว่าพรมแดนของไทยอยู่ตรงไหน ในการจะวินิจฉัย
โดยอาศัยข้อที่ว่า ตำบลหรือเมืองชายแดนใดส่งบรรณาการหรือส่วยไปยังฝ่ายใด ตำบล หรือ
เมืองนั้นก็ขึ้นกับฝ่ายนั้น แต่ในทางปฏิบัติที่ตำบลหรือเมือง ภายแค้นเป็นจำนวนมากที่ส่งส่วย
หรือบรรณาการไปให้ทั้งสองฝ่าย คือให้ทั้งพูวนและไทย และก็มีบางเมืองส่งบรรณาการหรือ
ส่วยให้ทั้งสองฝ่ายคือ ในพูวน ไทย และจีน¹

ประเด็นที่สองคือ การปกครองของไทยไม่รัดกุมพอ การปกครองของไทยเป็น
แบบกระจายอำนาจให้หัวเมืองใหญ่ปกครองเมืองเล็กสืบทอดกันมานาน แม้ในต้นรัชกาลที่ห้า
การปกครองแบบนี้ขาดการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง และยังเป็นการไม่ปลอดภัยและไม่มั่นคง
ถ้าหากหัวเมืองใดไม่เข้มแข็ง เช่น หลวงพระบางซึ่งเป็นหัวเมืองใหญ่รับอำนาจปกครอง
หัวเมืองเล็กในสิบสองจุไทย หัวพันห้าทั้งหก หัวเมืองสิบ ในนามของรัฐบาลที่กรุงเทพฯ แต่
หลวงพระบางไม่เข้มแข็งเท่าที่ควร จะเห็นได้จากคราวฮ่อโจมตีหลวงพระบางได้อย่าง
ง่ายดายใน ค.ศ. 1886² เป็นต้น

ประเด็นสุดท้ายคือ การปราบฮ่อ ฮ่อเป็นภัยคุกคามของพูวน ไทย พูวน และจีน
ต่อมาเมื่อฝรั่งเศสได้พูวน ฮ่อก็เริ่มเป็นภัยสำหรับฝรั่งเศสอีก เพราะเวลาไทยปราบฮ่อ
ฮ่อก็หนีไปอยู่เขตแดนพูวน เวลาพูวนปราบก็หนีมาอยู่เขตแดนไทย³ การปราบปรามจึงไม่

¹ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, ประวัติการเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 4 หน้า 155

² ฎ. หน้า 130-141.

³ นิธิ เอียวศรีวงศ์ การปราบฮ่อและการเสียดินแดนใน พ.ศ. 2431 หน้า

เค็ดขาดเสร็จสิ้นไป แม้ไทยจะใช้เวลาปราบฮ่อถึง 13 ปีก็ยังไม่เป็นผลสำเร็จ

2) วิธีการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศส

ก่อนที่ฝรั่งเศสจะส่งทหารเข้ามาปราบฮ่อในปี ค.ศ. 1888 นั้น ฝรั่งเศสได้เริ่มตั้ง สง คร. เนียส มาสำรวจกลุ่มทางในลาวตั้งแต่ ค.ศ. 1882 ในฐานะ นักวิทยาศาสตร์ เมื่อทางฝรั่งเศสขออนุญาตสง คร. เนียส เข้ามารัฐบาลไทยก็อนุญาตให้ทำการสำรวจได้¹

ต่อมาใน ค.ศ. 1883 ฝรั่งเศสก็ขออนุญาตรัฐบาลไทยตั้งไวซังกงสุล ณ เมืองหลวงพระบาง รัฐบาลไทยรู้ดีว่าฝรั่งเศสจะใช้เมืองหลวงพระบางเป็นศูนย์ปฏิบัติการสำรวจและขยายอิทธิพลในลาว² จึงปฏิเสธคำขอของฝรั่งเศส ทางฝรั่งเศสก็เร่งเราจะตั้งไวซังกงสุลให้ได้ จนปลาย ค.ศ. 1885 รัฐบาลไทยทนการเร่งเร้าไม่ได้ก็ตกลงให้ฝรั่งเศสตั้งไวซังกงสุลได้ แต่ฝรั่งเศสจะต้องลงนามในอนุสัญญาหลวงพระบาง ซึ่งอนุสัญญานี้มีผลใช้บังคับเมื่อไรก็ตามที่หากับว่าฝรั่งเศสรับรองว่าหลวงพระบางเป็นของไทย ฝ่ายฝรั่งเศสจึงได้อยู่นานในที่สุดเกณฑ์เคอการาเคออุปทูตฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ ได้ยอมลงนามในอนุสัญญาหลวงพระบางไว้วันที่ 7 พฤษภาคม ค.ศ. 1886³ เมื่อลงนามแล้วเขาก็ขอหนังสืออนุมัติบัตร (Exequatur) รับรองการแต่งตั้งนายปาวีเป็นไวซังกงสุลประจำเมืองหลวงพระบางทันที รัฐบาลไทยยังไม่ยอมออกหนังสือดังกล่าวให้ เพราะรัฐบาลฝรั่งเศสยังไม่ได้ให้สัตยาบันอนุสัญญาหลวงพระบาง

แต่ในที่สุดไทยทนรบเร้าจากรัฐบาลฝรั่งเศสไม่ได้ก็ยอมให้ พาสสปอร์ตสำหรับคนธรรมดา แก่นายปาวี ซึ่งจุดนี้เป็นความฉีกจากของรัฐบาลไทยถึงสองประการคือ

¹ จีราภรณ์ สถาปนาวรรณะ วิกฤตกาลสยาม ร.ศ. 112 หน้า 7-10 และ
ขจร สุขพาณิชย์ เบื้องหลังวิกฤตกาล ร.ศ. 112 ขุนนุญจำ ตุลาคม 2498 หน้า 16

² D.G.E. Hall, op. cit., pp. 598-601

³ กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศ และองค์การระหว่างประเทศ เล่ม 1 หน้า 105-110

ประการแรก เมื่อไทยออกพาสปอร์ตให้กับนายปาวีแล้ว แทนที่นายปาวีจะปฏิบัติตัวเช่นคนธรรมดา เขาได้ทำตัวเป็นโจรขโมยของฝรั่งเสสอย่างเต็มที่ทั้ง ๆ ที่ไม่มีหนังสืออนุมัติบัตร เขาได้ใช้สถานไว้มั่งสุดที่เขาได้สร้างขึ้นโดยผลการที่หลวงพระบางเป็นศูนย์ปฏิบัติการ และได้ใช้อำนาจหน้าที่ในการสำรวจสภาพทาง ๆ ของลาวโดยละเอียด อย่างไม่เคยมีใครทำมาก่อน ซึ่งเป็นประโยชน์ในการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในเวลาต่อมา

ประการที่สอง อนุสัญญาดังกล่าว รัฐสภาฝรั่งเศสไม่อนุมัติ จึงเป็นอันว่าฝรั่งเศสไม่รับรู้อธิปไตยของไทยเหนือหลวงพระบางอย่างเป็นทางการแต่ประการใด การที่รัฐสภาฝรั่งเศสไม่อนุมัติอนุสัญญาดังกล่าวกลายเป็นประโยชน์ต่อฝรั่งเศส ในการอ้างสิทธิของญวนเหนือลาวในเวลาต่อมา¹

ปัญหอดังกล่าวข้างต้น ต่อมาได้กลายเป็นเรื่องชักนำให้ฝรั่งเศสเข้ามาปราบฮ่อใน พ.ศ. 1888 เดิมไทยก็มีความระแวงในเจตนาของฝรั่งเศส² แต่ความจำเป็นทำให้ไทยและฝรั่งเศสต้องรวมทำการปราบฮ่อ เพราะการที่ต่างคนต่างปราบปรามไม่อาจทำให้ประสบผลสำเร็จได้³ การปราบปรามครั้งนี้ทั้งสองฝ่ายตกลงให้มีตัวแทนของฝ่ายหนึ่งไปประจำอยู่ในกองทัพอีกฝ่ายหนึ่งด้วย และได้ตกลงัดกองทัพอีกฝ่ายหนึ่งไปบรรจบกันที่เมืองแดง⁴ เพื่อจะได้หารื้อราชการฝ่ายเมืองสิบสองจุไทย ในทางปฏิบัติฝรั่งเศสได้ทำการปราบปรามสำเร็จอย่างรวดเร็ว เข้าใจว่าเพราะฝรั่งเศสมีอาวุธที่ดีกว่า และรู้ 'คูทาง' ดีกว่า เนื่องจากนายปาวีได้มาสำรวจทางไว้ก่อนแล้ว กองทัพฝรั่งเศสไปรอ

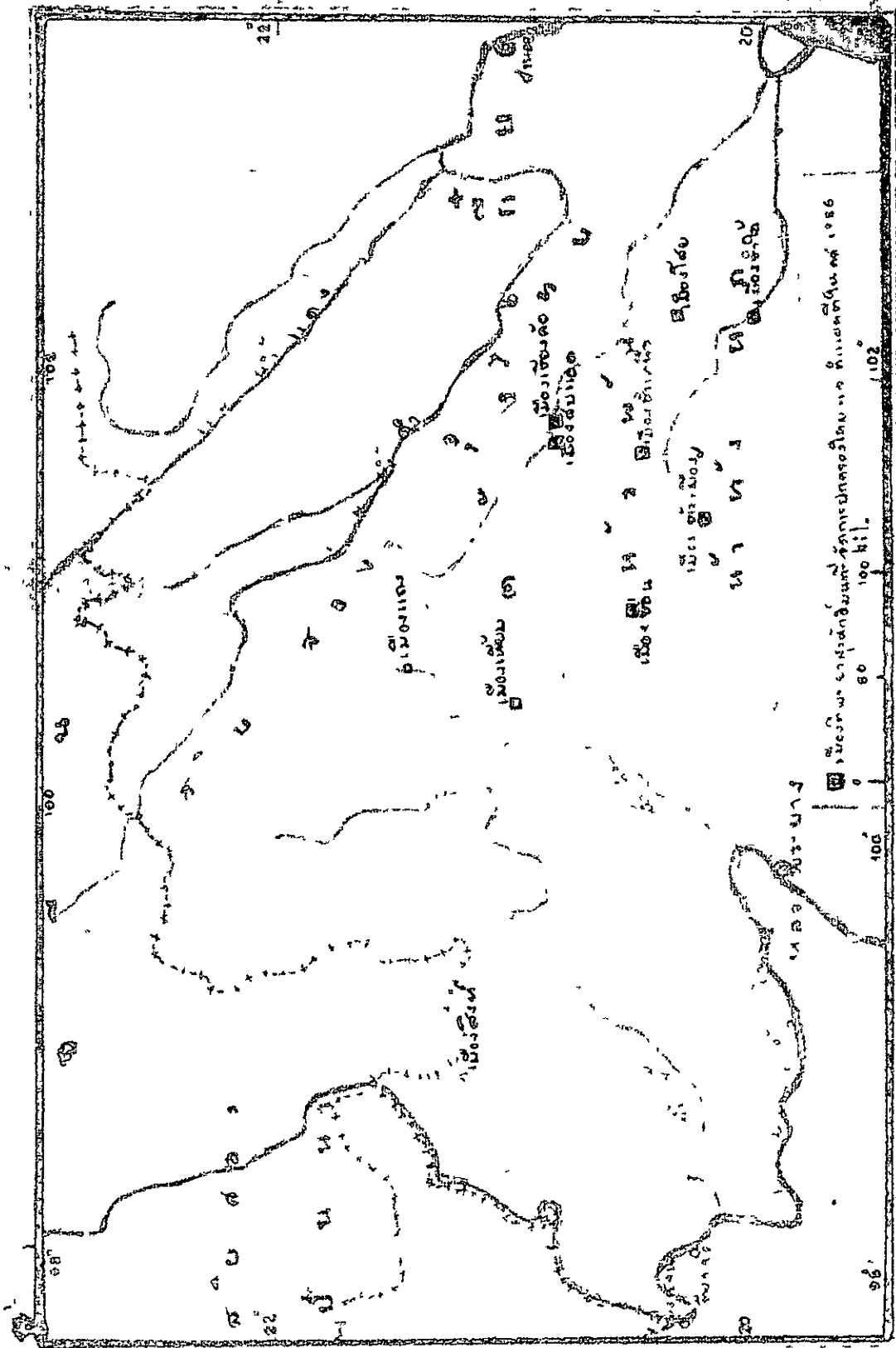
¹ กจช. ร.5 ม.62.1/38 กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการ - เลขาธิการเอก
25 มี.ค. 1886 และ 18 ส.ค. 1886 และ วิถี เอียวศรีวงศ์, ก.

² เจ้านระยาสุรศักดิ์มนตรี ล.ค. (เล่ม 2) หน้า 299

³ ล. (เล่ม 4) หน้า 158-160

⁴ เมืองแดง ปัจจุบันคือ Dien-Bien-Phu อยู่ในเวียดนามเหนือ

100-40124-5639

Mission Pave vol v p 194 (ตัดแปลงจากต้นฉบับภาษาไทย)

กองทัพไทยอยู่ 3 ปีคาบที่เมืองแกลง เมื่อไม่เห็นกองทัพไทยยกมาก็ก่อนกำลังกลับฮานอย¹ ต่อมาเมื่อกองทัพไทยของพระยาสุรศักดิ์มนตรีไปถึงในปลายปีนั้น (ค.ศ. 1888) กองทัพฝรั่งเศสจึงได้ยกกลับมาอีกวาระหนึ่ง

การหารือราชการ เมืองแกลง ได้กลายเป็นการเจรจาเรื่องเขตแดน เมื่อนายปาวีซึ่งเป็นตัวจักรสำคัญคนหนึ่งของฝ่ายฝรั่งเศสได้เสนอให้แบ่งปันเขตแดนเป็นครั้งแรก² จึงนับได้ว่าพระวิเทศของรัชกาลที่ห้าในเรื่องที่ว่า ฝรั่งเศสจะเข้ามาผนวกเอาดินแดนของไทยไปสิบสองจุไทย และหัวพันห้าทั้งหก ตั้งแต่ ค.ศ. 1883³ ได้กลายเป็นความจริงขึ้นมาในฉบับเอง ตอนแรกนายปาวีก็พูดเอาไว้ว่า หัวพันห้าทั้งหกซึ่งไทยปกครองอยู่แล้ว ฝรั่งเศสจะไม่ลงเข้ามา สำหรับสิบสองจุไทยซึ่งฝรั่งเศสตั้งกองทหารอยู่ก็ถือว่าเป็นของฝรั่งเศสด้วย ตอนแรกพระยาสุรศักดิ์มนตรีแม่ทัพไทยปฏิเสธเพราะถือว่าสิบสองจุไทยเป็นของไทย⁴ แต่ในการเจรจาในวันต่อมากลับเสียของลงเพราะรู้ว่าหลักฐานในเรื่องแผนที่ของไทยไม่เรียบร้อย จึงยื่นกรานกับฝรั่งเศสแต่เพียงว่า เมืองแกลงเป็นของไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 "...แต่พวกลาวหัวพันห้าทั้งหกและเมืองนูนเป็นเมืองสองฝ่ายฟ้า คือขึ้นกับลาวและญวน เมืองสิบสองจุไทยและสิบสองปันนาเรียกว่า เมืองสาบฝ่ายฟ้า ขึ้นกับลาว ญวน และจีน"⁵ นายปาวีเห็นฝ่ายไทยเสียของลงก็รุกหนักถึงกับกล่าวว่า "เมืองแกลงและสิบสองจุไทย และหัวพันห้าทั้งหกเป็นเมืองของญวนโดยแท้..." บัดนี้รัฐบาลฝรั่งเศสได้มีคำสั่งให้นายปาวีมารักษามืองแกลง จึงขอให้กองทัพไทยถอยออกไป⁶

¹ กจข. ร.5 บ.1 1ก/29 พระไพบรียากษัตริย์ (ข้าหลวงไทยประจำกองทัพฝรั่งเศส) - กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการ, 2³ 8 ก่ำ ปีชวด 1250 (1888)

^{2, 4} เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ร.ค. (เล่ม 4) หน้า 155

³ กจข. สมุดพิเศษ เล่ม 12 ร.5 - กรมพระบำราบปรปักษ์ 5¹⁴ 1' ปีมะแม 1245 (1883) /

⁵ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ร.ค. (เล่ม 4) หน้า 155-159

⁶ ร.ค. (เล่ม 4) หน้า 162

พระยาสุรศักดิ์มนตรีปฏิเสหที่จะยอมตามคำของนายปาวีทั้งหมด แต่ขออมยอม
 กับการให้ฝรั่งเศสมีกองทหารอยู่ในดินแดนที่ฝรั่งเศสตั้งกองทหารไว้แล้วในขณะนั้น จนกว่า
 ทั้งสองฝ่ายจะได้ตกลงกันในระดับรัฐบาล นายปาวีรีบรับคำทันทีเพราะกองทหารฝรั่งเศสได้
 ตั้งอยู่ในสืบลองจู่ไทยแล้ว พระยาสุรศักดิ์มนตรีเสนอให้ทำหนังสือสัญญาไว้เป็นหลักฐาน
 นายปาวีก็ตกลง และยอมให้พระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นผู้ร่างสัญญาด้วย¹ ข้อตกลงนี้เรียกว่า
 หนังสือสัญญา 9 ข้อ² ลงนามในวันที่ 22 ธันวาคม ค.ศ. 1888 ณ เมืองแอง สาร
 สำคัญของสัญญานี้ก็คือ ฝ่ายไทยจะตั้งกองทหารรักษาหัวเมือง ๗๖ หัวพันทั้งห้าทั้งหก ฝ่าย
 ฝรั่งเศสจะตั้งกองทหารรักษาสิบสองจู่ไทย ไว้จนกว่ารัฐบาลทั้ง 2 จะได้ตกลงแบ่งปันเขตแดน
 กัน ส่วนเมืองแองนั้น กองทหารของทั้งสองฝ่ายจะตั้งรักษาอยู่³

3) ผลของสัญญา 9 ข้อ

ผลของสัญญานี้ แม้ในทางทฤษฎี ไทยยังไม่ได้ยอมรับว่าสิบสองจู่ไทยเป็นของ
 ฝรั่งเศสโดยถาวร เพราะสัญญาที่ทำเป็นสัญญาชั่วคราวเท่านั้น แต่ในทางปฏิบัตินั้น ฝรั่งเศส
 ได้ครอบครองพื้นที่ 87,000 ตารางกิโลเมตร⁴ ของสิบสองจู่ไทยเป็นการถาวรตั้งแต่นั้นเป็น
 ต้นมา ส่วนเรื่องข้อตกลงระหว่างรัฐบาลทั้งสองในเรื่องการแบ่งเขตแดนที่ว่าจะมีขึ้น ก็ได้
 มีขึ้นแต่ประการใด ยิ่งไปกว่านั้น ในระยะต่อมา ฝรั่งเศสก็ได้ครอบครองเมืองแองเสียด้วย
 เพราะกองทัพไทยได้ถอนออกมาหลังจากมีการตกลงได้ 5 เดือน ฝรั่งเศสจึงครอบครองแต่
 ผู้เดียว เหตุที่ไทยถอนตัวออกมาจากเมืองแองก็เพราะทนการรบกวนจากทหารฝรั่งเศสที่นั่น
 ไม่ได้ กับอีกประการหนึ่ง 'คอกเตอร์มาแซ' (Massie) วิศวกรสูงสุดฝรั่งเศสประจำ
 หลวงพระบางคนต่อจากนายปาวี ได้แนะนำให้ทหารไทยถอนออกจากเมืองแอง เพื่อตัดปัญหา
 กังกล่าว พระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงได้ให้ทหารไทยถอนออกมาตั้งที่เมืองข้างเคียง⁶

¹ ฎ. หน้า 163-164.

^{2,3} ฎุราบายละเอียดในภาคผนวก หน้า (11) - (12)

⁴ Luang Vichitr Vadakarn, loc.cit.

⁵ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ล.ก หน้า 209

⁶ ฎ.

ผลที่เกิดขึ้นจากสัญญา 9 ข้อก็คือ ปัญหาการปล้นสดมภ์ของฮอลันดาถึง เพราะพวกฮอลันดาจะใช้วิธีเก็บกีดกันข้ามแดนไป-มาได้อย่างครั้งก่อน ๆ ดังนั้น ฮอลันดาหนึ่งจึงยุติการปล้นสดมภ์ อีกพวกหนึ่งถูกขับออกไปในจีน¹ อีกพวกหนึ่งส่งมาไว้ยังหัวเมืองชั้นใน² บางพวกส่งมาไว้ถึงเมืองตราด³

ผลประการต่อมาของสัญญา 9 ข้อก็คือ สัญญานี้ได้คุ้มครองบริเวณหัวพันทั้งห้าทั้งหก ใต้พ้นจากการอ้างสิทธิของฝรั่งเศสเหนือฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง แต่คุ้มครองได้เพียงระยะแรกเท่านั้น ในระยะต่อมา ฝ่ายฝรั่งเศสหาได้คำนึงถึงสัญญานี้ไม่

กล่าวโดยสรุป สัญญา 9 ข้อได้ยุติปัญหาสิบสองจุไทย หัวพันทั้งห้าทั้งหก และเมืองพวนไปชั่วระยะหนึ่ง ซึ่งอันนี้ก็มีผลคล้ายกับสนธิสัญญาไทย-ฝรั่งเศส ค.ศ. 1867 ซึ่งได้ยุติปัญหาเขมร แต่ต่างกันตรงที่สนธิสัญญา ค.ศ. 1867 ยุติปัญหาเขมรส่วนนอกอย่างเด็ดขาด ส่วนสัญญา 9 ข้อยุติปัญหาเพียงระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น

3. ปัญหาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

ตลอดเวลา 42 ปีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่มีระยะเวลาใดที่ประเทศไทยจะต้องเสี่ยงกับการตกไปเป็นเมืองขึ้นของมหาอำนาจตะวันตก เท่ากับเหตุการณ์ที่เรียกว่า 'วิกฤตการณ์ไทย-ฝรั่งเศส ค.ศ. 1893' ปัญหาที่สร้างความฉุนขึ้นใจไทย จนนำไปสู่วิกฤตการณ์ดังกล่าวคือ ปัญหาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง⁴

¹ ญ. หน้า 186, 190

² ญ. หน้า 188

³ กจข. ร.5 ม.64/18 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ-ร.5 ที่ 92/13655
17 มกราคม 108 (1889)

⁴ ปัญหาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ในระยะแรกเป็นปัญหาค้างค้ำไต่หัวเมืองพวนลงมาถึงเมืองสทิงแตร (เขียงแตร) ระยะหลัง ขยายพื้นที่ของปัญหาลงไปตลอดฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

1) คัวปัญหา

คัวปัญหาก็คือ "ฝรั่งเศสต้องการดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง โดยอาศัยความคลุมเครือของเขตแดนไทย-ญวนที่ทั้งสองฝ่ายไม่เคยกำหนดแน่นอน ว่าเขตแดนที่แท้จริงอยู่ตรงไหน..."¹ นี่คืบทักตะของ นายเลเนสซัง (Lanessan) นักการเมืองฝรั่งเศส ซึ่งได้กล่าวไว้ตั้งแต่ ค.ศ. 1886 และในระหว่างเกิดวิกฤตการณ์ไทย-ฝรั่งเศส ค.ศ. 1893 เขาเป็นผู้สำเร็จราชการอินโดจีน²

แต่ในทัศนะของรัฐบาลไทยถือว่า บริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเป็นของไทย จึงได้ปฏิเสธความต้องการของฝรั่งเศสตลอดมาจนถึง ค.ศ. 1893

2) หลักฐานเกี่ยวกับอาณาเขตของไทยและญวน

หลักฐานที่ นายคึก ไซโน (Duc Chaîneau) ซึ่งเป็นลูกครึ่ง มีบิดาเป็น นายทหารเรือฝรั่งเศส รับราชการกับจักรพรรดิชาลอง ได้เขียนไว้ใน ค.ศ. 1820 ว่า "...ราชอาณาจักรญวน (Annam) มีพรมแดนด้านตะวันตกก็โดยเทือกเขาแคนดาร์ (The Mountains of Laos) ยาวตลอดพรมแดน..."³

หลักฐานที่ นายดูเทรวิล เดอ แร็ง (Dutrevil de Rhins) ซึ่งเป็นผู้บังคับการเรือฟรีเกตของจักรพรรดิคือคึก ได้เขียนไว้ใน ค.ศ. 1876 ว่า "...ระยะไกลที่สุดซึ่งเป็นเส้นแบ่งเขตระหว่างลาวและญวน ห่างจากทะเลเข้าไป 25 ไมล์..."⁴

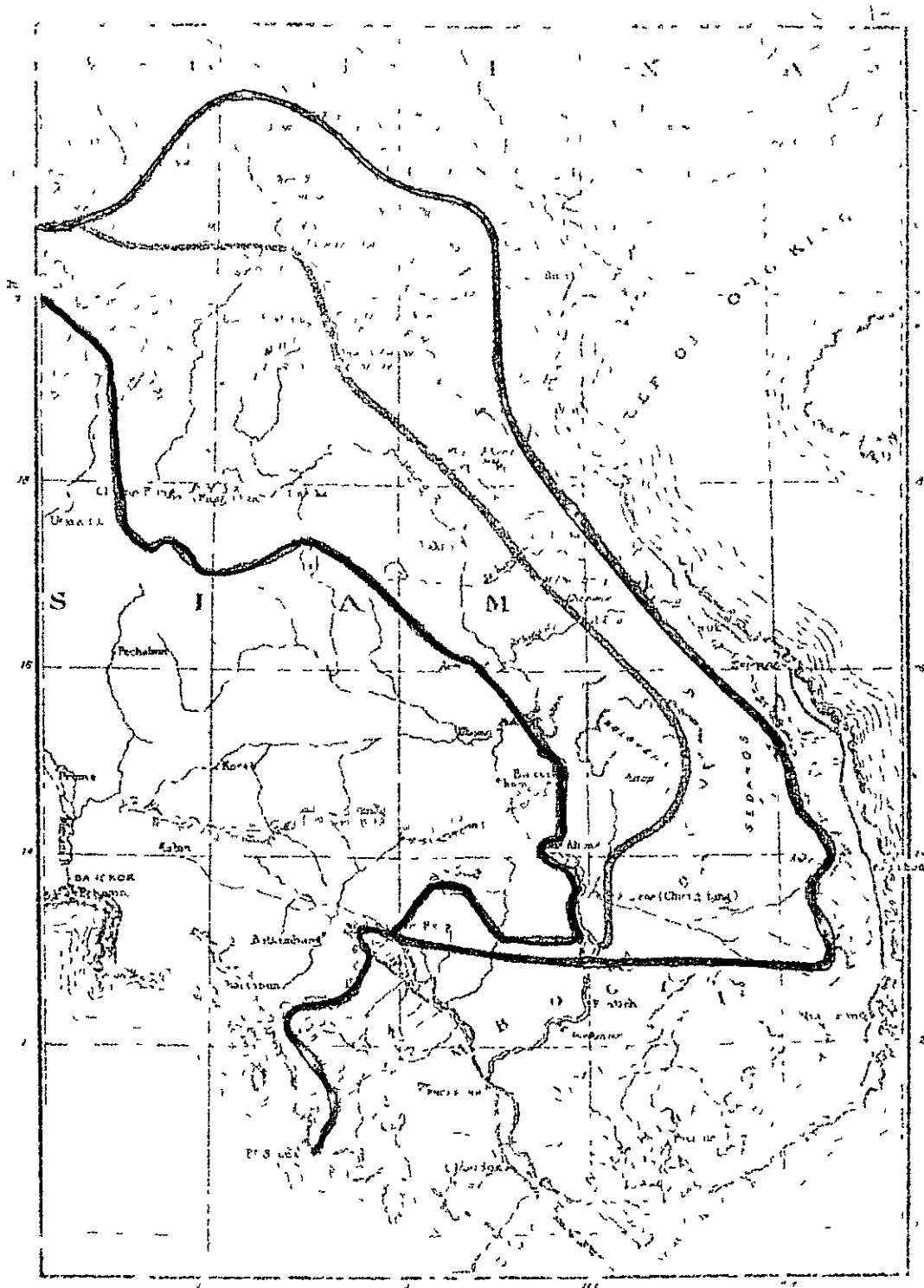
¹ ขจร สุขพานิช ล.ก. หน้า 40 อ้างอิงจาก M. Lanessan, L'Expansion Coloniale de la France, p. 470

² จีรากรณ สถาปนะวาระ ล.ก. หน้า 62

³ George Curzon, op. cit., p. 45 อ้างอิงจาก Souvenirs de Hue p. 1 and 197.

⁴ Ibid., อ้างอิงจาก Le Royaume d'Annam et les Annamites p. 280.

FRONTIER INDO-CHINA AND Siam

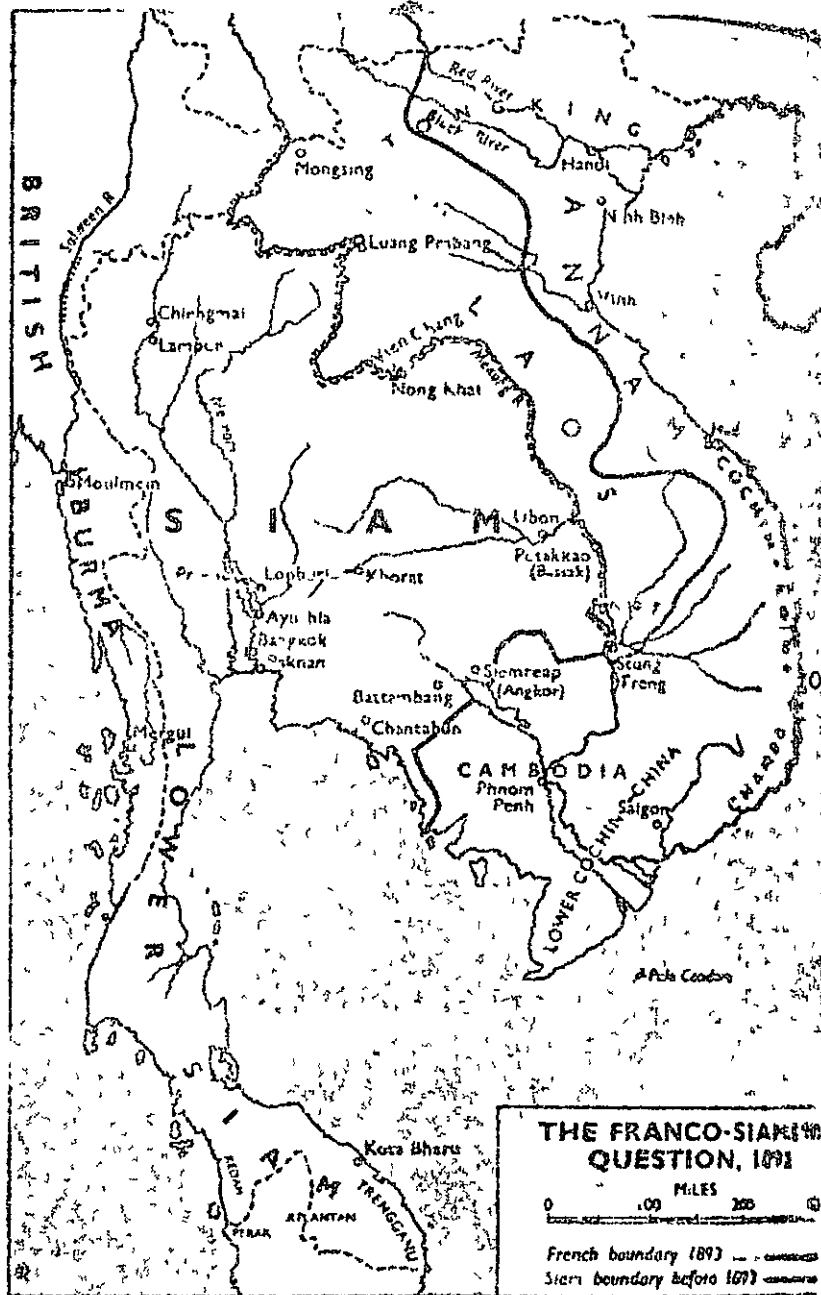
☐ แนวพรมแดนไทย - บรม พิศาล แผนที่ของ ก. เดียร์ (1866-8)

▨ แนวพรมแดนไทย - บรม พิศาล แผนที่ของ พร กิจาตกร วร (1887)

■ แนวพรมแดนไทย - บรม พิศาล แผนที่ของ พระยาเดอส์ (1892)

จาก George Curzon, 'The Siam Boundary Question', *The Nineteenth Century*, No. July, 1893 pp 38

แผนที่หมายเลข 3

... — พรมแดนฝรั่งเศส 1893

..... พรมแดนไทยก่อน 1893

จาก D & E Hall, A History of South East Asia, p 688

หลักฐานของ สังฆราชคาเบอรัค (Taberd) แห่งโกชินจีน เขียนไว้ในสมัย จักรพรรดิฉินเฉิง เป็นแผนที่แสดงอาณาเขตของญวน กินเข้าไปถึงเส้นลองจิจูดที่ 104° ตะวันออก และไครวม 'Big Bend'¹ ซึ่งฝรั่งเศสกำลังอ้างอยู่ในปี ค.ศ. 1893 ไว้ด้วย²

หลักฐานที่สำคัญซึ่งเป็นผลจากการสำรวจและทำแผนที่ของชาวฝรั่งเศสสองคน คือ การ์นิเยร์ (Francios Garnier) กับ เดลาเกร (de Lagre) ในระหว่าง ค.ศ. 1866-1867 ได้แสดงให้เห็นว่า ดินแดนของไทยอยู่ต่างจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเป็น อัมบาก (โปรกยูแผนที่หมายเลข 2) และแผนที่ฉบับนี้เป็นแผนที่ซึ่งลบล้างแผนที่ของสังฆราชคาเบอรัคอย่างสิ้นเชิง³

หลักฐานล่าสุด พิมพ์ที่ปารีสใน ค.ศ. 1893 โดย นายชราเดอร์ (E. Schrader) ได้แสดงอาณาเขตของญวนล้ำเข้าไปในอาณาเขตของไทย ตั้งแต่สกลนคร นครพนม อุดร หนองคาย เลย แพร่ น่าน และเชียงใหม่ (โปรกยูแผนที่หมายเลข 2)⁴

ส่วนหลักฐานที่เป็นของฝ่ายไทยมีอยู่ชิ้นเดียว คือ แผนที่ซึ่งพระวิภาควุธาล (J. McCarthy) เป็นผู้ทำ และพิมพ์ขึ้นใน ค.ศ. 1887 แสดงอาณาเขตไทยจากเชียงใหม่ กินเข้าไปในบริเวณสิบสองปันนา สิบสองจุไทย ลากไปคามแม่น้ำคำ กั้นบริเวณหัวพันทั้งห้าทั้งหก เมืองพวน ขนานไปตามฝั่งทะเล จนเกือบจะถึงเมืองนาควัง แล้วหักเป็นมุมฉากเข้ามาถึง เสียมราฐ⁵ (โปรกยูแผนที่หมายเลข 2)

---

¹'Big Bend' หมายถึงพื้นที่บริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ซึ่งมีอาณาบริเวณตะวันออกจด เทือกเขาแดนลาว ทิศตะวันตกจดแม่น้ำโขง ทิศเหนือจดบริเวณคำเกิดคำม่วน จากทิศเหนือ ไก่ลงมาทางใต้ขนานตามแนวแม่น้ำโขง และเทือกเขาแดนลาวถึงบริเวณใกล้เมืองเขียนหัว

²Ibid., อ้างอิงจาก L'Empire d'Annam Published by M. Silvestre

³Ibid., p. 46

⁴Ibid., p. 48.

⁵Ibid.

ส่วนของนายปาวี ซึ่งทำไว้อย่างละเอียดลออที่สุด กลับไม่บอกว่า ส่วนไหน เป็นเขตของไทย ส่วนไหนเป็นเขตของญวน

สำหรับหลักฐานของนักวิชาการสมัยใหม่ เช่น ศาสตราจารย์ ฮอลล์¹ (D.G.E. Hall) หรือ นายมินตัน โกลด์แมน² (Minton F. Goldman) ต่างก็ยอมรับว่า อาณาเขตของไทยที่อยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงนั้น เมื่อลากจากเส้นพรมแดนแล้ว ส่วนที่เป็นของไทยมีมากกว่าส่วนที่เป็นของญวนทั้งสิ้น (โปรดดูแผนที่หมายเลข 3 และ 4)

นอกจากหลักฐานประเภทเอกสารแล้ว หลักฐานประเภทอื่น ๆ ที่แสดงว่า ไทยมีดินแดนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เช่น

- (1) การที่ไทยมีข้าหลวงประจำอยู่ ณ หลวงพระบาง³
  - (2) การที่ฝรั่งเศสขออนุญาตรัฐบาลไทยตั้งไวซังกงสุลเมืองหลวงพระบาง⁴
  - (3) การที่ฝรั่งเศสขออนุญาตรัฐบาลไทยสำรวจฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และขอความช่วยเหลือการสำรวจในเรื่องพาหนะ เสบียงอาหาร
  - (4) การที่เจ้านครหลวงพระบางส่งคนเข้ามาถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาทุกปี⁵
- หลักฐานเหล่านี้ล้วนเป็นเครื่องยืนยันว่า ไทยมีสิทธิเหนือฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงทั้งสิ้น ถ้าพิจารณาเฉพาะหลักฐานประเภทเอกสาร 9 ฉบับที่กล่าวข้างต้น อาจแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ

¹D.G.E. Hall, op. cit., p. 688.

²Minton F. Goldman, "France-British Rivalry Over Siam, 1896-1904," Journal of South East Asia Studies, Vol. III, No. 2 (Sept, 1972), p. 226.

³เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ล.ค. (เล่ม 4) หน้า 198, 225

⁴กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ม.621/38 กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ - เอกสารแนก 17 ข.ค. 1885

⁵George Curzon, op. cit., p. 41.

ประเภทแรก มีถึง 6 / ฉบับที่แสดงให้เห็นว่า คินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในส่วนที่เป็นของไทยมีมากกว่าส่วนที่เป็นของญวน

ประเภทที่สอง มีอยู่ 1 ฉบับ ซึ่งไม่ได้แสดงอาณาเขตว่าคินแดนของญวนและไทยอยู่ตรงไหน

ประเภทที่สาม มีอยู่เพียง 2 ฉบับ ที่แสดงให้เห็นว่า ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในส่วนที่เป็นของญวนมีมากกว่าส่วนที่เป็นของไทย

แต่เนื่องจากฝรั่งเศสมีความต้องการคินแดนดังกล่าวไปเป็นของตน ฝรั่งเศสจึงไม่เอาพาต่อข้อเท็จจริงดังกล่าว ข้ออ้างของฝรั่งเศสที่ว่าคินแดนเหล่านั้นเป็นของญวน หรือ บางครั้งก็ว่าเคยเป็นของญวนมาก่อน นับว่าฟังไม่ขึ้น เพราะถ้าฝรั่งเศสอ้างเช่นนั้น ก็มีข้อที่จะพิจารณาอยู่ 2 ตอน

ตอนแรก ถ้าคินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเป็นของญวนโดยตลอด ฝรั่งเศสมีหลักฐานอะไรมาแสดงว่าเป็นของญวน และมีอยู่แค่ไทย

ตอนที่สอง ถ้าคินแดนเหล่านั้น 'เคยเป็นของญวนมาก่อน' ฝรั่งเศสจะใช้สิทธิจากคำว่า 'เคยเป็น' จะได้หรือไม่ เพราะแคว้นในประเทศฝรั่งเศสบางแคว้น เช่น นอร์ม็องดี (Normandy) แกลสโคนี (Gascony) และ กีเยน (Guienne) ก็เคยเป็นคินแดนที่เป็นของอังกฤษมาก่อนครั้งหนึ่ง¹

วิธีการอ้างสิทธิของฝรั่งเศสในทำนองเดียวกันนี้ เป็นวิธีที่ฝรั่งเศสเคยใช้มาก่อน 2 ครั้ง ครั้งนี้เป็นครั้งที่สาม และจะเห็นต่อไปในบทที่สองว่า หลังจากเหตุการณ์ ก.ศ. 1893 แล้ว ฝรั่งเศสได้ยุให้ลาวหลวงพระบางอ้างสิทธิในทำนองเดียวกันนี้ ในคินแดนหลวงพระบางฝั่งขวาอีก

3) กลวิธีของฝรั่งเศสในการขยายคินแดนเหนือฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

ก่อนที่ฝรั่งเศสจะใช้กำลังทหารบีบบังคับไทย ให้ยอมมอบฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส ฝรั่งเศสใช้วิธีอื่นมาก่อนเป็นเวลานานประมาณ 4 ปี ดังต่อไปนี้

¹ ขจร สุขพานิช ล.ก. หน้า 34-35

ชั้นแรกที่สุด ฝรั่งเศสสองเชิงรัฐบาลไทยด้วยการแจ้งให้ทราบอย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรกในเดือนเมษายน ค.ศ. 1889 ว่า กินแดนของญวนตั้งแต่เมืองพวนถึงเขมร กินอาณาเขตจดแม่น้ำโขง¹ รัฐบาลไทยปฏิเสธคำอ้างนี้ ต่อมาอีกครั้งในเดือน ฝรั่งเศสก็แจ้งให้ทราบผ่านของเดียวกันนี้อีก รัฐบาลไทยก็ปฏิเสธไปอีกเช่นกัน²

เมื่อฝรั่งเศสเห็นว่าวิธีดังกล่าวไม่เป็นผล ฝรั่งเศสจึงเปลี่ยนวิธีใหม่ คือ ขอเข้ามาสำรวจกินแดนตั้งแต่สิบสองจุไทยถึงสทิงแตรง (เซียงแตง) โดยอ้างว่า เพื่อเอาผลของการสำรวจไปใช้ทำแผนที่ในการปักปันเขตแดน ไทย-ญวน พร้อมกันนี้ ฝรั่งเศสได้ขอเสียดินแดนและพาดินด้วย รัฐบาลไทยแม้จะเกรงผลกระทบของฝรั่งเศส แต่ก็ปรารถนาจะให้มีการปักปันเขตแดน จะได้ไม่มีปัญหาต่อไป จึงได้ยอมอนุญาต⁴ แต่ก็ไม่ได้ปล่อยให้คณะสำรวจของฝรั่งเศสซึ่งมีนายปาวีเป็นหัวหน้า ทำการสำรวจ ปล่อยให้ว แต่ได้ส่งคณะสำรวจของไทยออกไปบ้าง⁵

ในขณะที่เกี่ยวกับการที่มีการสำรวจอยู่เช่นนี้ ฝรั่งเศสก็ใช้กลวิธีอื่น ๆ ในการยั่วยุไทยเป็นเวลานาน เริ่มต้นด้วยการส่งคนจากกินแดนญวนเข้ามาบุกก่านไทยบริเวณเมืองตะโปน เมืองพิล เมืองภูวลสะอาง และเมืองวังคำ⁶ ปฏิกริยาจากฝ่ายไทยคือส่งคนไปตั้งด่านยึด

¹ กจข. ฝ.18.1/1 นายลออรัฐ (กงสุลใหญ่ฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ) - กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ 13 เม.ย. 108 (1889)

² กจข. ฝ.18.1/1 กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ-นายลออรัฐ 28 เม.ย. 108 (1889)

³ กจข. ฝ.11/1 พระยาพิพัฒน์โกษา-พระยาศรีสทเทพ ที่ 34/2282 10 พ.ค. 111

⁴ ข.

⁵ กจข. ฝ.11.1/10 หลวงธำมรงค์ประมว (หัวหน้าคณะสำรวจของกรมแผนที่ไทย) - กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ (อธิบดีกรมแผนที่) - กรกฎาคม 108 (1889)

* ⁶ กจข. ร.5 ม.621/26 เจ้าพระยารัตนบดินทร์ (สมุหนายก) - ร.5 12 มี.ค. 108 (1889)

ดินแดนไต้หวัน พร้อมกับส่งคนไปเสริมกำลังที่เมืองแสนปาง สาดวัน อักปือ และคำทองใหญ่¹ เพื่อป้องกันมิให้ฝรั่งเศสรุกเข้ามา²

เมื่อเห็นว่าวิธีดังกล่าวไม่เป็นผล ฝรั่งเศสก็หันมาใช้วิธีใหม่ โดยการเกลี้ยกล่อมชาวพื้นเมืองในดินแดนไทยให้เอาใจออกห่างจากไทย ไปยอมรับอำนาจของฝ่ายฝรั่งเศส พร้อมกันนั้น ก็ใช้วิธีผูกมิตรกับชาวพื้นเมือง ด้วยการแจกของเล็ก ๆ น้อย ๆ แล้วชักชวนให้เข้ากับฝรั่งเศส โดยสัญญาว่าจะให้ความคุ้มครองไม่ให้รับอันตรายจากเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทย ยิ่งกว่านั้น มีการหลอกลวงนายกำนันไทยว่า ดินแดนที่กำนันนั้น ๆ ทั้งอยู่ รัฐบาลไทยยกให้ฝรั่งเศสแล้ว³ รัฐบาลไทยได้กระทำเรื่องนี้อย่างถึงที่สุดใหญ่ฝรั่งเศส เพราะเห็นว่าการกระทำเหล่านี้เป็นการแทรกแซงกิจการภายในของไทย⁴

ผลการชักจูงของฝ่ายฝรั่งเศส ทำให้ราษฎรฝ่ายไทยไปเข้ากับฝรั่งเศสที่บ้านนาเป และค่ายคะนองมา ถึง 300 คน⁵ เรื่องนี้ทำให้รัฐบาลไทยวิตกมาก ปฏิกริยาจากฝ่ายไทยนอกจากการประท้วงดังกล่าวก็คือ ต้องทำสงครามแย่งประชาชนกับฝรั่งเศส ด้วยการประกาศไม่เก็บเงินส่วยจากชาวพื้นเมืองบริเวณชายแดนที่ฝรั่งเศสเข้ามาสร้างอิทธิพล⁶ ซึ่ง

¹ กจ. ร.5 ม.62.1/26 เจ้าพระยาวิเทศาธิบดี (สมุหนายก)-ร.5
12 มี.ก. 108 (1889)

* ² กจ. ร.5 ม.59/7 พระยาภิรมย์เทพ-พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้า
โสภณมณฑล ที่ 102/1096 17 ธ.ค. 110 (1891)

* ³ กจ. ร.5 ม.62.1/36 ร.5-กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ ที่ 289/110
9 ก.พ. 110 (1892)

* ⁴ กจ. ร.5 ม.62.1/36 ร.5-กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ ที่ 289/110
9 ก.พ. 110 (1892)

* ⁵ กจ. ร.5 ม.59/5 พระยาสุริยเดช-เจ้าพระยาวิเทศาธิบดี ที่ 111
9 ก.พ. 109 (1891)

* ⁶ กจ. ร.5 ม.59/5 ร.5-เจ้าพระยาวิเทศาธิบดี ที่ 111 9 ก.พ. 109
(1891)

ก่อนหน้านี้ ฝ่ายไทยก็ใช้วิธีให้ข้าหลวงเอาเสื้อผ้าไปแจกให้ราษฎรเหล่านี้อยู่แล้วด้วย¹ รัชกาลที่ห้าทรงทราบว่าข้าหลวงที่ปกครองดินแดนที่ติดต่อกับดินแดนฝรั่งเศส ประสบศึกช้ำเหงา รามทร จมราษฎรบางส่วน เช่น ที่อุบล เขมราฐ ต้องอพยพไปอยู่ที่อื่น ทำให้รัชกาลที่ห้าทรงวิตกยิ่งขึ้น² รวมถึงภัยภายนอกที่กำลังเข้ามา กับภัยภายในมองไทยเองก็กลัว ทำให้พระองค์ทรงปรับปรุงการปกครองเสียใหม่ ด้วยการส่งผู้ไว้วางพระราชหฤทัยคือ พระเจ้าน้องยาเธอ ออกมาเป็นข้าหลวงใหญ่ ประจำมณฑลที่ติดต่อกับฝรั่งเศส³

ลำดับขั้นต่อไปในการปฏิบัติเพื่อบรรลุดุคประสงค์ของฝรั่งเศส คือ การส่งนายเลเนตซัง นักล่าเมืองขึ้นตัวงของฝรั่งเศส เข้ามาเป็นผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีน (Governor-General) ขวัญนี้ยังทำให้รัฐบาลไทยวิตกยิ่งขึ้นว่า ฝรั่งเศสจะมาไม่ไหนอีก⁴ แต่อย่างไรก็ตาม รัฐบาลไทยก็หวังว่า เมื่อคณะสำรวจของนายปาวีสำรวจเสร็จ การเจรจาปักปันเขตแดนก็จะเริ่มขึ้น แต่ปรากฏว่า เมื่อการสำรวจเสร็จในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1891⁵ นายปาวีก็กลับไปปารีสโดยที่เดียว อีกปีหนึ่งต่อมา เขาก็กลับมาอีกพร้อมกับนโยบายใหม่ และตำแหน่งใหม่ของเขาคือ "กงสุลใหญ่" (กงสุลเยเนอรัล) ประจำกรุงเทพฯ การมาของเขาคราวนี้ รัฐบาลไทยไม่ค่อยสบายใจ เพราะนายปาวีเคยมีบทบาทสำคัญในลาว

---

* ¹ กจข. ร.5 1.1.100/31 ร.5-เจ้าพระยาวิเทศาธิบดี ร.ที่ 415/110
19 ก.ย. 110 (1891)

* ² กจข. ร.5 บ.1.100/31 ร.5-เจ้าพระยาวิเทศาธิบดี ร.ที่ 22/110
7 พ.ค. 110 (1891)

* ³ ไพฑูรย์ มีกุล, การปฏิรูปการปกครองมณฑลอิสานสมัยกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์
ปริชญานันท์ กศ.บ. หน้า 46-51

* ⁴ จีราภรณ์ สถาปนาวรรณะ, ล.ก. หน้า 68

⁵ จีราภรณ์ สถาปนาวรรณะ ล.ก. หน้า 76

ตอนเมื่อมาครั้งหนึ่งแล้ว

ในระหว่างเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1892 ถึงปลายเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1893 เป็นระยะที่ฝ่ายไทยพยายามให้มีการเปิดเจรจาเรื่องเขตแดนอย่างจริงจัง แต่นายปาวีได้พยายามหาเรื่องมาขัดขวางการเจรจา เช่น เรื่อง 'บางเบี่ยน' คนของฝ่ายฝรั่งเศสซึ่งไทยจับมาจากทุ่งเชียงคำตั้งแต่เดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1891 ในข้อหาสมคบกับพวก 35 คน ทั้งที่ทำการและชักชวนชาตินิคมฝรั่งเศสซึ่งทุ่งเชียงคำซึ่งเป็นดินแดนที่อยู่ในความปกครองของไทย² นายปาวีขอให้ไทยส่งตัวบางเบี่ยนก่อนจึงจะยอมเจรจา ไทยปฏิเสธเพราะว่าจะมีผลเสียในการปกครองของไทย คือคนจะไปเข้าหาและนิยมฝรั่งเศสมากยิ่งขึ้น จึงไม่ยอมปล่อยตัวบางเบี่ยน⁴ การเจรจาลงหยุดลงจึงไปจนถึงเดือนกันยายน นายปาวีทำที่เจรจาด้วยดี พอเดือนตุลาคม ปีเดียวกัน ก็ยกเรื่องไทยรุกคืบค้ำเหลามาขัดขวางการเจรจา โดยให้ไทยเรียกทหารกลับไปก่อน จึงจะเริ่มเจรจากันใหม่ 4 วันต่อมา ก็ยกกรณี นายซัมเป้นัว นายเอสกิลาค นายบาราตอง พ่อค้าชาวฝรั่งเศสขึ้นมาเรียกร้องค่าทำขวัญจากรัฐบาลไทย⁴ มิฉะนั้นจะไม่เจรจาด้วย ไทยปฏิเสธโดยอ้างว่าเป็นคนละเรื่องกับปัญหาเขตแดน แต่เมื่อปักปันดินแดนแล้วจะจัดการให้⁵ การเจรจาลงหยุดลงจึงไปจนถึงเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1893 รัฐบาลไทยจึงเสนอข้อเสนอที่เรียกว่า 'วิธีรักษาสีพ' หรือ 'Modus Vivendi' ต่อฝรั่งเศส กล่าวคือ เสนอให้มี

¹ก.

* ²กช. ร.5 ม.59/6 กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ-ลอริช 14 พ.ค. 110 (1891) และ ลอริช-กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ 17 พ.ค. 110 (1891)

* ³กช. ร.5 ม.59/6 ร.5-กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ ร.ที่ 31/11 ต.บ. 30 ก.ค. 111 (1892)

* ⁴กช. ร.5 ผ.11/2 ปาวี-กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ 8 ต.ค. 111 (1892)

⁵จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ ก.

บริเวณปลอดทหารขึ้น ขนาดกว้าง 50 กิโลเมตร ยาว 650 กิโลเมตร ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง
ใต้เมืองคำม่วนลงมาถึงละติจูด 18° เหนือ จนกว่าจะมีการปักปันเขตแดนกันจนเรียบร้อย¹
นายปาวีไม่ได้ปฏิเสธข้อเสนอทั้งหมด แต่ต้องการให้ขยายเขตปลอดทหารจนถึงเมืองพวน
เมืองกาเกิด เมืองคำม่วน ฝ่ายไทยปฏิเสธ เพราะว่าบริเวณดังกล่าว ไทยมีสิทธิตาม
'สัญญา 9 ข้อ' ค.ศ. 1888 แต่นายปาวียืนยันว่า สามเมืองที่เขาเสนอเพิ่มเติมอยู่นอก
ความคุ้มครองของ 'สัญญา 9 ข้อ'² ซึ่งความเป็นจริงนั้น ในสัญญาดังกล่าวกล่าวไว้เพียง
เมืองพวน โดยไม่ได้กล่าวถึงเมืองกาเกิด คำม่วน เพราะว่า 2 เมืองนี้ปรกค้ำขึ้นอยู่กับเมือง
พวนอยู่แล้ว³

ในที่สุด ฝ่ายไทยได้เสนอข้อเสนอที่มีเหตุผลและเหมาะสมต่อฝรั่งเศสมากที่สุด
เท่าที่เถียงกันได้เมื่อวันที่ 25 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1893⁴ คือเสนอว่า

(1) บริเวณตั้งแต่เมืองคำม่วนลงมาถึงเชียงแตง เป็นดินแดนที่กำลังมีข้อ
ถกเถียงกันในเรื่องกรรมสิทธิ์ ขอให้ดินแดนดังกล่าวนี้เป็นกลางตามหลักการ 'วิธีรักษาสีพ'
จนกว่าจะได้มีการปักปันเขตแดนกัน

(2) รัฐบาลไทยยินดีที่จะละดินแดนที่มีพยานหลักฐานประจักษ์ว่าเป็นดินแดน
ของญวนมาก่อน

(3) ในการปักปันเขตแดน ถ้าเกิดปัญหาใด ๆ ที่เริ่มว่าจะตกลงกันเองไม่ได้
แล้ว รัฐบาลไทยขอเสนอให้อนุญาโตตุลาการเป็นผู้วินิจฉัยชี้ขาด

* ¹ กจ. ร.5 ฝ.18.1/8 "บันทึกสถานภาพปัจจุบันของความสัมพันธ์ระหว่าง
ไทยกับฝรั่งเศส" 21 มีนาคม ร.ศ. 111 (1893)

² อ.

³ กจ. ร.5 ฝ.18.1/1 กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ-ปาวี 13 ก.พ. 111
(1893)

* ⁴ กจ. ร.5 ฝ.18.1/1 กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ-ปาวี 25 ก.พ. 111
(1893)

นายปาวีไม่ตอบข้อเสนอของไทย ในครั้งเดือนต่อมา นายปาวีกลับยื่นข้อเสนอที่รุนแรงที่สุดเท่าที่มีการเจรจากัน คือ

- (1) รัฐบาลฝรั่งเศสขออ้างสิทธิเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นดินแดนในอารักขาของญวน¹
- (2) ให้รัฐบาลไทยถอนกองทหารที่ประจำอยู่ในดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงออกไปได้หมด
- (3) ให้รัฐบาลไทยชดใช้ค่าทำขวัญให้แก่ชาวฝรั่งเศสที่ถูกข่มเหงจากพนักงานคนไทย ณ เมืองท่าอุเทน และเมืองหนองคาย อีกทั้งให้ปล่อยตัวบางเบี่ยนที่ถูกจับกุมตัวไปจากทุ่งเชียงคำ²

รัฐบาลไทยคัดค้านการอ้างสิทธิของฝรั่งเศส และเสนอว่า การปักปันเขตแดนให้ถือเอาดินแดนที่แต่ละฝ่ายยึดครองอยู่ในขณะนั้นเป็นเกณฑ์ ไทยยินดีที่จะพิจารณาสิทธิอันชอบธรรมของฝรั่งเศส สำหรับผู้คัดค้านนั้น ไทยต้องการให้อนุญาโตตุลาการเป็นผู้ตัดสิน ข้อเสนอฝ่ายฝรั่งเศสไม่ตอบ

ในวันที่ 21 มีนาคม ค.ศ. 1893 นายปาวีได้เตือนรัฐบาลไทยว่า

"...รัฐบาลฝรั่งเศสแม้ไม่มีความกึกอั่นร่ำแรงก่อรัฐบาลไทย แต่ได้ตกลงมิอยู่แล้วที่จะไม่ทอดทิ้งอำนาจซึ่งเป็นของเมืองญวนและเขมร ... รัฐบาลฝรั่งเศสไคร่ความเรื่องนี้เสนอขอที่ประชุมสภาญวน ในขณะที่เสนอ พ.ร.บ.งบประมาณประจำปีสำหรับเมืองขึ้นแล้ว รัฐบาลฝรั่งเศสปฏิเสธที่จะยอมรับข้อเสนอ 'วิธีรักษาสีหุ' ของรัฐบาลไทย จุนกว่าไทยจะถอนทหารออกจากดินแดนของญวน ฝรั่งเศสได้ตั้งใจที่จะไม่ทิ้งสิทธิของเขมร..."³

¹ กจช. ร.5 ผ.18.1/1 นายปาวี-กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ 12 มี.ค.111 (1893)

* ² กจช. ร.5 ผ.18.1/1 นายปาวี-กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ 12 มี.ค.111 (1893)

* ³ สถาบันไทยคดีศึกษา มท. F.O. 69/150 Captain Jones-Foreign Office Tel. No. 4 March 22nd 1893.

ในขณะที่ฝรั่งเศสส่งกำลังเข้ามายังรัฐบาลไทย เรือรบฝรั่งเศสชื่อ ลูแตง (Lutin) ก็ยังจอดอยู่ในกรุงเทพฯ ด้วยท่าที่หน้าเกรงขาม

จะเห็นได้ว่า ฝรั่งเศสนำวิธีการที่เคยได้สำเร็จมาแล้วในเรื่องเขมรและ สิบสองจุไทยกลับมาใช้อีก แต่ครั้งนี้ไทยไม่ยอมเช่นครั้งก่อน ๆ ถึงกระนั้นก็ดี ไทยก็ไม่ปฏิเสธ โดยเด็ดขาดแต่อย่างใด กลับเสนอวิธีที่มีเหตุผล ถึงกระนั้น ฝรั่งเศสก็ไม่ยอมรับฟังแต่ประการใด

โดยข้อเท็จจริงแล้ว ฝรั่งเศสได้เปลี่ยนท่าทีที่จะใช้วิธีการใหม่กับไทยตั้งแต่วันที่ 14 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1893 ซึ่งเป็นวันที่รัฐสภาฝรั่งเศสมีมติเกือบจะเป็นเอกฉันท์ "อนุมัติให้ดำเนินการทันทีที่เกี่ยวกับปัญหาเขตแดนไทย โดยมีเงื่อนไขว่าให้รัฐบาลใช้วิธีการที่ดีที่สุด ที่จะกระทำให้สำเร็จโดยเร็วโดยเสียเงินและเสียเลือดเนื้อน้อยที่สุด"² ตามมติของ นายดีลอง (Deloncle) ซึ่งเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงให้รัฐสภาและมหาชนเห็นพ้องกับการใช้กำลังเข้าจัดการกับไทย โดยมีกองรอฟิสิกส์สิทธิอันสมบูรณ์ของญวน และมี นายรีโบต์ (Ribot) รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศของฝรั่งเศสสนับสนุนอย่างแข็งแรง ถึงขนาดกล่าวในรัฐสภาว่า "ความต้องการอย่างน้อยของฝรั่งเศสคือฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง"³ นอกจากนี้ ยังมีหนังสือพิมพ์ของ พรรคนิยมอาณานิคม (Colonial Party) ฝรั่งเศส และหนังสือพิมพ์ในฝรั่งเศสหลายฉบับ เริ่มกร้องว่ารัฐบาลไทยว่า ไทยรุกรานเข้าไปในดินแดนที่กำลังเป็นปัญหา โดยอ้างว่าดินแดน เหล่าญวนเป็นญวนรอบครองมาก่อน เกี่ยวนี้ลูกไทยยึดครอง ควรจะต้องตกไปอยู่ใต้การปกครองของญวนตามเดิม

¹ แชน ปัจจุบันท์ และ สวิสส์ จันทน์ กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศส และ การรบที่ปากน้ำเจ้าพระยา สมัย ร.ศ. 112 หน้า 33

² อ. หน้า 32.

³ กจ. ร.5 ผ.18.1/1 Memorandum on the Present State of Relation between Siam and France by Prince Devawongse 21st March, 1893.

⁴ Ibid.

จากข้อเท็จจริงดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่า แม้ไทยจะมีข้อเสนอที่มีเหตุผล
อย่างไร ฝรั่งเศสก็ยังไม่เปลี่ยนท่าที ถ้าหากฝรั่งเศสไม่ได้อะไรที่ฝรั่งเศสต้องการ

ปัญหาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงไม่ยุติเพียงเท่านั้น แต่ได้เปลี่ยนท่าทีจากการใช้วิธีต่าง ๆ
ข้างต้น มาเป็นการใช้กำลัง

ตอน 2 ฝรั่งเศส-ไทย-อังกฤษ กับวิกฤตการณ์ ก.ศ. 1893

เหตุที่จะต้องกล่าวถึงสามประเทศเชื่อมโยงไปด้วยกัน ก็เพราะว่า

ประการแรก แรงกิริยา และแรงปฏิกิริยาของทั้งสามประเทศ เป็นสิ่งที่แยกกัน
ไม่ออก กล่าวคือ พฤติกรรมของไทยกับอังกฤษต่างเป็นปัจจัยกำหนดท่าทีของฝรั่งเศสที่จะจัดการ
กับไทย สำหรับไทยนั้น การที่ไทยปฏิเสธความต้องการของฝรั่งเศสในการอ้างสิทธิเหนือฝั่ง
ซ้ายแม่น้ำโขง เป็นปัจจัยสำคัญประการแรกที่กำหนดท่าทีของฝรั่งเศสให้เปลี่ยนจากการใช้กลวิธี
อื่น ๆ มาเป็นการใช้กำลัง ปัจจัยสำคัญประการที่สองในการกำหนดท่าทีของฝรั่งเศสดังกล่าว
ก็คือท่าทีของอังกฤษที่มีต่อไทยและฝรั่งเศส

ประการที่สอง เหตุที่จะต้องกล่าวถึงสามประเทศไปพร้อม ๆ กันในตอนนี้ก็
เพราะว่า ผลจากวิกฤตการณ์ ก.ศ. 1893 และสนธิสัญญาฉบับ 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 จะได้
ส่งผลไปถึงความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศส ซึ่งมีส่วนอย่างสำคัญในการประกันเอกราช
ไทยในปี ก.ศ. 1896

ประการสุดท้าย อังกฤษมีบทบาทสำคัญในการให้ไทยยอมตามความต้องการ
ของฝรั่งเศส

1. ท่าทีของอังกฤษกับการใช้กำลังของฝรั่งเศส

1) นโยบายของอังกฤษ

นโยบายของอังกฤษต่อไทยก็คือ การ 'ญาติดี'¹ ต่อไทย เหตุที่อังกฤษมีนโยบายดังนี้ ก็เพราะอังกฤษต้องการเอาใจไทยเพื่อให้ไทยเป็นรัฐกันชน (Buffer State) ระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศส นี่เป็นเหตุผลประการแรก

ประการหลัง เฉพาะประเทศไทยเอง เป็นดินแดนที่อังกฤษมีผลประโยชน์อยู่มากที่สุดไม่ว่าในบรรดาต่างประเทศด้วยกัน เป็นอันว่า กานทรบุรี ซึ่งอังกฤษมีผลประโยชน์จากป่าไม้ทางภาคเหนือของไทย เหมืองแร่ การค้าข้าว ตลอดจนการก่อสร้างทางรถไฟ หรือ กานทรบุรี ซึ่งความสำคัญของไทยประการหลังนี้ นอกจากจะเป็นผลให้อังกฤษ 'ญาติดี' กับไทยแล้ว ยังเป็นผลให้อังกฤษเห็นความสำคัญในเอกราชและความปลอดภัยของไทยด้วย³ เพราะถ้าไทยต้องเสียเอกราชไป ผลประโยชน์ของอังกฤษย่อมเสียไปด้วย

2) นโยบายของไทยต่ออังกฤษ

นโยบายของอังกฤษคงกล่าวไทยก็รู้ดี แม้เคยหวังพึ่งอังกฤษมาครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลที่สี่ และไม่เคยประสบผลสำเร็จมาแล้วก็ตาม แต่ไทยไม่มีทางเลือกที่ดีกว่านี้ เพราะฝรั่งเศสกำลังมีท่าทีที่ก้าวร้าว และปราศจากเหตุผลยิ่งขึ้น ไทยรู้ดีว่า ความไม่ปลอดภัยจะเกิดขึ้น จึงเข้าไปหาอังกฤษอีกครั้งหนึ่งโดยการทบทวนให้อังกฤษเป็น 'ผู้คุ้มกัน' ไทยในปลายปี ค.ศ. 1892 ไทยยอมให้มีข้อผูกมัดว่าไทยจะไม่ยกดินแดนใด ๆ ให้แก่ประเทศอื่น แต่เป็นเรื่องที่แปลกมากที่อังกฤษไม่ยอมรับตำแหน่ง 'ผู้คุ้มครอง' เหตุผลของลอร์ดซอลเบอรี (Salisbury) รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศอังกฤษก็คือ กลัวปฏิกิริยาที่อาจเกิดขึ้นได้จากฝ่าย

¹George Curzon, op. cit., pp. 52-53.

²Ibid., และ Minton F. Goldman, op. cit., p. 210.

X ³Chandra Jeshurun, "The Anglo-French Declaration of January 1896 and the Independence of Siam," JSS. (July, 1970), p. 109.

ฝรั่งเศส อีกประการหนึ่ง เพราะลอร์ดซอลเบอร์รี่ดำเนินนโยบาย 'ตามแบบที่อังกฤษเคย
ดำเนินมาก่อน'¹

3) ผลของนโยบายของอังกฤษ

ผลของนโยบายของอังกฤษที่มีต่อไทยในตอนหลังก็คือ ทำให้ไทยผิดหวังมาก ซึ่ง
ในทางตรงกันข้าม เป็นประโยชน์ต่อฝรั่งเศสโดยปริยาย ยิ่งไปกว่านั้น ในตอนหลัง ลอร์ด
ซอลเบอร์รี่แจ้งให้ฝรั่งเศสทราบว่า "อังกฤษจะไม่เข้าแทรกแซงในความตกลงใด ๆ ที่ฝรั่งเศส
จะทำกับไทย"² และที่ร้ายกว่านั้น ลอร์ดซอลเบอร์รี่ยังให้ความหวังแก่ฝรั่งเศสอีกว่า "ฝรั่งเศส
อาจจะหยิบฉวยดินแดนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงตอนกลาง"³ นโยบายของอังกฤษดังกล่าว
มีผลอย่างสำคัญในการช่วยให้ฝรั่งเศสตัดสินใจใช้กำลังกับไทย

4) การใช้กำลังทางบกของฝรั่งเศสต่อไทย

หลังจากที่ได้มีการหยิบยกปัญหาฝั่งซ้าย (แม่น้ำโขง) ขึ้นพูดในรัฐสภาฝรั่งเศส
สมาชิกสภาพรรคนิยมอาณานิคม อาทิ นายค็อลองก์⁴ นายวิโบต์ ได้พูดจูงใจจนรัฐสภาฝรั่งเศส
อนุมัติให้รัฐบาลเข้าดำเนินการให้ไคมาซึ่งสิทธิของญวน โดยใช้วิธีที่สูญเสียเล็กน้อยที่สุด
และให้ไคมมากที่สุดด้วย⁵ รัฐสภาอนุมัติเรื่องนี้ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1893 ต่อมา ใน
วันที่ 21 มีนาคม ค.ศ. 1893⁶ นายเลเนสซัง ผู้ว่าราชการทั่วไปแห่งอินโดจีน ก็ได้สั่งให้

¹Ibid.

²Ibid., p. 110.

³Ibid.

⁴นายค็อลองก์ (Deloncle) ผู้นี้เคยเป็นผู้สำเร็จราชการอินโดจีนใน ค.ศ. 1882
และเคยเข้ามาขอสัมปทานขุดกอคคอกกระใน ค.ศ. 1882 แต่รัชกาลที่ห้าไม่ทรงประทาน
อนุญาต

⁵แซน ปัจจุสานนท์ และ ศวัศกี จันทน์ ล.ด. หน้า 32

⁶ด.

กองกำลังของฝรั่งเศสเข้าโจมตีกองรักษากันของไทยเป็น 3 จุด แต่โจมตีในเวลาที่แตกต่างกัน
จุดแรก ฝรั่งเศสส่งกำลังจากเขมรทางเรือและทางบก เข้าโจมตีค่านบงขลา
และก้านเหียบโยกของไทย โดยใช้กำลังประมาณ 800-900 คน ในจำนวนนี้เป็นกำลังทาง
เรือที่ขมามาตามแม่น้ำโขง 300 คน¹ กำลังส่วนนี้ นายบัสตาร์ด (Bastard) เป็นผู้บังคับ
บัญชา มีกัปตันโทเรอซ์ (Thoreax) เป็นผู้ช่วย² ฝรั่งเศสยึดค่านทั้งสองได้ภายในวันเดียว
คือในวันที่ 1 เมษายน ค.ศ. 1893 รุ่งขึ้นอีกวันหนึ่ง ยึดสตึงแตรง (เซียงแตง) ของไทย
ไว้ได้ จากนั้นก็เข้าตีเมืองโขง (สีทันดร) ซึ่งเป็นเกาะขนาดใหญ่ในแม่น้ำโขงไว้ได้ใน
วันที่ 4 เมษายน

ฝ่ายไทยคือ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ข้าหลวงใหญ่มณฑลลาวท้าว ซึ่งรับผิดชอบ
ในค่านนี้ ได้ส่งกำลัง 500 คนจากจำปาศักดิ์ และอีก 500 คนจากขุขันธ์ไปเมืองโขง ในวันที่
11 เมษายน กำลัง 500 คนจากอุบลก็มุ่งไปยังเมืองโขง แต่ในวันที่ 25 เมษายน กำลัง
ฝรั่งเศสจำนวนเพียง 23 คน ก็เข้ายึดเมืองอุบลก็มือ หน้าด่านของไทยไว้ได้ และต่อมาก็ยึด
เมืองแสนปางไค³ แล้วตรงมารวมกำลังกับฝรั่งเศสที่สตึงแตรง

ในวันเดียวกันนี้ พลใหญ่ของไทย 3000 คนก็ยกออกจากอุบลตรงมายังจำปาศักดิ์
พร้อมกันนี้ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ก็ทรงขออนุญาตจากรัชกาลที่ห้า เพื่อโจมตีค่านญวนและเขมร
เป็นการตอบแทนบ้าง⁴ แต่ในหลวงรัชกาลที่ห้าไม่ทรงอนุญาต เนื่องจากทรงมีเหตุผลว่า

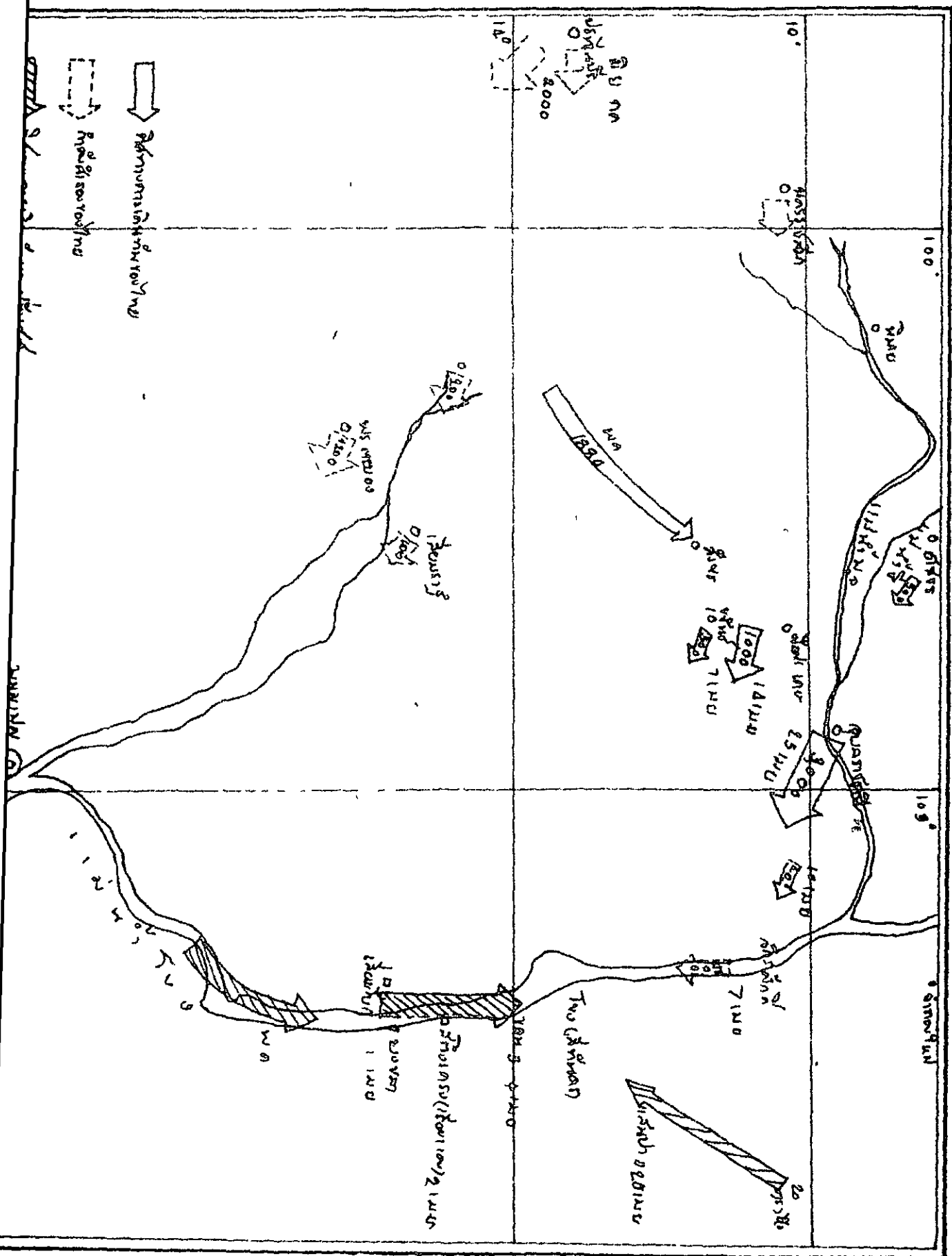
¹ กจข. ร.5 ผ.18.1/1 กรมหลวงพิชิตปรีชากร-กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ
ที่ 2/112 9 เม.ย. 112 (1893)

² วัช บุญยานนท์ "ฝรั่งเศส-สยาม ร.ศ.112" ไทยเกษมปริวิ มิกุลายน 2474
หน้า 252

³ กจข. ร.5 ผ.18.1/2 ขุนวิจิตรชลหาญ-พระยาราชวรานุกุล (ปลัดทูลฉลอง
กระทรวงมหาดไทย) โทรเลข 30 เม.ย. 112 (1893)

⁴ กจข. ร.5 ผ.18.1/2 กรมหลวงพิชิตปรีชากร-กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ
ม.ป. 1. 151/1439

4

ประการแรก ทรงมีพระราชหัตถเลขาอย่างชัดเจนว่า "ทางกรุงเทพฯ กำลังเจรจากันอยู่ จะทำให้เสียชั้นเชิงการเจรจา"

ประการที่สองและสาม ทรงเห็นว่า กำลังของฝ่ายกรมหลวงพิชิตปรีชากรยังไม่มั่นคง อาจจะเสียที่แก่ข้าศึก หรือมีฉันทน์ ถ้าไทยทำรุนแรง และพลากพลังลงไป รัฐสภาฝรั่งเศสอาจอนุมัติให้ทำสงครามใหญ่ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาว่า

"...กำลังของฝ่ายเรอ (กรมหลวงพิชิตปรีชากร) ก็ยังไม่สู้มั่นคง ถ้าพลากพลังลง อาจทำให้ลาวกำเริบ ฤาหลุดลอย หรือมีฉันทน์ พวกคนสองสามคนซึ่งมีความปรารถนาในเบื้องไทยอยู่ จะตะโกนไหพลเมืองฝรั่งเศส เกือครอนว่าเสียเกียรติยศ จุนยอมออกเงินให้ใหญ่ ก็จะเป็นการใหญ่โตมากไป ถ้าจะเป็นการใหญ่เช่นนั้น คงจะหันมาเล่นทางกรุงเทพฯ กำลังป้องกันกรุงเทพฯ ก็ยังไม่มั่นคง..."¹

เหตุผลของพระองค์นับว่าถูกต้อง แม้แต่การคาดคะเนของพระองค์ที่ว่า ฝรั่งเศสจะดันมาโจมตีทางกรุงเทพฯ ก็ถูกต้อง แต่เหตุผลต่างออกไป เพราะในข้อเท็จจริงนั้น ฝรั่งเศสดันมาโจมตีกรุงเทพฯ เพราะเห็นว่ากำลังทางบกทำการไม่ได้ผลเท่าที่ควร

ถึงแม้ว่าฝ่ายไทยจะไม่โจมตีค่านูวนค่านเขมรก็ตาม ในตอนต้นเดือนพฤษภาคม กำลังทัพหน้าของไทยก็ปะทะกับกำลังของฝรั่งเศส ที่เมืองโขง² ผลคือ ทหารฝรั่งเศสตายสามคน ทหารญวนตายหลายคน ทหารลาวในกองทัพอไทยตาย 1 คน นอกจากนี้ ยังจับกัปตันโทเรอซ์³ ซึ่งลงไปรบเสียเองเอากลับขึ้นมาที่เมืองโขง พร้อมกับทหารญวน 3 คน ทหารลาวในกองทัพอฝรั่งเศส 13 คน ลาม 1 คน พร้อมควยเสียบยั้งทั้งหมด ทหารฝรั่งเศสอีกจำนวนหนึ่งถูกทหารไทยล้อมไว้ ทางฝ่ายไทยก็เจรจาให้กำลังฝรั่งเศสเหล่านี้ยอมออกมา

¹ กจข. ร.5 ผ.18.1/2 ร.5-กรมหลวงพิชิตปรีชากร 3/1840 6 พ.ค. 122 (1893)

² กจข. ร.5 ผ.18.1/4 กรมหลวงพิชิตปรีชากร-กรมหมื่นคำรงราชานุภาพ

³ Manich Jumsai, History of Laos, pp. 189-190.

วางอาวุธถึงสงครามก็สำเร็จ แต่ครั้งนี้จะหักหาญโจมตีเข้าไป ก็กลัวจะผิดนโยบายทาง
กรุงเทพฯ กรมหลวงพิชิตปรีชากรจึงทรงถามไปยังรัฐบาลที่กรุงเทพฯ ทั้งกรมหมื่นดำรง-
ราชานุภาพ และกรมหลวงพิชิตปรีชากร แม้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ห้า ก็อ้างก็
มีความเห็นว่า กองทัพไทยไม่ควรจะหักหาญโจมตีเข้าไป เพราะเห็นว่า

ประการแรก การไม่เข้าโจมตีของฝ่ายไทย จะทำให้นานาชาติเห็นว่าไทยมี
เจตนาไม่หาสันติภาพ

ประการที่สอง ถ้าไทยโจมตีหักหาญเข้าไปก็อาจเกิดสงครามใหญ่

ประการที่สาม อาวุธของไทยไม่พร้อมที่จะทำสงครามใหญ่

ประการสุดท้าย การป้องกันกรุงเทพฯ จากการโจมตีทางเรือยังไม่มั่นคง¹
แถมว่ากำลังจากกรุงเทพฯ จะไปถึง ฝรั่งเศสก็ส่งกำลังไปช่วยกำลังฝรั่งเศสที่ถูกล้อม ที่ฝ้า
ออกมาได้ในวันที่ 24 พฤษภาคม²

การโจมตีจุดที่สองของฝรั่งเศสซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของกรมหลวงพิชิตปรีชากร
เช่นเดียวกับ กำลังฝรั่งเศสส่วนน้อยภายใต้การบังคับบัญชาของ นายดูเฟรนิล (Dufrenil) และ
นายการ์นิเยร์ (Garnier) เป็นผู้ช่วย ได้ยกกำลังเข้าโจมตีเมืองตะโปน เมืองหน้าด่านของ
ไทยในวันที่ 29 เมษายน ศกเดียวกัน จากนั้น ก็เข้ายึดเมืองพิน เมืองพง เมืองสองคอน-
คอนดง และค่ายลนาพระสุร ซึ่งอยู่ตรงข้ามเมืองเขมราฐ ฝ่ายไทยส่งกำลัง 1000 คน⁴
จากอุบลไปตั้งรับที่เมืองเขมราฐ และทางใต้ของแม่น้ำเซบั้งเหิน ไม่มีรายงานผลการรบของ
ผู้คน

¹ กจ. ร.5 ผ.18.1/4 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ-ร.5 ไปรเวท ที่ 202/255
27 พ.ค.112 (1893) และ ร.5-กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ที่ 185 28 พ.ค.112 (1893)

² กจ. ร.5 ผ.18.1/4 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ-กรมหลวงพิชิตปรีชากร
217/300 - พ.ค. 122 (1893)

^{3,4} กจ. ร.5 ผ.18.1/1 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ-กรมหลวงพิชิตปรีชากร
โทรเลขลับ ที่ 217/300 26 พ.ค. 1893

5

จุดสุดท้ายที่ฝรั่งเศสเข้าโจมตีคือ ลาวพวน ซึ่งอยู่ในกรมรับผิดชอบของ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ในเวลานั้น มีนายลูซ (Luce) และ นายกรอสกูแรง (Groscurin) เป็นผู้บังคับบัญชาและผู้ช่วยตามลำดับ¹ ยกกำลังจากเมืองวิญ เข้าโจมตีเมืองเชียงร่มเมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม ค.ศ. 1893 อีกทางหนึ่งยกมาทางเมืองนาเป เมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม เมื่อยึดเมืองคำเก็ก เมืองคำมวน ซึ่งพระยอกเมืองขวางเป็นนาค่านรักษาอยู่ แล้วคุมตัวพระยอกฯ กับพวกมาที่แก่งเจ๊ก เกิดปะทะกับกำลังของทหารไทยที่ส่งไปจากท่าอุเทน นามกรอสกูแรงและทหารพวนอีกหลายคน²

การทิ้งระเบิดของไทยที่จุดนี้ ทำโดยเกณฑ์กำลังและเสบียงอาหารจาก สกลนคร นครพนม มุกดาหาร ท่าอุเทน ชัยบุรี กุมพทาไส หล่มสักก็ ไปตั้งรับที่ ภูวคดสอาง และ ท่าอุเทน อีกส่วนหนึ่งไป 'กูราขการ' ที่เชียงร่ม³

การปะทะทางภาคพื้นดินครั้งนี้ ฝ่ายไทยยังใช้ยุทธวิธีแบบโบราณ แต่อาวุธเริ่มใช้ปืนไรเฟิลกันบ้างแล้ว การสื่อสารแม้จะมีโทรเลขใช้เป็นบางส่วน แต่ก็ล่าช้ามาก ปืนใหญ่สมัยใหม่มีอยู่บ้างแต่น้อยมาก กำลังทหารส่วนใหญ่เป็นทหารเกณฑ์ แต่ส่วนหนึ่งส่งไปจาก กรุงเทพฯ เพราะเหตุที่ทางรัฐบาลกรุงเทพฯ ไม่ไว้วางใจความสามารถของทหารลาวในกองทัพไทย และไม่ไว้วางใจทหารเขมรในกองทัพไทยกลัวว่าจะกบฏ⁴ ส่วนเสบียงอาหารใช้เกณฑ์เอาแบบโบราณ และเตรียมเสบียงไว้นาน กว่าทำสงครามได้เป็นแรมปี สำหรับกำลังสำรองมี 2 จุด คือที่โกราข เป็นกำลังสำรองค่านลาวพวนและลาวขาว อีกจุดหนึ่งที่ปราจีนบุรี เป็น

¹ อช. บุญยานนท์ ฎ.

² ปรกตุรายละเอียดในบทที่สอง ตอนกึ่งพระยอกเมืองขวาง

³ กจ. ร.5 ฝ.18.1/3 กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม-กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ที่ 10/112 14 พ.ค. 112 (1893)

⁴ กจ. ร.5 ฝ.18.1/2 ร.5-พระองค์เจ้าจรัสจันทระจรัส (ผู้บัญชาการทหารเรือ) ที่ 20/213 (ม.ป.ว.)

กำลังการต่อต้านลัทธิและเขมร¹

5) ผลของการปะทะภาคพื้นดิน

ผลของการปะทะกันจากลาวเป็นสองประเด็นคือ

ประเด็นแรก คือ ผลสะท้อนจากการปะทะกันระหว่างไทยกับฝรั่งเศส เมื่อไทยทราบว่าฝรั่งเศสใช้กำลังเข้าโจมตี ก็ทรงเข้าไปหาอังกฤษเพื่อขอความช่วยเหลือทันที แต่รัฐบาลอังกฤษการต่างประเทศคือ ลอร์ดโรสเบอรี (Rosebery) ไม่ยอมให้ราชทูตไทยเข้ามา เอมให้เพียงเลขานุการสถานทูตไทย ซึ่งเป็นชาวอังกฤษ ชื่อ เฟรเดอริก เวนนี่ (Frederick Verney) เข้าพบ ทั้ง ๆ ที่ลอร์ดโรสเบอรีทราบข่าวการรุกรานของฝรั่งเศสอย่างละเอียดทั้งจากกรุงเทพฯ และไซ่ง่อน² แต่ลอร์ดโรสเบอรีกลับไม่นำพาตำเียงรับรองของไทย โดยอ้างว่าเขายังไม่ทราบรายละเอียดอะไรมากนักในเรื่องที่ไทยร้องเรียน³ พร้อมกันนี้ ก็แนะนำให้รัฐบาลไทยอย่าทำอะไรรุนแรงให้เป็นการบาดหมางกับฝรั่งเศส⁴

ถ้าตอบหรือคำแนะนำดังกล่าวก็คือ ถ้าปฏิเสธของอังกฤษที่จะให้ความช่วยเหลือแก่ไทยนี้เอง ในขณะหนึ่ง ฝ่ายอังกฤษยังได้พูดได้ฝ่ายไทยเสียใจและหมกกำลังใจอีกว่า

"...อังกฤษจะไม่เข้าแทรกแซงเหตุการณ์ที่กำลังเกิดขึ้น..."⁵

¹ กจ. ร.5 ผ.181/3 พระยาอหิวิมลรัตนเจต-กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ที่ 12/410 4 ก.ก. 112 (1893) และ กจ. ร.5 ผ.18.1/1 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ-ร.5 ไปรเวต ที่ 9/94 14 เม.ย. 112 (1893)

² สถาบันไทยคดีศึกษา มธ. F.O. 69/157, No. 94 Rosebery-Jones, Tel. No. 31 Confidential 12 nd April, 1893.

³ สถาบันไทยคดีศึกษา มธ. F.O. 69/150, Jones-F.O. Tel, No. 4 March, 22nd 1893.

⁴ Chandran Jeshurun, op. cit., p. 110.

⁵ Ibid., อ้างอิงจาก Sanderson-Dufferin, Private, 17th April, 1893.

...ฝรั่งเศสต้องการฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และไทยก็อ่อนแอเกินไปที่จะรักษา
มันไว้ จึงขอให้ (ไทย) รักษาส่วนที่เหลือเอาไว้ ฝรั่งเศสบอกอังกฤษว่า
ฝรั่งเศสจะไม่นำเรื่องเขาสอนูญาทูลเกล้าฯ จงกว่าฝรั่งเศสจะโค่นสิ่งที่
ฝรั่งเศสต้องการ..."¹

ประเด็นที่สอง เป็นผลที่เกิดจากการปะทะกันโดยตรง กล่าวโดยสรุปได้ 2
ประการ คือ ผลระยะสั้นของการปะทะกันนั้น ทำให้ไพร่พลของทั้ง 2 ฝ่ายบาดเจ็บล้มตายลง
แต่ใบ้จุกไตที่รายงานว่ามีการปะทะกันอย่างรุนแรงถึงขนาดตายเป็นจำนวนมาก สืบเนื่องจาก
พฤติกรรมแล้ว ทหารฝ่ายฝรั่งเศสรุกเข้ามาเพื่อยึดครองพื้นที่มากกว่า "มุ่งทำลายข้าศึก"
จุดที่ฝรั่งเศสยึดได้ก็เป็นพื้นที่ไม่มาก คือได้เฉพาะแนวที่ฝรั่งเศสเข้ามาเท่านั้น ตั้งแต่การรบ
ในต้นเดือนเมษายน ถึง 15 สิงหาคม ศกเดียวกันนั้น มีค่าของฝ่ายไทยทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง
ซึ่งยังคงมีอยู่ได้ถึง 48 แห่ง² สำหรับผลที่เกิดจากการปะทะกันระยะยาวนั้น ประการหนึ่ง
ฝรั่งเศสได้นำความพ่ายแพ้ในกรณีกัปตันโทเรอซ์ และ นายกรอสกุแรง ไปโฆษณาในฝรั่งเศส
ให้มติมหาชนเกลียดแค้นการกระทำของไทย เพื่อประโยชน์ในการดำเนินนโยบายของรัฐบาล
ฝรั่งเศสเอง ผลระยะยาวอีกประการหนึ่งก็คือ ฝรั่งเศสได้เปลี่ยนยุทธวิธีใหม่ จากการใช้
กำลังทางภาคพื้นดินมาใช้กำลังทางเรือ หรือใช้นโยบายบีบเรื่อกับไทย หลังจากที่ฝรั่งเศสเสีย
เวลากับการใช้กำลังทางภาคพื้นดินประมาณ 6 เดือนครึ่ง และไม่สามารถจะขับไล่ทหารไทย
ออกจากฝั่งซ้ายได้หมด

---

¹สถานไทยคดีศึกษา มข. F.O. 69/150, Jones-F.O., Tel. No. 11
24th April 1893.

²กจช. ร.5 ผ.18.1/1 กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ-นายปาวี ที่ 13448
25 ตุลาคม ร.ก. 112 คำนทั้ง 48 แห่งนี้ ในมณฑลลาวกาบ, ลาวพวน ได้รับคำสั่งให้ถอน
กลับมาฝั่งขวาเมื่อ 15 สิงหาคม 1893 ส่วนในหลวงพระบาง ได้รับคำสั่งให้ถอนค่านใน
วันที่ 22 สิงหาคม 1893 รายชื่อค่านทั้งหมดอยู่ในหนังสือฉบับนี้

2. การใช้นโยบายเป็นเรือของฝรั่งเศสต่อไทย กับท่าทีของอังกฤษ

1) ท่าทีของอังกฤษที่มีผลต่อการตัดสินใจของฝรั่งเศส

ไปปลายเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1893 ลอร์ดโรสเบอรีไค้เผยท่าทีของอังกฤษให้ฝรั่งเศสทราบว่า "อังกฤษจะไม่แทรกแซงเรื่องไทย-ฝรั่งเศส และหวังว่าเรื่องนี้จะไม่ไปไกลถึงขนาดให้อังกฤษเข้าแทรกแซงไม่ว่ากรณีใด ๆ"¹ อุบัติเหตุฝรั่งเศสประจำอังกฤษ คือ บารอน เอสตูเนลล์ (d'Estournelles) ได้ทักท้วงใส่ร้ายไทยว่า "ตลอดเวลา 10 ปีที่ผ่านมา ฝรั่งเศสได้รับความเดือดร้อนจากการกระทำที่ผิด ๆ และการรุกรานของไทยต่อดินแดนฝรั่งเศส ทำให้เกิดความยุ่งยากในการปกครองกัมพูชา ฝรั่งเศสไม่พอใจ ในที่สุดฝรั่งเศสก็คิดว่า จะก่อทำการอะไรบางอย่างที่เป็นเรื่องซีไ้เห็นถึงสิทธิของฝรั่งเศสในฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง..."² นอกจากนี้ อุบัติเหตุนี้ยังกล่าวถึงอังกฤษ ถึงการที่เซอร์ เอ็ดเวิร์ด เกรย์ (Edward Grey) ได้กล่าวในรัฐสภาเป็นทำนองสนับสนุนไทย³ ท่าทีของอังกฤษดังกล่าว ประกอบกับความไม่ประสบผลสำเร็จในการใช้กำลังทางภาคพื้นดิน ทำให้ฝรั่งเศสตัดสินใจที่จะใช้นโยบายเป็นเรือในระยะเวลาไม่นานต่อมา

2) การใช้นโยบายเป็นเรือของฝรั่งเศส

การใช้นโยบายเป็นเรือของฝรั่งเศส เริ่มต้นด้วยการที่นายปาวี ซึ่งขณะนั้นเป็นราชทูตฝรั่งเศสประจำประเทศไทย ได้ยื่นหนังสือขอให้นำเรือรบสองลำชื่อ โกเมต (Comete) และ อินกงส์ตัง (Inconstan) เข้ามาจอดในกรุงเทพฯ และขอกองน้ำร่องด้วย⁴ ไม่ต้อง

¹สถาบันไทยคดีศึกษา มธ. F.O. 69/157, Rosebery-Phipps, Tel. No. 255, 25th June 1893.

²สถาบันไทยคดีศึกษา มธ. F.O. 69/157, Rosebery-Phipps, Tel. No. 257, 3rd July 1893.

³Ibid.

⁴กจช. ร.5 ผ.17/6 นายปาวี-กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ 10 กรกฎาคม 112 (1893) ฉบับแรก

สงสัยเลยว่า ฝรั่งเศสนำเรือรบสองลำเข้ามาเพื่ออัมพกับเรือคูแบง ซึ่งเข้ามาจอดอยู่แล้ว ตั้งแต่วันที่ ๑๑ มีนาคม ค.ศ. 1893¹ รวมกันเป็นเรือรบสามลำ ก็คือการขอให้รัฐบาลยอมจำนนตาม คำเรียกร้องของฝรั่งเศสนั่นเอง รัฐบาลไทยได้ตอบปฏิเสธคำขอของฝรั่งเศส โดยให้เหตุผล ๓ ประการว่า ฝรั่งเศสที่นำเรือรบเข้ามาตามอย่างอังกฤษนั้นไม่ถูกต้อง เพราะ อังกฤษไม่มีความประสงค์จะนำเรือเข้ามาในกรุงเทพฯ อีกแต่ประการใด ดังนั้น ฝรั่งเศสจะ อ้างว่าเอาอย่างอังกฤษไม่ได้²

ในวันที่ 10 กรกฎาคม นั้นเอง นายปาวีมีหนังสือถึงรัฐบาลไทยว่า เรือรบสอง ลำดังกล่าวจะมาถึงปากน้ำในวันที่ 13 กรกฎาคม สกเดียวกัน โดยจะนำเรือรบเข้ามาตาม สิทธิแห่งสนธิสัญญาปี ค.ศ. 1856³ รัฐบาลไทยได้ตอบปฏิเสธไปเช่นเดียวกัน โดยให้เหตุผล ว่า การที่ฝรั่งเศสอ้างว่าจะนำเรือรบเข้ามาตามสนธิสัญญาที่อ้างนั้น ไทยยอมไม่ได้ เพราะถ้า ยอมได้ทางประเทศนำเรือรบเข้ามาตามใจชอบแล้ว ก็เท่ากับเป็นการทำลายอธิปไตยของไทย รัฐบาลไทยจะยอมไม่ได้⁴

รุ่งขึ้น 11 กรกฎาคม นายปาวีเข้าพบกรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ แต่การ เหวจระหวางบุคคลทั้งสองไม่ช่วยในการคลี่คลายความตึงเครียดแต่ประการใด นอกจากนี้ รัฐบาลไทยยืนยันอย่างหนักแน่นถึงการปฏิเสธของไทย ให้นายปาวีทราบว่า

¹ กจช. ร.5 ผ.18.1/1 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ-กรมหลวงพิชิตปรีชากร 19 เม.ย. 112 (1893)

² กจช. ร.5 ผ.17/6 กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ-นายปาวี 10 กรกฎาคม 112 (1893)

³ กจช. ร.5 ผ.17/6 นายปาวี-กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ 10 กรกฎาคม 112 (1893) ฉบับที่ 2

⁴ กจช. ร.5 ผ.17/6 กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ-นายปาวี 10 กรกฎาคม 112 (1893)

"คุณเวอเนเมนต์ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไม่สามารถที่จะยอมให้เรือรบ อยู่ในแม่น้ำมากกว่าชุกติละหนึ่งลำ และไม่มีคำสั่งที่ว่าเป็นจะให้การเป็น ผลอย่างยาวนาน แก่เจ้าหน้าที่ทหารบกและทหารเรือเลยแล้ว"¹

ในวันเดียวกันนี้ ในหลวงรัชกาลที่ห้ามีพระบรมราชโองการว่า

"ถ้าเรือรบฝรั่งเศสไม่ได้รับอนุญาตให้ข้ามสันดอนเข้ามาในลำน้ำ และขึ้น แล่นเข้ามาโดยประการใด ๆ ก็ให้กรมทหารเรือห้ามปรามตามธรรมเนียม ที่นัดหมายกันด้วย ยิ่งเป็นไม่มีกระสุนนัดหนึ่ง แล้วถ้าไม่ฟัง ก็ให้คัดหน้าเรือ กวดยกระสุนนัดหนึ่ง ถ้ายังขึ้นไม่ฟังห้าม ไต่ยิงหุบยาใหญ่โก๊ะ จะใช้ปืนฤา ทอร์ปิโยยังอย่างไร ก็ให้ใช้ตามทีชอบใจไซ้โก๊ะ เพื่อจะความใหญ่คดียิ่ง ให้ คำตามคำสั่ง ตามเหตุผลที่จะเป็นทุกประการ"²

ในวันเดียวกันนี้ รัฐบาลไทยได้มีโทรเลขถึง พระองค์เจ้าวัฒนาวงศ์ อัคร- ราชทูตไทยประจำฝรั่งเศส ให้นำเรื่องฝรั่งเศสขอนำเรือรบเข้ามาจอดในกรุงเทพฯ แจ้งต่อ นายเดอเวลด์ (Devel) รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศในทำนองเกี่ยวกับที่แจ้งให้นายปาวี และว่า การกระทำของฝรั่งเศสเป็น 'การขู่เข็ญ' รัฐบาลไทยด้วย³ นายเดอเวลด์ได้ชี้แจง เรื่องนี้แก่อัครราชทูตไทยว่า

"ฝรั่งเศสไม่ได้มีความประสงค์ที่จะส่งเรือรบทั้งหลายมายังกรุงเทพฯ เพื่อ การขู่เข็ญเลย เป็นแต่จะทำให้เหมือนอังกฤษเท่านั้น เมื่อใดทราบความ ที่บอกไปนั้นแล้ว จะรีบมีโทรเลขสั่งเลอกลอนกาสั่งเดิมที่เกี่ยวกับเรือรบ

¹ก.

²กจ. ร.5 ฝ.18/6 ร.5-พระองค์เจ้าจรจันทรวัศ 11 กรกฎาคม 112 (1893)

³กจ. ร.5 ฝ.17/6 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ-พระองค์เจ้าวัฒนาวงศ์ โทรเลขที่ 27 11 ก.ก. 112 (1893) 11.30 น.

ทั้งหลายนี้..."¹

นอกจากนี้ นายเคอเวลล์ยังได้แสดงถ้อยคำทำได้เป็นที่เชื่อได้ว่า ฝรั่งเศสไม่มีความประสงค์จะส่งทหารมาตีครอบงำกับไทยแต่อย่างใด²

เช้าวันที่ 13 กรกฎาคม นายเคอเวลล์ได้มีโทรเลขถึงนายปาวีว่า

"ขอให้ท่านทูตกรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการว่า เราไม่ยอมให้ประเทศไทย ถูกถาปนอยุ่ใด และเราสงวนไว้ซึ่งสิทธิอันชอบธรรมของเราที่มีอยู่ตาม ข้อ 15 แห่งสัญญาทางพระราชไมตรี ค.ศ. 1856 จวบจนใดกองเรือ ฝรั่งเศสทราบว่ รัฐบาลฝรั่งเศสตกลงจะยับยั้งไว้ไม่ให้เรือลำใด (ของ ฝรั่งเศส) ข้ามสันดอนเข้าไปกอนในเวลานี้ ถึงแม้ว่าประเทศหนึ่ง ๆ มี เรือรบเกินหนึ่งลำ ในแม่น้ำ (เจ้าพระยา) เราก็ไม่เปลี่ยนแผนความคิด..."³

ท่าทีของรัฐบาลฝรั่งเศสถึงกล่าวนี้น่าที่จะทำให้สถานการณ์ดีขึ้น แต่เหตุการณ์ ก็ได้เลวลงอย่างไม่คาดฝัน คือในเย็นวันที่ 13 กรกฎาคม นายปาวีได้ใช้นายทหารติดคอ รามการลงเรือ "สครู" นำคำสั่งจากรัฐบาลฝรั่งเศสไปแจ้งแก่เรือรบฝรั่งเศสที่นอกสันดอน จากนั้นเท็กของผู้นับกับการเรือโคเมกว่า คำสั่งของรัฐบาลฝรั่งเศสฉบับถึงกล่าวนี้นี้ ได้ใส่ธงเมล์ รวมกับจดหมายอื่น ๆ ซึ่งมีจำนวนมากเกินไปที่เขาจะมีเวลาอ่านได้ทันที ทำให้เห็นว่านายปาวี มีเจตนาที่จะให้มีการปะทะกันทางเรือ เขาจึงไม่ได้กระตือรือร้นที่จะนำคำสั่งไปด้วยตนเอง

---

^{1,2} กจ. ร.5 ผ.17/6 พระองค์เจ้าวัฒนาวงศ์-กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ โทรเลข 12 ก.ค. 112 (1893) จากปารีสเวลา 17.05 น. ถึง ก.ท. 13 ก.ค. 112 เวลา 10.50 น.

³ แซน บัจจุสานนท์ และ สวัสดิ์ จันทน์ ล.ค. หน้า 62 อ้างอิงโทรเลข เคอเวลล์-ปาวี 13 ก.ค. 1893

* เป็นเรือไทยที่ให้นายปาวียืมใช้สำหรับกีดกักราชการระหว่างสถานกงสุลฝรั่งเศส กับกองเรือรบฝรั่งเศสในอ่าวไทย

หรือส่งไปเป็นพิเศษ เขากลับส่งไปแบบจดหมายธรรมดา ๆ ฉบับหนึ่ง¹

ปรากฏว่า เวลา 18.15 น. เรือ เจ.บี. เซย์ (J.B. Say) ซึ่งเป็นเรือ
นำร่องของฝรั่งเศส ไกล่แล่นนำหน้าเรือโคเมตและเรืออังกองสกัง เข้ามาใกล้ป้อมพระจุล-
จอมเกล้า ทางป้อมจึงส่งสัญญาณให้เรือรบฝรั่งเศสหยุด ถอยการยิงปืนกระสุนเปล่า เพื่อเป็น
การเตือนไปสองนัด แต่เรือทั้งสามก็ยังแล่นเข้ามา ปืนในป้อมพระจุลจอมเกล้าจึงยิงกระสุน
จริงเข้าเรือไปอีกนัดหนึ่ง ทำให้เรือรบลำหนึ่งหยุด และทำท่าถอยกลับ แต่ในทันใดนั้น เรือ
ทั้งหมดก็แล่นตรงเข้ามาเต็มฝีจักร จึงเกิดปะทะกันขึ้นระหว่างเรือรบทั้งสอง พร้อมด้วยเรือ
นำร่องของฝรั่งเศส กับกำลังทหารรักษาป้อมของไทย เรือนำร่องของฝรั่งเศสถูกปืนจาก
เรือรบที่จอดอยู่หลังแนวทุ่นระเบิดและสายโซ่ จนกองนาเรือเกยขึ้นหลังแนวป้อมกันของไทยไป
เล็กน้อย เนื่องจากมุมในการยิงของปืนในป้อมพระจุลจอมเกล้าแคบ ประกอบกับเวลาที่เรือ
รบฝรั่งเศสอยู่ในวิถีกระสุนมีเวลาจำกัด ปืนในป้อมจึงยิงไม่ได้กี่นัด เรือรบฝรั่งเศสทั้งสองได้
ตีฝ่าแนวป้อมกันของไทย 4 แนว คือ แนวทุ่นระเบิด แนวสายโซ่ แนวเรือเกาที่จมขวางแม่น้ำ
ไว้ และแนวเรือรบของไทย เข้ามาได้ มีการปะทะกันที่ป้อมผีเสื้อสมุทร ซึ่งอยู่เหนือป้อม
พระจุลจอมเกล้าเข้ามาเล็กน้อย แต่เรือรบทั้งสองก็ผ่านไปได้ แล้วมาจอดที่หน้าสถานีหูกฝรั่งเศส
เวลาประมาณ 3 ทุ่ม²

ขณะที่เรือรบทั้งสองกำลังแล่นมาที่กรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ นายทหารเรือ
ยศพลเรือจัตวา ชาวเคนมาร์ก ขณะนั้นเป็นรองผู้บัญชาการทหารเรือ และผู้บัญชาการทหารไทย
รักษาป้อมที่ปากน้ำ ได้ขึ้นรถไฟจากปากน้ำเข้ามา เรือรบฝรั่งเศสขึ้นมา แล้วเขาเฝ้าในหลวง
รักษาการที่ท่า เพื่อขอพระบรมราชานุญาต นำเรือพระที่นั่งจักรีซึ่งเป็นเรือรบที่ใหญ่ที่สุดลำหนึ่ง
ของไทยขณะนั้น ไปชนกับเรือรบฝรั่งเศส แต่พระองค์ไม่ทรงอนุญาต³

¹ อช บุญยานนท์ ล.ก. หน้า 139-143 และ นาวิกศาสตร์ ธันวาคม 2484
(ฉบับรวมเล่ม) หน้า 2443-2461

^{2,3} อช.

ก็นั้นทรงมีพระบรมราชโองการให้ทหารเตรียมพร้อม ให้กระจายปืนใหญ่ 'กรุป' * ออกไปทั้งรับ 6 จุด คือ ที่ตึกศาลต่างประเทศ ตึกคลังสินค้า พระที่นั่งชลังคพิมาน บ้านจาเหม็ง โรงฝึกนาย และ หน้าวัดราชบูรณะ¹ จำนวนทหารที่รักษาการในกรุงเทพฯ ระหว่างเกิดวิกฤตการณ์นั้นมีทั้งสิ้น 5404 คนซึ่งไม่รวมอาสาสมัคร 1800 คนของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี² ถ้าเกิดรบพุ่งกันขึ้น ถ้าเกิดรบพุ่งกันขึ้น ในหลวงรัชกาลที่ห้าทรงเห็นว่า "...ฝ่ายเราได้เตรียมรับรองโดยแข็งแรง จนเชื่อได้ว่า เรือ 3 ลำนี้ ถ้าขึ้นยิงบางกอกคงจะยิงได้ เกือบอย่างรวดเร็วครึ่งชั่วโมง อย่างช้าครึ่งชั่วโมงหนึ่งถึงไม่จมคงหยุดแน่..."

ผลโดยตรงของการปะทะกันที่ปากน้ำมีไม่มาก เพราะเวลาที่ปะทะกันจริง ๆ ประมาณ 45 นาทีเท่านั้น เรือ เจ.บี. เชย์ เกยตื้น เรือรบทั้งสองของฝรั่งเศสเสียหายน้อยมาก รุ่งขึ้นเช้าซ่อมและทาสีเสร็จจนไม่เห็นรอยกระสุน ป้อมปืนทั้งสองของไทยก็เสียหายเพียงเล็กน้อยเช่นกัน ทหารเรือโคเมตกตาย 2 คน บาดเจ็บ 1 คน ทหารเรืออังกฤษตักตายน 1 คน บาดเจ็บ 2 คน⁴ ฝ่ายไทยมีทหารตาย 8 คน บาดเจ็บ 14 คน⁵

---

¹ กจช. ร.5 ฝ.18/7 กรมพระนครานุรักษ์พิทักษ์ (เสนอเกี่ยวกับการกลาโหม)-
ร.5 13 ก.ค. 112 (1893)

² เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี อ.ก. (เล่ม 4) หน้า 181

³ กจช. ร.5 ฝ.17/5 ร.5-พระยาพิชัยโกษา 16 ก.ค. 112 (1893)

⁴ อัฐ บุญยานนท์ อ.

⁵ แชน ปัจจุบันสันต์ และ สวัสดิ์ จันทน์ อ.ก. หน้า 233-234 แต่ใน F.O. 69/150, Jones-F.O. Tel. No. 35 16th July 1893 ว่า "ทหารฝรั่งเศสตาย 3 บาดเจ็บ 2 ทหารไทยตาย 20 บาดเจ็บจำนวนหนึ่ง"

* กรุป (Krupp) เป็นชื่อบริษัททำอาวุธที่มีชื่อที่สุดของเยอรมัน

3) ความพยายามของไทยในการดึงอังกฤษมาเผชิญหน้ากับฝรั่งเศส

รัฐบาลไทยเห็นฝรั่งเศสทำการรุนแรงถึงกล่าว ก็มีคำสั่งให้อัครราชทูตไทยประจำอังกฤษ เข้าขอความช่วยเหลือจากรัฐบาลอังกฤษทันที โดยเนจะความช่วยเหลือจากกองทัพเรืออังกฤษ แกลด์สโรว์โรสเบอร์รี่กล่าวว่า จะเกิดความไม่พอใจจากฝ่ายฝรั่งเศส จึงไม่ได้ให้ความช่วยเหลือแก่อย่างใด¹ ซ้ำกำชับไปยังกัปตันโจนส์ ราชทูตอังกฤษประจำประเทศไทยว่า "...ให้ทิ้งความคิดใด ๆ ที่จะร่วมมือกับไทยในการป้องกันกรุงเทพฯ..."²

ในวันที่ 17 กรกฎาคม ลอร์ดโรสเบอร์รี่แถลงนโยบายเกี่ยวกับกรณีที่เกิดขึ้นต่อสภาสูงว่า "อังกฤษจะไม่ยุ่งเกี่ยวในกรณีฝรั่งเศส-ไทย แต่อย่างไรก็ตาม บุรณภาพและเอกราชของไทยเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งต่ออังกฤษโดยเฉพาะจักรวรรดิอินเดียของอังกฤษ..."³ ในวันเกี่ยวกับ เซอร์เอ็ดเวิร์ด เกรย์ ก็แถลงต่อสภาผู้แทนในทำนองเดียวกัน

จะเห็นได้ว่า ท่าแถลงของรัฐบาลอังกฤษ ได้เปิดโอกาสให้ฝรั่งเศสจัดการไทยได้อย่างมาก เหมือนกับที่อังกฤษได้เคยเปิดโอกาสมาแล้ว

4) คำขาดของฝรั่งเศส

ก่อนที่ไทยจะรับคำขาดจากฝรั่งเศส ไทยได้พยายามอีกครั้งหนึ่งที่จะดึงอังกฤษเข้ามาช่วยเหลือ แต่อังกฤษก็ปฏิเสธอีกเช่นเคย พร้อมทั้งแนะนำควยว่า "วิธีที่ง่ายที่สุดก็คือการที่ไทยยอมรับตกลงตามทีฝรั่งเศสต้องการ..." "...การต่อต้านเล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่มี

¹สถาบันไทยคดีศึกษา มธ. F.O. 69/157, Rosebery-Jones, Tel. No. 51, 19th July 1893

²Chandran Jeshurun, op. cit., p. 111 อ้างอิงจาก F.O. 17/1179, Rosebery-Jones, Tel. No. 41, 15th July 1893

³Ibid., อ้างจาก "Draft of Statement read by Rosebery in The House of Lords and Sir Edward Grey (ปลัดกระทรวงการต่างประเทศฝ่ายรัฐสภา) in the House of Commons," 17th July 1893

ประโยชน์อันใด และไทยก็ไม่มีทางสู้ฝรั่งเศสด้วย"¹ ทางเลือกของไทยจึงไม่มี นอกจากยอมตามความต้องการของฝรั่งเศส ทั้ง ๆ ที่ยังไม่รู้เลยว่าฝรั่งเศสจะเรียกร้องเพียงใด

ในวันที่ 20 กรกฎาคม ค.ศ. 1893 ฝรั่งเศสก็ยื่นคำขาดต่อไป ทั้ง ๆ ที่เคยแถลงต่อไทยว่า "ฝรั่งเศสจะรีบเลิกถอนเสียโดยเร็ว และรักษาทางพระราชไมตรีเอาไว้ให้คงเดิม ฝรั่งเศสไม่มีความประสงค์ที่จะเกี่ยวข้องกับความเป็นเอกราช (Interference Independence) ราชรัฐสยาม ฝรั่งเศสมีความประสงค์ที่จะหลีกเลี่ยงให้พ้นจากสงคราม และจะได้มีความสงบเรียบร้อย"²

คำขาด (Ultimatum) ที่นายปาวียื่นต่อรัฐบาลไทยมีดังนี้

- ข้อ 1 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงยอมรับสิทธิของญวนและเขมรบนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงและเกาะที่อยู่ในลำน้ำนั้น
- ข้อ 2 รัฐบาลไทยถอนทหารออกจากฝั่งซ้ายในเวลาที่กำหนดไว้ ซึ่งไม่เกิน 1 เดือน
- ข้อ 3 จะต้องทำความพอใจให้กับฝรั่งเศสในทุกกรณีที่เกิดขึ้นที่ทุ่งเชียงคำและคำม่วน และกรณีของไทยโจมตีเรือรบฝรั่งเศส
- ข้อ 4 กองทัพไทยหยุดกระทำผิด (ตามข้อ 3) และจ่ายเงินให้กับครอบครัวของญวนกระเหรี่ยง (ตามข้อ 3)
- ข้อ 5 ค่าเสียหาย 2 ล้านฟรังก์สำหรับชดเชยแก่คนฝรั่งเศสที่เสียชีวิตและบาดเจ็บ
- ข้อ 6 เงินมัดจำ 6 ล้านฟรังก์สำหรับมัดจำว่าจะจ่ายค่าเสียหาย ถ้าไม่ให้ ฝรั่งเศสจะเก็บภาษีเมืองพระตะบอง เสียมราฐ คำขาค้นต้องตอบภายใน 48 ชั่วโมง ถ้าไม่ตอบ หรือตอบปฏิเสธ ราชทูตฝรั่งเศสจะออกจากกรุงเทพฯ และจะทำการประกาศปิดอ่าวไทย ถ้าระหว่างราชทูตกำลังออกไปจากกรุงเทพฯ มีการโจมตีเรือรบฝรั่งเศส ฝรั่งเศสจะทำการตอบทันทีเช่นกัน"¹

พื้นที่ที่ได้รับคำขาดนี้ รัฐบาลไทยรีบเข้าขอความช่วยเหลือจากอังกฤษ กล่าวคือ กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการได้ทรงขอรับรองกับตันโจนส์ ผู้มีใจเอนเอียงมาทางฝ่ายไทยและเป็น

¹ กจธ. ร.5 ผ.18/7 Prince Devavongse - Prince Vadhana, July 21st 1893

² กจธ. ร.5 ผ.18/7 พระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์-กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ 19กค. 112

ทูตอังกฤษประจำประเทศไทยให้ช่วยเหลือไทย แต่ก็มีเงื่อนไขซึ่งก็อาจจะช่วยอะไรได้ เพราะ
 เขาเป็นข้าราชการที่จงปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาลอังกฤษ ก็ได้แต่แสดงความเสียใจ และ
 รายงานไปให้กระทรวงการต่างประเทศอังกฤษทราบ¹ ในขณะเดียวกันที่กรุงลอนดอน ไทย
 พยายามดำเนินนโยบายทางการทูตเพื่อถึงอังกฤษได้เข้ามาสนใจกษัตริย์ของฝรั่งเศส โดยยก
 ผลประโยชน์ของอังกฤษ ที่อาจจะถูกกระทบกระเทือนจากกษัตริย์ของฝรั่งเศส กล่าวคือ ใน
 ภาษาข้อ 1 ที่ฝรั่งเศสต้องการฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงนี้ ไทยก็ความไปตลอด ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง
 ขึ้นไปถึงจีน และรัฐเชียงตุงซึ่งเป็นของอังกฤษ และตั้งอยู่ใกล้ 2 ฝั่งแม่น้ำโขง ไทยจะ
 ถอนขอคำแนะนำจากอังกฤษโดยทันทีทันใด เงื่อนไขของฝรั่งเศสไทยไปอาจยินยอมได้โดย
 ปรากฏจากความยินยอมของอังกฤษ² แต่รัฐบาลอังกฤษไม่ได้แสดงความเห็นหรือให้ความช่วย
 เหลือแต่ประการใด รัฐบาลไทยพยายามขอร้องฝรั่งเศสให้ยัดเวลาตอบภาษาออกไป และ
 ยินยอมจ่ายเงินมากกว่า 5 ล้านฟรังก์ในทันที³ แต่ฝ่ายฝรั่งเศสไปยอม

ฉะนั้น ในวันที่ 22 กรกฎาคม ไทยจึงยอมกษัตริย์ของฝรั่งเศสแบบแบ่งรับแบ่ง
 สู้กัน⁴

ข้อ 1 ไทยยอมยกให้เฉพาะดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ได้เส้นละติจูด 18
 เหนือเท่านั้น

ข้อ 2, 3, 5, 6 ยอมตามภาษา

ข้อ 4 วรรคแรกปฏิเสธที่จะให้มีการลงโทษข้าราชการคลังกล่าว เพราะว่า
 ข้าราชการไทยไทยทำไปตามหน้าที่ วรรคหลังยอมตามภาษา

คำตอบจากรัฐบาลไทย ฝรั่งเศสถือว่ารัฐบาลไทยปฏิเสธภาษาจึงแจ้งให้-

¹ สถาบันไทยคดีศึกษา, มธ. F.O. 69/150 Jones - F.O. Tel. No. 41,
 21st July 1893

² กจข, ร.5 ฝ.18/7 Prince Devawongse - Mahayotha (อัครราชทูตไทย
 ประจำอังกฤษ) Tel, no. 21st July 1893

³ กจข, ร.5 ฝ.18/7 Prince Devawongse - Prince Vadhana, July
 21st 1893

⁴ กจข, ร.5 ฝ.18/7 Prince Devawongse - Pavie, July 22nd 1893

รัฐบาลไทยทราบว่า ราชทูตฝรั่งเศสก่อนายปาวีจะออกจากกรุงเทพฯ ในวันที่ 26 กรกฎาคม และจะมอบให้กงสุลเขนาราลฮอลแลนด์ คูเดอลประโยชน์ของฝรั่งเศสแทน นอกจากนี้ยังขอกันนำร่องอีกด้วย รัฐบาลไทยก็จัดให้ตามคำขอ¹

5) การปิดอ่าวของฝรั่งเศส

วันที่ 25 กรกฎาคม เวลา 14.03 น. นายปาวีลงเรืออังกฤษลงถึง เวลา 15.52 เรือรบฝรั่งเศสทั้งหมด 3 ลำออกจากกรุงเทพฯ ซึ่งตามกำหนดนายปาวีจะออกไปในวันที่ 26 กรกฎาคม แต่ออกก่อนกำหนดเวลา 18.48 น. เรือรบฝรั่งเศสทั้งหมดจากกรุงเทพฯ ก็มาถึงปากน้ำ เวลา 8:00 น. ของวันที่ 26 กรกฎาคม เรือทั้ง 3 ลำมาทอดสมอที่หน้าป้อมพระจุลจอมเกล้า² วันนั้นผู้บังคับการเรือเออแฟต์ (Forfait) ประกาศปิดอ่าวไทยตั้งแต่แหลมเจ้าลายถึงแหลมตะบิ้ง ตั้งแต่เวลา 17.00 น. ของวันที่ 26 กรกฎาคม เป็นต้นไป³ เรือของชาติเป็นกลางจะต้องออกไปให้พ้นบริเวณดังกล่าวภายใน 3 วัน

ในวันที่ 28 กรกฎาคม รัฐบาลไทยได้รับคำสั่งจากรัฐบาลฝรั่งเศสอีกว่า "กาชาของฝรั่งเศสจะไม่มีข้อยกเวนใด ๆ"⁴ ในวันที่ 29 กรกฎาคม ฝรั่งเศสได้ขยายเวลาให้เรือออกไปจากเขตปิดอ่าวอีก 1 วัน⁵ ในวันเดียวกันนั้นผู้บังคับบัญชาการกองเรือฝรั่งเศสประจำตะวันออกไกล ได้ประกาศปิดอ่าวเพิ่มขึ้นอีกบริเวณหนึ่ง คือจากเกาะเสม็ดถึง

¹ วิจารณ์ สดงามวรรณะ, ล.ค. หน้า 151

² กวช, ร.5 ผ.17/6 "บัญชีผูกโทรศัพท์เรื่องเรือรบฝรั่งเศส" 24 - 26 กรกฎาคม 112 (1893)

³ สถาบันไทยคดีศึกษา, มร.F.O.69/150 Jones - F.O. Tel. no. 53 July 27th 1893

⁴ สถาบันไทยคดีศึกษา, มร.F.O. 691150 Jones - F.O. Tel. no. 54, July 28th 1893

⁵ สถาบันไทยคดีศึกษา มร , Jones - F.O. Tel. no. 55, 29th July 1893

แหลมสิงห์ได้เรือออกจากบริเวณดังกล่าวภายใน 3 วัน นับตั้งแต่วันที่ประกาศ¹ ในวันเดียวกันนี้ (29 ก.ค.) รัฐบาลไทยก็ยกกำลัง 20 กรกฎาคม ของฝรั่งเศส

แต่ฝรั่งเศสหาได้ยอมเพียงให้ไทยยกกำลัง 20 กรกฎาคม กลับยื่นกำลังเพิ่มเติมไทยอีกในวันรุ่งขึ้น ก็ในวันที่ 30 กรกฎาคม²

กำลังเพิ่มเติม หรือความต้องการเพิ่มเติมของฝรั่งเศส มี 4 ข้อ ดังนี้คือ

1. ท่าเรือและแม่น้ำเมืองจันทบุรีตลอดจนถึงชายฝั่งแม่น้ำโขง ทหารไทยต้องถอนออกไปทั้งหมด
  2. ทหารไทยจะต้องไม่มีค่ายทหารภายในเขต 25 กิโลเมตร ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง
  3. ห้ามไทยมีเรือติดอาวุธในทะเลสาบเขมร
  4. ฝรั่งเศสสงวนไว้ซึ่งสิทธิที่จะตั้งกองสุลห่านและโกราช
- รัฐบาลไทยได้ยอมตามความต้องการของฝรั่งเศสข้างบนนี้ทุกประการ ในวันที่

1 สิงหาคม ค.ศ. 1893

6) วิกฤตการณ์อังกฤษ - ฝรั่งเศส

การปะทะกันที่ปากน้ำ และการปิดอ่าวของฝรั่งเศสไม่เพียงแต่เป็นสิ่งที่เรียกกันว่า 'วิกฤตการณ์ไทย-ฝรั่งเศส' เท่านั้น แต่การปิดอ่าวของกองเรือรบฝรั่งเศสได้กลายเป็นวิกฤตการณ์อังกฤษ-ฝรั่งเศสด้วย

ก่อนที่ฝรั่งเศสจะปิดอ่าวไทยหนึ่งวัน ฝรั่งเศสได้ลงหยั่งท่าทีของฝ่ายอังกฤษว่าจะจะเป็นไปในรูปใด โดยการแจ้งให้ทราบว่า ฝรั่งเศสจะปิดอ่าวไทยและยังเสนอให้แม่น้ำโขงเป็นเส้นแบ่งเขตอังกฤษ-ฝรั่งเศสในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน³ ข้อเสนอประการ

¹ จีราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, ล.ก. หน้า 154

² สถาบันไทยคดีศึกษา, มธ, Jones - F.O. Tel. no. 6 August 1st 1893

³ สถาบันไทยคดีศึกษา, มธ, F.o. 69/457 Roserbery - Dufferin,
No. 145 Confidential, 25th July 1893

หลัง อังกฤษไม่ได้ให้ความเห็นอะไร แต่การปิดอ่าวของฝรั่งเศส อังกฤษถึงว่า น่าจะเกิด
ปัญหาในเรื่อง เรือสินค้าของอังกฤษ และความสะดวกในการที่เรือรบอังกฤษจะเข้าไปคุ้ม
ครองผลประโยชน์ของอังกฤษ แต่ฝรั่งเศสกลับตอบว่าอังกฤษในเรื่องราชทูตอังกฤษในกรุงเทพฯ
คือ กัปตันโจนส์ มีท่าที่สนับสนุนไทย อังกฤษโต้ไปว่า ไม่เป็นความจริงแต่ประการใด ทั้ง
กล่าวว่ากัปตันโจนส์ไม่มีอำนาจที่จะช่วยเหลือไทยแต่ประการใด¹

ฝรั่งเศสไม่ได้ตอบข้ออ้างถึงของอังกฤษ แต่ฝรั่งเศสพอใจในท่าทีของอังกฤษ
มาก ในการที่จะปล่อยให้ฝรั่งเศสจัดการกับไทยได้โดยปริยาย จะเห็นได้ว่า แม้ไทยจะ
ยินยอมตามกาชาดของฝรั่งเศสทุกประการแล้ว ฝรั่งเศสยังได้เสนอความต้องการเพิ่มเติม
ไปอีก ซึ่งสิ่งนี้ฝรั่งเศสไม่เคยคิดและเรียกร้องมาก่อน เมื่อฝรั่งเศสเห็นว่าเป็นที่ของฝรั่งเศส
จึงกักตวงอย่างเต็มที่ ซึ่งไทยก็ได้สนองตอบความต้องการของฝรั่งเศส เพราะไม่เห็นมีใคร
ที่จะมาช่วยได้ แม้แต่อังกฤษ² แต่ความละโมภของฝรั่งเศสก็อาจจะทำให้ฝรั่งเศสต้องรบ
กับอังกฤษ

ในขณะที่ฝรั่งเศสกำลัง... ภายใต้วงล้อมเรือขนาดใหญ่ มีเรือรบถึง 10 ลำ
มีเรือรบอังกฤษคุมเชิงอยู่ 3 ลำ ที่ปากอ่าวคือ เรือผลลาต (Hollas) เรือสวิตต์ (Swift)
เรือพิกมี (Pygmy) และจอดอยู่ในกรุงเทพฯ 1 ลำ คือเรือลินเนต (Linnet) ทางรัฐบาล
อังกฤษก็ได้รับรายงานว่า อังกฤษกำลังเสียประโยชน์จากการปิดอ่าวของฝรั่งเศส ก็พอกล่าว
ส่งรองอังกฤษในกรุงเทพฯ เรือโดยสารได้รับคำสั่งจากเรือรบฝรั่งเศสห้ามวิ่งส่งผู้โดยสาร
และให้ออกไปจากกรุงเทพฯ ทันที³ เรือสินค้าถูกสั่งให้ออกไปจากกรุงเทพฯ⁴ และตาม

¹ Ibid.

² สถาบันไทยคดีศึกษา, มร, F.O. 69/157 Mahayotha - Rosebery,
Tel. no. 184 28th July 1893

³ สถาบันไทยคดีศึกษา, มร, F.O. 69/150 Jones - F.O. Tel. no. 56
29th July 1893

⁴ สถาบันไทยคดีศึกษา, มร, F.O. 69/150 Jones - F.O. Tel. no. 58
30th July 1893

มากว่าสิ่งที่ให้เรือรบอังกฤษออกจากกรุงเทพฯ ด้วย ซึ่งก็หมายความว่า คนในบังคับอังกฤษ
ในกรุงเทพฯ ไม่มีอะไรคุ้มครองเลย¹ ยิ่งไปกว่านั้น รัฐบาลฝรั่งเศสตั้งใจที่จะให้ผู้บัญชาการ
กองเรือฝรั่งเศสที่มาปิดอ่าวมีอิสระอย่างเต็มที่ในการจัดการปัญหาอันยุ่งยากที่กำลังเกิดขึ้น
'...การกระทำแบบนี้จะหาความเสียหายแก่ผลประโยชน์ของอังกฤษ'²

สาเหตุสำคัญของวิกฤตการณ์ก็คือ การย้ายเกาะชาคของฝรั่งเศสที่รายงานมา
ยังลอร์ดโรสเบอรีผิดพลาดมาก และทำให้เขาคิดไปว่าฝรั่งเศสกำลังขยายตัวไปทางแม่น้ำ-
โขงตอนบน ยิ่งไปกว่านั้นเขายังทราบอีกว่า ฝรั่งเศสอ้างสิทธิแน่นอนที่จะครอบครองฝั่งตะวันออก
ของแม่น้ำโขงถึงตอนบน แต่ฝรั่งเศสยินยอมที่จะยกเลิกการอ้างสิทธิข้างต้น ถ้าอังกฤษไม่
ปฏิเสธการยึดครองเสียมราฐ พระตะบอง ของฝรั่งเศส³

จริงอยู่อังกฤษจะไม่ยุ่งเกี่ยวกับกรณีพิพาททั้งได้ปฏิบัติมาตั้งแต่แรก แต่หากหาว่า
กรณีพิพาททำให้อังกฤษเสียประโยชน์ เช่น บริเวณแม่น้ำโขงตอนบน หรือ เสียมราฐ พระตะ-
บอง อังกฤษถือว่า การเสียเสียมราฐ พระตะบองให้ฝรั่งเศส จะมีผลทำให้กรุงเทพฯ ไม่
ปลอดภัย ก็เท่ากับว่าผลประโยชน์ทางการค้าอันมหาศาลของอังกฤษในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาไม่
ปลอดภัยด้วย อังกฤษจะยอมให้ฝรั่งเศสทำเช่นนั้นไม่ได้ "อังกฤษจะไม่รื้อที่ที่ใช้สงคราม
เพื่อรักษา 2 จังหวัดนี้ไว้"⁴ แต่ก่อนที่ลอร์ดโรสเบอรีจะตัดสินใจสั่งการอะไรออกไป ก็
ถามไปยังรัฐบาลฝรั่งเศสถึงเรื่องนี้ ก็ได้รับคำตอบว่า ฝรั่งเศสจะไม่ผนวก 2 จังหวัดนี้

¹ สำนวนไทยคดีศึกษา, มธ, F.O. 69/150 Jones - F.O. Tel. no. 58, 30th July 1893

² สำนวนไทยคดีศึกษา, มธ, F.O. 69/150 Jones - F.O. Tel. no. 59, 30th July 1893

^{3,4} Chandran Jeshurun op.cit., p. 112 อ้างอิงจาก d'Estournelles - Develle Tel. no. 78 very Confidential, 25 July 1893 No.

ผลก็คือ อังกฤษกับฝรั่งเศสไม่ต้องทำสงคราม¹ ต่อมาในวันที่ 5 สิงหาคม เวลาเที่ยงวัน ฝรั่งเศสก็ประกาศยกเลิกการปิดอ่าว²

---

¹Ibid, อ้างอิงจาก Rosebery - Dufferin, Confidential, 1 August 1893, Dufferin Papers, d 1071 H/02/2

²สถาบันไทยคดีศึกษา, มท, F.O. 69/150 Jones - F.O. Tel. no. 62
4 August 1893.

ตอน 3 สนธิสัญญา และผลของสนธิสัญญา 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893

1. สนธิสัญญา 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893

วันที่ 16 สิงหาคม ค.ศ. 1893 ทูตพิเศษผู้มีอำนาจเต็ม ซึ่งเป็นตัวแทน
ฝรั่งเศสในการเจรจาสนธิสัญญา ชื่อ นายเลอ เมีย เดอ วิลเลร์ (Le Myre de Vilers)
ได้เดินทางมาถึงกรุงเทพฯ โดยเรือรบปาเปง (Papin) เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจุล-
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในวันที่ 20 สิงหาคม ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ก่อนการเจรจา นายวิลเลร์ได้ตั้งเงื่อนไขกับไทย 2 ข้อ คือ

ข้อแรก ห้าม นายโรลัน ยัคมิเนส (Rolin Jacquemyns) ที่ปรึกษาราชการ
ทั่วไปของไทยเข้าร่วมเป็นผู้แทนฝ่ายไทยในการเจรจา

ข้อสอง ให้ไทยถอนทหารจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้เสร็จสิ้นก่อน จึงจะเจรจา

ข้อแรกฝ่ายไทยต้องยอมฝรั่งเศส คือไม่ให้ นายยัคมิเนส เข้าร่วมในการเจรจา
ซึ่งทำให้ นายยัคมิเนส เสียใจมากถึงกับจะลาออกจากราชการ

ข้อที่สอง ไทยตอบไปว่า ไทยเริ่มถอนทหารตั้งแต่ไทยยอมรับคำขาดของฝรั่งเศส
แล้ว ก่อนการเจรจา ไทยได้จ่ายเงินมัดจำ จำนวน 3 ล้านฟรังก์¹ ไปมอบให้กับราชทูต
ฝรั่งเศสในวันที่ 22 สิงหาคม

การเจรจาเริ่มขึ้นในวันที่ 22 สิงหาคม ผู้แทนฝ่ายไทยคือ กรมหลวงเทเวศร์-
วโรปการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ลามคือ หลวงจำนงค์จิตรการ (เทพ บุนนาค) ผู้
จกบันดึกคือ ม.ร.ว. กลาง ผู้แทนฝ่ายฝรั่งเศสคือ นายวิลเลร์ และมีบาทหลวงซมิท เป็นลาม

พื้นฐานในการเจรจาของฝ่ายไทย คือ ยึดคำขาดของฝรั่งเศส ฉบับลงวันที่ 20
กรกฎาคม กับ 'ความต้องการ' ของฝรั่งเศสฉบับลงวันที่ 30 กรกฎาคม² ซึ่งไทยยอมรับเมื่อ
วันที่ 1 สิงหาคม เป็นหลัก แต่พื้นฐานการเจรจาของฝรั่งเศสกลับขยายวงออกไปกว้างกว่า

¹คิดเป็นเงินไทยรวมทั้งค่าส่งอีก 2,670 บาท 60 อัฐ จะเป็นเงินทั้งสิ้น

1,605,235 บาท 02 อัฐ

คำขาดวันที่ 20 กรกฎาคม และความต้องการวันที่ 30 กรกฎาคม เสียอีก คือ นายวิไล
ได้เสนอร่างสัญญา 13 ข้อในแรกของการเจรจา ซึ่งมีใจความสำคัญ¹ ดังนี้

1) ไทยยกดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และเกาะในแม่น้ำนี้ให้ฝรั่งเศส (ข้อ 1)
2) ให้มีเขตปลอดทหาร และปลอดภาษีในบริเวณ 25 กิโลเมตรทางฝั่งขวา
และในพระตะบอง เสียมราฐ นอกจากนี้ ในแม่น้ำโขง, ทะเลสาบเขมร จะมีเรือคึกคัก
ของไทยเข้าไปไม่ได้ (ข้อ 2, 3, 4, 5)

3) ฝรั่งเศสได้สิทธิในการสร้างท่าเรือ โกดังสินค้า และขุดคลองในฝั่งขวา
แม่น้ำโขง (ข้อ 6)

4) ฝรั่งเศสได้สิทธิในการตั้งเอเยนซ์ได้ทุกแห่ง และสิทธิในการตั้งกงสุลที่
โคราชและน่าน (ข้อ 8, 9)

5) ฝรั่งเศสได้สิทธิในการออกหนังสือเดินทางให้คนในบังคับของฝรั่งเศสที่
เข้ามาในประเทศไทย นอกจากนี้ คนในบังคับที่มาลงทะเบียน ณ สถานกงสุลฝรั่งเศส เวลา
เป็นความขึ้นศาลผสม (ข้อ 7, 10)

จะเห็นว่า ร่างสัญญาดำเนินวันที่ 22 สิงหาคม นี้ มีข้อเรียกร้องเกินคำขาดวันที่
20 กรกฎาคม และ ความต้องการ 30 กรกฎาคม ถึง 4 ประการ คือ

- 1) เขตปลอดภาษี
- 2) สิทธิในการก่อสร้างท่าเรือ โกดังสินค้า และขุดคลอง
- 3) สิทธิในการตั้งเอเยนซ์
- 4) เรื่องของคนในบังคับทั้งหมด

ไทยจึงปฏิเสธข้อเรียกร้องหรือเงื่อนไข 4 ประการนี้ เพราะว่าเป็นเงื่อนไข
ที่เกินกว่าคำขาดวันที่ 20 กรกฎาคม และความต้องการวันที่ 30 กรกฎาคม เป็นเหตุให้การ
เจรจาหยุดยั้งลง และฝรั่งเศสจะเอาเรือรบมาที่อ่าวไทยอีก 4 ลำ²

¹ดูรายละเอียดในภาคผนวก หน้า (13)

²กช. ร.5 ผ.18.2/1 ร.5-กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ 23 สิงหาคม

ในวันที่ 10 กันยายน ไทยจึงเป็นฝ่ายเสนอร่างสัญญา 8 ข้อ ขึ้นบ้าง มีใจ
ความดังนี้¹

- 1) ยอมยกดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงและเกาะในแม่น้ำนี้ให้ฝรั่งเศส (ข้อ 1)
- 2) ฝรั่งเศสจะถอนทหารออกจากจันทบุรี เมื่อฝ่ายไทยถอนทหารออกจากฝั่ง
ซ้ายแม่น้ำโขงหมดแล้ว (ข้อ 2)
- 3) ให้มีเขตปลอดทหารในพระตะบอง เสียมราฐ และบริเวณ 25 กิโลเมตร
ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง มีได้แก่ไปทิศเท่าที่จำเป็น ทั้งยังห้ามเรือคิกอวูชของไทยแล่นใน
แม่น้ำโขง และทะเลสาบเขมร (ข้อ 3, 4)
- 4) ฝรั่งเศสได้สิทธิในการตั้งสถานกงสุลที่นานและโกราช (ข้อ 5)
- 5) ไทยยินยอมที่จะจัดการกับกรณี หุ่นเชียงคำ คำมวน ปากน้ำ ตามกฎหมาย
ระหว่างประเทศ เมื่อผู้ใดผิดจะลงโทษตามกฎหมาย จะส่งเงินค่าทาสวีญที่ไทยให้แก่ญาติผู้
เสียหาย ถ้าเหลือ ฝ่ายไทยขอคืน (ข้อ 6, 7, 8)

ฝรั่งเศสเก็บข้อเสนอของไทยนี้ไว้จนกระทั่งวันที่ 24 กันยายน จึงตอบปฏิเสธ
ร่างสนธิสัญญาของไทย² และได้เสนอร่างสนธิสัญญามับที่ 2 จำนวน 12 ข้อ ในวันที่ 27
กันยายน³ ซึ่งใจความส่วนใหญ่ก็เหมือนกับร่างสนธิสัญญามับที่ 1 จำนวน 13 ข้อ ลงวันที่ 22
สิงหาคม มีเพิ่มเติมขึ้นมา 2 ประการ คือ ข้อที่ห้ามเรือคิกอวูชแล่นในทะเลสาบเขมร และ
แม่น้ำโขง ขยายออกไปถึง "สาขาของแม่น้ำโขง", ที่อยู่ในเขต 25 กิโลเมตร พระตะบอง
และเสียมราฐ กับอีกข้อหนึ่งคือเรื่องคนในบังคับฝรั่งเศส ขอเพิ่มเติมว่า คนในบังคับฝรั่งเศส

✕ ¹ กจช. ร.5 ผ.18.2/3 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ-นายวิเลร์ สำเนา
ที่ 11031 10 ก.ย. 112 (1893)

✕ ² กจช. ร.5 ผ.18.2/5 นายวิเลร์-กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ คำแปล
ที่ 11753 24 กันยายน 112 (1893)

✕ ³ กจช. ร.5 ผ.18.2/5 นายวิเลร์-กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ คำแปล
ร่างสัญญามับที่ 2 27 กันยายน 112 (1893) รายละเอียดปรกฏในภาคผนวก หน้า (16)

ที่ตั้งชื่อไปมาอยู่สถานกงสุลฝรั่งเศสอยู่ที่ใดกฎหมายฝรั่งเศส¹ โดยสาระสำคัญแล้ว ฝ่ายไทยตกลงยอมถาวรวางสนธิสัญญานี้ แต่มีบางแห่งก็แก้ไขข้อความบ้างและตัดออกบ้าง คือในข้อ 2 ฝ่ายไทยขอให้ตัดคำว่า "สาขาน้ำโขง" ออก

แต่ฝ่ายไทยไม่มีโอกาสยื่นข้อความที่ไทยแก้ไขร่างสนธิสัญญา นายวิเลกก็เสนอร่างสนธิสัญญาใหม่ขึ้นมาอีกในวันที่ 29 กันยายน เป็นสนธิสัญญา 10 ข้อ และอนุสัญญาหรือสัญญาน้อย (Convention) อีก 6 ข้อ

สนธิสัญญา 10 ข้อมีใจความดังนี้²

"ข้อ 1 กอเวอนเมนต์สยามยอมสละเสียซึ่งข้ออ้างว่ามีกรรมสิทธิ์ทั้งสิ้นทั่วไปในดินแดน ณ ผู้ชายปากตะวันออกแม่น้ำโขง แลในบรรดาเกาะทั้งหลายในแม่น้ำนั้นด้วย

ข้อ 2 ห้ามมิให้กอเวอนเมนต์สยามมีเรือรบใหญ่น้อย ไปไว้ที่ท่าเรือในทะเลสาบก็ติ ในแม่น้ำโขงก็ติ แลในลำน้ำแยกจากแม่น้ำโขง ซึ่งอยู่ในที่อื่นใดที่มีกำหนดไว้ในข้อต่อไป

ข้อ 3 กอเวอนเมนต์สยามจะไม่สร้างค่าน กว ย คู ฤาที่อยู่ของพลทหารในแขวงเมืองพระตะบอง แลเมืองนครเสียมราฐ แลในจังหวัด 25 กิโลเมตรบนฝั่งขวาปากตะวันออกแม่น้ำโขง

ข้อ 4 ในจังหวัดซึ่งไกลกว่าไว้ในข้อ 3 นั้น บรรดาการตระเวนรักษาจะมิแต่กรมการเจ้าพนักงานเมืองนั้น ๆ กับคนโซกำลังแก่เพียงที่จำเป็น แต่ทำการตามอย่างเช่นเคยรักษาในธรรมณเฑียในที่นี่ จะไม่มีพลประจำ ฤาพลเกณฑ์ด้วยศาสตราวุธอย่างใดอย่างหนึ่งตั้งอยู่ในที่นั้นด้วย

ข้อ 5 กอเวอนเมนต์สยามจะรับอุปถัมภ์กับกอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสภายในกำหนดหกเดือนขึ้นไป ในการที่จะจัดการเป็นวิธีการกาขาย แลวิธีตั้งโรงงานโรงภายในที่ตำบลซึ่งไกลกว่าไว้ในข้อ 3 นั้น แลในการที่จะแก้ไขข้อความสัญญา (ปีมะโรง อัฐศก จุลศักราช 1218) คฤศศักราช 1856

กวย

¹ ฎ.

² กจ. ร.5 ผ.18.2/5 กำแปลร่างหนังสือสัญญาครั้งที่สาม, นายวิเลก-กรมหลวงเทเวศร์วาท 29 กันยายน 112 (1893)

ข้อ 6 การที่จะอุดหนุนการเดินเรือ ในแม่น้ำโขงนั้น จะมีการจำเป็นที่
จะทำโคในฝั่งปากตะวันตกแม่น้ำโขง โดยการก่อสร้างกั๊กี ตัวหาเรือจอด
กั๊กี ทำที่ไวฟืนและถ่านกั๊กี กอเวอนเมนตสยามริบว่า เมื่อกอเวอนเมนต
ฝรั่งเศสขอแล้ว จะชวยตามการจำเป็นที่ทำให้สควททุกอยางเพื่อ
ประโยชน์นั้น

ข้อ 7 กนชาวมืองฝรั่งเศสกั๊กี กนไผ่กับญาคอนอยู่ในปกครองฝรั่งเศส
กั๊กี ไปมาค้าขายโคโดยสควทในตำบลซึ่งโคกลาวไว้ในข้อ 3 เมื่อถือนั้งสือ
เคิร์ทางของเจ้าพนักงานฝรั่งเศสในตำบลนั้น ออกให้ฝ่ายราษฎรในจังหวัด
อันโคกลาวไว้ใน จะโครับผลเป็นการตอบแทนอยางเดียวกันควยเหมือนกัน

ข้อ 8 กอเวอนเมนตฝรั่งเศส จะตั้งกงสุลโคในที่ใด ๆ ซึ่งจะคิดเห็นว่า
เป็นการสมควรแก่ประโยชน์ของคณอยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศส และมีที่
เมืองนครราชสีมา และนูน เป็นคณ

ข้อ 9 ถ้าความซึกของไมคองกัน ในความหมายของนั้งสือสัญญาแล้ว ภาษา
ฝรั่งเศสคณนั้นจะเป็นหลัก

ข้อ 10 สัญญานี้จะตรวจแกเมียบใช้ได้ในเวลา 4 เดือนนับตั้งแต่วันลงชื่อ
กันนี้"

ร่างอนุสัญญา 6 ข้อ มีใจความดังนี้¹

"ข้อ 1 ถอนค่านฝั่งซ้ายอยางซาเคื่อนหนึ่ง ตั้งแต่วันที่ 5 กันยายนให้เสร็จ

ข้อ 2 ให้เรือถอนป้อมกายในจังหวัดที่สงวนไว้ให้ทั้งหมด

ข้อ 3 บุคอกเหตุที่ทุ่งเชียงคำ กับค่านวนนั้น ชำระพรอมกัน ณ กงสุล

ข้อ 4 ให้ปล่อยกนฉวน เขมร ลาว ฟากโนนไปตามใจชอบ

ข้อ 5 ให้สงบางเบียน กับพวกกักกงสุลกรุงเทพฯ กับของที่เก็บริบมา

ข้อ 6 ฝรั่งเศสจะตั้งญันทบุริจนกวาจะเรียบรอยในฝั่งซ้าย และใน
จังหวัดอันสงวนไว้ฝั่งขวา"

เมื่อนายวิเลร์เสนอร่างสนธิสัญญาแล้ว ยังสำคัญว่า ร่างสนธิสัญญานี้ส่งมาจาก
ปารีสจะแก้ไขไม่ได้ ฝ่ายไทยจะต้องลงนามและให้สัตยาบันในวันที่ 1 ตุลาคม² ฝ่ายไทย

¹ กจข. ร.5 ผ. 18.2/5 สัญญาซื้อขาย 29 กันยายน 112 (1893)

² กจข. ร.5 ผ. 18.2/5 การตกลงแบ่งวงศัโรปกรณ์-ร.5 29 กันยายน

ไม่เกี่ยวข้องกับร่างสนธิสัญญานี้ เพราะใจความส่วนใหญ่เป็นไปทางนองเกี่ยวกับร่างสนธิสัญญาฉบับที่ 2 ของฝรั่งเศส ทั้งไม่พอใจอย่างยิ่งที่ฝ่ายฝรั่งเศสเรียกร้องให้ไทยลงนามและให้สัตยาบันในวันที่ 1 ตุลาคม เพราะในสนธิสัญญาก็ก่อนอยู่แล้วว่าจะให้สัตยาบันภายใน 4 เดือน¹

ในวันที่ 1 ตุลาคม แม้อำเภอไทยจะพยายามขอแก้ไขร่างสนธิสัญญา และอนุสัญญาฉบับ 29 กันยายน นายวิเลกก็ไม่ยอมให้แก้ไขความสำคัญ ยอมแต่เพียงให้แก้ถ้อยคำ และยอมให้มีการบันทึกเจรจาโต้ตอบเกี่ยวกับร่างอนุสัญญา ทั้งยอมให้ข้อ 5 ของสนธิสัญญาก็คือ เป็นว่า ทั้งสองฝ่ายจะไม่เก็บภาษีนำเข้าออกในเขตจังหวัดที่กล่าวไว้ในข้อ 3

ในที่นี้ นายวิเลกก็เร่งรัดให้กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ลงพระนามในร่างสนธิสัญญา และอนุสัญญาในวันนั้นเอง² (1 ตุลาคม) ส่วนการลงนามและพระนามอย่างเป็นทางการ กระทำในวันที่ 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893³

2. ผลของสนธิสัญญา, อนุสัญญา 3 ตุลาคม 1893

ผลของสนธิสัญญาและอนุสัญญา อาจโดยสรุปดังนี้

1) ไทยต้องเสียดินแดนดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตั้งแต่สทิงแวงถึงตรงขึ้นไปจนตลอดหลวงพระบาง คิดเป็นพื้นที่ถึง 143,000 ตารางกิโลเมตร⁴ ให้แก่ฝรั่งเศส พื้นที่ดังกล่าวนี้หากคิดกว้าง ๆ ก็คือ ราชอาณาจักรลาวปัจจุบันนั่นเอง นับเป็นการสูญเสียดินแดนครั้งใหญ่ที่สุดถึงแก่มัยรัชกาลที่สี่เป็นต้นมาจนสิ้นสมัยรัชกาลที่ห้า ในทางตรงกันข้าม ก็เป็นชัยชนะ

¹ กจ. ร.5 ผ.18.2/5 ร.5-กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ 30 กันยายน 112 (1893)

² กจ. ร.5 ผ.18.2/5 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ-ร.5 1 ตุลาคม 112 (1893)

³ ุรายละเอียดในภาคผนวก หน้า (19) - (23)

⁴ หลวงวิจิตรวาทการ ล.ก. หน้า 24

อย่างสำคัญของประเทศที่ได้พยายามมาตั้งแต่ ค.ศ. 1889

2) ไทยต้องยอมให้ฝั่งขวาแม่น้ำโขง ระยะ 25 กิโลเมตร เป็นเขตปลอดทหารและเขตปลอดภาษี ทำให้ไทยต้องเสียอธิปไตยในการปกครอง และเสียผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ ยิ่งไปกว่านั้น ไครามไปถึง พระตะบอง และเสียมราฐด้วย ที่ไทยต้องสูญเสียผลประโยชน์ดังกล่าว ผลในระยะยาว ฝรั่งเศสได้อาศัยจุดอ่อนของไทยในบริเวณดังกล่าว ขยายอิทธิพลเข้ามาในบริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขง โดยเฉพาะตรงข้ามหลวงพระบาง เสียมราฐ และพระตะบอง ฝรั่งเศสอาศัยความได้เปรียบจากสนธิสัญญาดังกล่าวในข้อ 2, 3 และ 4 จนในที่สุดไทยต้องเสียหลวงพระบางฝั่งขวา มโนไพร วาป่าศักดิ์ ให้กับฝรั่งเศสไปใน ค.ศ. 1904 และเสียพระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ ให้กับฝรั่งเศสใน ค.ศ. 1907¹

3) ไทยต้องสูญเสียอธิปไตยในการปกครองจันทบุรี เป็นเวลา 12 ปี

4) ไทยต้องสูญเสียอธิปไตยในทางราชการมากกว่าที่เคยเสียอยู่ผลจากการปฏิบัติ กล่าวคือ ในคดีพระบอเมืองขวางเป็นครั้งแรกที่จำเลยซึ่งเป็นคนไทยต้องขึ้นศาลผสม ในทางปฏิบัติก็คือ ศาลฝรั่งเศส และต้องยอมใช้กฎหมายฝรั่งเศสในการลงโทษจำเลย²

5) ผลของสนธิสัญญาข้อ 7 ได้ล้มล้างสัญญาไทย-ฝรั่งเศส ค.ศ. 1856 ที่ว่าด้วยหนังสือเดินทางของกนในบังคับฝรั่งเศสต้องได้รับการประทับตราอนุญาตจากรัฐบาลไทย แต่ในสนธิสัญญา 3 ตุลาคม มาตราดังกล่าวให้อำนาจฝรั่งเศสออกหนังสือเดินทางไ้เอง

6) ฝรั่งเศสได้สิทธิในการตั้งกงสุลที่นาญและโกราช ซึ่งต่อมาภัยขยายไปถึงที่อุบล หนองคาย และ พระตะบอง

7) สนธิสัญญาฉบับ 3 ตุลาคม เป็นข้อตกลงฉบับแรกที่ของยอมใช้ภาษาฝรั่งเศสแก่ภาษาเขมร เป็นเรื่องชี้ขาดในเวลาเกิดปัญหาในการตีความสนธิสัญญานี้

8) ในส่วนของอังกฤษ สนธิสัญญา 3 ตุลาคม เป็นเรื่องแสดงความพ่ายแพ้

¹โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 4-5-6

^{2,3}โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 2

ทางการทูตของอังกฤษ จนเป็นเหตุให้อังกฤษต้องชวนววายหาทางให้ไทยเป็นรัฐกันชน หรือไม่ก็ให้มีการประกันเอกราชของไทย ซึ่งออกมาในรูปของข้อตกลงปี ค.ศ. 1896¹ และ 1904

9) สำหรับผลสะท้อนที่มีต่อนโยบายของไทยนั้น ผลจากการสูญเสียตามสนธิสัญญาและอนุสัญญา 3 ตุลาคม มีผลอย่างสำคัญในการกำหนดท่าทีที่รื้อนโยบายของไทยในเวลาต่อมา กล่าวคือ เกิมนโยบายเน้นนโยบายชาติและปฏิบัติเสนอน้ำ และยึดในหลักของเหตุผล ทั้งกับอังกฤษและฝรั่งเศส แต่ผลจากเหตุการณ์ในปี ค.ศ. 1893 ทำให้ไทยมีความเกรงกลัวฝรั่งเศสเพิ่มขึ้น และต้องยอมฝรั่งเศสต่อมาอีกเป็นอันมาก แม้ว่าการกระทำของฝรั่งเศสจะไม่ถูกต้องทั้งในค่านกฎหมายและเหตุผลก็ตาม ถึงแม้จะได้ไ้จากปัญหาหลวงพระบาง และคดีพระยอกเมืองขวางในบทที่สอง

นอกจากนี้ ยังส่งผลสะท้อนให้ไทยต้องพยายามหาทางใหม่หาอำนาจมาประกันเอกราชของตน เพราะเหตุการณ์ใน ค.ศ. 1893 ได้พิสูจน์ให้เห็นว่าอยู่ตัวคนเดียวไม่ปลอดภัย แต่หลังจากไทยทำสัญญาลับกับอังกฤษใน ค.ศ. 1897 เหตุการณ์ก็ได้พิสูจน์ให้เห็นว่า การทำ 'สัญญาพันธมิตร' กับมหาประเทศ บางครั้งก็ไม่ช่วยรักษาบูรณภาพของประเทศแต่ประการใด กลับมีผลในทางลบเสียอีก

นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1863 เป็นต้นมาประมาณ 30 ปี ฝรั่งเศสได้ขยายอิทธิพลเข้ามาในอินโดจีนส่วนที่เป็นของไทย จนในที่สุดไทยต้องเสียดินแดนสามส่วนให้กับฝรั่งเศส คือ เขมรส่วนนอกใน ค.ศ. 1867 สิบสองจุไทย ใน ค.ศ. 1888 และฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ใน ค.ศ. 1893 นอกจากนั้น สนธิสัญญาและอนุสัญญา ค.ศ. 1893 ได้สร้างปัญหาต่อมาให้กับไทยอีกเป็นเวลา 10 กว่าปี โดยเฉพาะปัญหาจันทบุรี ปัญหาหลวงพระบางฝั่งขวา ปัญหาเขต 25 กิโลเมตรทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง และ ปัญหามณฑลเขมร

¹ ปรากฏรายละเอียดในบทที่ 2 และบทที่ 4

ความสัมพันธ์ระหว่างไทย กับ ฝรั่งเศสหลัง ค.ศ. 1893 ถึง 1896

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส หลัง ค.ศ. 1893 ถึง ค.ศ. 1896 ก็คือผลของวิกฤตการณ์ ไทย - ฝรั่งเศส ค.ศ. 1893 นั่นเอง ผลที่ตามมาของวิกฤตการณ์โดยทันทีก็คือ การเสียดินแดนให้แก่อังกฤษและฝรั่งเศสตลอดฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ประมาณ 143,000 ตารางกิโลเมตร¹ ซึ่งเป็นพื้นที่มากที่สุดที่ไทยเคยเสียให้แก่มหาอำนาจ การเสียดินแดนครั้งนี้ นับเป็นการเสียเกียรติยศของประเทศ และเสียพระเกียรติของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ห้าด้วย²

แต่ผลที่ตามมาของวิกฤตการณ์ ไทย - ฝรั่งเศส ทั้งระยะสั้นและระยะยาวเมื่อรวมกันแล้ว ก็ไม่น้อยไปกว่าที่ไทยต้องเสียดินแดนใน ค.ศ. 1893

เริ่มตั้งแต่ปัญหาการกระทบกระทั่งกับฝรั่งเศส เพราะการถอนกำลังจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาฝั่งขวา ฝรั่งเศสกล่าวหาว่าทหารไทยเผาบ้านราษฎรในฝั่งซ้ายไป 8 ตำบล กวาดต้อนผู้คนมาฝั่งขวา 2 ตำบล และกล่าวหาว่าเจ้าหน้าที่ไทยเก็บภาษีช่วยจากราษฎรฝั่งซ้ายไปอีกหลายตำบล³ รวมถึงกล่าวหาว่าชาวลวงเมืองหนองคายบังคับคนฝั่งซ้ายมาอยู่ฝั่งขวา

¹หลวงวิจิตรวาทการ ล.ก. หน้า 24

²กจข. ร.5. ฝ.18/4 พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ - ร.5 28 ข.ค. ร.ศ. 112 (1893)

³กจข. ร.5. ฝ.11.1/3 นายปาวี - กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ คำแปลที่ 147 11 พ.ย. ร.ศ. 112 (1893) และ

กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ - กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 259/14709

14 พ.ย. ร.ศ. 112 (1893)

ซึ่งผลก็คือ กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการต้องทรงเจรจาไกล่เกลี่ยกับฝรั่งเศส และยอมเสียค่าเสียหายให้แก่ฝรั่งเศส เรื่องจึงยุติลงได้¹

นอกจากนี้ยังเกิดปัญหาที่เกี่ยวข้องจากการเสียดินแดนครั้งนี้คือ ก่อนแรกฝรั่งเศสอ้างว่า คนฝั่งซ้ายมารองเรียนกับฝรั่งเศสขอให้ไทยส่งคนฝั่งซ้ายที่ถูกไทยกวาดต้อนไปโดยพลการกลับคืนมาที่เดิม ต่อมานายปาวีไครองเรียนให้ฝ่ายไทยส่งเจ้าลาวและบุตรชาวราชการลาว² ที่มาเรียนอยู่ในกรุงเทพฯ กับเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) กลับคืนไป แม่เจ้าลาวและบุตรชาวราชการลาวเหล่านี้ส่วนใหญ่คือ 33 คนใน 35 คน ซออยู่กับไทย ฝรั่งเศสก็ไม่ยอม เจ้าลาวและบุตรชาวราชการลาวเหล่านี้จึงทำหนังสือแสดงความเต็มใจอยู่กับไทยไว้เป็นลายลักษณ์อักษรแล้วก็ตาม ฝ่ายฝรั่งเศสก็ไม่ยอม ฝ่ายไทยจึงต้องส่งคนเหล่านี้ไป แต่ปรากฏว่าคนเหล่านี้กลับหนีกลับมาอยู่กับฝ่ายไทยอีก ฝ่ายไทยต้องคุมตัวไปส่งจนถึงเขตฝรั่งเศส เรื่องจึงยุติลง³

ผลอีกประการหนึ่งของวิกฤตการณ์ ร.ศ. 1893 ซึ่งเป็นผลระยะยาวก็คือ ฝ่ายไทยรู้สึกว่าการรักษาเอกราชของตนนั้น ลำพังไทยประเทศเดียวแล้ว ไม่ใช่เรื่องง่ายเลยที่จะรักษาเอกราชไว้ได้ หนทางที่ดีกว่าก็คือการใ้มหาอำนาจรับประกันเอกราชของไทย ซึ่งในตอนแรกไทยก็หวังที่จะให้อังกฤษ ฝรั่งเศสและเยอรมันช่วยรับประกันเอกราชของไทย⁴ มหาอำนาจที่เห็นด้วยกับความคิดในการรับประกันเอกราชของไทยประเทศแรกก็คือ อังกฤษ เพราะอังกฤษมีความรู้สึกว่ายผลประโยชน์ที่ฝรั่งเศสได้ไปตามสนธิสัญญา 3 ตุลาคม คือชัยชนะของ

1, 3 ก.

² เจ้าลาวและบุตรชาวราชการลาวเหล่านี้ถูกเกณฑ์มาเรียนวิชาการทหาร และวิชาพลเรือน สำหรับวิชาพลเรือนเรียนที่โรงเรียนสวนกุหลาบ ทั้งหมดอยู่ในความดูแลและอุปถัมภ์ของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต)

⁴ กจช. ร.5. ผ. 18/4 พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ - ร.5 10 พ.ย. ร.ศ. 112 (1893)

ฝรั่งเศส และความพ่ายแพ้ของตน¹ แต่ในตอนแรกอังกฤษเองก็ไม่ได้เข้ามาเป็นพันธมิตรที่
ในการประกันเอกราชของไทยอย่างเต็มที่ จึงได้แต่แนะนำให้ไทยรวมตัวกับจีนและญี่ปุ่น ตั้ง
เป็น 'Eastern Triple Alliance'²

แต่รัฐบาลไทยไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอของอังกฤษ เพราะไทยไม่ต้องการติดต่อกับจีน
เนื่องจากกลัวว่าจะเกี่ยวพันไปถึงปัญหาคนจีนในประเทศไทย³ สำหรับฝรั่งเศสนั้นไม่
สนใจการประกันเอกราชของไทย⁴ ส่วนเยอรมันไม่ปรากฏหลักฐานว่าเห็นด้วยกับแผนการณ์
ของไทยแต่อย่างใด

ใน ค.ศ. 1894 อังกฤษเริ่มทราบเท่าที่การขยายอำนาจของฝ่ายฝรั่งเศสเข้า
มาในไทยมากขึ้น อังกฤษจึงเริ่มสนใจการประกันเอกราชของไทยอีกครั้งหนึ่ง และเป็นผู้จัด
การประกันเอกราชไทยเสียเองอย่างจริงจัง⁵ เพราะอังกฤษทราบดีว่าเอกราชของไทยกับ
ผลประโยชน์ของอังกฤษในประเทศไทยเป็นสิ่งที่ควบคู่กัน อังกฤษจึงดำเนินการสามประการ
ประการแรกอังกฤษแจ้งให้ไทยทราบว่า อังกฤษจะขอเป็นผู้แนะนำนโยบาย
ต่างประเทศของไทย⁶ แต่ขอเสนอด้วยฝ่ายไทยปฏิเสธ เพราะเห็นว่าวิธีนี้เสี่ยงเกินไป ถ้าจะ

---

¹Minton F. Goldman, 'France-British Over Siam. 1896-1904' Journal of Southeast Asian Studies, Vol. III, No. 2, Sept. 1972, p. 22.

^{2,3}กิจจ. ร.5. ผ.18/4 พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ - ร.5 15 ข.ค. ร.ศ. 112 (1893)

⁴Chandran Jeshurun, "The Anglo-French Declaration of January 1896 and the Independence of Siam," JSS, July 1972, Vol. LVIII Part 2, p. 114.

⁵Ibid., p. 116.

⁶Ibid., อ้างอิงจาก Kimberley (รมต.ต่างประเทศอังกฤษ) - De Bunsen (ราชทูตอังกฤษประจำประเทศไทย) No. 65 Most Confidential, 27 Oct. 1894.

มีผู้นำนโยบายต่างประเทศของไทยควรจะเป็นสองประเทศมากกว่าจากอังกฤษประเทศเดียว¹

ประการที่สอง เจริญกับฝรั่งเศสซึ่งปรากฏว่าไฉไลเช่นเดียวกับประการแรก²

ประการที่สาม อังกฤษตกสนใจวิถีชีวิตคนชาวรุนแรงคือ สงก้างทหารเขา ยึดเมืองสิงห์ซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และเป็นเมืองหลวงของรัฐเชียงแตง³ เมื่อวันที่ 21 มีนาคม ค.ศ. 1895⁴

ผลก็คือฝรั่งเศสหันมาสนใจเจริญกับอังกฤษทันที เพราะเมืองสิงห์และรัฐเชียงแตงเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของฝรั่งเศสใน "ดินแดนแม่น้ำโขงตอนบน" (Upper Mekong) โดยตรง การเจรจาทกลงกันได้ และมีการลงนามระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศส ในวันที่ 15 มกราคม ค.ศ. 1896⁵ ใจความของข้อตกลงมีว่า รัฐบาลทั้งสองรับรองว่าจะไม่ส่งกำลังเข้าไปในประเทศไทย บริเวณตั้งแต่ลำน้ำบางปะหันถึงลำน้ำพะแส (เมืองแก่ง) และกินบริเวณขึ้นไปทางเหนือของไทยถึงเมือง⁶ ซึ่งก็หมายความว่ารัฐบาลทั้งสองรับรองเอกราชของไทย บริเวณที่อยู่ในเขตดังกล่าว แต่ไม่รวมไปถึงภาคอีสาน ภาคตะวันออกและภาคใต้ของไทย ทั้งสองฝ่ายจะไซ้แม่น้ำโขงเป็นเส้นแบ่งเขตเมืองขึ้นของตน

การตกลงระหว่างสองมหาอำนาจครั้งนี้ ฝรั่งเศสเป็นฝ่ายได้เปรียบ เพราะนอกจากฝรั่งเศสจะได้เมืองสิงห์แล้ว สิทธิที่ฝรั่งเศสได้รับในเรื่องเขต 25 กิโลเมตรตาม

¹Ibid., p. 118.

²Ibid., p. 114.

³รัฐเชียงแตงเป็นปัญหาของอังกฤษกับฝรั่งเศส ซึ่งเดิมเป็นของพม่า แต่ตั้งอยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ซึ่งฝรั่งเศสมีอิทธิพลอยู่

⁴D.G.E, Hall, A History of Southeast Asia, p. 609-610.

⁵โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวกหน้า (27) - (28)

⁶เมืองเป็นแม่น้ำสายหนึ่งในจังหวัดเชียงราย บริเวณลุ่มแม่น้ำสาขานี้มีป่าไม้สักอยู่เป็นอันมากในสมัยรัชกาลที่ 5

สนธิสัญญา 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 ยังไม่ถูกระงับกระทั่งเดือนอีกด้วย ข้อนี้เองที่เป็นช่องโหว่ให้ฝรั่งเศสขยายอิทธิพลเข้ามาในฝั่งขวาแม่น้ำโขง เพราะฝ่ายฝรั่งเศสตีความว่า การที่อังกฤษยอมให้ฝรั่งเศสได้ประโยชน์จากเขต 25 กิโลเมตรทางฝั่งขวา เท่ากับว่าอังกฤษไม่ปฏิเสธการขยายตัวของฝรั่งเศสเข้ามาทางตะวันออกของไทย¹ ผลจากการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสทำให้ไทยหันเกรงอิทธิพลเป็นอันมาก จึงได้ขอรองอังกฤษให้ช่วยเหลืออังกฤษซึ่งไม่พอใจการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสอยู่แล้ว จึงตอบตกลงทำสัญญาลับกับไทยใน ค.ศ. 1897² สัญญาลับฉบับนี้อังกฤษรับจะคุ้มครองไทยให้พ้นจากการรุกราน หรือคุกคามจากประเทศอื่น แต่มีเงื่อนไขว่า ภาวการณ์ของไทยทั้งนี้เมืองบางกะจะจนถึงไปจะยกให้ประเทศใด หรือให้ใครเขาหรือแสวงหาผลประโยชน์ไม่ได้ ถ้าไม่ได้รับความยินยอมจากอังกฤษ³ แต่สัญญาลับฉบับนี้ นอกจากส่วนที่อังกฤษจะได้ประโยชน์แล้ว อังกฤษหาได้ปฏิบัติตามสัญญาไม่ ซึ่งยังใช้เป็นเครื่องบีบบังคับฝ่ายไทย โดยอมเสีย 4 รัฐมลายูให้กับอังกฤษใน ค.ศ. 1909 ด้วย⁴

จะเห็นได้ว่า วิฤตถกาล ค.ศ. 1893 ได้มีผลสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศหลัง ค.ศ. 1893 มาจนสิ้นรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศสกับการประกันเอกราชของไทย แม้ว่าการดำเนินงานประกันเอกราชของไทยในตอนหลัง ไทยได้เข้าดำเนินการด้วยก็ตาม

ผลของวิฤตถกาล ค.ศ. 1893 ประการต่อมาอีก 2 ประการ ซึ่งเกี่ยวข้องกับไทยและฝรั่งเศสโดยตรงก็คือ คดีพระยอดเมืองขวาง กับปัญหาหลวงพระบางฝั่งขวาแม่น้ำโขง ซึ่งถือว่าเป็นปัญหาที่สำคัญที่สุดในช่วง 3 ปี หลังวิฤตถกาล ค.ศ. 1893

¹ Minton F. Goldman, *Ibid*, p. 213.

² โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวกหน้า (29) - (30)

^{3,4} แดมสุช นุ่มนนท์ "การเจรจาทางการทูตระหว่างไทยกับอังกฤษ 1909" ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม หน้า 1-14

ตอน 1 คดีพระยอกเมืองขวาง

1. สาเหตุที่มีการพิจารณาคดีพระยอกเมืองขวาง

คดีพระยอกเมืองขวาง หรือ กรณีกรอสกูริง (Grosgrin Affairs) เหตุเกิดขึ้นในระหว่างเกิดการปะทะกันระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในลุ่มแม่น้ำโขง ระหว่างปลายเดือนพฤษภาคม กับต้นเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1893 ซึ่งเป็นระยะเวลาหลังจากที่ฝรั่งเศสได้ใช้กำลังเข้าโจมตีที่ตั้งเตือง (เชียงแตง) ของไทยเกือบ 2 เดือน

ฝ่ายไทยถือว่า กรณีกรอสกูริง ไม่ได้แตกต่างจากการปะทะกันที่ที่ตั้งเตือง หรือที่อื่นซึ่งเป็นทำนอง สงครามที่ไม่ประกาศ แต่ฝรั่งเศสถือว่า กรณีกรอสกูริง เป็นอาชญากรรม

เจตนาของฝรั่งเศสที่จะให้มีการ ชำระ คดีในเรื่องนี้ได้ปรากฏเด่นชัดมาแล้วตั้งแต่ฝรั่งเศสยื่นคำขาดในวันที่ 20 กรกฎาคม ค.ศ. 1893 แล้ว ดังปรากฏในข้อ 3 ข้อ 4, ข้อ 5 และข้อ 6 ของคำขาดฉบับนั้น¹ ซึ่งในตอนนั้นไทยก็ยอมตามคำขาดของฝรั่งเศสไปแล้วในส่วนที่เรียกว่า คำทำขวัญ สำหรับ ครอบครัวของผู้เสียหาย 2 ล้านฟรังก์ กับค่ามัดจำอีก 3 ล้านฟรังก์ แต่ฝ่ายฝรั่งเศสหาได้ยอมเพียงเท่านั้นไม่²

ตามอนุสัญญาฉบับลงวันที่ 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 ข้อ 3 ระบุว่า³

"ผู้ก่อการพยายามความร้ายที่มุ่งเชือดฆ่า และที่ร้ายแรงนั้น เจ้าฝ่ายสยามจะไต่ชำระตัดสินและแผนกรุงฝรั่งเศสจะไต่ช่วยในการตัดสิน แลกว่ากับการลงโทษตามคำตัดสินนั้น คือเวอนแมนฝรั่งเศสรักษาอำนาจ

---

¹ กจ. ร.5. ด.18/7 Prince Devawongse - Prince Vadhana July 21, 1893.

² โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 1 หน้า 58

³ กจ. ร.5. ด.18.2/5 สัญญา ฉบับวันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ. 112 (1893)

ไว้ในกรณีที่เห็นสมควรว่าคำตัดสินลงโทษนั้นจะพอสมควรหรือยัง ถ้ายังไม่เห็นพอดเลย ก็ขอให้ทั้งสองซึ่งมีพระอาการอยู่ที่คอเวอนบนถนนฝรั่งเศสจะกำหนดพิจารณาด้วยทั้งสองฝ่ายนั้น ตัดสินใหม่"

จากข้อ 3 ในอนุสัญญา 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 จะเห็นได้ว่าจะต้องมีการพิจารณาคดีทั้งเขียนคำ หรือคดีมางเขียน กับคดีพระบอเมืองขวาง หรือคดีเมืองคำมวน โดยศาลหรือผู้พิพากษาไทย แต่จะมีตัวแทนของฝรั่งเศสช่วยในการตัดสิน กับคอยกำกับการลงโทษ (ถ้ามีความผิด) ให้เป็นไปตามคำพิพากษา แต่ในทางปฏิบัติการพิจารณาคดีครั้งแรก ฝรั่งเศสไม่ได้มีผู้พิพากษาอยู่ในศาลรับสั่งพิเศษ มีแต่ ผู้ฟังความ ซึ่งมีหน้าที่ "ช่วยในการชำระความและจะไต่เสนอต่อศาลพิจารณาคำถามหรือความเห็นใด ๆ อันเป็นข้อเท็จจริง"¹ ในวรรคหลังของ ข้อ 3 ของอนุสัญญามันถึงกล่าว ถ้าฝรั่งเศสไม่พอใจในคำตัดสินของศาลดังกล่าว ฝรั่งเศสก็จะตั้งศาลขึ้นใหม่ โดยมีผู้พิพากษาซึ่งรัฐบาลฝรั่งเศสเป็นผู้กำหนด ความในวรรคนี้ได้ให้อำนาจฝรั่งเศสเข้ามาแทรกแซงอธิปไตยของไทยในด้านการศาลกว่าที่เคยในมาก่อน ตามข้อ 9 ของสนธิสัญญา ไทย - ฝรั่งเศส ค.ศ. 1856 ได้ให้อภิสิทธิ์ทางศาลแก่ฝรั่งเศสแต่เพียงว่า

"ถ้าคนฝรั่งเศสเข้ามาอยู่ในประเทศสยามทำผิดต่อไทย เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะจับเอาตัวผู้ที่ทำผิดไปส่งในกงสุลฝรั่งเศส ๆ ต้องทำโทษตามกฎหมายฝรั่งเศส ถ้าคนฝ่ายไทยไปทำผิดต่อคนฝรั่งเศส กงสุลฝรั่งเศสจะมามอกกับเรา เจ้าพนักงานฝ่ายไทย จะจับคนฝ่ายไทยที่ทำผิด มาทำโทษในตามกฎหมายประเทศสยาม"²

¹ กองบรรณสาร, กท, แฟ้ม 2.44 กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ-อุปทูตฝรั่งเศส ที่ 141/14771 23 ม.ค. ร.ศ. 112 (1893)

* ² พระยาราชเสนา ประมวลหนังสือสัญญาใหญ่และอนุสัญญาระหว่างกรุงสยามกับประเทศฝรั่งเศส หน้า 13

จะเห็นได้ว่าจากข้อ 3 ของอนุสัญญาดังกล่าว ทำให้ฝรั่งเศสได้อภิสิทธิ์ทาง
การศาล 2 ประการคือ ประการแรกฝรั่งเศสมีอำนาจในการกำหนดการลงโทษคนในบังคับ
ไทย ประการที่สอง ฝรั่งเศสมีอำนาจพิพากษาคคนในบังคับไทย ซึ่งอภิสิทธิ์เหล่านี้ฝรั่งเศส
ไม่เคยได้มาก่อน

ในการพิจารณาคดีพระยอกเมืองขวาง ครั้งแรกได้พิจารณาคัดสินโดยศาล
รับสั่งพิเศษของไทย แต่ภายหลังการตัดสินของศาลนี้ ฝรั่งเศสไม่พอใจในคำตัดสิน จึงได้
นำคดีขึ้นมาพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง ในลำดับต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงการพิจารณาคดีในศาลไทย

2. การพิจารณาคดีครั้งแรกโดยศาลไทย

การพิจารณาคดีครั้งแรกมีองค์ประกอบซึ่งจะได้กล่าวเป็นขั้นตอนอยู่ 7 ประ-
การคือ

- 1) กฎหมายที่ให้อำนาจในการพิจารณาคดี
- 2) ศาลและคู่พิพาท
- 3) โจทก์
- 4) จำเลย
- 5) คำฟ้อง
- 6) การพิจารณาคดีและคำพิพากษาของศาล
- 7) ผลของการตัดสินของศาลไทย

1) กฎหมายที่ให้อำนาจในการพิจารณาคดี

กฎหมายฉบับแรกที่ให้อำนาจในการพิจารณาคดีคือ อนุสัญญา 3 ตุลาคม
ค.ศ. 1893 ข้อ 3 ซึ่งเป็นต้นเค้าของการให้มีการพิจารณาคดีครั้งนี้ แต่ในอนุสัญญานี้ไม่
ได้ให้รายละเอียดในการจะพิจารณาคดีแต่อย่างใด กฎหมายฉบับที่ 2 คือ พระราชบัญญัติ
ศาลรับสั่งเป็นการพิเศษครั้งหนึ่ง สำหรับชาวระคนในบังคับสยามที่ต้องหาว่ากระทำความร้าย

นิติกฎหมายที่ทุ่งเชียงคำ แลยกเง็กเมืองคำมวญ¹ ลงวันที่ 8 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112 (1894) ซึ่งตราขึ้นตามอนุสัญญาดังกล่าว พ.ร.บ.ฉบับนี้มี 29 มาตรา แบ่งเป็น 5 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 ว่าด้วยการตั้งศาลและผู้พิพากษา ทนายแผ่นดินหรืออัยการ (มาตรา 1-5) ส่วนที่ 2 ว่าด้วยคำฟ้อง (มาตรา 6-8) ส่วนที่ 3 ว่าด้วยการพิจารณาคดี (มาตรา 9-23) ส่วนที่ 4 ว่าด้วยการตัดสิน (มาตรา 24-25) ส่วนที่ 5 ว่าด้วยความเพิ่มเติม

2) ศาลและผู้พิพากษา

เดิมทีเกี่ยวกับความคิดของรัฐบาลไทยเห็นว่า ตามอนุสัญญาและ 'บรรทัดวาท'³ 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 นั้น ให้ตั้งศาลผสมหรือศาลปนกัน คือมีผู้พิพากษาทั้งไทยและฝรั่งเศส ร่วมในการพิจารณาคดี แต่เห็นว่า "ศาลซึ่งมีตระลาการเป็นคนนานาประเทศแล้ว ก็จะเป็น การประกันความมั่นคงว่าไปคำเคียงยิ่งขึ้น"² จึงเสนอว่า ผู้พิพากษาในศาลผสมควรจะเป็น

(1) กงสุลเยเนอรัลอเมริกาประจำเชียงใหม่ หรือกรุงเทพฯ

(2) กงสุลเยเนอรัลฮอลันดาในกรุงเทพฯ

(3) นักกฎหมายชาวอังกฤษ หรือกงสุลประเทศอื่นที่ประจำกรุงเทพฯ³

แต่ขอเสนอของไทยได้รับการปฏิเสธจากฝรั่งเศส โดยฝรั่งเศสอ้างว่าขอ เสนอนี้ผิดอนุสัญญา ค.ศ. 1893⁴ ไทยจึงเลิกถกความคิดนี้ แล้วตั้ง ศาลรับสั่งพิเศษ ซึ่งประกอบด้วย 7 ผู้พิพากษา คือ

¹โปรดุรรายละเอียดยในภาคผนวก หน้า (59)

²กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.44 กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ-อุพทู
ฝรั่งเศส ที่ 141/14771 23 มกราคม 1894

³ค.

⁴กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.44 กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ - ร.5
ที่ 18806 23 มค. 122 (1894)

กรมหลวงพิชิตปรีชากร	อธิบดีผู้พิพากษา
พระยาสิทธิราชเคโชชัย	ผู้พิพากษารอง
พระยาอภัยรณฤทธิ์	ผู้พิพากษารอง
พระยาเทเวศวงศ์วิวัฒน์	ผู้พิพากษารอง
พระยาธรรมสารนิติ	ผู้พิพากษารอง
พระยาฤทธิรงค์	ผู้พิพากษารอง
พระยาธรรมสารเนตติ	ผู้พิพากษารอง ¹

และมีนายคุโศ เป็น ผู้ฟังความ ฝ่ายฝรั่งเศส²

ในการทบทวนกรมหลวงพิชิตปรีชากรให้เป็นอธิบดีผู้พิพากษานั้น ในตอนแรกพระองค์ทรงปฏิเสธตำแหน่งนี้ โดยทรงให้เหตุผลว่า

ประการแรกพระองค์กับพระยอคเมืองขวาง หรือกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ภิรมราชการอย่างเดียวกัน เป็นพวกเดียวกัน และมีความเสียสละกันฝรั่งเศสเหมือนกัน การให้พระองค์ตัดสินพวกเดียวกันอาจไม่เหมาะแก่ราชการและอาจทำให้เสื่อมเสียพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้

ประการที่สอง ถ้ามีคำตัดสินว่า พระยอคเมืองขวางไม่มีความผิด ฝรั่งเศสก็จะว่าพระองค์เขาข้างพระยอคฯ ฝรั่งเศสจะคัดค้านได้ภายหลัง ว่าพระองค์ลำเอียง

ประการสุดท้าย ถ้ามีคำตัดสินว่า พระยอคเมืองขวางผิดก็จะก่อให้เกิดความคับแค้นในบุคคลที่รับราชการกับกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม รวมทั้งคนของพระองค์ด้วย ทำให้การปกครองคนเหล่านี้ต่อไปได้ยากในภายหน้า³

¹ กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.44 กรมหลวงพิชิตปรีชากร - ร.5, 27 มค. 112 (1894)

² กจข, ร.5, ผ.30.9/2 กรมหลวงเทเวศวงศ์โรปการ-กรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ 22 มค.112 (1894)

³ กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.44 กรมหลวงพิชิตปรีชากร - ร.5, 27 มค. 112 (1894)

แต่เพราะหาผู้ใดที่ทรงคุณวุฒิต่างพระองค์ไปไม่ได้ และเพราะเป็นราชประสงค์
ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กรมหลวงพิชิตปรีชากร จึงทรงรับตำแหน่งนี้ในที่สุด

3) โจทก์

โจทก์ในที่นี้คือ อัยการแผ่นดิน ประกอบด้วยหลวงสุนทรโกษา และนายหัส-
มันท์บะเรอหมัมแพร¹

4) จำเลย

จำเลยคือพระยอบเมืองขวาง ชาวกลางไทยประจำเมืองคำมวน อายุประมาณ
40 ปี เกิดที่นครสวรรค์ ไปเป็นข้าหลวงเมืองดังกล่าว ตั้งแต่ ค.ศ. 1886 ขณะที่ยังดำรงตำแหน่ง
มีบุตรและภรรยาแล้ว

5) คำฟ้อง²

บรรยายคำฟ้องของอัยการหรือทนายแผ่นดินได้กล่าวถึงเวลา สถานที่ ที่จำเลย
กระทำความผิด ทศนา ข้อกฎหมายที่เกี่ยวกับการขอให้ศาลลงโทษจำเลย ขอนำคำฟ้องฉบับเต็มมาลง
เพราะให้รายละเอียด ก็อยู่แล้ว และก็ไมยาวเกินไปดังนี้

" ณ วันที่ 19 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112 ข้าพเจ้าหลวงสุนทรโกษา
กับนายหัสมันท์บะเรอ ผู้กระทำการตามอำนาจอันทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
พระราชทานไว้แก่ข้าพเจ้าในพระราชบัญญัติลงวันที่ 8 กุมภาพันธ์ ร.ศ.
112 ให้เป็นทนายแผ่นดิน สำหรับการพิจารณาคนในบังคับสยามผู้
ต้องการกระทำความผิดกฎหมายแก่คนในบังคับฝรั่งเศสที่แก่งเจ๊ก
เมื่อวันที่ 3 มิถุนายน ร.ศ. 112 นั้นแล้ว เพื่อจะกระทำกรไต่สวนให้สำเร็จ
ตลอดตามความในข้อ 7 แห่งพระราชบัญญัติดังกล่าวมาแล้วด้วย

¹ กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.44 'พ.ร.บ.ศาลรับสั่งพิเศษ 8 กุมภาพันธ์
112 (1894)

² กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.44 คำฟ้องคดีพระยอบเมืองขวาง 19 กุมภาพันธ์
ร.ศ. 112 (1894)

ขอกระทำความแจ้งความด้วยหนังสือนี้ ขึ้นต่อศาล ซึ่งได้ตั้งขึ้นโดย
พระราชบัญญัติอันใดกล่าวมาแล้วว่ามีนามว่าศาลรับสั่งพิเศษ สำหรับความ
ที่เกิดขึ้นที่ทุ่งเชียงคำกับแก่งเจ๊กนั้น

ว่าความรายฉีกกฎหมายซึ่งกล่าวต่อไปนี้ แลที่หาว่าคุณในบังคับสยาม
ผู้ขอว่าพระยอกเมืองขวาง ขาหลวง ณ เมืองคำมวญแตกอนันใดกระทำ
รายที่แก่งเจ๊ก เมื่อวันที่ 3 มิถุนายน ร.ศ. 112 คือ

ข้อ 1 ไฉจงใจแลตั้งใจที่จะฆ่าไว้ก่อนแล้วไฉมาเอง ถาสั่งให้คน
อันชานายทหารฝรั่งเศษคนหนึ่งชื่อว่า มองซิเออร์ กรอสกรังตายแล้ว

ข้อ 2 ไฉจงใจแลตั้งใจที่จะฆ่าไว้ก่อนแล้ว ไฉมาเองถาสั่งให้คน
อันชานายทหารญวนที่กำหนัดครุไมไฉประมาณอยู่ในระหว่าง 16 ถึง 24 คน
ซึ่งเป็นพลทหาร เกษตรกรที่ไปกองที่มองซิเออร์กรอสกรังไฉบังคับ

ข้อ 3 ไฉจงใจทำเองถาสั่งให้คนอื่นกระทำอันตรายมีบาดเจ็บสาหัส
แกบุญจันลามเขมรกับบุญวันคันทหารญวนนั้น

ข้อ 4 ไฉปล้นถาสั่งให้คนอื่นปล้นเอาเครื่องสาตราวุธและกระสุน
ดินดำ กับทั้งสิ่งของเครื่องใช้สำหรับตัวของมองซิเออร์กรอสกรัง แล
ของลามเขมร บุญจัน กับเงิน 82 เหรียญ ซึ่งอยู่ในหีบของลามนี้ด้วย

ข้อ 5 ไฉจงใจแกล้งทิ้ง ถาสั่งให้เอาไฟเผาเรือนโรง ซึ่งมอง-
ซิเออร์กรอสกรังแลพลทหารของเขายู่นั้นไหมเสีย

อันความผิดร้ายแรงที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ก็เป็นการร้ายที่มีชนิดและ
น่าหนัก เช่นจะก่อให้เกิดเหตุเกิดสงครามในระหว่างกรุงสยามกับกรุง
ฝรั่งเศส

ความร้ายทั้งหลายที่กล่าวมาแล้วนี้ ย่อมมีโทษไฉตามความใน
พระราชกำหนดกฎหมายไทยบทกฎหมายที่กล่าวต่อไปนี้คือ

สำหรับข้อ 1 แลข้อ 2 แลข้อ 3 นั้น เป็นความร้ายกระทำต่อตัวคน
มาตรา 10 ลักษณะโทษแปดสถาน ที่ 1 ในอาญาหลวงมีความว่าดังนี้
ห้ามมิให้ฟันแทงกันตาย แลมิให้ทำร้ายไขว่แค้นกัน หามมิให้
ส่ำหาว่าล่วงเกินพระราชบัญญัติ ผู้นั้นต้องในระวางจำคุกนานในลง
โทษ 8 สถาน ๆ หนึ่งคือ โหษาญรายนั้นเสียสถานหนึ่งให้ตัดคั้น ตัดมือ
แลผ่าประจาน สถานหนึ่งคือ ทวนควยควดหนึ่งไมหวาย 50 ฟุต สถานหนึ่ง
โหจำแลวเอาตัวลงหลุมสาธารณะ สถานหนึ่งคือ โหไหมจักรคุก แลเอาตัว

ลงเป็นไพร่ สถานหนึ่งคือให้ไหมตรีคุณ ,สถานหนึ่งให้ไหมทวีคุณ ,สถาน
หนึ่งให้ไหมคงหนึ่ง โทษ 8 สถานนี้ควรถวายราชทัณฑ์สถานใด ก็ให้เอา
แต่สถานหนึ่งนั้น

สำหรับข้อ 4 ว่าด้วยปล้น มาตรา 108 มีบัญญัติไว้ว่าดังนี้ โจรปล้น
สังคม ของเบา ที่ซึ่งฉกฉวย ลอบลัก ข้าง มา ขา ขุน ขัว ขว้าย เรือ
เกวียน ทรัพย์ใด ๆ ในของโจษควยฉกฉวยหนึ่ง แลสิ่งหนึ่งอันลักไว้ ให้
ไหมโดยบทพระอัยการ

สำหรับข้อ 5 ว่าด้วยทั้งไฟนั้นมีพระราชบัญญัติในรัชกาลปัจจุบันนี้ลง
วันที่ 4 เดือนมีนาคม 8 คำ ปีมะเมีย จัตวาศก ประกาศไว้ว่า ความ
ผิดทั้งไฟนั้น ในของโจษถึงตายได้

เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้า เสนอให้ศาลรับสั่งพิเคราะห์ ซึ่งได้ตั้งไว้ดังได้กล่าว
มาข้างต้นนี้ ได้พิจารณาว่า พระยอกุเรื่องข้างในความขอทัณฑ์
มาทางตนทั้ง 5 ข้อ แลเมื่อได้พิจารณาเห็นว่ามีความผิดข้อใด ขอให้ศาล
ตัดสินลงโทษตามโทษานุโทษ ซึ่งจะสมกับพระราชกำหนดกฎหมาย แล
พอเพียงกับน้ำหนักของโทษ ที่ผิดนั้นด้วย"

6) การพิจารณาคดีและคำพิพากษาของศาล

การพิจารณาคดีครั้งนี้ พนายฝ่ายจำเลยคือ นายทีเลกี¹ ชาวลังกา (William
Alfred Tilleke) ทานผู้นี้ภายหลังได้เป็นพระอรรคการุประสิทธิ์ กับอีกคนหนึ่งคือ นาย
เวอนอน เพค (Vernon Page) ชาวอังกฤษ เป็นทนายผู้ช่วย

การพิจารณาคดีได้เริ่มตั้งแต่วันที่ 24 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1894 ถึงวันที่ 16
มีนาคม ค.ศ. 1894 ศาลได้มีคำพิพากษาในวันที่ 17 มีนาคม ศกเดียวกัน²

¹นายทีเลกี จบเนติบัณฑิตจากอังกฤษ

²คำพิพากษาของศาลไทยมีความยาวถึง 55 หน้ากระดาษฟูลสแก๊ป จึงไม่ได้นำมา
ลงทั้งฉบับ แต่ย่อให้ได้ใจความเดิมมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ รายละเอียดโปรดดูในกอง
บรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.44 คำพิพากษาศาลรับสั่งพิเคราะห์ คดีพระยอกเมืองขวาง 17
มีนาคม ร.ศ. 112 (1894)

(1) พฤติกรรมของจำเลย และพวก

จากคำให้การของทุกฝ่ายศาลสรุปได้ดังนี้

พระยาศรีเมืองขวางจำเลยผู้เป็นข้าหลวงรักษาราชการเมืองคำเกิดคำมวน ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่าน ในวันที่ 23 พฤษภาคม ค.ศ. 1894 นายลูซ (Luce) ผู้บังคับบัญชาทหารฝรั่งเศสได้นำกำลังจับจำเลยและพวกของจำเลยที่ค่าย ณ เมืองคำมวน จำเลยไม่ได้ออกสู้ เพราะคิดว่าฝรั่งเศสกับไทยยังเป็นไมตรีกันอยู่ เป็นแต่เขียนหนังสือลงวันที่ 24 พฤษภาคม ค.ศ. 1894 ให้นายลูซไว้ เพื่ออายัดทรัพย์สินของตนและราชการ ไว้กับนายลูซ นายลูซได้ให้จำเลยและพวกออกไปจากเมืองนี้ จำเลยไม่ยอมไป เพราะจำเลยมีหน้าที่ราชการที่จะต้องรักษาคนไว้ นายลูซจึงให้นายกรอสกูร์ง กับทหารฉนวน 20 คน คุมจำเลย กับพวกอีกราว 60 คนมาส่งที่เมืองท่าอุเทน

เหตุที่ฝ่ายฝรั่งเศสต้องไขกักจำเลยกับพวกมา พยานโจทก์อ้างว่า เพราะจำเลยเป็นที่เกลียดชังของราษฎร เกรงจะได้รับความลำบาก ส่วนทรัพย์สินของจำเลยและพวก ฝ่ายฝรั่งเศสได้เก็บรักษาไว้ นายกรอสกูร์งจะคืนให้ภายหลัง เมื่อถึงท่าอุเทนแล้ว

วันที่ 26 พฤษภาคม คณะทั้งหมดยกมาถึงตำบลนาหลักหิน ปลายด่านคำมวนต่อกับท่าอุเทน นายกรอสกูร์งกับทหารฉนวนล่วงหน้ามาที่แก่งเจ๊กกอน จำเลยและพวกจึงพักอยู่ที่นี้ อยู่มาได้ 2 วัน นายกรอสกูร์งกับทหารฉนวนก็กลับมาจับหลวงอนุรักษผู้ช่วยของจำเลยไป โดยอ้างว่าหลวงอนุรักษเที่ยวปลอญชาวแคว้นราษฎรตั้งแตอยู่ที่คำมวนว่า ไทยจะกลับมาต่อยกับฝรั่งเศสอีก นายกรอสกูร์งนำตัวหลวงอนุรักษไปขังไว้ที่แก่งเจ๊ก ต่อมาจำเลยได้ส่งคนไปขอตัวหลวงอนุรักษคืน ถ้าไม่ให้ จะขัดขวางพระราชไมตรีกัน' แต่นายกรอสกูร์งก็ไม่ยอมให้

คำวันนั้นมีคนมาบอกกับจำเลยว่า นายกรอสกูร์งจะมาจับจำเลย จำเลยกับพวกจึงลอบหนีมาทางเรือ ล่องมาตามแม่น้ำโขงได้ 4 - 5 ชั่วโมง ถึงเวียงกระแสน พบทหารไทยประมาณ 100 คน ซึ่งหลวงวิจิตรสถาร (ข้าหลวงที่ 3 เมืองลาวพวน) ส่งมาช่วยแก้ไขจำเลยให้พ้นอำนาจฝรั่งเศส และให้ขับไล่พวกฝรั่งเศสออกไปจากพระราชอาณาเขต ทหารไทยกองร้อยนี้มีนายทหารสองคนชื่อ นายหุ่ยและนายแปลกเป็นผู้คุมมา จำเลยได้บอกให้ทหารไปช่วยหลวงอนุรักษซึ่งถูกนายกรอสกูร์งกักตัวไว้เสียก่อน จำเลยกับพวกของจำเลย

18 - 19 คน ปืน 2 กระบอก ก็ยกกำลังขึ้นไปที่แกงเจ็กพร้อมกับทหารของนายทุนนายแปลก
 เมื่อมาถึงจำเลยในขุนวังไปขอตัวหลวงอนุรักษ์จากนายกรอสกุรง ขณะนั้น
 จำเลยกับพวกอยู่ห่างจากเรือนที่กักขังหลวงอนุรักษ์ 7 วา นายกรอสกุรงออกมายืนอยู่หน้า
 เรือนชั้นบนตรงบันได มีนายบุญจีน (ชาวเขมร) เป็นล่าม โดยมีหลวงอนุรักษ์ยืนอยู่บนดิน
 ตรงหน้าบันได¹ นายกรอสกุรงไม่ให้ตัวหลวงอนุรักษ์ เพื่อขุนวังขอทรัพย์สินของจำเลยและ
 พวก และให้นายกรอสกุรงยกกำลังกลับออกไป นายกรอสกุรงบอกว่า ทรัพย์สินดังกล่าวไม่
 ไม่ได้อยู่กับตัว และจะไม่ยอมกลับ ทันใดนั้นจำเลยได้ร้องเรียกให้หลวงอนุรักษ์ออกมา นาย
 กรอสกุรงจับแขนหลวงอนุรักษ์แล้วนำเข้าไปในที่มืด ล่ามกับทหารญวนก็วิ่งขึ้นบันไดเข้าไปใน
 เรือนคาว แต่หลวงอนุรักษ์สับมือหลุดจากมือนายกรอสกุรง โศกหนึ่งลงจากเรือนวิ่งมาหา
 จำเลย มีเสียงปืนจากในเรือนถนัดทหารไทยจึงอยู่ตรงหน้าจำเลยตายคนหนึ่ง กับมีเสียงปืน
 อีก 2 - 3 นัดถนัดทหารไทยลงอีก นายทุนนายแปลกร้องหาจำเลยว่า ทหารเว เขงมี
 ตายหลายคนแล้วจะต้องยิงต่อสู้อีก นายทหารทั้ง 2 กับจำเลยก็พร้อมกันร้องสั่งให้ยิงต่อสู้
 ทหารญวนที่ยืนเข้าแถวพร้อมกันอยู่หน้าเรือนและหลังเรือนกับทหารไทยก็ยิงต่อสู้กัน ขณะนั้น
 ก็มีไฟติดขึ้นข้างหลังเรือน และไหมขึ้นอย่างรุนแรง เมื่อไฟไหม้ได้ประมาณครึ่งหลัง นาย
 บุญจีนวิ่งลงเรือนมา² และร้องเรียกหลวงอนุรักษ์ขอให้ช่วยชีวิต จำเลยและหลวงอนุรักษ์ก็
 ไปพุงตัวมา ในเวลานั้นปืนได้ยิงโต้ตอบกันสิ้นสุดลง จำเลยให้ช่วยคนหาศพขุนวังที่ถูกยิงตาย
 และเป็นของทหารที่ตายได้ 5 กระบอก พบว่าทหารไทยตาย 6 คน บาดเจ็บ 4 คน จำเลย
 กับทหารไทยทั้งหมดรวมทั้งนายบุญจีนก็ลงเรือล่องมาถึงเวียงกระแสน จำเลยจึงให้คนของตน
 กลับไปตรวจศพนายกรอสกุรง และคนอื่น ๆ ที่ตายแล้วให้ฝังเสีย คนของจำเลยกลับมาแจ้ง
 ว่ามีทหารญวนตาย 11 - 12 คน ใจปืน 10 กระบอก (เป็นของทหารญวน 5 กระบอก) กับ
 คนเจ็บฝ่ายฝรั่งเศส 3 คน แล้วนำไปส่งหาหลวงใหญ่หัวเมืองลาวพวน

¹ ข้อความตรงนี้นายบุญจีนให้การต่างกันคือตอนให้การกับนายปาวีว่านายกรอสกุรง
 ป่วยลุกจากที่นอนไม่ได้ นายบุญจีนจึงออกมาถามทหารไทยคนเดียว เมื่อกลับเข้าไปก็มีการยิง
 กันจนนายกรอสกุรงถูกปืนที่ศีรษะตาย แต่เมื่อนายบุญจีนให้การกับศาล กลับให้การตรงกับคำ
 ของจำเลยและพยานของจำเลยดังกล่าวข้างบน

² ตอนนั้น นายบุญจีนถูกปืนถึง 4 นัดในที่ต่าง ๆ กัน

(2) ประเด็นที่ศาลพิจารณา

ศาลได้พิจารณาความทั้งหมดแล้วจึงตั้งปัญหาขึ้น 4 ข้อคือ

[1] การต่อสู้กันครั้งนั้น มีคนตาย บาดเจ็บสาหัสเท่าไร มีทรัพย์สินของฝรั่งเสียหายเท่าไร

[2] จำเลยเป็นคนฆ่า หรือสั่งให้ฆ่านายกรอสกัวกับทหารญวนใช่หรือไม่

[3] จำเลยเป็นคนทำหรือสั่งให้คนอื่นทำให้คนฝ่ายฝรั่งเศสบาดเจ็บสาหัส ทำให้ทรัพย์สินของคนฝ่ายฝรั่งเศสเสียหาย หรือสูญหาย ทำให้บ้านเรือนที่นายกรอสกัวถูกไฟไหม้ ไร่หรือไม่

[4] ถ้าจำเลยมีความผิดทั้งหมดหรือบางส่วน ตามคำฟ้อง 5 ข้อ 10 กระบงของนายแผนดิน หรือไม่มีความผิด "ศาลจะวางบทลงโทษอย่างไร จึงจะชอบด้วยนิติธรรม แลกฎหมายแลถูกต้องตามพระราชบัญญัติพิเศษนี้"

(3) ความเห็นของศาลไทย

จากหลักฐานทั้งหมดศาลจึงลงความเห็น

ปัญหาข้อที่ 1 จำนวนคนที่ตาย และทรัพย์สินเสียหาย โจทก์กล่าวว่า มีคนฝ่ายฝรั่งเศสตาย 16 - 24 คน บาดเจ็บสาหัส 3 คน คือนายบุญจัน นายงูเย็นวันคัน กับทหารญวนอีก 1 คน คำให้การของจำเลยและพวกว่า มีคนฝ่ายฝรั่งเศสตาย 11 - 12 คน บาดเจ็บสาหัส 2 คน ตามคำให้การของนายลูว์ว่ากำลังทหารที่คุมพระยอดกับพวกมา มี 20 คน ศาลจึงเห็นว่า คำของจำเลยพอฟังได้ก็มีคนฝ่ายฝรั่งเศสตาย 11 - 12 คน สำหรับสินทรัพย์ของคนฝ่ายฝรั่งเศสที่เสียหายหรือสูญหายนั้น ศาลเห็นว่า นอกจากปืน 10 กระบอก จำเลยให้อามาสงขาหลวงใหญ่แล้ว จึงยังสรุปไม่ได้ว่าเสียหายและสูญหายไปเท่าไร

ปัญหาข้อที่ 2 พระยอดเป็นคนฆ่าหรือสั่งให้คนอื่นฆ่านายกรอสกัวกับทหารญวนใช่หรือไม่ ไม่มีหลักฐานที่ชี้ให้ศาลเชื่อว่าจำเลยเป็นคนฆ่านายกรอสกัว หรือทหารญวน แต่สำหรับปัญหาที่ว่าจำเลยเป็นผู้สั่งให้ฆ่านายกรอสกัว และ/หรือ ทหารญวนนั้น คำให้การพยานโจทก์คลุมเครือและขัดกัน กล่าวคือ นายบุญจันพยานโจทก์ให้การตอนนายปาวีว่า ในขณะที่เกิดเหตุเขาเห็นจำเลยยืนอยู่ข้างหลังหมู่ทหาร และได้ยินเสียงจำเลย 'ยุ' ทหารของ

เขาให้ยิงตอส้อยเสมอ ศาลเห็นว่า คำว่า 'ยุ' นั้นเป็นคนละอย่างกับ 'คำสั่ง' แต่ต่อมา นายบุญจัน ในการทอศาลว่า ไม่ได้ยื่นคำกล่าวของจำเลยแต่อย่างใด ทั้งโจทก์ก็ไม่ได้ยืนยันว่าจำเลยออกคำสั่งแต่ประการใด แต่คำให้การของนายพูนพยานจำเลยให้การว่า เมื่อทหารไทยต้องปืนลงมา 2 คน จำเลยกับนายพูน นายแปลก ก็สั่งให้ทหารยิงโต้ตอบตอส้อยมา แต่จำเลยเองให้การว่าสั่งทหารไทยทำการตอส้อย ศาลก็ว่าต้องรับฟัง แต่ศาลเห็นว่าจะต้องพิจารณาผลของคำสั่ง ควดย ซึ่งศาลเห็นว่า แม้จำเลยจะมีตำแหน่งสูงกว่านายพูนนายแปลกก็จริง แต่จำเลยมีอำนาจหน้าที่จำกัดเฉพาะแขวงเมืองคำเกิดคำวน จึงไม่มีอำนาจหน้าที่ที่จะสั่งการทหารของนายพูนนายแปลก การที่ทหารของนายพูนนายแปลกทำการยิงตอส้อย ก็ทำไปตามคำสั่งของนายพูนนายแปลกมากกว่า ถ้าหากว่าจำเลยต้องรับผิดชอบในคำสั่งนั้นร่วมกับนายทหารทั้ง 2 ก็ตามศาลก็เห็นว่า เขาทั้ง 3 ทำไปตามคำสั่ง ขาดลงใหญ่จึงเป็นเหตุจึงมีปัญหาคำสั่งของทหารทั้ง 3 เป็นความโอบอ้อม และอดทนของจำเลยเสียอีกที่ไม่ได้สั่งให้โจมตีทันที แต่ส่งขุนวังไปเจรจาเสียก่อนจนขุนวังต้องตายไป และถ้าหากจะพิจารณาเจตนาของนายทหารทั้ง 2 แล้วจะเห็นว่า ทั้ง 2 และทหารคนอื่น ๆ ได้ทำตามหน้าที่และจำเป็นจะต้องทำควดย เพราะว่าทหารของฝ่ายตนถูกยิงล้มไปจนถึง 2 คนแล้ว ถ้าไม่ทำการตอส้อยก็จะตายมากขึ้นกว่านี้ การกระทำของฝ่ายจำเลยจึงเป็นการป้องกันตัว

ปัญหาข้อที่ 3 ที่ว่าจำเลยเป็นผู้ทำการหรือสั่งให้ผู้อื่นทำการปล้นทรัพย์สิ้นของฝ่ายฝรั่งเศส ตลอดจนเผาที่พักซึ่งฝ่ายฝรั่งเศสพำนักอยู่ ไม่มีหลักฐานทั้งฝ่ายโจทก์และฝ่ายจำเลยที่อ้างว่าจำเลยเป็นผู้ทำหรือสั่งให้คนอื่นทำ มีคำให้การของนายบุญจันที่ให้การแต่เพียงว่า เขาเห็น 'คนไทย' เป็นคนจุดไฟขึ้น แต่จำหน้าไม่ได้ ส่วนพยานจำเลยไม่เห็นว่าเป็นใครจุดไฟขึ้น แต่เห็นไฟติดขึ้นที่หลังเรือน ส่วนประเด็นการปล้นทรัพย์สิ้น นายบุญจันให้การว่า เห็นคนไปเก็บของกองที่ไฟจะไหม้ แต่จำเลยและพยานจำเลยปฏิเสธตรงกันว่า ไม่มีใครขึ้นเรือนไปเก็บทรัพย์สิ้น เพราะไฟกำลังลุกอยู่ ศาลไม่เชื่อว่าจะมีใครขึ้นไปเก็บทรัพย์สิ้นได้ เพราะวาก่อนไฟไหม้กำลังมีการยิงกันอยู่ คงไม่มีใครกล้าเสี่ยงขึ้นไปเก็บทรัพย์สิ้นในขณะนั้น แต่หากหากว่าจะไปเก็บทรัพย์สิ้นภายหลังที่มีการยิงกันคงทำไม่ได้ เพราะไฟกำลังลุกไหม้เรือนอยู่

ปัญหาข้อที่ 4 ที่ว่าจำเลยมีความผิดตามคำหาข้อหรือทั้งหมดหรือไม่ ศาลพิจารณาแล้วจึงมีคำพิพากษาว่า "พระยอดเมืองขวางจำเลย มิได้กระทำความผิดใดตามคำหา (คำฟ้อง) ที่นายแผ่นดินไฉ่กล่าวไว้ทั้ง 5 ข้อ 10 กระหนง" จึงให้ปล่อยจำเลยพ้นข้อกล่าวหาไป

7) ผลของการตัดสินของศาลไทย

คดีนี้เป็นที่สนใจอย่างมากของคนทั่วทั้งกรุงเทพฯ ทั้งชาวไทยชาวต่างประเทศ แม้จะมีการวิจารณ์ว่า ข้อบังคับของศาลไม่ค่อยเข้มงวด แต่ผลการพิจารณาคดีก็เป็นที่น่าพอใจของชาวไทย และชาวยุโรปในกรุงเทพฯ เป็นส่วนใหญ่¹

สำหรับฝ่ายฝรั่งเศสนั้นยอมไม่พอใจเป็นธรรมดา เพราะฝรั่งเศสได้แสดงท่าทีมาแต่ต้นแล้วว่า 'กรณีการสู้คดี' จะต้องมีภาระให้เป็นที่พอใจแก่ฝรั่งเศส ฉะนั้น 3 วัน หลังจากที่มีคำพิพากษา ฝรั่งเศสก็แจ้งให้ฝ่ายไทยทราบว่า "ประชาธิปไตยฝรั่งเศสที่น่าพอใจ ขอให้ทั้งศาลผสมรวมกันพิจารณาใหม่ ตามข้อสัญญาข้อซึ่งทำเมื่อวันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ. 112"²

ผลก็คือทำให้เกิดการพิจารณาคดีพระยอดเมืองขวางขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

3. การพิจารณาคดีโดยศาลผสม

การพิจารณาคดีพระยอดเมืองขวางครั้งที่ 2 ประกอบด้วย 8 หัวข้อที่จะกล่าวถึง คือ

- 1) การตั้งศาลผสม
- 2) กฎหมายที่ใช้ในการพิจารณาคดีในศาลผสม

¹ กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.43.1 The Daily Graphic, April 26, 1894

² กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.43.1 นายปาวี - กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ 20 มีนาคม ร.ศ. 112 (1894)

- 3) ศาลและผู้พิพากษา
- 4) โจทก์ จำเลย และทนายของจำเลย
- 5) คำฟ้อง
- 6) การพิจารณาคดี
- 7) คำพิพากษาของศาล
- 8) การลงโทษพระยอกเมืองขวาง

1) การตั้งศาลผสม

ในวันที่ 23 มีนาคม ค.ศ. 1894 อัครราชทูตไทย ณ กรุงปารีสได้ทราบข่าวการตัดสินคดีพระยอกเมืองขวาง และทราบว่านายปาวีได้อื่นคดีขึ้นใหม่ อัครราชทูตไทยก็พยายามหน่วงเหนี่ยวทางรัฐบาลฝรั่งเศสอย่าให้มีการตั้งศาลพิจารณากรณีขึ้นใหม่ โดยขอให้ทางรัฐบาลฝรั่งเศสรอตรวจสำนวน และคำตัดสินของศาลไทยเสียก่อน¹

ในขณะที่เดียวกันกับที่อัครราชทูตไทย ณ กรุงปารีสกำลังหน่วงเหนี่ยวรัฐบาลฝรั่งเศสอยู่นั้น อัครราชทูตไทย ณ กรุงลอนดอนก็ได้ออกจดหมายเพื่อขอความช่วยเหลือแก่กษัตริย์อังกฤษ เพราะฝ่ายอังกฤษได้ตอบปิดไปว่า "ทั้งสองฝ่ายควรทำตามสัญญาอันอยู่ใต้อาณัติ" ถ้าฝรั่งเศสอยากจะทำศาลพิจารณาใหม่ก็ให้รีบตั้งโดยเร็ว ไม่ควรรีรอหน่วงเหนี่ยว² คำตอบนี้ก็เป็นคำตอบเดียวกันที่ได้รับจากเวกอัครราชทูตอังกฤษประจำกรุงปารีส ทำให้ไทยผิดหวัง เหมือนกับที่เคยผิดหวังมาแล้วเมื่อ ค.ศ. 1893

ควยหาที่ของฝรั่งเศสเช่นนั้นทำให้เห็นเจตนาของฝรั่งเศสว่า ฝรั่งเศสจะต้องเอาผิดกับพระยอกเมืองขวางให้ได้ และฝรั่งเศสจะทำได้แน่เพราะจำนวนผู้พิพากษาของฝรั่งเศสมีมากกว่าของไทย อัครราชทูตไทย ณ กรุงปารีสคือพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ทรงแสดงความหนักพระทัยในเรื่องนี้มาทางกรุงเทพฯ ว่า

¹ กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.43.1 พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ - กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ, ป.ที่ 126/112 31 มีนาคม ร.ศ. 112 (1894)

"...ถึงแม้จะเสียหายผลประโยชน์เขตรแดนสักเท่าใดก็ตาม ข้อซึ่งจะยอมปล่อยให้ทำโดยแก๊วที่ไม่ผิดถึงสิ้นชีวิตกรณี ยอมควยไมไคเป็นอันขาด มีแต่จะนำมาซึ่งความเลียรอยเทาพันทวี"¹

2) กฎหมายที่ใช้ในการพิจารณาคดี

กฎหมายฉบับแรกที่เป็นคนเ้าคือ ขอ 3 แห่งอนุสัญญา ค.ศ. 1893 ดังได้กล่าวมาแล้ว ฉบับนี้ไม่มีปัญหาอะไร กฎหมายอีก 2 ฉบับที่จะตองนำมาใช้คือ ฉบับแรกข้อบังคับที่ใช้ในการพิจารณาคดี ฉบับที่ 2 กฎหมายซึ่งเป็นบทลงโทษ

ฝ่ายไทยไม่ปฏิเสธในเรื่องข้อบังคับที่ใช้ในการพิจารณาคดี ซึ่งฝรั่งเศสแจ้งให้ไทยทราบตั้งแต่วันที่ 10 เมษายน ค.ศ. 1894² ต่อมาฝรั่งเศสได้ร่างข้อบังคับที่ใช้ในการพิจารณาคดี 13 ข้อ³ ให้ฝ่ายไทยตรวจดู กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการทรงเห็นว่าข้อบังคับนี้ไม่ต่างจาก พ.ร.บ.ศาลรับสั่งพิเศษ⁴ ต่างกันแต่ในบรรทัดสุดท้ายที่จะให้ลงโทษผู้กระทำความผิดตามกฎหมายฝรั่งเศส ซึ่งเป็นเรื่องเดียวที่ฝ่ายไทยไม่เห็นด้วย

สำหรับกฎหมายที่ใช้ในการลงโทษ เป็นเรื่องที่ถกเถียงกันมากระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ฝรั่งเศสต้องการให้ใช้ตามกฎหมายอาญาของฝรั่งเศส กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ทรงเห็นว่าควรใช้บทลงโทษตามกฎหมายไทย เพราะ

ประการแรก พระยอคเมืองขวางเป็นคนไทย

ประการที่สอง ในอนุสัญญา ค.ศ. 1893 ไม่ได้บอกว่าจะต้องลงโทษตามกฎหมายฝรั่งเศส

¹ดู.

^{2,3}กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.43.1 นายปิเลงส์กี - กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ที่ 471 10 เม.ย. 1894

⁴กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.43.1 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ-พระยามหาอำมาตย์ ที่ 2486 19 พ.ค. ร.ศ.113 (1894)

ประการสุดท้าย ตามธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติมา คนฝ่ายใดทำผิดก็ให้ลงโทษ ตามกฎหมายของฝ่ายนั้น¹

แต่ฝรั่งเศสก็โต้แย้งว่ากฎหมายของไทย 'แรงมาก' แรงกว่ากฎหมายฝรั่งเศส ซึ่งอาจลงโทษให้จำคุก 10 ปี, 5 ปี ถึง 3 ปี² แต่ฝ่ายไทยก็ยืนยันเช่นเดิม และอ้างว่า กฎหมายไทยก็มีลक्षणโทษลงโทษเหมือนกัน ฝ่ายฝรั่งเศสในฟังคำของฝ่ายไทย แต่สงวนว่า กฎหมายอาญาฝรั่งเศส 12 มาตรา ที่ฝรั่งเศสเลือกมาใช้มาให้ฝ่ายไทย³ ต่อมาอัยการแผ่นดิน หรือโจทก์ก็นำร่างบทลงโทษที่เรียบเรียงจากกฎหมายอาญาฝรั่งเศสมาใช้ให้ฝ่ายไทย⁴ ฝ่ายไทยพิจารณาแล้วเห็นว่ากฎหมายไทยมีบทลงโทษที่แรงกว่ากฎหมายฝรั่งเศสจริง จึง ยอมรับเอากฎหมายฝรั่งเศสมาใช้บทลงโทษ โดยแก้ไขถ้อยคำเพียงเล็กน้อยเท่านั้น⁵

3) ศาลและผู้พิพากษา

ศาลผสมตามข้อกติกายกอยู่แล้วว่า ประกอบด้วยผู้พิพากษาหลายฝ่ายที่ตั้งของศาล ฝรั่งเศสใช้สถานทูตฝรั่งเศส ผู้พิพากษาประกอบด้วยผู้พิพากษาฝรั่งเศส 3 คน คือ นายมูโด (Moudot) อธิบดีศาลอุทธรณ์ ณ เมืองसानอย เป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลผสม นายคามัตต์ (Camatte) ราชมนตรีที่ปรึกษาในศาลอุทธรณ์ เมืองไซ่งอน เป็นผู้พิพากษา นายฟูเน็ค

¹ ด.

² กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.43.1 พระยาวาฬอำมาตย์-กรมหลวงเทเวศร์
วโรปการ ที่ 1/2609 21 พ.ค. 113 (1894)

³ กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.43.1 นายปิเลงส์กี-กรมหลวงเทเวศร์วโรปการ
คำแปลที่ 2660 22 พค. (1894)

⁴ กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.43.1 นายปิเลงส์กี-กรมหลวงเทเวศร์วโรปการ
คำแปล ที่ 2766 23 พค. 1894

⁵ กจข, ร.5 ผ.30.9/1 นายปิเลงส์กี-กรมหลวงเทเวศร์วโรปการ คำแปล
ที่ 2883 26 พค. 1894

(Funel) ทูลถามการเมืองสมิทอ (Mytho) เป็นผู้พิพากษา ทั้ง 3 คนนี้รัฐมนตรีต่างประเทศ คือ นายแคสซิเมียร์-เปอแอร์ (Casimier-Perier) แจ้งให้ไทยทราบตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน ค.ศ. 1894 และให้ไทยตั้งพิพากษาขึ้นอีก 2 นาย

ฝ่ายไทยไม่ปฏิเสธการตั้งผู้พิพากษาของฝ่ายฝรั่งเศส ทั้ง 3 ที่รู้ชื่อว่าฝรั่งเศส ไคเปรีแยบ ฝ่ายไทยได้ตั้งผู้พิพากษา 2 นายคือ พระยามหาอำมาตยาธิบดี กับพระเกษมศุกการีย์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงวิตกในเรื่องนี้มาก ถึงกับทรงปรารภว่า

"...แต่ไม่เห็นเลยว่าจะจบเพียงใจกว่าจะได้ตัดหัวพระยอด
ส่งไปยวาทเพราะเหตุใดจึงมีแต่ฝรั่งเศสเป็นอธิบดี เราเป็นแต่ลูกขุน
พลอยพียง 2 คน ผลมันจะเป็นอย่างไร พระเกษมนั้นเขาอย่างใหม่ ๆ
ใด วิตกแต่พระยามหาอำมาตยาธิบดีเต็มทีกลัวจะผูกมัดไม่ทันการ..."¹

4) โจทก์ จำเลยและทนายของจำเลย

โจทก์ในการพิจารณาคดีครั้งนี้คือ ทนายแผ่นดิน หรืออัยการซึ่งฝรั่งเศส
ตั้งมาแล้วพร้อมกับตั้งผู้พิพากษาทั้ง 3 คือ นายครูเวลล์ (Durwell) ซึ่งขณะนั้นเป็น 'ทนาย
ของวิบิลิก เมืองไซงอน'² จำเลยคือพระยอดเมืองขวาง ทนายจำเลยคือนายควัล เนติ
บัณฑิตชาวฝรั่งเศสกับมีนายดีเลอี เนติบัณฑิตอังกฤษชาวลังกาเป็นผู้ช่วย ผู้เกี่ยวข้องอื่น ๆ
ที่สำคัญก็มี ผู้จัดบันทึกคือ นายคอนเจียน (de Conlgeans) ลาม มีถึง 6 คน คือ นายฮา
ดูวิน (Hardouin-French Consul) นายซาเวียร์ (Xavier) นายพอลนุ (Paul Nhu)
นายแจม นายอรุณ และขุนบริวาร³

¹ กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.44 ร.5-กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ
5 เม.ย. 113 (1894)

² กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.43.1 พระองค์เจ้าวิชานานวงศ์-กรมหลวง
เทเวศร์วงศ์โรปการ ที่ 3/113 6 เม.ย. 113 (1894)

³ กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.43.3 The Bangkok Mixed Court the
Phra Yot Affair Judgment 13 June 1894.

อย่างนี้ จำเลยได้นำทหารเมืองอุเทนกับทหารของตนกลับมาถึงแก่งเจ๊กในวันที่ 5 มิถุนายน ค.ศ. 1893¹ แล้วจำเลยได้ออกคำสั่งให้เข้าโจมตีฝ่ายฝรั่งเศสและจุดไฟเผาที่พักของทหารฝ่ายฝรั่งเศส ต่อจากนั้นได้ทำการปล้นทรัพย์สินของฝ่ายฝรั่งเศสที่ยังไม่ไหม้ แล้วจึงนำกำลังลงเรือกลับไป

ฉะนั้น โจทก์จึงขอตั้งข้อหาจำเลยดังนี้

(1) ได้เตรียมการไว้มากและจงใจฆ่านายกรอสกูรง หรือออกคำสั่งและให้การสนับสนุนคนอื่นให้ฆ่านายกรอสกูรง

(2) ได้เตรียมการไว้มาก และจงใจฆ่าทหารญวนและนายบุญจัน (ล่าม)

(3) ได้ปล้นทรัพย์สินของคนฝ่ายฝรั่งเศส

(4) ได้ทำการเอง หรือสนับสนุนให้คนอื่นเผาที่พักของคนฝ่ายฝรั่งเศส

จึงขอศาลได้ตัดสินลงโทษจำเลย ตามความผิดซึ่งมีอยู่ในกฎหมายอาญา ตามมาตรา 'ข้อบังคับสำหรับกระบวนการพิจารณาเป็นการพิเศษในคดีรายนี้' ด้วย²

คำฟ้องของโจทก์ ดูเห็นจริงมากแมกรวมหลวงเหวะวงศ์โรปการก็ทรงชมว่า "...เห็นจะตรึงตรองกันมานาน นาเห็นจริงมาก ถ้าเป็นคนชาติอื่นไม่ใช่ไทย ที่รู้เรื่องอยู่แล้ว ก็นาเห็นผิดตามหา..."³

6) การพิจารณาคดี

ก่อนการพิจารณาคดีกรมหลวงเหวะวงศ์โรปการ ได้ทรงปรึกษาเรื่องนี้กับนายอัคมินส์ หรือเจ้าพระยาอภัยราชาที่ปรึกษาราชการทั่วไป นายดีเล็กที่นายผู้ช่วยของ

¹ในคำฟ้องของอัยการแผ่นดินไทยในศาลรังสั่งพิเศษเป็นวันวันที่ 3 มิถุนายน ร.ศ. 112 (1893)

²กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.44 คำฟ้องหาพระยอดเมืองขวาง 27 พค. 1894

³กข, ร.5 ผ.30.9/1 กรมหลวงเหวะวงศ์โรปการ-กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ที่ 32285 1 มิ.ย. 113 (1894)

จำเลย และนายคูวัลทนายชาวฝรั่งเศสของจำเลย แม่นายคูวัลจะได้ออกกับเจ้าพระยา
อภัยราชว่า "ความเรื่องนี้พระยอดไม่ผิดนะ ศาลสมมติคงต้องปล่อยตัวให้พ้นผิดเป็นแน่"¹
แล้วก็ตาม กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการก็ไม่ทรงมั่นพระทัยว่าพระยอดจะพ้นจากชอกฉาวหา
ถึงก็มีพระคำริห์จะให้ 'เงินรางวัล' แก่นายคูวัล 'เป็นพิเศษ' ถ้าหากนายคูวัลว่าความชนะ
พระยอดถูกปล่อยตัวไป โดยทำอุบายบอกแก่นายคูวัลว่า เพื่อนฝูงของพระยอดจะรวมเงินให้
เป็นค่าทำขวัญเป็นการพิเศษแก่นายคูวัล ถ้าหากว่าความชนะ แต่ความจริงเงินจำนวนนี้เป็น
เงินหลวง²

ในการคาดคะเนของกรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ทรงเห็นว่า

"... ถ้าศาลสมมติตัดสินให้ลงโทษ ไทยไปลงโทษกันแล้ว ฝรั่งเศส
ก็จะไม่ออกจากจันทบุรี ไปก็คิดว่าฝรั่งเศสจะตัดสินถึงประหารชีวิต และ
ไม่คิดว่าฝรั่งเศสจะตัดสินว่าไม่ผิด เพราะพวกฝรั่งเศสเห็นผู้วิกลจริต
แล้ว แต่เขาจะเป็นว่าตัดสินจำคุกไม่มีกำหนด ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นจริง
ก็นึกเสียดายว่าพระยอดเป็นยูชายให้ฝรั่งเศสออกจากจันทบุรี ความลำบาก
ใจของฝ่ายฝรั่งเศสก็มีเหมือนกัน ที่ว่าถ้าตัดสินว่าพระยอดไม่ผิดแล้ว
จะกล่าวโทษนิโทษ ฝ่ายไทยก็ไม่ได้ เพราะตัวเองเป็นคนตัดสิน เมื่อ
กลับไปฝรั่งเศสหรือไซงอนจะถูกมหาชนโจษขี้ขางปาเจาอีก..."³

แต่พระราชดำริของรัชกาลที่ห้าเห็นว่า แม้เสร็จคดีพระยอดแล้ว ฝรั่งเศส
ก็จะไม่ออกจากจันทบุรี เพราะคดีบางเบี่ยงยังไม่เสร็จ⁴

¹ กจข. ร.5. ผ.30.9/1 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ-กรมหมื่นสมมติอมรพันธ์
25 พ.ค.113 (1894)

² ก.

³ กจข. ร.5 ผ.30.9/1 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ-กรมหมื่นสมมติอมรพันธ์
1 มี.ย.113 (1894)

⁴ กจข. ร.5 ผ.30.9/1 กรมหมื่นสมมติอมรพันธ์-กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ
5 มี.ย. 113 (1894)

ในวันที่ 28 พฤษภาคม ค.ศ. 1894 นายปีเลงส์ก็ ก็ไคส่งคำฟ้อง บัทรเชษฐ
ผู้เข้าฟังการพิจารณาคดี มาถวายกรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ และเตือนมาด้วยว่าคำฟ้อง
จะต้องแจ้งให้จำเลยทราบก่อนการพิจารณาคดี 3 วันเป็นอย่างน้อย¹

การพิจารณาคดีเริ่มในวันที่ 4 มิถุนายน ค.ศ. 1894 ทางฝ่ายไทยจ้างให้
คอกเตอร์ แฟรงเฟิตเตอร์ (Dr. O. Frankfurttter) กับนายชาร์ล สะไวสตรับ
(Charles Svelstrub) ไปฟังความที่ศาลแล้วรายงานให้กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ
ทราบทุกวัน กับจ้างเนติบัณฑิตอังกฤษชื่อ นายเก็กแปตริก (Kirkpatrick) มาคอยให้คำ
แนะนำทางกฎหมายด้วย²

การพิจารณาคดีทำกันเพียง 4 วัน จากวันที่ 4 ถึง 7 มิถุนายน ค.ศ. 1894
2 วันแรกมีการอ่านคำฟ้องของนายแผ่นดินซึ่งเป็นโจทก์ และให้พยานโจทก์แถลง พร้อม
ทั้งนำเอกสารฝ่ายโจทก์มาอ่านในศาล พยานสำคัญของโจทก์ก็คือนายบุญจัน และนายบุญเณ
วันคัน ซึ่งปรากฏว่าคำให้การของนายบุญจันขัดกับที่เขาเคยให้กับศาลรับสั่งพิเศษ

มีความขลุกขลักอยู่มากใน 2 วันแรก ในเรื่องการแปลภาษาไทยเป็นภาษา
ฝรั่งเศส และจากภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาไทย จนจำเลยเกือบจะไม่รู้ว่าศาลถามอะไร แต่
นายจำเลยก็ได้พยายามช่วยแก้ไขจำเลยอย่างแข็งแรง

รายงานของคอกเตอร์ แฟรงเฟิตเตอร์กับของนายสะไวสตรับ³ กล่าวเป็น
เสียงเดียวกันว่า ท่าทีของผู้พิพากษาฝรั่งเศสทำเหมือนว่าได้ตัดสินคดีนี้มาแล้วว่าจำเลยเป็น

¹ กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.43.1 นายปีเลงส์-กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ
28 พ.ค.113 (1894)

² กจข, ร.5, ผ.30.9/1 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ-กรมหมื่นสมมติอมรพันธ์
ที่ 58 6 มิ.ย.113 (1894)

³ กจข, ร.5, ผ.30.9/1 รายงานหมอแฟรงเฟิตเตอร์เรื่องการชำระพระยอด
ที่ศาลสมวัน ที่ 4-5 มิถุนายน ค.ศ. 1894 และรายงานนายสะไวสตรับ เรื่องการชำระพระ
ยอดที่ศาลสม วัน ที่ 4-5 มิถุนายน ค.ศ. 1894

ผู้กระทำการผิด การชำระคดีในวันที่ 6 มิถุนายน ซึ่งเป็นวันที่สามของการชำระคดี บิการแดง
แกของฝ่ายจำเลยคือ หลวงอนุรักษ หมื่นจางง หมื่นวิเศษ ชุนตรง ซึ่งให้การตรงกัน แต่
นายแผ่นดินหรือโจทก์กลับแถลงคำให้การของฝ่ายจำเลยว่า 'ถูกต้องกันสนิททุกไม่น่าเชื่อ'
แต่ของฝ่ายโจทก์คือนายบุญจันและนายบุญวันคืน เห็นว่าจากหลักฐานของพยานทั้งสองคนทำ
ให้เชื่อว่า

- (1) การที่นายกรอสกุรัง จับหลวงอนุรักษไว้เป็นความจำเป็น
- (2) ผู้รับผิดชอบทั้งหมดคือจำเลย หลักฐานสำคัญก็คือหนังสือที่จำเลยเขียนถึง
นายรอยไพนายอำเภอ

(3) ฝ่ายไทยเป็นฝ่ายยิงฝ่ายฝรั่งเศสก่อน¹

ในวันที่ 7 มิถุนายน ซึ่งเป็นวันสุดท้ายของการพิจารณาคดี นายจำเลยได้
แถลงแก้คำกล่าวหาและคำให้การของฝ่ายโจทก์ คำแถลงของนายวันนั้น ผู้ที่ไปดูการพิจารณา
ของศาลทางเห็นพ้องว่า นายจำเลยมีความสามารถมากจริง ๆ แก่โดยง่ายสมเหตุสมผล
ดังสรุปเป็นประเด็นได้ดังนี้

ตอนแรก นายจำเลยได้ชี้ให้เห็นว่าการที่จำเลยไปประจำอยู่ที่เมืองคำเกิด
เมืองคำมวน เป็นไปตามพระบรมราชโองการให้ไปปกครองดินแดนซึ่งไทยได้ปกครองมาก่อน
หน้านั้นแล้ว ที่นายลูชนากำลังเข้ามา จึงเป็นการคิดขึ้นก่อน และนายได้แก้อีกหลายประเด็น
คือ

(1) เรื่องหนังสือของจำเลยที่เขียนไว้กับนายลูซ ซึ่งฝ่ายโจทก์ตีความว่า
เป็นหนังสือยาศึก และหนังสือมอบเมืองนายเห็นว่า เป็นเพียง 'หนังสือบอกกล่าว' การ
เข้ามารักษาเมืองทั้งสองของจำเลยเท่านั้น

(2) เรื่องที่ว่าฝ่ายไทยโจมตีฝ่ายฝรั่งเศสเพราะมีความมุ่งมั่นจะรบพุ่งนั้นไม่
จริง เพราะก่อนที่จะมีการปะทะกัน จำเลยก็ได้ไปขอตัวหลวงอนุรักษคืนแต่โดยดี จากนาย

---

¹ กจข, ร.5, ผ. 30.9/1 รายงานหมอฟรงเหิดเตอร์ เรื่องการชำระพระ
ยอดที่ศาลสมวันที 6 มิถุนายน ค.ศ. 1894

7) คำพิพากษาของศาล

ในวันนัดของศาลคือ วันที่ 9 มิถุนายน จำเลยไปไต่มาศาล เพราะฝ่ายฝรั่งเศสแสดงความจำนงค์ ขอตัวจำเลยไปคุมและเพื่อตัดสินว่าผิด ก็จะไปลงโทษเอง กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการจึงไม่ยอมให้จำเลยมาศาล จึงได้เลื่อนการตัดสินคดีไปในวันที่ 13 มิถุนายน เวลาเดียวกัน

(1) ความเห็นแย้งของผู้พิพากษาไทย

ก่อนวันพิพากษา¹ คือวันที่ 9 และ 11 มิถุนายน คณะผู้พิพากษาศาลผสมทั้ง 5 นายก็ได้ไปปรึกษากันที่สถานทูตฝรั่งเศสถึงการจะมีคำพิพากษา ผลการปรึกษาปรากฏว่า ผู้พิพากษาไทยทั้ง 2 ไม่เห็นด้วยกับคำพิพากษาของผู้พิพากษาด้านฝรั่งเศสทั้ง 3 นาย ผู้พิพากษาไทยได้เสนอความเห็นต่ออธิบดีศาลผสมบิโจความต่างออกไปจากคำพิพากษาของฝ่ายฝรั่งเศสดังต่อไปนี้

ข้อที่ 1 ที่ว่าโจทก์ยกเอาหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมากล่าวในบรรยาย คำฟ้องว่า หัวเมืองเหล่านี้เป็นของญวน ซึ่งอยู่ในความอารักขาของฝรั่งเศสนั้น

ผู้พิพากษาด้านไทยเห็นว่า ไม่เกี่ยวกับคดีนี้ ขอให้ยกความนี้เสีย

ข้อที่ 2 ที่โจทก์ว่าจำเลยมีหนังสือถึงนายลูซ โจทก์บอกว่า หนังสือนี้เป็นการมอบเมืองคำเกิด คำมวนให้แก่ฝรั่งเศส และเป็นปฏิญญาลาทัพ

ผู้พิพากษาด้านไทยเห็นว่า ไม่จริง เพราะหนังสือนี้เป็นเพียงหนังสือมอบกายัค และบอกกล่าวเท่านั้น จำเลยจากต้องเขียนขึ้น เพราะจำเลยเห็นว่า ขณะนั้นไม่อาจสู้ฝรั่งเศสได้ ครั้นจะยอมให้ฝรั่งเศสยึดเมือง เครื่องศาสตราวุธของราชการและของจำเลยไปก็จะมีโทษตามกฎหมายไทย จึงทำหนังสือมอบกายัคไว้เป็นหลักฐาน

ข้อที่ 3 ที่โจทก์ว่า จำเลยมีหนังสือถึงนายร้อยโทนายอำเภอที่ท่าอุเทนนั้น โจทก์เห็นว่า เป็นการนัดหมายให้กองทหารไทยมาต่อสู้กับฝ่ายฝรั่งเศส

ผู้พิพากษาด้านไทยเห็นว่า ไม่จริง เพราะจำเลยทำตามหน้าที่ราชการ เมื่อข้าศึกเข้ามาถึงต้องรายงานให้เมืองข้างในทราบจะได้ป้องกันไว้ทัน ไม่เสียหายเหมือนที่ตนเคย

¹คือวันที่ 13 มิถุนายน ค.ศ. 1894

กรอสุกรัง ๆ ผู้ตายก็ไม่ยอมคืนให้ หลวงอนุรักษจึงกระโดดเรือนหนีมา หมายเห็นว่าทหาร
 พววนที่คุมตัวหลวงอนุรักษจะต้องเป็นผู้ยิงก่อนเป็นธรรมดา หลักฐานของฝ่ายโจทก์ในตอนนั้นก็ขัด
 กันจนเชื่อไม่ได้

(3) เรื่องที่ว่าไฟไหม้ เพราะฝ่ายไทยจุดขึ้นนั้น รวมทั้งเรื่องปล้นเอาทรัพย์สิน
 ของฝ่ายฝรั่งเศสไป หมายเห็นว่าไม่มีหลักฐานทั้งฝ่ายโจทก์ จำเลยยืนยันว่า จริงตามคำฟ้อง
 ของโจทก์

(4) เรื่องที่ว่า ทำไมนายจำเลยเอาแต่คนไทยมาเป็นพยาน ทำไมไม่เอา
 คนลาวมาเป็นพยานบ้าง หมายจำเลยแก้ว่าถ้าทำเช่นนั้นก็มีข้อสงสัยว่า ข้อ 4 ค.ศ. 1893
 เพราะคำบิลที่เกิดขึ้นนั้นอยู่ในคำบางของฝรั่งเศสขณะนี้ ฝ่ายฝรั่งเศสก็ควรจะนำพยานที่โจทก์
 ว่ามาจึงจะถูก

นอกจากนี้หมายจำเลย ยังได้ชี้ให้ศาลเห็นถึงคำขัดแย้งกันของพยานฝ่ายโจทก์
 คือ นายบุญจัน และนายบุญวันคัน อย่างมากที่สุด ในตอนสุดท้ายหมายจำเลยแถลงต่อศาล
 ว่าจำเลยไม่มีความผิดแต่ขอเดี๋ยว ขอให้ศาลปล่อยตัวไป

ก่อนที่ศาลจะสรุปคำของทั้ง 2 ฝ่าย โจทก์ก็กล่าวโต้แย้งคำของหมายจำเลย
 ว่า คำให้การของนายพูนายแปลก และคนอื่น ๆ ฝ่ายจำเลยเชื่อไม่ได้ เพราะเป็นคนอยู่
 ไตบั้งคัมภีร์ชาของพระยอด ส่วนคำของนายบุญวันคันพยานฝ่ายโจทก์ ที่ให้การกับกรมหมื่น
 ประจักษ์ศิลปาคมในขณะถูกไทยควบคุมตัว โจทก์เห็นว่าคำให้การซึ่งเป็นประโยชน์ต่อจำเลย
 ของนายบุญวันคัน เชื่อไม่ได้ที่ให้การไปอย่างนั้น เพราะความกลัว¹

หลังจากคำแถลงนี้แล้วศาลได้นัดวันเสาร์ที่ 9 มิถุนายน ค.ศ. 1894 เวลา
 16.00 น. เป็นวันพิพากษา²

¹ กช, ร.5, ผ. 30.9/1 รายงานหมอแฟรงเฟิตเตอร์ เรื่องชำระความ
 พระยอดที่ศาลสม วันที่ 7 มิถุนายน ค.ศ. 1894

เสียมาแล้ว อีกประการหนึ่งการที่ฝ่ายฝรั่งเศสคุมตัวจำเลยเข้ามา ดูเหมือนว่าจำเลยนำทัพเข้ามาในพระราชอาณาเขต ซึ่งผิดกฎหมายไทย จำเลยจึงแจ้งให้เมืองข้างในทราบเพื่อใหรรู้ว่าจำเลยทำดังนั้น เพราะจำใจโดยแท้จำเลยจะได้ไม่ต้องมีความผิด

ข้อที่ 4 เหตุการณ์ตั้งแต่หลวงอนุรักษ์ถูกจับไปจนถึงนายพุนายแปลกไปขอตัวหลวงอนุรักษ์และเกิดวิวาทกันนั้น

ผู้พิพากษาฝ่ายไทยเห็นว่า พยานโจทก์ให้การขัดแย้งกันมาก เช่น

[1] นายบุญจัน (ลาม) ให้การแก่นายปาวีว่า ตอนที่เกิดยิงกัน นายกรอสกุรงป่วยลุกไม่ได้อยู่ในเรือน แต่เมื่อนายบุญจันให้การต่อศาล กลับให้การว่านายกรอสกุรงขายนางหน้าเรือนได้เห็นจำเลยและทหารไทย

[2] นายบุญจัน ให้การตอนแรกว่า เมื่อได้ยินเสียงปืน หลวงอนุรักษ์โคดลงเรือนไปยืนอยู่กับจำเลย แต่กลับให้การตอนหลังว่า เมื่อหลวงอนุรักษ์โคดลงเรือนไป ก็ได้ยินเสียงปืนดังขึ้นภายหลัง

ผู้พิพากษาฝ่ายไทยเห็นว่า พยานโจทก์ให้การขัดกัน ความจริงน่าจะเป็นว่าฝ่ายไทยไม่น่าจะยิงก่อน ถ้าหลวงอนุรักษ์ยังอยู่ในที่คุมขังเพราะกระสุนปืนฝ่ายไทยอาจจะไปถูกหลวงอนุรักษ์ได้ และเห็นว่าคำให้การของนายบุญจันเชื่อไม่ได้ว่าใครยิงก่อน เพราะให้การไม่ตรงกัน นายบุญจันอาจจะไม่ได้เห็นเหตุการณ์จริง ๆ

[3] นายงูเบนวันคัน (Nguyen Van Kan) พยานโจทก์ให้การครั้งแรกว่าขณะเกิดการยิงกัน เขายืนอยู่ที่บันได หน้าเรือนข้างตัวนายกรอสกุรง แต่เมื่อมาให้การต่อศาลกลับให้การว่า ขณะเกิดการยิงกัน พยานอยู่ที่ระเบียงเรือนชั้นบน จึงเห็นปืนยังสวนขึ้นมา ตอนที่หลวงอนุรักษ์หนีไปแล้ว ฝ่ายไทยจึงได้ยิง

ผู้พิพากษาฝ่ายไทยเห็นว่า ไม่อาจเชื่อพยานโจทก์ได้ เพราะเหตุการณ์อันเดียวกัน แต่ให้การไปคนละอย่าง ขณะเดียวกันคำให้การของพยานจำเลยทั้ง 8 คน เบิกความตรงกันทั้งต่อหน้าศาลรับสั่งพิเศษ และศาลผสมจึงเป็นหลักฐานที่น่าเชื่อถือได้

ข้อที่ 5 ที่ว่าจำเลยมีเจตนารายที่จะรบพุ่งทำอันตรายต่อนายกรอสกุรงนั้น

ผู้พิพากษาฝ่ายไทยเห็นว่า ไม่จริงเพราะ

[1] เมื่อหลวงอนุรักษ์ถูกนายกรอสกุรงจับไป โดยไม่มีเหตุผลอันควร จำเลยก็ได้ไปขอตัวคืนดี ๆ แต่นายกรอสกุรงก็ไม่ยอมให้

[2] เมื่อจำเลยพบกองทหารของนายหุยนายแปลกก็ได้นำกำลังขึ้นไปที่แก่งเจ๊ก เพื่อที่จะไปรับตัวหลวงอนุรักษ์คืนเท่านั้น แต่นายกรอสกุรงก็ไม่ยอมปล่อยตัว หลวงอนุรักษ์กลัวจึงสับค้อนหลุดออกมาได้ ขณะนั้นมีเสียงปืนยิงตกมาจากที่พักของนายกรอสกุรง ซึ่งน่าจะเป็นการยิงของทหารญวนมากกว่า แต่กล้าถูกหลวงอนุรักษ์ไป กลับถูกทหารไทยคนหนึ่งและขุนวังตาย เมื่อทหารไทยถูกปืนล้มลงเป็นคนที่ 3 นายหุยนายแปลกจึงสั่งให้ทหารยิงโต้ตอบเป็นการป้องกันตัว ถึงมาทราจำเลยจะสั่งให้ทหารยิงต่อสู้ไป ทหารเหล่านั้นก็หาได้อยู่โต้แย้งกับบัญชาของจำเลยไม่ การกระทำของทหารไทยเป็นผลมาจากคำสั่งของนายหุยนายแปลกมากกว่า ทั้งทหารเหล่านั้นก็ไม่ได้หาเลยว่าจะยิงจะยิงนายกรอสกุรง เพราะนายกรอสกุรงอยู่ในที่พัก การที่นายกรอสกุรงตายจึงเป็นเคราะห์กรรมของเขาเอง

ข้อที่ 6 ที่โจทก์กล่าวว่า ในระหว่างที่มีการต่อสู้กันนั้น พวกทหารไทยได้ปล้นของต่าง ๆ ของพวกฝรั่งเศส

ผู้พิพากษาฝ่ายไทยเห็นว่า ไม่น่าจะเป็นไปได้ เพราะขณะนั้นมีทหารญวนยืนแถวอยู่หน้าเรือนและที่ยืนบนเรือนก็มี ขณะที่ยังกันคงไม่มีใครกล้าขึ้นไปปล้นของ และเมื่อยิงกันเสร็จแล้ว ก็คงไม่มีใครกล้าขึ้นไปปล้น เพราะขณะนั้นไฟได้ลุกขึ้นมากแล้ว สำหรับปืนที่เก็บไปนั้น จำเลยไม่ได้เอาไปเป็นของส่วนตัว แต่เอาไปส่งชาวหลวงใหญ่ตามธรรมเนียม

ข้อที่ 7 ที่โจทก์ว่าในระหว่างที่มีการยิงอยู่นั้น ฝ่ายไทยได้เผาที่พักของฝ่ายฝรั่งเศสนั้น

ผู้พิพากษาฝ่ายไทยเห็นว่า ไฟได้ไหม้ขึ้นจริง แต่ไม่มีหลักฐานที่เชื่อได้ว่าฝ่ายไทยจุดขึ้น พิเคราะห์ดูน่าจะเกิดจากกระสุนปืน หรือเชื้อหมอนปืนที่ติดไปจากลำกล้องของปืนมากกว่า เพราะที่พักเหล่านั้นมุงด้วยแฝก อีกประการหนึ่งน่าสงสัยว่าตามที่นายบุญจันให้การว่า ขณะที่มีการปะทะกันเขาได้ทำลายแผนที่ เป็นไปไ้ที่นายบุญจันได้เผาที่พักนั้น เพื่อทำลายของ ๆ จำเลยและพวกเสี้ยวกวก็เบี่ยงได้

ในที่สุดผู้พิพากษาไทยทั้ง 2 เห็นว่า พระยอดเมืองขวางจำเลย หาได้มีความ

ผิดตามคำฟ้องของโจทก์ไม่ จึงควรที่พระยศจะไม่ได้รับโทษข้อหนึ่งข้อใดเลย¹

(2) คำพิพากษาของผู้พิพากษาฝรั่งเศส

แม้ผู้พิพากษาไทยจะได้อาศัยความเห็นดังกล่าวแล้วก็ตาม แต่คณะผู้พิพากษาฝรั่งเศสกลับเห็นตรงกันข้าม จึงได้มีคำพิพากษาดังต่อไปนี้²

"ศาลได้พิจารณาข้อปัญหาทั้ง 12 ข้อ แล้วจึงลงมติดังนี้

[1] จำเลยได้เจตนาฆ่านายกรอสกูว์จริงหรือไม่

มติของศาล จริง

[2] จำเลยได้เตรียมการฆ่านายกรอสกูว์มาก่อนจริงหรือไม่

มติของศาล จริง

[3] จำเลยได้สมรู้ร่วมคิด หรือสั่งให้คนอื่นเข้าทำการฆ่านายกรอสกูว์จริงหรือไม่

มติของศาล จริง

[4] จำเลยมีเจตนาฆ่าทนาย 15 คน จริงหรือไม่

มติของศาล จริง

5 การกระทำตามข้อ 4 จำเลยได้เตรียมการมาก่อนใช่หรือไม่

มติของศาล จริง

[6] จำเลยสมรู้ร่วมคิดในการกระทำตามข้อ 4 ใช่หรือไม่

มติของศาล ใช่

[7] จำเลยได้ปล้นทรัพย์สินของฝ่ายฝรั่งเศสใช่หรือไม่

มติของศาล ใช่

¹ กองบรรณสาร, กต, "พม 2.43.1 พระยามหาอำมาตย์ พระเกษมสุขการี-กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ ที่ 4276 14 มี.ย. 113 (1894)

² กองบรรณสาร, กต, พม 2.44.3 The Bangkok Mixed Court, The Phra Yot Affair Judgment, 13 June 1894.

- [8] การกระทำของจำเลยตามข้อ 7 ทำเวลา ก่อนหรือหลังที่มีการฆ่ากัน
มติของศาล หลังจากฆ่ากัน
- [9] จำเลยได้สั่งให้ปล้นทรัพย์สินไหมหรือไม่
มติของศาล ไม่ใช่
- [10] จำเลยมีเจตนาวางเพลิงที่พักของฝ่ายฝรั่งเศสหรือไม่
มติของศาล ใช่
- [11] จำเลยได้ออกคำสั่ง หรือสนับสนุนให้คนอื่นกระทำความข้อ 10 ใช่หรือไม่
มติของศาล ไม่ใช่
- [12] ถ้าจำเลยมีความผิดตามข้อกล่าวหาจะลดโทษหรือไม่
มติของศาล ลด"

ฉะนั้น ศาลจึงมีคำพิพากษาว่าพระยอกเมืองขวางจำเลยมีความผิดตามข้อ
กล่าวหา จึงให้ลงโทษจำคุกทำงานหนักมีกำหนด 20 ปี พิพากษาเวลา 16.00 น. ของวัน
ที่ 13 มิถุนายน ค.ศ. 1894¹

สำหรับมติของศาลข้อ 12 ที่ให้ลดโทษจำเลยนั้น หมายความว่าอัตราโทษ
ตามความผิดของจำเลย ก่อนลดโทษ คือ ตามประมวลกฎหมายอาญาฝรั่งเศส มาตรา 304
มาตรา 362 มาตรา 379 และมาตรา 463 โทลงโทษประหารชีวิต สำหรับการลดโทษ
ก็ทำได้ตามมาตรา 463 แห่งประมวลกฎหมายฉบับเดียวกันนี้²

จะเห็นได้ว่าตั้งแต่เริ่มมีการพิจารณาคดี ความเห็นของชาวต่างประเทศและ
หนังสือพิมพ์เห็นว่า การพิจารณาคดีของศาลผสม ส่องไปในทำนองลำเอียงเข้ากับโจทก์มาตั้งแต่
ต้น³ เมื่อก่อนจะมีคำตัดสินฝ่ายไทยเชื่อว่าฝรั่งเศสใจตัดสินคดีมาก่อนแล้ว เพราะผู้พิพากษา

¹ก.

²กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.43.1 "คำแปลบทกฎหมายอาญาของฝรั่งเศส
ที่จะได้เป็นที่หมายของนายแผ่นดินในคำฟ้อง" ของนายครูเวล 22 พ.ค. 1894

³กช, ร.5, ผ.30.9/1 รายงานของหมอแฟรงเฟิร์ตเตอร์ ในการชำระพระ
ยอกที่ศาลผสม วันที่ 4 มิถุนายน ค.ศ. 1894 และรายงานมิสเตอร์สโวลด์รึบในการชำระ
พระยอกที่ศาลผสม วันที่ 4 มิถุนายน ค.ศ. 1894

ฟังแต่คำของฝ่ายโจทก์¹ คำตัดสินของศาลสมัชชยังคงเห็นเคื่องให้แก่ฝ่ายไทยมาก เช่น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวว่า "...การที่มันทำก็เป็นที่น่าเห็นเคื่องเจ็บช้ำมาก..."² ส่วนกรมหลวงเทเวศร์วรวงศ์โรปการ ทรงรู้สึกว่

"พอตัดสินความแล้ว เขาบอกว่ามันตัดสินจำคุก 20 ปี ก็นอนหลับไปไม่ได้ก็กลัวความแค้น ทั้งรู้อยู่ว่าการที่มันตัดสินอย่างไร เป็นที่ให้เห็นว่า มันจะให้ถูกใจคนของมันเสมอกับประหารชีวิต..."³

8) การลงโทษพระยอกเมืองขวาง

(1) ปัญหาการจำคุกพระยอกเมืองขวาง

ในวันที่ 8 มิถุนายน ค.ศ. 1894 คือวันก่อนวันนัดพิพากษา 1 วัน นายปิเลง สก็ มีหนังสือถึงกรมหลวงเทเวศร์วรวงศ์โรปการว่า จาพระยอกมีความผิดจะจับตัวไม่เชิงไรที่เรือรบฝรั่งเศสก่อน⁴ กรมหลวงเทเวศร์วรวงศ์โรปการทรงปฏิเสธ และไม่ส่งตัวพระยอกไปศาลตามนัด โดยอ้างว่าในอนุสัญญา ค.ศ. 1893 ไม่ได้ระบุให้ฝรั่งเศสเป็นคนลงโทษผู้ผิด และต่อว่าไปอีกว่า การที่ไทยยอมให้นำจำเลยไปพิจารณาคดีที่สถานทูตฝรั่งเศสก็นับว่าฝ่ายไทยยอมให้มากแล้ว

¹ กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.43.1 กรมหลวงเทเวศร์วรวงศ์โรปการ-พระยาราชวรานุกูล ที่ 23/3750 8 มิ.ย.113 (1894)

² กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.43.1 กรมหมื่นสมมติอมรพันธ์-กรมหลวงเทเวศร์วรวงศ์โรปการ ที่ 4292 14 มิ.ย.113 (1894)

³ กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.43.1 กรมหลวงเทเวศร์วรวงศ์โรปการ-กรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ 66/4056 13 มิ.ย.113

⁴ กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.43.1 นายปิเลงสก็-กรมหลวงเทเวศร์วรวงศ์โรปการ 3745 8 มิ.ย. 1894

⁵ กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.43.1 กรมหลวงเทเวศร์วรวงศ์โรปการ-นายปิเลงสก็ 24/3749 8 มิ.ย.113 (1894)

แต่ฝ่ายฝรั่งเศษก็ยังยื่นกรานที่จะให้ฝ่ายไทยส่งตัวพระยอกไปให้ฝ่ายฝรั่งเศษ เพื่อจะไคนำไปขังที่หัว เมืองอาณานิคม¹ ฝ่ายไทยปฏิเสธอีกเช่นเดิมโดยอ้างว่า ถ้าทำเช่น ฝรั่งเศษต้องการก็เท่ากับเพิ่มโทษเนรเทศพระยอกเข้าไปอีกหนึ่งกระหนง อันไม่เป็นการ ยุติธรรมสำหรับพระยอกเลย² พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงเห็นด้วยกับความเห็นของ กรมหลวงเทเวศวงศ์โรปการว่า

"การที่ฝรั่งเศษต้องการตัวพระยอกนี้ดูไปมีหลักฐานอันใดมาขอ ตามุใจนี้ ถึงยอมเรื่องนี้แล้ว จะขอไกร ๆ อีก เช่นกรมหมื่นประจักษ์ ฤาฎีพระบาท (กรมหลวงเทเวศวงศ์ ๗) ก็อาจจะขอเสนอใด การ ยื่นไว้ไม่ยอมส่งตัว..."³

ฝ่ายไทยขอ เมดำเนินการทางการทูตเพื่อผ่อนคลายทุกข์ของฝรั่งเศษลง โดย กรมหลวงเทเวศวงศ์โรปการ ก็ทรงแจ้งไปให้ทูตไทยในปารีส ให้ขอรองฝ่ายอังกฤษช่วย เจริญจากฝรั่งเศษเพื่อผ่อนผันท่าทีลง ด้วยทรงพระวิตกว่า ถ้าไม่ยอมส่งตัวพระยอกไปให้ ฝรั่งเศษ ฝรั่งเศษอาจจะไม่ยอมออกจากจันทบุรี⁴ อังกฤษไม่ได้รับปากแต่ประการใด เพียง ให้ลอร์ดคัลเฟอริน เอกอัครราชทูตอังกฤษประจำฝรั่งเศษเจริญจากนายฮาโนโทว์ รัฐมนตรี

¹ กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.43.1 นายปิเลงส์กี-กรมหลวงเทเวศวงศ์ โรปการ 14 มิ.ย. 113 (1894)

² กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.43.1 กรมหลวงเทเวศวงศ์โรปการ-นายปิเลง สกี 27/2418 14 มิ.ย. 113 (1894)

³ กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.43.1 กรมหมื่นสุมิตรพันธุ์-กรมหลวง เทเวศวงศ์โรปการ 4396 16 มิ.ย. 113 (1894)

⁴ กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.43.1 พระวงศ์สวัสดิ์โสภณ-พระวิจิตรฯ ฉบับ 12 มิ.ย. 113 (1894)

ต่างประเทศฝรั่งเศส¹ พร้อมกันนั้นอังกฤษก็แจ้งให้ไทยทราบว่า อังกฤษจะไม่แทรกแซง
เรื่องนี้เป็นอันขาดเพราะจะทำให้เรื่องใหญ่โตมากกว่านี้²

กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการทรงเคืองครอนพระทัยในเรื่องนี้มาก เมื่อ
ฝรั่งเศสมีท่าทีไม่ลดละในเรื่องนี้ พระองค์จึงกับแจ้งให้ทูตไทยที่ลอนดอนและปารีสทราบว่า
พระองค์

"...ยอมเสียตำแหน่งของข้าพเจ้ายิ่งกว่า ที่จะตกส่งตัว (พระยอก)
ไปให้แกฝรั่งเศสเพื่อจะไต่เนรเทศไปไว้หัวเมืองฝรั่งเศส...การซึ่ง
ฝรั่งเศสขอให้งดไปอย่างนี้ก็เหมือนกับว่าทำโทษจำคุกให้ร้ายแรงหนัก
ขึ้นควยเติมโทษเทรเทศเขาอีก..."³

"...ขอให้ช่วยพุดให้เขาเห็นแก่ยุติธรรมและมนุษยธรรม..."⁴

นายปิเลงสก็ส่งหนังสือเตือนมาอีก 2 ครั้ง ให้ไทยส่งตัวพระยอกเมืองขวาง
ไปให้ แก่ไทยปฏิเสธไปทั้ง 2 ครั้ง⁵ ท่าทีของฝรั่งเศสทำให้ฝ่ายไทยลำบากใจมาก เพราะ
รู้ว่าฝรั่งเศสต้องมีอะไรอยู่เบื้องหลังการขอตัวพระยอกอีกเป็นแน่ จึงให้ทูตไทยที่ปารีสถาม

¹ กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.43.1 พระวิจิตรวรสาส์น-กรมหลวงเทเวศร์
วโรปการ 6/113 15 มิ.ย. 113 (1894)

² กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.43.1 ลอร์ดคิมเบอลี-พระวิจิตร 25 มิ.ย.
113 (1894)

³ กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.43.1 กรมหลวงเทเวศร์วโรปการ-พระองค์
เจ้าสวัสดิโสภณ 17/4367 17 มิ.ย. 113 (1894)

⁴ กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.43.1 กรมหลวงเทเวศร์วโรปการ-พระองค์
เจ้าวัฒนา ปารีส โทรเลขที่ 69/4555 21 มิ.ย. 113 (1894)

⁵ กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.43.1 กรมหลวงเทเวศร์วโรปการ-นายปิเลง
สก็ 29/4683 22 มิ.ย. 113 (1894)

รัฐมนตรีต่างประเทศฝรั่งเศสว่า ที่ทำแบบนี้มีความประสงค์อย่างไร ขอให้เขียนเป็นลายลักษณ์อักษรมา ทางฝรั่งเศสก็ตอบมาว่า มีเรื่องที่จะเจรจาด้วย แต่กลับไปบอกว่าเป็นเรื่องอะไร¹ ฝ่ายไทยเข้าใจว่าจะเป็น การเจรจาสัญญาที่ค้างไว้ในสนธิสัญญา กท. 1893 จึงตอบตกลง ผลจากการที่ไทยยอมรับที่จะเจรจากับฝรั่งเศสทำให้ฝรั่งเศสบอกเลิกที่จะขอตัวพระยอลอ

(2) การปล่อยตัวพระยอลอเมืองขวางก่อนกำหนด

ในที่สุทธานุภาพเมืองขวางถูกจำคุก อยู่ใน "คุกใหม่" จนถึงวันที่ 6 พฤศจิกายน คท. 1898 จึงได้รับการปล่อยตัวออกมาโดยคำสั่งจากรัฐบาลฝรั่งเศส² รวมเวลาที่พระยอลอถูกจำคุกตั้งแต่มีกำหนดพิพากษาถึงวันปล่อยตัว 4 ปี 4 เดือน กับ 24 วัน

แต่ก่อนที่รัฐบาลฝรั่งเศสจะมีคำสั่งปล่อยพระยอลอนั้น ไทยต้องเสียเวลาไป อ่อนวอนฝรั่งเศสเป็นเวลานานถึง 4 ครั้ง³ ตั้งแต่สมัยนายคาโรลัส เป็นรัฐมนตรีต่างประเทศ จนถึงสมัยนายเคลคาเซได้เป็นรัฐมนตรีต่างประเทศ แม้กระนั้นก็ดี เวลาจะปล่อยตัวก็ขอถึง แลกเปลี่ยน คือ

[1] รัฐบาลไทยรับปากว่าจะได้มีการเจรจากับรัฐบาลฝรั่งเศสในเรื่อง

- ก. การจดทะเบียนคนในบังคับฝรั่งเศส
- ข. เรื่องเขตแดนหลวงพระบาง
- ค. เรื่องเขต 25 กิโลเมตรฝั่งขวาแม่น้ำโขง

¹ กองบรรณสาร, กท, แฟ้ม 2.42.2 พระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์-กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ 15/113 29 มี.ย. 113 (1894)

² กองบรรณสาร, กท, แฟ้ม 2.42.2 ร.5-กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ 65/757 5 พ.ค. 117 (1898)

³ กองบรรณสาร, กท, แฟ้ม 2.42.2 พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ ที่ 87 30 คท. 117 (1898)

* ตลอดเวลาที่พระยอลอถูกจำคุก ฝรั่งเศสได้ส่งคนมาตรวจดูว่าฝ่ายไทยจำคุกพระยอลอหรือไม่

ในตอนแรกไทยตอบรับ 2 ข้อแรก แต่ภายหลังก็ตอบรับทั้ง 3 ข้อ¹

[2] เมื่อเวลาปล่อยตัวพระยอกเมืองขวางไม่ให้ทำกันอย่างเอิกเกริก ให้ทำกันเงียบ ๆ ไม่ให้หนังสือพิมพ์ลงข่าวแลงความยินดี

ไทยตอบรับ² และใช้วิธีชักสินบนหนังสือพิมพ์ในกรุงเทพฯ มีให้ลงข่าว³

[3] ขอให้ไทยปล่อยคนในบังคับฝรั่งเศสที่ต้องขังด้วยคดีต่าง ๆ

ไทยตกลงปล่อย คนสุดท้ายปล่อยตัวเมื่อวันที่ 15 ตุลาคม ค.ศ. 1898⁴

เมื่อฝ่ายไทยปฏิบัติตามคำขอของฝ่ายฝรั่งเศสซึ่งขอมาทึ่ละชั้นในระยะเวลาที่ห่างกัน 3 ข้อ ดังกล่าวแล้ว ฝรั่งเศสจึงมีคำสั่งมาในวันที่ 5 พฤศจิกายน รศ. 117 ให้ปล่อยตัวพระยอกเมืองขวางได้⁵ พอวันรุ่งขึ้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จึงทรงมีพระบรมราชโองการให้ปล่อยตัวพระยอกเมืองขวาง ด้วยความปิติโสมมสนในพระทัยของพระองค์ พร้อมกันนี้ได้มีพระบรมราชโองการให้พระคลังมหาสมบัติจ่ายเงินเบี้ยบำนาญให้พระยอกปีละ 60 ชั่ง เป็นการตอบแทนความชอบในราชการแผ่นดินที่เคยทำมา⁶

¹ กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.42.2 พระยาสุรียานุวัตร-กรมหลวงเทเวศวงศ์วโรปการ ที่ 87 30 ก.ค. 117 (1898)

² กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.42.2 กรมหลวงเทเวศวงศ์วโรปการ-กรมหมื่นสมมทิวรมพันธ์ 286/7655 16 ก.ค. 117 (1898)

³ ก.

⁴ กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.42.2 ร.5-กรมหลวงเทเวศวงศ์วโรปการ ลิข 57/687 14 ก.ค. 117 (1898)

⁵ กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.42.2 ร.5-กรมหลวงเทเวศวงศ์วโรปการ 65/757 5 พ.ย. 117 (1898)

⁶ กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.42.2 ร.5-กรมหลวงเทเวศวงศ์วโรปการ 5 พ.ย. 117 (1898)

ข้อสัง เกตในคดีพระยอดเมืองขวางผู้เขียน เห็นว่า

ก. ในการทูลเกล้าฯ ถวายพระยอดเมืองขวางของไทรบุรี ถ้าหากไม่มีเรื่องการเมืองเข้ามาเกี่ยวแล้ว กวดยเหตุผลเพียงข้อเดียว พระยอดก็จะมีฐานะคดีได้ คือ จำเลยอ้างว่าการกระทำของจำเลยกระทำไปตามหน้าที่ เพราะพระยอดผู้ตกเป็นจำเลยเป็นข้าราชการมีหน้าที่ป้องกันประเทศในบริเวณนั้นอยู่แล้ว ถ้าการกระทำของพระยอด เป็นความผิด การกระทำของหลวงวิจิตรสถารหรือกรมหลวงพิชิตปรีชากร หรือกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ซึ่งมีหน้าที่ในการป้องกันประเทศในบริเวณนั้นจะต้องมีความผิดเช่นกัน จึงอยู่ฝรั่งเศสไม่ได้ประกาศสงครามกับไทย แต่พฤติกรรมของฝรั่งเศสไปไกลแตกต่างไปจากการทำสงครามกับไทย และมีหลักฐานเกินพอว่าฝรั่งเศสเป็นผู้ก่อสงครามขึ้นก่อน บทเรียนในเรื่องนี้ก็คือ ผู้เข้มแข็งกว่ายอมเป็นฝ่ายถูก และชนะเสมอ

ข. ถึงแม้จะยกเรื่องที่ว่าจำเลย "ทำตามหน้าที่" ออกไปมาพิจารณาเฉพาะตัวคดีในแง่ของกฎหมายอาญาแล้ว จะเห็นว่าคดีนี้เป็นคดีอาญา พยานโจทก์มีความสำคัญที่สุดในการพิสูจน์ให้ศาลเห็นจริงและเชื่อถือได้ ^{จะผิดจริงหรือไม่ ตามข้อเท็จจริงปรากฏ} ว่า พยานโจทก์ให้การขัดแย้งกันซึ่งทำให้หน้าหนักของพยานฝ่ายโจทก์หายไป และเหตุผลข้อนี้เอง จำเลยอาจไม่ต้องการพิสูจน์ตัวเอง ศาลก็จะกองปล่อยให้พ้นผิด แทนผลปรากฏ ^{คือ} "ศาลผสม"¹ คัดลั่นว่าพระยอดมีความผิดจริง ความเชื่อของฝ่ายไทยที่ว่าฝรั่งเศสทำผิดนี้ไว้ก่อนแล้วจึงน่าจะเชื่ออยู่ไม่น้อย

ค. จะเห็นได้ว่าเมื่อ "ศาลผสม" จะตัดสินคดีพระยอดฯ ก็กลายเป็นเครื่องมือในการต่อรองของฝรั่งเศส เพื่อจะหาประโยชน์อย่างอื่น ต่อมาเมื่อจะปล่อยพระยอดฯ ฝรั่งเศสก็ใช้พระยอดฯ เป็นประโยชน์ของฝ่ายตนอย่างเต็มที่

ง. แสดงให้เห็นอีกอย่างหนึ่งว่า คนที่รักษาคำมั่นเมืองอย่างพระยอดฯ มีค่า

¹ คำตัดสินของ "ศาลผสม" มีแต่คณะผู้พิพากษาฝรั่งเศสทั้ง 3 คน เท่านั้น ที่ลงนาม ส่วนผู้พิพากษาไทย 2 คน ไม่ยอมลงนามในคำตัดสินเพราะไม่เห็นด้วยกับคำตัดสินที่ผู้พิพากษาฝรั่งเศสเป็นผู้ร่าง

สูงเพียงใดในสายตาของรัฐบาลไทย รัฐบาลไทยยอมเสียผลประโยชน์ไปหลายประการ
 ดังได้กล่าวมาแล้ว เพื่อแลกกับความเป็นอิสระของพระยอดเมืองขวางผู้เป็นต้นตระกูล
 "ยอดเพชร"

ตอน 2 ปัญหาหลวงพระบางฝั่งขวา

1. สาเหตุของปัญหา

ปัญหาอีกประการหนึ่งที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากข้อ 3 และข้อ 4
 ของสนธิสัญญา 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 ก็คือ เรื่องฝั่งขวาแม่น้ำโขงในเขต 25 กิโลเมตร
 โดยเฉพาะตรงข้ามหลวงพระบาง ในข้อ 3 และข้อ 4 ของสนธิสัญญาดังกล่าว มีดังนี้

"ข้อ 3 คอเวอนเมนต์สยามจะไม่ก่อสร้าง ค่าน ค่าย คู หรือ
 ที่อยู่ของทหารในแขวงเมืองพระตะบอง เมืองเลียมราช และใน
 จังหวัด 25 กิโลเมตร (625 เส้น) บนฝั่งขวาปากตะวันตกแม่น้ำ
 โขง"¹

"ข้อ 4 ในจังหวัดที่กล่าวไว้แล้วในข้อ 3 นั้น บรรดาการตระเวน
 รัษฎาจะมีแต่กองตระเวนเจ้าพนักงานเมืองนั้น ๆ กับคนโซเป็นกำลัง
 แต่เพียงจำเป็นแท้ และทำการตามอย่างเช่นเคยรักษาเป็นธรรมเนียม
 ในที่นั้น จะไม่มีพลประจำ หรือพลเกณฑ์ สรรพคายอาวุธ เป็นพลทหาร
 อยางใดอย่างหนึ่งตั้งอยู่ในที่นั้นคย"²

---

¹โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวกหน้า (19)

²โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวกหน้า (20)

ผลจากสนธิสัญญา 2 ข้อนี้ ทำให้เมืองพระตะบอง เสียมราฐ และฝั่งชาว
แม่น้ำโขงในเขต ๒5 กิโลเมตร เป็นเขตปลอดทหารโดยปริยาย นอกจากนั้นสนธิสัญญาข้อ 4
ยังก่อให้เกิดปัญหาในการตีความก็มากมาย กล่าวคือ วรรคที่กล่าวถึงการรักษาความสงบ
เรียบร้อยในเขตตามข้อ 3 โดยกองตระเวน (Police) อย่างเช่นที่ไทยรักษากันมา
ฝ่ายลาวหลวงพระบางและฝ่ายฝรั่งเศสก็ตีความเพื่อเป็นประโยชน์ฝ่ายตน คือได้ตีความ
ในข้อ 4 ซึ่งกล่าวถึง การรักษาความสงบเรียบร้อย เป็นการปกครอง ฝ่ายลาวหลวงพระบาง
ได้ใช้ข้ออ้างในเรื่องนี้ยกกำลังเข้ามาฝั่งชาวกรุงข้ามหลวงพระบาง

2. เจ้าอุปราชหลวงพระบางเข้ามาปกครอง "ฝั่งชาว"

ในวันที่ 21 สิงหาคม ค.ศ. 1894 เจ้าอุปราชหลวงพระบางได้ข้ามจาก
หลวงพระบางมายังฝั่งชาว ที่เมืองเชียงแตงซึ่งอยู่ฝั่งตรงกันข้ามกับหลวงพระบาง แล้วออก
ประกาศในวันที่ 23 สิงหาคม ค.ศ. 1894 ใจความดังนี้¹

"ข้อ 1 ทัวหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีในข้อ 3² ว่า ถ้าเป็น
เขตเดิมของเมืองใดก็คงไ้มีบังคับว่ากล่าวไปตามเดิม

ข้อ 2 ว่าด้วยคดีความในเมืองต่าง ๆ ถ้าไปแล้วกับให้ส่งเมือง
เชียงแตง

ข้อ 3 ว่าในคดีความซึ่งเจ้าเมืองตาแสงจะชำระได้ ตั้งแต่สี่ตั้ง
ลงมา ถ้าเกินกว่านั้นให้ส่งเชียงแตง

ข้อ 4 ว่าด้วยเกิดโจรผู้ร้าย ถ้าจับได้ให้ส่งเชียงแตง

ข้อ 5 ถ้ามีกบฏประเทศมาจากงาญหะ ทางบก ทางน้ำ ต้องกับ
คนราชการเมืองลานช้างซึ่งมาพักอยู่ในที่ต่าง ๆ จึงจำใจ

¹โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก (71) - (73)

²เจ้าอุปราชอ้างผิด ที่จริงเป็นข้อ 4 ไม่ใช่ข้อ 3 ตามที่อ้างมาในประกาศ

ข้อ 6 ว่า ซึ่งคนเขตรฝ่ายเหล่านี้ แต่มาโคมทางใดแต่ทำเลื่อน
จะไปคาขายธุระสิ่งใดของไปรับหนังสือราชการบานเชียงใหม่
นอกจากนั้นอยู่ในเมืองใดให้ขอหนังสือเมืองนั้น

ข้อ 7 ว่าควยประกาศที่ออกไว้แล้วแต่ก่อนอย่างไร ให้เจ้าเมือง
ทวยขุนราษฎรคงใช้ตามเดิม

ข้อ 8 ว่าถึงเดือนห้าเดือนสิบ¹ ให้เจ้าเมืองตาแสงท้าวขุน
ไปถือน้ำ² ที่เชียงใหม่"

นอกจากนี้ เจ้าอุปราชหลวงพระบางยังใช้ "อูบายชูเชน เกณฑ์ทหารโปลิศ
และราษฎรในตำบลบ้านเชียงใหม่ และเขตแขวงเหล่านั้น ให้ตัดไม้ทำที่ขังนักโทษ และศาล
ชำระความ ตลอดจนที่พักของเจ้าอุปราช"³ ยิ่งไปกว่านั้นยังได้ทำการสำรวจสำมะโนครัว
เพื่อเรียกเก็บภาษีอีกด้วย⁴

ผลปรากฏในขั้นแรกคือ กรมการเมืองฝั่งขวาบางคนยังไม่ยอมทำตามคำสั่ง
เจ้าอุปราช เจ้าอุปราชจึงนำ "ทหารโปลิศ" จากหลวงพระบางมาฝั่งขวาเพื่อจับข้าราชการ
ที่ไม่เข้ากับเจ้าอุปราช คือ หลวงมณีพิทักษ์ แต่จับไม่ได้ ได้แต่บุตรสาว 2 คน กับภรรยาของ
หลวงมณีพิทักษ์ จึงนำมาเขียนคนละ 15 ที่ ให้เป็นตัวอย่าง ผลก็คือ ข้าราชการและราษฎร
ที่ไม่เข้าค้ำกับเจ้าอุปราชก็ยอมเข้าค้ำ⁵

¹ในประกาศทั่วจริงว่า เดือนสิบสอง

²คือ ทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

³กจข, ร.5, ฝ.20.1/1 พันโทพระคัมภีร์ปลาดุก-กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ
ที่ 24/113 30 ก.ย. 113 (1894) 141/1595

⁴กจข, ร.5, ฝ.20.1/1 พันโทพระคัมภีร์ปลาดุก-กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ
ที่ 24/113 30 ก.ย. 113 (1894) 141/1595

⁵กจข, ร.5, ฝ.20.1/1 พันโทพระคัมภีร์ปลาดุก-กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ
ที่ 24/113 30 ก.ย. 113 (1894) 141/1595

3. สาเหตุที่เจ้าอุปราชเข้ามาปกครอง "ฝั่งขวา"

สาเหตุที่เจ้าอุปราชนคร หลวงพระบาง ยกเข้ามาปกครองฝั่งขวา มีดังนี้

1) กษัตริย์หลวงพระบางเห็นว่ามีอยู่ฝั่งขวา เมื่อทางหลวงพระบางขอคนเหล่านี้คืนจากเจ้าพรมมา เจ้าเชียงแสน เจ้าเมืองทั้งสองนี้ไม่ยอมกันให้ อีกประการหนึ่งคนฝั่งซ้ายที่มาอยู่ฝั่งขวามาก เพราะฝั่งขวาไม่คงเสีย "ส่วยหัว เลข"¹ การที่เจ้านครหลวงพระบางจะไม่เก็บส่วยแบบไทยบ้าง เพื่อจูงใจให้กลับไปหาความหากินฝั่งซ้ายก็ทำไม่ได้เพราะจะทำให้เจ้านครหลวงพระบางขาดรายได้ ซึ่งปกติก็มีรายได้ไม่มากอยู่แล้ว การที่ส่งเจ้าอุปราชมาปกครองฝั่งขวาก็เพื่อจัดการให้คนเหล่านี้ที่มาอยู่ก่อนแล้วได้เสียส่วย และเป็นการป้องกันไม่ให้คนรุ่นใหม่หนีเข้ามาฝั่งขวาอีก²

2) รายงานข่าวจากสายลับของไทยแจ้งว่า การกระทำของเจ้าอุปราชครั้งนี้ได้รับสนับสนุนจากนายปาวี โดยเจ้าอุปราชจะได้รับเงินเดือน ๆ ละ 100 บาท จากนายปาวี ถ้าทำการครั้งนี้สำเร็จ ที่นายปาวีทำแบบนี้เป็นเพราะ

ประการแรกต้องการให้หลวงพระบางแตกกับทาง "กรุงเทพฯ" โดยเด็ดขาด เพราะนายปาวียังเกรงว่าทางหลวงพระบางอาจจะกลับมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารกรุงเทพฯ จึงยุให้แตกกันเสีย

ประการที่สอง เพื่อเป็นข้ออ้างในการผนวกดินแดนเหล่านี้ว่า ที่ฝรั่งเศสผนวกเพราะดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวาสมัครอยู่ในอำนาจฝรั่งเศสเอง

ประการสุดท้าย เพื่อป้องกันไม่ให้คนฝั่งซ้ายหนีมาอาศัยอยู่ฝั่งขวา³

✕ ¹ การยกเลิก "ส่วยหัว เลข" สำหรับพลเมืองชายแดนเริ่มตั้งแต่ ค.ศ. 1892 อันเป็นนโยบายของ ร.5 เพื่อต่อต้านฝรั่งเศสก่อนเกิดวิกฤตการณ์ ค.ศ. 1893 โปรดดูหน้า 33

² กจ. ร.5 ผ.22.1/1 พระภักดีราช (ยกกระบัตรข้าหลวงรองเบื้องขวา) - พระยาศรีวิชัยราชกรณวัตร ที่ 70/13 8 ก.ย. 113 (1894)

³ กจ. ร.5 ผ.22.1/1 พระกษัตริย์ปลาทู-กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ที่ 24/113 30 ก.ย. 113 (1894) 141/1959

อนึ่ง ในรายงานกระแสเดียวกันแจ้งว่า

"ในส่วนตัวของเจ้านครหลวงพระบางเองมีความวิตกร้อนใจ
อยู่ในระหว่างกลาง ไม่ทราบว่าจะเกิดประการใด จึงพูดว่าตัวเจ้านคร
หลวงพระบางในสมัยนี้เหมือนกับช้าง ถูใครถูขอแล้วก็คองกลัวคนนั้น
เขาจะเกาะหนาไปทางใดก็คองไปตามผู้ที่ชักอวยขอกับศีรษะ (ศีรษะ)
อยู่ใกล้กันเต็มที่..."¹

4. ปฏิกริยาโต้ตอบระหว่างฝ่ายไทยกับฝ่ายลาวหลวงพระบางในตอนแรก

เป็นที่น่าสังเกตว่าปฏิกริยาจากฝ่ายไทย หลังจากได้ทราบประกาศ 8 ข้อ
ฉบับ "23 เดือนอุตุศ 1894" ของฝ่ายลาวหลวงพระบางกับข่าวที่เจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยแจ้งมา
ให้ทราบ ไม่ได้มีปฏิกริยารุนแรงแก่ประการใด เป็นแต่ออกหนังสือเวียน² ให้ข้าราชการ
แถบฝั่งขวาไม่ให้ไปส่งคำประกาศของฝ่ายหลวงพระบางแก่ประการใด การที่ฝ่ายไทยไม่ได้
โต้ตอบฝ่ายลาวหลวงพระบาง และทำการเกิดชาตลงไป ทำให้ฝ่ายลาวหลวงพระบางได้ใจ
และเริ่มปฏิบัติการรุนแรงขึ้น เพราะเห็นฝ่ายไทยไม่กล้าทำอะไรรุนแรง

เมื่อฝ่ายลาวหลวงพระบางทราบว่าไทยออกหนังสือเวียนโต้มาดังนั้น ก็มี
ปฏิกริยาตอบด้วยการนำประกาศเก่า 8 ข้อ มาเขียนเสียใหม่เป็นประกาศ 9 ข้อ ในวันที่
ออกประกาศและเนื้อความความคงเดิม ประกาศ 9 ข้อ ฉบับนี้ของฝ่ายลาวหลวงพระบางที่
ออกประกาศมาก็เพื่อย้ำให้เห็นความสำคัญของประกาศ 8 ข้อ อีกครั้งหนึ่ง เมื่อฝ่ายไทย
ทราบข่าวว่า ฝ่ายลาวหลวงพระบางออกประกาศ 9 ข้อ ก็ออกหนังสือเวียน³ โต้ตอบ
ประกาศฉบับนี้อีกเช่นกัน ในท้ายของหนังสือเวียนฉบับนี้พิจารณาแล้วคล้ายหนังสือโฆณาชวนเชื่อ

✕ ¹ กจช, ร.5 ผ.22.2/1 พระคัมภีร์ปลาท-กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ไปรเวท
29 ก.ย. 113 (1894)

² ลงวันที่ 8 กันยายน รศ. 113 (1894)

³ ลงวันที่ 4 ตุลาคม รศ. 113 (1894)

และดูเหมือนว่า ทั้งสองฝ่ายกำลังทำสงครามแย่งประชาชน ความค่อนข้างของหนังสือเวียนฉบับนี้ก็มีดังนี้

"...การที่พวกหลวงพระบางทำลวงเกินเข้ามาเป็นการไม่ถูกต้อง จึงขอให้กรมการ เมืองราชบุตรขออย่าให้ทั้งนี้ทั้งนั้นกับพวกหลวงพระบาง การที่พวกหลวงพระบางทำรุนแรงไปแล้วก็ขอให้หยุดยั้งเสีย จักนำไปเลย เป็นการชู้เท่านั้น ส่วนข้อที่ พวกหลวงพระบางอ้างอำนาจตามสนธิ-สัญญา 3 ตุลาคม 1893 นั้น เป็นการที่ความที่ผิด เพราะสัญญาบอก แคว้นเป็นเขตปลอดทหารและ ถัดกันเกิน 25 กิโลเมตร เหล่านี้เป็นของ ฝรั่งเศสจริง เหตุใดกรุงเทพฯ จึงจัดชาหลวงมาไห้เปลี่ยนพระราชนิ-หุรพัญญาทำไม ใครที่ยอมไห้พวกหลวงพระบางเก็บค่าหัวเลขไปแล้ว มาฟ้องหาจริง ๆ จะไม่เอาพระทัย สำหรับค่าหัว เลขที่หลวงเคยเก็บ ไปรคเกลลาไห้ยกเลิกเสีย..."¹

สำหรับความเห็นในเรื่องนี้ เจ้าหน้าที่ระดับสูงของไทยเห็นแตกต่างกัน และ ไม่มีความเด็ดขาด พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลก เห็นว่า เรื่องนี้ควรเฉยไว้ก่อน

สำหรับกรมแผนที่ร่างราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงเห็นว่า

"...ถ้าเรานิ่งไว้ผู้รังเกียจจะถือลวให้ยุ่งจัดขึ้นมายุติ และถ้าจะ นิ่งเฉยไปก็เสียอาณาเขตของหลวงพระบางเข้ามาดังขวา คลอดแดนเดิม และถ้าหากว่าฝ่ายเราจะรักษาอำนาจและความชอบธรรมในท้องที่เหลา- นั้น ก็น่าจะถึงของ ว่ากล่าวกับลาวโดยแข็งแรงสักเวลา ไม่เรื้อรัง... บัดนี้ ฝรั่งเศสถือถือหาญลวให้รุกเข้ามาจัดการสมคำที่กล่าว ไ้ถูกราบหล มาแตกถอนแล้วนั้น และมีประกาศเป็นหลักฐานจะไม่ฟังเสียงใด จึงเห็น- คายเกลาวๆ บัดนี้เชื่อใ้พมุกิดเขาแล้ว และถุฝ่ายเราจะไม่ดับไห้ลงบ ลงไปใด ไม่ทราบเกลาวเภาจะรุกรามตลอดเข้ามาอีกเพียงใด เป็นความ

¹ กจช, ร.5, ผ.22.2/1 พระกษัตริย์ปกเกล้า-ยวราชการกรมการตาแสง นายบ้านท้าวบนึ่งทั้งบ้าน เว้นท่ามาหากินอยู่แถบแม่น้ำของฝั่งขวาตะวันตก 4 ต.ค. 113 (1894), สำเนาที่ 15675

วิตกในส่วนเกล้าเป็นล้นเกล้า... แต่ในท่อนท้ายถูกขูดเห็นด้วยกับที่
พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร ที่ไคสังการ "โหเนยไวคอน"¹

สำหรับกรมหลวงเทเวศวงศ์โรปการทรงเห็นว่า เรื่องนี้จะต้อง "ว่ากล่าว"
ให้ลาวหลวงพระบางถนกลับใจโดยเร็ว² เมื่อได้สำเนาประกาศของเจ้าอุปราชแก้ว
ส่งไปถือว่าฝรั่งเศสที่ปารีส³ รัฐบาลฝรั่งเศสก็ "รับเป็นธุระไต่สวนว่ากล่าวและจัดการให้
เป็นที่เรียบร้อยต่อไป"⁴

5. พฤติกรรมที่เพิ่มความรุนแรงของฝ่ายลาวหลวงพระบาง และปฏิกิริยาจากฝ่ายไทย

เหตุการณ์ตั้งแต่เดือนตุลาคม ค.ศ. 1894 จนถึงสิ้นปีนั้น ฝ่ายลาวหลวงพระบาง
ได้ทำรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ ตามรายงานสรุปได้เป็น 3 ประการ คือ

1) เจ้านครหลวงพระบางสั่งให้พระยาเกร็นรุดูไปปกครอง เมืองหงสาวดีซึ่ง
อยู่ฝั่งขวา ให้พระยาจำบ้านคุมคนมาตั้งที่ไชยบุรีซึ่งอยู่ฝั่งขวาเช่นกัน⁵

✓ ¹ กจข. ร.5, ผ.22.2/1 กรมหลวงเทเวศวงศ์โรปการ-กรมพื้นคำรงราช-
นภาพ 445/13604 2 ค.ค. 113 (1894) 124/1578

✓ ² กจข. ร.5, ผ.22.2/1 กรมหลวงเทเวศวงศ์โรปการ-พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ
13770 3 ค.ค. 113 (1894)

✓ ³ กจข. ร.ค, ผ.22.2/1 กรมหลวงเทเวศวงศ์โรปการ-พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ
13770 3 ค.ค. 113 (1894)

✓ ⁴ กจข. ร.5, ผ.22.2/1 กรมพื้นคำรงราชนภาพ-พระยาศรีสุริยราชวรานุ-
วัตร 177/14305 14 พ.ย. 113 (1894)

⁵ กจข. ร.5, ผ.22.2/1 พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร-เจ้านครหลวงพระบาง
ค.ค. 113 (1894)

2) เจ้าหน้าทีหลวงพระบางไ้ลงมือเก็บส่วยจากชาวฝ่งขวาแม่น้ำโขงตรงข้ามหลวงพระบางแล้ว

3) เจ้าอุปราชจัดการทำโขนกนที่มีความรือสตัยต่อกรุงเทพฯ ซึ่งทำให้เห็นว่าชาวหลวงไทยฝ่งไม้ไ้ ราชบุรกีเข้าหาเจ้าอุปราชเป็นอันมาก ข้าราชการก็แตกเป็น 2 กลุ่ม กือกลุ่มนิยมกรุงเทพฯ กับกลุ่มนิยมหลวงพระบาง¹

ฝ่ายไทยไม้ไ้ทำการโต้ตอบที่รุนแรงจนเกย ทั้ง ๆ ที่รู้ยัวฝรั่งเสสไ้การสนับสนุน² และรู้วาลของการที่เจ้าอุปราชมาเก็บภาษีฝ่งขวาจะทำให้ "ฝรั่งเสสจะพูดไ้ว่าหัวเมืองต่าง ๆ ฝ่งขวาวันตกซึ่งเป็นเขตรบวงของเมืองหลวงพระบางแต่เดิมนั้นจะขอสมักรเข้าอยู่ในอำนาจเมืองหลวงพระบางจะไม้ขออยู่ในปกครองของสยามต่อไป..."³

ผู้ที่มีความลำบากใจมากที่สุด ก็เห็นจะไ้แก่กรมหมื่นคำรงราชานุภาพ เพราะทรงไ้รับรายงานจากผู้ไ้ยังกับมีธุชาอยู่ตลอดเวลา ไม้รู้ว่าทาง "กรุงเทพฯ" จะเอาอย่างไรแน้ ต่อมาก็ทรงมีคำสั่งไปยังข้าหลวงไ้รักษาไมตรีกับฝรั่งเสสอย่างเต็มกำลัง แม้ฝ่ายโน้น (ลาวหลวงพระบาง) จะหาหลวงเกินประการใดก็ไ้ดัดทนและไม้ไ้ไปยุ่งกับฝ่งซ้าย แต่จะเดี๋ยวกันพระองค์ก็ทรงกลัวจะมีความผิดถ้าไม้กักกันฝรั่งเสสออกไปจนต้องเสียพระราชอาณาเขต เมื่อตอบว่าไปทางฝรั่งเสส ๆ ก็ทำเป็นทองไม้รู้ร้อน บอกแต่ว่าลาวทำกันเอง ถ้าขึ้นปล่อยไปไม้ช้ากงถูกฝรั่งเสสผนวกไปอีกน⁴

✓ ¹ กจข, ร.5 ฝ.22.2/1 พระยาศรีวังษา - พระภักดีราชยกกระบัตร 8
ออกโตเบอร์ (1894)

✓ ² กจข, ร.5 ฝ.22.2/1 กรมหมื่นคำรงราชานุภาพ - กรมหลวงเทวะวงศัวโร-
ปการ 31/1138 8 ต.ก. 113 (1894)

✓ ³ กจข, ร.5 ฝ.22.2/1 พระคัยกรปลาส - กรมหมื่นคำรงราชานุภาพ 31/1138
8 ต.ก. 113 (1894)

✓ ⁴ กจข, ร.5 ฝ.22.2/1 กรมหมื่นคำรงราชานุภาพ - กรมหลวงเทวะวงศัวโร-
ปการ ที่ไปรเวต 573/175882, 14 พ.ย. 113 (1894)

การที่เป็นอยู่เช่นนี้มีผลต่อการปกครองของพระองค์มาก เพราะเมื่อข้าหลวงไทยไม่มีอำนาจจัดการอะไรกับพวกลาวหลวงพระบางที่มากดขี่พวกฝ่งขวาได้ มีข้าหลวงไทยก็งจะถูกชาวฝ่งขวาไล่ตะเพิดออกมา พระองค์ทรงเห็นทางเลือกอยู่ 2 อย่างคือ

ประการแรก ถอนข้าหลวงออกมาเสียจากเมืองฝ่งขวาที่กำลังมีปัญหายุ่งยาก ซึ่งก็หมายความว่า ยกฝ่งขวาคงกล่าวให้กับฝรั่งเศสนั่นเอง

ประการที่สอง "ป้องกันและรักษาความชอบธรรมด้วยกำลังตามควรที่จำเป็น" ซึ่งข้อนี้ถ้าดูกำลังทหารของไทยตอนนั้นก็พอทำได้ แต่ก็มีเรื่องกับฝรั่งเศส การที่จะผันผวนต่อไป พระองค์ไม่ทรงเห็นด้วย เพราะ "การที่ผ่อนผันด้วยแบ่งให้ก็เสมอ เชื้อคนเชื้อให้กินที่ละชั้น ลงปลายก็ถึงชีวิต" ด้วยฝรั่งเศสมีความปรารถนาจะได้ "ดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง" (Mekong Valley) ให้หมด และเส้นนี้กำลังของไทยก็พอที่จะไม่ต้องผัดผ่อนต่อไปให้กลายเป็น "โรคฝีในท้อง" ที่ลุกลามอีกแล้ว ถ้าปล่อยไว้ให้เหตุการณ์ดีขึ้น จราจลก็จะกลายเป็นว่า แทนจะเอากำลังไปรบกับพวกอื่นก็ต้องเอากำลังไปปราบพวกไทยกันเอง¹

แต่อย่างไรก็ตาม ก่อนที่ไทยจะหมดความอดทน ฝ่ายไทยควรจะได้บอกกล่าวฝรั่งเศสให้ทราบว่า ถ้าฝรั่งเศสไม่ปราบปรามพวกนี้ (ลาวหลวงพระบาง) ฝ่ายไทยจะใช้กำลังจับกุมพวกนี้ หรือไม่ก็ถอนข้าหลวงกลับมาเสีย²

ในทางปฏิบัติการกระทำของพวกลาวหลวงพระบางได้รับการโต้ตอบจากฝ่ายไทยเพียง มีหนังสือ "ห้ามปราม" ไปยังเจ้าศักรินทร์ฤทธิธำรง เจ้านครหลวงพระบางไม่ให้ส่งคนมาทำการดั่งที่กล่าวมาแล้วอีก³ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงเห็นด้วยกับการมีหนังสือไปห้ามปราม ซึ่งเท่ากับไปเตือนไว้ครั้งหนึ่งก่อน ถ้าไม่เชื่อก็จะใช้กำลังจับ

1, 2 ก.

3 กจ, ร.5 ฝ.22.2/1 พระยาตรีสุริยาราชวรานุวัตร - เจ้าศักรินทร์ฤทธิธำรง, จ.ก. 113 (1894)

ออกไป¹

แต่พวกกลางหลวงพระบางหาได้ทั้งนี้ถึงห้ามปรามจากข้าหลวงของไทยไทย กลับส่งคนมาจับเจ้าเมืองที่ข้าสัตย์ต่อกรุงเทพฯ คือ เจ้าพรหม รักษาราชการเมืองเชียงใหม่ เอาไปยังที่หลวงพระบาง และกำลังจะจับหลวงมณีพิทักษ์อีกคน

6. ปฏิริยาโต้ตอบระหว่างฝ่ายไทยกับฝ่ายฝรั่งเศส

ปฏิริยาโต้ตอบของฝ่ายไทยต่อพฤติกรรมกันก้าวร้าวของพวกกลางหลวงพระบาง ก็คือ ท่อว่าฝรั่งเศสและชาวกลางหลวงพระบางทำเช่นนี้จะไม่รับผิดชอบว่าจะอะไรจะเกิดขึ้น แต่ความจริงไทยไม่กล่ามากกว่า จึงได้ให้ย้าย ~~ไป~~ ใต้ทัพเข้ามาดินแดนด้านใน เพราะกลัวพวกกลางหลวงพระบางจะจับเอาตัวไป² คำสั่งยายยังไม่ทันถึงหลวงมณีพิทักษ์ พวกกลางหลวงพระบางก็เข้ามาจับตัวหลวงมณีพิทักษ์ไปโดยคำสั่งของ "นายาก" เจ้าหน้าทีชาวฝรั่งเศสประจำหลวงพระบาง³

ปฏิริยาจากฝ่ายไทยไม่เป็นดังที่ชู้ไว้ ทำแต่เพียงฟ้องไปยังนายฮาโนโคซ์ รัฐมนตรีต่างประเทศฝรั่งเศส รัฐมนตรีผู้นี้เมื่อทราบแล้วก็บอกกับทูตไทยประจำปารีสว่า เขาจะขอตรวจรายงานจากทูตของเขาที่กรุงเทพฯ ก่อน แต่อย่างไรก็ตามเขาก็เห็นว่าเรื่องยุ่งแบบนี้จะเกิดขึ้นเรื่อง จนกว่าไทย-ฝรั่งเศสจะได้ตกลงกันว่าอาณาเขตของหลวงพระบางมีเพียงใด และควรจะรีบเปิดการเจรจากันเร็ว ๆ⁴

¹ กจช, ร.5, ผ.22.2/1 ร.5-กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 37/1787, 28 พ.ย. 113 (1894)

² กจช, ร.5, ผ.22.2/1 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ-กรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ 725/23791 15 ม.ค. 113 (1895)

³ กจช, ร.5, ผ.22.2/1 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ-กรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ 134/3201 29 เม.ย. 114 (1894)

⁴ กจช, ร.5, ผ.22.1/2 พระองค์เจ้าวัฒนา-กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ โทรเลข, 28 ก.พ. 113 (1895)

คำตอบของฝรั่งเศสทำให้ไทยต้องฉีกหัว และชนสงสัยในท่าทีของฝรั่งเศส ยิ่งขึ้น แต่สิ่งที่จะต้องทำกันต่อไปก็คือ ปัญหาที่กำลังเกิดขึ้น จะแก้ไขอย่างไร พระยาราชวรา-
นุกูล ปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทยเสนอว่า

1) แจ้งให้ฝรั่งเศสทราบว่า ถ้าฝรั่งเศสไม่ห้ามปรามคนของตน ไทยจะต้อง
จัดการรักษาพระราชอาณาเขต "ตามยุติธรรม" ทั่วกำลัง หรือ

2) ให้ปกครองกันเองตามข้อ 4 แห่งสนธิสัญญา ค.ศ. 1893 แต่จัดอาชญาให้
คนของไทยให้แข็งแรง ปรามพวกหลวงพระบางที่ข้ามมาอย่างฉ้อฉล การทำวิธีนี้เพราะ
ขณะนี้คนฝั่งขวาตรงข้ามหลวงพระบางพวกที่นิยม "กรุงเทพฯ" ยังมีจำนวนมากกว่าพวกที่นิยม
หลวงพระบาง แต่ต่อไปคนของหลวงพระบางเข้ามาแดนเราจะทำการไม่สำเร็จ หรือ

3) ให้จับคนหลวงพระบางลงโทษ "เป็นตัวอย่าง" สัก 2 คน โดยตั้งข้อหา
ก่อการจลาจล

4) ให้ถอนคนไทยกลับออกมาในเมืองซันโน ซึ่งก็เท่ากับว่ายกดินแดน 25
กิโลเมตร ฝั่งขวาให้ฝรั่งเศส¹

สำหรับเจ้าพระยาอภัยราชา หรือนายโรแลง จักมินส์ (Rolin - Jacques-
myns) ที่ปรึกษาราชการทั่วไป ไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอ 3 ข้อแรก โดยอ้างว่าจะเป็นการ
ให้ฝรั่งเศสเห็นว่าไทยก่อเหตุขึ้นก่อน ซึ่งจะมีผลกระทบกระเทือนไปถึงปัญหาจันทบุรีและอื่น ๆ
เขาเห็นด้วยกับข้อ 4) คือถอนข้าหลวงกลับมาเสีย ภายหลังจึงนำเรื่องนี้ไปให้ประเทศ
ทั้งหลายทราบว่า ไทยทำดีที่สุดแล้ว ซึ่งจะมีผลทำให้พวกฝรั่งเศสทางตะวันออก "หย่อนกำลัง
ลงได้" และทำให้ "เป็นเครื่องเกาให้อังกฤษคันไถอย่างหนึ่ง"²

✓ ¹ กจข, ร.5, ผ.22.1/2 พระยาราชวรา-นุกูล-กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ
ที่ 20/145 2 มี.ค. 113 (1895)

✓ ² กจข, ร.5, ผ.22.1/2 ร.5-กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ที่ 178/3588
3 มี.ค. 113 (1895)

ส่วนพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 มีแบบเดียวกับ
เจ้าพระยาอภัยราชา คือในข้อ 1) ถึงข้อ 3) ทรงเห็นว่าข้อเสนอของพระยาราชวราวุฒ
จะหาไม่สำเร็จ เพราะถ้าทำแบบนั้นก็ผิดสัญญาที่ทำกับฝรั่งเศสใน ค.ศ. 1893 แต่ ข้อ 4)
ทรงเห็นทำนองเดียวกับเจ้าพระยาอภัยราชาแตกต่างกันที่ว่าการถอนข้าหลวงนั้นต้องบอก
กล่าวกัน นอกจากนั้น พระองค์ยังมีทัศนะที่แตกต่างออกไปอีก คือ

1) ผลประโยชน์และการค้าที่ไทยจะได้จากบริเวณดังกล่าวไม่มี ทั้งนี้
"ถึงแม้ว่าลาวจะเป็นคนใจอ่อนปวกครองง่าย เมื่อคิดถึงกระเป๋เข้าแล้วคงไม่มีใครสบาย"

2) กำลังทหารของไทยที่จริงแล้ว ยังไม่พอทำการ ฉะนั้น "การชูฟ้อ ๆ"
ไม่มีประโยชน์¹

ในที่สุดตกลงกันว่าควร "โปรเตสต์" ไปยังรัฐบาลฝรั่งเศส โดยให้ลอง
ปรึกษาเรื่องนี้กับพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ซึ่งอยู่ "ไกลตันเคา" ก่อน²

แต่ต่อมาความคิดที่จะถอนข้าหลวงออกมา ก็ถูกระงับไว้เมื่อรัฐบาลไทยทราบ
ข่าวที่ค่อนข้างดีจากข้าหลวงว่า กรมการเมืองที่นั่นหลายคนชักชวนหลวงพระบาง เพราะยัง
ข้อสัถย์ต่อกรุงเทพฯ³ จึงคิดว่าจะลองใช้ "เครื่องเส้น (เชน)" แก้วหลวงพระบาง
ที่มาตั้งอยู่ฝั่งขวา เปลี่ยนกลุ่มให้เป็นพวกไทย ความคิดของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพในเรื่อง
นี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงเห็นด้วย แต่ต้องทำให้ "เงียบ"⁴

¹ กจข, ร.5, ฝ.22.1/2 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ-ร.5 ไปรเวท,
ที่ 114/31135 9 มี.ค. 113 (1895)

² กจข, ร.5, ฝ.22.1/2 ร.5-กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ที่ 194/3758
10 มี.ค. 113 (1895)

³ กจข, ร.5, ฝ.22.1/2 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ-ร.5 ไปรเวท,
ที่ 134/33031 25 มี.ค. 113 (1894)

⁴ กจข, ร.5, ฝ.22.1/2 ร.5-กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 9 เม.ย. 114
(1895)

ในที่สุดกรมหลวงเทเวศร์, กรมหมื่นดำรงฯ, และเจ้าพระยาอภัยราชา เห็นพ้องกันว่า "ควรชักลากไปก่อนให้ช้าไปไ้เพียงไ้ยิ่งก็ ยังไม่ควรเลิกค้าช้างหลวงมา อย่างที่คนไปก่อนใช้"¹ สำหรับการ "โปรยเทศ" ให้รอไปก่อน จนกว่าจะเหลือกำลัง ช้างหลวงเอาเหตุการณ์ไ้ไม่อยู่จึงค่อยถอนช้างหลวงกลับ แล้วค่อย "โปรยเทศ"² พระบาท- สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงเห็นชอบตามแผนการนี้

7. พฤติกรรมที่รุนแรงของฝ่ายลาว หลวงพระบางและการถอน ช้างหลวงไทยจากหลวงพระบางฝั่งขวา

ในกลางปี คศ. 1895 เหตุการณ์ไ้ดำเนินไปอีกขั้นหนึ่ง กล่าวโดยสรุปคือ

- 1) พวกโปลิศหลวงพระบางมาจับหลวงรวมฤทธิไกรที่ฝั่งขวา (14 เมษายน 1895)³
- 2) เจ้ากรมมหาดเล็กหลวงพระบางมีหนังสือมาขับไ้โดยกกระบัตรเมืองอุไทย ออกจากเมือง (13 เมษายน 1895)⁴
- 3) พระกษัตริย์ปลดปล่อยช้างหลวงกรุงเทพฯ ประจำไชยบุรี ไ้รับหนังสือขับไ้ จากเจ้ากรมมหาดเล็กหลวงพระบาง ไ้ให้ออกจากเมืองไป มีแผนไ้จะไม่ปลดปล่อย

✓ ¹ กจข, ร.5, ฝ.22.1/2 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ-ร.5 คราลับ ที่ 136/33033 23 มี.ค. 113 (1894)

✓ ² กจข, ร.5, ฝ.22.1/2 ร.5-กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 9 เม.ย. 114 (1895)

✓ ³ กจข. ร.5, ฝ.22.1/2 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ-กรมหลวงเทเวศร์ วโรปการ 124/4011 4 พ.ค. 114 (1895)

✓ ⁴ กจข, ร.5 ฝ.22.1/2 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ-กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ 217/4309 7 พ.ค. 114 (1895)

(13 เมษายน 1895)¹

4) มีข่าวว่า ฝรั่งเศสจะขับไล่ข้าหลวงไทยออกจากเขต 25 กิโลเมตร

5) กำลังข้าหลวงฝ่ายหลวงพระบางยกมาขับไล่พระคัมภีร์ปลาศ แต่พระคัมภีร์ปลาศ ฐักหนีไปเสียก่อน (18 เมษายน 1895)

6) นายปาวีกับพวกมาขับไล่พระภักดีฯ ข้าหลวงเมืองอุไทย แต่พระภักดีฯ หนีไปเสียก่อน (22 เมษายน 1895)

7) พวกลาวหลวงพระบางได้ส่งกำลังเป็นอันมากมาไว้ที่ฝั่งขวา²

พอถึงต้นเดือนมิถุนายน คศ.1895 ก็ได้มีประกาศของเจ้านครหลวงพระบาง ว่า บัดนี้เขต 25 กิโลเมตร เป็นของหลวงพระบางแล้ว ขอให้ราษฎรทวนมาหากินโดยปกติ³

ปฏิภิกิริยาของฝ่ายไทยก็คือ การใช้นโยบายถอยหนี โดยมีคำสั่งให้ข้าหลวงไทยที่ยังหลงเหลือในบริเวณดังกล่าวเข้ามาอยู่ในหัวเมืองชั้นใน ซึ่งก็มีพระภักดีราชยกกระบัตรเมืองอุไทย กับพระคัมภีร์ปลาศ ข้าหลวงเมืองไชยบุรี ทั้ง 2 คน เป็นข้าหลวงจากกรุงเทพฯ⁴ และต่อมาจึงได้บอกให้ฝรั่งเศสทราบถึงความอ่อนแอของไทยอีกด้วย

¹ กจข, ร.5, ผ.22.1/2 เจ้ากรรมมหากเล็ก-พระคัมภีร์ปลาศ 13 แปริน 1895

² กจข, ร.5, ผ.22.1/2 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ-กรมหมื่นสมมติอมรพันธุ์ 477/9708 20 มิ.ย. 114 (1895)

³ กจข, ร.5, ผ.22.1/2 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ-กรมหมื่นสมมติอมรพันธุ์ 479/9713 20 มิ.ย. 114 (1895)

⁴ กจข, ร.5, ผ.22.1/2 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ-กรมหมื่นสมมติอมรพันธุ์ 478/9710 20 มิ.ย. 114 (1895)

"ในกฎที่มาขั้บไล่ฆ่าหลวง ๆ จำเป็นจะต้องออกจากท่าเนียบ
ซึ่งมีกั้วลั้งนอญกว่า และเพื่อมิให้มีเหตุขึ้น และทั้งมิไคยกดินแดน
เหล่านีให้แกฝรั่งเศส แลพวกหลวงพระบางแต่ประการใด"¹

ฝ่ายฝรั่งเศสตอบมาว่า เขาไม่รู้ไม่เห็นคั้วยกับการกระทำดังกล่าว²

แต่อย่างไรรักถาม เขต 25 กิโลเมตร ตรงข้ามหลวงพระบางโดยพดตินัยแล้ว
หลุดไปจากอำนาจของไทยตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป (คือกลางปี คศ. 1895)

8. ฝ่ายลาวหลวงพระบางรุกล้ำเข้ามาเกินเขต 25 กิโลเมตร

ปัญหาดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวาไม่ไคยคิลงแล่นไปไทยถอนข้าหลวงออกมา
เท่านั้น แต่ปัญหาไคยขยายออกนอกเขต 25 กิโลเมตร เข้ามาในดินแดนไทยยิ่งขึ้น เพราะ
การรุกของพวกหลวงพระบางภายใต้การสนับสนุนของฝรั่งเศสหาไคยคิลงเพียงเฉพาะในเขต
25 กิโลเมตร ไม่ แต่ไคยขยายเข้ามาถึงเมืองน้ำปาด โดยในเดือนกันยายน คศ. 1895
พวกหลวงพระบางเข้ามาสำรวจสามะโนครัว เพื่อเก็บภาษีที่แขวงเมืองดังกล่าวซึ่งอยู่นอก
เขต 25 กิโลเมตร เป็นระยะทางเดิน 1 วัน³ การกระทำที่ออกอาญนี้ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ
ทรงถือว่า "ร้ายกาจมาก" เพราะบริเวณดังกล่าวอยู่นอกเขต 25 กิโลเมตร เข้ามา
ทางค่านไทย มิได้เป็นเขตปลอดทหาร เพราะอยู่นอกเหนือสนธิสัญญา 1893 จึงเป็นดินแดน
ในเขตปกครองของไทยอย่างเต็มที่ ไทยจะไคยกำลังอาวุธปราบอย่างไรก็ได้ เพราะถ้าไม่รีบ
ทำการไคยลงไปไม่ช้าคงคองเสียเมืองน้ำปาด เมืองพิไชย ให้แกฝรั่งเศสอีก จึงส่งโปลิตไป

---

* 1 กจช, ร.5, ผ.22.1/2 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ-กรมหมื่นสมมติอมรพันธ์
870/20935 10 ก.ย. 114 (1895)

2 ก.

3 กจช, ร.5, ผ.22.1/3 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ-ร.5 2 พ.ย. 114
(1895)

น้ำปาก 50 คน บ้านบ่อนเบี้ย (หรือบ่อเบี้ย) 30 คน เพื่อป้องกันมิให้ราษฎรตื่นกลัว และใช้สำหรับจัดการกับลาวหลวงพระบางที่ล้าเข้ามา¹ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงเห็นด้วยเพราะ "ถือว่าเป็นเขตในบ้านของเรา ป้องกันไม่ได้จะไปร้องให้ใครเขาช่วย"²

เหตุผลในการรุกเข้ามาของฝ่ายลาวหลวงพระบางอ้างว่า เพราะบ้านบ่อนเบี้ย (แขวงเมืองน้ำปาก) ขึ้นอยู่กับเมืองทุ่งซึ่งขึ้นกับหลวงพระบางมากอน พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร ปฏิเสธข้ออ้างของฝ่ายลาวหลวงพระบางว่าบ้านบ่อนเบี้ยนั้นส่งเงินปีให้แก่เมืองน้ำปากเป็นประจำไม่เคยขึ้นกับเมืองทุ่งมากอนเลย³

ที่จริงแล้ว บริเวณดังกล่าวอยู่นอกเขต 25 กิโลเมตร มาทางก้านไทย ซึ่งฝ่ายไทยไม่จำเป็นต้องไปโต้เถียงพากลาวหลวงพระบางแต่ประการใด เพราะรู้แน่ว่าอยู่ในเขตของไทย การที่ฝ่ายไทยเพียงโต้ตอบไปเท่านั้นทำให้ฝ่ายลาวหลวงพระบางได้ใจ พดุงกรรมที่ออกอาจของฝ่ายลาวหลวงพระบางจึงคงดำเนินอยู่ต่อไป โดยสรุปที่สำคัญ คือ

1) เดือนธันวาคม ค.ศ. 1895 ฝ่ายลาวหลวงพระบางส่งคนมาทอนผู้คน ข้างมา กระบือ นอกเขต 25 กิโลเมตร ไปไว้ที่เมืองอุไทย⁴

2) เดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1896 ฝ่ายลาวหลวงพระบางส่งคนเข้ามาจับคนไทย นอกเขต 25 กิโลเมตร เอาไปใช้งานที่หลวงพระบาง มีการต่อสู้กัน คนไทยถึงแก่ความตาย⁵

¹ดู.

²กจข, ร.5, ผ.22.1/3 ร.5-กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ พ.ย. 114 (1895)

³กจข, ร.5, ผ.22.1/3 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ-ร.5 ไปรเวท 169/29709 18 พ.ย. 114 (1895)

⁴กจข, ร.5, ผ.22.1/3 พระยาราชวรานุกูล-กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ 1453/3500 26 ธ.ค. 114 (1895)

⁵กจข, ร.5, ผ.22.1/3 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ-กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ 1743/43954 10 มี.ค. 114 (1896)

3) เดือนเมษายน ค.ศ. 1896 ฝ่ายลาวหลวงพระบางส่งคนเข้ามาจับข้าหลวงไทยที่บ้านบ่อนเบี้ย¹

4) เดือนมิถุนายน ค.ศ. 1896 ฝ่ายลาวหลวงพระบางเข้ามาจับไล่ข้าหลวงไทยออกจากบ้านห้วยไม้ แขวงเมืองน้ำปาด²

การกระทำของฝ่ายลาวหลวงพระบางทุกครั้งจะอ้างว่า บริเวณนั้นเคยอยู่ในความปกครองของฝ่ายลาวหลวงพระบางมาก่อน³

5) เดือนกันยายน ค.ศ. 1896 เกิดพิพาทระหว่างเจ้าเมืองน่านกับเจ้านครหลวงพระบางเรื่อง

(1) ฝ่ายลาวหลวงพระบางนำกำลังมาหาบ้านขี้ชื่อพวกข้า 8 ตำบล ในเขตเมืองน่าน เพื่อเก็บภาษีคนละ 2 เหรียญ พวกข้าจึงทำหนังสือร้องเรียนมายังเมืองน่าน ขอกำลังฝ่ายไทยไปคุ้มครอง

(2) ฝ่ายลาวหลวงพระบางจะส่งคนมาต้มเกลือในเมืองเงินซึ่งเป็นเมืองที่ขึ้นกับเมืองน่าน⁴

ปฏิกิริยาจากฝ่ายไทยก็เหมือนกับครั้งก่อน ๆ คือ "โปรเตสต์" ต่อรัฐบาลฝรั่งเศส⁵ กับแจ้งไปให้ทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ ทราบว่า การกระทำของฝ่ายหลวงพระบาง

¹ กจข, ร.5, ผ.22.1/3 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ-กรมหมื่นสมมทิมรพันธุ์ 95/2914 25 เม.ย. 115 (1896)

² กจข, ร.5, ผ.22.1/3 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ-กรมหมื่นสมมทิมรพันธุ์ 582/18119 25 ส.ค. 115 (1896)

³ ก.

⁴ กจข, ร.5, ผ.22.1/3 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ-กรมหมื่นสมมทิมรพันธุ์ ที่ 1489/42572

⁵ กจข, ร.5, ผ.22.1/3 ร.5-กรมหลวงเทเวศร์วงษ์ไวยโรปการ ที่ 21/731 17 มี.ค. 115 (1896)

เป็นการแทรกแซงกิจการภายในของไทย ไทยมีสิทธิจะฟ้องร้องตามกฎหมายระหว่างประเทศ ซึ่งเป็นคำขู่อีกตามเคย เพราะรัฐบาลไทยมิได้จัดการประการหนึ่งประการใดลงไปตามที่ขู่หรือเคยขู่เลย

ปัญหาหลวงพระบางฝั่งขวาคงยึดเยื้อต่อไปจนถึง คศ. 1894-1900 จึงได้มีการนำปัญหานี้มาเจรจาที่กรุงเทพฯ เพื่อทำสัญญาให้เป็นหลักฐานที่แน่นอนรัดกุมกว่าสัญญา คศ. 1893 แต่การเจรจาทันทีก็ล้มเหลว เช่น เกี่ยวกับการเจรจาใน คศ. 1902 จนในที่สุดการเจรจาใน คศ. 1904 ปัญหาหลวงพระบางฝั่งขวาจึงได้ยุติลง เพราะในปีนั้นไทยได้ยกดินแดนส่วนที่เป็นปัญหานี้ให้กับฝรั่งเศสซึ่งจะไต่กล่าวละเอียดต่อไปในบทที่ 4

ปัญหาหลวงพระบางฝั่งขวาเท่าที่กล่าวมาอาจกล่าวโดยสรุปได้คือ สาเหตุเกิดจากความบกพร่องของสนธิสัญญาข้อ 3, 4 ปี คศ. 1893 ซึ่งกล่าวไว้อย่างคลุมเครือ เป็นเหตุให้ฝ่ายลาวหลวงพระบางมีความไปในทางที่เป็นประโยชน์ต่อตัวเอง และต่อมาฝ่ายลาวหลวงพระบางก็อ้างสิทธิที่ "เคยปกครองดินแดนส่วนนี้มาก่อน" เข้ามาทำการในเขตนอกบริเวณ 25 กิโลเมตร ข้างอ่าวหนองเหียวกันนี้ฝรั่งเศสก็ได้เคยใช้กับไทยมาก่อน ปี คศ. 1893 สาเหตุที่ทำให้ฝ่ายไทยไม่อาจแก้ปัญหานี้ได้ เพราะ

ประการแรก ดินแดนในเขต 25 กิโลเมตร อยู่ในความคุ้มครองของสนธิสัญญา คศ. 1893 ซึ่งห้ามนำกำลังเข้าไปในเขต 25 กิโลเมตร เป็นผลให้ฝ่ายไทยไม่สามารถนำกำลังเข้าไปในเขตดังกล่าวนี้เพื่อขับไล่ลาวหลวงพระบางได้ ชนนี้ เป็นจุดอ่อนของฝ่ายไทยอย่างมาก

ประการที่สอง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ไม่ได้ทรงเห็นความสำคัญของดินแดนเหล่านี้ เพราะเป็นดินแดนที่ไม่ค่อยจะคุ้มค่าการลงทุน หรือการเสี่ยงโดยการนำกำลัง ซึ่งพระองค์เห็นว่า กำลังทหารของไทยไม่ได้เข้มแข็งอย่างที่กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงคิดว่าเพียงพอที่จะเสี่ยงทำการได้แล้ว

ประการที่สาม ผู้เขียนคิดว่า ฝ่ายไทยเป็นห่วงเรื่องจีนบุรีรัมย์ ว่าถ้าทำอะไรรุนแรงทางด้านหลวงพระบางลงไปแล้ว กลัวฝรั่งเศสจะเอาเป็นข้ออ้าง หรือเหตุผลที่จะไม่ออกจากจีนบุรีรัมย์ สำหรับรัฐบาลไทยแล้ว จีนบุรีรัมย์มีค่ากว่าเขต 25 กิโลเมตร ทางด้านหลวงพระบางนี้มาก

ดังนั้น การแก้ปัญหาของฝ่ายไทยจึง เป็นการใช้วิธีการทางการทูตเสียมากกว่า ซึ่งฝ่ายไทยก็ใช้บ่อยเสียจนฝ่ายตรงข้ามรู้ว่าฝ่ายไทยจะไปอย่างนั้น ไม่กล้าทำอะไรจริงจึง ซึ่งผลก็คือ ฝ่ายไทยประสบความสำเร็จอย่างสิ้นเชิงในการรักษาดินแดนส่วนนี้ไว้

ก่อนวิกฤตการณ์ ค.ศ. 1893 ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสมีอยู่ ปัญหาเดียวคือ ปัญหาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ภายหลังการทำสนธิสัญญาและอนุสัญญา 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 ปัญหาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงก็หมดไป แต่กลับมีปัญหาคำคัญตามขึ้นมาอีกหลายประการ โดยเฉพาะคดีพระยอดเมืองขวาง กับปัญหาหลวงพระบางฝั่งขวา ซึ่งปัญหาเหล่านี้ได้สร้างความหนักใจให้แก่รัฐบาลไทยเป็นอันมาก รัฐบาลไทยพยายามแก้ปัญหาแรกด้วยวิถีทางของ กฎหมายและเหตุผล แต่ปัญหานี้ก็ไม่ยุติลงได้ เพราะไม่ตรงกับความต้องการของฝ่ายฝรั่งเศส ในที่สุดเรื่องก็ยุติลงได้เมื่อคดีพระยอดเมืองขวางลงเอยตามความปรารถนาของฝ่ายฝรั่งเศส

สำหรับปัญหาหลวงพระบางนั้น วิกฤตการณ์ ค.ศ. 1893 ได้เป็นบทเรียนอย่างดี ให้ไทยระมัดระวังตัวในการปฏิบัติการที่อาจกระทบกระทั่งกับฝรั่งเศส ปัญหานี้ฝ่ายไทยได้ใช้ ความออมชอมและความอดกลั้นเป็นอย่างมาก แต่ลงท้ายฝ่ายไทยก็เสียหลวงพระบางฝั่งขวา ให้แก่ฝ่ายลาว หลวงพระบางซึ่งมีฝรั่งเศสหนุนหลัง ไปโดยพฤตินัย ถึงกระนั้นก็เป็นปัญหาระหว่าง ไทยกับฝรั่งเศสในส่วนที่เกี่ยวกับหลวงพระบางฝั่งขวาก็ยังไม่ยุติ แต่ยืดเยื้อต่อมาอีก 8 ปี.

การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสตั้งแต่ ค.ศ. 1899 ถึง 1903

ตอนที่ 1 การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ

หลังจากปี ค.ศ. 1893 เป็นต้นมา ไทยกับฝรั่งเศสได้เจรจาย่างเป็นทางการครั้งแรกที่กรุงเทพฯ ระหว่างเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1899 ถึงเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1900 แต่ในระหว่างที่เจรจายู่ที่กรุงเทพฯ นั้น ก็มีบางครั้งที่อัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีสช่วยเจรจากับรัฐมนตรีต่างประเทศฝรั่งเศส และรัฐมนตรีต่างประเทศรัสเซีย

ผู้แทนฝ่ายฝรั่งเศสที่มาเจรจาคั้งนี้คือ นายเคอฟรานซ์ ซึ่งเข้ามากรุงเทพฯ ตั้งแต่เดือนตุลาคม ค.ศ. 1899 และถวายบังคมลาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ออกไปจากกรุงเทพฯ ในวันที่ 7 มีนาคม ค.ศ. 1900 นอกจากนี้ยังมีนายโอลารอฟสกี (Olarovsky) อุปทูตรัสเซีย¹ ประจำกรุงเทพฯ เป็นผู้ช่วยเหลือ

สำหรับผู้เป็นตัวแทนของรัฐบาลไทยคือ กรมหลวงเทเวศร์วัชรการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศไทย ผู้ช่วยเหลือในการเจรจายฝ่ายไทยที่สำคัญที่สุด คือ เจ้าพระยาอภัยราชา (G. Rolin-Jacquemyns) ที่ปรึกษาราชการทั่วไปของไทยชาวเบลเยียม ซึ่งในตอนแรกเจ้าพระยาอภัยราชาเป็นผู้เจรจากับนายเคอฟรานซ์ แต่ไม่เป็นที่ตกลงกัน กรมหลวงเทเวศร์วัชรการ จึงทรงเป็นผู้เจรจาเสียเอง แต่การร่างสัญญา ยังต้องอาศัยเจ้าพระยาอภัยราชาเป็นกำลังสำคัญอยู่ บุคคลอื่นที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการเจรจาคั้งนี้ ได้แก่ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ พระวิภาควรรดล (McCathy) และ นายริเวตต์ คาแนค (Rivett Carnac)

---

¹ นายโอลารอฟสกี เป็นอุปทูตและกงสุลใหญ่รัสเซียคนแรกประจำประเทศไทย อยู่ในตำแหน่งตั้งแต่ปี 1898 - 1907 เป็นผู้หนึ่งที่พยายามทำให้ไทยกับฝรั่งเศสมีความสัมพันธ์ในทาง "ราบรื่น"

ปัญหาที่นำมาเจรจา

1. ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศส
2. ปัญหาเขตแดนหลวงพระบางและฝั่งขวาแม่น้ำโขง
3. ปัญหาเขต 25 กิโลเมตร
4. ปัญหาการถอนทหารออกจากจันทบุรี

1. ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศส

ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศสที่เกิดขึ้นสำหรับไทยคือ ทำอย่างไรจึงจะจำกัดประเภทและจำนวนคนในบังคับฝรั่งเศสให้น้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ คนในบังคับต่างชาติที่แล่วมาโคตรร่างปัญหาในการปกครองให้แกไทยเป็นอันมาก เพราะบุคคลเหล่านี้ได้รับอภิสิทธิ์ในเรืองการศาล

ข้อจำกัดในเรื่องคนในบังคับนี้ นอกจากสนธิสัญญาไทย-ฝรั่งเศส ปี ค.ศ. 1856 ซึ่งกล่าวถึงเรื่องคนในบังคับอย่างกว้าง ๆ แล้ว ไม่มีสนธิสัญญาหรือข้อตกลงใด ๆ ที่ผูกพันเรื่องคนในบังคับฝรั่งเศสไว้

1) ข้อเสนอของฝ่ายฝรั่งเศส

ก. คุณสมบัติของคนในบังคับฝรั่งเศส

ในการเจรจาที่กรุงเทพฯ ครั้งนี้ นายเคอพรานซ์ได้เสนอคุณสมบัติของคนในบังคับฝรั่งเศสไว้ดังนี้

(1) คนที่เกิดในฝรั่งเศส ในอาณานิคมของฝรั่งเศส และในดินแดนที่อยู่ในป้องกันของฝรั่งเศส

(2) คนที่มาจากทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ก่อนที่จะมีการลงนามข้อตกลงฉบับนี้

(3) บุตรของบุคคลตามข้อ (1) และข้อ (2) ซึ่งเกิดในประเทศไทย¹

¹ กองบรรณสาร กต. แฟ้ม 2.24 'Comparison of Draft Convention between Siam & France for Settlement of Questions'

สำหรับเรื่องที่ไม่อาจแยกออกจากเรื่องคนในบังคับได้คือ เรื่องการศาล นายเคอฟรานซ์เสนอไว้ดังนี้

ข. ศาลสำหรับพิจารณาคดีที่คนในบังคับฝรั่งเศสเป็นคู่กรณี

(1) คนในบังคับฝรั่งเศส ถ้าหากเป็นคู่กรณีในคดีแพ่ง หรือคดีอาญา ให้ขึ้นศาลพิเศษ ซึ่งมีผู้พิพากษาเป็นคนไทย ตามจำนวนที่ขังไว้ในกฎหมายไทย เป็นผู้ตัดสิน กงสุล รองกงสุล จะเข้าไปฟังหรือขอส่วนวนการพิจารณาคดีมาก่อนได้ ในกรณีที่ 'จำเป็นจริง ๆ' สามารถเรียกคดีที่กงสุลหรือรองกงสุลเห็นว่า เป็นคดีผิดธรรมดา หรือคดีที่จะเป็นผลเสียหายอย่างร้ายต่อผลประโยชน์ของคนในบังคับฝรั่งเศส ไว้พิจารณาในศาลกงสุลได้ แต่ต้องเรียกคดีไปก่อนศาลพิเศษตัดสิน

(2) สำหรับการอุทธรณ์จากศาลพิเศษนั้น จะกระทำโดยกงสุลหรือรองกงสุลฝรั่งเศส เมื่อจำเป็นเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส แต่อาจจำเป็นคนชาติไทยให้ประชาชนผู้พิพากมาศาลพิเศษเป็นผู้อุทธรณ์

ศาลอุทธรณ์พิเศษประกอบด้วยผู้พิพากษา คือ กงสุลหรือตัวแทนของกงสุล กับผู้แทนของฝ่ายไทย การลงโทษให้ทำตามกฎหมายไทย

ในกรณีความเห็นของผู้พิพากษาทั้งสองฝ่ายไม่ตกลงกันให้ยึดถือเอาคำตัดสินของผู้พิพากษาฝรั่งเศส ถ้าจำเป็นเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ในทำนองเดียวกับ ถ้าจำเป็นเป็นคนในบังคับไทยให้ยึดถือตามคำตัดสินของผู้พิพากษาไทย

สำหรับคนในบังคับฝรั่งเศสเมื่อถูกตัดสินว่าผิด ผู้แทนฝ่ายฝรั่งเศสมีสิทธิที่จะเยี่ยม ทักทอ หรือดูการลงโทษได้¹

2) ข้อเสนอของฝ่ายไทย

ก. คุณสมบัติของคนในบังคับฝรั่งเศส

(1) เป็นชาวฝรั่งเศสโดยกำเนิด หรือโดยแปลงสัญชาติ

(2) เป็นชาวเอเชียที่เกิดในฝรั่งเศส อาณานิคมของฝรั่งเศส หรือดินแดน

ในป้องกัน จะไม่นับรวมถึงชาวโคชินจีน ชาวเขมร ชาวอานัม ชาวตังเกี๋ย ชาวลาว

ของฝรั่งเศส หรือชาวลาหวางพระบาท และฝั่งขวาแม่น้ำโขง ซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ในไทยก่อน ที่ดินแดนนี้จะตกไปเป็นของฝรั่งเศส แต่รวมถึงประชาชนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง หรือบุตร ของประชาชนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ซึ่งย้ายมาอยู่ฝั่งขวาแม่น้ำโขง และจดทะเบียนเป็นคนใน บังคับฝรั่งเศสก่อนขอกลงนี้

(3) ชาวยุโรปที่ไม่มีสัญชาติกับไทย แต่ต้องการได้เอกสิทธิ์ของคนในบังคับจาก ฝรั่งเศส

ข. คนจีนในบังคับฝรั่งเศส

คนจีนที่อยู่ในประเทศไทยซึ่งจดทะเบียนกับกงสุลฝรั่งเศส ไม่จัดว่าเป็นคน ในบังคับฝรั่งเศส

ค. การตรวจบัญชีคนที่จดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส

ฝ่ายไทยมีอำนาจตรวจบัญชีคนที่จดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ถ้าเห็น ว่ารายชื่อใด ๆ ในบัญชีดังกล่าวไม่เข้าหลักเกณฑ์ตามข้อ ก. และ ข. จะต้องลบรายชื่อ ออกทันที รวมทั้งบุคคลที่สืบใดความาว่า มาลงทะเบียนโดยการขอจด หรือมาลงทะเบียน เพราะตอกลี้ไฉไลแล้วหรืออำนาจฝ่ายไทยมา

3) การตอรอง

ในการเจรจาตอรองระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในเรื่องคนในบังคับนั้น ตอรอง กันใน 4 ประเด็น คือ

(1) การตรวจสอบบัญชีผู้ที่จดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ฝ่ายฝรั่งเศส ยอมให้ฝ่ายไทยตรวจทั่วทั้งทะเบียนคนในบังคับฝรั่งเศสได้ ฝ่ายฝรั่งเศสจะยอมตัดรายชื่อ ผู้ที่มาจดทะเบียนออก ถ้าทราบว่าผู้นั้นมาจดทะเบียนไว้อย่าง 'ผิดปรกติ'

(2) ศาลสำหรับพิจารณาตัดสินคดีที่คู่กรณีเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ดังปรากฏ ในพระหัตถเลขาของกรมหลวงเทเวศร์วงศ์ ความว่า

ข้อเสนอของฝ่ายฝรั่งเศสในเรื่องอำนาจของศาลในการพิจารณา คดีที่มีคู่กรณีเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสนั้น ฝ่ายไทยเห็นพ้องด้วยทุกข้อ ซึ่ง จะเห็นได้ว่า แม้ 'ศาลพิเศษ' หรือ 'ศาลอุทธรณ์' จะได้นำไปดำเนินการ ไปตามกฎหมายไทย แต่ก็มีอยู่อย่างน้อย 3 ประการ ที่ให้เอกสิทธิ์ทาง

การศาลต่อคนในบังคับฝรั่งเศส ทั้งละเมิดต่ออธิปไตยทางการศาล
ของไทยคือ

[1] ให้สิทธิฝรั่งเศสในการเรียกคดีจากศาลไทยไปขึ้นศาล
กงสุล

[2] ให้ฝรั่งเศสเข้ามานั่งพิจารณาตัดสิน ร่วมกับผู้พิพากษา
ไทยใน ศาลอุทธรณ์

[3] ให้อำนาจฝรั่งเศสชักชวนในศาลอุทธรณ์ ในกรณีที่จะต้อง
เป็นคนในบังคับฝรั่งเศส

ความจริงฝ่ายไทยทราบถึงข้อเสียเปรียบอันนี้ กรมหลวง
เทวะวงศ์วโรปการทรงปรารภว่า ไทยให้อิทธิพลแก่คนในบังคับ
ฝรั่งเศสมากกว่าคนในบังคับอังกฤษเสียอีก แต่ไทยเห็นว่า อาจ
ใดสิ่งอื่นเป็นชดเชยแลกเปลี่ยน ไทยจึงยอมตามสัญญาที่ฝรั่งเศสวาง
มาเป็นส่วนใหญ่"¹

(3) คนจีนที่จดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส

ข้อนี้ฝ่ายไทยต้องการเป็นอย่างมากที่จะให้ตัดรายชื่อคนจีนที่มาจดทะเบียน
กับกงสุลฝรั่งเศส ออกจากคนในบังคับฝรั่งเศส เพราะเหตุว่า มีคนจีนจำนวนหนึ่งไม่ต้องการ
เสียภาษีให้กับรัฐบาลไทย แอบไปจดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส²

ความเห็นของฝ่ายไทยในเรื่องคนจีนดังกล่าวนี้ ในตอนแรกฝ่ายฝรั่งเศสไม่
ปฏิเสธโดยตรง แต่ปฏิเสธทางอ้อมโดยเขียนไว้ในร่างสัญญาเสนอต่อฝ่ายไทยว่า ชาว
ต่างประเทศที่อาศัยในประเทศไทย ซึ่งไม่มีตัวแทนทางกงสุล จะไปจดทะเบียนเป็นคนใน

---

* ¹ กองบรรณสาร, กต. พ่ม 2.24 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ - ร. 5
ที่ 78/10838 9 ม.ค. 118 (1900)

* ² กจข, ร.5 ผ.18, 2/2 นายปาวี - กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ 22665
23 มี.ค. 112 (1894) และสถาบันไทยคดีศึกษา F.O. 69/186, Archer-
Salisbury, 9 Feb. 1897.

บังคับของฝรั่งเศสก็ได้¹ ซึ่งการกล่าวไว้คลุม ๆ แบบนี้อาจตีความไปได้ทั้งชาวต่างประเทศยุโรปที่ไม่มีกงสุลหรือสถานทูตในไทย และรวบไปถึงชาวจีนนอกประเทศที่เข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทย

(4) คุณสมบัติของคนที่จะจดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส นอกจากเรื่องคนจีนซึ่งเป็นปัญหาแล้ว ฝ่ายไทยยอมตามข้อเสนอของฝรั่งเศส แต่ต่อมาฝรั่งเศสกลับได้ใจขอเพิ่มเติมในเรื่องนี้อีกชั้นหนึ่งคือ ขอย้ายสิทธิการจดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสจากคนชั้นลูก ของบุคคลตามขอ (1) (2) เป็นชั้นหลาน

การขอเพิ่มเติมของฝรั่งเศสดังกล่าวทำให้ฝ่ายไทยไม่พอใจ แต่กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ทรงเห็นว่า ชนนี้อาจยอมฝรั่งเศสได้ ถ้าฝรั่งเศสยอมถอนทหารออกจากจันทบุรี²

แต่ในที่สุดเมื่อฝ่ายไทยเห็นว่า ฝ่ายฝรั่งเศสลงเินในเรื่องการถอนทหารจากจันทบุรี จึงยอมฝรั่งเศสแต่เพียงว่า "ลูกที่เกิดในประเทศไทยของคนในบังคับฝรั่งเศส จะขอจดทะเบียนเป็นอนในบังคับฝรั่งเศสได้ แต่ไม่รวมไปถึง 'หลาน' ที่เกิดในประเทศไทยของคนในบังคับฝรั่งเศส ซึ่งฝ่ายไทยถือว่า คนชั้นหลานนี้เป็นคนชาติไทย"³

การยื่นกรณของไทยดังกล่าวเป็นการปฏิเสธความตองการสำคัญของฝรั่งเศสข้อหนึ่ง ซึ่งมีสวนสำคัญทำให้การเจรจาลมเหลวลง

---

* ¹ กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.24 'Comparison of Draft Convention between Siam & France for Settlement of Questions'

< ² กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.25 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ - ร. 5
90/11643, 30 ม.ค. 118 (1900)

* ³ กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.24 'Comparison of Draft Convention between Siam & France for Settlement of questions! และ
กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.24 'Aid Memcire'

2. ปัญหาหลวงพระบางและฝั่งขวาแม่น้ำโขง

ในที่นี้จะไม่กล่าวถึงรายละเอียดของปัญหา จะกล่าวแต่เพียงสรุปใจความสำคัญ¹ พอสรุปได้ 2 ประการ คือ

1) การเข้ามาปกครองดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวา ในเขต 25 กิโลเมตร ของฝ่ายลาวหลวงพระบาง โดยอ้างข้อ 4 ของสนธิสัญญา ฉบับ 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 ซึ่งเขียนไว้อย่างคลุมเครือ

2) การรุกรานเลยเขต 25 กิโลเมตร เข้ามาในเขตไทย ฝ่ายลาวหลวงพระบางได้พยายามรุกรานเลยเขต 25 กิโลเมตรเข้ามาในเขตของเจ้านครน่าน โดยอ้างว่า เคยอยู่ในอำนาจของหลวงพระบางมาก่อน

สำหรับฝ่ายไทย ตลอดเวลาที่เกิดปัญหาตั้งแต่ ค.ศ. 1894 จนถึงเวลาที่มีการเจรจา ไทยไม่อาจแก้ปัญหาดัง 2 ประการได้ จึงคิดที่จะตัดปัญหาโดยยกบริเวณดังกล่าวให้แก่ฝรั่งเศส พื้นที่ตรงข้ามหลวงพระบางฝั่งขวาแม่น้ำโขง ซึ่งไทยจะยกให้ฝรั่งเศส เดิมมีพื้นที่ 3920 ตารางไมล์ ยาวไปตามลำน้ำโขง 230 ไมล์ โดยลากเส้นตาม 'น้ำเงิน' (โปรดดูแผนที่ในหน้า 137) ไปจนถึงสันเขาน้ำแม่เจ้าพระยากับแม่น้ำโขง ลากเส้นจากสันเขาน้ำแม่เจ้า จนถึง 'น้ำสูง' ลากไปตามน้ำสูงจนถึงแม่น้ำโขง

สำหรับฝ่ายฝรั่งเศส 3 ไมล์ของการเพียงเท่านั้น ยังต้องการพื้นที่เหนือจุดที่ไทยให้จากปากน้ำเงินไปทางเหนือ ตามแม่น้ำโขงอีก 73 ไมล์ เป็นพื้นที่กว่า 975 ตารางไมล์ ส่วนทางใต้จากปากน้ำสูง ที่ไทยให้ลงมาตามลำน้ำโขงอีก 25 ไมล์ คือถึง 'ปากน้ำเอื้อง' คิดเป็นพื้นที่ทางใต้เพิ่มขึ้นประมาณ 550 ตารางไมล์ รวมเป็นพื้นที่ทั้งหมดที่ฝรั่งเศสต้องการ 5445 ตารางไมล์ คิดตามยาวของแม่น้ำโขง 328 ไมล์²

ในการเจรจากัน ฝ่ายไทยเห็นว่า ดินแดนที่เพิ่มขึ้นทางใต้ที่กินเข้าไปในเขตของเจ้านครน่านมาก ฝ่ายไทยจึงตอบฝรั่งเศสว่า ฝ่ายไทยไม่เต็มใจจะยกให้ แต่เพื่อเห็น

¹โปรดดูบทที่ 2 หน้า 112

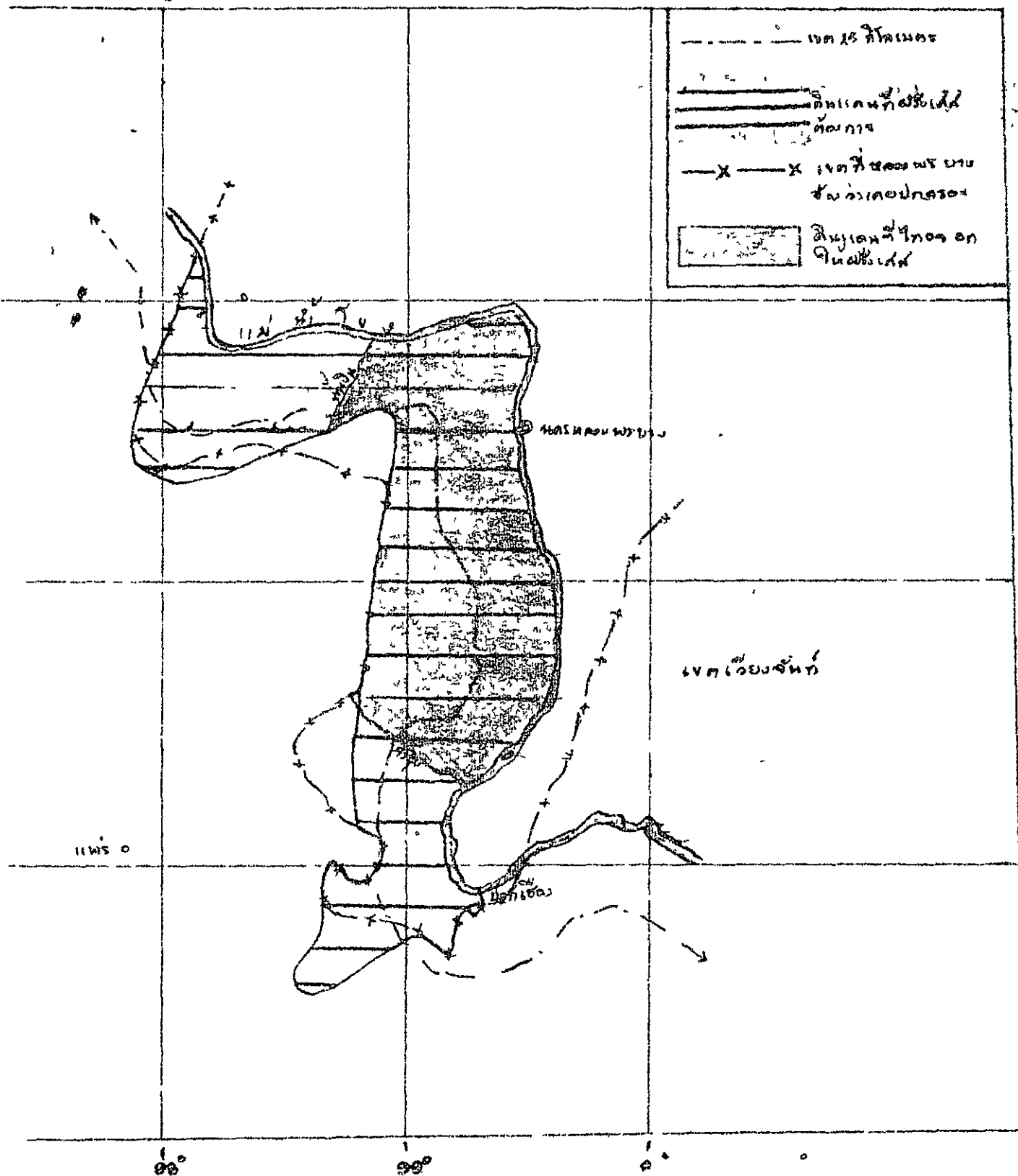
²กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.24 'Aide Memoire'

(November 1900)

99*

99^a

100

'มิตรภาพอันดี'¹ ก็จะต้องยอมยกให้ แต่ต้องมีการแลกเปลี่ยนกับเรื่องจีนพริ ซึ่งผลที่สุด ฝรั่งเศสก็ไม่ยอมให้ตามที่ไทยต้องการ² จีนแดนแถบนี้จึงยังเป็นปัญหาค้างค้ำต่อไปจน ค.ศ. 1904 จึงได้ยุติลง³

3. ปัญหาเขต 25 กิโลเมตร

ตามสนธิสัญญา 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 ข้อ 2, 3 และ 4 บ่งไว้มิใช่ ความสำคัญ 2 ประการ⁴ คือ

ก. บริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขง 25 กิโลเมตร เมืองเสียมราฐ พระตะบอง แม่น้ำโขง และทะเลสาบเขมรเป็นเขตปลอดทหาร

ข. บริเวณ 25 กิโลเมตรดังกล่าว เมืองเสียมราฐ พระตะบอง เป็นเขตปลอดภาษี และการรักษาความสงบเรียบร้อยให้ทำแบบที่เป็นธรรมเนียมที่เคยทำกันมา

1) ปัญหาเขต 25 กิโลเมตรที่เกิดจากสนธิสัญญา 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 ข้อ 2, 3 และ 4

ผลที่เกิดจากสนธิสัญญาก็คือ ปัญหาโจรผู้ร้ายชุกชุมในบริเวณ 25 กิโลเมตร ผู้ร้ายทั้งฝั่งไทยและฝั่งฝรั่งเศสหนีเข้ามาอยู่ในบริเวณนี้ เพราะเหตุที่ว่าเจ้าเมืองในบริเวณดังกล่าวไม่อาจนำกำลังเข้าไปปราบโจรผู้ร้ายได้ เนื่องจากขัดกับสนธิสัญญา จึงกลายเป็นปัญหาใหญ่ขึ้นมา

ผลอีกประการหนึ่งก็คือความไม่เข้าใจกันระหว่างเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายฝรั่งเศสฝั่งตรงข้าม ฝรั่งเศสหาว่าไทยรู้เห็นเป็นใจกับพวกผู้ร้ายที่หนี

¹ กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.24 'Aid Memoir'.

² กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.25 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ - เจ้าพระยาอภัยราชา 12944 27 ก.พ. 1900

³ โปรดุรายนละเอียดในบทที่ 4

⁴ โปรดุรายนละเอียดในภาคผนวกหน้า (19) - (20)

ข้ามไป 'ก่อการ' ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง แล้วกลับมาหลบอยู่ในเขต 25 กิโลเมตร¹

2) การตั้งคณะกรรมการผสมไทย - ฝรั่งเศส

การแก้ปัญหาได้ดำเนินการโดยก.ร.ตั้งคณะกรรมการผสมไทย - ฝรั่งเศส ค.ศ. 1894² แต่ก็ไม่สามารถทำอะไรได้ จึงนำตัวคณะกรรมการฝ่ายฝรั่งเศสยังได้ใช้อำนาจหน้าที่ขยายอิทธิพลของตน ดังนั้น คณะกรรมการผสมนี้จึงล้มเลิกไป ภายหลังจากที่ตั้งขึ้นเพียงปีเดียวเท่านั้น เพราะฝ่ายไทยไม่ยินยอมให้มีการต่ออายุของคณะกรรมการชุดนี้

ในการเจรจาครั้งนี้ ได้หยิบยกเอาปัญหานี้ขึ้นมาเจรจาทันที โดยฝรั่งเศสยอมให้มีการตีความขอ 3 และ 4 แห่งสนธิสัญญา ค.ศ. 1893 ที่ความเฉพาะคานการทหารเท่านั้น คือ หมายความว่าบริเวณดังกล่าวตามขอ 3 แห่งสนธิสัญญา ค.ศ. 1893 จะห้ามไม่ให้ไทยทำกิจการทหารเท่านั้น ส่วนการปกครองโดยพลเรือนก็นำกำลังคนกำลังอาวุธจากกรุงเทพฯ เข้าไป เพื่อใช้ในกิจการพลเรือนก็อาจทำได้ ซึ่งแต่ก่อนไทยทำไม่ได้เลย ทำได้แต่เพียงปี 'พดกระเวน' จำนวนเท่าที่จำเป็นจริง ๆ เท่านั้น แต่ฝ่ายไทยขอมากไปกว่าที่ฝรั่งเศสจะเห็น ก่อ.จ.นอ. เรายังสัญญาขอ 6 ในข้อตกลงฉบับนี้ว่า

"ขอ 6 จำกัดในเรื่องการปกครองของไทยในดินแดนบางส่วน
ของไทย ตามมาตรา 3 และ 4 แห่งสนธิสัญญา 3 ตุลาคม ค.ศ.
1893 ที่ความเฉพาะกิจกรรมทางทหารเท่านั้น จะไม่ตีความไปถึง
การปกครองดินแดนฝ่ายพลเรือน

ขอจำกัดในมาตรา 2 ทอติขของเรือไทยหรือเรือที่เดินใน
ทะเลสาบเขมร แม่น้ำโขง และสาขาของแม่น้ำโขง ที่ให้ตีความ
เฉพาะกิจกรรมคานทหารเท่านั้น"³

¹โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมในหน้า 160 - 161

✓ ²กจข, ร. 5 ผ.18.2/4 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ - พระศักดาพิเศษ
วรฤทธิ (กรรมการฝ่ายไทยในคณะกรรมการผสมไทย - ฝรั่งเศส) 19392 16 ก.พ.
113 (1895)

³กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.24 'Aid Memoire'

ร่างสัญญาของฝ่ายไทยถ้ามีผลบังคับ นอกจากจะทำให้ปัญหาเรื่องการปกครองที่มีอยู่มหุคไปแล้ว จะมีผลทำให้คิด แค้นคั่งกล่าวอยู่ที่อธิปไตยของไทยโดยสมบูรณ์ อย่างที่เคยมีมาก่อน ก.ศ. 1893 ด้วย

ปัญหาในเรื่องนี้เป็นปัญหาที่ฝ่ายไทยกับฝรั่งเศสถกเถียงกันน้อยที่สุดในการเจรจา และก็ตกลงกันอย่างง่ายดาย¹

4. ปัญหาจันทบุรี

สำหรับฝ่ายไทย ปัญหาการถอนทหารออกจากจันทบุรีเป็นปัญหาที่สำคัญที่สุด เป็นปัญหาที่เป็นเสมือน 'หนามยอกอก' ไทยมาตั้งแต่ ค.ศ. 1893 เป็นต้นมา แต่ในการเจรจากันครั้งนี้ ฝ่ายฝรั่งเศสพยายามที่จะไม่กล่าวถึง จนอัครราชทูตไทยที่กรุงปารีสได้ร้องเรียนไปยังรัฐมนตรีต่างประเทศฝรั่งเศสว่า ถ้าหากไม่นำเรื่องจันทบุรีมาเจรจากันแล้ว ก็เลิกเจรจากันดีกว่า นายเคลคาเซ รัฐมนตรีต่างประเทศฝรั่งเศส จึงตอบว่า อัครราชทูตไทยว่า เขาได้รับโทรเลขจากนายเคอฟรานซ์ว่า ฝ่ายไทยตั้งเงื่อนไขให้ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากจันทบุรีเสียก่อน จึงจะเปิดการเจรจากัน ซึ่งเป็นผลทำให้ต้องหยุดการเจรจากันถึง 8 วัน ถึงอย่างไรก็ตาม นายเคลคาเซเห็นว่า ไม่สำคัญเท่าไร เพราะเมื่อไทยตกลงเรื่องหลวงพระบาง การจดทะเบียนคนในบังคับ และเขต 25 กิโลเมตรแล้ว ทหารฝรั่งเศสคงจะต้องออกจากจันทบุรี ทางอัครราชทูตปฏิเสธคำกล่าวของนายเคอฟรานซ์ว่าเป็นความ 'misrepresentation'² ฝ่ายไทยมิได้ทำเช่นนั้น³

สรุปในการเจรจาระหว่างอัครราชทูตไทยที่ปารีสกับนายเคลคาเซ ก็คือ ฝ่ายไทยมีความต้องการให้ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากจันทบุรี ซึ่งนับว่าเป็นความสำคัญ

¹ กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.24 'Aid Memoire'

² ความหลอกลวง, ความบิดเบือน, การใส่ความ

³ กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.24 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ ที่ 104 18 ก.พ. 118 (1900)

อันดับแรก แต่ฝรั่งเศสไม่ได้เห็นความสำคัญมากไปกว่าประโยชน์ที่จะได้จากไทยคือ หลวงพระบางฝั้วขาว และเรื่องคนในบังคับ¹ ที่สุด นายเคลคาเซกล่าวปิดไปว่า เรื่องนี้ฝรั่งเศสได้ตั้งทูตไปเจรจาที่กรุงเทพฯ จึงไม่คงพูดกันที่ปารีสอีก¹

ฝ่ายไทยไม่ละความพยายามที่จะใช้วิธีทางการทูต แม้จะไม่ค่อยได้ผลนัก ไทยได้พยายามเข้าหารัสเซีย โดยให้พระยามหิบาลบริรักษ์ อัครราชทูตไทยที่กรุงเซนต์ปีเตอร์สเบิร์ก พูดกับเคาน์มูราเวียฟ เสนาบดีว่าการต่างประเทศรัสเซีย ให้เคาน์มูราเวียฟช่วยเจรจากับนายเคลคาเซ ๆ ก็รับปากว่า "เราตั้งใจที่จะจัดการให้เป็นอันตกลงเรียบร้อยกับรัฐบาลสยามโดยสำเร็จเด็ดขาดในเรื่องนี้"² ยิ่งไปกว่านั้น ยังให้พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุญนาค) อัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีสไปช่วยเจรจากับเคาน์มูราเวียฟอีกครั้งหนึ่งในวันที่ 26 พฤศจิกายน ค.ศ. 1899 พระยาสุริยานุวัตรร้องเรียนไป 4 ข้อ ด้วยกันก็คือ

1) เรื่องจันทบุรี ฝรั่งเศสตกลงว่าจะออกจากจันทบุรี เมื่อไทยทำตามสนธิสัญญาปี 1893 เรียบร้อยแล้ว แต่ปรากฏว่า เมื่อไทยปฏิบัติตาม ฝรั่งเศสกลับไม่ยอมถอนทหารออกจากจันทบุรี

2) เรื่องหลวงพระบางฝั้วขาวไทยจะยกให้ตามที่ตั้งใจไว้แต่แรก ปรากฏว่าฝ่ายฝรั่งเศสต้องการมากกว่าที่ไทยจะยกให้

3) เรื่องคนในบังคับ ฝรั่งเศสต้องการคนต่างประเทศ และคนจีนอยู่ในบังคับ ไทยไม่ต้องให้คนจีนอยู่ในบังคับฝรั่งเศส

4) เรื่องเขต 25 กิโลเมตร ฝ่ายฝรั่งเศสต้องการให้คงไว้อย่างเดิมทั้ง ๆ ที่เคยบอกไว้ก่อนว่าจะยกเลิก³

¹ ด.

✓ ² กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.24 พระยามหิบาลบริรักษ์ - กรมหลวงเทเวศร์วงศวิโรปการ ที่ 87/19 28 พ.ย. 118 (1899)

✓ ³ กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.24 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วงศวิโรปการ ที่ 10411 28 พ.ย. 118 (1899)

เคาน์ มูราเวียฟสกีฟังแล้ว บอกพระยาสุริยานุวัตรว่า ไม่ต้องวิตก เขาเชื่อตามคำของนายเคลคาเชวา ไม่หาเรื่องคนเรียนมรยเอง

นับได้ว่า การดำเนินการทางการเมืองของไทยในยุโรปไม่ได้ช่วยอะไรที่เป็นแก่นสารต่อไทยในการเจรจากับฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ นัก การเจรจาระหว่างนายเคอเฟรานซ์กับเจ้าพระยาอภัยราชา (Rolin - Jacquemyns) หยุดชะงักลง เพราะทั้งสองฝ่ายไม่อาจตกลงกันได้ นายเคอเฟรานซ์พูดกับเจ้าพระยาอภัยราชาวา 'จะไม่พูดจาปรึกษากับเจ้าพระยาอภัยราชาอีก'

ในวันที่ 7 ธันวาคม ค.ศ. 1899 นายโอสถารอฟสกี จึงได้นำความมาแจ้งว่า จะเริ่มเจรจากันใหม่อีกพร้อมกับรับปากว่า

‘ดูรวนี้เขาจะยอมถอนทหารออกจากจันทบุรี แต่ขอสัญญาว่า ไทยจะจ้างคนฝรั่งเศสใช้ในราชการ และให้คนฝรั่งเศสทำการขุดน้ำไข และรับจะจ้างฝรั่งเศสทำทางรถไฟแต่จันทบุรีไปเมืองพระตะบอง แล้วก็จะเป็นอย่างตกลงกันใด’¹

ข้อเสนอนี้ กรมหลวงเทวะวงศ์ไม่คอยจะทรงเชื่อใจนัก เพราะฝรั่งเศสพูดแต่ปากไม่มีร่างสัญญามาให้ดูเป็นลายลักษณ์อักษร การพูดแบบนี้ครั้งก่อน ๆ ฝรั่งเศสก็เคยพูด

ในวันที่ 11 ธันวาคม ค.ศ. 1899 นายเคอเฟรานซ์จึงเริ่มเจรจากับกรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ โดยยื่นข้อเสนอว่า

"ความอ้างถึงข้อ 6 คือที่จะเลิกทหารออกจากจันทบุรี ต่อเวลา 2 เดือน ภายหลังกฎไฟ สัญญาใหม่นี้ แลเมื่อโดยกที่ฝั่งขวาหลวงพระบางให้เสร็จแล้วด้วย"

ถึงแม้ว่าฝ่ายไทยจะไม่ค่อยไว้วางใจฝรั่งเศสนัก แต่ก็ทำให้ฝ่ายไทยเบาใจขึ้น ในวันที่ 2 มกราคม ค.ศ. 1900 ฝรั่งเศสก็ได้ทำให้ฝ่ายไทยคึกใจขึ้นอีก ด้วยการเสนอว่า 'ฝรั่งเศสจะยอมออกจากจันทบุรี โดยไม่มีกำหนดเวลาที่ว่าไว้ 2 เดือน' ข้อเสนอ

---

¹ กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.24 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ - ร. 5
ที่ 79/10236 3 ม.ค. 118 (1900)

ทำให้ฝ่ายไทยมีความยินดีเป็นอันมาก ถึงกับจะยินยอมข้ออื่น ๆ ให้แก่ฝรั่งเศสเพิ่มขึ้น¹

แต่ในทางปฏิบัติฝ่ายฝรั่งเศสหาได้ยินยอมตามที่เสนอต่อไทยในวันที่ 11 ธันวาคม ค.ศ. 1899 และวันที่ 2 มกราคม ค.ศ. 1900 ไม่ กล่าวคือ นายเคอฟรานซ์ เขียนร่างสนธิสัญญาแต่เพียงว่า

"ข้อ 8 ภายหลังให้สัตยาบันข้อตกลงนี้แล้ว 2 เดือน และคืนแดนหลวงพระบางฝั่งขวา ใ้รับการปักปันเสร็จแล้ว โดยยกให้แก่ฝรั่งเศส สนธิสัญญาและอนุสัญญาปี 1893 จะมีผลใช้บังคับ"²

จะเห็นว่าในร่างสนธิสัญญาไม่ได้กล่าวถึงการถอนทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรีเลย กล่าวแต่ว่าสนธิสัญญาและอนุสัญญา ค.ศ. 1893 จะมีผลใช้บังคับก็ต่อเมื่อไทยยกหลวงพระบางฝั่งขวาให้ฝรั่งเศส และปักปันพรมแดนส่วนนี้เรียบร้อยแล้ว กับหลังให้สัตยาบันสนธิสัญญานี้ไปแล้ว 2 เดือน ถ้าหากฝ่ายไทยจะตีความว่า ฝรั่งเศสจะต้องถอนทหารออกจากจันทบุรี โดยอ้างสนธิสัญญานี้ ซึ่งกล่าวหาคืบไปถึงอนุสัญญากับฝรั่งเศส (ข้อ 6) แล้ว ฝ่ายฝรั่งเศสก็อาจจะตีความว่า ไม่ต้องถอนทหารออกไปปรึกษากันกับ เพราะในสนธิสัญญาข้อ 8 ที่ฝรั่งเศสเสนอมาใหม่นั้นไม่ได้ชี้ชัดอะไรให้แน่ เหตุที่ฝรั่งเศสต้องการที่จะใช้ เรื่องการถอนทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรีไป และทรงไทย เพื่อผลประโยชน์ของฝรั่งเศสให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ฝรั่งเศสเองจะดีกว่า แล้ว

ฝ่ายไทยนั้น โดยเฉพาะกรมหลวงเทเวศวงศ์โรปการทรงโรปการ (ซึ่งไม่ทหารออกจากจันทบุรีนั้นมีความสำคัญต่อไทยมาก ขนาดจะยอมให้คืนแดนฝั่งขวาหลวงพระบางตามที่ฝรั่งเศสขอมา และยอมให้คนในบังคับฝรั่งเศสครอบครอง)

หลาน ที่เกิดในประเทศไทย อันเป็นบุตรของคนในบังคับฝรั่งเศส เพื่อแลกเปลี่ยนกับการที่ฝรั่งเศสจะถอนทหารออกไป แต่ถาฝรั่งเศสไม่ยอมถอนทหารออกจากจันทบุรีเพียง

¹ ก.

² กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.24 "Comparison...."

³ โปรดดูรายละเอียดในข้อ 6 แห่งอนุสัญญา 3 ตุลาคม 1893 หน้า (22)-(23)

ข้อเดียว 2 ข้อแรก ฝ่ายไทยก็ยอมให้ไม่ได้¹

นอกจากนี้ ฝ่ายไทยได้ยอมผ่อนปรนแก่ฝ่ายฝรั่งเศสว่า ในการถอนทหารออกจากจันทบุรี หากฝรั่งเศสมีเหตุผลในทางการเมือง ฝ่ายไทยก็ยินยอมให้ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากจันทบุรีไปอย่างเจียม ๆ โดยไม่ต้องเขียนไว้ในสัญญา สำหรับเรื่องนี้ฝรั่งเศสไม่ตอบ

ในตอนสุดท้ายของการเจรจา ฝ่ายไทยได้นำร่างสัญญาที่แก้แล้ว และ Aide Memoire ฉบับลงวันที่ 14 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1900 ไปให้ฝ่ายฝรั่งเศส ใน Aide Memoire ไทยได้เสนอให้เขียนเรื่องจันทบุรีไว้ในสัญญาว่า

“เมื่อสัญญาและอนุสัญญาปี ค.ศ. 1893 ได้รับการปฏิบัติครบถ้วนแล้ว ทหารฝรั่งเศสจะถอนจากจันทบุรีในเวลา 2 เดือน หลังจากให้สัตยาบันสัญญานี้”²

เมื่อฝรั่งเศสได้ทราบข้อเสนอของไทยดังกล่าว ฝรั่งเศสก็ถือว่าฝ่ายไทยว่า ข้อเสนอของไทยเท่ากับเป็น อคติเบ็ดเตล็ด ที่จะไม่เจรจาเพื่อทำสัญญากับฝรั่งเศส พร้อมกันนั้น ฝรั่งเศสได้ขู่อีกว่า “ถ้าเป็นเช่นนั้นแล้วรัฐบาลฝรั่งเศสจะไปปรึกษากับอังกฤษคิดแบ่งกันเองเสีย”³

กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการทรงพยายามให้ฝรั่งเศสเจรจาต่อไป และทรงเห็นว่า ถ้าจะเลิกการเจรจาก็ให้ฝ่ายฝรั่งเศสเป็นฝ่ายเลิกเจรจาไปเองจะดีกว่า แล้วไปเจรจากันใหม่ทีุ่ยุโรป ในพระคำวีสวนพระองค์ของกรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ (ซึ่งไม่ได้แจ้งให้ฝรั่งเศสทราบ) ทรงเห็นว่า

1 กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.24 กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ - ร. 5
90/11643 30 ม.ค. 118 (1900)

2 กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.24 "Aide Memoire"

3 กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.24 กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ - ร. 5
98/12445 16 ก.พ. 118 (1900)

ถ้าฝรั่งเศสคิดแต่ขอเอาตามอำเภอใจทุกอย่างแล้ว ก็เป็นอัน
เหลือที่ฝ่ายไทยจะยอมให้โดยเอง แลญารัฐคงจะต้องเป็นเลิกการ
ปรึกษารื้อกัน อันจะคิดลี้ภัยไปไหนได้¹

จะเห็นได้ว่าฝ่ายไทยพยายามที่จะโอนอ่อนตามความปรารถนาของ
ฝรั่งเศส แต่ก็มีขีดจำกัด ที่ฝ่ายไทยจะยอมฝรั่งเศสอยู่เหมือนกัน

ในที่สุด วันที่ 21 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1900 รัฐบาลฝรั่งเศสได้ยืนยันมาอีก
ครั้งหนึ่งถึงความตั้งใจของฝรั่งเศสว่า

1) ฝรั่งเศสต้องการดินแดนฝั่งขวาหลวงพระบางทั้งหมดตามที่นายเคอ-
ฟรานซ์

ขอ
2) ฝรั่งเศสต้องการขยายคุณสมบัติของถนนในบังคับฝรั่งเศสออกไปจนถึง
'หลาน'

3) ฝรั่งเศสไม่ยอมถอนทหารออก

สำหรับเรื่องจันทบุรีนั้น ฝรั่งเศสให้เหตุผลว่า เหตุที่ไม่ยอมเรื่องจันทบุรี
ตามถ้อยคำของฝ่ายไทย (ซึ่งบังคับในสัญญาว่า ฝรั่งเศสจะต้องออกจากจันทบุรี) ไม่ได้
เพราะว่าถาเรื่องนี้กระจายไปถึงทุกคนฝรั่งเศสในยุโรปแล้ว มติของมหาชนก็จะทำการ
โจมตีรัฐบาล รัฐบาลฝรั่งเศสไม่สามารถยอมรับขอเสนอของฝ่ายไทยได้ จึงขอยุติการ
เจรจา เมื่อสถานการณ์ดีขึ้น จึงค่อยเปิดการเจรจาขึ้นใหม่ แต่อย่างไรก็ตาม นายเค-
ฟรานซ์ขอแนะนำรัฐบาลไทย ให้พยายามหลีกเลี่ยง 'friction and irritation' กับ
ฝรั่งเศส และควรแสดงทัศนคติที่เป็นมิตรต่อฝรั่งเศส ถ้าทำดังนี้ได้แล้วก็จะไปซึ่ง
'ความเข้าใจอันดีต่อฝรั่งเศส'²

วันที่ 27 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1900 เป็นการเจรจาลุ่สุดท้าย ผลการ
เจรจาล้มเหลวโดยสิ้นเชิง สาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความล้มเหลวก็คือ 'ปัญหาจันทบุรี'

¹ ก.

² กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.25 บันทึกการเจรจาระหว่างกรมหลวงเทวะวงศ
วโรปการกับนายเคอ-ฟรานซ์ 27 ก.พ. 1900

ซึ่งฝรั่งเศสไม่ยอมถอนทหารออกไป กับเรื่องกบฏในบังคับของฝรั่งเศส ซึ่งฝ่ายไทยยอมให้เพียงแค่นั้น

ที่จริงแล้วการเจรจาครั้งนี้สำเร็จ ฝรั่งเศสยอมถอนทหารออกไปจากจีนบุรี ฝรั่งเศสก็ไม่ได้เสียอะไร เพราะจีนบุรีเป็นดินแดนที่รับรองกันแล้วว่าเป็นของไทย และคนที่นั่นก็เป็นคนไทย แต่ถ้ามองฝรั่งเศสยอมถอนทหารจากจีนบุรี

กลับจะไผ่ขวางขวางตรงข้ามหลวงพระบางคิดเป็นพื้นที่ถึง 5445 ตารางไมล์ ทั้งยังได้เอกสิทธิ์ทางการศาลในการเรียกคดีใน ศาลพิเศษ ไปพิจารณาในศาลกงสุล และเอกสิทธิ์ในการใช้อำนาจพิพากษาในศาลอุทธรณ์กรณีของคนในบังคับฝรั่งเศสเป็นจำเลยด้วย

ปัญหาการถอนทหารออกจากจีนบุรี ยังเป็นเสมือนหนามยอกอกของไทยอยู่ต่อไป และเป็นหัวข้อสำคัญของการเจรจาครั้งต่อไปด้วย ซึ่งกว่าจะยุติปัญหานี้ได้ก็กินเวลาอีก 4 ปีเต็ม ๆ

ตอน 2 การเจรจาและความล้มเหลวของสนธิสัญญา

ไทย - ฝรั่งเศส ค.ศ. 1902

นับตั้งแต่ ค.ศ. 1893 ไทยได้ทำการเจรจาเพื่อแก้ไขสนธิสัญญา ค.ศ. 1893 และเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นภายหลังปี ค.ศ. 1893 เป็นครั้งแรกใน ค.ศ. 1889 ต่อกับต้นปี ค.ศ. 1900 โดยเจรจาที่กรุงเทพฯ แต่การเจรจานั้นไม่สำเร็จ ต่อมาอีก 2 ปี ไทยกับฝรั่งเศสจึงเจรจากันอย่างจริงจังที่สุดเท่าที่มีมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1893 ปัญหาที่นำมาเจรจาใน ค.ศ. 1902 นี้ เป็นทั้งปัญหาที่เกิดขึ้นจากสนธิสัญญา ค.ศ. 1893 ทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งโดยรวมเป็น 4 ปัญหาใหญ่ คือ

1. ปัญหาพรมแดนด้านตะวันออก

2. ปัญหาเขต 25 กิโลเมตร แล เขตอิทธิพล

3. ปัญหาถนนในบังคับฝรั่งเศส

4. ปัญหาการถอนทหารออกจากจีนบุรี

ในบางปัญหาอาจจะคาบเกี่ยวกับบ้าง และในการเจรจาเพื่อแก้ปัญหาเหล่านี้ ได้เจรจาท่องไปพร้อม ๆ กันหลายปัญหา แต่เพื่อรวบรัดและเข้าใจง่าย จึงแยกปัญหาเป็นข้อใหญ่ ๆ ดังกล่าว 4 หัวข้อ

ผู้เจรจาฝ่ายไทยคือ พระยาสุรยานุวัตร¹ (เกิด มุนานก) อัครราชทูตไทยประจำฝรั่งเศส ผู้เจรจาซึ่งเป็นตัวแทนฝ่ายฝรั่งเศส คือ นายเดลคาส (Delcasse) รัฐมนตรีต่างประเทศฝรั่งเศสระหว่าง ค.ศ. 1898 - ค.ศ. 1905 และเคยเป็นรัฐมนตรีว่าการอาณานิคม ระหว่าง ค.ศ. 1893 - ค.ศ. 1895 มาก่อน อีกคนหนึ่งคือนายกอร์กอดอง (Gogavdan) อธิบดีกรมการเมือง กระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศส เป็นผู้ช่วยเจรจาฝ่ายฝรั่งเศส การเจรจาได้มีขึ้น ณ กระทรวงการต่างประเทศ ตลอดเวลาที่มีการเจรจา

ก. การเจรจาเพื่อทำสนธิสัญญา 1902

1. ปัญหาพรมแดนคานตะวันออกของไทย

ตามสนธิสัญญาปี ค.ศ. 1893 ข้อ 1 คุณแล้วไม่น่ามีปัญหาอะไร เพราะในสนธิสัญญาก็บอกชัดอยู่แล้วว่า ฝ่ายชายแม่น้ำโขงรวมทั้งเกาะในแม่น้ำโขงเป็นของฝรั่งเศส

---

¹มีชีวิตระหว่าง ค.ศ. 1862 - 1936 เป็นทูตไทยประจำฝรั่งเศส คือ ตั้งแต่ ค.ศ. 1895 - 1905

²ท่านผู้นี้มีนามเต็มว่า Theophil Delcasse (1850 - 1923) เป็นบุคคลสำคัญที่สุดที่ทำให้อังกฤษกับฝรั่งเศสรวมมือกันและลงนามใน Entente Cordiale April 1904 อันลือชื่อ

แต่ปัญหาได้เกิดขึ้นเมื่อฝรั่งเศสทราบว่ อาณาเขตของหลวงพระบางกินเข้ามาฝั่งขวาบริเวณ
ที่ติดกับเมือง นาน ข้อนี้เป็นเหตุให้ฝรั่งเศสจะอ้างสิทธิ์บนฝั่งขวาอีก เพราะเห็นว่าเจ้าเมือง
หลวงพระบางเคยปกครองมาก่อน¹ อีกส่วนหนึ่งคือ บริเวณพระตะบองและเสียมราฐไป
จนถึงชายทะเล แม้ตามสนธิสัญญา ค.ศ. 1867 ข้อ 4² จะกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า
2 เมืองเป็นของไทย แต่การปักปันพรมแดนไม่ได้ทำกันไม่ ในการเจรจาปัญหาพรมแดน
ด้านตะวันออกของไทยนี้ เกี่ยวพันไปถึงมโนไพรและจำปาศักดิ์ จึงให้ใช้เป็นข้อต่อรองด้วย

ประเด็นสำคัญที่นำมาเป็นข้อเจรจา ประเด็นแรกก็คือ ปัญหาการแย่งแย่ง
เมืองเงินหรือเมืองกุฎสาวกี³ ระหว่างเจ้าเมืองนานกับเจ้านครหลวงพระบาง

ประเด็นที่สองคือ เรื่องการทำแผนที่หลวงล่าอาณาเขตเข้ามาในดินแดนไทย
ของนายปาวี แผนที่ไคพิมพ์ออกมาใน ค.ศ. 1902

ประเด็นสุดท้ายคือ ปัญหาพรมแดนฝั่งขวาหลวงพระบาง ซึ่งเป็นปัญหาที่สำคัญ
ที่ฝรั่งเศสใช้เป็นข้อต่อรอง เรียกร้องเอาดินแดนส่วนอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก

ประเด็นแรกที่น่ามาวิเคราะห์คือ ปัญหาเมืองเงิน ซึ่งเป็นข้อโต้เถียงกันมาก
ระหว่างเจ้าเมืองนานของไทย กับเจ้านครหลวงพระบางของฝรั่งเศส จำเดิมจะขอกกล่าว
เสียเลยว่า ในเมืองนามมีบอเกล้อยอยู่ 2 แห่ง แต่ละแห่งมีบอเกลือนับสิบบอ แห่งแรกอยู่
บริเวณถนนาวา มีบอเกล้อยใหญ่ 2 บอด้วยกัน แห่งนี้ไม่มีปัญหา อีกแห่งหนึ่งคือ บอเกล้อย
บริเวณถนนานาวาน ซึ่งมีบอใหญ่อยู่ 5 บอ บอเล็กอีกหลายบอ ทั้งสองแห่งทำรายได้
ส่วนใหญ่ให้กับเจ้าเมืองนาน 3 ทางด้วยกัน คือ ทางหนึ่งตั้ง 'แสนท้าว' ไปรับซื้อเกล้อย
จากบอมาขายเอากำไรอีกต่อหนึ่ง ทางที่สองเก็บส่วยจากคนทำเกล้อย ทางที่สามเก็บภาษี

1 กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.6 เจ้าเมืองหลวงพระบาง - เจ้าเมืองนาน
29 เม (พฤษภาคม) 1897 สำเนาที่ 13/97

2 พระยาราชเสนา ประมวลหนังสือสัญญาใหญ่และอนุสัญญาระหว่างกรุงสยาม
กับประเทศฝรั่งเศส หน้า 25

3 เอกสารไทยบางแห่งเรียกกุฎสาวกี เอกสารฝ่ายฝรั่งเศส R. de Caix
'Asie Francaise' Sept. 1906, p. 331 เรียกว่า KUTSAVADI

เกล็ดจากเจ้าของสัตว์พาหนะและคนที่ไปบรรทุกและหาบเกล็ด¹

ต่อมาใน ค.ศ. 1897 เจ้านครหลวงพระบางส่งคนเข้ามาทำเกล็ดที่ 'บ่อเจ้า' ซึ่งตั้งอยู่บริเวณเมืองเงินในบริเวณต้นน้ำน่าน เจ้าเมืองท่านจึงมีหนังสือที่ 2/112 2 เมษายน 116² (1897) ถึงเจ้านครหลวงพระบาท ให้เรียกคนที่ส่งมาทำเกล็ดที่เมืองเงินออกไป เจ้านครหลวงพระบาทก็มีหนังสือ³ ทบออกไปพร้อมทั้งชี้แจงหลักฐานที่แสดงว่าเจ้านครหลวงพระบาทเป็นผู้ครอบครองเมืองเงิน ตามแผนที่หมายเลข 200 ลงวันที่ 23 พฤษภาคม ร.ศ. 110 (1891)⁴ อันเป็นแผนที่ที่พระยาศรีสทเทพ ปลัดผู้ฉลองกระทรวงมหาดไทยมอบให้ เจ้านครหลวงพระบาง ตั้งแต่ครั้งที่เจ้านครหลวงพระบาทมากรุงเทพฯ เพื่อถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทองในปีนั้น ในแผนที่ฉบับนี้แสดงเขตที่นครหลวงพระบางปกครอง และประทับตราแผ่นดินสยามด้วย หลักฐานนี้จึงเป็นหลักฐานซึ่งรัฐบาลไทยยอมรับว่า เจ้านครหลวงพระบาทเป็นผู้ปกครองเมืองเงิน และแผนที่นี้ก็ได้ถึงมือรัฐมนตรีต่างประเทศฝรั่งเศสคือ นายเคลคาเซอว⁵ ฉะนั้น ในตอนนี้ฝรั่งเศสจึงถือได้เหนือกว่าไทย แม้เจ้าเมืองน่านจะทอบเจ้านครหลวงพระบางไปว่า ไม่ยอมรับรู้หลักฐาน

1 กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.6 "เมมมอรัณคัมบ่อเกล็ด" ที่ 1509 กรมหลวงเทเวธวงศ์โรปการ - พระยาสุริยานุวัตร รับที่ปารีส 6 ค.ศ. 122 บ่อเกล็ดทั้ง 2 แห่งนี้ นำไปขายทั่วบริเวณเชียงของ-หลวงพระบาง เพราะไม่มีบ่อเกล็ดใหญ่บริเวณดังกล่าว นอกจาก 2 แห่งที่กล่าว

2 กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.6 เจ้าเมืองหลวงพระบาง - เจ้าเมืองน่าน 2 เม (พ.ค.) 1897 สำเนาที่ 13/97

3 ก.

4 กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.6 "เมมมอรัณคัมบ่อเกล็ด" ที่ 1509 กรมหลวงเทเวธวงศ์โรปการ - พระยาสุริยานุวัตร (รับที่ปารีส 6 ค.ศ. 122)

5 กจช, ร. 5 พ. 19/4 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวธวงศ์โรปการ ที่ 72 16 ค.ศ. 121 (1902)

นั้นโดยอ้างว่า

"แผนที่นั้นทำก่อนที่หลวงพระบางจะตกไปเป็นของฝรั่งเศส มาบัดนี้ หลวงพระบางขึ้นอยู่กับฝรั่งเศส แพร่แดนยังไม่ไต่กับบ้านเจ้าเมืองน่าน จึงไม่ยอมรับรื้อควย..."¹

ผลก็คือ เจ้าเมืองน่านยังคงครอบครองเมืองเงินและหลวงพระบางก็ยังอ้างสิทธิ์ว่า เป็นผู้ครอบครองเมืองคังกล่าว

ประเด็นที่สองคือ แผนที่ซึ่งนายปาวี ทำและพิมพ์ออกมาใน ค.ศ. 1902² เป็นแผนที่ซึ่ง

"...วาทเขตแดนดินหลวงพระบางฝั่งขวา ล่วงล้ำเข้ามาในพระราชอาณาเขต ทั้งข้างเหนือและข้างใต้ บางฉบับก็ลงสีเขียวไว้ให้เห็นปรากฏตามแผนที่ฝรั่งเศสก็อยู่ว่า หลวงพระบางมีเขตแดนเช่นนั้น ข้างทิศใต้เหนือเมืองเขมรนั้น ก็ว่าตूर (วาท) เขตหลวงขึ้นไปจนถึงเขาพรมแดน ถ้า พนมเคงเวก แลข้างเขตมณฑลจันทบุรีนั้น ก็ว่าค เขตแดนกันเอาชายทะเล และเกาะในอ่าวสยามออกเสียเป็นอันมาก ..."

เมื่อพระยาสุริยานุวัตรนำแผนที่นี้ไปขอคำอธิบายจากนายเคลคาเซ ฯ ก็ตอบเสียงไปว่า เพิ่งเคยเห็นแผนที่นี้เป็นครั้งแรก ขอไปศึกษาก่อน

ในการเจรจาเพื่อทำสัญญาครั้งแรกเจรจากันอย่างจริงจัง ในต้นเดือนกันยายน ค.ศ. 1902 พระยาสุริยานุวัตรเสนอข้อมโนไพรให้ฝรั่งเศส แต่ขอ 4 ข้อ คือ³

1 กองบรรณสาร, แฟ้ม 2.6 เจ้าเมืองน่าน - เจ้าเมืองหลวงพระบาง
ที่ 4_64 13 ก.ค. 116 (1897)

2 กจข, ร. 5 ผ.19/1 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วัชรโปการ
ที่ 49 2 ก.ย. 121 (1902)

X 3 กจข, ร. 5 ผ.19/1 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วัชรโปการ
ที่ 54 9 ก.ย. 121 (1902)

- 1) ขอลหลวงพระบางฝั่งขวา
- 2) จดทะเบียนคนในบังคับฝรั่งเศสแบบเดียวกับอังกฤษ
- 3) เลิกสัญญาข้อ 3 และ 4 ของสนธิสัญญา ค.ศ. 1893 (คือ เขตปลอดทหารในฝั่งขวา 25 กิโลเมตร และในพระตะบอง - เสียมราฐ)
- 4) ให้ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากจันทบุรี

นายเคลคาเซ ซึ่งมีพวกพรรคนิยมอาณานิคม (Colonial Party) เป็นฝ่ายสนับสนุน ต้องการเมืองพระตะบองและเสียมราฐมากกว่ามโนไพรที่ไทยเสนอ ยกให้ ทั้งนี้ ก็เป็นไปตามนโยบายของพวกพรรคนิยมอาณานิคม ยิ่งกว่านั้น นายเคลคาเซยังกล่าวหาไทยว่า ได้ทำการปกครองรวบรัดเมืองทั้งหลายหลังปี ค.ศ. 1893 ไม่ให้มี 'Autonomy'¹ เป็นอันมาก ซึ่งพระยาสุริยานุวัตรก็ได้ตอบไปว่า ตามสนธิสัญญาปี ค.ศ. 1867 เมืองทั้งสองเป็นของไทยโดยสมบูรณ์ ไทยจะปกครองอย่างไรก็ได้ไม่ใช่เรื่องของฝรั่งเศสจะมายุ่งเกี่ยว แม้สนธิสัญญา ค.ศ. 1893 จะไม่ให้ไทยส่งทหารเข้าไปเท่านั้นเอง การโต้เถียงนี้อาจจะยุติลงได้²

การเจรจาครั้งต่อมาเริ่มในกลางเดือนกันยายนปีนั้นเอง (1902) นายเคลคาเซยินยอมไทย 3 ข้อ คือ

- 1) เลิกข้อ 3, 4 ของสนธิสัญญา ค.ศ. 1893
- 2) การจดทะเบียนคนในบังคับให้เป็นแบบคนในบังคับอังกฤษ
- 3) ถอนทหารออกจากจันทบุรี³

ฝ่ายฝรั่งเศสขอจากไทย 3 ข้อ คือ

- 1) ขอลหลวงพระบางฝั่งขวา

¹หมายถึงความเป็นอิสระในการปกครองตนเอง ผู้เขียนใช้คำของพระยาสุริยานุวัตร

²ก.

³กจช, ร. 5 ผ. 19/1 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ
ที่ 65 18 ก.ย. 121 (1902)

2) 'การโยธา' ในลุ่มแม่น้ำโขงฝั่งตะวันตกให้อยู่ในอิทธิพลของฝรั่งเศส¹
 คำขอของฝรั่งเศส พระยาสุริยานุวัตรปฏิเสธไปทั้ง 2 ข้อ² สถานการณ์ใน
 ตอนนี้อยู่ที่นิ่ง เมื่อฝ่ายลาวหลวงพระบางส่งคนไปบุกรุกเมืองกุกสาวตี³
 ประเด็นสุดท้ายคือ ปัญหาหลวงพระบางฝั่งขวา ซึ่งในระหว่างการเจรจา
 นายเคลคาเซได้พยายามเอาไปเกี่ยวข้องกับปัญหาพระตะบองและเสียมราฐด้วย การเจรจา
 ในช่วงสุดท้ายเริ่มทันปลายเดือนกันยายนต่อกับเดือนตุลาคม นายเคลคาเซยื่นกรานใน
 ความต้องการพระตะบอง เสียมราฐดั้งเดิม โดยอ้างว่า

"พวกโกโลนีในเมืองฝรั่งเศส และข้างฝ่ายตะวันออกถือเอาว่า
 2 เมืองนี้เป็นอัลซาลลอเรนของเขมร..."⁴

ฝ่ายไทยก็เสนอใหม่โน้มน้าวแทน ซึ่งผลก็ยังตกลงกันไม่ได้ จึงเปลี่ยนมา
 ถกเถียงเรื่องหลวงพระบางฝั่งขวาต่อ ปัญหานี้เป็นปัญหาที่ถกเถียงกันรุนแรงที่สุดกว่าทุก
 ปัญหา พระยาสุริยานุวัตร "...ถึงกว มเพียรจนสรุปปัญหาที่จะเอาดินแดนนี้ไปอยู่ในพระ
 บรมเชษานุภาพอย่างเต็มบริบูรณ์..." แก่นายเคลคาเซยื่นกรานเถียงกันอย่างรุนแรง ถึง
 รายงานของพระยาสุริยานุวัตร ตอนหนึ่งว่า

"... Delcasse แสดงความโกรธจนตัวสั่น แต่ต่างคนต่างนั่ง
 อยู่โดยเรียบร้อย ครั้นเถียงกันหนักขึ้น นั่งอยู่กับที่หาได้ไม่
 ลุกขึ้นแทนฟาคสมุททุบโต๊ะและแตกเสียงดัง ออกนโสัยฝรั่งเศสเต็มท่า

---

* ¹ ปรครุบายละเอียดหน้า 156 - 161

* ² กจข, ร. 5 ฝ.19/4 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วัชรการ
 ที่ 75 16 ต.ค. 121 (1902)

* ³ กจข, ร. 5 ฝ.19/1 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วัชรการ
 2 ต.ค. 121 (1902)

⁴ กจข, ร. 5 ฝ.19/4 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วัชรการ
 ที่ 75 16 ต.ค. 121 (1902)

ข้างฝ่ายมองซิเออร์คอแรลี ที่เป็นลุ่มก็สูญเสียแทบร้องไห้ ข้าพระพุทธ
 เวฯ (พระยาสุริยานุวัตร) เห็นควยเกลวาว ถาขึ้นเตียงต่อไป ก็ยัง
 มีแต่จะเกิดวิวาทแตกหักจนอย่างเกี่ยวเท่านั้น จึงไคล่ไปเสียเฉย ๆ
 หาใดค่านับ แลส่งเสียกันถึงประตูหอตามธรรมเนียม..."¹

รายงานนี้ทำให้เห็นสภาพของการเจรจาและความรักในผลประโยชน์ของ
 ประเทศได้เป็นอย่างดี ความต้องการของไทยต้องการปกครองหลวงพระบาง (ฝั่งขวา)
 แบบประเทศราช แต่ฝรั่งเศสต้องการตีอำนาจของไทยโดยสิ้นเชิง พระยาสุริยานุวัตร
 เห็นว่าจะเอาส่วนนี้ไว้ไม่ได้ จึงได้ขอความเห็นมาทางกรุงเทพฯ² ซึ่งกรมหลวงเทเวศร์
 วโรปการ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ก็ทรงเห็นพ้องกันว่า ถ้าเอา
 ไว้ไม่ได้ก็ปล่อยไป³ แต่อย่างไรก็ตาม พระยาสุริยานุวัตรก็ยังส่งวนหาที่ไม่ยอมบอก
 นายเคลคาเซว ทางกรุงเทพฯ มีท่าทีอย่างไรในเรื่องนี้ เพื่อจะได้เรียกร้องเอาส่วน
 อื่น ๆ หรือต่อรองในเรื่องหลวงพระบางให้นานที่สุด และได้ประโยชน์ต่อฝ่ายไทยมากที่สุด
 พระยาสุริยานุวัตรเสนอต่อนายเคลคาเซว จะเอ ส่วนอื่นของหลวงพระบางฝั่งขวาไป
 ก็ได้ แต่ขอเมืองกฏสาวดีกับเมืองแก่นท้าวไว้ นายเคลคาเซวไม่ยอมให้เมืองกฏสาวดีเพราะ
 รู้ว่าเป็นเหมืองเกลือ พระยาสุริยานุวัตรเคยทราบว่ หลัฐานของ เมืองน่านที่พระยาศรี
 สหเทพเคยบอกว่า รู้ดี จะทำให้ไทยได้เปรียบที่จะเอาเมืองกฏสาวดี จึงบอกกับนายเคลคาเซ
 วว่า สำหรับเมืองกฏสาวดีให้คงไว้ก่อนจนกว่าคณะกรรมการปักปันเขตแดนจะปักปัน ข้อเสนอ
 ดังกล่าวนี้นายเคลคาเซวไม่ว่าอย่างไร⁴

ต่อมาไม่นานเมื่อนายเคลคาเซวได้ทราบว่า เมืองมโนไพรที่พระยาสุริยานุวัตร

---

*¹ กจข, ร. 5 ฝ. 19/4 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วโรปการ
 ที่ 75 16 ต.ค. 121 (1902)

² ก.

³ ก.

⁴ ก.

บอกยกให้ฝรั่งเศษ และคุยว่า 'อุดมสมบูรณ์ การคมนาคมดี ใกล้ทะเลกว่าหลวงพระบาง' นั้นแท้ที่จริง เมืองมโนไพรแห่งนั้นมีคนเพียง 200 คน หากคนเรามีได้ จึงรู้ว่าถูกพระยาสุริยานุวัตรหลอก จึงเรียกเอาเมืองเสียมราช จำปาศักดิ์เพิ่มเติมจากมโนไพร พระยาสุริยานุวัตรไม่ยอม ยอมให้แท่นมโนไพรเท่านั้น นายเกลคาเซจึงเปลี่ยนมาขอ 'ดินแดนชายทะเล และชายทะเลสาบเข้าไปในเนื้อที่ของเสียมราชน้อยหนึ่งเท่านั้น' ¹ เมื่อพระยาสุริยานุวัตรให้นายเกลคาเซกำหนดบริเวณชายทะเลที่ขอไว้ ปรากฏว่า นายเกลคาเซจะเอาตั้งแต่เมืองคราก เกาะช้าง เกาะกง ลงไป พระยาสุริยานุวัตรจึงไม่ยอม ยอมได้แค่ครึ่งหนึ่งของอ่าวตราด ซึ่งผลก็คือ ยังไม่ตกลงกัน ²

ต่อมาพระยาสุริยานุวัตรเห็นว่า การให้ฝรั่งเศษได้ดินแดนบริเวณอ่าวไทยจะเป็นอันตรายแก่ไทยได้มาก จึงขอถอนคำพูดแล้วเสนอให้จำปาศักดิ์ ซึ่งนายเกลคาเซเคยขอมาครั้งหนึ่งแล้ว นายเกลคาเซก็ใจเป็นอันมาก ถึงกับยอมให้ไทยได้ประโยชน์ในเรื่องการจดทะเบียนคนในบังคับ พระยาสุริยานุวัตรจึงเจรจาขอเขตแดนเมืองน่าน คือ ขอเมืองภูสวาก็ และเมืองแก่นท้าว ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ของหลวงพระบางฝั่งขวาไว้ โดยยอมยกบริเวณชายทะเลสาบให้กับฝรั่งเศษ ซึ่งส่วนนี้ก็ให้แก่จำปาศักดิ์นั่นเอง นายเกลคาเซก็ยอมตามนี้

ส่วนเรื่องอำนาจของเจ้าหลวงพระบางนั้น พระยาสุริยานุวัตรไม่ต้องใช้คำว่า 'King' แต่ให้ใช้ 'Chief of Luang Prabang' แทน ³ นายเกลคาเซไม่ยอม โดยอ้างว่า เกษไชยศึกมาแล้วก็ขอใช้ต่อไป เมื่อตกลงกันไม่ได้จึงใช้ 'เมืองหลวงพระบางฝั่งขวา'

ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหลวงพระบาง พระยาสุริยานุวัตรเสนอให้ใช้ 'The Relative Existing between...' แก่นายเกลคาเซไม่ยอม จึงใช้

¹ ก.

² ก.

³ ก.

'The Traditional relative' ตามที่นามเคลกาเซกองการ¹

สรุปได้ว่าในการเจรจาเรื่องเขตแดน ไทยได้เมืองกุกุสวาคี และเมือง
แกนทาวของหลวงพระบางฝั่งขวา ส่วนพระตะบอง และเสียมราฐ ไม่มีการเปลี่ยนแปลง
ส่วนที่เสียไปคือ จำปาศักดิ์รวมไปถึงมโนไพรด้วย สำหรับบริเวณฝั่งขวาทะเลสาบไปจนถึง
จันทบุรีและแหลมเสม็ดนั้น "ข้าพเจ้าก็ นายเคลกาเซก็ หากล้าไปถูกต้องไม่..."

จะเห็นได้ว่า ความต้องการในเรื่องดินแดนของฝรั่งเศสได้ขยายวงกว้างออก
ไปกว่าเดิม กล่าวคือ ในการเจรจาที่กรุงเทพฯ ก.ศ. 1899 - 1900 นั้น ฝรั่งเศสต้องการ
ดินฝั่งขวาแม่น้ำโขงตรงข้ามหลวงพระบางเท่านั้น แต่ในการเจรจารั้งนี้ ฝรั่งเศสได้
ขยายความต้องการของตนมาที่พระตะบอง และเสียมราฐด้วยเป็นครั้งแรก ยิ่งไปกว่านั้น
ฝ่ายไทยได้เสนอขอมโนไพร และจำปาศักดิ์ให้ฝรั่งเศสเป็นครั้งแรกด้วยเช่นกัน

2. ปัญหาเขต 25 กิโลเมตรและเขตอิทธิพลฝรั่งเศส

1) ปัญหา

ปัญหาเขต 25 กิโลเมตรและเขตอิทธิพลของฝรั่งเศสนี้เกิดจากสนธิสัญญา
ก.ศ. 1893 ข้อ 3, 4 และ 5 โดยเฉพาะ 2 ข้อแรกที่กล่าวว่า

"ข้อ 3 คอเวอแนเมนต์สยามจะไม่ก่อสร้างค่าน้ำก่ายคู หรือที่อยู่
ของพลทหารในแขวงเมืองพระตะบองและเมืองนครเสียมราฐ และ
ในจังหวัด 25 กิโลเมตร (625 เส้น) บนฝั่งขวาปากตะวัน แม่น้ำ
โขง"²

"ข้อ 4 ในจังหวัดซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 นั้น บรรดาการตระเวน
รักษา จะมีแต่กองตระเวนเจ้าพนักงานเมืองนั้น ๆ กับคนโซ่เป็นกำลัง
แต่เพียงที่จำเป็นแท้ และทำการตามอย่างเช่น เคยรักษาเป็นธรรมเนียม
ในพื้นนั้น จะไม่มีพลประจำหรือพลเกณฑ์สรรพควอาวุธ เป็น

¹ดู.

²พระยาราชเสนา ๑.๑. หน้า 38

พลทหารอย่างใดอย่างหนึ่ง คงอยู่ในที่นั้นด้วย"¹

สำหรับ 2 ขอนี้ ทำให้พื้นที่ในรัศมี 25 กิโลเมตรทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง ตั้งแต่อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงรายลงมามีความสำคัญจนถึงสกลนคร และเมืองเสียมราฐกับพระตะบองทั้งเมืองกลายเป็นเขาคอกทหารไปด้วย

สำหรับข้อ 5 ทำให้ฝั่งขวา 25 กิโลเมตรและ 2 เมืองดังกล่าวข้างต้นกลายเป็นเขตปลอดทหารไปด้วย เพราะข้อความของข้อ 5 แห่งสนธิสัญญา ค.ศ. 1893 ทั่ว

"...กอบเวอนแมนคัสยามจะไม่เก็บภาษีสินค้าเข้าออกในจังหวัดที่ใดกล่าวไว้ในข้อ 3 แลวนั้น จนกว่าจะโคกกลางกัน คอเวอนแมนคัสยามจะโคกาคอบแทนให้เหมือนกันในสิ่งของที่เกิดจากจังหวัดที่กลาวนี้สืบไป"²

ในข้อนี้แม้จะกล่าวว่า ภายใน 6 เดือน รัฐบาลทั้งสองจะไต่ทำการตกลงเรื่องการค้าและภาษีอากร แต่ในทางปฏิบัติปรากฏว่า ไม่มีการเจรจาในเรื่องเขตปลอดภาษีแต่ประการใด จนสิ้นรัชกาลที่ 5 ต่อมาใน ค.ศ. 1925 ก็ในปลายรัชกาลที่ 6 จึงได้มีการเจรจากกลงในเรื่องนี้³

สำหรับเขตอิทธิพลของฝรั่งเศสกินความมากกว่าเขต 25 กิโลเมตร หรือเมืองพระตะบอง เสียมราฐ ถือกินเนื้อที่ 'ฝั่งขวาแม่น้ำโขง' หรือภาคอีสานของไทย ทำให้ของฝรั่งเศสในการขยายอิทธิพลได้เริ่มตั้งแต่ ค.ศ. 1894 โดยในปีนั้นจะขอตั้งสถานกงสุล 4 แห่ง คือ ที่อุบลราชธานี หนองคาย, เชียงของ, จำปาศักดิ์ อีก 2 แห่งในมณฑลเขมร คือ ที่พระตะบอง และเสียมราฐ กับที่กรุงเทพฯ อีก

¹ ญ.

² ญ.

³ ญ. หน้า 94 - 95, 102

1 แห่ง รวม 7 แห่ง แต่ละแห่งจะมีคน 6 คน เพราะที่พระตะบองกับเสียมราฐจะใช้กงสุล
คนเดียวกัน ในทางปฏิบัติปรากฏว่า ฝ่ายฝรั่งเศสไม่มีตัวบุคคลพอสำหรับมาตั้งเป็นกงสุล
จึงปรากฏว่า ในตอนแรกมี 'ม.โรแลนด์' เป็นกงสุลประจำพระตะบองอยู่คนเดียว ส่วน
เมืองอื่น ๆ ยังไม่ได้ตั้ง¹ สืบเนื่องจากการตั้งสถานกงสุลนั้น ฝรั่งเศสได้รับตามสนธิสัญญา
ค.ศ. 1893 ที่กล่าวว่า

"ข้อ 8 คาเวอนแนตต์ฝรั่งเศสจะตั้งกงสุลในที่ใด ๆ ซึ่งจะคิด
เห็นว่า เป็นการสมควรแก่ประโยชน์ของกบฏอยู่ในความป้องกันของ
ฝรั่งเศส และมีที่เมืองนครราชสีมาและเมืองนานเป็นต้น"²

แต่เขตอิทธิพลของฝรั่งเศสที่ปรากฏเป็น 'นัย' ซึ่งรู้จักโดยทั่วไปคือ เขต
อิทธิพลที่ปรากฏในข้อตกลงอังกฤษ - ฝรั่งเศส ค.ศ. 1896 (Anglo-French Agree-
ment of 1896)³ ในข้อตกลงดังกล่าวเป็นการประกันว่า อังกฤษหรือฝรั่งเศส หรือ
ประเทศที่สามจะไม่ใช้กำลังเข้ายึดดินแดนลุ่มแม่น้ำเพชรบุรี แม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำท่าจีน
แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำบางปะกง และสาขาของแม่น้ำดังกล่าว และดินแดนชายฝั่งทะเล
ตั้งแต่เมืองกำเนินคนพูน ถึงเมืองแกลง นอกจากนี้ที่กล่าวมานี้ ข้อตกลงฉบับนี้ยังได้บ่งชี้
ว่า ข้อตกลงนี้ไม่รวมไปถึงสิทธิหรือผลประโยชน์ที่ฝรั่งเศสได้รับจากสนธิสัญญา 3 ตุลาคม
1893 ในเรื่องการเดินเรือในแม่น้ำโขง และเขต 25 กิโลเมตร ซึ่งจุดนี้เองเป็นช่อง
โหวให้ฝรั่งเศสแทรกแซงอิทธิพลเข้ามาได้ เช่นเดียวกับขลอมลายุใต้เมืองกำเนินคนพูน
ลงไปเป็นเขตอิทธิพลของอังกฤษ

ตามสัญญาฉบับ ไทย - อังกฤษ ค.ศ. 1897 ทำให้ได้เมืองกำเนินคนพูน
ลงไปเป็นเขตอิทธิพลของอังกฤษโดยสมบูรณ์ เพราะในสัญญาดังกล่าวไทยจะยกเขต

1 กจข, ร. 5 แผ่น ๘. 18.2/2 กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรประการ - พระองค์
เจ้าสวัสดิโสภณ สำเนาที่ 2/18623 2 ก.พ. 113 (1895)

2 พระยาราชเสนา อ.ก. หน้า 38

3 โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวกหน้า (27) - (28)

ดังกล่าว ซึ่งเป็นดินแดนของไทยให้ประเทศใด หรือให้ประเทศใด มีผลประโยชน์ไม่ได้ นอกจากจะได้รับความยินยอมจากอังกฤษ แต่เขตอิทธิพลของฝรั่งเศสตลอดจนข้อตกลง ก.ศ. 1896 ไทยปฏิเสธไม่ยอมรับด้วย เพราะเป็นการตกลงระหว่าง 2 ชาติ (คือ อังกฤษ - ฝรั่งเศส) ซึ่งไทยไม่ไถ่กู้เห็นด้วย

ท่าทีของฝรั่งเศสในการต้องการเขตอิทธิพลดังกล่าวหาได้มีแต่เพียงแสดง ออกในสัญญา 2 ฉบับ (1893, 1896) เท่านั้นไม่ แต่ฝรั่งเศสได้พยายามทำให้ไทยและ ประเทศอื่น ๆ เห็นว่า ฝรั่งเศสมีอำนาจอยู่ในเขตอิทธิพลของตน กล่าวคือ ราชทูต ฝรั่งเศสประจำประเทศไทยได้มีหนังสือถึงกระทรวงการต่างประเทศไทย มีความว่า ฝรั่งเศสแสดงความรังเกียจชาวต่างประเทศที่เข้าไปทำงานบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ฝรั่งเศส ซึ่งมีอังกฤษ ญี่ปุ่น เกาหลี และเยอรมัน ใน Memorandum ของนายโคลบูเกาสกี (Klobukowsky) ราชทูตฝรั่งเศสที่มีมาถึงเสด็จในกรมฯ เสนาบดีต่างประเทศ ได้ระบุ ไว้ว่า ชาวอังกฤษ 2 คน คือ นายเทาวเวอร์ (Tower) และนายแฮมิลตัน (Hamilton) ชาวญี่ปุ่น คือ นายอินากากิ (Inagaki) 1 คน ชาวเกาหลี ซึ่งเป็นทหารแต่มาช่วยฝึก คำรวจภูธรให้แก่ไทย กับชาวเยอรมันไม่ได้บอกชื่อ ราชทูตได้กล่าวถึงข้อตกลงอังกฤษ - ฝรั่งเศส ก.ศ. 1896 แสดงสิทธิของฝรั่งเศสในฝั่งขวาแม่น้ำโขง¹ และกล่าวอีกว่า

"มีกำปั่นเยอรมันได้ไปชุกถนนเซชั่น รถไฟต่อรัฐบาลสยามจะทำ รถไฟทางแถบตอนสายใหญ่ตั้งแต่เมืองนครราชสีมา ขึ้นไปรับสินค้าถึง แม่น้ำแห่งหนึ่งเรียกว่าน้ำม่น การนี้เป็นการที่จะแย่งไปรับสินค้ามา ลงสู่เลี้ยวทางกรุงเทพฯ เป็นการกีดผลประโยชน์ของฝรั่งเศส ที่จะ โค้ดทางแม่น้ำโขงไป คอเวอนแมนฝรั่งเศสจึงตั้งใจจะยอมไม่ได้เป็น อันขาด..."²

¹ กจข, ร. 5 ผ.1/38-53 M. Klobukowsky - Prince Devawongse
19 พ.ค. 1902

² ฎ. และ กจข, ร. 5 ผ.1/38-53 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวง
เทวะวงศ์วโรปการ ที่ 24 มี.ย. 121 (1902)

ทางกระทรวงการต่างประเทศไทยก็ตอบไปว่า ข้อตกลงอังกฤษ - ฝรั่งเศส ค.ศ. 1896 ไทยไม่รู้ไม่เห็นด้วย จึงไม่อาจรับรู้ได้ และในสนธิสัญญา ค.ศ. 1893 และข้อตกลงฉบับดังกล่าวก็ไม่มีตรงไหนที่บอกว่า ฝ่ายของแม่น้ำโขงเป็นเขตอิทธิพลของ ฝรั่งเศส และการที่ฝรั่งเศสจะกีดกันชาวต่างประเทศ (ที่ไม่ใช่ชาวฝรั่งเศส) ก็จะเป็น การขัดกับสนธิสัญญาที่ไทยกับนานาประเทศในข้อที่เรียกว่า 'The most favoured nation clause'

ทางฝ่ายราชทูตฝรั่งเศสเมื่อได้รับหนังสือฝ่ายไทยก็กล่าวก็แสดงความสงสัย ว่าสัญญาที่ไทยอ้างนั้นมีจริงหรือเปล่า¹ จนกระทรวงการต่างประเทศต้องลอกสัญญาที่ไทย ทำกับนานาประเทศส่งไปให้ราชทูตฝรั่งเศสดู ปรากฏว่ามีถึง 11 ประเทศ คือ เคนมาร์ก เนเธอร์แลนด์ เยอรมัน สวีเดน นอร์เวย์ เบลเยียม ออสเตรีย-ฮังการี สเปน อังกฤษ อิตาลี ปอร์ตุเกส รวมฝรั่งเศสเองด้วยเป็น 12 ประเทศ บางประเทศก็มี หลายฉบับที่เกี่ยวข้องกับ 'The most favoured nation clause'²

ปัญหาที่เกิดจาก 'เขต 25 กิโลเมตร' และ 'เขตอิทธิพล' ซึ่งทั้งไทย และฝรั่งเศสก็ทราบก็ถึงแก่ภายหลังที่ทำสนธิสัญญา 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 คือปัญหา ความไม่สงบในเขต 25 กิโลเมตร ดังนั้น ในปีต่อมา (1894) ไทยกับฝรั่งเศสจึงตกลง ตั้งข้าหลวงพิเศษไปประจำที่พระตะบองตามหนังสือสำคัญลงวันที่ 31 สิงหาคม ค.ศ. 1894³ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณลงนามฝ่ายไทย นายฮาโนโตซ์ (M. Hanotaux) รัฐมนตรีต่างประเทศฝรั่งเศสลงนามฝ่ายฝรั่งเศส ในหนังสือสำคัญดังกล่าว ขอมรับว่าเกิด

---

¹ กจข, ร. 5 ผ.1/38-53 Paul Dutasta- Prince Devawongse
No. 4 18 July 1902

* ² กจข, ร. 5 ผ.1/36-53 กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ - ร. 5
ที่ 41/4228 21 ก.ค. 121 (1902)

³ กจข, ร. 5 ผ.18.2/4 หนังสือสำคัญเรื่องข้าหลวงพิเศษระงับเหตุชาย
แดน ร.ศ. 112-115

ความไม่สงบใน "เขต 25 กิโลเมตร" และพระตะบอง เสียมราฐ ข้างหลวงฝ่ายฝรั่งเศส ในคณะกรรมการผสมไทย - ฝรั่งเศส คือ ม.โรลันด์ ข้างหลวงฝ่ายไทย คือ พระศกดา พิเศษวรฤทธิ (เดิมเป็นผู้ว่าราชการเมืองเสียมราฐ)¹

2) การเจรจาต่อรอง

ในการเจรจาที่กรุงปารีส ซึ่งกระทำกันอย่างจริงจัง ใน ค.ศ. 1902 นั้น ฝ่ายไทยพยายามเจรจาขอยกเลิกข้อ 3, 4 ของสนธิสัญญา ค.ศ. 1893 ส่วนฝ่ายฝรั่งเศส พยายามจะเอาเมืองเสียมราฐ พระตะบอง และขยายอิทธิพลเข้ามาในฝั่งขวาในเรื่องการ ลงทุนและทหาร

(1) การยกเลิกข้อ 3, 4 ของสนธิสัญญา 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893:

ในเรื่องการยกเลิกข้อ 3, 4 ตามสนธิสัญญา 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 พระยาสุรียานุวัตรได้ชี้ให้เห็นว่า ผลของการที่ไทยไม่อาจส่งกำลังเข้าไปในเขต 25 กิโลเมตร และพระตะบอง เสียมราฐ ทำให้บริเวณดังกล่าว "...เป็นที่อาศัย (อาศัย) แห่งโจรผู้ร้ายเกิดขึ้นเป็นกบฏวุ่นวาย ทำให้มีความลำบากขึ้นแก่ฝ่ายไทยและฝรั่งเศส เท่ากัน..."² คำชี้แจงนี้ทำให้นายเคลกาเซเห็นจริงและรับว่าจะยกเลิกข้อ 3, 4 ในสนธิสัญญา ค.ศ. 1893 เสีย³

ผลจากการยกเลิกข้อ 3, 4 ในสนธิสัญญาดังกล่าวจะทำให้ไทยมีสิทธิที่จะ ส่งทหารเข้าไปในเขต 25 กิโลเมตร และเมืองพระตะบอง กับเมืองเสียมราฐ แต่ถึง อย่างไรฝ่ายฝรั่งเศสก็ยังตั้งเงื่อนไขในเรื่องนี้ว่า "พลทหารซึ่งจะได้ไปรบกเกล้าไปรค

* 1 กจร, ผ.10.2/4 กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ และโยเซฟ บิลองส์กี - พระยาภาณุราชวรดิษฐ์ 16 ก.พ. 113 (1894) และหน้า

* 2 กจร, ร. 5 ผ.19/2 พระยาสุรียานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ ที่ 54 9 ก.ย. 121 (1902)

* 3 กจร, ร. 5 ผ.19/2 พระยาสุรียานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ ที่ 54 9 ก.ย. 121 (1902)

กระหม่อมให้ส่งไปประจำในเขตแคว้นแคว้นน้ำตกแม่โขงข้างฝ่ายกรุงสยามนั้น จะเป็น
พลทหารชาติไทยและอยู่ในไต่บังกับประชาชนนายทหารชาติไทยเสมอ"¹ เหตุที่ฝรั่งเศสตั้ง
เงื่อนไขเช่นนี้ก็เพราะฝรั่งเศสมีความเกรงกลัวอิทธิพลของชาติอื่น โดยเฉพาะอังกฤษจะ
เข้าไปในแดนนี้²

(2) เรื่องพระตะบอง - เสียมราฐ

ในเรื่องพระตะบอง และเสียมราฐนั้น ฝ่ายฝรั่งเศสได้แสดงเจตจำนง
ไว้ว่า

"...Delcasse แสดงความต้องการเป็นของฝรั่งเศสเสีย
ทีเดียว โดยอ้างว่าตามสนธิสัญญา ค.ศ. 1893 ข้อ 3, 4 ห้าม
ไทยส่งทหารหรือมีป้อมภายใน 2 เมืองนี้ เพราะต้องการให้เมือง
ทั้ง 2 มีการปกครองตนเองมากขึ้น ไม่ต้องการให้ไทยข่มเหงชาว
เขมร ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในทั้ง 2 เมือง และกล่าวหาไทยว่าหลัง
ทำสัญญา 1893 ไทยปกครองรวบรัดเช่น การเก็บภาษี การ
ปกครอง ก็ส่งคนจากกรุงเทพฯ ออกไป ไม่ตรงกับเจตนารมณ์
ของสัญญากังกล่าว"³

พระยาสุริยานุวัตรได้ชี้แจงเรื่องนี้ต่อฝ่ายฝรั่งเศสว่า

"...ดินแดนทั้ง 2 เมืองเป็นของไทย ซึ่งฝรั่งเศสก็ยอมรับตาม
สนธิสัญญา 1867 แม้ในสนธิสัญญา 1893 ก็ไม่มีกรงโทษที่ห้าม
ไทยปกครอง นอกจากห้ามไม่ให้ส่งกองทหารเข้าไปเท่านั้น และ
จุดมุ่งหมายของไทยก็ไม่อยากจะส่งทหารเข้าไป แต่ต้องการ
ปกครองให้รัดกุมยิ่งขึ้น เพื่อไม่ให้กระทบกระเทือนกับประเทศ

¹ กจข, ร. 5 ผ. 19/4 สนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส 7 ค.ศ. 121 (1902)

² กจข, ร. 5 ผ. 19/1 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ
ที่ 75 16 ค.ศ. 121 (1902)

³ อ.

ที่ติดกับไทย คือ ฝรั่งเศส ความจริงไม่ใช่แค่เมืองทั้ง 2 เท่านั้น
ที่ไทยเปลี่ยนแปลงการปกครอง แต่ก็ได้เปลี่ยนแปลงไพร่กุ่มขึ้น
ในหัวเมืองปักษ์ใต้และภาคเหนือด้วย ส่วนในเรื่องภาษานั้น ตาม
สัญญาห้ามการเก็บภาษีขาเข้าขาออก ห้ามภาษียาสูบอื่น
ไม่..."¹

เท่าที่ในความตกลงของฝรั่งเศสต่อเมืองทั้งสองหาได้ยอมจำนวนต่อเหตุผล
ของฝ่ายไทยไม่ แต่เหตุที่ฝรั่งเศสยอมเพราะว่า มีข้อเสนอของไทยที่จะให้สิ่งอื่น ๆ ที่เป็น
ประโยชน์ต่อฝรั่งเศส เช่น มโนไพร จำปาศักดิ์ ฝ่ายฝรั่งเศสจึงได้ยอม

จะเห็นได้ว่า ในการเจรจาเพื่อทำสัญญา ก.ศ. 1902 ฝรั่งเศสเริ่มพุ่ง
ความสนใจมายังมณฑลเขมร คือ พระตะบอง และเสียมราฐเป็นครั้งแรก ฝ่ายไทยปฏิเสธ
ความตกลงของฝรั่งเศสในพระตะบอง และเสียมราฐอย่างแข็งขัน แต่ถึงอย่างไร ฝ่าย
ไทยก็โอนอ่อนที่จะให้หลวงพระบางฝั่งขวา มโนไพร และจำปาศักดิ์แทนมณฑลเขมร

(3) เรื่องตำรวจภูธร

ในเรื่องตำรวจภูธรนั้น นายเคลกาเชตถือว่า ลักษณะของตำรวจภูธรเป็น
ทหาร มากกว่าตำรวจ เหตุที่นายเคลกาเชตอ้างถึงในเรื่องนี้ ก็เพราะฝ่ายฝรั่งเศส
พยายามทุกวิถีทางที่จะขจัดอิทธิพลทางทหารของชาติอื่น ๆ แม้แต่ชาติไทยเอง แยกในที่สุด
นายเคลกาเชตก็ตกลงให้มีทหารชาติญวนมารักษา ซึ่งเป็นครุฑตำรวจภูธรของไทยมาก่อนหน้า
นี้หลายปี แล้วทำการฝึกตำรวจภูธรไป² แต่มีเงื่อนไขว่า

"...ถ้ารัฐบาลสยามปรารถนาจะเปลี่ยนนายทหาร เหล่านี้ ให้
นายทหารต่างประเทศของชาติอื่น รัฐบาลสยามจะปรึกษาหารือตกลงกัน
กับคาเวอนแมนฝรั่งเศสเสียก่อน..."³

¹ ก.

² ก.

* ³ กข, ร. 5 ผ. 19/4 สนธิสัญญาสยาม - ฝรั่งเศส จ.ท.ค. 121

ซึ่งฝ่ายไทยก็เห็นว่าไม่มีทางอื่นที่จะดีกว่านี้ จึงได้ยอมให้ เติมข้อความดังกล่าวข้างบนลงในสัญญาเพื่อเอาใจนายเคลคาเซในข้ออื่น ๆ ที่ไทยจะขอเติมลงในสัญญา

(4) เรื่องการโยธาและการลงทุน

การโยธาในบริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขง เป็นปัญหาที่ถกเถียงกันมากตั้งแต่ในกรุงเทพฯ แล้ว ในการเจรจาที่ปารีส นายเคลคาเซเสนอว่า

"...ในการโยธาทั้งปวงของรัฐบาลคือ ทางรถไฟ ถนน คลอง ฝายอุทกธารเรือ เป็นต้น จะไม่ให้เงินทุนเงินกู้ ภาษี เจาพนักงานทำการก่อสร้าง และจัดการทั้งปวง ซึ่งเป็นเงินหรือเชนคนของทางประเทศใดประเทศหนึ่ง นอกจากเงินและทองของประเทศฝรั่งเศส..."¹

พระยาสุรียานุวัตร เห็นว่า การจะให้ฝ่ายไทยยอมฝรั่งเศสในเรื่องการโยธาคตามที่ขอมา ฝ่ายไทยยอมให้ไม่ได้ พร้อมทั้งให้เหตุผลว่า

"คือว่าถ้าไทยไม่มีเงินจ้างพนักงานไทยพอที่จะใช้ทำการโยธาคตามลำพัง แล้วถ้าจะกองโซพนักงานทางประเทศแล้ว ห้ามไม่ให้เอา หูล (ทุน) แลคนจากประเทศอื่น นอกจากประเทศฝรั่งเศสแห่งเดียว นั้น เห็นควรยกเลิกว่า เป็นหนทางที่จะให้ฝรั่งเศสปกครองในที่นั้นได้ ถ้าไทยจะกองโซหูล (ทุน) ถาคคนทางประเทศเมื่อใด จาเราจะ กองไปหาที่เมืองฝรั่งเศสแห่งเดียวแล้ว เราจะถูกเลือกอกเบี้ยแลคจางอย่าง เรียวแรงจึงจะทำได้ เพราะไม่มีชาติอื่นใดจะมาแข่ง ประมณ (ประมณ) ให้เขาไทยเห็นราคาในในเมืองฝรั่งเศสแพงเกินไป กำลังก็จำเป็นจะตองยกเวน การโยธาเหล่านั้นเสียทีเดียว จะเป็นการขาดผลประโยชน์นานเมืองไปไคมาก...

แต่เพียงเรื่องเงิน ถาคคนที่กล่าวมาแล้วนั้นก็เป็นการชักชวนอยู่แล้ว แต่นี้ถึงว่า ถ้าเรายอมทำสัญญาเชนนุ ให้ฝรั่งเศสได้ ก็เสมอ กับที่เรายอมในสัญญาโดยตรวงว่า ในแผนดินน้ำตกแม่โขงฝั่งขวานั้น

¹ กช, ร. 5 ผ. 19/1 พระยาสุรียานุวัตร - กรมหลวงเทเวธวงศ์โรปการ

อยู่ในจังหวัดไอวาศของฝรั่งเศสทั้งสิ้น (French Sphere of Influence) เป็นการรายเบียดกันมาก ... และถ้าเห็นว่าจะเป็น การไม่ร้ายแรง เช่นนั้นอยู่ รัฐบาลอยาก จะนอนตามจริง ก็จะทำสัญญาเช่นนั้นได้ไม คิคควยขอสัญญาที่เรา ใดทำไว้กับนานาประเทศทั่วไปว่า ถ้าให้ผลประโยชน์พิเศษแก่ ประเทศใด ๆ ชาติใด ก็จะขอให้แกชาติอื่น ๆ ควยให้เสมอ หนากัน..."¹

นายเคลคาเซได้โต้แย้งเหตุผลของไทยในวรรคแรกว่า เขาไม่เห็นด้วยว่า การจะเป็นอย่างนั้น แคกลับเห็นว่า เป็นความปรารถนาดีของฝรั่งเศส "...ที่มีความเชื่อ เพื่อช่วยจัดการให้ไทยหาทุล และราคาในเมืองฝรั่งเศส ได้ตามราคาอันสมควรในตลาด แล้ว รัฐบาลสยามคงจะได้ราคาที่ถูกกว่าประเทศอื่นเสมอ เพราะในเมืองฝรั่งเศสมีทุล (ทุ่น) มากกว่าที่อื่น ๆ ทั้งสิ้น..."² ส่วนในวรรคที่สองนั้น นายเคลคาเซว่า ถ้าฝ่ายไทย กลัวว่าจะเป็น การยอมรับ 'ไอวาศ' ของฝรั่งเศสก็ไม่คง เกมคำว่า 'ไอวาศ' ลงไปก็ได้ ส่วนวรรคสุดท้ายที่ว่า ชัดกับ 'The most favoured nation clause' นั้น เขาไม่ เห็นว่า ที่กล่าวไว้เช่นนั้น จะไปเกี่ยวข้องกับ 'The most favoured nation clause' ไม่ การโต้เถียงนี้อาจจะลงเอยกันได้ เพราะนายเคลคาเซถือว่า ข้อนี้เป็นข้อสำคัญที่ เขาจะได้จากฝ่ายไทย เหมือนเรื่องหลวงพระบางฝั่งขวา ซึ่งเป็นข้อสำคัญของฝ่ายไทย ข้อหนึ่ง ในที่สุดเมื่อนายเคลคาเซเห็นว่า ไทยมีท่าทีจะไม่ยอมฝรั่งเศสในเรื่องการ โยธา และการลงทุนนั้น นายเคลคาเซจึงรู้ว่า ถ้าไม่ตกลงในข้อนี้จะเลิกเจรจาด้วย³ ซึ่งก็ได้ ผลคือ พระยาสุริยานุวัตร คงให้ฝรั่งเศสเพิ่มเติมว่า

"...แม้ว่าจะทำการ เหลานี้ (การโยธา) ไปมิได้แล้วโดย ลำพัง เยาวพนักงานไทยกับเงินทุนของไทย รัฐบาลสยามจะปลุกษา

¹ก.

²ก.

³ก.

ให้ตกลงกับเคาเวอนแมนต์ฝรั่งเศส..."¹

พระยาสุริยานุวัตร เห็นว่า ที่ยอมให้ฝ่ายฝรั่งเศสเก็บข้อความดังกล่าวขึ้นเพราะ
เห็นว่า เมื่อกว่าข้อความในตอนแรก เมื่อประเทมหาอำนาจใดจะมาลงทุนใน 'เขต
อิทธิพล' นี้ ก็ให้มหาอำนาจนั้นไปตกลงกับฝรั่งเศสทีเดียว ซึ่งคงจะพูดกันง่าย ๆ กว่าที่
ไทยจะไปพูดกับฝรั่งเศสให้ยอมให้ประเทมหาอำนาจนั้นเข้ามาลงทุนได้ แต่อย่างไรก็ตาม
พระยาสุริยานุวัตร ก็ออกทำการโยชานนิตต่าง ๆ จาก 5 ชนิด คือ การสร้างทางรถไฟ
การสร้างคลอง การสร้างท่าเรือ การสร้างถนน การสร้างระบบโทรเลข และ "อื่น ๆ"
ให้เหลือเพียง 3 ชนิด คือ 'การสร้างทางรถไฟ, ก่อสร้างท่าเรือ' นายเคลคาเซ
ยอมตามที่ฝ่ายไทยขอ แต่คำที่พระยาสุริยานุวัตรขอให้ใจคำว่า 'Construction' แทน
คำว่า 'execute' นายเคลคาเซไม่ยอม เพราะต้องการให้คลุมไปถึงทั้งการก่อสร้างและ
'การดำเนินการ' ให้งานนั้นดำเนินไปอีกด้วย² จึงเป็นอันว่า ในเรื่อง 'การโยธา'
ไทยเสียเปรียบฝรั่งเศสมาก แต่ไม่ถึงกับผูกมัดเสียทีเดียว

3. ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศส

เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ถูกเถียงกันมาก และออกจะเอนเอียงกันทั้งสองฝ่าย
พระยาสุริยานุวัตรรายงานว่

"...มองซีเออร์เคลคาเซ ก็มีความเบื่อหน่ายอยู่เท่ากับข้าพ
พุทธเจ้าเหมือนกัน ยังชำระรายที่ยังมีความละเอียดแทนชวาคิของตัวที่ใด
เอื้อมยาวสาวยี่จะคึกเฝ้าคนไทยแท้ ๆ ไปเป็นคนฝรั่งเศส โดยอัน
มิชอบธรรมนั้นอีกชั้นหนึ่งด้วย มงซีเออร์เคลคาเซเคยได้รับการ
ประทักษิณของข้าพเจ้าในเรื่องการจดทะเบียนนอกรายเร็วแรง

* 1 กช, ร. 5 ผ. 19/4 สนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส 7 ต.ค. 121 (1902)

2 ก.

3 ก.

อยู่เสมอเพียงใด และรู้สึกว่ายไทยมีความแค้นเคืองฝรั่งเศษในเรื่อง
ความยุติธรรมที่เขาโคประพุดิมานันลึกลงเพียงใด..."¹

ปัญหาเรื่องการจดทะเบียนคนในบังคับสร้างควมไม่พอใจให้ฝ่ายไทยมาก
เพราะฝรั่งเศษรับจดทะเบียนโดยไม่สอบสวนว่า คน ๆ นั้นเป็นผู้ที่สมควรจะจดทะเบียน
เป็นคนในบังคับฝรั่งเศษได้หรือไม่ จึงมีผู้ไปขอจดทะเบียน ณ สถานกงสุลฝรั่งเศษ เพื่อ
จะได้สิทธิคุ้มกันตามกฎหมายฝรั่งเศษ บางคนมีคดีติดตัว เห็นท่าจะแพ้ก็ไปขอจดทะเบียน
ณ สถานกงสุลฝรั่งเศษ เช่น 'คดีนายหรง' ซึ่งเกิดที่กรุงเทพฯ นี้เอง เมื่อเกิดคดีลัก
ทรัพย์ นายหรงซึ่งเป็นจำเลยก็ไปขอจดทะเบียนเป็นคนคนในบังคับฝรั่งเศษ เพื่อให้พ้น
อำนาจศาลไทย ฉะนั้น เรื่องจดทะเบียนคนในบังคับฝรั่งเศษจึงเป็นเรื่องฝ่ายไทยไม่อาจ
โอนอ่อนตามฝรั่งเศษได้²

1) ขอบข่ายของคนในบังคับฝรั่งเศษ

ข้อควรระวังปัญหาคนในบังคับข้อแรกคือ ขอบข่ายของคนในบังคับฝรั่งเศษ ซึ่ง
พระยาสุริยานุวัตร เสนอคอนาย เกลคาเซว³

"...ชาวเอเชียที่เกิดในเมืองขึ้นฝรั่งเศษ และบุตรของคน
เหล่านั้น เรา (ไทย) ยอมรับว่าควรจะได้รับความปลอดภัยของ
ฝรั่งเศษ แะหลานของคนเหล่านั้น และชาว เมืองทั้งหลายที่โคเขา
มาตั้งอยู่ในเมืองไทย เมื่อก่อนเวลาเมืองเหล่านั้นโคเป็นเมืองขึ้น
ของฝรั่งเศษ พนจากความปลอดภัยของฝรั่งเศษสิ้น ชาว เมือง เขมร

¹ ก.

² ก.

* ³ กข, ร. 5 ผ. 18.2_2 กรมหลวงเทเวธวงศ์โรปการ - นายปิเลงสะกั

กองอยู่ตามข้อบังคับของข้อ 5 ในหนังสือสัญญาปี 1867..."¹

ฝ่ายฝรั่งเศสยอมตามข้อเสนอของไทย ซึ่งข้อนี้แสดงให้เห็นว่า ไทยยื่นกรณตามความเห็นเดิมคล้ายกับความเห็นในการเจรจาในปี ค.ศ. 1899 - 1900 ที่กรุงเทพฯ และฝ่ายฝรั่งเศสก็ลดความตึงการลงมาจากที่เคยขอใน ค.ศ. 1899 - 1900

2) การตรวจบัญชี

ฝ่ายไทยได้ขอสิทธิในการตรวจบัญชีคนที่มาจดทะเบียนกับฝรั่งเศสว่า คนที่มาจดทะเบียนมีคุณสมบัติถูกต้องตามข้อ 5 ของสนธิสัญญาหรือไม่ ถ้าฝ่ายไทยค้นพบว่าผู้มาจดทะเบียนไว้ไม่ถูกต้องตามเงื่อนไขดังกล่าว ก็จะเสนอรายชื่อผู้นั้นไปให้ฝรั่งเศสพิจารณาอีก "เพราะฉะนั้น ถ้าฝรั่งเศสยังไม่ได้อำนาจมาให้เราตรวจจนได้ยอมรับแล้วใช้ได้ แม้มีความคิดขึ้นก่อนนั้น เรา (ไทย) สงสัยเล็กน้อยว่า จะไม่รับว่าเป็นคนอยู่ในป้องกันฝรั่งเศสพลางก็ได้...."²

ข้อนี้มีลักษณะเช่นเดียวกับความตึงการของฝ่ายไทย ในการเจรจาทันทีก่อนใน ค.ศ. 1899 - 1900 แตกต่างกับครั้งก่อนตรงที่ฝ่ายฝรั่งเศสยอมฝ่ายไทยอย่างง่ายดาย

3) คนจีนกับการจดทะเบียนเป็นคนในบังคับ

ปัญหาคนจีนในบังคับฝรั่งเศสนั้น ก่อความยุ่งยากให้กับฝ่ายไทยมาก ฝรั่งเศส

¹ ก.

ในข้อ 5 ของสัญญา 1867 กล่าวว่า "ถ้าคนในบังคับไทยทำผิดกฎหมายในที่เมืองเขมร เจ้าพนักงานเขมรจะทำโทษโดยยุติธรรมตามกฎหมายฝ่ายเขมร ถ้าคนอยู่ใต้บังคับเขมรทำผิดกฎหมายในเมืองไทย จะทำโทษตามกฎหมายไทยโดยยุติธรรม"

✱

² กข, ร. 5 ผ. 19/4 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศวงศ์วโรปการ
ที่ 75 16 ต.ค. 121 (1902)

รับคนจีนจดทะเบียนไว้เป็นอันมาก¹ ฝ่ายไทยขอรับรองให้เลิกล้มทั้งคนที่จดทะเบียนก่อนแล้ว และคนที่จะมาจกต่อไป นายเคลคาเซอ้างว่าประเทศฝรั่งเศสเป็นประเทศใหญ่ ถ้าทำ คังนั้นจะเป็นที่ปยศอดสู่มาก จึงขอให้คนที่จดทะเบียนอยู่แล้ว อยู่ในป้องกันของฝรั่งเศส ต่อไป ข้อที่ฝรั่งเศสขอเดิมอีกมีใจความว่า

"ในการที่เกี่ยวกับอำนาจศาลนั้น พวกจีนเหล่านี้ต้องอยู่ในบังคับของกฎหมายไทย และกองศาลไทยพิจารณาความของจีนเหล่านั้น แต่อย่างไรก็ดี ผู้แทนสถานกงสุลหรือผู้แทนสถานทูตคนใดคนหนึ่งก็จะมีอำนาจที่จะขอกล่าวหาว่าพยาน และไปอยู่ในศาลเพื่อพิจารณาคัดสินความของจีนเหล่านั้นได้..."²

เมื่อฝ่ายไทยขอเช่นนั้น นายเคลคาเซก็ยอมให้ ฉะนั้น พระยาสุรียานุวัตร จึงยอมให้คนจีนที่จดทะเบียนไว้แล้วอยู่ในป้องกัน เพราะเห็นแก่อ่อนแอหรือช **ฯศ**³

ในข้อนี้จะเห็นว่า ความต้องการของฝ่ายไทยยังคงเดิมเช่นเกี่ยวกับความต้องการของไทยเมื่อครั้งเจรจาใน ค.ศ. 1899 - 1900 ซึ่งในครั้งนั้นฝ่ายฝรั่งเศสปฏิเสธคำขอของไทย มาในครั้งนี้ ฝรั่งเศสแสดงท่าทีแบบแบ่งรับแบ่งสู้ คือ ยินยอมเลิกล้มการจดทะเบียนจีนต่อไป สำหรับคนจีนที่จดทะเบียนอยู่แล้ว ก็ยอมให้อยู่ในบังคับกับฝรั่งเศสต่อไป แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ฝ่ายฝรั่งเศสก็เป็นฝ่ายยอมไทยมากกว่าในแง่ที่ว่า ยอมให้คนจีนที่จดทะเบียนไว้แล้ว อยู่ในกฎหมายไทย ซึ่งลักษณะของฝ่ายฝรั่งเศส ที่จะยอมฝ่ายไทยง่าย ๆ เช่นนี้ไม่เคยปรากฏมาก่อน

แต่อย่างไรก็ตาม นายเคลคาเซก็ยังขอ 'The most favoured nation'⁴ ในข้อที่เกี่ยวกับคนในบังคับด้วยคือ ขอว่า

* ¹ประมาณ 1000 คน รายละเอียด ดู พลุล อังกันท์ บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว น. 83

²ดู.

* ³กจร, ร. 5 ผ. 19/1 พระยาสุรียานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ ที่ 54 9 ก.ย. 121 (1902)

⁴คือ ชาติที่ได้รับอนุเคราะห์ยิ่ง

"...ในการที่เกี่ยวกับการอนุญาตให้ชาวเอเชีย ซึ่งมีได้เกิดใน
ดินแดนที่ทุกอยู่ในอำนาจ หรือดินแดนที่อยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศส
เป็นอันอยู่ในป้องกันของฝรั่งเศสได้นั้น เราเวอนุ่มนตรีบีปิจิจะไกรับ
อำนาจเท่าที่เกี่ยวกับอำนาจ ซึ่งกรุงสยามจะยอมให้แก่ประเทศหนึ่งประเทศ
ใดในการอาณา..."¹

ถ้าขอกิ่งกว่านี้ฝ่ายไทยยอมตกลง

จะเห็นได้ว่าในส่วนที่เกี่ยวกับปัญหาหนานยังกับ ฝ่ายไทยได้เปรียบฝรั่งเศส
อย่างน้อยก็ในเรื่องก๊วเจิน กนเขมร (เท่ากับที่ไทยได้ในสัญญา ก.ศ. 1867) และอำนาจ
การตรวจบัญชีคนที่จดทะเบียนเป็นชนในบังคับฝรั่งเศส แต่ส่วนอื่นไทยยังเสียสิทธิการศาล
ตามสัญญา ก.ศ. 1856 ข้อ 8 และ ข้อ 9 อยู่เช่นเดิม การที่ฝรั่งเศสยอมให้ฝ่ายไทย
ได้เปรียบเป็นบางเรื่องดังกล่าวมานี้ ไม่ใช่เพราะฝรั่งเศสเห็นแก่ความยุติธรรม แต่เพราะ
ไทยยกดินแดนให้ฝรั่งเศสทางภาค

4. ปัญหาการถอนทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรี

ฝรั่งเศสได้เข้ายึดจันทบุรี ตั้งแต่วันที่ 19 สิงหาคม ก.ศ. 1893 แต่ตาม
หลักฐานของนายปาวีว่า เรือลู่แทงเข้ายึดจันทบุรีในวันที่ 9 สิงหาคม 1893² แต่จะอย่าง
ไรก็ตาม ฝรั่งเศสได้ยึดจันทบุรี หลังจากที่เลิกปิดล้อมปากอ่าวและก่อนที่จะมีการเจรจา
ระหว่างทูตพิเศษฝ่ายฝรั่งเศส กับเสนาบดีว่าการต่างประเทศไทย โดยกับตันเรือลู่แทง
ชื่อ เบรอกได้บอกกับพระยาวิชยาธิบดี ข้าหลวงเมืองจันทบุรีว่า

* 1 กจว, ร. 5 ผ. 19/4 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ
สัญญา 7 ตุลาคม 121 ที่ 25 16 ค.ศ. 121 (1902)

² A Pavie, Mission Pavie Vol. 2 P.246 (แปลโดยเจ้าหน้าที่กระทรวง
การต่างประเทศ)

"...กอเวอูนเนอร์เอนาราล ฝรั่งเศส ปีกำสั่งให้มารักษาเมือง
จันทบุรี จนกว่าฝรั่งเศสแลสยามจะตกลงกัน กอเวอูนเนอร์เอนาราล
ฝรั่งเศสมีคำสั่งให้กลับจึงจะกลับ ถ้ามีเหตุขึ้น โดยบรรยายเกิดขึ้น จะให้
ทหารฝรั่งเศสช่วยทำสิ้น แคว้นนี้ขอใตทหารไทยถอนไปไหนอย่าให้
เห็น...."¹

ขณะที่ทหารฝรั่งเศสยึดครองในระยะที่การเจรจาเพื่อทำสนธิสัญญายังไม่
เสร็จ ทหารฝรั่งเศสได้ทำการ 'ทราจาร์'² มากมาย จะเห็นได้จากพระราชนิพนธ์
ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ฉบับลงวันที่ 20 กันยายน ค.ศ. 112³
เมื่อพระองค์ได้ทราบถึงพฤติกรรมของทหารฝรั่งเศสที่จันทบุรี

"...การที่พวกทหารฝรั่งเศสไปทำที่เมืองจันทบุรีนั้น อับริเหลือ
ประมาณแล้ว จะไม่น่าเชื่อ, แต่ถูกขึ้น ๆ ไป ไม่สนาโกรธเหมือน
อายุสาว ๆ เกือบจะกลาวไควว่า ถา (นายปาวี)⁴ คายแล้วโหมากหัวใจ
จะมีชื่อปาวีเป็นอนกรีนแมรีเมืองอังกฤษ.... ปล. ทำใจความชั่ว
ของฝรั่งเศสที่จันทบุรีจะแพร่หลายไปใด..."

ข้างฝ่ายอังกฤษไม่พอใจฝรั่งเศสที่ยึดจันทบุรีอยู่ตั้งแต่ปีแรก เหมือนกับที่
อังกฤษไม่พอใจที่ฝรั่งเศสคำท่าจะยึดพระตะบอง เสียมราฐ แม้ว่าจันทบุรีจะเป็นจุดที่
อันตรายสำหรับไทยมากกว่า 2 เมืองทั้งกล่าว แต่ฝรั่งเศสก็ฉลาดพอที่จะมีข้อแม้ว่าจะไม่
ยึดจันทบุรีเป็นการถาวร ซึ่งแน่นอนที่สุด ถ้าฝรั่งเศสยึดไว้เป็นการถาวรอังกฤษจะยอม

* ¹ กจธ, ร. 5 ผ. 18.2/1 พระยาวิชาญภิบาล - กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ
20 ส.ค. 112 (1893)

✗ ² ผู้เขียนเห็นว่ารายละเอียดในตอนนี้อาจจะยกมาลงจะเป็นการไม่สุภาพ จึงไม่ขอ
กล่าวไว้ ณ ที่นี้ ผู้ที่สนใจหาอ่านได้จาก กจธ, ร. 5 ผ. 18.2/5

³ กจธ, ร. 5 ผ. 18.2/5 ร. 5 - กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ
28 ก.ย. 112 (ไพรเวท) (1893)

⁴ ข้อความในวงเล็บเป็นของผู้เขียน

ไม่ได้ แม้ว่าฝรั่งเศสจะแถลงว่าจะไม่ยึดเป็นการถาวรก็ดี หรือจำนวนทหารที่ทำการยึด
กรองมีเพียง 70 คน ก็ดี¹ อังกฤษก็ยังไม่พอใจฝรั่งเศสอยู่ดี ปรากฏว่ามีการตั้งกระทู้
ถามในรัฐสภาอังกฤษ ทั้งสภาขุนนางและสภาผู้แทนราษฎรถึง 11 ครั้ง ตั้งแต่ ค.ศ.
1893 - ค.ศ. 1896 โดยเฉพาะ เซอร์ริชาร์ด เทมเปิล (Sir Richard Temple)
สมาชิกสภาขุนนางได้พูดเรื่องนี้ในสภาหลายครั้ง ในวันที่ 30 กรกฎาคม ค.ศ. 1894
เขาได้พูดในสภาขุนนางว่า

"...การยึดกรองจันทบุรีเป็นอันตรายต่อบูรณภาพของสยาม
อังกฤษจะกองผูกตัวกันหนึ่ง จะคงให้เห็นอำนาจ และรู้สึกว่าจะอังกฤษ
จะไม่ยอมให้ฝรั่งเศสอยู่ที่เมืองจันทบุรีต่อไป หรือไม่ว่าในกรณี
จะอย่างไรก็ตาม ความตกลงระหว่าง 2 มหาอำนาจก่อนที่มันจะสาย
เกินไป..."²

จริงอย่างที่เซอร์ริชาร์ด เทมเปิล กล่าว ก็อังกฤษกับฝรั่งเศสได้เจรจากัน
จริง แต่ไม่ใช่เรื่องจันทบุรีเรื่องเดียว เป็นการเจรจาเพื่อตกลงปัญหาระหว่างอังกฤษกับ
ฝรั่งเศสในแหลมทอง การเจรจากรังนั้นได้จัดการกระทบกระทั่งของทั้ง 2 ฝ่ายไปได้มาก
และหลังจากมีข้อตกลงอังกฤษ - ฝรั่งเศส ค.ศ. 1896 (Anglo-French Agreement
of 1896) การโจมตีของอังกฤษต่อฝรั่งเศส ในการที่มัตกองทหารที่จันทบุรีก็หายไป³
ทุกอเนวของไทยที่ทำให้ฝรั่งเศสตั้งกองทหารอยู่ใกล้จันทบุรีนั้นเริ่มตั้งแต่แรก
แล้ว โดยอนุสัญญาหรือ 'สัญญา' ฉบับ 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 ข้อ 6 ซึ่งเขียนไว้
กินความมากดังนี้

¹ กจร, ร. 5 ผ. 19/1 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ
ที่ 69 18 ก.ย. 121 (1902)

² กจร, ร. 5 ผ. 12/9 พระยาประสิทธิ์ศิลปการ (อรรคราชทูตไทยประจำอังกฤษ)-
กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ, ที่ 34 21 ธ.ค. 119 (1900)

³ Chandran Jeshurun. op. cit., p. 125-126.

"ข้อ 6 กอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสจะไ้ตั้งอยู่ต่อไปที่เมืองจันทบุรี จนกว่าจะไ้กล่าวการสำเร็จแล้ว ตามข้อความในหนังสือสัญญา และ เป็นคนว่า จนถึงเวลาที่เลิกถอนออกจากที่เสร็จและเป็นการสงบ เรียบร็อย ทั้งผู้รับราชการจะวันออกและผู้รับราชการจะวันตกเพียง ึ่งทั่วทั้งกล่าวไว้ในหนังสือสัญญานับใหม่ที่ทำไว้วันข้อ 3 นั้น"¹

กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการทรงเห็นว่า ความที่ชักเส้นไ้ของอนุสัญญาดัง กล่าวเกินความไ้กว้างมาก อาจทำให้เกิดปัญหาที่หลัง จึงจะเห็นไ้จาก 'บันทึกวาจา' ตอนหนึ่ง² ว่า

"เมื่อเสด็จไ้ในกรมทรงขอให้รุกรการทูต (คือ deVillers) อธิบายเหตุผลว่า ทำไมจึงสงวนคำว่า 'การสงบเรียบร็อย'

ฝ่ายผู้ไ้รับก็ตอบว่า 'กอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสสงวนความซื่อไว้ เมื่อวาระเกิดความยุ่งยาก หรือจราชล ซึ่งคนไทยจะไปก่อกวนขึ้น'

เสด็จไ้ในกรมฯ ทรงวิตกว่า 'ตามความที่ว่านี้ก็จะมีเหตุ ก่อวอโยไ้เสมอว่า การยังไม่สงบเรียบร็อยว่า คนไทยไปก่อกวนเหตุขึ้นขึ้น'

de Villers 'หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีและสัญญาน้อยนี้ ทำความความเชื่อกันโดยสุจริตแล้ว ความสำคัญที่เชื่อกันโดยสุจริตนั้นย่อมเป็นใหญ่ ในกิจการงานของเรามีอำนาจเต็มสำหรับทำสัญญา แล้วการไ้ไ้เคียงกันไ้ในความเชื่อกันโดยสุจริตนั้นแล้ว ก็ไม่มีทางที่จะไปก่อกวนหรือกันไ้โดยอยู่เอง'

เสด็จไ้ในกรมฯ ทรงถามว่า 'จะนับเอาไ้หรือไม่ว่าจะเลิกถอนไปจากจันทบุรีในเวลาเมื่อทหารไทยไ้เลิกถอนกลับมามาหมดแล้ว'

¹ กจว, ร. 5 ผ.บ.2/5 ฝรั่งเศส สก 112 '(ตอนปรึกษาทำสัญญา)'

² พระยาราชเสนา ด.ก. หน้า 44 - 45

de Viliers 'ยังไม่ได้ก่อน การนี้ที่แรกคือเวอนแมนต์ฝรั่งเศส
ต้องการให้เห็นจริงว่า คอเวอนแมนต์สยามได้กระทำสำเร็จตาม
ขอความในหนังสืออันติมะกาล¹ เสียก่อน'

เสด็จโยกรมทรงถามว่า 'จะไต่หาอย่างไรจึงจะเห็นความจริง
ของคอเวอนแมนต์สยาม เมื่อว่าจะไต่ถึงเวลาเลิกถอนไปจากจันทบุรี
นั้น'

de Viliers 'คอเวอนแมนต์ฝรั่งเศสไม่มีความประสงค์ที่จะ
รักษายุ่งเมืองจันทบุรีไว้ แลว่าประโยชน์ที่หมายของฝรั่งเศสนั้น ก็มีแต่
จะเร่งให้ทำการแลกกันโดยเร็ว เพื่อที่จะไต่โมเปลือกเงินที่ใจ
ในการกัอยู่ที่นี่ แลว่าการอันนี้ก็ยอมอาศัยความเชื่อกันโดยสุจริต
เท่านั้น'

อย่างไรก็ตาม จน 9 ปี ใ้หลัง ฝรั่งเศสก็ได้อถอนทหารออกไปไม่ ใน
การเจรจาทำสัญญาปี ค.ศ. 1902 ถือว่าการถอนทหารออกจากจันทบุรี เป็นหนึ่งในสี่ของ
ปัญหาสำคัญ² นายเคลกาเชวิชว่า การถอนทหารออกจากจันทบุรีมีความสำคัญต่อจิตใจของ
คนไทย รัฐบาลไทยปานโก นายเคลกาเชวิชได้แสดงทัศนะว่า

"...โดยที่ฝรั่งเศสได้ตั้งมาถึง 6 ปีแล้วนั้น ความนิยมของโลก
ก็ยอมถือนะใจว่า เมืองจันทบุรีเป็นของฝรั่งเศสเสียแล้ว การที่เขา
จะยอมคืนให้เรา (ไทย) นั้น คนในเมืองฝรั่งเศสจะร้องก็เถียน
คอเวอนแมนต์ฝรั่งเศสเพียงใด..."

ซึ่งพระยาสุริยานุวัตรก็สรุปความกึกของนายเคลกาเชวิชว่า

---

¹มาจากคำภาษาอังกฤษว่า ULTIMATUM

²คือ (1) ปัญหาของพระบางฝั่งขวา (2) ปัญหาการจดทะเบียนคนในบังคับ
(3) การเลิกข้อ 3 และ 4 ของสนธิสัญญา 3 ค.ศ. 1893 (4) ปัญหาการถอนทหารจาก
จันทบุรี

³กพข, ร. 5 'ผ. 19/1 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ
ที่ 49 18 ก.ย. 121

"...ฝรั่งเสสก็ให้อ่านมากกว่าความยุติธรรมจะมีถ้าไม่ ไม่คง
พูดถึง ฝรั่งเสสจะเฉยเอาเสียที่เกี่ยวกับที่มีในโลกที่ตกตามชักขวาง
ไม่..."¹

ความดีของพระยาสุริยานุวัตรที่รายงานมายังกรุงเทพฯ กล่าวว่า

"...ความดีเป็นความจริงอยู่มาก ถึงข้าพระพุทธเจ้าจะอ้าง
หนังสือสัญญา หรือกฎหมายอย่างไหนกล่าวก็ไม่ไหว เพราะไม่มีศาล
อาชญากรรมใดจะเป็นผู้ตัดสินได้ ต้องแก้กันด้วยอำนาจอยู่เฉย
การเป็นเวรมาถึงเมืองจันทบุรีเป็นแต่เมืองเล็กนอยก็จริง โดยที่ถนนยาว
เมืองเป็นนาที่โตมใหญ่ ถ้าปล่อยไว้ก็เหมือนกับทุ่งนามอันใหญ่อยู่
ในอกโลกความเจ็บปวดหัวใจ ในมีที่สิ้นสุดใด"²

ในที่นี้พระยาสุริยานุวัตรได้เสนอข้อจำกัดให้แก่วังเสส หลังจากที่ทาง
กรุงเทพฯ ได้เห็นชอบแล้ว และพระยาสุริยานุวัตรได้ขังน้ำหนักรุ่นแล้ว ระหว่างจันทบุรี และ
ข้ออื่น ๆ อีก 3 ข้อ กับจำปาตักดิ์ กล่าวคือ จันทบุรีเมื่อเปรียบเทียบกับจำปาตักดิ์ ในแง่
ของปริมาณพื้นที่ และคุณภาพทางเศรษฐกิจ เห็นว่าจันทบุรีสู้จำปาตักดิ์ไม่ได้ แต่มีเหตุผลข้อ
หนึ่งที่พระยาสุริยานุวัตรเห็นว่า จำปาตักดิ์สู้จันทบุรีไม่ได้ก็คือ

"...คนจำปาตักดิ์ทุกวันนี้จิตใจไปผูกพันอยู่ข้างฝรั่งเสสข้างฝั่งซ้าย
แม่น้ำโขงเสียมาก มาตอนนั้นจนชั้นบุตร พวกขุนนางลาวข้างฝั่งขวาบาง
คนก็ส่งไปให้เรียนหนังสือฝรั่งเสสด้วยความตั้งใจ ที่จะหากินกับฝรั่งเสส
นี้ผู้อยู่แล้วที่กรุงปารีส ขาพเจ้า (พระยาสุริยานุวัตร) ได้เห็นเด็กลาว
หนุ่ม ๆ อยู่ที่โรงเรียนโกโลนีสองสามคนเป็นลาวเมืองจำปาตักดิ์ แต่
พวกนั้นมีความเกรงกลัวฝรั่งเสส หากลาจจะมาใกล้ก็ยิงสาดกันทุกไม
การเป็นเมณี่ และยังมีเมืองมโนไพร ญาติที่ใกล้ก็ยิงสาดกัน ถึงเป็น
ชาวหละดองพระบาทอยู่ด้วย ก็ยังขึ้นชื่อว่าใจคอเป็นเขมรอยู่แล้ว ถอง
ตกเป็นเนรขายมีอยู่ในหัวแห่งหนึ่งแล้ว เมื่อเห็นประโยชน์อย่างอื่นดีกว่า

¹ ด.

² ด.

ก็ควรจะหักทิ้งไม่ให้หลงลามต่อไป"¹

ในที่ประชุมยกยอบกจำปาศักดิ์ มโนไพรให้ฝรั่งเศสเพื่อแรกกับข้อนี้ และอีก 3 ข้อ ตั้งกล่าวข้างต้น สำหรับเวลาการถอนทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรีถือว่า เมื่อสนธิสัญญานี้ รัทไฟ (ratify) แล้วไทยยกจำปาศักดิ์ มโนไพร ให้แก่ฝรั่งเศส ๆ ก็ถอนทหารออกไปพร้อมกัน²

สรุปความสำเร็จในการทำสนธิสัญญานี้ ซึ่งได้ลงนามกันในวันที่ 7 ตุลาคม ร.ศ. 121 (1902) ปรากฏในกัสนธิสัญญา 10 ข้อ มีใจความสำคัญดังนี้³

ข้อ 1. การกำหนดเส้นพรมแดนบริเวณจำปาศักดิ์ มโนไพรและหลวงพระบาง ผังขวา ซึ่งไทยยกให้ฝรั่งเศส

ข้อ 2. ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากจันทบุรี

ข้อ 3. ยกเลิกข้อ 3, ข้อ 4 ในสนธิสัญญา 3 ตุลาคม 1893

ข้อ 4. ข้อจำกัดในเรื่อง 'การโยธาในลุ่มแม่น้ำโขงฝั่งขวา'

ข้อ 5. ชนิดของคนที่จะอยู่ในความป้องกันและจดทะเบียนเป็นถนนในบังคับ

ฝรั่งเศส

ข้อ 6. อำนาจการตรวจบัญชีคนที่จดทะเบียน คนจีนในบังคับฝรั่งเศส

ข้อ 7. 'The most favoured nation' ในเรื่องถนนในบังคับ

ข้อ 8. ขอบข่ายของสนธิสัญญา

ข้อ 9. วัภาษาฝรั่งเศสเป็นหลัก ถ้าหากเกิดปัญหาในการตีความ

ข้อ 10. ให้รัทไฟภายใน 4 เดือน

---

* ¹ กข, ร. 5 ผ. 19/4 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วัชรโปการ ที่ 75, 16 ต.ก. 121 (1902)

* ² กข, ร. 5 ผ. 19/4 'สัญญาสยาม - ฝรั่งเศส 7 ตุลาคม 121'

* ³ รายละเอียดปรากฏในภาคผนวกหน้า (31) - (34)

ข. ความล้มเหลวของสนธิสัญญา 7 ตุลาคม 1902

ความล้มเหลวของสนธิสัญญานี้ ก็คือการที่รัฐบาลฝรั่งเศสไม่นำสนธิสัญญานี้เสนอรัฐสภาเพื่อให้สัตยาบัน กล่าวได้เป็นลำดับดังต่อไปนี้

1. ฝ่ายค้านรัฐบาล

พวกฝ่ายค้านรัฐบาลเป็นพวกที่มีส่วนสำคัญที่ทำให้สนธิสัญญา 7 ตุลาคม ค.ศ. 1902 ล้มเหลวมากที่สุด ฝ่ายค้านรัฐบาลที่มีเสียงมากที่สุดคือ พรรคนิยมอาณานิคม (Colonial Party) พอมีการลงนามในสนธิสัญญาสมาชิกพรรคนี้ก็เริ่มโจมตีทันที มีอยู่คนหนึ่งมีฝีมือในการเขียนมาก คือ นายกาเบรียล ฮาโนโตซ์ (Gabriel Hanotaux, 1853 - 1944) ท่านผู้นี้เป็นนักประวัติศาสตร์ และรัฐมนตรีของฝรั่งเศส เป็นรัฐมนตรีต่างประเทศฝรั่งเศส ระหว่าง ค.ศ. 1894 - 1895 และ 1896 - 1898 นายฮาโนโตซ์ ได้เขียนบทความเรื่องสนธิสัญญานี้ลงในหนังสือพิมพ์ 'Petite Gironde' ฉบับลงวันที่ 10 ตุลาคม ค.ศ. 1902 มีใจความพอสรุปได้ว่า สนธิสัญญา ค.ศ. 1893 เป็นสนธิสัญญาที่ค่อมอยู่แล้ว เพราะในสนธิสัญญานี้ทำให้ฝรั่งเศสมีรัฐบาลสยามได้มั่นคงมากกว่าที่ไซบีเรียกับไต้หวันอย่างใด คือ การมี เพราะจีนทงเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญ อาจเรียกได้ว่า เป็น 'นิมิตหมายแห่งสยาม' ฝรั่งเศสสามารถที่จะบีบบังคับให้ทำอะไรก็ได้

อีกข้อหนึ่งคือ เขต 25 กิโลเมตร นั้น ถือว่า ฝรั่งเศสเป็นผู้ควบคุมสยามกว่าได้ หลักฐานที่ฝรั่งเศสพอจะควบคุมดูแลแม่น้ำโขงไว้เสียทั้งหมดก็คือ

- 1). เขตแม่น้ำกลาง (หมายถึงเขต 25 กิโลเมตร)
- 2) การอ้างสิทธิ์เหนือพระตะบอง เสียมราฐ ซึ่งเป็นของชาวเขมร

---

* 1 กจข, ร. 5 ผ. 19/1 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ ที่ 76 17 ค.ศ. 121 (1902) (หนังสือพิมพ์ฉบับนี้ เจ้าหน้าที่กระทรวงการต่างประเทศแปลจากภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาอังกฤษแล้ว ผู้เขียนแปลเป็นภาษาไทยอีกทีหนึ่ง)

3) การเข้าครอบครองจันทบุรี

เท่าที่บอกมาแล้วก็เพียงพอที่ฝรั่งเศสจะควบคุมดูแลแม่น้ำโขง ตั้งแต่หลวงพระบาง ถึงจันทบุรี แต่สนธิสัญญาฉบับนี้ (1902) ได้ทำลายหลักฐานนี้ และได้ทำลายน้ำใจคนไทย บังคับของฝรั่งเศสในสยามก๊วย มโนไพร จำปาศักดิ์ ที่ฝรั่งเศสได้มาหาได้กับที่เสียไป ไม่ ในตอนท้ายเขากล่าวว่า "...นโยบายที่ปฏิบัติโดยองค์การนโยบายที่ล้มเหลว ความยุ่งยากทำให้เกิดความกักกันและนำไปสู่ความบากหมาง ความบากหมางจะนำไปสู่ ความตึงเครียด การเคลื่อนไหวเพื่อเปลี่ยนแปลงความยุ่งยากนี้เป็นสิ่งที่ต้องทำ ไม่ว่า จะเป็นอะไรก็ตาม..."

สมาชิกสภาแห่งพรรคนิยมอาณานิคมอีกคนหนึ่งก็คือ นายฟรังซัว กิลองด์ (Francois Deloncle) ในอดีตเคยเข้ามาขอสัมปทานขุดคลองคอกระ (Kra Isthmus) ในตอนต้นสมัยรัชกาลที่ 5 แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ไม่ทรงอนุญาต ยิ่งความโกรธแค้นให้กับ นายกิลองด์เป็นอันมาก นายกิลองด์ได้เขียนจดหมายมาลงหนังสือพิมพ์เป็นจดหมายเปิดผนึกถึงนายเคลคาเซ รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศ¹ เขาเขียน ง่าย ๆ ไม่มีสำนวนเหมือนกับของนายฮาโนซ์ ขอคัดตอนจดหมายมาลงดังนี้

"ข้าพเจ้า รัฐมนตรี

จากการที่ได้ตรวจสอบอย่างละเอียดถี่ถ้วนในข้อตกลงที่ท่านได้ ลงนามกับสยามเมื่อวันที่ 7 ตุลาคม ได้แสดงให้เห็นโดยปรากฏจากข้อ สงสัยว่า

1) ฝรั่งเศสได้สูญเสียภาคหนึ่งของอาณาจักรหลวงพระบางไป และทำให้สยามมีอธิปไตยอย่างสำคัญเหนือหลวงพระบาง

2) ฝรั่งเศสได้สูญเสียเขตเป็นกลาง (Neutral Zone)² บนฝั่งขวาแม่น้ำโขง ซึ่งทำให้ดินแดนส่วนของแม่น้ำโขงอยู่ใต้อาณัติ

---

* 1 กจช, ร. 5 ผ. 19/1 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ
ที่ 83 1 พ.ย. 121 (1902) (คัดจากหนังสือพิมพ์แปลเป็นภาษาอังกฤษโดยเจ้าหน้าที่
สถานทูตไทยที่ปารีส แปลเป็นภาษาไทยโดยผู้เขียน)

² คือเขต 25 กิโลเมตร ฝั่งขวาแม่น้ำโขง

ยักร่องของอาหารสยาม

3) ฝรั่งเศสได้สูญเสียเขตเป็นกลางในมณฑลพระตะบอง - เสียมราฐ และเปิดทางให้สยามเข้ามามีอิทธิพลในทะเลสาบเขมร

4) ฝรั่งเศสได้สูญเสียจันทบุรีโดยปราศจากการตอบแทนใด ๆ สยามมีอำนาจเหนือถนนบังคับของเราในจันทบุรี เราได้สูญเสีย โรงทหาร ภายและผลประโยชน์ทุกอย่างในระหว่าง 9 ปี ที่เรายักร่องอย่างสงบ โดยเราต้องจ่ายงบประมาณ 15 ล้านฟรังก์ โดยไม่ได้รับการตอบแทนแต่อย่างใด

5) ฝรั่งเศสได้สูญเสียคนในบังคับนับพันคือ คนจีน คนเวียดนาม คนเขมร และคนลาวในสยาม เก้าในสิบของคนในบังคับเหล่านี้ ผูกพันบาทเกลี้ยกั้ง ในความชั่วร้ายของขุนนางไทย ซึ่งพยายามเอาพวกเขาไปทำเป็นทาส

6) ฝรั่งเศสได้สูญเสียเขตอิทธิพล ซึ่งฝรั่งเศสได้มาตามสนธิสัญญา 1896 โดยในนามสยามโดยผลประโยชน์ทางการทวู งาน คานอุตสาหกรรม (รถไฟ) สัมปทาน คาเรื่อ แต่ที่จริงแล้วผู้ที่ได้ประโยชน์คือ ชาวกะเหรี่ยง ชาวจีน ญวน ชาวยุโรป และชาวพื้นเมือง

7) ฝรั่งเศสได้สูญเสียการควบคุมพรมแดนกั้นตะวันตกใน จักรวรรดิอินโดจีน เป็นการเปิดช่องโหว่ ในทางการทหารของ ฝรั่งเศส และทำให้สยามมีเสรี ในการทำการก่อกวนลาว ซึ่งจะทำให้เกิดความเสียหายในตังเกี๋ย อันนัม เขมร และโคโคจีน

8) ฝรั่งเศสได้สูญเสียผลประโยชน์ทั้งหมดอย่างเจ็บปวดที่สุด โดยนโยบายการเมืองที่เรียกว่า 'Secular Politic' ตั้งแต่ สมัยหลุยส์ที่ 14 และจะเป็นเหตุให้งานของ Francis Garnier, Hermand Thompson, Paul Bert, Pavie, Constan, de Lanessan และ Le Myre de Vilers ล้มเหลวสิ้น

9) ประการสุดท้าย ฝรั่งเศสสูญเสียเกียรติยศในสายตาของ ญวน, กะเหรี่ยง, คนเขมร, คนลาว 20 ล้านคน ซึ่งเขาเหล่านั้น ไม่เข้าใจเหตุผลว่า ทำไมฝรั่งเศสต้องทำอย่างนั้นด้วย เราสูญเสีย

ไปโดยปราศจากการแลกเปลี่ยน แคสยาก็เป็นผู้รู้เรื่องและได้
ผลประโยชน์ มากเป็นความเสียหาย และทำตอຍสำหรับกษัตริย์
เขมร, จักรพรรดิควน..."

มีอีกหลายคนที่กล่าวโจมตีสนธิสัญญานี้อย่างรุนแรง เช่น โจมที่ว่า "มองซิ-
เออร์เคลตาเซรับสินบนจากอังกฤษ และเป็นกบฏ"¹ สำหรับนายอีเตียน (Etienne)
หัวหน้าพรรคนิยมอาณานิคม ซึ่งเคยเป็นเพื่อนกับนายเคลตาเซมาก่อน ได้บอกกับนายเคล
ตาเซว่า "เมื่อเรื่องนี้เข้าเซมเบอร์เพื่อรื้อฟื้นขึ้น เขาจะคำนจนสุดกำลัง..."²

การโจมตีของฝ่ายฝรั่งเศสจะมีแต่เฉพาะพวกพรรคอาณานิคมเท่านั้น
แต่หนังสือพิมพ์ทั่ว ๆ ไปก็โจมตีสนธิสัญญานี้ด้วย ถึงรายงานของพระยาสุริยานุวัตรว่า
"หนังสือพิมพ์ในกรุงปารีสโจมตีสัญญานี้ไม่เว้นแต่ละวัน..."³

2. ท่าทีของรัฐบาลบริเตนประเทศฝรั่งเศสและรัฐบาลไทย

ทั้งนี้ของหนังสือพิมพ์ในฝรั่งเศสทำให้รัฐบาลต้องเปลี่ยนท่าทีไปมากทั้ง
รัฐบาลฝรั่งเศสและรัฐบาลไทย สำหรับนายเคลตาเซเห็นว่า ทางที่จะเอาใจคนฝรั่งเศส
คือ รัฐบาลไทยต้องแสดงไมตรีจิตให้ฝ่ายฝรั่งเศสเห็นโดยให้สิทธิพิเศษต่าง ๆ แก่ฝ่าย
ฝรั่งเศส ซึ่งเรื่องนี้พระยาสุริยานุวัตรได้รายงานมายังกรุงเทพฯ เรื่องที่นายเคลตาเซ
ยกมาเป็นข้ออ้างว่า ฝ่ายไทยไม่เอื้อเฟื้อฝรั่งเศสมาแต่เดิมนั้น คือ เรื่องที่รัฐบาลสยาม
จ้างวิศวกรเยอรมัน 2 คน จ้างแพทย์และเจ้าหน้าที่ญี่ปุ่น 3 คน แต่ไม่จ้างชาวฝรั่งเศส

---

1 กจข, ร. 5 ผ. 19/1 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ
ที่ 76 17 ต.ค. 121 (1902)

2 อ.

3 กจข, ร. 5 ผ. 19/1 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ
ที่ 83 1 พ.ย. 121 (1902)

เลย อีกเรื่องหนึ่งคือ การที่รัฐบาลไทยตั้งเจ้าพนักงานภาษีแทน 'มิสเตอร์แอมโบรส' ว่า รัฐบาลไทยแถลงคำ¹

พระยาสุริยานุวัตรได้โต้ตอบนายเกลลาเซว่า การจ้างชาวต่างประเทศ เข้ารับราชการในเบืองไทย ต้องเสียเวลาสืบหาไปส่วนกันหลายเดือน อย่างเช่นที่พระยาสุริยานุวัตร หากนไปทำงานกรมสุขาภิบาล ก็เสียเวลาไป 3 เดือนกว่าจะได้ตัววิศวกร ฝรั่งเศสเพื่อทำงานดังกล่าว บุคคลที่นายเกลลาเซกล่าวทั้ง 5 คนนั้น คงจะได้ว่าจ้างกันก่อนหน้านั้นนานแล้ว² พระยาสุริยานุวัตรยังได้แนะนำให้ทางกรุงเทพฯ 'พยายามทำดี' กับฝรั่งเศส เพราะสนธิสัญญานี้จะคงรื้อไฟภายใน 4 เดือน (คือรื้อไฟอย่างช้า 7 ก.พ. 1903) พร้อมทั้งแนะนำว่า เรื่อง 'คอนเซชันป่าไม้ เรื่องการวางท่อระบายน้ำใน กรุงเทพฯ และเรื่องทางรถไฟเหล่านี้ ฝรั่งเศสจะมีส่วนอย่างไบบ้าง'³

แต่ก่อนที่ฝ่ายไทยจะแสดง 'ไมตรี' ตอบฝรั่งเศส ชาวในหนังสือพิมพ์กรุงปารีสได้ลงว่า นายเกลลาเซตัดสินใจไม่นำเสนอสนธิสัญญาเสนอให้รัฐสภาวิธีไฟ พระยาสุริยานุวัตรเรียบเรียงงานไปให้รัฐบาลไทยทราบทันที พร้อมทั้งขอให้รัฐบาลไทยให้สิทธิแก่ฝรั่งเศส เพื่อเอาใจฝรั่งเศสไว้วิธีไฟสนธิสัญญา⁴

รัฐบาลไทยได้โอนอ่อนตามความต้องการของฝรั่งเศสตามที่พระยาสุริยานุวัตร

¹ กจข, ร. 5 ผ. 19/1 กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ - พระยาสุริยานุวัตร ที่ 76 17 ต.ค. 121 (1902)

² กจข, ร. 5 ผ. 19/1 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ ที่ 76 17 ต.ค. 121 (1902)

³ กจข, ร. 5 ผ. 19/1 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ ที่ 76 17 ต.ค. 121 (1902)

⁴ กจข, ร. 5 ผ. 19/1 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ โทรเลข 4 พ.ย. 121 (1902)

แนะนำคือ ให้สิทธิพิเศษ 4 ข้อ¹ แก่ฝรั่งเศส

1) ทกลงให้นายมาโฮกิเอ ชาวฝรั่งเศสเป็นผู้ทำงานวางแผนการวางท่อระบายน้ำในกรุงเทพฯ รวมทั้งจ้างวิศวกรฝรั่งเศสเพิ่ม

2) ทกลงจะสร้างโรงเรียนเพื่อการศึกษาล้าน จะจ้างครูฝรั่งเศสเข้ามาสอน

3) รัฐบาลสยามจะเปิดที่ดินแดนในน้ำตกแม่อิง² ตั้งแต่เมืองเจียงขึ้นไปถึงปากน้ำแม่อิง ที่ออกน้ำแม่โขงนั้น ให้ฝรั่งเศสเข้าไปทำสัญญาตัดฟันไม้ซุง (ขนสั๊ก) ให้ตลอดในที่นั้น

4) ให้พระยาสุริยานุวัตร หาผู้สมควรตั้งเป็นกงสุลสยาม ณ เมืองนาแซลแห่งหนึ่ง เมืองบอโคแห่งหนึ่ง โดยที่หมายประโยชน์ว่า เมื่อทางไมตรีในระหว่างประเทศทั้งสองดีขึ้น เพราะหนังสือสัญญาใหม่นั้นแล้ว การค้าขายในระหว่างกรุงเทพฯ กับกรุงฝรั่งเศสจะเจริญยิ่งขึ้น

นอกจากสิทธิพิเศษที่ให้แก่ฝรั่งเศส 4 ข้อนี้แล้ว ฝ่ายฝรั่งเศสยังแสดงความต้องการได้ที่ปรึกษาใหญ่ ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กรมศุลกากร กรมโยธาธิการ เป็นชาวฝรั่งเศส เมื่อตำแหน่งทั้งสามว่างลง เฉพาะในเรื่องที่ปรึกษานี้ อุพูตกฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ รับรายงานมาว่าไถ่ว่างลงแล้ว แต่ความจริงตำแหน่งดังกล่าวยังไม่ว่างอย่างที่อุพูตกฝรั่งเศสรายงาน การที่รัฐบาลไทยจะเอา 3 คน ออกจากตำแหน่งแล้วบรรจุคนฝรั่งเศสเข้าไปแทนที่ ทั้ง ๆ ที่ยังไม่หมดสัญญาจ้าง รัฐบาลไทยทำไม่ได้ เพราะจะมีผลกระทบกระเทือนก่อกองชาตินั้น ๆ

ในเรื่องที่ปรึกษานี้ นายเคลคาเซเองก็ยังเข้าใจผิดโดยคิดว่า ตำแหน่ง

¹ กจข, ร. 5 ผ. 19/1 กรมหลวงเทเวศร์วัชรโปการ - พระยาสุริยานุวัตร ที่ 101 19 พ.ย. 121 (1902)

² Me-Ing Valley แมอิงเป็นแม่น้ำที่ไหลลงสู่แม่น้ำโขง ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดเชียงราย

พนักงานต่างประเทศที่อยู่ในกระทรวงต่าง ๆ เป็นผู้มีความรู้เต็มทั้งสิ้น ซึ่งพระยาสุริยานุวัตรก็ให้ชี้แจงว่า เรื่องที่ปรึกษานั้น ไม่ว่า 'มิสเตอร์ คาแนก' ชาวอังกฤษ ที่ปรึกษากระทรวงการคลัง หรือนายมาโฮกิเออร์ ที่ปรึกษากรมสุขาภิบาลชาวฝรั่งเศส ต่างก็เป็นเพียง 'Advisor' หรือ 'กองโซเย' เท่านั้น ไม่ใช่เจ้ากระทรวงอย่างที่นายเกลคาเซเข้าใจ

ในระบอบหลังรัฐบาลไทยพยายามเอาใจฝ่ายฝรั่งเศสมากขึ้น โดยเสนอที่จะให้สิทธิหรือผลประโยชน์แก่ฝ่ายฝรั่งเศสอีก 3 ข้อ คือ

- 1) รัฐบาลไทยจะตั้ง 'Bacteriological Institute' ที่กรุงเทพฯ โดยจะจ้างผู้เชี่ยวชาญชาวฝรั่งเศสมาดำเนินการ
- 2) จะเปิดโรงเรียนสอนภาษาฝรั่งเศสระดับ 'College' และจะจ้าง 'Professor' และอาจารย์ผู้ช่วยชาวฝรั่งเศสมาสอน
- 3) จะเปิดการเดินเรือกรุงเทพฯ - ไซ่ง่อน 2 สัปดาห์ต่อ 1 เที่ยว โดยใช้เรือฝรั่งเศส และจะเปิดท่าเรือในบริเวณชายฝั่งตะวันออกเพื่อการนี้ด้วย¹

ถึงแม้ว่า รัฐบาลไทยจะเสนอสิทธิพิเศษหรือผลประโยชน์ให้แก่ฝรั่งเศส เพื่อพยายามเอาใจฝ่ายฝรั่งเศสสักเพียงใดก็ตาม เมื่อครบเวลาที่จะต้องรักไฟสัญญา คือ วันที่ 7 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1903 รัฐบาลฝรั่งเศสก็ไม่น่าสนธิสัญญาดังกล่าวเสนอต่อรัฐสภา แต่จะเลื่อนไปรักไฟในวันที่ 7 กรกฎาคม ค.ศ. 1903 ผลก็คือ พระยาสุริยานุวัตรต้องวิ่งเต้นให้หลายประเทศช่วยพุกกับ 'กรมท่า' ฝรั่งเศส เช่น ให้รัฐบาลรัสเซีย 'ช่วยว่ากล่าวเร่งรัดให้นายเกลคาเซ ช่วยเอาสัญญาขึ้นรักไฟโดยเร็ว' ซึ่งรัฐบาลรัสเซียก็ช่วยพุกได้ แต่ดูจะไม่เป็นผลต่ออย่างใด² แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ก่อนจะถึง 7 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1903 พระยาสุริยานุวัตรก็พุกเกลี้ยกล่อมให้นายเกลคาเซยอมทำ

¹ กจข, ร. 5 ฝ. 19/1 พระยาสุริยานุวัตร - นายเกลคาเซ 14 พ.ย. 1902

² กจข, ร. 5 ฝ. 19/1 พระยาสุริยานุวัตร - พระยาศรีธรรมสาส์น
(อัครราชทูตไทย ประจำรัสเซีย) 11 ม.ค. 121 (1903)

พิธีสาร (Protocol) ยึดเวลาจากวันที่ 7 กุมภาพันธ์ ไปเป็นวันที่ 31 มีนาคม 1903¹

3. สถานการณ์นำไปสู่ความล้มเหลว

แม้ว่าจะได้มีการทำพิธีสารเลื่อนเวลาพิธีไฟออกไปจนถึงวันที่ 31 มีนาคม ค.ศ. 1903 แต่เนื่องจากความวุ่นวายภายในกุ่มภาพันธ์ ถึงเดือนเมษายน เป็นระยะที่รัฐบาลฝรั่งเศสส่งงบประมาณเข้าสู่รัฐสภา จึงได้ประชุมกันอย่างเกรงเครียดและกฏาที่จะผ่านสภาไปได้ยาก ทั้งนี้ ในระยะนี้หัวหน้าพรรคกรรฐบาลคือ 'มองซีเออร์คอมป์' จึงไม่ยอมให้ผู้ใดนำมติหรือกฎหมายอื่น เข้าเสนอต่อสภาเป็นอันขาด เพราะต้องการให้พระราชบัญญัติงบประมาณผ่านไปเสียก่อน ซึ่งกว่าจะประชุมเสร็จก็หมดเวลาที่กำหนดไว้สำหรับการพิธีไฟหนังสือสัญญา คือ 31 มีนาคม ค.ศ. 1903 แต่อย่างไรก็ตาม พระยาสุริยานุวัตร ก็ได้ 'อ้อนวอน' นายเกลคาเซเพื่อให้ยืดเวลาต่อไปอีก ในที่สุดนายเกลคาเซก็ยอมเลื่อนไปจนถึงสิ้นปี ค.ศ. 1903 คือ ภายในวันที่ 31 ธันวาคม² แต่เมื่อสิ้นกำหนดดังกล่าวตามพิธีสารแล้ว ก็ไม่ได้นำเข้าสู่สภาเพราะมีปัจจัยอีกหลายประการที่ขัดขวางคือ

ชาวที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์ที่ปารีสว่า "ทหารไทยไปรออยู่ที่ริมเขตรแดนเมืองพระตะบองไว้ 500 คน โดยมีหมายว่า เมื่อพิธีไฟหนังสือสัญญาใหม่ (1902) เมื่อใด จะเอาทหารนั้นเข้าไปในเมืองพระตะบอง ให้เป็นการสำแดงบานเมาะเย้ยฝรั่งเศสโดยเปิดเผย"³

¹ กจข, ร. 5 ผ. 19/1 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวธวงศ์โรปการ
โทรเลข 19 ม.ก. 1903

² กจข, ร. 5 ผ. 19/6 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวธวงศ์โรปการ
ที่ 11 10 เม.ย. 122 (1903)

³ กจข, ร. 5 ผ. 19/1 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวธวงศ์โรปการ
ที่ 147 20 ม.ก. 121 (1903)

ชาวที่สองคือ ชาวที่สองว่า "ที่เมืองตราดมีการช่องสุ่มทหารไว้อีกกองหนึ่ง มีพระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ ได้ไปฝึกหัดไว้เป็นการเตรียมตัวว่า ถ้าฝรั่งเศสไม่ รัทไฟจะไถ่ยกทหารเหล่านั้นเข้าไปในเบื่องจันทบุรีทันที"¹

ชาวที่สามลงว่า "โดยที่รัฐบาลสยามตั้งใจจะไม่เอื้อเพื่อแก่ฝรั่งเศสเลย ที่เดียว ได้ตกลงให้คอนเซชันรถไฟทางถึงแก่กรุงเทพฯ ถึงตราด กับจันทบุรี จนถึง พระตะบองนั้นให้แก่เจ้านายพระองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นการไปให้ฝรั่งเศสขอ แล้วมีหน้าซ้ำ มีความมุ่งหมายที่จะชักเอาประโยชน์ทางแม่น้ำโขงไปเสียจากอินโดจีน (Indochine) ก็คือ จะเอาการค้าขายทั้งปวงมาลงเสียทางกรุงเทพฯ"²

ชาวที่สี่ลงว่า "บรรดาข้าราชการเมืองและข้าหลวง ๗๒ คนตามฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งออกหน้าปรากฏอยู่แล้วว่า เกือบครึ่งฝรั่งเศส โดยเฉพาะพระศักดิ์ดาภิเษก เป็นต้นนั้น รัฐบาลสยามมิได้คิดที่จะเรียกตัวกลับ เพื่อแสดงอหยาไกรยให้เห็นว่า อยากจะรักษาไมตรี กับฝรั่งเศสโดยสุจริต"³

ชาวที่ห้าลงว่า "กลันตัน ตรังกานู อังกฤษจะเอาเสียแล้วขึ้นเป็นส่วนใหญ่ แก่กรุงเทพฯ มากขึ้นกว่าเก่าสักปีละพันแพรง แต่การปกครองจะต้องอยู่ในอำนาจสิทธิ ชาติของ แอดไวเซอร์อังกฤษ.... ทำไม (ฝรั่งเศส) ไม่เอาอย่างอังกฤษบ้าง..."⁴

ชาวที่หกลงว่า "เคาเวอนาเบมาราลอินคูชินให้สำรวจจะขอเอาเมือง กุสสาวดีคืน เพราะเมืองนี้เป็นเมืองสำคัญที่สุดจนถึงว่า ถ้าเมืองหลวงพระบางไม่ได้เมือง กุสสาวดีคืนแล้ว แผนดินหลวงพระบางฝั่งขวาทั้งสี่จะหาประโยชน์มิได้"⁵

¹ กจข, ร. 5 ฝ. 19/1 พระยาสุรียานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรจนการ
ที่ 147 20 ม.ค. 121 (1903)

² ข.

³ ข.

⁴ ข.

⁵ ข.

ข่าวที่เจ็กลงว่า "พระยาตรีศตเทพได้ตั้งบัญชีเงินว่า ได้จ่ายเงินให้แก่ผู้ช่วยอุทิศทุนในการทำสัญญากับฝรั่งเศส (1902) 125,000 แฟรังก์ จ่ายให้ศาลงหนังสือพิมพ์ 50,000 แฟรังก์.... นั้น เป็นการกู้หนี้ยืมสินประมาทวิบัติฝรั่งเศส..."¹

ข่าวเหล่านี้แม้ว่าจะไม่ได้แสดงหลักฐานอย่างละเอียด หรือพิสูจน์ว่า เป็นความจริงเพียงใด แต่ก็ทำให้มติมหาชนเอนเอียงไปในทางที่ไม่เห็นด้วยกับสนธิสัญญา ค.ศ. 1902 ทั้งสิ้น และทำให้ฝ่ายฝรั่งเศสมีเจตนาต่อไทยในแง่ไม่ดีด้วย

ส่วนในรัฐสภาฝรั่งเศสนั้น พรรคนิยมอาณานิคมมีอิทธิพลมาก แม้แต่ในคณะกรรมการการตรวจร่างสนธิสัญญา ค.ศ. 1902 จำนวน 33 คน ก็เป็นสมาชิกพรรคนิยมอาณานิคมเสีย 25 คน² ซึ่งพวกสมาชิกพรรคนิยมอาณานิคมคัดค้านสนธิสัญญานับนี้มาตั้งแต่ต้นโดยเฉพาะ ในแง่ที่ว่า สนธิสัญญานี้ทำให้เกิดความไม่เสมอภาคในคนในบังคับฝรั่งเศส โดยเฉพาะคนเขมรถ้าไม่แก้ไขใหม่ คณะกรรมการการตรวจร่างสนธิสัญญาจะไม่ตรวจให้ ซึ่งเหตุนี้เองเป็นผลร้ายที่ทำให้สัญญานี้ล้มเหลว เพราะการแก้ไขสนธิสัญญาใหม่ ในข้อใหญ่ใจความก็เท่ากับล้มเลิกสนธิสัญญา ค.ศ. 1902 ทีเดียว นี่เอง

นอกจากอิทธิพลของพวกพรรคนิยมอาณานิคม ในคณะกรรมการการตรวจร่างสนธิสัญญาแล้ว ในสภาผู้แทนราษฎรเสียงของรัฐบาลไม่แข็งพอ ในการออกกฎหมายเกี่ยวกับการสอนหนังสือของพวก Catholic เป็นตัวอย่างให้เห็นว่า รัฐบาลไม่เข้มแข็งพอ เพราะเมื่อมีการลงคะแนนเสียงเพื่อผ่านกฎหมายฉบับนี้ คะแนนเสียงเห็นด้วยกับรัฐบาลได้เพียง 300 เสียง ไม่เห็นด้วย 257 เสียง และเหตุที่ฝ่ายรัฐบาลได้เสียงมากกว่า เพราะหัวหน้าพรรคนิยมอาณานิคมคือ นายอ็เตียน ได้ปรึกษากับนายคอมม์ หัวหน้าพรรครัฐบาลกันมาก่อนแล้วว่า การลงมติกฎหมายฉบับนี้ทางพรรคนิยมอาณานิคมจะลงให้รัฐบาล

---

¹ กจข, ร. 5 ผ. 19/2 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม
(ราชเลขานุการ) 25 ก.พ. 121 (1903)

* ² กจข, ร. 5 ผ. 19/2 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วัชรปราชญ์
ที่ 197 21 มี.ค. 121 (1903)

เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนกับการที่รัฐบาลจะไม่นำร่างสนธิสัญญา ค.ศ. 1902 เข้าสู่สภา¹
ฝ่ายนายเกลกาเซ ซึ่งรู้สึกว่าตัวเองเสี่ยงอย่างมาก แต่ตัวคนเดียวไม่สามารถ
ที่จะพุกักจูงให้รัฐบาลเห็นตามได้ ก็หาทางออกโดยแสดงความขัดข้องใจแก่ไทยว่า
ฝรั่งเศสขัดข้องในเรื่อง²

1) คนเขมร

2) เขต 25 กิโลเมตร พระตะบองและเสียมราฐ

3) เมืองกูดสาวตี ซึ่งเป็นบ่อเกลือ

ต่อมา นายเกลกาเซได้นำ 'เนมมอรัณคัม' เสนอต่อพระยาสุริยานุวัตร
เป็นทางการอีกครั้งหนึ่งว่า ฝรั่งเศสต้องการ 6 ข้อ คือ

1) ขอตั้งข้าหลวงปักปันเขตแดนระหว่างทะเลสาบกับอ่าวสยามตามสนธิ

สัญญาปี ค.ศ. 1867 และ 1902

2) จะให้ฝ่ายไทยตั้งหลวงพระบางฝั่งขวาแก่กชาค

3) ขอทำทางรถไฟฝั่งขวาแม่น้ำโขง และขอแผ่นดิน 7 แห่ง คือ ที่เชียงคาน
หนองคาย สันยบุรี ปากน้ำคำ ทั้งฝั่งซ้าย-ขวา มุกดาหาร เขมราฐ และปากน้ำมูล
ทั้งฝั่งซ้าย-ขวา

4) ขอให้ฝรั่งเศสได้รับผลประโยชน์เรื่องถนนในบังคับแบบที่อังกฤษได้
คนเขมรขึ้นอยู่ในถนนในบังคับฝรั่งเศส คนจีนไม่ว่าในสยาม อินโดจีน ขึ้นกับกงสุลฝรั่งเศส

5) ขอทำทางจากพนมเป็ญถึงพระตะบอง

6) ห้ามไม่ให้มีทหารในพระตะบองเสียมราฐ³

¹ดู.

²กจข, ร. 5 ผ. 19/5 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม
7 มี.ค. 121 (1903)

* ³กจข, ร. 5 ผ. 19/6 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ
ที่ 207/2280 22 ม.ก. 122 (1904)

แน่นอนที่สุดข้อเสนอนี้ทั้ง 6 ข้อท้ายและ 3 ข้อแรก เป็นการแสดงท่าที ปฏิเสธสนธิสัญญา ค.ศ. 1902 อย่างชัดเจน และเป็นการบอกให้รู้ว่า ให้มีการทำสัญญา กันใหม่ เพราะข้อเสนอนี้ ไม่ใช่การต่อเติมเพียงเล็กน้อย ซึ่งอาจแก้ไขได้ แต่เป็น การเปลี่ยน 'สาระสำคัญ' ในสนธิสัญญา ค.ศ. 1902 ไปอีกรูปหนึ่ง ซึ่งรัฐบาลไทย ก็รู้ดีว่า การปรึกษาในข้อเสนอนี้เป็นการปรึกษาทำกันใหม่¹ ไม่ใช่แก้ไขเพิ่มเติม สนธิสัญญา ค.ศ. 1902 ดังนั้น เมื่อถึงวันที่ 31 ธันวาคม ค.ศ. 1903 สนธิสัญญา 7 ตุลาคม ค.ศ. 1902 ก็หมดสภาพไปโดยปริยาย เพราะไม่มีการนำร่างสนธิสัญญา ฉบับนี้เข้าสู่สภา

จะเห็นว่า ความล้มเหลวของสนธิสัญญานี้แตกต่างไปจากการ เจรจาที่กรุงเทพฯ ค.ศ. 1899 - 1900 ซึ่งในครั้งนั้นการเจรจาได้ล้มเหลวลง เพราะฝ่ายฝรั่งเศสเรียกร้องมากเกินไป และไม่ยอมให้ฝ่ายไทยในข้อที่สำคัญที่สุดใน สายตาของฝ่ายไทยคือ การถอนทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรี ในการเจรจาใน ค.ศ. 1902 ทวิแทนของรัฐบาลทั้ง 2 ตกลงกันได้ ในแบบที่แต่ละฝ่ายยอมแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน โดยไม่ให้ฝ่ายหนึ่งเป็นผู้เสียหรือได้ประโยชน์ฝ่ายเดียว แต่ความ ล้มเหลวก็ยังเกิดขึ้นจนได้ กล่าวคือไม่มีการนำร่างสนธิสัญญาเข้าสู่สภาเพื่อให้สัตยาบัน เพราะเสียงคัดค้านของพระคณิศรอำมาตย์ และหนังสือพิมพ์ฝรั่งเศสคัดค้านรัฐบาลไทย พยายามที่จะเอาใจฝ่ายฝรั่งเศส โดยการยกประโยชน์ได้นานาประการ แต่ที่ประสบ ความล้มเหลว

ในการเจรจาที่กรุงเทพฯ ใน ค.ศ. 1899 - 1900 ระหว่างไทยกับ ฝรั่งเศสเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดจากสนธิสัญญา และอนุสัญญา 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893) ทั้งทางตรงและทางอ้อม ในที่สุดก็ล้มเหลวลง เพราะฝ่ายฝรั่งเศสไม่ยอมถอนทหาร ออกจากจันทบุรี ซึ่งปัญหานี้ ฝ่ายไทยถือว่าสำคัญที่สุด ต่อมาใน ค.ศ. 1902 ไทย

---

¹ กจข, ร. 5 ผ. 19/6 พระยาสุรียานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ
ที่ 207/207/2280 22 ม.ก. 122 (1904)

กับฝรั่งเศสได้เจรจากันอีกครั้งหนึ่งที่ปารีส ฝ่ายฝรั่งเศสได้ผ่อนผันท่าทีในเรื่องคนใน
 บังคับฝรั่งเศสลงเป็นอันมาก รวมทั้งยอมยกเลิกเขต 25 กิโลเมตรฝั่งขวา ยอมให้
 เมืองสำคัญของหลวงพระบางฝั่งขวาแก่ไทย และยอมถอนทหารออกจากจันทบุรี แต่ฝ่าย
 ไทยก็ต้องเสียดินแดนเป็นอันมาก คือ จำปาศักดิ์ และมโนไพร กับผลประโยชน์ในเรื่อง
 การโยธาและการลงทุน ในฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศสเป็นการแลกเปลี่ยน แต่ในที่สุด
 สนธิสัญญา 7 ตุลาคม ค.ศ. 1902 ซึ่งตัวแทนทั้ง 2 ฝ่าย ลงนามแล้วก็ต้องหมดสภาพ
 ไปเพราะไม่มีการนำเข้าสู่รัฐสภาเพื่อให้สัตยาบัน ทั้งนี้ก็เพราะเสียงคัดค้านจากพรรค
 นิยมอาณานิคมกับหนังสือพิมพ์ ดังนั้น ปัญหาที่เป็นผลมาจากสนธิสัญญาและอนุสัญญา
 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 จึงได้เป็นปัญหายืดเยื้อต่อมา

อนุสัญญาไทย - ฝรั่งเศส ฉบับ 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1904

การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเพื่อทำอนุสัญญาดับ 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1904 เป็นการเจรจาที่ต่อเนื่องจากการทำสนธิสัญญาไทย - ฝรั่งเศส ฉบับ 7 ตุลาคม ค.ศ. 1902 เพราะเหตุที่รัฐบาลฝรั่งเศสไม่ยอมนำร่างสนธิสัญญาดับ 7 ตุลาคม ค.ศ. 1902 ซึ่งตัวแทนของรัฐบาลทั้งสองลงนามแล้ว เข้าสู่รัฐสภาเพื่อให้สัตยาบัน เนื่องจากความกดดันจากสถานการณ์หลายอย่างดังที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 3 ทำให้สนธิสัญญา 7 ตุลาคม ค.ศ. 1902 หมกสภภาพที่จะใช้บังคับเป็นกฎหมายไปโดยปริยาย

เนื้อหาในการเจรจาเพื่อทำอนุสัญญาดับใหม่เกือบทั้งหมดเป็นปัญหาที่สืบเนื่องหรือเป็นเรื่องที่เคยเจรจามาแล้วเมื่อครั้งทำสนธิสัญญา 7 ตุลาคม ค.ศ. 1902 กล่าวคือ

1. ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศส
2. ปัญหาดินแดนที่ยกให้ฝรั่งเศส
3. ปัญหาการถอนทหารออกจากจันทบุรี
4. ปัญหาการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศส

ส่วนเรื่องที่เพิ่มขึ้นเป็นหัวข้อใหม่ของการเจรจาก็มี ปัญหาการ สร้างทางรถไฟและอีกเรื่องหนึ่ง แม้ว่าจะไม่ใช่หัวข้อการเจรจา แต่ก็เกี่ยวข้องกับการเจรจา คือ เรื่องข้อตกลงอังกฤษ - ฝรั่งเศส (Entente Cordiale of 1904)¹ หัวข้อทั้ง 7 หัวข้อนี้ ข้อใดที่มีลักษณะคล้ายกัน ก็จะรวมเป็นหัวข้อเดียวกัน สำหรับในตอนท้ายของบทจะมีอีกหัวข้อหนึ่ง คือ ผลของอนุสัญญา

---

¹ ข้อตกลงนี้เริ่มเจรจาทันทีในวันที่ 7 กรกฎาคม ค.ศ. 1903 ลงนามในวันที่ 8 เมษายน ค.ศ. 1904

1. ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศส

1) ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศสก่อนการเจรจา

ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศสในทางกฎหมายได้เริ่มขึ้นครั้งแรกตั้งแต่ไทยทำสนธิสัญญากับฝรั่งเศสในปี ค.ศ. 1856 ซึ่งในครั้งแรกออกมาในรูปของ "สิทธิสภาพนอกอาณาเขต" (Extraterritoriality) ในสมัยแรก ๆ ไม่ค่อยมีปัญหา เพราะสิทธิสภาพนอกอาณาเขตเป็นอภิสิทธิที่ให้เฉพาะชาวยุโรปซึ่งก็มีจำนวน ไม่มากนัก แต่ต่อมา ชาวยุโรปได้ขยายสิทธินี้ออกไปถึงชาวเอเชียด้วย และจำนวนชาวเอเชียที่ได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตก็ได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ตามรายงานของ นายบุนเซน (Bunsen) ราชทูตอังกฤษประจำประเทศไทยที่มีไปถึงลอร์ดคิมเบอร์ลี (Lord Kimberly) รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศอังกฤษ ฉบับลงวันที่ 15 กรกฎาคม ค.ศ. 1895 กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

"...นายปาวี (ราชทูตฝรั่งเศสประจำประเทศไทย) ได้อุทิศพลังส่วนใหญ่ของเขาไปในเรื่องการจดทะเบียนคนในบังคับ ส่วนงานของเขาได้มีผู้ชนแทนแะเข้ามาเพื่อขอจดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสทุกวัน..."¹

การจดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสนั้น เริ่มต้นด้วยเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสได้สอบถามคนที่มาขอจดทะเบียนคนในบังคับ แล้วจะบันทึกไว้เป็นหลักฐาน 1 ชุด กับออกหนังสือประจำตัวคนในบังคับไว้ 1 ฉบับให้คนที่มาขอจดทะเบียนเก็บไว้กับตัว "หนังสือประจำตัว" ประกอบด้วย

- (1) จำนวนเลขประจำตัว (2) วัน เดือน ปี ที่เกิด (3) ชื่อคนที่เกิด
- (4) ชาติของคนที่เกิด (5) อายุของคนที่เกิด (6) ตำบลที่เกิด (7) ชื่อบิดา
- (8) ตำบลที่เกิดของบิดา (9) ปีของคนที่เกิด (10) ตำบลที่เกิดของปู่
- (11) ที่ตั้งบ้านเรือนของคนที่เกิด (12) ขนาดสูงของคนที่เกิด (13) ทำหน้าที่

¹ Manich Jumsai, History of Thailand and Cambodia, p. 189.

ของคนที่จะ (14) จดหมายเหตุเป็นนายกของคนที่จก"¹

เนื่องจากไม่มีการควบคุมการจดทะเบียนคนในบังคับ จึงทำให้มีผู้ไปจดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ดังปรากฏตามตัวเลขข้างล่าง

ค.ศ.	จำนวนคนในบังคับฝรั่งเศส
1897	5000 ²
1904	8000 ²
1907	18500 ³

ไม่ต้องสงสัยเลยว่า จำนวนคนในบังคับฝรั่งเศสที่เพิ่มขึ้นนี้ จะไม่ทำให้ความลำบากใจให้แก่การปกครองของไทยอย่างมาก แต่ในทางตรงกันข้าม เท่ากับเป็นการสร้างอิทธิพลให้แก่ฝรั่งเศสไปในตัว รัฐบาลไทยได้พยายามแก้ไข โดยการเจรจากับฝรั่งเศส จนเป็นที่ตกลงกันครั้งหนึ่งแล้ว ดังปรากฏในสนธิสัญญา ฉบับ 7 ตุลาคม ค.ศ. 1902 แต่เนื่องจากพรหมนิมิตอันคมฝรั่งเศส ซึ่งเป็นพรรคที่มีอิทธิพลในรัฐสภาฝรั่งเศสมาก เห็นว่าสนธิสัญญาดังนั้นฝรั่งเศสยังไม่ได้รับประโยชน์อย่างจุใจ จึงบีบไม่ให้รัฐบาลนาสนธิสัญญาดังนั้น

¹ กจข, ร.5 ผ.19/9 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ - ร.5 ที่ 80/11067 14 มค. 122 (1904).

² ก

³ Lawrence Palmer Briggs, "The Treaty of March 23, 1907 between France and Siam and The Return of Battambang and Angkor to Cambodia," The Far Eastern Quarterly, Vol. 5 (1945-46), p. 446.
อ้างจาก Robert de Caix, BCAF.

เข้าสู่รัฐสภาเพื่อให้สัตยาบัน¹

การเจรจาเพื่อทำสัญญาใหม่ ไม่ได้เริ่มต้นใหม่ทั้งหมด แต่ส่วนใหญ่เริ่มจากสนธิสัญญาฉบับ 7 ตุลาคม ค.ศ. 1902 ในส่วนที่เกี่ยวกับคนในบังคับฝรั่งเศส สนธิสัญญาฉบับ 7 ตุลาคม ค.ศ. 1902 มีใจความสำคัญคือ²

ข้อ 5 ชาวเอเชียที่เกิดในดินแดนที่อยู่ในอำนาจของฝรั่งเศส มีสิทธิจดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส สิทธินี้รวมไปถึงบุตรของคนเหล่านี้ แต่จะไม่รวมไปถึงหลาน และชาวเขมรในประเทศไทย

ข้อ 6 รัฐบาลไทยมีสิทธิในการตรวจสอบและทวงตังบัญชีรายชื่อคนในบังคับฝรั่งเศส ถ้าเห็นว่าจดทะเบียนไว้ไม่ถูกต้องตามสัญญาข้อ 5 ที่กล่าวมาข้างต้น สำหรับคนจีนที่จดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสอยู่แล้ว ก็ยังถือว่าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส แต่เมื่อมีคดีต้องอยู่ในอำนาจศาลไทย

จะเห็นว่า ถ้าพิจารณาเฉพาะค่านกฎหมายแล้ว สนธิสัญญาฉบับ 7 ตุลาคม ค.ศ. 1902 ได้กีดกันชาวจีนซึ่งมีเป็นจำนวนมากในประเทศไทยเอาไว้นอกอำนาจศาลฝรั่งเศส ตามรายงานของกงสุลฝรั่งเศสกล่าวว่า ในปี ค.ศ. 1893 ว่า มีชาวจีนในไทยถึง 1,300,000 คน แต่ตามรายงานของกงสุลอังกฤษว่า มีชาวจีนในประเทศไทยถึง 1,500,000 คน³

ในสนธิสัญญาฉบับ 7 ตุลาคม ค.ศ. 1902 ยังได้กั้นเอาชาวเขมรมาไว้กับอำนาจศาลไทย จำนวนชาวเขมร แม้จะไม่ได้ตัวเลขแน่นอน แต่ตามรายงานที่ นายฟรานซิส กราเนียร์ (Francis Garnier) นักสำรวจชาวฝรั่งเศส ได้บันทึกไว้ใน ค.ศ. 1867

---

¹Minton F. Goldman, "Franco-British Rivalry Over Siam : 1896-1904," Journal of South East Asian Studies, Vol. III No. 2 (Sept., 1972), p. 222.

²โปรดดูตัวสนธิสัญญาในภาคผนวก หน้า (31) - (34)

³Manich Jumsai, op. cit., p. 186.

พบว่า ชาวเขมรอยู่ในประเทศไทยทุกหนทุกแห่ง และส่วนใหญ่ถูกทำให้เป็นไทยหมดแล้ว พัง
สำเนียงพูดเท่านั้นจึงจะรู้ว่าคนเหล่านั้นเป็นชาวเขมร¹ ยิ่งไปกว่านั้น สนธิสัญญาฉบับ 7
ตุลาคม ค.ศ. 1902 ยังได้ลดจำนวนคนในบังคับฝรั่งเศสลงไปในตัว คือ จะสืบช่วงไปได้
เพียงลูกของคนในบังคับเหล่านั้นเท่านั้น ส่วนหลานของคนในบังคับต้องอยู่ในอำนาจอศาลไทย
นอกจากนี้ รัฐบาลไทยยังได้อำนาจในการควบคุมการจดทะเบียนคนในบังคับฝรั่งเศส ได้ถูกต้อง
ตามคุณสมบัติที่บ่งไว้ในข้อ 5 ของสนธิสัญญาฉบับนี้ กล่าวโดยสรุป สนธิสัญญาฉบับนี้ในส่วนที่ว่า
ด้วยคนในบังคับฝรั่งเศส ไทยได้รับประโยชน์จากสนธิสัญญาฉบับนี้มาก

2) ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศสในการเจรจาครั้งใหม่

จากเหตุผลและสถานการณ์ดังกล่าวมาแล้วในบทที่ 3 ทำให้ต้องมีการเจรจ
กันใหม่ นายเคลคาเซ รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศ ได้เสนอต่อฝ่ายไทยว่า การที่จะเอา
คนเขมรขึ้นศาลไทยนั้น เขายอมไม่ได้ เขาต้องการให้คนเขมรขึ้นศาลฝรั่งเศสเหมือนกับคน
ญวน และคนลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ส่วนคนไทยนั้น ถ้าหากไปอยู่เมืองเขมรก็ต้องขึ้นศาลเขมร
ตามสนธิสัญญา ค.ศ. 1867²

ข้อเสนอที่เอาแต่ใจของฝ่ายฝรั่งเศสได้รับการปฏิเสธจากฝ่ายไทย³ ในกลาง
เดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1903 หลังจากที่นายเคชกาเชกลับจากราชการที่อัสซีเรีย ได้เสนอ
ความต้องการของฝรั่งเศสใหม่ จำนวน 6 ข้อ หนึ่งในหก กล่าวถึงคนในบังคับฝรั่งเศสอีก
ครั้งหนึ่ง ดังปรากฏในรายงานของพระยาสุรียานุวัตร อัครราชทูตไทยประจำฝรั่งเศส ซึ่งมี
กราบทูลกรมหลวงเทเวศวงศ์โรปกการว่า

" ข้อ 4 ฝรั่งเศสอ้างสัญญาที่ไทยทำกับอังกฤษในปี 1899 ว่า โดยที่
ฝรั่งเศสจะแลกเปลี่ยนประโยชน์ให้เสมอกัน ในการปกครองคนในบังคับของ

¹Lawrence Palmer Briggs, *op. cit.*, p. 447.

²กจช. ร.5 ฝ.19/6 พระยาสุรียานุวัตร-กรมหลวงเทเวศวงศ์โรปกการ ที่ 11
10 เม.ย. 122 (1902)

³ดู

เราในกรุงสยาม ฝรั่งเศสขอให้เลิกค้าขายสัญญาเก่าแก่ทั้งปวง ที่เกี่ยวข้องกับคนเขมรโดยสิ้นเชิง แปลว่าจะเอาคนเขมรกลับคืนเข้าไว้ในอำนาจศาลของเขาให้จงได้ ขออ้างสัญญาปี 1899 นั้น เป็นหลักฐานสำคัญของเขาอยู่ ถ้าคลุมเอาคนเขมรไว้ในบังคับฝรั่งเศส ยอนหลังขึ้นไปตั้งแต่นั้นไป และบิดา ซึ่งได้เขามาอยู่ในกรุงสยามตั้งแต่ปี 1867 เมื่อเมืองเขมรเป็นของฝรั่งเศส แบบเดียวกันกับที่พม่าได้เป็นของอังกฤษแล้ว เราไม่ควรจะยอมเป็นอันขาด เมื่อถึงขั้นจริง ๆ จะยอมได้แต่ในการภายนอก คือจะนับให้คนเขมรเป็นกบในบังคับฝรั่งเศสไปตั้งแต่วันนี้ต่อไป สัญญาใหม่นั้น คนที่เขาจะมาตกลงให้คงอยู่ในบังคับไทย จะขอเงินที่อยู่ในกรุงสยามและที่ทำการค้าขายอยู่ในอินโดจีนนานนั้น เขาอยู่ในบังคับฝรั่งเศสเสียด้วย ขอรับรองไม่ได้เป็นอันขาด"¹

ยังไม่ทันที่ทาง "กรุงเทพฯ" จะสั่งการประการใด ก็มีโทรเลขจากพระยาสूरยานุวัตร ถึงกระทรวงการต่างประเทศไทย 3 ฉบับ กับหนังสืออีก 2 ฉบับ ใจความสำคัญในโทรเลขฉบับลงวันที่ 20, 21 และ 27 พฤษภาคม ในส่วนที่เกี่ยวกับคนในบังคับฝรั่งเศสเหมือนกัน คือ

- (1) ฝรั่งเศสต้องการคนเขมร คนจีน ไปอยู่ใต้อำนาจศาลฝรั่งเศส
- (2) ฝรั่งเศสต้องการยกเลิกการตรวจสอบบัญชีคนในบังคับฝรั่งเศส
- (3) ฝรั่งเศสต้องการได้สิทธิเช่นเดียวกับที่อังกฤษได้ในปี ค.ศ. 1899

(หมายถึงส่วนที่เกี่ยวกับคนในบังคับ)

ส่วนในหนังสือฉบับ 27 พฤษภาคม ค.ศ. 1903 ของพระยาสूरยานุวัตร ซึ่งได้รายงานมาโดยละเอียดถึงการเจรจาอีกครั้งหนึ่ง ใจความทำนองเดียวกับโทรเลขทั้ง 3 ฉบับ แต่บอกด้วยว่า นายเคลคาเซ ยินกรานที่จะให้คนในเขมรเข้าไปอยู่ใต้อำนาจศาลฝรั่งเศสให้ได้ ฝ่ายพระยาสूरยานุวัตร ก็ตอบว่านายเคลคาเซ "มองซิเออร์เคลคาเซก็เถียงว่า เขาไม่ได้เห็นด้วย (กับสนธิสัญญา 7 ตุลาคม 1902 ในส่วนที่เกี่ยวกับคนในบังคับ) แต่ตนแล้ว หาก

¹ กจ. ร.5, ผ.19/6 พระยาสूरยานุวัตร-กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ ที่ 23

เผื่อไป จึงมีอยู่ในสัญญาได้" เมื่อเจรจามาถึงตอนนี้ นายเคชกาเชเก็คคีใจขึ้นมาเลยไม่
ไ้ใหญ่ถึงปัญหาคนจีน¹ ในหนังสือของพระยาสุรียานุวัตร ฉบับ 20 พฤษภาคม ค.ศ. 1903
ความเช่นเดียวกับโทรเลขทั้ง 3 ฉบับ²

จะเห็นได้ว่า ความต้องการของฝรั่งเศส 3 ข้อดังกล่าว มีข้อที่เป็นความ
ต้องการใหม่ คือ เรื่องคนเขมรซึ่งฝ่ายฝรั่งเศสพยายามที่จะให้เป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ใน
ข้อนี้ ฝ่ายฝรั่งเศสไม่เคยยอมมาก่อนเลย ไม่ว่าเมื่อครั้งเจรจาที่กรุงเทพฯ ค.ศ. 1899 -
1900 และการเจรจาที่ปารีส ค.ศ. 1902 สำหรับปัญหาคอนจิ้นนั้นที่แตกต่างไปจากการเจรจา
ครั้งก่อนตรงที่ การเจรจาดังนี้ ฝ่ายฝรั่งเศสเปลี่ยนใจให้คนจีนไปอยู่ในบังคับฝรั่งเศส กับ
เรื่องสิทธิการตรวจบัญชีคนในบังคับฝรั่งเศสของฝ่ายไทยตามสนธิสัญญา 7 ตุลาคม ค.ศ. 1902
มาครั้งนั้นฝรั่งเศสขอให้ยกเลิก

3) ความต้องการของฝ่ายไทยในเรื่องคนในบังคับฝรั่งเศส

เมื่อกรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ทรงทราบความต้องการของฝรั่งเศส จึงได้
มีคำสั่งถึงพระยาสุรียานุวัตร 2 ฉบับ ฉบับแรก กล่าวโดยย่อเรื่องที่ฝรั่งเศสต้องการได้ผล
ประโยชน์ในเรื่องนี้แบบเดียวกับอังกฤษ และทรงเห็นว่า

"...ฝ่ายไทยมีความเต็มใจที่จะให้ผลประโยชน์เหมือนกัน (กับอังกฤษ)
ทุกอย่างแล้ว เว้นแต่ในเหตุการณ์อันจำเป็นต้องแปลกกัน คือ ในเวลา
กำหนดซึ่งเมืองนั้น ๆ เป็นเมืองขึ้นต่ออังกฤษเมื่อใด ก็จะต้องใช้เวลาที่
เมืองนั้น ๆ ขึ้นต่อฝรั่งเศสเหมือนกันแทนกัน จึงจะถูกต้องชอบธรรมนิยม

¹ กองบรรณสาร กต. แฟ้ม 2.6 ม้วน 5 พระยาสุรียานุวัตร-กรมหลวงเทวะวงศ์-
วโรปการ ที่ 24 27 พฤษภาคม 122 (1903)

² กองบรรณสาร กต. แฟ้ม 2.6 ม้วน 5 พระยาสุรียานุวัตร กรมหลวงเทวะวงศ์-
วโรปการ ที่ 26 30 พฤษภาคม 122 (1903)

ที่เป็นไปในกฎหมายแห่งนานาประเทศ..."¹

ในส่วนที่เกี่ยวกับคนเขมรนั้น พระองค์ทรงมีบันทึก (Memorandum) โดยละเอียดว่า

"ความเห็นเรื่องเขมรในบังคับฝรั่งเศส

(1) เขมรที่มีอยู่ในกรุงสยามต่างกันเป็นหลายจำพวก จำแนกได้ดังนี้คือ

จำพวกที่ 1 เขมรที่เป็นชาวสยามแท้ เรียกในราชการว่า "เขมรป่าดง" เป็นราษฎรเมืองสุรินทร์ สังฆะ ชุขันช ในมณฑลอีสาน และในพื้นเมืองมณฑลนครราชสีมาบ้าง เขมรพื้นเมืองมณฑลบูรพา เป็นชาติเขมรกาพูชา แตกต่างในจำพวกนี้

จำพวกที่ 2 เขมรเกาเป็นชาวกาพูชา แรกอพยพเข้ามาในกรุงสยาม แต่แผนดินตากูบาง ในรัชกาลที่ 1 บาง พวกนี้อยู่ในมณฑลราชบุรีโดยมาก

จำพวกที่ 3 เขมรกลาง, เป็นชาวกาพูชา อพยพเข้ามาอยู่ในรัชกาลที่ 3 พวกนี้อยู่ในมณฑลกรุงเทพฯ และมณฑลปราจีนโดยมาก

จำพวกที่ 4 เขมรใหม่ เป็นชาวกาพูชา เข้ามาตั้งแคตฤณศักราช 1858 ต่อมาจนทุกวันนี้ คนจำพวกนี้ ในมณฑลอื่น ๆ ไม่สู้เท่าใดนัก มีมากแต่ในมณฑลบูรพา คือเมืองพระตะบองเป็นต้น หัวเมืองเหล่านี้แต่ก่อนพลเมืองมีน้อย ที่บริบูรณ์คนเพราะเขมรกาพูชาทนความกดขี่ของฝรั่งเศสไม่ไหว พวกนี้อพยพเข้ามาอยู่ในแขวงเมืองพระตะบอง เสียกรารุ มากขึ้นทุกที เมืองเหล่านั้นจึงเจริญขึ้น จนทุกวันนี้ ที่เมืองประจันตคีรีเขตร แลเมืองตราก ก็มีเขมรพวกนี้อพยพมาอยู่บ้าง แต่ไม่สู้มากเหมือนมณฑลบูรพาตามประมาณที่โคตราบในเร็ว ๆ นี้ ดูเหมือนราษฎรในพื้นเมืองพระตะบองทุกวันนี้จะเป็นคนจำพวกนี้ มากกว่าคนเดิมในพื้นเมืองเสียอีก

(2) สังเกตดูเสียงฝรั่งเศสในการโต้เถียงเรื่องจตุทะเปียนคนในกรุงเทพฯ ก็ดี หรือที่พูดกันในการปลุกชาติญาคี้ก็ ภูเขาฝรั่งเศสจะถือว่า

¹ กองบรรณสาร กต. แฟ้ม 2.6 ม้วน 5 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ-พระยาสุริยานุวัตร ร่างตราบัวแก้ว วันที่ มิถุนายน 122 (1903) ประทับตราของสถานทูตสยาม ณ กรุงปารีส วันที่ 6 ตุลาคม 122 (1903)

เขมรสมควรจะคงอยู่ในบังคับฝรั่งเศส เพราะเป็นชาติเขมร หากกำหนด
ปีให้ออกจากเมืองกาพูชาเหมือนลาวและญวนไม่ ชื่อนั้นพระยาสุรียานุวัตร
ได้สั่งเกณฑ์ป้องกันไว้แล้ว ที่เอาความขอมมากล่าวขึ้นไว้ในที่นี้ เพราะเห็น
ว่าตัวเราต้องปลุกชาวกัมพูฝรั่งเศสต่อไป ในเรื่องเขมร ฝรั่งเศสคงจะคิด
คลุมไปทั่วชาติ เป็นข้อที่เราต้องระวังอยู่เสมอ

(3) หนังสือสัญญา 1867 ข้อ 5 ซึ่งว่าด้วยเขมนั้น ตามความใน
สัญญาภาษาไทยว่า

(ค) ถ้าคนในบังคับไทย ทำผิดกฎหมายที่เมืองเขมร เจ้าพนักงาน
เขมรจะทำโทษโดยยุติธรรมตามกฎหมายฝ่ายเขมร ถ้าคนในบังคับเขมร
ทำผิดกฎหมายในที่เมืองไทย เจ้าพนักงานไทยจะทำโทษตามกฎหมายไทย
โดยยุติธรรมดังนี้

ตามความในสัญญาฉบับภาษาอังกฤษ ที่แปลตรงจากภาษาฝรั่งเศสว่า

(ค) ถ้าคนในบังคับสยาม กระทำร้าย Crime หรือ กระทำผิด
Offence อยางใดในแผ่นดินเขมร รัฐบาลจะชำระและลงอาญาแก่คน
เหล่านั้น โดยยุติธรรมตามกฎหมายบ้านเมืองนั้น ๆ ถ้าคนในบังคับเขมร
กระทำร้าย หรือ กระทำผิดในแผ่นดินสยาม รัฐบาลสยามก็จะชำระ แล
ลงโทษโดยยุติธรรมตามกฎหมายของบ้านเมืองไทยเขมนั้น

สัญญาข้อนี้ฉบับภาษาไทยกับฉบับภาษาฝรั่งเศส ความผิดกันหรือทำให้
เข้าใจผิดกันในตอน (ก) ภาษาไทยทำให้เข้าใจว่า เขมรอยู่ในอำนาจ
ของไทย ทั้งความอาญา และความแพ่ง แต่ฝ่ายภาษาฝรั่งเศส ของเข้าใจ
ว่า เขมรอยู่ในอำนาจศาลไทย แต่ความอาญา

ตามที่ได้เป็นมาตั้งแต่ทำหนังสือสัญญานี้ ได้กระทำมาตามความเข้าใจ
ในภาษาไทย คือศาลไทยได้ชำระว่ากล่าวพวกเขมรในบังคับฝรั่งเศสมา
ทั้งในความอาญาและความแพ่ง ยังไม่เคยได้ยินว่าหรือแม้แต่ฝรั่งเศสได้
ร้องคัดค้านอำนาจศาลไทยในข้อนี้เลย

แม้จะเกิดเหตุเถียงกันขึ้นด้วยความในสัญญาที่คล้ายกันอยู่ ในข้อนี้ก็มี
ความในข้อ 8 แห่งสัญญานี้ (1867) เอง อยู่ว่า

"หนังสือสัญญานี้เขียนเป็นอักษรไทย อักษรฝรั่งเศส ถูกต้องกัน ใช้
ได้เหมือนกัน" ดังนี้ พอจะมีทางโต้เถียงได้อยู่บ้าง

แต่อย่างไรก็ดี ที่สัญญาตามทางในภาษาไทยมาได้โดยสะดวก
เพราะเรายอมให้เขมรได้รับความปกครอง และความยุติธรรมเหมือนกับ
คนไทยทุก ๆ อย่าง ถ้าหากว่าเราจะทำตามสัญญาภาษาฝรั่งเศส แม้
เขมรเป็นโจทก์ ความแพ่งในที่ใด ๆ ศาลไทยไม่รับฟ้อง ต้องให้เขมรส่ง
ฟ้องมาทางกงสุลตามสัญญาอย่างคนในบังคับต่างประเทศ พวกอื่น ๆ เขมร

ก็จะได้รับความเดือดร้อนมากอยู่ ฝ่ายคนเราก็มักจะได้รับความลำบากเหมือนกัน เพราะเขมรเป็นจำเลยความแพ่ง ก็จะต้องเขามารองพ้องกันถึงศาลกงซุลถึงจะได้รับความยุติธรรม

การต่อไปแม้จะลงตามสัญญาเดิม แต่หากว่าจะต้องให้การเป็นไปตามตัวหนังสือสัญญา 1867 ส่วนภาษาฝรั่งเศสอาจจะเกิดความลำบากไปความว่า จึงเห็นว่า ถ้าหากว่าจะต้องเปลี่ยนกฎหมายในสัญญาข้อ 5 นี้ เล็กเสียดังข้อดีกว่าแก้ไขแต่ตอน (ค) ความที่วางกฎหมายอาญาศาล เพราะถ้าเล็กเสียดังข้อที่เดียว ขอให้เขมรเหมือนกับคนชาติอื่น ๆ ที่อยู่ในบังคับต่างประเทศเสีย ทั้งฝ่ายประโยชน์และโทษประโยชน์ของเรา ถึงเราต้องยอมยกอำนาจให้ศาลกงซุล เราจะคืนอำนาจที่จะข้อหาที่กิน และที่จะเพียวอยู่ไหน ๆ ได้ตามอำเภอใจนั้นมาเสียได้ วัฏจักรแลกเปลี่ยนกันต่อไปภายหน้า คงความคิดที่เราจะทำกับชาติอื่น

(4) ถ้าหากว่าเราต้องทำสัญญากับฝรั่งเศส ยอมยกเลิกสัญญา 1867 ข้อ 5 ว่าด้วยเขมร ก็ยอมถือว่าเขมรเหมือนกันกับลาวและญวนเช่นนั้น เขมรพื้นเมืองจำพวกที่หนึ่ง เขมรเก่าจำพวกที่สอง และเขมรกลางจำพวกที่สาม ซึ่งอพยพเข้ามาก่อนปี 1858 ยอมไม่เกี่ยวกับสัญญา คงเกี่ยวแก่เขมรใหม่จำพวกที่สี่ ถ้าเป็นเช่นนั้น เขมรที่ฝรั่งเศสได้จดทะเบียนโดยมาก ถ้าฝรั่งเศสยอมตามสัญญาโดยสุจริตใจในข้อนี้ เราไม่เสียเปรียบอันใดในที่ไกล เพราะเขมรจำพวกที่สี่ไม่มีมากมายนัก ที่เราจะเสียเปรียบมากนัก ในมณฑลบูรพา เช่น เมืองพระตะบอง พูลเมืองจะเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสไปไคกว่าครึ่งเมือง และจะหวังใจไม่ไคเลยว่ เขมรเหล่านั้นจะไม่นิยมอยู่ในบังคับฝรั่งเศส เพราะถึงฝรั่งเศส (หรืออังกฤษและชาติใดใด) จะบังคับกักขังคนตัวนั้นออกมาเมื่ออยู่ในเมืองของเขาเองเพียงไร เมื่อเขามาอยู่ในเมืองนี้ กงซุลยอมยกของสงเสริมตรงกันข้าม คือไม่ยอมให้เสียส่วยหรือรับราชการอันใดแก่เรา ตั้งใจให้อำนาจช่วยเหลือกว่าเสียให้แก่คน ในบังคับด้วยประการต่าง ๆ เป็นอันมาก ที่คนนิยมเขาอยู่ในบังคับต่างประเทศก็เพราะเหตุนี้ ยากที่เราจะแก้ไขด้วยกระบวนเกลี้ยกล่อมเอาใจประการใดใด เพราะตามสัญญากับนานาประเทศอย่าง เอกสตราเตอร์-ทอปเรียลลิตี ทำให้เราเป็นเจ้าบ้าน ยอมให้เขาเข้ามาอาศัยอยู่ทั้งนายบ่าวแล้วแลมีหน้ เราจึงต้องสัญญาว่า เขาจะไม่ต้องทำการงานบ้านเรือนด้วย เมื่อเป็นเช่นนั้น ทั้งนายมันก็คอยเกี่ยวกันไม่ให้คนของมันต้องทำการงาน เราจะไปเกลี้ยกล่อมมันอย่างไร ว่าไคยบอ ถ้าแก้สัญญาเรื่องเขมรให้เขมรเหมือนกับลาวและญวน ความลำบากสาหัสจะเกิดแต่ในมณฑลบูรพา คือพระตะบอง จะปกครองไว้ในอำนาจเรายืดยาวได้ไคยยาก

เพราะฉะนั้น ถ้าจะต้องแก้ไขสัญญาเรื่องเขมร ของเราจะพากเพียรที่จะขยายข้อความไว้สำหรับเมืองพระตะบอง คือฝ่ายเรายอมให้เขมรในหัวเมืองขึ้นฝรั่งเศสไปมาแลรับประโยชน์เหมือนกับคนไทยภายใต้การตั้งปวงในที่นั้น และฝ่ายเขายอมให้คนเหล่านั้นเป็นความกันในศาลไทยทานองศาลต่างประเทศเชิงใหม่ (แต่อย่ายอมให้กงซุลถอนความได้) เป็นต้น..."¹

พระคำรืทั้ง 2 ฉบับของกรมหลวงเทเวศร์วรวงศ์โรปการนี้ ได้รับพระบรมราชานุมัติจากรัชกาลที่ 5 แล้วด้วย²

การเจรจายังคงดำเนินต่อไป แม้ฝ่ายไทยจะยอมฝรั่งเศสในเรื่องอื่น ๆ แต่ในปัญหากรณีในบังคับยังคงติดขัดอยู่ในเรื่องคนเขมร ซึ่งฝ่ายไทยเห็นว่า ยอมได้เพียงคนเขมรที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยหลังวันให้สัตยาบันอนุสัญญาเท่านั้นขึ้นศาลฝรั่งเศส แต่สำหรับคนเขมรที่เข้ามาก่อนลวลาตั้งกล่าวต้องขึ้นศาลไทย³

พอถึงปลายปี ค.ศ. 1903 การเจรจาก็เกือบจะต้งล้มเหลวลงอีก เพราะความต้องการของฝรั่งเศสได้ขยายวงกว้างมากขึ้นในเรื่องดินแดนอีกเรื่องหนึ่ง แต่ฝ่ายไทยโดยเฉพาะพระยาสุรียานุวัตร กับ นายสโตรเบล (Edward Strobel) ซึ่งเพิ่งเข้ามารับงานช่วยเจรจา ก็เห็นพ้องต้องกันว่า ถ้าการเจรจาล้มเลิกไป ผลเสียจะมีมากกว่าการที่จะทำการเจรจาต่อไปหลายเท่า กล่าวคือ ถ้าไทยหยุดการเจรจาลง ไม่เพียงแต่ไทยจะเสียจันทบุรีไปให้ฝรั่งเศสเท่านั้น แต่จะเสียพระตะบอง เสียมราฐ ด้วย⁴ เฉพาะปัญหากรณีใน

1/ กองบรรณสาร กต. แฟ้ม 2.6 กรมหลวงเทเวศร์วรวงศ์โรปการ-พระยาสุรียานุวัตร
ร่างตราบัวแก้ว มิถุนายน 122 (1903) ประทับตราของสถานทูตสยาม ณ กรุงปารีส
6 ตุลาคม 122

2/ กองบรรณสาร กต. แฟ้ม 2.6 ร.5-กรมหลวงเทเวศร์วรวงศ์โรปการ ที่ 55/567
15 มิถุนายน 122 (1903)

3/ กจข. ร.5 ผ.19/7 พระยาสุรียานุวัตร-กรมหลวงเทเวศร์วรวงศ์โรปการ
ที่ 157/1659 30 ตุลาคม 122 (1903)

4/ กจข. ร.5 ผ.19/7 H.E. Phya Suriya-H.R.H. Prince Devawongse
Tel. Paris 31st Decamber 1903

บังคับ ฝรั่งเศสยังยืนยันกรณที่จะให้ชาวเขมรซึ่งเข้ามาอยู่ในประเทศตั้งแต่ ค.ศ. 1867 เป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ส่วนปัญหาคนจีน อนุสัญญาจะไม่กล่าวถึง ซึ่งก็หมายความว่า ชาวจีน 750 คนซึ่งจดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสอยู่แล้ว ยังคงอยู่ใต้อาณาจักรฝรั่งเศสอยู่ต่อไป แต่อย่างไรก็ตาม ฝรั่งเศสก็ยอมให้สิทธิของความเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสกินไปถึงเพียงชั้นลูก ไม่รวมถึงชั้นหลานของคนในบังคับฝรั่งเศส¹ ส่วนเรื่องการให้ฝ่ายไทยทรวบผู้ซึ่งคนในบังคับฝรั่งเศสนั้น ฝ่ายฝรั่งเศสไม่พูดถึงเลย

4) การเจรจาเรื่องคนในบังคับฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ

ในขณะที่พระยาสุริยานุวัตร กับนายเคลกาเซกาลังเจรจาที่ปารีส รัฐบาลฝรั่งเศสก็ให้ นายบัวซอนนัส (Boissonas) อุปทูตฝรั่งเศสประจำประเทศไทย เจรจากับกรมหลวงเทเวศร์วศโรปการในเรื่องปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศสในต้นปี ค.ศ. 1904 ด้วย การเจรจาดังกล่าวไม่อาจตกลงกันในเรื่องบัญชีคนในบังคับฝรั่งเศส กับเรื่องที่ว่าคนชนิโคใดจึงจะจัดเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส สำหรับเรื่องอาณานิคมนั้น นายบัวซอนนัสเสนอให้มีผู้พิพากษาสมในศาลต่างประเทศ คือ ผู้พิพากษาไทย, ฝรั่งเศส และเยอรมันซึ่งเป็นผู้พิพากษาของชาติเป็นกลาง ข้อเสนอฝ่ายไทยปฏิเสธ โดยให้เหตุผลว่า รัฐบาลไทยควรมีเสรีภาพในการเลือกผู้พิพากษาชาติใด ๆ ก็ได้²

สำหรับเรื่องบัญชีคนในบังคับฝรั่งเศส นายบัวซอนนัสขอร้องให้ฝ่ายไทยยอมรับบัญชีที่ฝรั่งเศสได้จัดไว้แล้ว กรมหลวงเทเวศร์วศโรปการทรงปฏิเสธคำขอนี้ ดังปรากฏในหนังสือของพระองค์ที่มีกราบทูลกรมขุนสมมิตอมรพันธุ์ ราชเลขาการของรัชกาลที่ 5 ว่า

"...ความข้อนี้ไ้คิดกันมานานแล้ว ถึงแม้ว่ารัฐบาล(ไทย) จะมีความ
อยากสักเพียงใด ที่จะรับคนตามบัญชีที่เขา(ฝ่ายฝรั่งเศส) จัดไว้เพื่อ

✓ ¹ กจ. ร.5 พ.19/7 H.E. Phya Suriya-H.R.H. Prince Devawongse
Tel. Paris 5th January 1904

✓ ² กจ. ร.5 พ.19/9 กรมหลวงเทเวศร์วศโรปการ-พระเจ้าอนงยาเชอ
กรมขุนสมมิตอมรพันธุ์ ที่ 453/11857 30 ม.ค. 122 (1904)

ให้เป็นการแล้วกันไปเสียคราวหนึ่งนั้น ก็เป็นการที่จะนำไปไม่สำเร็จ เพราะติดขัดอยู่ที่ไม่ได้เห็นปัญหานั้นก่อน เป็นการผิดหัวซอลักษณะธรรมเนียมสัญญาทั่วไปทั่วโลกที่ตรงว่า การสัญญาต่อกันนั้น ต้องเป็นการรู้จักด้วยกัน ทั้ง 2 ฝ่ายแล้ว จึงจะเป็นสัญญาอันชอบธรรม ถ้าฝ่ายไทยจะรับสัญญาว่า ยอมรับคนในบางูฐที่จับได้เป็นคนในบังคับฝรั่งเศส โดยไม่รู้มีชื่อใคร ๆ อยู่ในบางูฐนั้นบ้างแล้ว เมื่อปรากฏต่อไปว่าในบางูฐนั้นมีชื่อคนที่ไม่สมควรจะเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสได้ด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง เลยเปรียบเสียที่สุด เหมือนหนึ่งว่า หม่อมฉัน(กรมหลวงเทเวศร์วงศ์) อยู่ในบางูฐนั้นด้วยแล้ว รัฐบาลจะมีตมบังคับว่า หม่อมฉันเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ทั้ง ๆ ที่ตัวหม่อมฉันเองก็ถืออยู่ว่า ไม่ได้เป็นเช่นนั้น จะไม่เป็นสัญญาผิดธรรมดา ไปตา..."¹

แม้ว่านายบัวชอนนาสจะโต้แย้งว่า ฝรั่งเศสจะไม่จดทะเบียนบุคคลใด ๆ ก่อนที่จะได้ทำการสอบสวนบุคคลนั้น ๆ เสียก่อน กรมหลวงเทเวศร์วงศ์ก็ยังไม่ทรงยินยอม เพราะฝ่ายฝรั่งเศสไม่ยินยอมที่จะให้ฝ่ายไทยได้ตรวจบางูฐนั้นเสียก่อน²

5) เรื่องอำนาจศาล

การเจรจาที่กรุงเทพฯ ไม่ได้สืบหน้าแต่ประการใดเช่นเดียวกับที่ปารีส สำหรับเรื่องอำนาจศาล กรมหลวงเทเวศร์วงศ์ก็รับสั่งให้ พระยาสุริยานุวัตร ถามความเห็นไปยังฝ่ายฝรั่งเศสว่าจะเอาอย่างไรแน่ ก็ได้รับคำตอบว่า

- "(1) ในคดีอาญา คนในบังคับฝรั่งเศส อยู่ในอำนาจศาลฝรั่งเศสทั้งหมด
- (2) ในคดีแพ่ง ถ้าคนในบังคับฝรั่งเศสเป็นจำเลย ให้ขึ้นศาลต่างประเทศที่กรุงเทพฯ (International Court at Bangkok)
- (3) ยกเว้นในกรณีที่เกิดในเชียงใหม่ ลพบุรี ลาพูน ไม่ว่าคดีแพ่ง คดีอาญา ให้ขึ้นศาลต่างประเทศที่เชียงใหม่ แต่หากคนในบังคับฝรั่งเศสเป็นจำเลย กองสุลฝรั่งเศสมีสิทธิถอนคดีไปขึ้นศาลกงสุลได้ แต่ต้องกระทำก่อน

¹ กจ. ร.5 ฝ.20/27 กรมหลวงเทเวศร์วงศ์-กรมขุนสมมติอมรพันธ์
404/10880 9 ม.ค. 122 (1904)

คดีจะอุทธรณ์ไปยังศาลต่างประเทศที่กรุงเทพฯ"¹

ข้อเสนอของฝรั่งเศสดังกล่าวในเรื่องอำนาจศาลนี้ ที่จริงก็เขียนแบบสัญญาที่ไทยทำกับอังกฤษใน ค.ศ. 1889 นั่นเอง ฝ่ายไทยจึงไม่ปฏิเสธ และยังคงใจยอมรับ บัญชีคนในบังคับฝรั่งเศสที่ได้จดทะเบียนไว้แล้วด้วย แต่ขอให้ฝรั่งเศสส่งบัญชีมาให้ตรวจสอบว่า การจดทะเบียนนั้นไม่ "ผิดพลาด" (error) หรือ "ฉ้อฉล" (fraud) ไปจากข้อ 5 แห่งสนธิสัญญา 7 ตุลาคม ค.ศ. 1902 และผู้สืบเชื้อสายคนในบังคับฝรั่งเศสที่ได้สิทธิเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ไทยยอมให้เพียงชั้นลูกเท่านั้น²

6) ผลของการเจรจา

ในที่สุด การเจรจาก็ได้ยุติลงโดยทั้งสองฝ่ายได้ลงนามในวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1904 เรื่องคนในบังคับ ปรากฏอยู่ในข้อ 10, 11, 12 และ 13 แห่งสนธิสัญญาฉบับนี้ มีใจความดังต่อไปนี้

ข้อ 10 รัฐบาลไทยยอมรับบัญชีรายชื่อคนในบังคับฝรั่งเศสที่จดทะเบียนไว้แล้ว ตั้งแต่ต้นจนถึงวันลงนามในสัญญา ยกเว้นคนที่รัฐบาลทั้งสองเห็นว่ามาจดทะเบียนไว้ "โดยเหตุที่ไม่สมควร"

ข้อ 11 ชาวเอเชียที่เกิดในดินแดนที่อยู่ในบังคับฝรั่งเศส รวมถึงบุตรคนเหล่านี้ ถือว่าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส

ข้อ 12 ถ้าคนไทยกับคนในบังคับฝรั่งเศสเป็นกวางกัน

คดีอาญา : คนในบังคับฝรั่งเศส จะอยู่ในอำนาจศาลฝรั่งเศส

คดีแพ่ง : ถ้าคนในบังคับฝรั่งเศสเป็นจำเลย ให้นำคดีขึ้นศาลฝรั่งเศส
คนไทยเป็นจำเลย ให้นำคดีขึ้นศาลไทยสำหรับพิจารณาความต่างประเทศที่กรุงเทพ

¹ กจข. ร.5 ฝ.19/9 H.E. Phya Suriya-H.R.H. Devawon s
Tel. No. 11893 30th January 1904

² กจข. ร.5 ฝ.19/9 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ-ร.5 'Draft of
Declaration' no date January 1904

ในกรณีที่เกิดคดีขึ้นในมณฑลพายัพ (เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน และ น่าน) ทั้งคดีแพ่ง และอาญา คนในบังคับฝรั่งเศสต้องขึ้นศาลไทยสำหรับพิจารณาความต่างประเทศที่เชียงใหม่ แต่กงสุลหรือตัวแทนกงสุลจะเข้าไปนั่งฟังทักท้วงได้ทุกอย่าง ถ้าคนในบังคับฝรั่งเศสเป็น จำเลย กงสุลมีสิทธิถอนคดีไปขึ้นศาลฝรั่งเศสได้

การอุทธรณ์คดีจากศาลต่างประเทศ ทั้งสองให้อุทธรณ์ที่ศาลอุทธรณ์กรุงเทพฯ

ข้อ 13 ถ้ารัฐบาลไทยให้สิทธิในเรื่องคนในบังคับต่างประเทศแก่ชาติใด ต้องให้สิทธิแก่ฝรั่งเศสด้วย¹

สำหรับข้อเสนอของฝ่ายไทยที่เสนอไว้ตั้งแต่ต้นของการเจรจา และตอนท้ายของการเจรจา มีอยู่ 4 ข้อที่ไม่ได้ปรากฏไว้ในสัญญา คือ

(1) เรื่องคนจีนในประเทศไทย แม้จะไม่ได้กล่าวไว้ในสัญญา แต่ถ้าหากคนจีนที่เกิดในดินแดนที่อยู่ใต้อำนาจอฝรั่งเศส ก็มีสิทธิเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสได้เช่นกัน สำหรับคนจีนที่จดทะเบียนไว้แล้ว ถ้าเป็นคนจีนที่เกิดในไทยก็หมดสิทธิที่จะอ้างเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส อันนี้รวมไปถึงคนชาติอื่น ๆ ด้วยว่า ถ้าเกิดในดินแดนที่อยู่ใต้อำนาจอฝรั่งเศสย่อมได้รับสิทธิข้อนี้ แต่ถ้าบุคคลใด ๆ ที่อพยพมาอยู่ในประเทศไทย ก่อนที่ดินแดนเหล่านั้นจะตกอยู่ใต้อำนาจอฝรั่งเศส ย่อมหมดสิทธิที่จะเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสไปด้วย

(2) เรื่องคนเขมร ซึ่งฝ่ายไทยยื่นกรณมาตั้งแต่ต้นที่จะให้ถือตามสนธิสัญญาฉบับ ค.ศ. 1867 ข้อ 5 ซึ่งถ้าถือตามนั้นแล้ว คนเขมรก็ไม่มีสิทธิสภาพนอกอาณาเขตแต่อย่างใด แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อนำข้อ 11 มาบังคับใช้กับคนเขมรแล้ว คนเขมรที่ไม่มีคุณสมบัติตามข้อ 11 แห่งสนธิสัญญาฉบับนี้แล้ว ไม่ว่าจะจดทะเบียนหรือไม่จดทะเบียนเป็นคนในบังคับ ย่อมหมดสภาพไป แต่หากคนเขมรที่มีคุณสมบัติตามข้อ 11 แห่งสนธิสัญญาฉบับนี้ ย่อมถือสิทธิเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส

(3) เรื่องบัญชีคนในบังคับ ในอนุสัญญาฉบับนี้กล่าวถึงแต่บัญชีที่จดทะเบียนกันไว้แล้ว แต่ไม่พูดถึงบัญชีที่จะจดทะเบียนต่อไปเลย ที่ไม่นำมากล่าวในอนุสัญญาก็เพราะว่า

¹โปรดดูในภาคผนวก หน้า (40)

²ที่ความโดยอนุโลมจากข้อ 11 แห่งอนุสัญญาฉบับนี้ (1904)

[1] บุคคลใดที่มีคุณสมบัติตามข้อ 11 แห่งอนุสัญญาฉบับนี้ ไม่ว่าจะจดทะเบียนหรือไม่จดทะเบียน ย่อมได้รับสิทธิเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสอยู่แล้ว¹

[2] พระยาสุริยานุวัตรเห็นว่า การที่ไม่กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ในอนุสัญญา น่าจะเป็นประโยชน์แก่ไทยในแง่ที่ว่า แต่เดิมนั้น เวลาเกิดคดีที่เกี่ยวกับคนในบังคับฝรั่งเศส หลักฐานแรกที่เจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยหรือผู้ต้องหา ใช้เป็นหลักฐาน "คนในบังคับ" ก็คือ "ตัว" ซึ่งทางเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสเป็นผู้ออกให้ เท่าที่ปรากฏมา มีบ่อยครั้งที่ "ตัว" นั้นออกมาให้ผู้ที่ไม่ขอจดทะเบียนโดยเจ้าหน้าที่ผู้ออกตัวของฝรั่งเศสไม่สอบสวนเลยว่า ผู้มาขอจดทะเบียนมีคุณสมบัติที่จะจดทะเบียนเป็นคนในบังคับได้หรือไม่ แม้ขนาดออก "ตัวเปล่า" ให้ผู้ที่มาขอจดทะเบียนไปเพิ่มชื่อเอาเองก็มี สิ่งเหล่านี้ฝ่ายไทยทราบดี แต่เจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยก็จำเป็นต้องรับพิจารณา "ตัว" ของคนในบังคับฝรั่งเศสก่อนเสมอ พระยาสุริยานุวัตรเห็นว่า ถ้าหากในอนุสัญญาฉบับนี้ มีเรื่องการจดทะเบียน และ "การออกตัว" ไว้แล้ว ก็เท่ากับว่า "ตัว" ของคนในบังคับฝรั่งเศสไม่ว่าจะถูกอุทธรณ์อย่างไร ต้องรับไว้พิจารณาก่อนเสมอ ซึ่งเป็นที่ไม่ได้เป็นผลดีต่อไทยแต่อย่างใด²

(4) เรื่องชาวต่างประเทศที่มารับราชการอยู่กับรัฐบาลไทย ฝ่ายไทยขอให้คนเหล่านั้นหมดสิทธิเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส โดยเขียนไว้ในอนุสัญญาด้วย ในตอนแรก นายเคลคาเซเห็นชอบด้วย แต่พอถึงกราวร่างสัญญาฉบับใหม่ยอมเขียนไว้ในอนุสัญญา โดยอ้างว่าเป็นเรื่องยุ่งเหยิงยุ่งยาก และไม่รู้จะเขียนไว้ในอนุสัญญาอย่างไร ลงท้ายก็ตกลงกันว่า จะมีบันทึกของแต่ละฝ่ายแลกเปลี่ยน "แบบยื่นหมยิ่นแขว" กัน ก็คือ บันทึกของนายเคลคาเซ มีใจความว่า ชาวฝรั่งเศสที่มารับราชการอยู่กับรัฐบาลไทย จะใช้สิทธิคนในบังคับฝรั่งเศสไม่ได้ ส่วนบันทึกของพระยาสุริยานุวัตรมีใจความว่า รัฐบาลไทยจะจ้างไปลิศ กับที่ปรึกษากฎหมาย

¹ กจข. ร.5 ฝ.19/7 พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทวะวงศัโรปการ
ที่ 223/2548 16 ก.พ. 122 (1904)

² กจข. ร.5 ฝ.19/7 พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทวะวงศัโรปการ
ที่ 223/2548 16 ก.พ. 122 (1904)

กระทรวงยุติธรรม ที่เป็นชาวฝรั่งเศส¹

อนุสัญญาฉบับนี้เมื่อเปรียบเทียบกับสนธิสัญญา 7 ตุลาคม ค.ศ. 1902 แล้ว จะเห็นว่าเหมือนกันเป็นส่วนใหญ่ กล่าวคือ คุณสมบัติของกนิในบังกัมฝรั่งเศส กล่าวไว้ตรงกันว่า กนิในบังกัมฝรั่งเศสคือคนที่เกิดในดินแดนที่อยู่ในอำนาจของฝรั่งเศส และรวมไปถึงบุตรของกนิเหล่านี้ แต่ใน (ร่าง) สนธิสัญญา ค.ศ. 1902 มีมากกว่า และแตกต่างในเรื่องที่ว่า

(1) คนที่ถือว่าเป็นกนิในบังกัมฝรั่งเศส นอกจากจะต้องมีคุณสมบัติดังกล่าวแล้ว จะต้องมาจากทะเบียนเป็นกนิในบังกัมฝรั่งเศสเสียก่อนด้วย จึงจะถือว่าเป็นกนิในบังกัมฝรั่งเศสที่สมบูรณ์

(2) ตามสนธิสัญญา ค.ศ. 1902 บังไว้ชัดเจนว่า กนิเขมรไม่ถือว่าเป็นคนในบังกัมฝรั่งเศสแต่อย่างใด

(3) คนจีนที่จดทะเบียนเป็นกนิในบังกัมฝรั่งเศสอยู่แล้ว ให้ถือว่าเป็นคนในบังกัมฝรั่งเศส แต่ต้องขึ้นศาลไทยเวลาเกิดคดี ซึ่งก็หมายความว่า คนจีนไม่มี "สิทธิสภาพนอกอาณาเขต" ในด้านการศาลแต่ประการใด

(4) อานาจศาลในสนธิสัญญา 1902 ไม่กล่าวไว้เลย แต่ในอนุสัญญาฉบับใหม่นี้ กล่าวไว้คล้ายกับที่ไทยทำไว้กับอังกฤษในปี ค.ศ. 1889 ปรึกษากับที่ทำสัญญากับอังกฤษ ตรงที่อนุสัญญาฉบับใหม่มีเรื่องศาลอุทธรณ์

กล่าวโดยสรุป ผลของอนุสัญญาในส่วนที่เกี่ยวกับกนิในบังกัม ฝ่ายไทยได้ประโยชน์มากในเรื่องคุณสมบัติของกนิในบังกัม เพราะอนุสัญญาฉบับนี้ได้จำกัดจำนวนกนิในบังกัมฝรั่งเศสไปในตัว แต่ในเรื่องอานาจศาลนั้น ดูเฉิน ๆ แล้ว เหมือนว่าไทยได้เปรียบที่เอากนิในบังกัมฝรั่งเศสมาขึ้นศาลไทยสำหรับพิจารณาความต่างประเทศได้ แต่ถ้ามพิจารณาโดยละเอียดแล้วจะเห็นว่าไทยไม่ได้เปรียบแต่ประการใด เพราะเหตุที่ว่า

(1) ในมณฑลพวยัพ แม้กนิในบังกัมฝรั่งเศสจะขึ้นศาลต่างประเทศซึ่งถือว่าเป็นศาลไทย แท่งงสุดฝรั่งเศสจะถอนคดีไปขึ้นศาลกงสุลเมื่อใดก็ได้ ถ้าจาเคยเป็นกนิในบังกัม

ฝรั่งเศส และศาลกงสุลจะตัดสินอย่างไร ฝ่ายไทยไม่มีสิทธิหักทวงแต่ประการใด

(2) นอกจากมณฑลดังกล่าว สำหรับคดีอาญา คนในบังคับฝรั่งเศสขึ้นศาลกงสุลไปต้องขึ้นศาลไทยแต่ประการใด ส่วนคดีแพ่ง ศาลต่างประเทศจะเป็นผู้พิจารณาคดีก็ได้ เฉพาะกรณีของคนไทยเป็นจำเลยเท่านั้น ถ้าคนในบังคับฝรั่งเศสเป็นจำเลย ต้องนำคดีขึ้นศาลกงสุลเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม แม้ผลการพิจารณาจะปรากฏว่าฝรั่งเศสเป็นฝ่ายได้เปรียบในเรื่องคนในบังคับอยู่แล้วก็ตาม แต่ก็มีความวิพากษ์วิจารณ์จากสื่อมวลชนในฝรั่งเศสว่า คนในบังคับฝรั่งเศสในประเทศไทย ควรจะขึ้นศาลกงสุลฝรั่งเศสให้เหมือนกันหมด ไม่ใช่ที่มณฑลพายัพ ขึ้นศาลหนึ่ง มณฑลอื่น ๆ ขึ้นศาลอีกแบบหนึ่ง¹

2 ปัญหาคนแค้นที่ไทยยกให้ฝรั่งเศส

ปัญหาคนแค้นที่ไทยยกให้ฝรั่งเศส ในที่นี้จะไม่กล่าวถึงปัญหาพรหมแดนระหว่างทะเลสาบเขมรกับชายฝั่งทะเล ซึ่งต่อมาได้กลายเป็น "ปัญหาตราด" อันจะกล่าวเป็นปัญหาเฉพาะอีกหัวข้อหนึ่ง ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะ

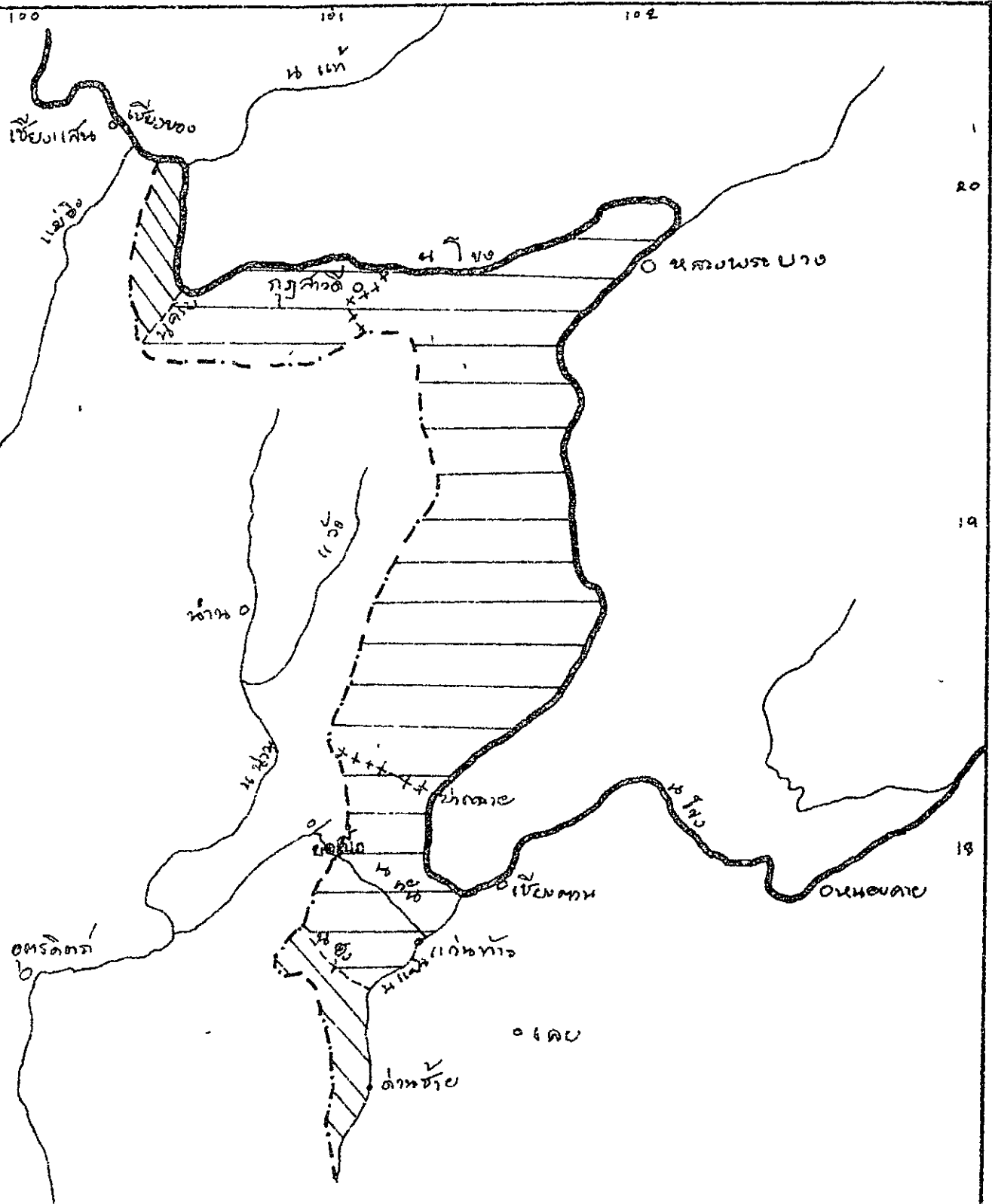
- 1) หลวงพระบางฝั่งขวา
- 2) มโนไพร - วาป่าสัก
- 1) หลวงพระบางฝั่งขวา

ปัญหาหลวงพระบางฝั่งขวาเป็นปัญหาที่สืบเนื่องมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1894 ดังได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2 ซึ่งในที่สุดรัฐบาลไทยก็ตัดสินไต่สวนดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวาให้กับฝรั่งเศสตามสนธิสัญญา 7 ตุลาคม ค.ศ. 1902 แต่เนื่องจากไม่มีการให้สัตยาบันสนธิสัญญาดังกล่าว ดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวายังคงไม่ได้อยู่เป็นของฝรั่งเศสตามกฎหมาย แต่ในทาง

¹ กจช. ร.5 ผ.19/7 'Eclair' March 13th 1904 (บทความจากหนังสือพิมพ์ภาษาฝรั่งเศส เจ้าหน้าที่สถานทูตไทยที่กรุงปารีสแปลเป็นภาษาอังกฤษ ผู้เขียนแปลเป็นภาษาไทย)

แผนที่หมายเลข 8

คัดแปลจาก กอสมรณสาร ภา ๒๔๐ หน๑๑
 อักษรย่อเพนบริดจ์ Penbri Duke Les
 Relations La France et La Thaïlande Pass

---+--- แนวดินแดนที่ไทยเสนอไทยฝรั่งเศสในปี 1902
 [Pattern] ดินแดนที่ไทยไทยฝรั่งเศสตามอนุสัญญาปี 1904
 --- = พรมแดนไทยฝรั่งเศสตามพิธีสารปี 1904

ปฏิบัติ ดินแดนเหล่านี้ส่วนใหญ่ตกอยู่ในอำนาจของพวกลาวหลวงพระบางซึ่งมีพวกฝรั่งเศส หนุนหลังมาตั้งแต่ก่อน ค.ศ. 1902 แล้ว¹ ในการเจรจาเพื่อทำอนุสัญญาฉบับใหม่ ถ้าจะ พิจารณาโดยผิวเผินแล้ว ปัญหาไม่น่าจะมีความยุ่งยากแต่ประการใด เพราะฝ่ายไทยก็ได้ตกลง ยกดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวาให้กับฝรั่งเศสตั้งแต่ตอนที่ทำสนธิสัญญา ค.ศ. 1902 แล้ว แต่ ในทางปฏิบัติได้เกิดปัญหาขึ้น เพราะเหตุว่าฝ่ายฝรั่งเศสได้เรียกร่องดินแดนหลวงพระบางฝั่ง ขวาเกินกว่าที่ไทยยกให้ใน ค.ศ. 1902 กล่าวคือ นายเคลกาเซได้เรียกร่องว่า²

(1) รัฐบาลไทยจะสละอธิปไตยของคนเหนือดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงตรงข้าม หลวงพระบาง

(2) เส้นพรมแดนไทย-หลวงพระบาง ให้ถือตามสันปันน้ำ (Watershed) เว้าพระยา และแม่น้ำโขง เป็นเกณฑ์

(3) เพื่อแลกเปลี่ยนกับการที่รัฐบาลฝรั่งเศสจะยกตำบลบ่อเบี้ย (Bo Bia) กับตำบลบ่อหลวง (Bo Luang) ให้ไทย รัฐบาลไทยจะต้องยกเมืองแก่นท้าว (Kentao) ฝั่งซ้ายแม่น้ำปาง (Nam-Pang) และดินแดนบริเวณแม่น้ำกอบ (Nam-Kop) ให้แก่รัฐบาล ฝรั่งเศส

(4) เป็นที่รู้กันว่า ทรัพย์สินของชาวหลวงพระบางที่อยู่ในดินแดนซึ่งรัฐบาล ฝรั่งเศสยกให้รัฐบาลไทย ยังคงเป็นของเขาเหล่านั้นทุกประการ

ฝ่ายไทยได้ปฏิเสธการเรียกร่องของฝ่ายฝรั่งเศส โดยอ้างเหตุผลว่า

(1) เงื่อนไขตามที่ฝรั่งเศสต้องการ เท่ากับว่าดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวา ก็นเข้าไปตลอดเมืองกุสสาวดี และเมืองแก่นท้าว ซึ่งเป็นดินแดนของไทยแท้ ๆ

(2) เงื่อนไขข้อที่ 2 ที่ใช้สันปันน้ำดังกล่าวแบ่งดินแดน เป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง เพราะดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวาตามสภาพที่เป็นจริง มีน้อยกว่าดินแดนที่แบ่งโดยใช้สันปันน้ำ

¹โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 2

²กองบรรณสาร กต. แฟ้ม 2.6 ม้วน 5 H.E. Phya Suriya-H.R.H.

นั้น ฉะนั้น ถ้ายอมให้ฝรั่งเศสใช้สันปันน้ำเป็นหลักในการปักปันเขตแดนแล้ว จะทำให้ดินแดนของเมืองน่านตกไปเป็นของหลวงพระบางด้วย ส่วนในเงื่อนไขข้อแรก ฝ่ายไทยไม่ปฏิเสธ แต่เป็นเงื่อนไขที่คลุมเครือ เพราะทั้งไทยและฝรั่งเศสยังไม่ได้ตกลงกันว่าตรงไหนเป็นดินแดนของหลวงพระบาง ตรงไหนเป็นดินแดนของไทย¹

เมื่อพระยาสุรียานุวัตรส่งเรื่องมาให้รัฐบาลไทยวินิจฉัย กรมหลวงเทเวศร์ทศโรปกการ ทรงวินิจฉัยไปว่า ถ้าฝรั่งเศสจะเอาจริง ๆ ตามที่เรียกร้องมาก็ให้ไป เพื่อแลกเปลี่ยนกับสิ่งที่ไทยจะได้อีกหลายข้อ² สำหรับเมืองกุฎสาวคีนันก็ยอมให้ฝรั่งเศสเช่นกัน แต่มีเงื่อนไขว่า ให้เจ้านครหลวงพระบางส่งส่วยให้แก่เจ้าครน่านเป็นปี ๆ ไป ด้วยเงินจำนวนหนึ่ง กับเมื่อไทยยกดินแดนตามที่ฝรั่งเศสเรียกร้องแล้ว พวกหลวงพระบาง และพวกลาวจำปากกัก ก็ต้องไม่เรียกร้องดินแดนมากไปกว่าที่ไทยยอมให้แก่ฝรั่งเศสในคราวนี้เป็นอันขาด เหตุที่พระองค์ทรงตั้งเงื่อนไขให้เจ้านครหลวงพระบางส่งส่วยนั้น ยังไม่พบเอกสารว่าพระองค์มีเหตุผลประการใด แต่ที่ทรงตั้งเงื่อนไขไม่ให้พวกลาวคังกล่าวเรียกร้องดินแดนเพิ่มขึ้นอีก ก็เพราะพระองค์ทรงเห็นว่า พวกหลวงพระบางเคยเรียกร้องดินแดนฝั่งขวา และส่งกำลังเข้ามาครอบครองหลวงพระบางฝั่งขวาใน ค.ศ. 1894 โดยอ้างว่าตามสนธิสัญญา ค.ศ. 1893 ในข้อที่ว่าดินแดนไทยที่เคยปกครองแต่ก่อนอย่างใด ก็ให้ปกครองกันต่อไป ซึ่งโดยข้อเท็จจริงแล้ว ในสนธิสัญญาข้อ 1 ของสนธิสัญญานั้นได้ถือว่าแม่น้ำโขงเป็นเส้นพรมแดนไทย-ฝรั่งเศสอยู่แล้ว และการที่พวกหลวงพระบางอ้างอย่างนั้นเป็นการตีความเข้าข้างตนเอง แต่ฝ่ายไทยมิได้ทำการอย่างใดลงไป เพราะรู้อยู่แก่ใจว่า การกระทำของหลวงหลวงพระบางได้รับการสนับสนุนจากฝรั่งเศส ในที่สุด ไทยก็เสียดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวาไปโดยปริยาย ทั้ง ๆ ที่ยังมีได้ทำสัญญาให้ถูกต้องตามกฎหมาย สาเหตุที่รัฐบาลไทยยอมฝรั่งเศสในเรื่องดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวาคงข้ามกับหลวงพระบางอย่างง่ายดาย ก็

¹ ก

² กองบรรณสาร กต. แฟ้ม 2.6 กรมหลวงเทเวศร์ทศโรปกการ-พระยาสุรียานุวัตร มิถุนายน 122 (1903)

เพราะว่า

ประการแรก เพราะฝ่ายไทยไม่ต้องการมีเรื่องกระทบกระทั่งกับฝรั่งเศส เพราะเห็นตัวอย่างจากเหตุการณ์ใน ค.ศ. 1893 ว่า ผลที่เกิดขึ้นจากเหตุการณ์ครั้งนั้นเป็นอย่างไร

ประการที่สอง เพราะฝ่ายไทยเห็นว่า โดยพฤตินัย พวกลาวหลวงพระบางได้เข้ามาปกครองดินแดนฝั่งขวาหลวงพระบางอยู่แล้ว ดังนั้นก็ควรจะยกให้เป็นการถูกต้องตามกฎหมายเสียเลยจะดีกว่า เพราะจะได้เป็นเครื่องแลกเปลี่ยนกับข้ออื่น ๆ ที่ฝ่ายไทยจะได้ประโยชน์ด้วย

ประการสุดท้าย ก็เพื่อตัดความรำคาญจากการแก่งแย่งระหว่างลาว-หลวงพระบางกับฝ่ายไทย ในการเข้าไปมีสิทธิเหนือเมืองกุสสาวดี ซึ่งเป็นปัญหาในฝั่งขวาตรงข้ามหลวงพระบางอันล่าสุด¹

ในการเจรจาขวงสุดท้าย นายเกลกาเซโกเสนอเส้นแบ่งเขตไทย-หลวงพระบาง โดยลากจากต้นแม่น้ำคอบ แล้วลากไปตามสันปันน้ำ เจ้าพระมา - แม่น้ำโขง ไปจนถึงต้นแม่น้ำสูงกับแม่น้ำโขง² แนวนี้ครอบคลุมเมืองกุสสาวดี และเมืองแก่นท้าวไว้ด้วย แต่ขอเสีย และบอหลวง ยังอยู่ในดินแดนไทย³ ถึงแม้ว่ารัฐบาลไทยจะได้ยินยอมตามที่ฝรั่งเศสขอมา แต่พระยาสุริยานุวัตรก็ได้พยายามรักษาดลประโยชน์ของฝ่ายไทยไว้ให้มากที่สุด โดยทำการคัดค้านการที่ฝรั่งเศสรวมเอาเมืองกุสสาวดีและแก่นท้าวไปไว้กับหลวงพระบาง แต่ในที่สุด พอถึง

¹ กองบรรณสาร กต. แฟ้ม 2.6 "ความเห็นเรื่องเขตแดนหลวงพระบาง" ของ กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ 6 ตุลาคม 122 (1903)

² โปรดดูแผนที่ หน้า 207

³ กจข. ร.5 ผ.19/7 H.E. Phya Suriya-H.R.H. Prince Devawongse
Tel. Paris 31st December 1903

วันที่ 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1904 พระยาสุริยานุวัตรก็ต้องยอมตามร่างที่นายเคลคาเซเป็นผู้เสนอ¹

แต่เส้นแบ่งดินแดนดังกล่าวของนายเคลคาเซ หากได้นำไปใช้ในการปักปันพรมแดนไม่ เพราะรัฐบาลฝรั่งเศสยังไม่นำร่างอนุสัญญาเพื่อให้รัฐบาลฝรั่งเศสให้สัตยาบันฝ่ายไทยต้องยกตราด กับคานซาย และดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำกอบให้แก่ฝรั่งเศสอีก ตามที่ปรากฏในพิธีสาร (Protocol) ฉบับ 29 มิถุนายน ค.ศ. 1904² ดังนั้น พรมแดนไทยตรงข้ามหลวงพระบางฝั่งขวาจึงต้องยึดตามพิธีสารฉบับดังกล่าว

2) ดินแดนมโนไพร - จำปาศักดิ์

ดินแดนมโนไพร-จำปาศักดิ์ เป็นเรื่องเกี่ยวข้องที่ไม่มีปัญหาในการเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศส เพราะฝ่ายไทยได้ตกลงยกดินแดนนี้ให้แก่ฝรั่งเศสตั้งแต่ครั้งเจรจาสนธิสัญญา 7 ตุลาคม ค.ศ. 1902 แล้ว ในการเจรจาดังนี้ฝ่ายไทยก็ยังไม่เปลี่ยนใจ ส่วนฝรั่งเศสก็พอใจในดินแดนนี้เท่าที่ไทยยกให้⁴

ดินแดนที่ไทยยกให้ฝรั่งเศสตาม 1) และ 2) รวมเป็นพื้นที่ประมาณ 62500 ตารางกิโลเมตร หรือมากกว่าหนึ่งในสี่ของดินแดนที่ไทยเสียให้แก่ฝรั่งเศส⁵ จมยรัชกาลที่ห้า

¹ กจข. ร.5 ผ.19/7 H.E. Phya Suriya-H.R.H. Prince Devawongse
Tel. Paris 5th January 1904 และดูรายละเอียดในภาคผนวก หน้า (36)

² กจข. ร.5 ผ.19/6 พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ
ที่ 85/907 30 มิถุนายน 123 (1904)

³ โปรดดูรายละเอียดในหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับ "ปัญหาตราด" หน้า 217

⁴ โปรดดูแผนที่ หน้า 211

⁵ หลวงวิจิตรวาทการ ปรากฏาและคำบรรยายของ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ

3. ปัญหาการถอนทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรี และ ปัญหาตราด

1) ปัญหาการถอนทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรีก่อน ค.ศ. 1904

ปัญหาการถอนทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรี และปัญหาตราด ในการเจรจาเพื่อทำอนุสัญญา 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1904 เป็นปัญหาที่เกือบจะเรียกว่าเป็นปัญหาเดียวกัน ไม่สามารถจะแยกพิจารณาที่ละปัญหาได้

สำหรับารถอนทหารออกจากจันทบุรีนั้น เป็นความประสงค์ของรัฐบาลไทย ตั้งแต่ภายหลังสนธิสัญญา ค.ศ. 1893 แล้ว การเจรจาในกรุงเทพฯ ค.ศ. 1899 - 1900 การเจรจาเพื่อทำสนธิสัญญา ค.ศ. 1902 ตลอดจนการทำอนุสัญญาครั้งนี้ ฝ่ายไทยถือว่า ปัญหาการถอนทหารออกจากจันทบุรีเป็นปัญหาที่สำคัญที่สุด พระยาสุรียานุวัตร ผู้เจรจาฝ่ายไทยได้กล่าวไว้ในรายงานการทำอนุสัญญาครั้งนี้ว่า

"...สัญญาข้อ 1 ข้อ 3 และ ข้อ 5 ส่วนข้อนี้เป็นการที่จะแลกเปลี่ยนกับเมืองจันทบุรี ซึ่งเป็นข้อสำคัญยิ่งใหญ่อีกข้อหนึ่ง..."¹

ความต้องการของไทยในเรื่องนี้คือ ต้องการให้ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากจันทบุรี ซึ่งความต้องการนี้ ฝ่ายฝรั่งเศสรู้มานานแล้ว แต่ฝ่ายไทยไม่รู้ก็คือว่า เมื่อไร ฝรั่งเศสจึงจะถอนออกไป

ในค่านฝรั่งเศสนั้น ฝรั่งเศสพยายามใช้จันทบุรีเป็นเครื่องต่อรองเพื่อผลประโยชน์ของตนมาตั้งแต่ ค.ศ. 1893 แล้ว และในการเจรจาทุกครั้ง ฝรั่งเศสพยายามที่จะใช้จันทบุรีเป็นเครื่องต่อรองผลประโยชน์ให้มากที่สุด

2) ปัญหาพรมแดนระหว่างทะเลสาบเขมรกับชายฝั่งทะเล

ในการเจรจาเพื่อทำอนุสัญญาครั้งนี้ ปัญหาการถอนทหารออกจากจันทบุรีเป็นปัญหาที่ยุ่งยากและยืดเยื้อมาจากปัญหาพรมแดน นายเคลกาเชได้เกริ่นไว้ตั้งแต่เดือนเมษายน

---

¹ กจ. ร.5 ผ.19/7 พระยาสุรียานุวัตร-กรมหลวงเทเวศวงศ์โรปกการ
ที่ 71/2544 16 ก.พ. 122 (1904)

ก.ศ. 1903 ว่าจะได้มีการจัดการพรบนแดนตั้งแต่ทะเลสาบเขมรกับชายฝั่งทะเล¹ ให้เป็นที่ถูกต้อง ก็เกิดปัญหาแก่พระยาสุริยานุวัตรขึ้นทันที เพราะไม่รู้ว่าดินแดนตรงไหนเป็นของไทย ตรงไหนเป็นของเขมร หลักฐานที่มีอยู่ในมือก็เป็นเพียงแผนที่ของพระวิภาคภูบาล ซึ่งขัดกับแผนที่ของฝ่ายฝรั่งเศสอยู่เสมอ จึงรีบรายงานมายังกรุงเทพฯ ทันที²

กรมหลวงเทวะวงศัวโรปการได้ทรงให้กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย จัดการสอบสวนพรมแดน ตั้งแต่ชายฝั่งทะเลอ่าวไทยถึงทะเลสาบเขมร ซึ่งผลการสอบสวนก็ปรากฏว่า เส้นพรมแดนดังกล่าวไม่เคยปรากฏว่ามีการลงหลักหินไว้แต่ประการใด แผนที่สำหรับเจ้าเมืองชายแดนของไทยก็ไม่มี หลักฐานที่มีอยู่อย่างเดียวกันคือ หลักฐานทางมนุษยวิทยา กล่าวคือ พลเมืองที่อาศัยอยู่ทางด้านตะวันตกของภูเขามรรัตน เป็นชาวไทยพูดภาษาไทย ส่วนพลเมืองที่อาศัยอยู่ทางด้านตะวันออกของภูเขามรรัตน เป็นชาวเขมรพูดภาษาเขมร และเท่าที่ปรากฏในรายงานของผู้ว่าราชการเมืองบริเวณดังกล่าว ถือกันว่า แนวภูเขามรรัตนเป็นเส้นแบ่งพรมแดนไทย-เขมร และทั้ง 2 ฝ่าย (ไทย, เขมร) ก็ไม่เคยรุกรานเข้าไปพาดพิงเข้าด้านที่เป็นของอีกฝ่ายหนึ่ง

จากหลักฐานดังกล่าวนี้เอง ทำให้พระยาสุริยานุวัตรยื่นกราบบังคมทูลเกล้าฯ เชลลอคเวลาในเมื่อฝรั่งเศสได้แสดงให้เห็นในภายหลังว่าต้องการได้ตราของของไทย หลักฐานที่ฝรั่งเศสได้เผยแพร่ว่าต้องการให้มีการปักปันเขตแดนได้ไม่นาน ก็เสนอให้ตั้งข้าหลวงผสมปักปันเขตแดนระหว่างทะเลสาบเขมรกับอ่าวไทย ตาม "หนังสือสัญญาปี 1867" ข้อ 4³

¹ กจข. ร.5 ฝ.19/6 พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทวะวงศัวโรปการ
ที่ 11 10 เม.ย. 122 (1903)

² กองบรรณสาร กศ. แฟ้ม 2.6 กรมหลวงเทวะวงศัวโรปการ-พระยาสุริยานุวัตร
ร่างตราบัวแก้ว มิถุนายน 122 (1903) และ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ-กรมหลวงเทวะวงศัว
วโรปการ ที่ 243/4400 17 ก.ค.122 (1903) และ พระยาพิไชยชลธี (ผู้ว่าราชการเมือง
ปัจจุบันศรีสะเกษ)-กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ที่ 1 12 มิ.ย. 122 (1903)

³ กจข. ร.5 ฝ.19/6 พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทวะวงศัวโรปการ
ที่ 27 15 พ.ค. 122 (1903)

คณะกรรมการนี้ประกอบด้วยกรรมการฝ่ายไทย-ฝรั่งเศส ดำเนินการปักปันพรมแดนภายใต้การควบคุมของตัวแทนฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ กับผู้ว่าราชการโคชินจีน¹ ฝ่ายไทยได้ตอบให้ฝ่ายฝรั่งเศสทราบว่า พร้อมทั้งจะทำตามที่ปรากฏในสัญญาเสมอ และฝ่ายไทยก็ไม่เห็นว่าจะเกิดปัญหาที่ยากประการใดในเรื่องนี้ ในวันที่ 5 มกราคม ค.ศ. 1904 นายเคลคาเซ็กก็เสนอว่า คณะกรรมการดังกล่าวนี้จะตั้งขึ้นภายใน 6 เดือนภายหลังการให้สัตยาบันอนุสัญญาดังนั้น การปักปันพรมแดน คณะกรรมการดังกล่าวจะถือตามหลักฐานที่แต่ละฝ่ายมีอยู่ นายเคลคาเซ็กจะไม่เรียกร้องตามข่าวที่ว่า ฝรั่งเศสจะเอาตราคว่ำก่อนจึงจะให้มีการปักปันพรมแดน²

3) ฝรั่งเศสไม่เต็มใจออกจากจันทบุรี

การเจรจาในตอนหลัง ฝ่ายฝรั่งเศสได้คร่ำครวญเอาแต่ผลประโยชน์ของตนเสียมากกว่า พวกที่เป็นหัวหน้าในการนี้ ได้แก่ พวกพรรณิคมอาณานิคม ซึ่งมีเสียงเป็นอันมากในรัฐสภาฝรั่งเศส และนายเคลคาเซ็กก็มีความเกรงกลัวพวกนี้ด้วย ฝ่ายไทย แม้จะให้นายสโรบลมาช่วยในการเจรจา แต่หาที่ของไทยก็เป็นฝ่ายเสียเปรียบฝรั่งเศสมากขึ้นทุกที ครั้นจะเลิกการเจรจาเสีย ก็จะเป็นอันตรายต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศทั้งสองอย่างยิ่ง

การเจรจาได้ดำเนินต่อไป ทั้ง ๆ ที่ฝ่ายไทยไม่ค่อยเต็มใจ กล่าวคือ ฝ่ายนายเคลคาเซ็กเสนอให้เหลือทหารฝรั่งเศสไว้ 25 คนที่จันทบุรี ทั้ง ๆ ที่ไทยได้ตกลงแน่นอนที่จะยกหลวงพระบางฝั่งขวา มโนไพร จาปาศักดิ์ ให้ฝรั่งเศสแล้ว เหตุผลของนายเคลคาเซ็กคือจะให้ทหารเหล่านี้รักษาสสิ่งก่อสร้าง เช่น โรงทหารของฝรั่งเศสซึ่งสร้างไว้ระหว่างยี่ดครง เขาเป็นผู้นำรับผิดชอบในการที่ฝรั่งเศสต้องลงทุนไปในการณ์ กระทั่งคลังของฝรั่งเศส

¹ ก และ กองบรรณสาร กค. แฟ้ม 2.6 ม้วน 5 H.E. Phya Suriya-H.R.H. Prince Devawongse Tel. Paris 21 st May 1903

² กจ. ร.5 ผ.19/7 H.E. Phya Suriya-H.R.H. Prince Devawongse Tel. Paris 5th January 1904.

³ กจ. ร.5 ผ.19/7 Mr. Strobel-H.R.H. Prince Devawongse Tel. Paris 5th January 1904

ก็กวักขันในสิ่งที่ลงทุนไปให้มากที่สุด แม้แต่เงิน 25 ของทีม เขาเองก็ต้องเซ็นใบเสร็จ ยิ่งไปกว่านั้น เขายังยกตัวอย่างเชิงฮิวา ว่าที่ทหารฝรั่งเศสจะถอนทหารออกมาหมด ก็เหลือทหารไว้เฝ้าของเป็นเวลานานจนกว่าการถอนทหารจะเรียบร้อย¹

พระยาสุริยานุวัตรโกรธมากที่นายเคลคาเซแสดงท่าทีจะ "โก่งเอาคือ ๆ" แบบนี้ ถึงกับกล่าวว่า ข้อเสนอของฝรั่งเศส "เป็นความขอร้อง อาจจะทำให้คนไทยโกรธจัด แก่นใจได้เสมอกับเอายาพิษมาฉีดเข้าไปในเส้นโลหิตของร่างกาย" แม้ นายเคลคาเซจะกล่าวว่า ทหาร 25 คนไม่สำคัญประการใด จะถือเป็นการยึดครองได้อย่างไร แต่พระยาสุริยานุวัตรก็เห็นว่า ไม่ว่าทหาร 25 คน หรือ 500 คน ก็ถือว่าเป็นการ "occupation" เหมือนกันทั้งนั้น นายเคลคาเซโต้แย้งว่า ทหาร 25 คนจะถือเป็น Occupation อย่างไรได้ และการที่ฝรั่งเศสยึดครองจันทบุรีตั้ง 10 ปี ได้ลงทุนไปน้อยกว่าปีละ 2 ล้านฟรังก์ โกรธละทิ้งทรัพย์สินเหล่านั้นไปได้ พระยาสุริยานุวัตรได้โต้ไปว่า

"...ฝ่ายไทยไม่ได้ขอได้ฝรั่งเศสทำ (สิ่งก่อสร้าง) เมื่อตกลงไปแล้วในที่ดินที่ไม่ใช่ของฝรั่งเศส ฝรั่งเศสก็เอาไปไม่ไ้ เพราะทรัพย์สินจะต้องเป็นของเจ้าของที่ดิน และอาจจะระเบิดสิ่งที่ฝรั่งเศสสร้างมาก็จะยินดี เพราะไทยไม่ต้องการอะไรที่ฝรั่งเศสมาสร้างไว้ และเมื่อฝรั่งเศสออกไปก็ไม่ได้ออกไปเปล่า แต่เสียบ้านเสียเมืองที่แผนกตั้งแต่มือง หลวงพระบาง นครจำปาศักดิ์ มโนไพร และริมทะเลสาบ เสียอะไรต่าง ๆ นา ๆ..."²

การเจรจาในตอนนี้นักนายเคลคาเซต้องยุติลง เพราะนายเคลคาเซไม่สามารถหาเหตุผลอะไรมาแก้ได้ จึงมอบให้ นายกอร์กอกอง อธิบดีกรมการเมือง เจรจาแทน นายกอร์กอกอง ก็เริ่มหาอุบายใหม่ คือ เขาได้บอกกับพระยาสุริยานุวัตรว่า นายเคลคาเซว่า

¹ กจช. ร.5 ผ.19/7 พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ
ที่ 186/2127 4 มกราคม 122 (1904)

² กจช. ร.5 ผ.19/7 พระยาสุริยานุวัตร-กรมพระยาเทเวศร์วัชรปการ
ที่ 218/2486 9 ก.พ. 122 (1904)

เจรจากับพวกพรรคอาณานิคมให้ยินยอมตามความต้องการของไทยแล้ว แต่พวกพรรคนิยมอาณานิคมไม่ยอม เพราะกลัวว่า ถ้าฝรั่งเศสถอนทหารออกไปจากจันทบุรีไปแล้ว ฝ่ายไทยก็จะไม่ทำตามสัญญา คือ จะไม่ปักปันเขตแดนระหว่างทะเลสาบกับอ่าวไทย จึงขอให้ทหารฝรั่งเศสยึดครองจันทบุรีไว้ต่อไปจนกว่าคณะกรรมการปักปันเขตแดนจะได้ปักปันเขตกันแล้วเสร็จ และการที่ฝรั่งเศสมีทหาร 25 คนไว้ในจันทบุรี ก็เพื่อพอให้เป็นการ "Occupation" เป็นพิธีเท่านั้น

พระยาสุรียานุวัตรมีความเห็นอยู่ในใจเป็นอันมากในเล่ห์เหลี่ยมและความตลบตะแลงของฝ่ายฝรั่งเศส ในตอนแรกกล่าวว่า ทหารฝรั่งเศสที่จะเหลือเอาไว้ 25 คนที่จันทบุรีก็เพื่อ "รักษาของ" ไม่ใช่การ "Occupation" แต่มาในตอนหลัง ก็เฉลยออกมาจนได้ ในตอนแรก เมื่อฝ่ายไทยยกดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวา มโนไพร จำปาศักดิ์ แล้วเสกก็จะถอนออกไป ตอนหลังก็ไม่ยอมถอนทหารออกไปจนกว่าจะปักปันเขตแดนเสร็จ ในฐานะที่พระยาสุรียานุวัตรเป็นคนไทยที่รักชาติ และมีชีวิตอยู่ในเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ย่อมจะเจ็บแค้นฝรั่งเศสเป็นธรรมดา ถึงกับรายงานกรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ ว่า

"...เป็นการเจ็บหนักเจ็บหนา เหลือที่จะส่งความแค้นลงไว้ได้ เจ็บปวดตรงว่า เขาจะเอาทหารนี้ไว้เป็นลิมสำหรับที่จะตอกเอาเมืองหลวงเมืองตราด และเกาะกง แยกออกไปจากอกของเรา ... ความเจ็บช้ำน้ำใจมีอยู่เช่นนี้ ถ้าไทยมีทหารเพียง 30,000 คน ได้พังถอยค่าเช่นนี้ ก็จะต้องทำอะไรต่อไป ไฉนฝรั่งเศสออกไปเสียจากเมืองจันทบุรีก็แล้วกัน แต่ถาฝรั่งเศสรู้ว่าเรามีทหารถึงเท่านั้น ก็คงไม่ไฉนน้ำเสียงเช่นนี้เป็นแน่..."¹

4) ฝรั่งเศสต้องการตราด

พระยาสุรียานุวัตรได้ถูกเจรจากับนายเคลคาเซวี่ระยะเวลาหนึ่งเพราะความแค้นใจฝรั่งเศส แต่ให้นายสโตรเบลไปเจรจาแทนซึ่งก็ไม่ประสบผลแต่ประการใด แฉมายังได้รับข้อเสนอใหม่มาจากนายเคลคาเซวี่ว่า ฝรั่งเศสต้องการตราด ถ้าไทยให้ตราด ฝรั่งเศส

¹ กจ. ร.5 ผ.19/17 พระยาสุรียานุวัตร-กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ
ที่ 218/2486 9 ก.พ. 122 (1904)

จะถอนทหารจากจันทบุรีทันที ฝรั่งเศสต้องการทราบ ถ้าไม่ได้จะไม่ออกจากจันทบุรี และขอให้หน้าความนี้ไปแจ้งให้พระยาสุรียานุวัตรให้ตอบภายใน 24-48 ชั่วโมง¹

พระยาสุรียานุวัตรได้รายงานให้ทางกรุงเทพฯ ได้ทราบว่า

"...เรื่องเมืองตราดกับจันทบุรีเข้ามาขวางอกอยู่เช่นนี้ เหลือสติปัญญาและเหลือกำลังที่จะตกลงในใ ลงไฉนหน้ ๆ ความหนักของหน้าชาวพระพุทธรเจ้าอยู่เสมอว่า ถ้าสัญญาตกลงกันไม่ได้ เมืองจันทบุรีและตราดก็จะต้องพรางจากอกเสียเป็นแน่ เสียขายเมืองตราดที่เป็นเมืองน้อย กลับจะพลอยเสียเมืองจันทบุรีที่เป็นเมืองใหญ่ตามไปกวย

จะยอมให้เมืองตราดและเกาะกงก็หักใจลงไม่ได้ เพราะชาวเมืองนั้นเป็นชาติไทยที่แท้ เสมอกับเป็นเลือดเนื้ออันเดียวกัน จะรบกับเขาก็คู้เขาไม่ได้ จะทำอย่างไรดี .... ขอภาวนาให้สงครามรัสเซีย-ญี่ปุ่น² ถูกฝรั่งเศสเข้าไปให้วิบัติเสียหายกวย โดยไทยจะหมดเสียหนาม..."³

ต่อมา พระยาสุรียานุวัตร ได้เสนอแนวทางของอนุสัญญาฉบับนี้ไว้ 2 แบบ คือแบบแรก ถ้าไทยยอมยกตราด และเกาะอีกหลายเกาะให้ฝรั่งเศส ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากจันทบุรีทันที อนุสัญญาข้ออื่น ๆ ก็ใช้ได้ทั้งหมด แบบที่สอง ถ้าหากว่าการปักปันเขตแดนไม่ตกลงกัน รัฐบาลไทยก็ไม่ต้องยกแผ่นดินริมทะเลสาบฝั่งซ้าย จำปาศักดิ์ มโนไพร ให้แก่ฝรั่งเศส แต่เรื่อง 25 กิโลเมตร พระตะบอง เสียมราช หลวงพระบางฝั่งขวา และคนในบังคับฝรั่งเศส คงเดิมให้สิทธิไฟตามอนุสัญญา⁴ ถ้าทำตามอย่างหลัง ก็จะยืดเวลาให้รัฐบาลไทยเตรียมตัวสู้ฝรั่งเศสไปได้อีกอย่างน้อยก็ราว 6 เดือน พระยาสุรียานุวัตรให้ความเห็นต่อไปว่า

¹, ³ กจข. ร.5 ฝ.19/17 พระยาสุรียานุวัตร-กรบหลวงเทเวศร์วัชรปการ ที่ 218/2486 9 ก.พ. 122 (1904)

²สงครามรัสเซีย-ญี่ปุ่น (Russo-Japanese War 1904-1905) สงครามได้เริ่มขึ้นเมื่อญี่ปุ่นโจมตีฐานทัพเรือของรัสเซียที่พอร์ตอาเซอร์ เมื่อ 9 กุมภาพันธ์ 1904 ซึ่งเป็นเวลาที่ไทยกำลังเจรจากับฝรั่งเศส ฝรั่งเศสเป็นพันธมิตรของรัสเซียตั้งแต่ ค.ศ. 1893

"...หวังว่าในระหว่างเวลานั้น ผลกรรมแห่งความหยาบช้ำทั้งปวงอาจ
จะมาถึงตัวฝรั่งเศส เพราะการสงครามญี่ปุ่น-รัสเซียครั้งนี้ได้ ถ้าเป็น
เช่นนั้นได้ เรวก็น่าต้องกลัวฝรั่งเศสต่อไป ถ้าเคราะห์ของเขาได้ดี เรา
ก็คงเคราะห์ร้ายเท่านั้น เวลามีนานที่พอกับรัฐบาลสยามจะมีปัญญาของอัน
ใดอีก..."¹

5) ผลของการเจรจา

ในที่ที่สุด เมื่อไทยถูกบีบหนัก ๆ เข้า ก็ยอมลงนามในอนุสัญญา ดังปรากฏในข้อ 3
และข้อ 5 ของอนุสัญญา ดังนี้

" ข้อ 3 จะได้กำหนดเขตแดนในระหว่างกรุงสยาม กับดินแดนที่เป็น
แผ่นดินอินโดจีนฝรั่งเศส รัฐบาลทั้ง 2 ที่ได้ทำสัญญากันนี้ ต่างจะตั้งข้าหลวง
ผสมไปทำการกำหนดเขตแดนนั้น การกำหนดเขตแดนนี้จะทำตาม
เขตแดนที่ได้กำหนดไว้ในข้อ 1 และข้อ 2 ทั้งจะกำหนดลงในดินแดนที่
อยู่ในระหว่างทะเลสาบกับทะเล

เพื่อจะกระทำให้การของข้าหลวงผสมสะดวกขึ้น และเพื่อจะหลีกเลี่ยง
เสียจากความยากทุกสิ่งทุกอย่างที่อาจจะเกิดขึ้นได้ในการกำหนดเขตแดน
ซึ่งอยู่ในระหว่างทะเลและทะเลสาบนั้น เมื่อก่อนที่จะตั้งข้าหลวงผสม
รัฐบาลทั้ง 2 ฝ่ายจะตกลงกันเสียก่อน ว่าจะกำหนดที่สำคัญแห่งใดเป็นที่
หมายกำหนดเขตแดน ในดินแดนนั้นแห่งใดเป็นเขตแดนที่จะจัดทะเล
เป็นตน

จะได้ตั้งข้าหลวงผสม และข้าหลวงนี้จะตั้งตนทำการภายใน 4 เดือน
ภายหลังวันรับอนุวัติใช้หนังสือสัญญานอญฉบับนี้"²

¹ ก

ไม่ปรากฏหลักฐานว่า รัฐบาลที่กรุงเทพฯ เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยอย่างไรกับข้อ
เสนอนี้

² กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย, สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศ
กับต่างประเทศ และองค์การระหว่างประเทศ เล่ม 2 หน้า 143-147

ข้อ 5 เมื่อได้ตกลงกันตามข้อความซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 ตอน 2 ว่า เรื่องการกำหนดเขตแดนในระหว่างทะเลสาบแล้ว แต่เมื่อรัฐบาลสยามได้แจ้งความให้พนักงานฝรั่งเศสทราบโดยทางราชการว่า กินแดนซึ่งเป็นแดนแห่งการที่จะได้ตกลงกันกับที่กินแดนซึ่งอยู่ข้างทิศตะวันออกของเขตแดน ตามที่ได้กำหนดไว้ในข้อ 1 และข้อ 2 ในหนังสือสัญญาฉบับนี้ ว่าเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสจะรับเอาได้เมื่อใดแล้ว กองทหารฝรั่งเศสจึงได้เข้าตั้งอยู่ในเมืองจันทบุรีชั่วคราวหนึ่งคราวหนึ่งตามหนังสือสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม วันที่โกสินทรศก 112 จะออกจากเมืองจันทบุรีทันที¹

จากอนุสัญญาข้อ 3 และข้อ 5 นี้ สรุปได้ว่า

- (1) รัฐบาลทั้งสองจะได้กำหนดเขตแดนระหว่างทะเลสาบกับอ่าวไทย
- (2) เมื่อกำหนดแล้ว จะได้ตั้งคณะกรรมการผสมปักปันเขตแดนตามที่ได้กำหนดไว้ในข้อ 4 เคื่อนับแต่วันให้สัตยาบันอนุสัญญานี้ สำหรับหลวงพระบางฝั่งขวา มโนไพร-จำปาศักดิ์ กำหนดเขตแดนแล้ว ให้คณะกรรมการปักปันเขตแดนทำการปักปันได้ทันที
- (3) เมื่อปักปันเขตแดนระหว่างทะเลสาบเขมร-อ่าวไทยเสร็จแล้ว ทหารฝรั่งเศสจะออกจากจันทบุรีทันที

แต่จะเห็นได้ว่า อนุสัญญาฉบับนี้ในข้อ 3 และข้อ 5 ในทางปฏิบัติจะเกิดปัญหา คือ

- (1) รัฐบาลทั้งสองฝ่ายจะใช้อะไรเป็นหลักในการกำหนดเขตแดน และถ้า รัฐบาลทั้งสองตกลงในหลักเกณฑ์ข้อใดเพียงไร การปักปันพรบแดนก็ทำตามไปด้วยเพียงนั้น แต่ในอนุสัญญาจะกำหนดว่า จะตั้งข้าหลวงผสมภายใน 4 เดือน แต่ข้าหลวงผสมจะทำงานได้อย่างไร เมื่อรัฐบาลทั้งสองยังไม่ได้กำหนดเขตแดน² ว่าตรงไหนเป็นของใคร

¹ ก

² หมายถึงกำหนดเขตแดนในแผนที่ ไม่ใช่การปักปันเขตแดนซึ่งต้องหาชั้นภายใน

(2) แม้รัฐบาลทั้งสองจะกำหนดเขตแดนกันโดยเร็ว (ซึ่งไม่แน่ใจว่าจะเป็นไปไ้หรือไม่) ปัญหาที่อาจเกิดขึ้น คือ อนุสัญญาไม่ได้กำหนดเวลาในการปักปันเขตแดนว่าจะต้องเสร็จสิ้นภายในเวลาที่เดือนที่ปี ซึ่งถ้าหากปักปันเขตแดนช้าเพียงใด รัฐบาลฝรั่งเศสก็มีสิทธิที่จะให้ทหารของตนยังคงอยู่ในจันทบุรีได้นานเพียงนั้น ซึ่งอาจจะก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลทั้งสองเพิ่มขึ้น

อาจกล่าวได้ว่าไม่มีอนุสัญญาข้อใด ที่เขียนไว้ให้มีข้อโหว่ให้เกิดการโต้แย้งเท่ากับข้อ 3 และข้อ 5 นี้

6) ฝ่ายฝรั่งเศสยังไม่พอใจอนุสัญญา

ถึงแม้ว่าอนุสัญญานี้ ฝ่ายฝรั่งเศสจะได้ประโยชน์มากกว่าสนธิสัญญา

ค.ศ. 1902 ก็ตาม แต่คณะรัฐมนตรี และพระคณิษย์อาณานิคม ตลอดจนพ่อค้าและหนังสือพิมพ์ฝรั่งเศสก็ยังไม่พอใจอยู่นั่นเอง ถึงรายงานของพระยาสุริยานุวัตรว่า

"...หนังสือพิมพ์ฝรั่งเศสได้กระแะระคายเรื่องสัญญานี้ว่า เกิดที่ประชุมเสนาบดี เกิดวิวาทกันในเรื่องสัญญานี้ พวกหนึ่งไม่ยอมจะให้มีสัญญา พวกหนึ่งเข้ากับมองซิเออร์เคลกาเซ ความทราบไปถึงเชมเบอร์กำลังนั่งประชุมอยู่เกิดเอะอะ โปรเทศ¹ กันทั้งเชมเบอร์ เขาวุ่นนี้ หนังสือพิมพ์ปารีสพดกันเป็นปากเดียวกันว่า ไม่ควรจะตกลงกับไทย ไม่ควรจะทิ้งเมืองจันทบุรีเป็นอันขาด และควรจะปราบปรามไทยลงเสียให้ราบในเวลาอันใด... ตั้งแต่เขาวุ่นนี้จนถึงวันนั้น มองซิเออร์เคลกาเซประชุมกابينเนต² อีก ใ้วิวาทกันพักใหญ่ ... กำลังที่ข้าพเจ้าเขียนหนังสืออยู่นี้ หนังสือพิมพ์ที่ออกตอนบ่าย หาคความไทยแนไปแล้ว ลงว่า มีออฟฟิศเซอร์วิซบุ่นกว่า 20 คน มีเคอแนล³ อังกฤษคุมคนไทยเข้าหาพันธมิตร⁴ โลหิตนองอยู่แล้ว

¹Protest หมายถึง คัดค้าน

²Cabinet หมายถึง คณะรัฐมนตรี หรือที่ประชุมเสนาบดี

³Colonel หมายถึง นายทหารบก ยศพันเอก

⁴ข่าวลือดังกล่าวนี้อาจมีเค้าจากสงครามญี่ปุ่นรัสเซีย ซึ่งอังกฤษได้เป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นตั้งแต่ ค.ศ. 1902 และฝรั่งเศสเป็นฝ่ายรัสเซียตั้งแต่ ค.ศ. 1893

หาว่าไทย อังกฤษ ญี่ปุ่น เข้ากันรับมือฝรั่งเศสโดยตรง"¹

ทางฝ่ายรัฐบาลฝรั่งเศสมีความเห็นต่ออนุสัญญาฉบับนี้ว่า

"...เขาได้ลงทุนเงินทองไว้ในการรักษากองทหารที่เมืองจันทบุรีมากกว่า 10 ปี เสียเงินมากมายหลายล้านฟรังก์ เพียงที่จะได้เมืองนครจำปาศักดิ์ มโนไพร เท่านั้น หากคุ้มกันไม่ จำเป็นต้องรื้อกรักเอาแม่ทัพไทยอีก จึงจะคุ้มกัน มุ่งหมายจะเอาตั้งแต่ว่าตกลงไป..."²

ทางฝ่ายพรรคอาณานิคมนิยมมีความเห็นในเรื่องตราด-จันทบุรี ว่า

"...ฝรั่งเศสเข้ามาอยู่ในเมืองจันทบุรีถึง 10 ปีแล้วจะเอาเมืองจันทบุรี เสียที่เดียว คืนแดนใต้นั้นลงไป ก็ต้องเป็นของฝรั่งเศสอยู่เอง จึงดีเทียบ มองซิเออร์เคอคาเซว เป็นความเหลวไป แลจนทุกวันนี้ก็ยังตั้งคั่นว่าจะ ชักขวางไม่ให้เชมเบอร์รีไท่หนึ่งสื่อสัญญานี้ให้จงได้... พวกโกโลนี ก่ำเร็บเลยไปไม่มีที่อยู่คั้ง ที่ไหนเลยยิ่งกำเร็บหนักยิ่งขึ้น เพราะเห็นว ในเรื่องเมืองไทยนี้ เห็นยาวเอาเชมเบอร์รี เข้าไว้ในโอวาทของเขา ได้ สิทธิขาด จะบุงกรงฝรั่งเศสทำอะไรแก่ไทยก็จงจะได้อย่างใด .... ความในเรื่องเมืองตราดนี้ โดยที่มองซิเออร์เคอคาเซเกรงกลัวพวก โกลโลนีอย่างลุลลานั้น ไปบุกลงเป็นที่ประจักษ์ว่า เป็นการเข้าใจกันเสีย แล้วว่าจะได้เมืองตราดเป็นแน่..."³

ความเห็นของพวกเขาหนังสือพิมพ์ฝรั่งเศสว่า

"...หนังสือพิมพ์พูดถึงเรื่องเมืองตราดเสมอกับว่าได้เป็นของฝรั่งเศส แล้ว..."⁴

¹ กจ. ร.5 ฝ.19/7 พระยาสุรียานุวัตร-กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ
ที่ 221/2494 13 ก.พ. 122 (1904)

² กจ. ค.5 ฝ.19/7 พระยาสุรียานุวัตร-กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ
ที่ 223/2548 16 ก.พ.12 (1904)

³ ก.

⁴ ก.

ความเห็นของ "คอมมิตีพอกกฝรั่งเศส" ซึ่งเสนอต่อรัฐสภาว่า ฝรั่งเศสควรจะได้รับทั้งกงสุลที่จันทบุรีอย่างรีบเร่ง และให้ยึดพระตะบอง เสียมราฐ เป็นของฝรั่งเศสเสีย¹

7) รัฐบาลไทยยอมยกตราด, ฝรั่งเศสแม่น้ำกอบ และด่านซ้ายให้ฝรั่งเศส*

จากพฤติกรรมที่เป็นไปในทางก้าวร้าวของฝรั่งเศสดังกล่าว ทำให้ฝ่ายไทยต้องยอมตามความต้องการของฝ่ายฝรั่งเศส ทั้งนี้ ก็มีนายสโตรเบล ซึ่งเป็นผู้แนะนำให้รัฐบาลไทยยอมยกตราดให้กับฝรั่งเศสเสีย มิฉะนั้น ฝรั่งเศสจะไม่ถอนทหารออกจากจันทบุรีแน่²

ส่วนพระยาสุริยานุวัตรเอง ก็เกิดความไม่แน่ใจในท่าทีของฝรั่งเศสว่า ถ้าให้ตราดแล้ว ฝรั่งเศสอาจจะไม่ออกจากจันทบุรีก็ได้ ซึ่งก็เท่ากับไทยต้องยกตราดให้ฝรั่งเศสไปเปล่า ๆ ถ้าเป็นดังนี้ ไม่ยกตราดให้เสียจะดีกว่า แต่เมื่อถกไปอีกทีแล้ว ฝรั่งเศสอาจจะรักษาคำพูดก็เป็นได้ เพราะหากฝรั่งเศสไม่ถกจะมีศีลมีสัจย์ ฝรั่งเศสจะยึดจันทบุรี และตราดเสียด้วยกาลัง ก็ทำได้³

เมื่อพระยาสุริยานุวัตรได้รับคำสั่งจากรัฐบาลไทยให้ยกตราดให้แก่ฝรั่งเศสตามที่นายสโตรเบลแนะนำแล้ว เขาจึงแจ้งให้นาย เกลกาเซทราวว่า ทหารฝรั่งเศสจะต้องออกจากจันทบุรีทันที เมื่ออนุสัญญาฉบับนี้ได้รับการสัตยาบันแล้ว และในทันทีที่รัฐบาลไทยก็จะมอบตราดให้แก่รัฐบาลฝรั่งเศสเช่นกัน⁴ ฝ่ายฝรั่งเศสพอใจท่าทีของฝ่ายไทย แต่ถึงอย่างไรก็ตาม รัฐสภาฝรั่งเศสก็ยังไม่ให้สัตยาบัน จนเกือบครบ 4 เดือนตามที่บ่งไว้ในอนุสัญญาว่าจะ

¹ กจข. ร.5 ฝ.19/7 พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทเวศร์วัชรโปการ
ที่ 267/2724 19 มี.ค. 122 (1904)

² กจข. ร.5 ฝ.19/6 พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทเวศร์วัชรโปการ
ที่ 42/535 14 พ.ค. 123 (1904)

³ ก.

*โปรดดูหน้า 255 ประกอบ

⁴ กจข. ร.5 ฝ.19/6 H.E. Phya Suriya-Delcasse 18th May 1904

ต้องให้สัตยาบัน (คือภายใน 13 มิถุนายน ค.ศ. 1904) จึงได้มีการ ต่ออายุวันให้สัตยาบัน ออกไปอีกจนถึงวันที่ 20 กรกฎาคม ค.ศ. 1904¹

ก่อนที่จะหมดอายุการให้สัตยาบันอนุสัญญา รัฐบาลทั้งสองได้ตกลงทำพิธีสาร (Protocol) อีกฉบับหนึ่ง ลงวันที่ 29 มิถุนายน ค.ศ. 1904 ในพิธีสารฉบับนี้ รัฐบาลทั้งสองตกลงกันว่า เมื่อรัฐบาลให้สัตยาบันอนุสัญญาฉบับนี้แล้ว รัฐบาลไทยจะมอบตราคดฝังชายแม่น้ำคอบ และคานซ้าย ให้แก่ฝรั่งเศสเป็นการเพิ่มเติมเกินจากที่ได้ไว้แล้วตามอนุสัญญา 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1904 พร้อมทั้ง ทหารฝรั่งเศสจะถอนทหารออกจากจันทบุรีทันที

หลังจากที่ได้ต่ออายุการให้สัตยาบันเป็นครั้งที่สองในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1904 รัฐบาลฝรั่งเศสก็ให้สัตยาบันอนุสัญญาดังกล่าว² รัฐบาลไทยได้มอบตราค (และดินแดนอื่นที่ รัฐบาลไทยตกลงจะให้) ให้แก่ผู้ว่าราชการอินโดจีน เมื่อวันที่ 29 ธันวาคม ค.ศ. 1904³ ฝรั่งเศสได้ถอนทหารออกจากจันทบุรีในวันที่ 30 ธันวาคม ปีเดียวกัน⁴

เป็นอันว่า ฝรั่งเศสได้ถอนตัวออกจากจันทบุรีตามที่ตกลงในพิธีสาร โดยไม่ต้องรบบั๊กกันเขตแดนตามที่ปรากฏไว้ในอนุสัญญา ภายหลังที่ฝรั่งเศสได้ยึดครองไว้ตั้งแต่ครั้ง วิกฤตการณ์ไทย-ฝรั่งเศส ค.ศ. 1893 จะเห็นได้ว่า ฝ่ายไทยได้พยายามอย่างยากเย็นกว่า จะได้มาซึ่งอิสรภาพของจันทบุรี และก็ไม่ใช้ได้มาเปล่า ๆ ไทยต้องเสียหลายสิ่งหลายอย่าง เป็นเครื่องแลกเปลี่ยน ในวันที่ 14-15 มกราคม ค.ศ. 1905 ฝ่ายไทยได้จัดให้มีการทำ พิธีทางศาสนาพุทธและพราหมณ์ มีการเลี้ยงฉลอง และแสดงการละเล่นกันอย่างเอิกเกริกที่

¹ กจข. ร.5 ฝ.19/6 "Translation of the Protocol signed by H.E. Phya Suriya and Delcasse" on 11th of June 1904.

² Lawrence Palmer Briggs, op. cit., p. 448.

³ กจข. ร.5 ฝ.19/10 "ประกาศเรื่องยกดินแดนให้แก่ฝรั่งเศส" 29 ธันวาคม 123 (1904)

⁴ กจข. ร.5 ฝ.19/10 กรมหลวงเทวะวงศัวโรปกการ-นายบัวซอนนาส ที่ 39/9624 27 ธ.ค. 123 (1904)

จันทบุรี เพื่อฉลองการกลับคืนมาของดินแดนส่วนนี้¹

4. ปัญหาการสร้างทางรถไฟในลุ่มแม่น้ำโขง

1) ความต้องการของฝรั่งเศส

ปัญหาการสร้างทางรถไฟในลุ่มแม่น้ำโขง เป็นปัญหาที่ไทยไม่เคยประสบมาก่อน จุดเริ่มแรกของปัญหา เริ่มจากความต้องการของฝรั่งเศสที่จะให้มีการสร้างทางรถไฟในลุ่มแม่น้ำโขงในเขตแดนไทย ซึ่งได้เริ่มต้นเมื่อ นายคูเมอร์ (Paul Doumer) ² ผู้ว่าราชการอินโดจีน ได้ปรารภกับฝ่ายไทย ตั้งแต่ ค.ศ. 1901 ในสมัยที่เขาเดินทางมาประเทศไทย ว่า เขาอยากจะให้ไทยกับอินโดจีนของฝรั่งเศสมีทางรถไฟติดต่อกัน³ แต่เนื่องจากว่า นายคูเมอร์ไม่ได้เสนอต่อรัฐบาลไทยอย่างเป็นทางการ และไม่ได้กล่าวถึงรายละเอียดในเรื่องนี้ เป็นต้นว่า จะทำทางเชื่อมตรงไหน ใครเป็นผู้สร้าง ฯลฯ แต่ประการใด เรื่องนี้จึงไม่เป็นปัญหาที่รัฐบาลไทยจะต้องนำมาพิจารณาอย่างเคร่งเครียดเหมือนกับใน ค.ศ. 1903 ซึ่งรัฐบาลฝรั่งเศสได้เสนอต่อรัฐบาลไทยอย่างเป็นทางการถึงการสร้างทางรถไฟ⁴ นี้ ผู้ที่เป็นตัวตั้งตัวตีในโครงการนี้ก็คือนายโบ (Paul Beau) ซึ่งเป็นผู้ว่าราชการอินโดจีนคนต่อจากนายคูเมอร์

¹ กรมศิลปากร, ชุมนุมเรื่องจันทบุรี หน้า 243-245 อ้างจาก กจข. ร.5 ม.42/11 ปี 2 เรื่อง รายงานพระยาศรีสทเขตต์ราชการเมืองจันทบุรี ร.ศ. 123

² เป็นผู้ว่าราชการอินโดจีน (Governor-General of Indochina) ก.พ. 1897 - มี.ค. 1902

³ กจข. ร.5 ป.1/49 กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรโปการ- ร.5 ที่ 32/6468 2 ต.ค. 120 (1901)

⁴ เป็นผู้ว่าราชการอินโดจีน จาก ต.ค. 1902 ถึง ก.พ. 1907

บริเวณซึ่งเกี่ยวข้องกับปัญหาการสร้างทางรถไฟ มี 2 บริเวณด้วยกันที่
ฝรั่งเศสต้องการ คือ

(1) พระตะบอง ฝรั่งเศสต้องการสร้างทางสายพระตะบอง-พนมเปญ

(2) ฝรั่งเศสแม่น้ำโขง ในตอนแรกไม่ปรากฏแน่ชัดว่าฝรั่งเศสต้องการตรงไหน
ก่อนหลังจึงทราบว่า ตั้งแต่จำปาศักดิ์ถึงหลวงพระบางฝั่งขวา

ความต้องการของฝรั่งเศสค่อยปรากฏเด่นชัดขึ้น กล่าวคือ ในเดือนเมษายน
ค.ศ. 1903 รัฐบาลฝรั่งเศสได้เสนอต่อไทยอย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรก โดยเสนอที่จะ
เข้ามาทำการรถไฟในฝั่งขวาแม่น้ำโขงเพียงแห่งเดียว ไม่ ยอกแน่นอนว่าจะสร้างตรงไหน
เมื่อไร¹

ในเดือนพฤษภาคม ปีเดียวกัน รัฐบาลฝรั่งเศสได้เสนอต่อรัฐบาลไทยอีก โดย
จะขอทำทางรถไฟในฝั่งขวาแม่น้ำโขง และขอที่ดิน 7 แปลงในฝั่งขวาที่ (1) เชียงคาน
(2) หนองคาย (3) สันยบุรี (4) ปากน้ำคำทั้งฝั่งซ้ายและขวา (5) มุกดาหาร
(6) เขมราฐ (7) ปากน้ำมูลทั้งฝั่งซ้ายและขวา²

ในอีกไม่กี่วันต่อมา รัฐบาลฝรั่งเศสก็ได้เสนอต่อรัฐบาลไทยอีกว่า รัฐบาล
ฝรั่งเศสจะสร้างทางรถไฟสายพระตะบอง-พนมเปญ³ และย้ายถึงการสร้างทางรถไฟจาก
จำปากศักดิ์ถึงหลวงพระบางฝั่งขวา⁴

¹ กจข. ร.5 ฝ.19/6 พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ
ที่ 11 10 เม.ย. 122 (1903)

² กจข. ร.5 ฝ.19/6 พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ
ที่ 23 15 พ.ค. 122 (1903)

³ กองบรรณาธิการ กต. แฟ้ม 2.6 ม้วน 5 H.E. Phya Suriya-H.R.H.
Prince Devawongse Tel. Paris 21st May 1903

⁴ กจข. ร.5 ฝ.19/7 H.E. Phya Suriya-H.R.H. Prince Devawongse
5th January 1904

2) เหตุผลของฝรั่งเศส

สำหรับเหตุผลของฝ่ายฝรั่งเศสซึ่งนายเคลกาเซแจ้งให้ฝ่ายไทยทราบว่า เหตุที่ฝรั่งเศสต้องมาสร้างทางรถไฟทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงในดินแดนของไทย ก็เพราะบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงของฝรั่งเศส เต็มไปด้วยภูเขา ยากที่จะทำทางรถไฟผ่าน ส่วนพื้นที่ทางฝั่งขวาสามารถทำทางรถไฟผ่านได้ง่าย ประโยชน์ที่ฝรั่งเศสจะได้จากการสร้างทางรถไฟสายนี้ก็คือประโยชน์ทาง "การค้า" ของฝรั่งเศส นอกจากนี้ ฝรั่งเศสเห็นว่า ฝ่ายไทยจะได้ประโยชน์ในทางการค้าจากทางรถไฟของฝรั่งเศสด้วย¹

สำหรับเหตุผลที่ฝรั่งเศสอ้างในการสร้างทางรถไฟสายพระตะบอง-พนมเปญ ก็คือ ฝ่ายฝรั่งเศสเห็นว่า เส้นทางเดินเรือสินค้าที่มีอยู่ในขณะนั้นไม่สะดวก ใช้ได้เฉพาะฤดูฝนเท่านั้น ถ้าทำทางรถไฟก็จะใช้ได้ทุกฤดูกาล และฝ่ายไทยก็จะได้ประโยชน์จากทางรถไฟสายนี้ด้วย คือจะทำให้พระตะบองเจริญขึ้น²

สำหรับพื้นที่ที่จะใช้ในการสร้างทางรถไฟ ฝรั่งเศสไม่ได้แจ้งให้ทราบว่าจะใช้พื้นที่กว้าง-ยาวเท่าไร แจ้งแต่พื้นที่ที่จะใช้สร้างสถานี (Terminus) ในที่ 7 แห่งทางฝั่งขวาจะใจแห่งละ 1 เอคตรา หรือ 10,000 ตารางเมตร³

3) ความเห็นของฝ่ายไทยและอังกฤษ

(1) ความเห็นของพระยาสุริยานุวัตร

พระยาสุริยานุวัตรเห็นว่า การที่ฝรั่งเศสขอมาทำทางรถไฟฝั่งขวา และขอที่ดิน 7 แห่งสำหรับสร้างสถานีรถไฟนั้น ก็เพราะฝรั่งเศสต้องการ "วัดเลแม่น้ำโขง"⁴ พระยาสุริยานุวัตรปฏิเสธอย่างเด็ดขาดในข้อเสนอนี้ พร้อมทั้งให้เหตุผลว่า

¹ กองบรรณสาร กต. แฟ้ม 2.6 ม้วน 5 พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ที่ 24 27 พ.ศ. 122 (1903)

² ก.

³ ก.

⁴ กจข. ร.5 ผ.19/6 พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ที่ 23 15 พ.ศ. 122 (1903)

"...ผลประโยชน์ทางการค้าของกรุงสยามไม่มีทางนี้เลย แลถึงจะมีก็ไม่มีสักเท่าใด ต่อไปภายนา รัฐบาลสยามก็คงไม่ยอมให้ทำอยู่เอง เพราะนอกจากเกรงว่าฝรั่งเศสจะยกขึ้นเป็นเหตุที่จะเอาวัลเล (valley) แม่น้ำโขงเสียแล้ว ยังมีเหตุร้ายต่าง ๆ กระจุกกระจิก ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นได้ เพราะให้เขาเวอนเมนอยู่ทางประเทศเขามาทำทางรถไฟในแผ่นดินนั้นอีกเป็นอันมาก ถูยยอมให้ฝรั่งเศส ก็เท่ากับที่จะได้รับเอาความลำบากทั้งหลายมาแบกหามไว้อีก ... ขวพระพุทธเจ้าไม่ยากให้มีรถไฟ แม่น้ำโขงเริ่มเกิดขึ้นในกรุงสยามอีกเท่านั้น มีไคแต่เท่านั้น เขาเวอนเมนอังกฤษไคขอต่อสายรถไฟขวงทิศตะวันตก รัฐบาลสยามก็ยินยอมไม่ยอมตลอดมา ถ้าต่อไปสยามให้ฝรั่งเศส คงจะขัดข้องกฤษไม่ไค เกิดมีรถไฟของเขาเวอนเมนตทางประเทศขึ้นขนานทั้งชายขวา และแลวกก็ไม่มีควมสู้กันเท่านั้น ... แลเห็นว่า ถ้าหากฝรั่งเศสสร้างทางรถไฟ ผลที่ไคก็ จะไม่คุมทนที่ลงไป นอกจากเสียว่า ฝรั่งเศสจะมุ่งประโยชน์เพื่อใช้เส้นทางรถไฟนี้เป็นประโยชน์ในการทำสงคราม"¹

ตามคำกล่าวของพระยาสุริยานุวัตร จะเห็นว่าฝรั่งเศสสร้างทางสายนี้เพื่อประโยชน์ในการยึดครองลุ่มแม่น้ำโขงและประโยชน์ในทางการสงครามมากกว่าทางการค้า ถ้าหากไทยยอมให้ฝรั่งเศสสร้างทางรถไฟเข้ามา จะเกิดผลเสียหายหลายประการ อาทิ เป็นตัวอย่างให้อังกฤษขอสร้างทางรถไฟเข้ามาทางตะวันตกบ้าง และเมื่อทั้งสองมหาอำนาจเข้ามาแล้ว ก็อาจจะเกิดความขัดแย้ง ตลอดจนความไม่สงบสุขขึ้นในประเทศไทย

สำหรับทางรถไฟสายพระตะบอง พระยาสุริยานุวัตรได้ชี้แจงแก่นายกอร์โกดอง ซึ่งเจรจาแทนนายเคลคาเซวคราว ว่า

"...ความนี้เข้าในเรื่องเกี่ยวกับที่จะขอให้รัฐบาลสยามส่วนตัวเองเหมือนกัน ... ธรรมดาเมืองใหญ่กับเมืองน้อย ถ้าเมืองน้อยเปิดทางให้เมืองใหญ่เข้ามาในแผ่นดินไคสะดวกเมื่อไค ก็แปลว่าเมืองน้อยจะตองหมดอำนาจอิสรภาพไปเมื่อนั้น ปล่อยให้ฝรั่งเศสทำทางเขามาถึงเมืองพระตะบองไค ก็เท่ากับจะเห็นไคลงนาวา ต่อไปเมืองพระตะบองจะไม่พบนมือฝรั่งเศสเช่น

¹ กองบรรณสาร กต. แฟ้ม 2.6 ม้วน 5 พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทเวศร์-วโรปการ ที่ 24 27 พ.ศ. 122 (1903)

แน่ เพียงแต่เมืองพระตะบองก็เป็นการสำคัญอยู่มากแล้ว ถ้าไทยยอมลง
ในครั้งนั้น แม้อังกฤษจะขอทำตามเงื่อนไขอย่างบาง ความอันตรายของไทย
จะมีความขึ้นอีกเพียงใด ชาวพระพุทธเจ้าโคเรียมุณเฑาะฏ์ออกมากางซึ่งทาง
รถไฟสายกรุงเทพฯ อุตระกิจถึงเชียงใหม่ ใหญ่กว่ารัฐบาลโคลงทุนทำ
ทางสายนี้เป็นเงินจำนวนมาก ถ้าอังกฤษจะขอทำตามเงื่อนไขอย่างฝรั่งเศส
บาง จะทำทางรถไฟเข้ามาจนจบสายนับตั้งแต่เมืองมอดแมล¹ ก็ดี นับ
ตั้งแต่แหลมมาลายูก็ดี มิใช่จะชักเอาผลประโยชน์ในการค้าขายของ
ไทยจากทางรถไฟนั้นไปลงเสียที่ท่าเรืออังกฤษเท่านั้น เมื่อใดที่มีทางรถไฟ
ขึ้นทุกสินค้าจากลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาไปลงอ่าวเมืองพม่าโคโดยสะดวกแล้ว
อังกฤษก็จะส่งทหารเข้าไปในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาโคโดยสะดวกเหมือนกัน
กรุงสยามจะไปเหลืออยู่ที่ไหนโค เพราะฉะนั้น รัฐบาลสยามทั้งปอลิ
ลงเป็นมั่นคง จะไม่ยอมให้ชาติอังกฤษ หรือฝรั่งเศส ทั้งคนทำทางเข้ามา
ในพระราชอาณาเขตโคให้เป็นเสียอย่างขึ้นเป็นอาชาค..."²

เหตุผลของพระยาสุรียานุวัตรที่ว่า ถ้าฝรั่งเศสขอสร้างทางรถไฟเข้ามาใน
พระตะบอง อังกฤษก็จะขอสร้างทางรถไฟจากมะระแหม่งมาบรรจบกับทางรถไฟสายกรุงเทพฯ
เชียงใหม่ หรือไมก่สร้างผ่านเข้ามาแล้วเลยไปถึงมลายู ซึ่งผลก็คือ ทางรถไฟของอังกฤษไม่
เพียงแต่จะให้ประโยชน์ในการการค้ากับอังกฤษเท่านั้น แต่อังกฤษจะสะดวกในการส่งทหาร
เข้ามาในประเทศไทย โดยเฉพาะลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาโคด้วย อันตรายข้อนี้เองที่ฝรั่งเศสยอม
ไม่ต้องการ นายกอร์คอกอง อธิบดีกรมการเมือง เมื่อได้ฟังเหตุผลดังนี้ จึงเห็นคล้ายตาม
และกล่าวว่า "ถ้าอังกฤษขอสร้างทางรถไฟเข้ามาบ้าง นากลัวจะเกิดอันตรายสำหรับไทย"
จึงรับปากกับพระยาสุรียานุวัตรว่า จะชี้แจงเรื่องนี้ให้นายเคลคาเซเข้าใจ³

¹ภาษาอังกฤษใช้ Moulmein ภาษาไทยบางที่เรียก มะระแหม่ง

²กจช. ร.5 ฝ.19/6 พระยาสุรียานุวัตร-กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ
ที่ 139/1572 ไปรเวต 14 ต.ค. 122 (1903)

³กจช. ร.5 ฝ.19/6 พระยาสุรียานุวัตร-กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ
ที่ 139/1572 ไปรเวต 14 ต.ค. 122 (1903)

สำหรับที่ 7 แห่งทางผังวาซึ่งฝรั่งเศสจะใช้ทำสถานีรถไฟนั้น พระยาสุริยานุวัตรเห็นว่า ทำไมฝรั่งเศสจะต้องรับมาขอไว้ตั้งแต่ตอนนี้ ทั้ง ๆ ที่นายเคลคาเซก็เคยกล่าวไว้ตั้งแต่แรกว่า การจะสร้างทางรถไฟ ฝรั่งเศสยังไม่ทำตอนนี้ บางทีในช่วงที่เขามีชีวิตอยู่ก็อาจจะยังไม่ได้ทำ นายเคลคาเซได้ตอบพระยาสุริยานุวัตรว่า ที่เขาขอที่ดินเหล่านี้ไว้ ก็ขอตามสิทธิที่ขังไว้ตามสนธิสัญญา ค.ศ. 1893 ข้อ 6 เท่านั้นเอง แม้พระยาสุริยานุวัตรจะโต้พยามชี้แจงว่า สนธิสัญญาที่เขาอ้างนั้น เป็นเรื่องการเงินเรือไม่ใช่เครื่องการรถไฟ นายเคลคาเซก็ไม่ฟัง¹

(2) ความเห็นและกุศโลบายในการแก้ปัญหาเรื่องทางรถไฟของกรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ:

พระองค์ทรงเห็นว่า ถ้ายอมให้ฝรั่งเศส ให้ทางรถไฟเข้ามาในพระราชอาณาเขตส่วนใหญ่ ในที่สุดดินแดนส่วนนั้นจะตกไปอยู่ใต้อาณัติของฝรั่งเศส และต่อมาอังกฤษจะเอากลับบ้าง ในที่สุด อังกฤษกับฝรั่งเศสจะแบ่งประเทศไทยกันคนละครึ่ง ทางแก้ของไทยก็คือ ใช้หลักดุลย์แห่งอำนาจ (Balance of Power) คือ ให้อังกฤษเป็นตัวแทนดุลย์ฝรั่งเศส ดังปรากฏรายละเอียดใน "บันทึกความเห็นเรื่องทางรถไฟ"² มีความสำคัญดังนี้

"...ถ้าหากเรายอมให้ (ฝรั่งเศส) ทำทางรถไฟตามความประสงค์ของม.โบ แลว ก็เสมือนกับเรายินยอมยกดินแดนลุ่มแม่น้ำประจำให้ไว้กับฝรั่งเศส แลวณเขาจะเลือกเวลาทำรถไฟเข้ามาเมื่อใด ไซแต่เท่านั้น ถ้าอังกฤษถือเอาความยินยอมของเราให้แก่ฝ่ายหนึ่ง ก็เป็นเหตุที่เราทำให้เสื่อมเสียประโยชน์ของอังกฤษก็ดี หรือเป็นเหตุที่เราถลำลึกเหลือที่จะปล่อยไว้โดยลำพังเสียแล้วก็ดี ก็จะทำให้ราษฎรกลางเกิดเป็นเหตุให้เปนภัยแก่บ้านเมือง ..." กุศโลบายที่จะไขแก้ปัญหานี้เห็นว่า ลักษณะของประเทศไทยนี้เป็นประเทศอุดมสมบูรณ์ ถ้าอังกฤษได้ไปก็จะเป็นกำลังให้อังกฤษจนเป็นอันตรายแก่ฝรั่งเศสจนต้องตั้งมือโคจัน ถ้าฝรั่งเศสได้ไทยไปก็อาจทำให้อังกฤษอยู่ในพม่าและมลายูไม่ได้ ฉะนั้น แต่ละฝ่ายจึงไม่ต้องการให้ไทย

¹ ข.

² ปรากฏรายละเอียดใน

กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.6

บันทึกความเห็นเรื่องทางรถไฟ ก.พ. 122 (1904)

ตกไปเป็นของฝ่ายศัตรู ลักษณะที่เป็นประโยชน์ของไทยดังกล่าวนี้น่าที่จะนำมาใช้ กล่าวคือ ไทยต้องชี้แจงให้อังกฤษเห็นอันตรายที่ฝรั่งเศสจะสร้างทางรถไฟเข้ามา เพื่อไทยจะได้มีมืออังกษต่อต้านฝรั่งเศส แต่การจะชี้แจงให้อังกฤษเข้าใจ คึกซ์คอยู่ว่า โครงการสร้างทางรถไฟของฝรั่งเศส ยังไม่รูจะสร้างที่ไหนแน่ เทาที่รวบรวมหลักฐานใดมีอยู่ 4 ทาง อาจเป็นทางหนึ่ง ทางที่ฝรั่งเศสจะสร้างขึ้น คือ

- [1] เส้นทางสายพนมเปญ-อุบล-หนองคาย-ต่งเกีย
- [2] เส้นทางสายสุวรรณ-คานคิวอาเลลา-สุวรรณเขต-อุบล,
- [3] เส้นทางสายพนมเปญ-พระตะบอง-กรุงเทพฯ
- [4] เส้นทางสายของเสมก-อุบล-หนองคาย

จากเส้นทางเหล่านี้ทรงเห็นว่า "ไม่มีช่องทางใดที่จะหาประโยชน์ในการค้าขายให้คุ้มกับทุนที่จะกองลง ประโยชน์ที่ฝรั่งเศสมุ่งหมายจากทางรถไฟที่แลเห็นโค้งงอก็คือ

[1] จะทำกินแดนในลุ่มแม่น้ำโขงให้อยู่ในอำนาจของฝรั่งเศสอย่างกินแดนเมนจูเรียในเมืองจีนอยู่ในอำนาจรัสเซีย โดยไม่ของรบพุ่งแย่งชิงหรือปรากฏโดยไ้หารว่า ฝรั่งเศสใดแย่งชิงเอาเขตแดนกรุงเทพฯ

[2] เมื่อฝรั่งเศสมีอำนาจมั่นคงในกินแดนลุ่มแม่น้ำโขงแล้ว ก็จะใช้ทางรถไฟนั้นเองเป็นกำลังกระทำการรุกรานต่อเราในลุ่มแม่น้ำ

เจ้าพระยาในเวลามีโอกาสในภายหลัง...

ฝ่ายอังกฤษได้เห็นอันตรายที่จะเกิดแก่ไทยครั้งนี้แล้ว อังกฤษซึ่งถือว่าไทยเป็นรัฐกันชน (Buffer State) ก็จะต้องสนใจ ท่าทีของอังกฤษอาจเป็นไปได้สามทางคือ ทางแรก ชัดขวางฝรั่งเศส ทางที่สอง เอาอยู่ฝรั่งเศสบาง คือสร้างทางรถไฟในเขตอิทธิพลของตนทางตะวันตกแม่น้ำเจ้าพระยา ทางสุดท้ายคือ หักส่งฝ่ายตกลงแบ่งไทยคนละครึ่ง

สำหรับทางแรกอาจเป็นไปได้ แต่ควรจะต้องกระตุ้มคิมหาชนในอังกฤษช่วยด้วย ซึ่งทรงเห็นว่าคงไม่ยากนัก ทางที่สองเป็นไปได้มาก เพราะอังกฤษมีโครงการที่จะสร้างทางรถไฟสายกัลกัตตา-ราวกุง-มะระแหมง-สิงคโปร์ อยู่แล้ว ฝ่ายไทยจะต้องเสนอให้อังกฤษสร้างทางเชื่อมกับเส้นทางสายเหนือของไทย ถ้าคำคังนี้ใด ฝรั่งเศสคงจะกลัว เพราะเส้นทางสายเหนือของไทยถาต่ออังกฤษ จะเป็นอันตรายต่อฝรั่งเศสมาก ทางสุดท้าย อาจเป็นไปได้ยาก เพราะกรุงเทพฯ อยู่ใกล้เขตฝรั่งเศสมากกว่าเขตอังกฤษ การแบ่งปันอาจไม่ตกลงกันได้ แต่เป็นไปได้ ทางนี้จะเป็นอันตรายสำหรับไทยมากที่สุด ทางแก้มืออยู่ทางเดียว คือไม่ยอมให้

ทั้งสองฝ่ายเท่านั้น ถ้าจะแบ่งไทยเป็นสองส่วนก็ต้องใช้กำลังบังคับ ซึ่งถ้าเป็นดังนี้ ก็จะประกาศให้ชาวโลกรู้¹

(3) พระราชดำริของรัชกาลที่ห้าในเรื่องการสร้างทางรถไฟ

ทรงมีความเห็นว่า การสร้างทางรถไฟติดต่อระหว่างประเทศ เป็นสัญลักษณ์ของความเจริญ แต่สำหรับไทยยังเห็นว่าไม่สมควร เพราะจะเป็นการชักศึกเข้าบ้าน ถ้าพระองค์จะต้องเลือกระหว่างยอมให้ฝรั่งเศสสร้างทางรถไฟเข้ามา กับยอมให้ฝรั่งเศสอยู่ที่จันทบุรีแล้ว ทรงเหลือประการหลังมากกว่า เรื่องทางรถไฟนี้ อังกฤษมีประโยชน์เกี่ยวข้องเป็นอันมาก จะต้องปรึกษอังกฤษเสียก่อน แต่ถ้าไทยเราชักชวนฝรั่งเศสไม่ได้จริง ๆ ก็จะต้องยอมให้อังกฤษทำทางรถไฟเชื่อมกับทางรถไฟของไทยให้เป็นเส้นทางผ่านตลอดทั้งสามประเทศ ซึ่งจะเป็นการปลอดภัยกว่าให้ประเทศหนึ่งประเทศใดสร้างทางรถไฟแต่คนเดียว²

(4) ความเห็นของฝ่ายอังกฤษในเรื่องการสร้างทางรถไฟ ;

รัฐบาลไทยได้ลองถามถาม ลอร์ด แลนสทาวน์ รัฐมนตรีต่างประเทศอังกฤษถึงเรื่องนี้ ก็ได้รับคำตอบว่า "อังกฤษไม่อาจเข้าแทรกแซงได้ เพราะจะทำให้ฝรั่งเศสโกรธ เพราะความริษยา จะพลอยให้ไทยเสียเปรียบยิ่งไปอีก ผลคืออะไรก็ไม่ได้..."³

เป็นอันว่าความหวังของไทยที่เกิดขึ้นมากมายว่าจะได้อังกฤษช่วยเหลือก็ล้มเหลวอีกตามเคย ไทยจึงต้องหันหน้ากลับไปเจรจากับฝรั่งเศสต่อไป

4) ผลของการเจรจา

การเจรจาในระยะหลัง ฝรั่งเศสได้ลดหย่อนท่าทีของตนในเรื่องนี้ลงไปบ้าง โดยยอมยกเลิกเขต 25 กิโลเมตรทางฝั่งขวา ซึ่งเป็นเขตปลอดทหาร ประกอบกับฝรั่งเศส

¹ ข.

² กองบรรณสาร กต. แฟ้ม 2.6 ความเห็นเรื่องทางรถไฟฝรั่งเศส 1515
 ราชธานีแก้ว 9 เม.ย. 122 (1903)

³ กจช. ร.5 ผ.19/7 พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ
 ที่ 219/2489 12 ก.พ. 122 (1904)

ชี้แจงให้รัฐบาลไทยเห็นว่า ทางสายพระตะบอง-พนมเปญ ที่จะสร้างขึ้นเป็นประโยชน์ในทาง การค้าขายจริง ๆ และยอมให้ฝ่ายไทยสร้างทางในเขตแดนไทยเอง หรือไม่ก็ให้บริษัทร่วม ไทย-ฝรั่งเศส เป็นผู้สร้าง สำหรับทางรถไฟสายฝั่งขวาแม่น้ำโขง ฝรั่งเศสได้ชี้แจงว่าเป็น เรื่องของอนาคต ไม่มีใครรู้ว่าจะทำได้เมื่อใด เพราะต้องใช้เงินมาก ส่วนที่ดิน 7 แห่งนั้น ฝรั่งเศสเพียงแต่ยืมใช้เท่านั้น สิทธิยังเป็นของไทยอยู่เสมอ¹

ผลการเจรจาในเรื่องการสร้างทางรถไฟ ปรากฏอยู่ในอนุสัญญาข้อ 8 วรรค 1, 2 และ 4 กับข้อ 9 วรรคแรก² ในความสำคัญมีดังนี้

(1) ฝรั่งเศสได้รับอนุญาตให้ใช้ที่ดิน 7 แห่งเพื่อสร้างสถานีรถไฟที่ เชียงคาน หนองคาย ไชยบุรี ปากน้ำคำ³ (ฝั่งขวาหรือซ้าย) มุกดาหาร เขมราฐ และปากน้ำมน (ฝั่ง ซ้ายหรือขวา)

(2) รัฐบาลทั้งสองจะสร้างทางรถไฟสายจำปาศักดิ์-หลวงพระบางฝั่งขวา

(3) รัฐบาลทั้งสองจะร่วมกันสร้างทางรถไฟสายพระตะบอง-พนมเปญ โดย ต่างชาติต่างสร้างในเขตของตน หรือจะให้บริษัทร่วมไทย-ฝรั่งเศสสร้างก็ได้

กล่าวโดยสรุปในเรื่องการสร้างทางรถไฟ ฝรั่งเศสทำสำเร็จอีกครั้งหนึ่งที่ แสดงให้ใคร ๆ รู้ว่า ดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงอยู่ในเขตอิทธิพลของฝรั่งเศสทั้งในทางพฤตินัยและ นิติบัญญัติ แม้ฝรั่งเศสจะไม่เคยได้สร้างทางรถไฟตามที่ระบุไว้ในอนุสัญญา ค.ศ. 1904 เลย ก็ตาม

¹ กจข. ร.5 ฝ.19/7 พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ ี่ 223/2548 16 ก.พ. 122 (1904)

² โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก หน้า (35) - (39)

³ บางแห่งใช้คำว่า "ปากน้ำคำ"

5. ปัญหาการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในมณฑลเขมร

1) ปัญหาในมณฑลเขมรที่เกิดขึ้นจริง

มณฑลเขมร¹ ประกอบด้วย พระตะบอง และเสียมราฐ นับตั้งแต่ฝรั่งเศสสนใจมณฑลเขมร ปัญหาการปกครอง และปัญหาความกระทบกระทั่งกับฝรั่งเศสในมณฑลเขมร โดยเฉพาะในพระตะบองก็เริ่มเกิดขึ้น ทั้งนี้เพราะการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสเข้ามาในมณฑลเขมร ปัญหาที่เกิดขึ้นในช่วงระยะ ค.ศ. 1903 ถึงต้น ค.ศ. 1904 มีนัยสืบเนื่อง แต่ปัญหาทั้งหมดสรุปได้ว่า เกิดจากการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสโดยใช้สถานกงสุลเมืองพระตะบองเป็นกองบัญชาการ มีกงสุลเป็นผู้ดำเนินการ ช่องทางที่กงสุลขยายอิทธิพลก็คือใช้ข้ออ้างในเรื่องคนในบังคับเป็นข้ออ้างในทุกเรื่อง เพื่อที่จะทำให้อำนาจกงสุลคุ้มครองคนที่เข้าไปหากงสุล การดำเนินงานของกงสุลเมืองพระตะบองอยู่ภายใต้คำสั่งจากปารีส ดังจะเห็นได้จากรายงานของสายลับ พระยาท้าวทรรณิณทร์ ผู้ว่าราชการเมืองพระตะบอง² ความเป็น

"...กรุงปารีสก็มีโทรเลขส่งมาถึงกงสุล² ว่า ในเวลานี้ที่เมืองพระตะบองและเสียมราฐนั้น จตุคึกเฮียยังไม่สำเร็จได้ เพราะฉะนั้นให้กงสุลเร่งจัดการวางอำนาจฝรั่งเศสให้เต็มเมืองโดยแข็งแรง..."³

---

¹บางทีก็เรียกมณฑลบูรพา (ภาษาราชการในสมัย ร.5) บางทีก็เรียกมณฑลพระตะบอง สำหรับเมืองศรีโสภณเป็นเมืองเล็ก ขึ้นกับเมืองพระตะบองอีกทีหนึ่ง ตอนหลังแยกมาอีกเมืองหนึ่งทางภาค ไม่ขึ้นกับเมืองพระตะบอง แต่ขึ้นกับมณฑลเขมร

²ตอนนั้น นายเปเลลิกรีนี (Pellegrini) เป็นกงสุล

³กจข. ร.5 ผ.20/27 พระยาท้าวทรรณิณทร์-กรมหมื่นคำรงราชานุภาพ โทรเลขที่ 261 25 พ.ย. 122 (1903) และ กรมหมื่นสมมตอมรพันธ์-กรมขุนสมมตอมรพันธ์ ที่ 1783/9191 27 พ.ย. 122 (1903)

กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้ทรงรายงานต่อ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ห้า ว่า

"...พระยาศุภราชธรรมิทธิฯ สั่งเกณฑ์ว่ากงสุลกระทำการสมจริงดังกล่าว
ที่พระยาศุภราชธรรมิทธิฯ ไต่ถามแล้ว เพราะพระยาศุภราชธรรมิทธิฯ ไต่
ถามชวามาก่อน 4 วัน กงสุลก็จัดการแปลกรุนแรงทุกวัน..."¹

(1) คนในบังคับฝรั่งเศสเป็นหนี้คนไทย

ตามรายงานของพระยาศุภราชธรรมิทธิฯ กล่าวว่า มีคนญวนที่เป็นหนี้คนไทย
หลายคนที่ถูกเงินคนไทยโดยทำหนังสือเงินกู้แล้วไม่ยอมไ้ คนญวนเหล่านี้อ้างตัวว่าเป็นคนใน
บังคับฝรั่งเศส เจ้าหนี้จึงต้องไปฟ้องร้องตองกงสุล ๆ ก็พูดจาบิดเบือน ไม่ยอมชำระความให้
พวกเจ้าหนี้จึงไปร้องเรียนต่อพระยาศุภราชธรรมิทธิฯ ๆ ไม่รู้จะตัดสินอย่างไร จึงรายงานมา
ยังกระทรวงมหาดไทย²

มีอยู่รายหนึ่ง กู้เงินเป็นจำนวนมาก คือ "อ่ำแดงผาด" ลูกหนี้กู้เงินหลวงภักดีพานิช
เจ้าหนี้ไป 2,000 บาท เมื่อเจ้าหนี้ทวงเงิน ก็หนีไปอยู่ในสถานกงสุล ซึ่งที่นั้นมีลูกหนี้หนีเจ้าหนี้
หลายคนหลบมาอาศัยอยู่ก่อนแล้ว ต่อมาเมื่อกงสุล (Mr. Pellegrini) ถูกย้ายกลับไป
ฝรั่งเศส ก็พาอ่ำแดงผาดกับลูกหนี้อีกหลายคนไปด้วย ทางเจ้าหนี้ก็ร้องเรียนมายังพระยา-
ศุภราชธรรมิทธิฯ อีกตามเคย³

อีกตัวอย่างหนึ่งคือ นายแชก กับอ่ำแดงโน้ว กู้เงิน "ตั้งเค้าเหม" เจ้าหนี้ไป
400 บาท โดยสัญญาว่าจะเอาข้าวสาร 500 ถังเขมรมาใช้ แต่ถึงกำหนดแล้วไม่ใช้ เจ้าหนี้

¹ ก.

² กจ. ร.5 ผ.20/27 พระยาศุภราชธรรมิทธิฯ กระทรวงมหาดไทย โทรเลข
ที่ 231 11 พ.ย. 122 (1903)

³ กจ. ร.5 ผ.20/27 พระยาศุภราชธรรมิทธิฯ-กระทรวงมหาดไทย โทรเลข
ที่ 301 14 ธ.ค. 122 (1903), กรมหลวงเทเวศร์วาท-กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ
ที่ 637/10213 26 ธ.ค. 122 (1903)

จึงฟ้องศาล จำเลยทั้งสองยอมรับว่ากู้เงินไปจริง แต่ในขณะที่ไต่สวนอยู่นั้นก็หนีไปอยู่ที่สถานกงสุลฝรั่งเศส ทางเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยก็มีหนังสือไปถึงกงสุล ขอตัวจำเลยมาชำระความทางกงสุลตอบว่า ทั้งสองคนเป็นคนเขมร สัญชาติฝรั่งเศส และมี กาค* สำหรับตัวว่าเป็นคนในชาติฝรั่งเศส กล่าวไทยจึงไม่มีอำนาจชำระความ และบัดนี้ก็ไม่รู้ไปไหน พบตัวเมื่อไรจะแจ้งให้ทราบ¹ เรื่องนี้ก็หยุดชงักลงเพียงเท่านั้น เพราะกงสุลไม่ก็จะชำระความให้

(1) เรื่องทาสกับการขยายอิทธิพลของกงสุล

เรื่องทาสเป็นจุดอ่อนอีกจุดหนึ่งของสังคมไทย ที่ฝรั่งเศสได้ใช้เป็นข้ออ้างใน

การขยายอำนาจของตนในมณฑลเขมร พระยาศรีสุริยราชวรณิธรได้รายงานในเรื่องนี้ว่า ทาสส่วนใหญ่เป็นคนญวนเข้ามากู้เงินคนไทย แล้วยอมตกเป็นทาสเพื่อทำงานให้หนี้ เมื่อกงสุลแสดงคำเป็น "ผู้คุ้มครอง" คนเหล่านั้น กล่าวคือ ไซสถ

ทาสจะถูกหนีให้พ้นจากอำนาจการปกครองและศาลทั้งป

ตลอดจนคนร้าย หนีมาอาศัยอยู่ในสถานกงสุลเป็นจำนวนมาก

ตัวอย่างเช่น อำแดงกันเคียม คนชาติญวน ชายตัวเป็นทาสกับนายเอื้อ เป็นเงิน 12 บาท อยู่กันได้ 5-6 เดือนก็หนีไปอยู่ที่สถานกงสุล นายเอื้อจึงทำหนังสือร้องเรียนมายังเทศาภิบาล ณ มณฑลเขมร พระยาเสนาภักดิ์ ซึ่งทำหน้าที่แทนเทศาภิบาลในขณะนั้น จึงมีหนังสือถึงนายเปเลกรีนี กงสุล ขอ ก้าวอำแดงกันเคียม กงสุลตอบว่า เขาเคยเห็นอำแดง

¹ กจช. ร.5 ฝ.20/27 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ-กรมขุนสมมติอมรพันธ์
ที่ 206/10514 31 ค.ศ. 122 (1903), พระยาเสนาภักดิ์ (ทำการแทนเทศา) -
นายเปเลกรีนี ที่ 50/1233 3 ค.ศ. 122 (1903), นายเปเลกรีนี-พระยาศรีสุริย-
ราชวรณิธร ที่ 75 6 ค.ศ. 122 (1903)

* ภาษาไทยเรียกว่า "หนังสือสำหรับตัว" หรือ "ตัว" ภาษาอังกฤษเรียกว่า

กันเยี่ยมที่สถานกงสุลเมื่อ 2 เดือนก่อน ตอนนั้นไม่รู้ไปไหน พบเมื่อไรจะแจ้งให้ทราบ¹

จากพฤติกรรมของกงสุลกึ่งกล่าว ทำให้ทาสหนีไปอยู่ที่สถานกงสุลมากขึ้น และต่อ
มาก็ทำให้กงสุลได้ความคิดว่า ควรจะขยายอำนาจของกงสุลออกไปนอกสถานกงสุลด้วย
กล่าวคือ ให้นำคนไปสำรวจในเมืองพระตะบองว่า ใครมีทาสญวน เขมร ตลอดจนลูกทาส
มากน้อยเพียงใด เมื่อได้จำนวนแล้ว ก็ทำหนังสือถึงพระยาตราครุฑมนตรี² ว่า ให้นำทาส
ซึ่งส่วนมากเป็นข้าราชการไทย ส่งรายชื่อทาส ญวน เขมร มายังสถานกงสุล และให้ปล่อย
ทาสเหล่านั้น สำหรับหลวงพานิช มีทาสญวนอยู่ถึง 30 คน และได้จำทรวนทาสไว้ 3 คนนั้น
กงสุลจะฟ้องร้องต่อรัฐบาลไทยให้ชำระค่าเสียหายให้แก่คนในบังคับฝรั่งเศสที่ถูกจำทรวนด้วย
กงสุลได้อำนาจของเขาตามสัญญาไทย-ฝรั่งเศส ปี 1856 ข้อ 4² และสัญญาไทย-ฝรั่งเศส
1893 ข้อ 4³ ดังนี้

"แต่บรรดาคนในบังคับฝรั่งเศส ซึ่งจะมาอาศัยอยู่ในประเทศสยาม ก็
ต้องบอกเรื่องในกงสุลที่กรุงเทพฯ จดหมาย⁴ ไว้ให้"

"รัฐบาลสยามจะต้องส่งให้ตามใจราชทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ หรือเจ้า-
พนักงานฝรั่งเศสที่พระมณฑลนั้น บรรดาคนในบังคับฝรั่งเศส ลูกญวน คน
ลาวชาวอยู่ฝั่งซ้ายปากตะวันออกแม่น้ำโขง และคนเขมรผู้ทาสกักขังอยู่ใน
สรรพเหตุใด ๆ นั้นทั้งสิ้น รัฐบาลสยามจะไม่ขัดขวางอย่างใดอย่างหนึ่ง
ในการที่คนชาวเมืองฝั่งซ้ายปากตะวันออกแม่น้ำโขงนั้น จะกลับบ้านเมือง

---

¹ กจช. ร.5 ผ.20/27 นายเอื้อ-เทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลบูรพา
สำเนาที่ 22901 2 ต.ค. 122 (1903), พระเสนากฎี-นายเปเลกรีน ที่ 56/1323
14 ก.ค. 122 (1903), นายเปเลกรีน-พระยาตราครุฑมนตรี ที่ 80 16 ต.ค. 122
(1903)

² พระยาราชเสนา อ.ค หน้า

³ โปรดเกล้าฯ คนนวก หน้า (20)

⁴ Register

เดิม" ¹

จากสัญญาที่นายเปเลกรีนียกมา เขาได้ตีความว่า ทาส ก็รวมอยู่ในพวกคนที่ไทยจะกักขังไว้ไม่ได้ด้วย ยิ่งไปกว่านั้น นายเปเลกรีนียังได้โจมตีการกระทำของพระยาศุขทรา ว่า เป็นการส่งเสริมพวก "พ่อค้าขายเนื้อคน" และไม่ให้ความยุติธรรมแก่คนในบังคับฝรั่งเศส² เรื่องนี้ พระยาศุขทรา ได้ตอบนายเปเลกรีนีว่า จะให้เขาออกประกาศให้เจ้าของทาสทำถึงความต้องการของนายเปเลกรีนีไม่ได้ ต้องรอคำสั่งจากรัฐบาลไทยเสียก่อน หรือถ้าจะให้ดี ก็ให้นายเปเลกรีนีไปพบกับรัฐบาลที่กรุงเทพฯ จะดีกว่า³

จากเหตุการณ์ที่ทางรัฐบาลไทยทราบ ทำให้รัฐบาลไทยต้องหาทางแก้ไขให้สถานการณ์ดีขึ้น โดยการยอมให้ลดค่าตัวทาสลงได้ใน ค.ศ. 1904 ตอนแรก นายเปเลกรีนีจะได้ลดค่าตัวทาสตั้งแต่วันที่ห้าสัญญาขายตัว ซึ่งถ้าฝ่ายไทยยอมตั้งนั้น ก็จะมีทาสหลายคนพ้นจากการเป็นทาสทันที ซึ่งนายทาสจะเดือดร้อนมาก ทกลงฝ่ายไทยยอมให้ลดค่าตัวทาสตั้งแต่ ค.ศ. 1893 ซึ่งเป็นปีที่ฝรั่งเศสเข้ามาตั้งกงสุลเมืองพระตะบอง นายเปเลกรีนีก็กังวลเรื่องก่อกวนกลางลงไปบ้าง แต่ผลที่ฝรั่งเศสได้รับก็คือ เกียรติภูมิและความนิยมที่ถกในบังคับฝรั่งเศสในมณฑลเขมรให้

(3) เรื่องผู้ร้ายหนีไปอยู่สถานกงสุลฝรั่งเศส

ปัญหาการปกครองมณฑลเขมรที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่งก็คือ ผู้ร้ายหนีไปอยู่ใต้ร่มธงฝรั่งเศส อย่างเช่น "อ้ายอิว" ผู้ร้ายฉกรรจ์ หนีไปอยู่ในสถานกงสุลเมื่อฝ่ายไทยมีหนังสือไปขอตัว กงสุลไม่ยอมคืนตัวคนร้าย โดยอ้างว่า อ้ายอิวเป็นคนเขมร ก็คือเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส

¹ กจข. ร.5 ผ.20/27 นายเปเลกรีนี-พระยาศุขทรา วรรณินทร์ ที่ 101

23 พ.ย. 1903

² อ.

³ กจข. ร.5 ผ.20/27 พระยาศุขทรา วรรณินทร์-นายเปเลกรีนี ที่ 74/1591

29 พ.ย. 122 (1903)

ทั้งสิ้น¹ แต่ที่จริงอายอิวเป็นกนในบังคับไทยอย่างแน่นอน เพราะมีแฟ้มประวัติอยู่ที่กระทรวงมหาดไทย ทั้งยาย มารดาของอายอิว และตัวอายอิวเกิดในพระตะบองทั้งสิ้น ส่วนตาเป็นคนจีนไม่ปรากฏที่เกิด สำหรับบิดานั้นไม่รู้เป็นใคร² แต่ทางอุปทูตฝรั่งเศสและกงสุลฝรั่งเศสเมืองพระตะบอง ก็ยื่นกรานไม่ยอมคืนตัวให้รัฐบาลไทย เช่นเดียวกับกรณี "อายกะคัน" ผู้ร้ายแหกคุกหักกรวชนี้เข้าไปอยู่ในสถานกงสุลเมื่อวันที่ 8 ธันวาคม ค.ศ. 1903 พระยาศุภชรา มีหนังสือขอตัวไปยังสถานกงสุล แต่ก็ไม่ได้รับคำตอบจากฝ่ายฝรั่งเศส

(4) กงสุลฝรั่งเศสขยายอิทธิพลมากขึ้น และท่าทีของฝ่ายไทย

การขยายอิทธิพลของกงสุลฝรั่งเศส นอกจากที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังอีกหลายประการที่แสดงให้เห็นการขยายอิทธิพลของกงสุลฝรั่งเศสอย่างน่าเกลียด เช่น ส่งเจ้าหน้าที่ของสถานกงสุลออกไปจดทะเบียนกนจีนในพระตะบองเป็นกนในบังคับโดยพลการ โดยไม่คำนึงว่ากนจีนเหล่านั้นเป็นกนจีนที่อพยพมาจากเมืองญวน หรือกนจีนที่เกิดในประเทศจีน และไม่ว่ากนจีนเหล่านั้นจะเต็มใจให้จดทะเบียนหรือไม่ กงสุลก็จดทะเบียนเสียทั้งหมด³ หรืออีกเรื่องหนึ่ง ชุนแฉว ข้าราชการไทยถูกกนญวนในบังคับฝรั่งเศสและพรรคพวกของกงสุลบุกเข้าปล้นทรัพย์ แล้วจับตัวกนของชุนแฉวไปขังที่สถานกงสุล รวมทั้งทำร้ายร่างกายของชุนแฉวอีกด้วย เรื่องนี้ ฝ่ายไทยร้องเรียนไปยังฝ่ายฝรั่งเศส ฝ่ายฝรั่งเศสก็ขออมชอมยกให้เลิกรากันไป⁴ แต่ชุนแฉวนั้นฝ่ายฝรั่งเศสขอร้องให้ถอดออกจากราชการ โดยกล่าวหาว่ากนใช้ของกงสุลถูก

¹ กจ. ร.5 ผ.20/27 พระยาศุภชราธรณินทร-กระทรวงมหาดไทย
โทรเลขที่ 287 8 ธ.ค. 122 (1903)

² กจ. ร.5 ผ.20/27 พระยาศุภชราธรณินทร-กระทรวงมหาดไทย
โทรเลขที่ 281 3 ธ.ค. 122 (1903)

³ กจ. ร.5 ผ.20/27 พระยาศุภชราธรณินทร-กระทรวงมหาดไทย
โทรเลขที่ 247 21 พ.ย. 122 (1903)

⁴ กจ. ร.5 ผ.20/27 พระยาศุภชราธรณินทร-กระทรวงมหาดไทย
ที่ 286 8 ธ.ค. 122 (1903)

ถนนของขุนแผนที่ศีรษะแตก¹

แต่เนื่องจากรัฐบาลไทยถือนโยบายอ้อมคอมกับฝรั่งเศส² มาตั้งแต่หลังเหตุการณ์ ปี ค.ศ. 1893 และเพราะว่าขณะนั้นไทย-ฝรั่งเศสกำลังเจรจากันที่ปารีสและที่กรุงเทพฯ จึงไม่ต้องการเป็นปากเสียง จะทำให้เสียชั้นเชิงในการเจรจาไปเปล่า ๆ คำสั่งอีกตอนหนึ่ง จากกรุงเทพฯ ถึงพระตะบองมีใจความว่า "ทางกรุงเทพฯ เอาใจช่วยพระยาคหาชราแต่ไม่ใช่ ปล่อยให้เรานี้จะทำการรุนแรงอย่างไรในเวลานี้ให้เกิดภัยความขึ้น" ผู้ที่ตกที่นั่งลำบากก็คือ พระยาคหาชรา เพราะเป็นผู้รับผิดชอบสถานการณ์ในมณฑลเขมร ซึ่งนับวันเหตุการณ์จะเลวร้ายยิ่งขึ้น ดังในโทรเลขฉบับหนึ่งของพระยาคหาชรา ถึงกระทรวงมหาดไทย

"...เวลานี้กงสุลให้คนเที่ยวหาจับและถือเครื่องศาสตราวุธเกรี้ยวกราว ทั้งตลาด และคาหยาบคายไม่ว่าไพร่ผู้ดี ถ้าเดินไปไกลเอาไม้เท้าและตะเกียบ ... คราวนี้เป็นการเคียดแค้นร้ายยิ่งกว่าทุกครั้ง แลในกรรมการเมืองพระตะบองเวลานี้ก็เป็นพระผู้ระส่าย โดยรอฟังพระกระแสพระราชดำริยังไม่รับตอบทราบเกล้าฯ ใดๆเลย การครั้งนี้เป็นที่เหลือ กระหม่อมข้าพระพุทธเจ้าแล้ว ฝ่ายพวกเมืองระสือก็หวาดเสียวโดยเห็น ว่าฝรั่งเศสเขามายุ่งคน และตัดศีรษะเอาไป และจับเอาคนในเขตแดนของเราขามไปแล้วแสดงอำนาจในเมืองระสือ และเมือง นนทบุรี เทียบ

¹ กจ. ร.5 ผ.20/27

² กจ. ร.5 ผ.20/27

* คนตายเป็นคนร้าย ชื่อนายมาเป็นคนโคโรราไปทำงานในเขตฝรั่งเศส ต่อมาหนีจากเขตฝรั่งเศส พอเข้ามาในเขตไทยก็เล็กน้อย ก็ถูกนายเลอเว เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสติดตามมายังถ้ำ และตัดหัวเอาไปพร้อมกับจับคนร้ายไทยอีกคนหนึ่งไปติดตาม เรื่องนี้รัฐบาลไทยไม่ได้มีปฏิกิริยาเพราะ (1) ผู้ตายเป็นคนร้าย (2) ไม่ต้องการให้การเจรจาที่ปารีสหยุดชะงักเพราะฝ่ายไทยเป็นฝ่ายทำให้หยุดการเจรจา

จับฉนวนถ้าใครไม่สู้มกรักลงเหล็ก ฝ่ายข้างเราก็ไม่ได้ทำอะไร เป็น
แต่การนิ่งเฉย แล้วแต่เขาจะทำตามอำนาจในเมืองของเขาในเมือง
พระตะบอง เวลานี้ชาวฝรั่งเศสกำลังทำโซ่ตรวนจับฉนวน ที่จับก็มาก
ฝ่ายเราไปฟ้องว่าเป็นลูกหนีที่ไม่ชำระให้กลับคืนไปสู่ว่าหนี่ จนเขาหนีไม่
อาจคิดว่า ที่จับไปแล้วก็เป็นการนิ่งกันเท่านั้น ไม่รู้จะทำอย่างไร และ
บรรดาคนซึ่งถูกคนรายฉนวน* ขมเหง่ก็ไปเข้ามาที่บ้านชาวพระพุทธรูป
พรอมกัน แล้แต่ใหม่สู้ร้องไห้ทุกคน แล้วบนปรับทุกซึกันว่า ดูเหมือนไม่
โปรดเกล้าฯ เป็นชาติฝ่าพระบาท ชาวพระพุทธรูปเวลานี้ก็เป็นทมิฬมาน
โดยอ้อมกลับ เจ็บแสบ จะขาดใจตาย ไม่ไ้เป็นชาติฝ่าพระบาทโดยความ
อดกลั้นรักษาการ ทั้งไม่ได้รับพระกระแสอย่างใดพอจะเป็นที่มิลม
หาใจใจใด"

เมื่อรัฐบาลที่กรุงเทพฯ เห็นเหตุการณ์รุนแรงขึ้นดังนี้ จึง "โปรเตสท์" ไปยัง
กงสุลและอุปทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ และรายงานให้พระยาสุริยานุวัตรซึ่งกำลังเจรจากับ
ฝรั่งเศสที่ปารีสให้ทราบถึงสถานการณ์ในมณฑลเขมร เพื่อจะได้ประเมินสถานการณ์ถูกต้อง อัน
จะเป็นประโยชน์ในการเจรจากับฝรั่งเศส จากพฤติกรรมที่ยกตัวอย่างมานี้ ทำให้กรมหลวง
เทวะวงศ์วโรปการเปิดการเจรจากับอุปทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ เรื่องที่เจรจากันก็คือ

[1] เรื่องคนในบังคับฝรั่งเศส ซึ่งเป็นการรับช่วงการเจรจาจากปารีสมา
ส่วนหนึ่ง

[2] เรื่องสถานการณ์ในพระตะบอง¹

สำหรับการเจรจาเรื่องแรกไม่อาจตกลงกันได้ จึงส่งเรื่องกลับไปให้พระยา-
สุริยานุวัตรเจรจากับที่ปารีสตามเดิม สำหรับเรื่องหลัง อุปทูตฝรั่งเศส คือ มองซีเออร์

* ฉนวนที่ไม่ยอมเข้ากับกงสุล ส่วนมากหนีมาจากฉนวนและเขมรที่อยู่ในเขตปกครอง
ของฝรั่งเศส

* ฉนวนที่เป็นคนของกงสุล

¹ กจ. ร.5 ผ.20/27 บันทึกการเจรจาระหว่างพระยาพิพัฒน์โกษา กับ
นายบัวขอนนาศ 28 พฤศจิกายน 122 (1904)

บัวซอนนาส์ ยอมรับข้อเสนอของฝ่ายไทยที่ต้องการให้ย้ายกงสุลฝรั่งเศสประจำพระตะบอง คือ นายเปเลเลกรีนี กลับไปฝรั่งเศส กงสุลคนต่อมาที่ฝรั่งเศสส่งเข้ามาประจำพระตะบอง คือ นายเบริก (Breucq) เป็นคนหนุ่มอายุ 27 ปี มารับตำแหน่งตั้งแต่วันที่ 14 ธันวาคม ค.ศ. 1903¹ เป็นต้นมา ผลจากการเปลี่ยนตัวกงสุล ทำให้สถานการณ์ในพระตะบองดีขึ้น เพราะกงสุลคนใหม่กับพระยาศุภชรา พுகจาเข้าใจกันดี มีเรื่องหนึ่งซึ่งไม่ใช่เป็นหัวข้อของการเจรจาที่กรุงเทพฯ แก่บุคคลฝรั่งเศสได้เสนอไว้ต่อรัฐบาลไทยในทำนองเป็นการแลกเปลี่ยนกับการที่ฝรั่งเศสยอมย้ายตัวกงสุลออกจากพระตะบอง ก็คือ เขาเสนอว่า รัฐบาลไทยควรส่งนักเรียนไทย ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์ ไปเรียนหนังสือที่ฝรั่งเศสบ้าง เพราะประเทศอื่น ๆ ในยุโรป ไทยก็ส่งคนไปเรียนแล้ว เหลือประเทศฝรั่งเศสเท่านั้นที่ยังไม่ส่งคนไปเรียน กับเสนอให้รัฐบาลไทยจ้างชาวฝรั่งเศสมารับราชการแบบที่ไทยจ้างชาตินอื่น ๆ ฝ่ายไทยก็รับข้อเสนอทั้ง 2 ข้อไว้พิจารณา ซึ่งข้อเสนอเหล่านี้ก็ตรงกับความต้องการของ นายสโตรเบล ที่ปรึกษาแผ่นดินคนใหม่ของไทย ซึ่งให้เหตุผลว่า ถ้ารัฐบาลไทยส่งคนไปเรียนในฝรั่งเศส และจ้างชาวฝรั่งเศสเข้ามาทำงาน จะทำให้รัฐสภาฝรั่งเศส และสื่อมวลชนในประเทศนั้นมีทัศนคติที่ดีต่อฝ่ายไทย²

2) ปัญหาการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในมณฑลเขมรในแง่กฎหมาย

ในทางปฏิบัติ จะเห็นว่าฝรั่งเศสพยายามขยายอิทธิพลเข้ามาในมณฑลเขมรทุกวิถีทาง ในทางทฤษฎีหรือในแง่กฎหมาย ซึ่งจะออกมาในรูปของสนธิสัญญาหรืออนุสัญญา ฝรั่งเศสก็พยายามขยายอิทธิพลเข้ามาเช่นเดียวกัน ปัญหาในเขมรส่วนนี้ของไทย ไม่ใช่ปัญหาว่าดินแดนตรงไหนควรจะเป็นของไทย แต่เป็นปัญหาที่ว่า ใครจะขยายอิทธิพลของคนใดมากกว่ากัน

¹ กจช. ร.5 ผ.20/27 นายบัวซอนนาส์-กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ
36/9771 14 ธ.ค. 1903.

² กจช. ร.5 ผ.20/27 Mr. Strobel-H.R.H. Prince Devawongse
Tel. 27 Nov. 1903

ฝรั่งเศสได้สร้างอิทธิพลของตนในแง่กฎหมายตั้งแต่ครั้งสนธิสัญญา ค.ศ. 1893 ข้อ 3 ซึ่งกำหนดให้พระตะบอง เสียมราฐ เป็นเขตปลอดทหาร ข้อ 4 ซึ่งกำหนดให้พระตะบอง เสียมราฐ มีพลตระเวน ซึ่งเป็นตำรวจ มีจำนวนเท่าที่จำเป็นเท่านั้น¹

(1) การตั้งเอเยนต์กงสุล และทหารเมืองพระตะบอง เสียมราฐ

ในการเจรจาเพื่อทำอนุสัญญาฉบับ 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1904 ฝรั่งเศสได้พยายามขยายอิทธิพลในมณฑลเขมรด้วยข้อเสนอดังนี้

[1] ฝรั่งเศสขอตั้งเอเยนต์กงสุลขึ้นที่เมืองเสียมราฐและศรีโสภณ โดยให้เป็นสาขาของกงสุลเมืองพระตะบอง ให้เอเยนต์กงสุลทั้ง 2 แห่งมีอำนาจในการตัดสินคดี และตั้งตำรวจเพื่อปกครองคนในบังคับฝรั่งเศสด้วย

[2] ทหารประจำพระตะบอง เสียมราฐ ต้องเป็นคนในท้องถิ่นเท่านั้น²

พระยาสุริยานุวัตรได้ตั้งปัญหามาถามนายเคลคาเซเกี่ยวกับข้อเสนอนี้ว่า ทำไมฝรั่งเศสจะต้องกำหนดไม่ให้คนท้องถิ่นเข้าไปเป็นทหารใน 2 เมืองดังกล่าว ถ้าไม่ใช่เพราะฝรั่งเศสต้องการ 2 เมืองนี้ นายเคลคาเซตอบว่า ข้อเสนอข้อนี้เป็นของ "พวกปาสี" ในเซเนกัลได้เสนอมาโดยเฉพาะ โดยจะให้เอาทหารแบบที่ใช้อยู่ในฝรั่งเศสมาใช้ใน 2 เมืองนี้ ทหารประจำมณฑลในประเทศฝรั่งเศสเข้าใช้คนในมณฑลนั้น พระยาสุริยานุวัตรขอให้นายเคลคาเซถอนข้อนี้เสีย เพราะรัฐบาลไทยไม่ต้องการใช้คน 2 เมืองนี้เป็นทหารอยู่แล้ว แต่จะใช้ทหารจากกรุงเทพฯ จึงขอให้ฝรั่งเศสเปิดช่องให้รัฐบาลไทยส่งทหารเข้าไปได้เมื่อเวลาต้องการ นายเคลคาเซก็รับว่าจะถอนมันให้บ้าง³

¹ ปรกฤตภาคผนวก หน้า (20)

² กองบรรณสาร กต. แฟ้ม 2.6 ม้วน 5 H.E. Phya Suriya- H.R.H. Prince Devawongse Tel. Paris 21st May 1903 และ Tel. 20th May 1903

³ กองบรรณสาร กต. แฟ้ม 2.6 ม้วน 5 พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวง เทเว-
รังสรรค์โรปกาว ที่ 24 27 พ.ค. 122 (1903)

สำหรับเรื่องเอเยนตังสุล พระยาสุริยานุวัตรเห็นว่าไม่ควรยอมฝรั่งเศส
เพราะ

ประการแรก เป็นการให้อำนาจฝรั่งเศสเข้ามาทำใหญ่โตในดินแดนของไทย โดยเฉพาะให้ฝรั่งเศสมีตำรวจเป็นของตน เขาไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง

ประการที่สอง ตามกฎหมายฝรั่งเศส กงสุลเท่านั้นที่มีสิทธิชำระความ ไม่ใช่
ไวซังกงสุลหรือเอเยนตังสุล ถ้าหากไทยยอมข้อนี้ และรัฐสภาฝรั่งเศสให้สัตยาบันอนุสัญญา
ฉบับนี้ ไวซังกงสุลและเอเยนตังสุลก็มีอำนาจที่จะชำระความได้ ซึ่งจะเป็นตัวอย่างที่ไม่ดีแก่
ประเทศอื่น ๆ ในการที่จะมาขอสถานีนี้จากไทยบ้าง¹

รัฐบาลที่กรุงเทพฯ เห็นควรปฏิเสธตามเหตุผลที่พระยาสุริยานุวัตรเสนอมา²

ขณะที่เรื่องนี้ยืดยาวออกไป พวกพรรคนิยมอาณานิคมก็ได้แสดงอำนาจในรัฐสภา
ฝรั่งเศส ถึงขนาดเสนอให้รัฐบาลยึดพระตะบองและเสียมราฐเสีย ฝ่ายไทยเห็นท่าที่ดังนั้น จึง
ต้องอ่อนข้อให้กับฝรั่งเศสอีกตามเคย ถึงกับเป็นฝ่ายเสนอแก่ฝรั่งเศสเพื่อเป็นการเอาใจว่า
ฝ่ายไทยจะจำนนฝรั่งเศสเป็นที่ปรึกษากฎหมายกระทรวงมหาดไทย³ และจะบรรจุนายทหาร
เป็นครูฝึกตำรวจและบังคับบัญชาตำรวจในพระตะบอง⁴

¹กองบรรณสาร กค. แฟ้ม 2.6 พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ
30 พ.ค. 122 (1903)

²กองบรรณสาร กค. แฟ้ม 2.6 กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ ร่างตราบังคับ
มกราคม 122 (1903)

³ในทางปฏิบัติ รัฐบาลไทยได้จ้างนักกฎหมายฝรั่งเศสเป็นที่ปรึกษากระทรวงยุติธรรม
ไม่ได้จ้างมาเป็นที่ปรึกษากระทรวงมหาดไทย

⁴กจช. ร.5 ผ.19/7 H.E. Phya Suriya-H.R.H. Prince Devawongse
Tel. 5th January 1904.

(2) การเค้นเรือระหว่างพระตะบองกับทะเลสาบเขมร

ในปลายเดือนมกราคม ค.ศ. 1904 รัฐบาลฝรั่งเศสได้เสนอเพิ่มเติมอีกข้อหนึ่งต่อรัฐบาลไทยว่า "...ในแม่น้ำเมืองพระตะบองที่จะออกไปทะเลสาบนั้น รัฐบาลทั้งสองเห็นพร้อมกันแล้วว่า จะทำการอย่างใดอย่างหนึ่งให้เรือเดินไปมาได้โดยสะดวก" ข้อเสนอที่พระยาสุรียานุวัตรเห็นด้วย โดยให้เหตุผลว่า "...ถ้าทางน้ำดังกล่าวนี้ ถ้าเรือเดินได้สะดวกก็อยู่แล้ว ก็จะเป็นการกั้นทางไม่ให้บริดไฟระหว่างพระตะบองกับพนมเปญได้อีกเป็นนาน"¹ รัฐบาลไทยก็เห็นชอบตามข้อเสนอ²

ก่อนลงนามในอนุสัญญาเล็กน้อย ฝ่ายฝรั่งเศสยังคงเสนอความต้องการเพิ่มเติมเกี่ยวกับพระตะบองอีกข้อหนึ่งว่า "นายทหารผู้บังคับพลตระเวนในพระตะบอง เสียมราช รัฐบาลฝรั่งเศสจะเป็นผู้ซื้อ"³ ข้อเสนอที่ ฝรั่งเศสเสนอมาก่อนที่จะลงนามในอนุสัญญาอยู่แล้ว ใบหน้าที่จะรายงานมากรุงเทพฯ แต่พระยาสุรียานุวัตรก็ได้ปฏิเสธอย่างแข็งแรง⁴

3. ผลของการเจรจา

ผลของอนุสัญญาที่เกี่ยวข้องกับมณฑลเขมร ปรากฏอยู่ในอนุสัญญาข้อ 6 วรรค 3 กับข้อ 9 วรรค 2 ดังนี้
สำหรับเรื่องกองตระเวน

¹ กจช. ร.5 ผ.19/7 พระยาสุรียานุวัตร-กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ
ที่ 218/2486 9 ก.พ. 122 (1904)

² ก.

³ กจช. ร.5 ผ.19/7 พระยาสุรียานุวัตร-กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ
ที่ 223/2548 16 ก.พ. 122 (1904)

⁴ ก.

"ขอ 6 ภาฯ

ในเรื่องที่เกี่ยวข้องด้วยแขวงเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐ และ
เมืองศรีโสภณนั้น รัฐบาลสยามจะให้มีกองพลตระเวน ซึ่งเป็นที่
ต้องการสำหรับความสงบเรียบร้อย คนที่จะให้เป็นพลตระเวนนี้จะเกณฑ์
เอง แต่ส่วนที่เป็นชาวเมือง ณ ที่นั้น"¹

จะเห็นได้ว่า ข้อความดังกล่าวนี้เกือบจะเรียกได้ว่าคงไว้ตามข้อ 8 แห่ง
สนธิสัญญาปี 1893/ แต่ต่างกันที่ว่า พลตระเวนซึ่งเป็นตำรวจเกณฑ์เหล่านี้ ในสนธิสัญญาปี
1893 บอกจำกัดจำนวนไว้ว่า ต้องมีจำนวนเท่าที่จำเป็นเท่านั้น ในอนุสัญญาฉบับใหม่ไม่บอก
จำกัดจำนวนไว้ แต่ก็ต้องใช้คนที่เป็ชาวเมืองทั้งสามเท่านั้น

สำหรับข้อเสนอของไทย เรื่องการจะแต่งตั้งนายทหารชาวฝรั่งเศสเป็นครูฝึก
พลตระเวน และผู้บังคับการพลตระเวนในมณฑลเขมร ไม่ได้กล่าวไว้ในอนุสัญญา เช่นเดียวกับ
เรื่องที่ฝรั่งเศสขอตั้งเอเยนต์กงสุลในศรีโสภณ และเสียมราฐ กับขออำนาจศาลและการ
บังคับบัญชาตำรวจเหนือคนในบังคับฝรั่งเศสใน 2 เมืองดังกล่าว ก็ไม่ปรากฏในอนุสัญญา
เช่นเดียวกัน แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ไทยก็อนุญาตให้ฝรั่งเศสตั้งเอเยนต์กงสุลได้ เพราะเป็น
สิทธิตามฝรั่งเศสได้อยู่แล้วจากสนธิสัญญาปี 1893 ข้อ 8

ต่อมาในปี ค.ศ. 1905 รัฐบาลไทยได้จ้าง พันเอกกูเลต์ (Colonel
Gouillet) ชาวฝรั่งเศส เป็นผู้บังคับการตำรวจที่เมืองพระตะบอง และเป็นครูฝึกตำรวจ
หรือพลตระเวนเมืองนี้เป็นครั้งแรก ตามที่พระยาสุริยานุวัตรเคยรับปากกับฝ่ายฝรั่งเศสที่ปารีส²

สำหรับเรื่องการเดินเรือ ปรากฏในอนุสัญญาข้อ 9 วรรค 2 ดังนี้

"ขอ 9 ภาฯ

รัฐบาลทั้ง 2 ได้เห็นด้วยกันแล้วว่า เป็นการจำเป็นที่จะทำการเพื่อจะให้

¹โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก หน้า (37) - (38)

²กจ. ร.5 ผ.20/34 ร 5-กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ที่ 284/1455

ทางน้ำในคลองเมืองพระตะบองในระหว่างทะเลสาบกับเมืองนั้นก็ยังขึ้น
เพื่อฉะนั้น รัฐบาลฝรั่งเศสพร้อมทั้งที่ใหญ่นานาการุขซึ่งรัฐบาลสยาม
ต้องการใช้ ทั้งสำหรับที่จะทำการแลรักษาการทกลาวนควย"

จะเห็นว่า ข้อความดังกล่าวนี้ แม้ฝ่ายฝรั่งเศสจะขอสงวนไว้ซึ่งการที่จะส่ง
วิศวกรมาช่วย แต่ฝ่ายไทยก็ถือว่าข้อนี้เป็นประโยชน์ต่อฝ่ายไทย

กล่าวโดยสรุป การเจรจาเรื่องมณฑลเขมร ฝ่ายไทยเป็นฝ่ายเสียประโยชน์
ทั้งที่ได้เสียมาแล้วตั้งแต่ปี 1893 มากกว่าที่ไทยจะได้ประโยชน์ นายเคลลาเซเคยคุยว่า
ฝรั่งเศสได้เปรียบไทยในการทำอนุสัญญาครั้งนี้อย่างสำคัญ คือ เรื่องพลตระเวรในพระตะบอง¹

6. ข้อตกลงอังกฤษ-ฝรั่งเศส (Entente Cordiale of 1904)

กับอนุสัญญาไทย-ฝรั่งเศส 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1904

1) ปัญหาอาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศส

ข้อตกลงอังกฤษ-ฝรั่งเศสซึ่งได้ลงนามในวันที่ 8 เมษายน ค.ศ. 1904 เป็น
ข้อตกลงที่สำคัญที่สุดอันหนึ่งของมหาอำนาจก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 ข้อตกลงนี้ทำให้อังกฤษ
และฝรั่งเศสเป็นหยักร่วมกับฝ่ายเยอรมันในสงครามโลกครั้งที่ 1 ข้อใหญ่ใจความของข้อตกลง
ไม่ว่าเป็นข้อตกลงทางทหาร แต่เป็นข้อตกลงปัญหาอาณานิคมทั่วโลกของมหาอำนาจทั้งสองที่ขัด
แย้งกันอยู่ เช่น ปัญหาโมร็อกโก นิวฟันแลนด์ นิวเฮบริดส์ (New Hebrides) อีจีปต์ และ
ไทย สำหรับปัญหาที่เกี่ยวกับไทยนั้นมีความยุ่งยากน้อยกว่าปัญหาดังกล่าวข้างต้น¹

2) ปัญหาเขตอิทธิพล

สำหรับปัญหาขัดแย้งระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสที่เกี่ยวกับไทย คือ ปัญหาเขต
อิทธิพล (Sphere of Influence) ซึ่งทั้งสองมหาอำนาจได้เคยตกลงกันมาครั้งหนึ่งใน

¹ กจ. ร.5 ฝ.19/7 พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ
ที่ 248/2655 5 มี.ค. 122 (1904)

² Minton F. Goldman *op.cit.*, p. 222.

ค.ศ. 1896 โดยมีฝ่ายอังกฤษเป็นตัวแทนที่ให้การตกลงกันในครั้งนี้ ข้อตกลงใน ค.ศ. 1896¹ อังกฤษและฝรั่งเศสตกลงว่าจะไม่ส่งกำลังทหารหรือร่วมมือกับประเทศที่สาม ลงทหารเข้าไปในดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำโขง ทาจิ่น บวงปะกง เพชรบุรี ตลอดจน ดินแดนตั้งแต่ลำน้ำบางปะกอย (เมืองกำเหน็ดคนพุด) ถึงลำน้ำพะแส (เมืองแกลง) และกิน บริเวณเข้าไปทางเหนือถึง แม่ฮ่อง แต่ในทางปฏิบัติ ฝรั่งเศสได้ถือข้อได้เปรียบจากสนธิสัญญา ที่ฝรั่งเศสทำไว้กับไทยใน ค.ศ. 1893² ซึ่งข้อตกลง 15 มกราคม ค.ศ. 1896 รับรองว่า ให้ได้ต่อไป ฝรั่งเศสได้ขยายอิทธิพลเข้ามาทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง โดยอาศัยข้อที่ว่าควย เขตปลอดทหารในพระตะบอง เสียมราฐ และเขต 25 กิโลเมตรในฝั่งขวา อังกฤษไม่พอใจ ใจการกระทำของฝรั่งเศสเท่า ๆ กับที่ไทยไม่พอใจ จนเป็นเหตุให้ไทยทำสัญญาลับกับ อังกฤษในปีต่อมา คือ ค.ศ. 1897² ในสัญญาลับฉบับนั้น อังกฤษจะเป็นผู้คุ้มครองไทยให้พ้น จากการรุกรานของประเทศที่สาม ซึ่งก็หมายถึงฝรั่งเศส แต่อังกฤษสงวนสิทธิในดินแดนปักข ใต้ของไทยตั้งแต่เมืองบางปะกอยลงไป รัฐบาลไทยจะยกให้ไกร หรือให้ไกรได้รับผล ประโยชน์ในดินแดนดังกล่าวไม่ได้ หากไม่ได้รับความเห็นชอบจากอังกฤษ แต่ในทางปฏิบัติ อังกฤษไม่ได้แสดงความสนใจอย่างจริงจังที่จะช่วยให้ไทยขัดขวางการรุกรานหรือคุกคามจาก ฝรั่งเศสในฝั่งขวาแม่น้ำโขงแต่ประการใด ในทางตรงกันข้าม อังกฤษได้ปักขไต้ไปอยู่ในเขต อิทธิพลของตนอย่างถูกต้องตามกฎหมาย

ปัญหาการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสยังคงดำเนินต่อไป จนถึงขนาดฝรั่งเศส แสดงความห่วงแหนดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงอย่างเปิดเผยกับไทย เมื่อปรากฏว่ามีชาวต่างประเทศ เช่น ชาวยุโรป ชาวจีน และชาวเยอรมัน รวม 3-4 คน ไปประกอบอาชีพอยู่ใน ภาคอีสานของไทย ราชทูตฝรั่งเศสประจำประเทศไทย คือ นายโคลมูเกาส์ก็

¹โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก หน้า (27) (28) หรือ กจร. ร.5 ค. 6/8 "รายงานกระทรวงต่างประเทศว่าด้วยเรื่องสัญญาอังกฤษกับฝรั่งเศสทำที่ลอนดอน" วันที่ 15 มกราคม ร.ศ. 114

²โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก หน้า (29)

(Klobukowsky)¹ ได้แจ้งให้รัฐบาลไทยทราบว่า ฝรั่งเศสไม่พอใจที่มีชาวต่างประเทศที่ไม่ใช่ชาวฝรั่งเศสเข้าไปทำประโยชน์ในบริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขง² โดยอ้างข้อตกลงอังกฤษ-ฝรั่งเศส ร.ศ. 114 (The Anglo-French Declaration of January 1896) มาด้วย รัฐบาลไทยปฏิเสธไม่รับข้อตกลงที่เอามาอ้าง เพราะรัฐบาลไทยไม่ได้รับเห็นการตกลงครั้งนั้น และปฏิเสธที่จะยอมตามที่ฝรั่งเศสขอร้องให้รัฐบาลไทยก็กั้นชาวต่างประเทศที่จะเข้ามาทำประโยชน์ในฝั่งขวา โดยอ้างว่ารัฐบาลไทยไม่อาจกั้นกั้นตามที่ขอมา เพราะรัฐบาลไทยมีข้อผูกมัดตามสัญญาที่ทำไว้กับอีก 11 ประเทศ³ เมื่อราชทูตฝรั่งเศสทราบดังนั้นก็ทำหนังสือสลับว่าไทยมีสัญญาผูกมัดกับประเทศต่าง ๆ จริงหรือเปล่า⁴ ฝ่ายไทยต้องส่งสำเนาสัญญาต่าง ๆ ดังกล่าวไปให้ราชทูตฝรั่งเศสดู แต่ราชทูตฝรั่งเศสก็ยังไม่วายที่จะไม่พอใจรัฐบาลไทยอยู่ดี ฝ่ายไทยจึงต้องใช้แผนใหม่ โดยการให้ทูตไทยในอังกฤษ คือ พระยาประสิทธิ-

ศักดิ์การ ทูตไทยในสหรัฐอเมริกา คือ พระยาจักรวรรจราชวรพรต ทูตไทยในรัสเซีย คือ พระยาภิรมย์ภักดี และทูตไทยในเยอรมัน คือ พระยาวิสุทธิโกษา ไปถามความเห็น รัฐบาลอังกฤษ สหรัฐอเมริกา รัสเซีย และเยอรมัน ตามลำดับว่า จะยอมฝรั่งเศสหรือไม่ ถ้าฝรั่งเศสจะอ้างของสงวนฝั่งขวาแม่น้ำโขงเป็นเขตอิทธิพลของฝรั่งเศส⁵ เรื่องนี้ยังไม่ปรากฏ

---

¹ ท่านผู้นี้ต่อมาได้เป็น Governor-General of Indochina ระหว่าง
ก.ย. 1908-ม.ค. 1910

² กจ. ร. 5 ฝ. 1/50 ม.โคญูเกาส์กี-กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ
15 พ.ค. 1902

³ คือ เคนมาร์ค(1858), ปอร์ตุเกส(1858), เนเธอร์แลนด์(1860), เยอรมัน(1861), สวีเดน-นอร์เวย์(1868), เบลเยียม(1868), ออสเตรีย-ฮังการี(1869), สเปน(1869), อังกฤษ(1855), สหรัฐอเมริกา(1855) และ อิตาลี(1868)

⁴ กจ. ร. 5 ฝ. 1/50 พระยาสุริยานุวัตร-พระยาราชจักรวรรจ 30 พ.ค. 121 และ พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ, ที่ 24 (4 มิ.ย. 121)

⁵ กจ. ร. 5 ฝ. 1/50 พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ
ที่ 24 14 มิ.ย. 121 (1903)

หลักฐานว่า 4 รัฐบาลทั้งกล่าวมีความเห็นอย่างไร แต่จุดมุ่งหมายของไทยที่ไปขอรับรองมหาอำนาจก็เพื่อจะให้ประเทศมหาอำนาจเหล่านั้นคัดค้านการกระทำของฝรั่งเศส

3) ผลจากการเจรจาข้อตกลงอังกฤษ-ฝรั่งเศส ค.ศ. 1904

ในขณะที่ไทยประสบความล้มเหลวในความพยายามทำให้ฝรั่งเศสให้สัตยาบันสนธิสัญญา 7 ตุลาคม ค.ศ. 1902 อังกฤษกับฝรั่งเศสก็กำลังเจรจากันอย่างได้ผล ระหว่างนางเคดกาเซ, นายกำบง (Cambon) เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำอังกฤษ กับ ลอร์ดแลนสทาวน์ รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศอังกฤษ เพื่อตกลงปัญหาอาณานิคมทั่วโลกของมหาอำนาจทั้งสอง ในส่วนที่เกี่ยวกับไทย ลอร์ดแลนสทาวน์ ได้ชักชวนที่จะรับข้อเสนอแบบ *quid pro quo* (quid pro quo) ที่ฝ่ายฝรั่งเศสเสนอมาตั้งแต่ต้น เพราะข้อเสนอนี้ กระทรวงการอินเดียไม่คัดค้าน กระทรวงอาณานิคมอังกฤษก็เห็นชอบ แต่มีเงื่อนไขเพียงว่า อังกฤษจะต้องเป็นผู้ควบคุมกอกอกกระ (The Kra Isthmus)¹

ในวันที่ 1 ตุลาคม ค.ศ. 1903 ลอร์ดแลนสทาวน์ก็เสนอร่างข้อตกลงปัญหาอาณานิคมก่อนายกำบงในส่วนที่เกี่ยวกับไทย กล่าวคือ อังกฤษรับประกันดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตามแผนที่เคยรับรองไว้ในข้อตกลงอังกฤษ-ฝรั่งเศส ค.ศ. 1896 ยิ่งกว่านั้นอังกฤษยังรับรองว่า ดินแดนไทยทางตะวันตก และตะวันออกเฉียงใต้ ตกอยู่ใต้เขตอิทธิพลของฝรั่งเศส ส่วนดินแดนทางตะวันตก และแหลมมลายู ตลอดจนเกาะใกล้เคียงตกอยู่ในเขตอิทธิพลของอังกฤษ ทั้งสองมหาอำนาจจะไม่ผนวกดินแดนใด ๆ ของไทย และทั้งสองมหาอำนาจจะไม่เข้าไปพัวพันเกี่ยวข้องกับเขตอิทธิพลของอีกฝ่ายหนึ่ง²

¹Minton F. Goldman *op. cit.*, p. 222 อ้างจาก George N. Monger, *End of Isolation : British Foreign Policy 1900-1907* (London: T. Nelson), p. 130.

²*Ibid.*, pp. 222-223, อ้างจาก *Lansdoene-Cambon*, October, 1, 1903, B.D. Vol. 2.

แม้ว่าข้อตกลงนี้จะยึดถือไปลงนามในวันที่ 8 เมษายน ค.ศ. 1904 ก็ตาม (เพราะมีเรื่องคดียึดในปัญหานิวฟันแลนด์) แต่ก็มีความสำคัญในการที่ฝรั่งเศสยินยอมบังคับให้ไทยยอมตามความต้องการของฝรั่งเศส ดังปรากฏในรายงานของพระยาสุรียานุวัตร ว่า

"...ตั้งแต่ฝรั่งเศสได้ส่งทหารเพิ่มเติมออกมาทางตะวันออกเป็นอันมาก ถึงที่หาพระพุทธรูปเอาไปกราบหุดมาในโทรเลขแตกก่อนแล้วนั้น ชาวปารีส คอยฟังอยู่ทั่วไปว่าจะรบไทยเมื่อไรแน่ แต่ก่อนนั้นผู้ส่งทูตกันเช่นนั้น มาภายหลังคนงานชั้นต่ำก็พลอยพุดคุย พวกพ่อและเพื่อนฝูงชาวพระพุทธรูปเอา ที่ไคยในไคฟงมากไปเลา ๆ ให้ฟังอยู่เสมอ จนถึงที่สุดเอกราชทูตอังกฤษ ก็หมิ่นให้มิสเตอร์เคอ บุนชัน มาชี้แจงให้ชาวพระพุทธรูปเอาเห็นเนื่อง ๆ ว่า ถ้าไม่ตกลงกับฝรั่งเศส ฝ่ายชาวแมนไชงหลกแน่ ขออย่าให้ชาวพระพุทธรูปเอา ถืออิทธิฤทธิ์ แลถือเกียรติยศของชาติใหญ่ใหญ่ไปกว่าที่ควรจะทำ เมื่อ เวลานี้เขาไม่ใด ผอนให้เล็กน้อย รักษากำลังใจ บำรุงกองทัพขึ้นสำหรับ วันหน้าดีกว่า .... เมื่อแรก ฝรั่งเศสส่งทหาร (ไปทางตะวันออก) มิชิเทรี อักเตเซ เบอรัม (ผู้ช่วยทูตทหารเยอรมัน) ทราบดีความก่อนก็ รีบมาบอกโดยความเชื่อถือเป็นแน่แท้ว่า ทหารส่งออกมาสำหรับจะสู้รบกับ ไทย ไม่ใช่สำหรับการอื่น ... ที่คอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสส่งทหารเพิ่มเติม ออกมานั้น ความมุ่งหมายที่แท้จริงสำหรับจะป้องกันอินโดจีน เมื่อเวลา ญี่ปุ่นรบกับรัสเซียจะรบกันขึ้น เป็นการเตรียมเพื่อเหตุผลที่อาจจะเกิดขึ้นได้ ในภายหน้าเท่านั้น แต่มิตรชนปลายเห็นว่า ญี่ปุ่นกับรัสเซียจะไม่รบกันจริง¹ ฝรั่งเศสจะไม่คงพลอยเขาซุลมุนควย ทหารที่ส่งออกมานั้นก็มีอยู่ทางเดียว ที่จะเอาไว้สำหรับเมืองไทย ถึงคอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสจะยังไม่คิดจริง แต่ทางปารีสพุดกันเป็นอันมาก ว่าทหารนั้นสำหรับเมืองไทย ลงปลายก็อาจ ที่จะไปจริงใด แลชาวพวกโกโลนนั้นแน่แล้ว คงจะอยากเอาทหารเหล่านี้ มาใช้สำหรับเมืองไทยเสมอ จนถึงที่สุด มองซิเออร์เคลกาเซก็พุดชวว่า ถ้า ไม่ตกลงกันใดในครั้งนี้ จะต้องเกิดวิวาทกันใหญ่เป็นแน่แท้ เขาออกตัวว่า เขาไม่ใช่เป็นคนที่ชอบในการศึกสงครามก็จริง ในวันหนึ่ง หรือ 3 วัน คง จะไม่ส่งทหารเข้ามาในเมืองไทยเป็นแน่ แต่ตอจากนั้นเหลือที่จะรับประกัน ใด ... ถ้าหากชาวพระพุทธรูปเอาไคฟงจากปากมองซิเออร์เคลกาเซแต่

¹ที่จริง พระยาสุรียานุวัตรคาดการณ์ผิด เพราะหลังจากที่พระยาสุรียานุวัตรคาดการณ์ได้ประมาณ 1 เดือน สงครามรัสเซีย-ญี่ปุ่นก็เกิดขึ้น -ผู้เขียน

ประกรุรเคียว ขว้พระพุทธรเจ้าก็ตองเชื่อว่าเป็นการช้แทเหมือนกัน แต่หา
เป็นเช่นนั้นไม ไค้ทั้งความตกลงของเมมเบอร์เป็นเสียงเคียวกันทั้งสิ้น
ไค้ทั้งเสียงกันทั้งหลายนอกจากนั้นอีกมาก จุณที่ผู้คนท้นว้สือพิมพ์อังกฤษ
และชาวเมืองอังกฤษซึ่งอยู่ทางไกล ก็ยังอุศสาหมากุระชิบบอกชาพระพุทธร-
เจ้าว่าเป็นเช่นนั้นควย พระยาอรรคราชวรารอยถึงอเมริกา ไค้ยินว้า
ฝรั่งเศสส่งทหารออกมาท้วกัก แลตามชาวไป..."¹

นอกจากความกกันจากรัฐบาลแล้ว ทางฝ่ายพรรคอาณานิคมนิยมของฝรั่งเศส
ก็ไค้แสดงพฤติกรรมที่หน้าทักใจอยู่มาก ดังรายงานฉบับเคียวกันของพระยาสุริยานุวัตรว้า
"พวกโกโลนนี่พวกหนึ่งก็ว้าถ้าไค้เมืองพระตะบอง เสียมราชฐ เป็นของฝรั่งเศสก็จ้พอ พวก
หนึ่งให้ว้าจะตองไค้แม่โขงฝั่งขวาเสียให้ตลอดควย และยังมีอีกพวกหนึ่งคิดท้อไปว้า ถ้าไม
ไค้กรุงสยามทั้งหมดแล้ว ก็คงจะไม่ถูกใจอยู่นั้นเอ ..."²

ในขณะเคียวกัน นายบัวซอนนาส (Boissonnas) อุปทูตฝรั่งเศสประจำ
กรุงเทพฯ ไค้รายงานท่าทีของไทยไปยังนายเคลคาเชว้า รัฐบาลไทย "เลือกปฏิบัติ" ท้อคน
ฝรั่งเศส กล่าวคือ รัฐบาลไทยไมแต่งทั้งคนฝรั่งเศสให้เป็นข้าราชการไทยเหมือนกับฝรั่งเศส
อื่น ๆ รัฐบาลไทยไค้วางโครงการก่อสร้างหลายแห่ง ไค้ไมขอความร่วมมือจากฝรั่งเศส
รัฐบาลไทยปฏิเสธที่จะให้เงินประทานใด ๆ ในลุ่มแม่น้ำโขงท้อฝรั่งเศส รวมทั้งไมยอมให้
ฝรั่งเศสสร้างทางรถไฟสายพระตะบอง-พนมเปญควย รัฐบาลไทยพยายามท้หลายอิทธิพล
ของฝรั่งเศสในเขตปลอดท้อเร³ ยิ่งไปกว่านั้น เขายังรายงานไปอีกว้า ขณะนี้ผู้ญ่นกำลัง
พื้นฟูว้าอาจขึ้นในกรุงเทพฯ รัฐบาลไทยกำลังเสริมสร้างกำลัง ไค้มีผู้ญ่นเป็นผู้สนับสนุนใน

¹ กจ.ร. 5 ฝ. 19/7 พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทวะวงษ์วโรภการ
ที่ 186/2127 4 ม.ค. 122 (1904)

² ก.

³ Minton W. Goldman, *op. cit.*, p. 223 อ้างจาก Boissonnas-
Delcasse October 5, 1903 และ Delcasse-Boissonnas, October 19,
1903, DDF Series 2 Bol. 4

ในเรื่องอาวุธ มีนายทหารญี่ปุ่นฝึกสอนทหารไทย และประจำอยู่ในกรมทหาร นอกจากนั้น ราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทยได้เข้าเฝ้ารัชกาลที่ห้า และได้มีการพูดจาถึงการจะให้ มกุฎราชกุมารไทยอภิเษกกับเจ้าหญิงญี่ปุ่น นายบัวซอนนาส์เชื่อว่ารัฐบาลญี่ปุ่นจะช่วยไทย ถ้าหากรัฐบาลไทยเกิดขัดแย้งกับฝรั่งเศส และเขาเสนอว่า ฝรั่งเศสควรจะมีบทบาทกับอังกฤษ ในเรื่องพิพาทดินแดนที่ยังค้างอยู่ แล้วมาจัดการไทยเมื่อปลายมือ ฝรั่งเศสก็จะอยู่ในฐานะได้เปรียบ¹

ผลจากการที่นายบัวซอนนาส์รายงานมานี้ ประกอบกับที่กล่าวมาข้างต้น แม้จะเป็นรายงานที่เกินความจริงหลายประการ เช่น ทหารของญี่ปุ่นในกรุงเทพฯ แท้ก็เป็นผลให้นาย เกลดคาเนบีนบังคับไทยยิ่งขึ้น²

ผลจากการที่รัฐบาลไทยถูกบีบ ทำให้กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการทองทรงรี เข้าหาอังกฤษ คือ นายแพชยิก (Paget) ราชทูตอังกฤษประจำประเทศไทย โดยทักทายราชทูตอังกฤษว่า รัฐบาลไทยอาจจะขอให้อังกฤษเป็นผู้อุปถัมภ์ไทย เพื่อให้ฝรั่งเศส คลายการบีบบังคับไทยลง นายแพชยิกเห็นใจพระองค์ แต่เขาไม่มีความคิดในเรื่อง "Protectorate" เหนือไทยมาก่อนเลย เขาก็ได้แต่แนะนำเกลอร์ดแลนส์ดาวน์ว่า ในการนี้ ถ้าหากฝรั่งเศสสร้างทางรถไฟสายพระตะบอง-พนมเปญ รัฐบาลอังกฤษก็จะขอสร้าง ทางจากพนมเปญมาเชื่อมทางสายเหนือของไทย แต่เกลอร์ดแลนส์ดาวน์ไม่มีความรู้สึกเห็นอกเห็นใจ ไทยอย่างที่นายแพชยิกมี เพราะเขาได้ตกลงใจที่จะยุติปัญหาต่าง ๆ กับฝรั่งเศส เขาจึง ปฏิเสธที่จะแทรกแซงการเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสที่กำลังมีขึ้น³

ผลจากความกดดันของฝรั่งเศส และท่าทีของอังกฤษจึงกล่าว ทำให้พระยา- สุริยาบุตรไม่มีทางเลือกที่ดีกว่านี้ จึงรับลงนามกับฝรั่งเศส เพราะเห็นว่าถ้าหากฝ่ายไทยขึ้น

^{1,2}Minton F. Goldman, op. cit., p. 223 อ้างจากBoissonnas-Delcasse October 5, 1903 และ Delcasse-Boissonnas, October 19, 1903, DDF Series 2 Vol. 4

³ข.

ชักชวนอังกฤษกับฝรั่งเศสตกลงกันได้โดยปัญหาต่าง ๆ แล้ว ฝ่ายไทยก็จะตกที่นั่งลำบากยิ่งขึ้น เนื่องจากไม่มีอังกฤษคอยชักชวน ฝรั่งเศสก็จะจัดการไทยได้ถนัดยิ่งขึ้น ครั้นจะเลิกเจรจากับฝรั่งเศส ก็จะนำมาซึ่งความเลวร้ายยิ่งขึ้น ซึ่งข้อนี้ ทั้งนายสโตรเบล และพระยาสุริยานุวัตรทราบก็ จึงเป็นอันว่าฝ่ายไทยไม่มีทางเลือกที่ดีกว่านี้ ดังนั้น พระยาสุริยานุวัตรจึงรีบลงนามในอนุสัญญา ถึงแม้จะเห็นว่าไทยเสียเปรียบก็ตาม เพราะถึงอย่างไร ก็น่าจะดีกว่าลงนามภายหลังที่อังกฤษกับฝรั่งเศสตกลงกันได้แล้ว ซึ่งไม่มีใครรู้ว่า ถ้าลงนามกับฝรั่งเศสก่อนหน้านี้ ฝรั่งเศสจะเรียกร้องเพิ่มขึ้นอีกสักแค่ไหน

ความรีบร้อนในการลงนามในครั้งนั้น ถึงขนาดที่ว่า พระยาสุริยานุวัตรลงนามในอนุสัญญาไปแล้ว โดยที่ยังไม่ได้ขอความเห็นชอบจากรัฐบาลไทย เพราะไม่มีเวลาที่จะขอความเห็นชอบได้ทัน เหตุการณ์แบบนี้เพิ่งปรากฏครั้งนี้เป็นครั้งแรกในรอบร้อยปีที่ผ่านมา

4) การคัดค้านอนุสัญญา 1904

แม้ไทยจะยอมตามที่ฝรั่งเศสต้องการมากแล้วก็ตาม แต่ฝ่ายฝรั่งเศสบางพวกบางเหล่าก็ยังเห็นว่า ที่ฝรั่งเศสได้ไว้แล้วนั้นยังน้อยไป ดังจะเห็นได้จากข้อเสนอของ "คอมมิตีของพ่อค้าฝรั่งเศส" ซึ่งได้เสนอต่อรัฐบาลฝรั่งเศสว่า

- " (1) ให้รัฐบาลฝรั่งเศสทำสัญญากับไทยอีกฉบับหนึ่ง โดยให้รัฐบาลฝรั่งเศสผนวกพระตะบอง เสียมราฐ เขาไปอยู่ในโปรตุเกสโคเรตเสีย
- (2) ไม่ให้มิหนาทหารไทยในลุ่มแม่น้ำ มีโคตคนลาวซึ่งมีนายทหารฝรั่งเศสบังคับบัญชา
- (3) ให้รัฐบาลฝรั่งเศสเอาที่ดินเพิ่มเติมนอกเขตเมืองหลวงพระบาง ไปอีก 2 แห่ง ซึ่งอาจว่าแต่โบราณเคยเป็นของเมืองหลวงพระบางควย กือที่น้ำเงา กับบ่อเสา
- (4) ไม่ให้รัฐบาลไทยเดินเรือในแม่น้ำโขง เพราะจะเป็นที่กันความเจริญของโคชินจีนไค
- (5) ให้ตั้งกงสุลที่เมืองจันทบุรีทันที
- (6) การโยธาในลุ่มแม่น้ำโขง ต้องให้กัมปนีฝรั่งเศส คนฝรั่งเศส แลทุนของฝรั่งเศส ทำอย่างเถียว จะยอมให้ไทยทำทางรถไฟในที่นี้ไม่ได้ เพราะไทยจะมีอำนาจขึ้นเป็นใหญ่ในที่แห่งนั้น ทั้งจะชักเอาการลาขายไปลงเสียที่กรุงเทพฯ ควย ถ้าฝรั่งเศสยังไม่มีอำนาจและโอวาคอยเหนือ

กรุงเทพฯ เมื่อใด ก็ไม่ควรจะให้มีการไฟจากลุ่มแม่น้ำโขงมาถึงกรุงเทพฯ
เลย

(7) ก่อนที่ฝรั่งเศสจะถอนออกจากจันทบุรี ให้รัฐบาลฝรั่งเศสทำ
แผนที่เอาเขตระคนเมืองอุบล และนครราชสีมาเป็นถิ่นแดนของฝรั่งเศส
และส่งคนเขาไปอยู่ใน 2 เมืองนี้ สำหรับทางรถไฟลุ่มแม่น้ำโขงนั้น
รัฐบาลฝรั่งเศสควรจะขอกอนเซชันในแดนฝรั่งเศสเสียแต่เดิมนั้น

(8) ทางรถไฟสายพระตะบอง-พนมเปญที่จะสร้าง ก็ให้เป็นของ
ฝรั่งเศสเสียโดยตลอด เพราะถาหากเขาอยู่ในมือไทยก็จะมีแต่จะ
กันเอาสินค้าไปเสียจากพนมเปญและโขงอน

(9) ให้รัฐบาลฝรั่งเศสเอาคนจีนในกรุงเทพฯ เป็นคนในบังคับ
ฝรั่งเศส ส่วนคนในบังคับฝรั่งเศสที่อยู่ในหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ ก็ให้
อยู่ในอำนาจฝรั่งเศสเท่ากับที่อังกฤษได้ประโยชน์

(10) ให้รัฐบาลฝรั่งเศสเอาดินแดนรอบทะเลสาบเขมรมารวมกับ
ดินแดนโคชินจีนของฝรั่งเศสเสียโดยเร็ว เพราะที่แห่งนี้มีชาติบริวารมาก
จะโคเปนทกันไม่ให้เขา (ชาว) ในที่ดังกล่าวมาลงทางกรุงเทพฯ ไค.."¹

จะเห็นได้ว่า ข้อเสนอของ "คอมมิชชั่นฝรั่งเศส" เหล่านี้ นอกจากจะรุนแรง
มากกว่าข้อเสนอของสื่อมวลชนและความต้องการของรัฐบาลฝรั่งเศสแล้ว ยังเท่าเทียมกับการ
คัดค้านอนุสัญญาฉบับนี้ด้วย และเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า ฝ่ายฝรั่งเศสมีความเห็นเป็นอย่าง
ไรต่อฐานะของดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง จากการบีบบังคับของฝรั่งเศสหลาย ๆ ฝ่ายดังได้กล่าว
มาแล้ว เป็นเหตุให้รัฐสภาฝรั่งเศสยักเวลาให้สัตยาบันอนุสัญญาออกไป จนถึงเดือนธันวาคม
ค.ศ. 1904 และเพราะเหตุที่รัฐสภาฝรั่งเศสยักเวลาออกไป ทำให้รัฐบาลต้องยอมยกตราด
กันซ้าย ฝั่งซ้ายแม่น้ำคอบให้แก่ฝรั่งเศส เพื่อเป็นการเอาใจฝ่ายฝรั่งเศส² และเป็นการ
แลกเปลี่ยนกับการที่ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากจันทบุรีโดยทันทีด้วย แต่กว่าไทยจะยอมยกดินแดน
เหล่านี้ให้กับฝรั่งเศส ฝ่ายไทยก็ได้พยายามที่จะจูงอังกฤษให้เข้ามาช่วยเหลือ โดยพยายาม

¹ กจข. ร.6 ผ.19/7 พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ
ที่ 266/2723 19 มี.ค. 122 (1904) และ ที่ 267/2724 19 มี.ค. 122 (1904)

² โปรดดูหน้า 223.

ชักจูงอังกฤษให้เห็นโทษของการที่ฝรั่งเศสได้ตรากไป ฝรั่งเศสจะใช้ตรากเป็นฐานทัพเรือ (Naval Station) อีกแห่งหนึ่งนอกจากที่ฝรั่งเศสมีอยู่แล้วที่ตุรกัน และตรากก็จะกลายเป็น จุดอันตรายแก่ฐานทัพเรือของอังกฤษที่สิงคโปร์¹ ตลอดจนอันตรายต่อผลประโยชน์ของอังกฤษ ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา-พระตะบอง และเสียมราฐ อังกฤษรับฟังความเห็นของไทย แต่หา ได้ช่วยเหลือประการใดไม่ อันเป็นผลให้ไทยต้องห้าพิธีสารฉบับ 29 มิถุนายน ค.ศ. 1904 เพื่อยกเลิกแผนให้ฝรั่งเศสเพิ่มเติมจากที่ให้ตามอนุสัญญา 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1904¹

5) มทเรียนจากข้อตกลงอังกฤษ-ฝรั่งเศส ค.ศ. 1904

สำหรับการเจรจาอังกฤษกับฝรั่งเศสนั้น หลังจากยึดเยื่อมาหลายสัปดาห์ ด้วย ปัญหาการจับปลาในนิวฟันแลนด์ ในตอนนี้ถึงซึ่งความตกลง เมื่อรัสเซียกับญี่ปุ่นได้ทำสงคราม ต่อกัน อังกฤษเป็นพันธมิตรของญี่ปุ่นตั้งแต่ ค.ศ. 1902 ส่วนฝรั่งเศสเป็นพันธมิตรของ รัสเซียตั้งแต่ ค.ศ. 1893 อังกฤษตกใจมาจากที่ญี่ปุ่นทำสงครามอย่างกระตือรือร้นเช่นนั้น อังกฤษ กลัวว่าญี่ปุ่นจะถึงตนเข้าไปสู่สงครามด้วย อังกฤษจึงรีบตกลงปัญหากับฝรั่งเศสทันทีในกลาง เดือนกุมภาพันธ์ ปีนั้นเอง (1904) อันเป็นเวลาไล่เรี่ยกับที่ฝรั่งเศสลงนามในอนุสัญญากับไทย อังกฤษยอมยกเกาะลอส (Los) ชายฝั่งกินีในอาฟริกาตะวันตกให้กับฝรั่งเศส เพื่อแลกเปลี่ยน เปลี่ยนกับการที่ฝรั่งเศสยอมยกเลิกสิทธิของฝรั่งเศสในการจับปลาในนิวฟันแลนด์ (ซึ่งฝรั่งเศส เคยจับปลามานานนับศตวรรษ² การลงนามในข้อตกลงระหว่างมหาอำนาจอังกฤษ-ฝรั่งเศส กระทำอย่างเป็นทางการในวันที่ 8 เมษายน ค.ศ. 1904

ข้อตกลงอังกฤษ-ฝรั่งเศสฉบับนี้นับเป็นจุดเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่าง สองมหาอำนาจซึ่งเคยขัดเคืองกันมานาน มาเป็นการอมชอม ข้อตกลงนี้ในส่วนที่เกี่ยวข้อง ไทย นับเป็นชัยชนะทางการทูตของฝรั่งเศสอีกครั้งหนึ่ง กล่าวคือ ฝรั่งเศสทำให้อังกฤษยอมรับ

¹ กจข. ร.5 ฝ.19/7 พระยาราชานุประพันธ์-กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ ที่ 13 25 มี.ก. 122 (1904)

² Minton F. Goldman, op. cit., p. 227 อ้างจาก Lansdowne-Cambon, February 5, 1904 BD. Vol. 2

เขตอิทธิพลของฝรั่งเศสอย่างชัดแจ้งว่า ฝรั่งเศสได้ขยายเข้ามาในดินแดนของไทยตั้งแต่ทศวรรษ 1880 ซึ่งในขณะนี้ได้แก่ดินแดนที่เป็นลาวและเขมร อังกฤษสนใจเล็กน้อยที่ฝรั่งเศสรับรองบูรณภาพและอธิปไตยทางการเมืองของไทยซึ่งมีมาแต่ข้อตกลงอังกฤษ-ฝรั่งเศส ค.ศ. 1896 รวมไปถึงการเปิดประตูทางเศรษฐกิจในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ในส่วนที่อังกฤษได้รับการตอบแทนอย่างเป็นขั้นเป็นขั้นเป็นอันก็คือ ฝรั่งเศสยอมรับว่า รัฐมลายูของไทยอยู่ในเขตอิทธิพลของอังกฤษ¹

สำหรับไทยนั้น ผลของข้อตกลงอังกฤษ-ฝรั่งเศสฉบับนี้ก็คือ ความล้มเหลวของไทยในการแสวงหาผลประโยชน์จากการแข่งขันของอังกฤษ-ฝรั่งเศสในดินแดนอาณานิคม การเจรจาเพื่อตกลงระหว่างสองมหาอำนาจในเรื่องอาณานิคม ไม่ได้เป็นประโยชน์ต่อไทยเลย และความจริงก็ได้ปรากฏชัดมาอีกอย่างหนึ่งว่า ถ้าสองมหาอำนาจมีเรื่องขัดแย้งกันในเรื่องผลประโยชน์ของคนในประเทศไทย ทั้งสองมหาอำนาจก็ชอบที่จะลงกันเองมากกว่าที่จะตกลงกับไทย²

7. ผลของอนุสัญญาและพิธีสาร

ผลของอนุสัญญาไทย-ฝรั่งเศสฉบับ 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1904 และพิธีสารฉบับ 29 มิถุนายน ค.ศ. 1904 อาจสรุปได้เป็น 2 ประเด็นใหญ่ ๆ คือ ผลโดยตรงกับผลโดยอ้อม

ก. ผลโดยตรง

1) ปัญหาดินแดนที่ไทยยกให้ฝรั่งเศส และการถอนทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรี

(1) ไทยยกมโนไพร-จำปาศักดิ์ และหลวงพระบางให้แก่ฝรั่งเศส

¹Ibid., p. 228

²Ibid.

(2) ตามพิธีสารฉบับ 29 มิถุนายน ค.ศ. 1904 ไทยยกตราด ค่าน้ำชาย และฝั่งซ้ายแม่น้ำคอมให้แก่ฝรั่งเศส เพื่อแลกเปลี่ยนกับการถอนทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรี สำหรับการปักปันเขตแดนตาม (1) จะทำกันภายใน 4 เดือนนับแต่ให้ สักขานับอนุสัญญา

สำหรับดินแดนตาม (2) เกิดจากตามอนุสัญญา 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1904 ไม่ได้อธิบายไว้ กล่าวเพียงว่า "ดินแดนจากทะเลสาบเขมรถึงทะเล เมื่อปักปันเสร็จก็จะ ถอนทหารออกจากจันทบุรี" ซึ่งเกิดปัญหาในทางปฏิบัติ เพราะรัฐบาลไทยและฝรั่งเศสตกลง กันไม่ได้ว่าจะยึดอะไร เป็นหลักในการปักปันเขตแดนส่วนที่เป็นปัญหาคงกล่าว¹ ต่อมา เมื่อ ทั้งสองฝ่ายตกลงทำพิธีสารฉบับ 29 มิถุนายน ค.ศ. 1904 ขึ้น ปัญหานี้ก็หมดไป เพราะพิธี สารฉบับนี้กล่าวไว้อย่างชัดแจ้งว่า เมื่อไทยมอบตราด ค่าน้ำชาย และฝั่งซ้ายแม่น้ำคอม ให้แก่ ฝรั่งเศส กองทหารฝรั่งเศสก็จะถอนออกจากจันทบุรีทันที

2) ปัญหาเขต 25 กิโลเมตร และเขตอิทธิพลฝรั่งเศสในฝั่งขวาแม่น้ำโขง²

(1) ฝรั่งเศสยอมยกเลิกเขต 25 กิโลเมตร ซึ่งเป็นเขตปลอดทหารในฝั่งขวา พระตะบอง และเสียมราฐ

(2) เฉพาะในพระตะบองและเสียมราฐ ฝรั่งเศสยอมให้ไทยมีพลตระเวน (ตำรวจ) ซึ่งเป็นชาวพื้นเมืองทั้งสองเท่านั้น

(3) ทหารไทยที่ประจำอยู่ในฝั่งขวา ต้องเป็นคนไทย จะเป็นคนชาติอื่นไม่ได้ ฝรั่งเศสยอมให้เพียงทหารชาวเขมมาร์ก* ที่มีอยู่แล้วเท่านั้น ถ้าไทยจะเปลี่ยนเป็นทหาร ชาติอื่น ต้อง "ปรึกษา" กับฝรั่งเศสก่อน

¹ ปัญหาข้อนี้เมื่อไม่มีการปักปันพรมแดน ฝรั่งเศสก็ไม่ต้องถอนทหารออกจากจันทบุรี

² คุรยละเอียดในข้อ 6 และ 7 แห่งอนุสัญญา 1904 ภาคผนวก หน้า (37)-(38)

* นายทหารชาวเขมมาร์กเหล่านี้ เข้ามาทำหน้าที่ครูฝึกพลตระเวนหรือตำรวจให้ กับไทย

(4) ในฝั่งขวาแม่น้ำโขง ถ้าหากรัฐบาลไทยจะสร้างท่าเรือ ชุกคลอง หรือสร้างทางรถไฟ ถ้าหากทำเองไม่ได้ เพราะขาดเงินทุน หรือบุคคลากรก็ รัฐบาลไทยจะต้อง "ปรึกษาคคลอง" กับรัฐบาลฝรั่งเศสก่อนปรึกษาคคลองกับรัฐบาลอื่น

3) ปัญหาทางรถไฟและการคมนาคมทางน้ำ¹

(1) รัฐบาลไทยอนุญาตให้ฝรั่งเศส "ท่าการ" ในที่ดินที่เชียงคาน หนองคาย ไชยบุรี ปากน้ำคำ (ฝั่งซ้ายหรือขวา) มุกดาหาร เขมราฐ ปากน้ำมูน (ฝั่งซ้ายหรือขวา) รวม 7 แห่ง เพื่อประโยชน์ของฝรั่งเศส ตามข้อ 6 แห่งสนธิสัญญา 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893²

(2) รัฐบาลทั้งสองจะช่วยจัดการให้แม่น้ำมูนเดินเรือได้สะดวกตั้งแต่เมืองพิบูลมังสาหารถึงปากน้ำมูน ถ้าทำไม่ได้ รัฐบาลทั้งสองจะสร้างทางบกขึ้นแทน³

(3) รัฐบาลทั้งสองจะสร้างทางรถไฟระหว่างเมืองจำปาศักดิ์ถึงหลวงพระบางฝั่งขวา เพื่อใช้แทนเส้นทางเดินเรือซึ่งไม่สะดวก

(4) ในแม่น้ำโขง บริเวณที่อยู่ในอำนาจของหลวงพระบาง เรือสินค้าและแพของไทยสามารถแล่นไปมาได้โดยสะดวก

(5) รัฐบาลทั้งสองจะสร้างทางรถไฟสายพระตะบอง-พนมเปญ โดยต่างคนต่างสร้างในเขตของตน หรือจะให้บริษัทร่วมไทย-ฝรั่งเศสสร้างก็ได้

¹ดูรายละเอียดในข้อ 4, 8 และ 9 แห่งอนุสัญญา 1904 ภาคผนวก หนา(38)-(39)

²ตามสนธิสัญญาข้อ 6 (1892) ระบุแต่เพียงว่าด้วยการเดินเรือของฝรั่งเศสเท่านั้น ไม่มีตรงไหนที่ระบุถึงการรถไฟหรือทางรถไฟเลย ข้อนี้จึงเป็นเรื่องที่แปลกมาก เพราะในการเจรจากันครั้งนี้ (1904) ฝรั่งเศสประสงค์ที่จะได้ที่ดิน 7 แห่งเพื่อทำสถานีรถไฟ แต่ในอนุสัญญากลับไม่เขียนไว้ ซึ่งถ้าอ้างอิงก็ไม่ตรงความต้องการอีกด้วย เหตุที่มีการผิดพลาดเช่นนี้ เข้าใจว่าเป็นเพราะความรีบร้อนในการทำอนุสัญญาคครั้งนี้ ในเรื่องการรถไฟหรือทางรถไฟ จะปรากฏอีกครั้งในสนธิสัญญา 1907

³ในทางปฏิบัติ ทั้ง 2 ฝ่ายมิได้ทำการตามอนุสัญญาแต่อย่างใด

(6) รัฐบาลทั้งสองจะไ้จัดการให้แม่น้ำเมืองพระตะบองเดินเรือได้โดยสะดวก ในการนี้รัฐบาลฝรั่งเศสจะช่วยเหลือในเรื่องวิศวกร

4) ปัญหาคนในบังคับและอำนาจศาล¹

(1) ชาวเอเชียที่เกิดในดินแดนที่อยู่ในอำนาจฝรั่งเศส ตลอดจนถึงบุตรของคนเหล่านี้ จักว่าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส

(2) รัฐบาลไทยยอมรับบัญชีรายชื่อคนในบังคับฝรั่งเศสที่จดทะเบียนอยู่แล้ว ยกเว้นผู้ที่รัฐบาลทั้งสองเห็นว่ามาจากทะเบียน "ด้วยเหตุผลอันไม่สมควร"

(3) ถ้าคนในบังคับฝรั่งเศสเป็นความกับคนไทย

คดีอาญา: คนในบังคับฝรั่งเศสจะอยู่ใต้อำนาจศาลฝรั่งเศสไม่ว่าจะเป็นโจทก์หรือจำเลย

คดีแพ่ง: ถ้าคนในบังคับฝรั่งเศสเป็นจำเลย จะอยู่ใต้อำนาจศาลฝรั่งเศส ถ้าคนไทยเป็นจำเลย ให้ศาลไทยสำหรับพิจารณาความต่างประเทศที่กรุงเทพฯ

เฉพาะคดีที่เกิดในมณฑลพายัพ ทั้งคดีแพ่งและอาญา คนในบังคับฝรั่งเศสต้องขึ้นศาลไทยสำหรับพิจารณาความต่างประเทศที่มณฑลพายัพ แต่ทั้งนี้ กองสุลฝรั่งเศสหรือตัวแทนกองสุลฝรั่งเศสจะเข้าไปฟัง แนะนำ ทักท้วง การพิจารณาคดีได้ทุกอย่าง และถ้าคนในบังคับฝรั่งเศสเป็นจำเลยมีสิทธิถอนคดีไปขึ้นศาลกงสุลได้

การอุทธรณ์คดีจากศาลไทยสำหรับพิจารณาความต่างประเทศทั้งที่กรุงเทพฯ และมณฑลพายัพ ให้อุทธรณ์ที่ศาลอุทธรณ์ กรุงเทพฯ

(4) ถ้าหากรัฐบาลใดผลประโยชน์แก่คนในบังคับชาติอื่นมากกว่าที่ฝรั่งเศสได้รับอยู่ขณะนี้ รัฐบาลไทยจะต้องให้ผลประโยชน์แก่คนในบังคับฝรั่งเศสด้วย

ข. ผลที่เกิดจากอนุสัญญาโดยอ้อม

1) ฝรั่งเศสไ้เป็นผู้ควบคุมลุ่มแม่น้ำโขง ตั้งแต่ปากน้ำจนจบบริเวณแม่น้ำโขงตอนบนโดยปริยาย สำหรับในมณฑลเขมร อธิปไตยของไทยเหนือดินแดนนี้ไ้ถูกบันทึกโดยอนุสัญญานี้ ซึ่งในทางตรงข้าม อิทธิพลของฝรั่งเศสเหนือดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงไ้เป็น

¹ ฎรายละเอียดในข้อ 10, 11, 12 และ 13 แห่งอนุสัญญา 1904 ภาคผนวก หน้า (39)-(40)

ที่ยอมรับของอังกฤษ¹

2) ไทยยอมจ้างชาวฝรั่งเศสเข้ารับราชการ ใน ค.ศ. 1902 de Caix ได้กล่าวว่า ในจำนวนชาวต่างประเทศ 190 คนที่รับราชการอยู่กับรัฐบาลไทย เป็นชาว อังกฤษ 95 คน ชาวเยอรมัน 42 คน ชาวเคมมาร์ก 35 คน แต่เป็นชาวฝรั่งเศสเพียง 2 คนเท่านั้น คือ คนหนึ่งเป็นวิศวกร อีกคนหนึ่งเป็นนายทหารชั้นผู้บังคับหมวด² แต่หลังจากทำอนุสัญญากับฝรั่งเศสฉบับนี้แล้ว รัชกาลที่ห้าได้รับสั่งให้จ้างชาวฝรั่งเศสไว้ใช้ในราชการ นักกฎหมายชาวฝรั่งเศสที่มีชื่อเสียงคนหนึ่งชื่อ ยอร์จ ปาคุซ์ (George Padoux) ซึ่งเคยเป็นกงสุลใหญ่ฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษากฎหมายประจำกระทรวงยุติธรรม ซึ่งแต่ก่อนมีแต่ชาวอังกฤษ ชาวเบลเยียม ชาวญี่ปุ่น และชาวลังกา เป็นผู้ทำงานด้านกฎหมาย ปาคุซ์ได้ทำงานร่างกฎหมายให้รัฐบาลไทยตั้งแต่ ค.ศ. 1905 จนถึงแกกรรม³

ความเพียรพยายามของไทยในการขจัดความยุ่งยากกับฝรั่งเศส ตั้งแต่หลังวิกฤตการณ์ ค.ศ. 1893 ก็บรรลุถึงความสำเร็จเป็นครั้งแรกใน ค.ศ. 1904 การลงนามของฝ่ายไทยในอนุสัญญานี้ แม้ว่าจะเป็นไปในลักษณะรีบร้อน และจำใจต้องลงนาม แต่อนุสัญญานี้ก็ช่วยแก้ไขปัญหาคือเรือรบที่สำคัญหลายประการ คือ ปัญหาเขต 25 กิโลเมตรทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง ปัญหาคนในบังคับในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ "คุณสมบัติของคนในบังคับฝรั่งเศส" แต่สิ่งเหล่านี้มิใช่จะแก้ไขได้ง่าย ไทยต้องยก มโนไพร จำปาศักดิ์ และหลวงพระบางฝั่งขวาให้ฝรั่งเศสเป็นเครื่องแลกเปลี่ยน และต้องเสียผลประโยชน์ในด้านอื่น ๆ อีกหลายประการถึงอย่างไรก็ตาม ปัญหาที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งก็มิได้รับการแก้ไขจากอนุสัญญานี้ คือปัญหาการถอนทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรี ในที่สุด ปัญหาทั้งหมดก็ไปตามพิธีสารฉบับ 29 มิถุนายน 1904 โดยไทยยอมยกตราด กานช่าย และฝั่งซ้ายแม่น้ำคอมให้กับฝรั่งเศส เพื่อแลกเปลี่ยนกับการให้ทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรี

¹Milton F. Goldman, *ibid.*, p. 227.

²Briggs, *op. cit.*, pp. 448-449. อ้างอิงจาก *BCAF* Jan. 1902 p.16.

³*Ibid.*

สนธิสัญญาไทย - ฝรั่งเศส

ฉบับ 23 มีนาคม 1907

อนุสัญญาไทย - ฝรั่งเศส ฉบับ 13 กุมภาพันธ์ 1904 ช่วยแก้ปัญหาที่สืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ทลายประการ อาทิ ปัญหาความยุ่งยากในฝั่งขวาแม่น้ำโขงตรงข้ามหลวงพระบาง อนุสัญญานี้ได้แก้ปัญหาโดยการยกเลิกดินแดนดังกล่าวให้กับฝรั่งเศส ปัญหาเขต 25 กิโลเมตร ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง ซึ่งฝรั่งเศสใช้เป็นแหล่งแทรกซึมขยายอิทธิพล อนุสัญญานี้ทำให้ฝรั่งเศสยกเลิกข้อจำกัดเกี่ยวกับเขต 25 กิโลเมตร ปัญหาฉันทบุรีซึ่งเป็นปัญหาที่อนุสัญญานี้ไม่ได้แก้ไขโดยตรง แต่แก้ไขสำเร็จโดยการทำพิธีสารฉบับลงวันที่ 29 มิถุนายน 1904

แต่อย่างไรก็ตาม อนุสัญญาดังกล่าวก็ยังไม่อาจแก้ปัญหาความยุ่งยากระหว่างไทยกับฝรั่งเศสได้ทั้งหมด และบางครั้งอนุสัญญานี้ก็สร้างปัญหาขึ้นมาด้วย กล่าวคือ ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศส ซึ่งอนุสัญญานี้แก้ไขเพียงผ่อนคลายลงเท่านั้น และมีขอบข่ายเพียงมณฑลพายัพ ดังนั้น เอกราชทางการศาลของไทยยังหาไม่ เพราะเหตุว่าศาลไทยธรรมกายังไม่มีอำนาจพิจารณาคดีคนที่เป็นคนในบังคับฝรั่งเศส สำหรับปัญหาที่สืบเนื่องมาจากอนุสัญญา 1904 ก็คือ การปักปันพรมแดนตามพิธีสารดังกล่าวได้เกิดมีปัญหาค้างคั่งกันไม่ไว้ ซึ่งปัญหาเหล่านี้เป็นสิ่งที่ 'สนธิสัญญาฉบับ 23 มีนาคม 1907' จะต้องแก้ไขทั้งสิ้น

1. สาเหตุและความเป็นมาของการเจรจา

1) ผลจากอนุสัญญาไทย - ฝรั่งเศส ค.ศ. 1904

อนุสัญญาไทย - ฝรั่งเศส ฉบับ 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1904 ดังได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 4 ว่า เป็นอนุสัญญาที่ลงนามกันอย่างเร่งรีบ ในส่วนที่เกี่ยวกับดินแดนตามพิธีสาร ฉบับ 29 มิถุนายน ค.ศ. 1904 ก็ได้ทำกันโดยปราศจากการไตร่ตรองอย่าง

นี้แล้ว เช่นกัน ผลจึงปรากฏว่า มีปัญหาตามมาหลายประการ คือ

คำถามที่ไทยยกให้ฝรั่งเศสนั้น ในทางยุทธศาสตร์จะเห็นว่า คำถามจะเป็นประโยชน์ต่อฝ่ายฝรั่งเศสอย่างมาก ในการที่จะใช้จุดนี้เป็นมั่งคั่งไทยในทางทหาร ถ้าฝรั่งเศสจะเสริมกำลังในจุดนี้ ซึ่งความสำคัญในเรื่องนี้ ทั้งฝรั่งเศสและไทยต่างก็ไม่ได้ตั้งใจที่จะเกิดขึ้น¹

ส่วนตราครุฑที่ไทยยกให้ฝรั่งเศสนั้น ผู้ปกครองชาวฝรั่งเศสพบว่า เมืองตราครุฑไม่ใช่ทางออกโดยธรรมชาติสำหรับเขมร และชาวตราครุฑก็เป็นคนไทยมากกว่าคนเขมร² ในตอนแรกฝรั่งเศสรวมเอาตราครุฑไว้กับจังหวัดเขมร และพยายามบังคับให้ชาวตราครุฑใช้ภาษา กฎหมาย และประเพณีเขมร แต่ในไม่ช้าก็พบว่า ชาวตราครุฑเป็นคนไทยโดยสมบูรณ์ และไม่สามารถที่จะเอาภาษา ประเพณี และการดำเนินชีวิตแบบเขมร เข้ามายึดเยื้อกับตนเหล่านั้นได้ แล้วพวกเขาก็พบว่า ภาษาเป็นอุปสรรคสำคัญที่ขวางกั้นความสัมพันธ์ระหว่างชาวตราครุฑกับผู้ปกครองคนใหม่ของเข³ สิ่งนี้เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ฝรั่งเศสศึกษาทางเปลี่ยนแปลงในเรื่องดินแดน

อีกประการหนึ่งก็คือ การขัดแย้งเรื่องการปักปันพรมแดนระหว่างเมืองพระตะบองของไทย กับโพธิสัตว์ของฝรั่งเศส มีการถกเถียงเพื่อแย่งสิทธิ์ในป่าคาร์คัมมัน (Cardaman forests)⁴ ซึ่งอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำสึงรัสซี (Stung Russey) ทาง

¹ Lawrence Palmer Briggs, "The Treaty of March 23, 1907 Between France and Siam and the Return of Battambang and Ankor to Cambodia," Far Eastern Quarterly, Vol. 5 (1945-46), p. 449.

² Ibid., p. 450.

³ Manich Jumsai, History of Thailand and Cambodia, p. 198-199.

⁴ ป่าคาร์คัมมันถูกนำไปด้วยคนกระวาน

รัฐบาลไทยเห็นว่า เรื่องจะไม่ยุติลงง่าย ๆ จึงไต่ถามกินแดนทั้งฝั่งซ้ายและขวาของแม่น้ำ
ตั้งกล่าวให้ฝ่ายฝรั่งเศส เพื่อแสดงให้เห็นเจตนาของไทยที่จะรักษาไมตรี¹ แต่อย่างไรก็
ตาม การปักปันพรมแดน ทางเหนือ ก็ยังมีปัญหาอยู่จนปลายปี ค.ศ. 1906 ก็ยังไม่ได้
ตกลงกันให้แน่นอนไป²

กล่าวโดยสรุปอนุสัญญาไทย - ฝรั่งเศส ค.ศ. 1904 ไม่ได้เป็นที่พอใจ
ของฝรั่งเศส และไม่ได้ยุติปัญหาความยุ่งยากที่เกิดขึ้น ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส³ จนมี
การเร่งเข้าให้มีการทำสัญญากันใหม่⁴

2) สภาพการณ์ในมณฑลเขมร

(1) ปัญหาทาสและคนในบังคับ

ความรายงานของนายเวสเทนการ์ด⁵ (Westengard) ผู้ช่วยของ
นายสโตรเบล⁶ (Strobel) ซึ่งไปตรวจราชการและระงับความวุ่นวายในมณฑลเขมร⁷

¹ Manich Jumsai, loc. cit.

² กจข, ร. 5 ผ.20/36 บันทึกการเจรจาระหว่างกรมหลวงดำรงราชานุภาพ
กับนายริฟฟอลต์ (Riffault) ราชทูตฝรั่งเศส เมื่อ 19 พฤศจิกายน 125 (1906)
เวลาบ่าย 3 โมง ณ ศาลาว่าการมหาดไทย โดยมี พระสุนทร (ชุ่ม) เป็นล่าม

³ L.P. Briggs, loc. cit.

⁴ กจข, ร. 5 ผ.20/32 บันทึกการเจรจาระหว่างนายเวสเทนการ์ด กับ
นายโบ (Beau) ผู้ว่าราชการทั่วไปแห่งอินโดจีน 28 พ.ย. 1904 ณ กรุงไซ่ง่อน

⁵ ต่อมาเมื่อนายสโตรเบลถึงแก่กรรมในปี 1908 นายเวสเทนการ์ด ได้รับ
แต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศไทย

⁶ ที่ปรึกษาแผ่นดินคนสุดท้ายของไทย เป็นชาวอเมริกัน

⁷ ภาษาราชการเรียก 'มณฑลบูรพา'

ในระหว่างวันที่ 14 สิงหาคม - 4 ตุลาคม 1904¹ ได้รายงานว่า พระตะบองเป็นสถานที่ซึ่งยุ่งยากที่สุดในการปกครองคนในบังคับ สาเหตุที่เกิดความยุ่งยากก็คือ การขัดแย้งระหว่าง 2 อำนาจอธิปไตย คือ อำนาจของพระยาเกษตรราชธรรมาธิบดี ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลเขมร กับอำนาจจากกงสุลฝรั่งเศสประจำพระตะบอง อำนาจของพระยาเกษตรราชธรรมาธิบดี คือ คำสั่งของเขาซึ่งเป็นเสมือนกฎหมายสำหรับที่นี่ ส่วนอำนาจของกงสุลฝรั่งเศสคือ สิทธิสภาพนอกอาณาเขต จุดอ่อนของพระยาเกษตรราชธรรมาธิบดีคือ ปัญหาทาส และคนในบังคับพระยาเกษตรราชธรรมาธิบดีกับพรรคพวก ข้าราชการ แต่ละคนมีทาสเป็นร้อย ๆ คน ทาสส่วนมากก็เป็นชาวญวน เขมร และคนจีน พวกเหล่านี้ยืมเงินของข้าราชการไทยไปแล้ว ไม่มีเงินมาใช้จึงต้องตกเป็นทาส เมื่อกงสุลฝรั่งเศสที่ที่สามารถให้ความคุ้มครองได้ตามสิทธิสภาพนอกอาณาเขตที่ฝ่ายกงสุลกลัวความ จึงมีทาสหนีไปอยู่กับกงสุลฝรั่งเศสมาก ทำให้เกิดการขัดแย้งระหว่าง 2 ฝ่ายขึ้น²

ส่วนปัญหาคนในบังคับก็เช่นเดียวกัน มีคนเข้ามาจกทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสที่มณฑลเขมรเพิ่มขึ้นทุกที ตามที่นายเวสเทินการ์ดให้นายปองโซต์ สํารวจในครั้งนี้ปรากฏจำนวนดังนี้

---

¹ คณะของเวสเทินการ์ด ประกอบด้วยออกเตอร์แฟรงเฟิร์ตเตอร์ (Frankfurter) ชาวเยอรมันรับราชการกระทรวงมหาดไทย นายปองโซต์ (Ponsot) กงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ กับตัวนายเวสเทินการ์ด

² กจข, ร. 5 ผ. 20/32 "เรื่องมิสเตอร์เวสเทินการ์ดออกไปจากราชการเมืองพระตะบอง" 30 ส.ค. - 4 พ.ย. 123 (1904) เป็นรายงานภาษาอังกฤษทั้งหมด แปลเป็นภาษาไทยโดยผู้เขียน

คนในบังคับฝรั่งเศสที่จดทะเบียนระหว่าง 1 ก.ค. 1903 - 13 ก.พ.

1904 เป็นชาวญวน 800 คน

คนในบังคับฝรั่งเศสที่จดทะเบียนหลัง 13 ก.พ. 1904 750 คน

(เป็นชาวญวน 350, เขมร 250, จีน 150)

รวม 1550 คน

ยอดคนในบังคับฝรั่งเศสถึงกล่าวเป็นยอดในปี ค.ศ. 1904 แต่ในอีก 3 ปีต่อมา คือ ใน ค.ศ. 1907 จำนวนคนในบังคับฝรั่งเศสในมณฑลเขมรได้เพิ่มเป็น 4500 คน¹ ในขณะที่เดียวกันในมณฑลนี้มีคนไทยแท้ ๆ เพียง 2000 คน เท่านั้น² จากจำนวนคนในบังคับฝรั่งเศสที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ นี้ เท่ากับเป็นการสร้างปัญหาในการปกครองสำหรับรัฐบาลไทย

เฉพาะปัญหาเรื่องทาส ทางรัฐบาลไทยได้รับแก้ไขต่อมาตามข้อเสนอของนายเวสเทนการ์ด³ ซึ่งก็ได้ออกมาในรูปของ "พระราชบัญญัติการค้าทาสในมณฑลบูรพา"⁴ ฉบับลงวันที่ 9 มกราคม ร.ศ. 123 (1905) ในความสำคัญของพระราชบัญญัตินี้ก็คือ ให้อิสรภาพทาสทุกคนลงเงื่อนไข 4 บาท จนกว่าจะหมดค่าตัว ส่วนลูกทาสนั้นให้เป็นอิสระทันที การซื้อขายทาสจะไม่มีในมณฑลนี้อีกต่อไป

แม้เรื่องทาสจะได้แก้ไขให้ดีขึ้นแล้วก็ตาม แต่เรื่องคนในบังคับฝรั่งเศสใน

¹ L.P. Briggs, op. cit., p. 450

² Ibid, p. 452 "E. Lunnet de la lajonquiere les province recouvres du Cambodge, BCAF (1907) 159"

³ กจข, ร. 5 ผ. 20/32 "เรื่องมิสเตอร์เวสเทนการ์ดออกไปจัดการการเมืองพระตะบอง" 30 ส.ค. - 4 พ.ย. 123 (1904)

⁴ รทท. เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 19 พ.ศ. 2446 - 2447, ร.ศ. 122 - 3 หน้า 344 - 345

มณฑลเขมร ก็ยัง เป็นปัญหาที่อึดอัดใจสำหรับรัฐบาลไทยต่อมา¹

(2) ปัญหาค่านิยมกษัตริย์

ในค่านิยมกษัตริย์ของมณฑลเขมร ตามรายงานของนายเวสเทนการ์ค และตามความเห็นของฝ่ายฝรั่งเศส ตรงกันคือ เห็นว่ามณฑลเขมรเป็น 'เมืองปิด' สำหรับไทย แต่เป็น 'เมืองเปิด' สำหรับอินโดจีนของฝรั่งเศส กล่าวคือ มณฑลนี้สามารถติดต่อได้อย่างสะดวกกับส่วนอื่น ๆ ของอินโดจีน โดยเฉพาะทางน้ำ มีเส้นทางอยู่มากมายที่จะใช้ติดต่อคมนาคม และค้าขายกัน แต่สำหรับการติดต่อกับไทยส่วนอื่น ๆ จะให้สะดวกก็ต้องสร้างทางรถไฟ หรือทางรถยนต์อย่างก็มานป่าเขา ซึ่งจะต้องลงทุนสูงมาก²

(3) ปัญหาการสร้างทางรถไฟของฝรั่งเศส

เมื่อกล่าวถึงตำแหน่งที่ตั้ง ที่ตั้งของมณฑลนี้ได้ไปเกี่ยวข้องกับโครงการสร้างทางรถไฟของฝรั่งเศส ซึ่งผู้ว่าราชการทั่วไปแห่งอินโดจีนเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงอยู่ตั้งแต่ออก ค.ศ. 1904 นายโบ (Beau) ผู้ว่าราชการทั่วไปแห่งอินโดจีนชี้แจงกับ

---

¹ การแก้ไขปัญหาคณินในบังคับฝรั่งเศสในมณฑลเขมร นายเวสเทนการ์คได้วางหลักเกณฑ์เสนอต่อรัฐบาลไทย ดังนี้ (1) ผู้ที่มาขอจดทะเบียนเป็นคนบังคับฝรั่งเศส จะต้องนำหลักฐานการเกิดหรืออื่น ๆ ที่แสดงว่ามีคุณสมบัติที่จะจดทะเบียนได้มาแสดงและต้องมีการพิจารณาสอบถามกันก่อนอย่างละเอียด (2) ถ้ามีหลักฐานว่าผู้มาขอจดทะเบียนเป็นคนในบังคับกำลัง เป็นหนี้อยู่ ห้ามรับจดทะเบียนจนกว่าจะชำระหนี้หมด (3) บุคคลที่รับราชการอยู่กับรัฐบาลไทย ห้ามรับจดทะเบียน (4) ถ้ามีปัญหาเกี่ยวกับสัญชาติของผู้ที่มาขอจดทะเบียน กองสุลฝรั่งเศสจะเป็นผู้ชี้ว่า จะจดทะเบียนได้หรือไม่ ถ้าข้าหลวงเทศาภิบาล ไม่สามารถแสดงให้เห็นว่า ผู้มาขอจดทะเบียนเป็นคนไทย แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่า ข้อเสนอขึ้น ทางรัฐบาลไทย หรือฝรั่งเศสได้นำไปปฏิบัติแต่อย่างใด

² กจช, ร. 5 ผ. 20/32 "เรื่องมิสเตอร์เวสเทนการ์คออกไปจัดราชการเมืองพระตะบอง" 30 ส.ค. - 4 พ.ย. 123 (1904)

นายเวสเทนการ์ว่า อุปสรรคสำคัญของการสร้างทางรถไฟสายไซ่ง่อน - ฮานอย มีอยู่ 2 ประการ คือ ประการแรกในด้านการเศรษฐกิจ เส้นทางสายนี้ถ้าหากสร้างผ่านที่ราบสูงในบริเวณตอนกลางของญวน จะต้องใช้งบประมาณอย่างมหาศาล วิธีที่จะลดค่าใช้จ่ายก็คือ สร้างผ่านแคนไทย อันได้แก่พระตะบอง และฝั่งขวาแม่น้ำโขง ซึ่งทำให้เกิดปัญหาประการที่ 2 คือ ปัญหาการเมือง ว่าไทยจะยินยอมได้แค่ไหน¹ สัญญาไทย - ฝรั่งเศส ฉบับ 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1904 ได้กล่าวเรื่องนี้ไว้บ้างแล้ว แต่ไม่ชัดเจนนัก

(4) ปัญหาด้านยุทธศาสตร์ของฝรั่งเศส

นอกจากปัญหาค้างกล่าวแล้ว ยังมีปัญหาการป้องกันอินโดจีนของฝรั่งเศส ซึ่งฝรั่งเศสถือว่าปัญหานี้สำคัญมาก ฝรั่งเศสถือว่ามณฑลเขมรมีความสำคัญต่อความปลอดภัยของอินโดจีนของฝรั่งเศสมาก ถ้ายกเว้นปัญหาเรื่องความปลอดภัยของฝรั่งเศสคานันแล้ว ใครจะมาเป็นผู้ปกครองไทยนั้น ฝรั่งเศสไม่สนใจ แต่อย่างไรก็ตาม แม้ว่าฝรั่งเศสจะไม่ต้องการดินแดนเพิ่มขึ้น แต่ถ้าจำเป็นก็เป็นเรื่องที่ช่วยไม่ได้²

คำแถลงของผู้นำนโยบายทั่วไปแห่งอินโดจีน แสดงให้เห็นท่าทีความต้องการมณฑลเขมรของฝ่ายฝรั่งเศสอยู่ในที่

นายบริกส์ (L.P. Briggs) ได้กล่าวถึงมณฑลเขมรไว้ว่า "อาณาเขตของมณฑลนี้กับเขมรส่วนอื่น ๆ ไม่มีพรมแดนธรรมชาติที่แบ่งอย่างเห็นได้ชัด³ ยิ่งไปกว่านั้น แม้ไทยจะปกครองเขมรมากกว่าศตวรรษ แต่ไทยก็ไม่ได้ทำให้เขมรกลายเป็นไทย ไทย

¹ กจข, ร. 5 ผ. 20/32 บันทึกการเจรจาระหว่างนายเวสเทนการ์กับนายโบ ผู้นำนโยบายทั่วไปแห่งอินโดจีน 28 กันยายน 1904 ณ กรุงไซ่ง่อน

² ก.

³ ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ ขาดเข้ามกับบริเวณไทยแท้กับเขมรมีเทือกเขาพนมดงรักกั้นอยู่โดยตลอด ทำให้การคมนาคมระหว่างมณฑลเขมร กับไทยส่วนในเข้ามายากลำบากมาก

ปกครองเขมรตามประเพณีเขมร คำราชโองไทยในเขมรก็ใช้ชาวเขมรในท้องถิ่นนั่นเอง ทั้ง
ทั้งดินแดนนี้จะหาข้าราชการที่พูดภาษาไทยได้ยากเต็มที...¹

3) ทาที่ของรัฐมนตรีต่างประเทศฝรั่งเศส -

ฝรั่งเศสได้แสดงท่าทีเกี่ยวกับมณฑลเขมร และปัญหาคนในบังคับอย่างเป็น
ทางการครั้งแรกในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1906 จากคำแถลงของรัฐมนตรีต่างประเทศ
ฝรั่งเศสในรายงานที่เสนอต่อรัฐสภาเพื่อของงบประมาณ ปี ค.ศ. 1906 ได้แถลงมีใจความ
ที่เกี่ยวข้องกับไทยดังนี้

“ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างฝรั่งเศสกับไทยที่ยังค้างอยู่ในสายตา
ของไทยเห็นว่า สิทธิสหภาพนอกอาณาเขตซึ่ง คนญวน เขมร ลาว และ
คนจีนในบังคับฝรั่งเศสได้รับอยู่นี้เป็นอภิสิทธิที่รัฐบาลไทยเห็นว่า เป็น
สิ่งกีดขวางความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส แต่ถ้ามองในสายตา
ของฝรั่งเศส ฝรั่งเศสกลับเห็นว่าปัญหาเกี่ยวกับมณฑลเขมรซึ่งชาว
เขมรรูปร่างเป็นของเขาย่อย ๆ ถ้ารัฐบาลฝรั่งเศสเพิกเฉยเสีย
ซึ่งการวางสิทธิใน ปัญหาต่าง ๆ ก็จะมีมากขึ้นอีก เพราะชาวเขมร
รู้ถึงความยุติธรรมเกินเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับเขมรส่วนอื่น ฝรั่งเศสซึ่ง
เป็น ผู้ปกครอง นั้นแหละที่ทำให้มณฑลนี้แยกออกไปเป็นอีกส่วนหนึ่ง
ทำให้ชาวเขมรเสียดินแดนนี้ไป และการเรียกร้องนี้จะรุนแรงขึ้น
เรื่อย ๆ ฝรั่งเศสเห็นว่าในที่สุดสันติภาพระหว่างไทย - ฝรั่งเศส
จะไม่อาจดำรงอยู่ได้ ถ้าหากปัญหามณฑลเขมรยังไม่ยุติ...
เป็นที่น่าเสียใจว่า การลงนามในอนุสัญญาปี 1904 ฝรั่งเศสได้ทราบ
ของไทยมาที่ ชาวเมืองเบ็ญไทยแท้ ๆ แทนที่ฝรั่งเศสจะเอาพระ
ตะมอ หรือเสียมราฐ เพราะ 2 เมืองนี้มีสภาพภูมิศาสตร์เหมาะที่จะ
อยู่กับฝรั่งเศส นี่ก็ความผิดพลาดอย่างสำคัญของอนุสัญญานี้ที่
ตอนนี้เป็นโอกาสอันดีที่สุด เพราะการปักปันพรมแดนตามพิธีสารฉบับ
29 มิถุนายน ค.ศ. 1904 กำลังดำเนินอยู่และกำลังเกิดปัญหาการ
ปักปันพรมแดนบริเวณหลวงพระบาง จำปาศักดิ์ และเสียมราฐ โดย
คณะกรรมการปักปันพรมแดนทั้ง 2 ฝ่าย ยังตกลงกันไม่ได้ ทำให้
สัมพันธ์ภาพระหว่าง 2 ประเทศตกอยู่ในภาวะอันตราย ฝรั่งเศสจะ

¹L.P. Briggs, op. cit., p. 450.

ทองอุ้ยโอกาสนี้ ฝรั่งเศสทราบว่าไทยไม่มีผลประโยชน์อย่างใหญ่หลวงที่จะกองรักษาพระตะบองและเสียมราฐไว้ เพราะดินแดน 2 แห่งนี้ไม่ได้อยู่ประโยชน์แก่ไทยนัก, ไทยไม่มีอิทธิพลมากเกินในดินแดนนี้ แต่ที่นี้อาจจะเป็นจุดที่จะสร้างความยุ่งยากให้กับรัฐบาลทั้งสองฝ่ายอีกอย่างมากมาย

ฝรั่งเศสอาจจะยกประโยชน์เหล่านี้เพื่อแลกกับมณฑลเขมร คือ ดินแดนคาบูลาว หรือตราด หรืออิทธิพลทางนอกอาณาเขตซึ่งกันในบังคับ ฝรั่งเศสได้รับอยู่ในขณะนี้ อันเท่ากับให้ไทยมีเอกราชทางการศาลสมบูรณ์ยิ่งขึ้น..."¹

จากคำแถลงดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ฝรั่งเศสมีความต้องการมณฑลเขมรเพิ่มขึ้น โดยอ้างว่าชาวเขมรเริ่มเรียกร้องดินแดนส่วนนี้ซึ่งเป็นของพวกเขามาก่อนกับอ้างเหตุผลทาง ภูมิศาสตร์ แต่ดูเหมือนว่าฝรั่งเศสจะยังไม่แน่ใจว่าสิ่งที่จะให้ไทยเป็นการแลกเปลี่ยนจะให้อะไรดี ข้อความทั้งหมดที่ฝรั่งเศสแถลงรัฐบาลไทยทราบดี แต่เห็นว่าไม่ขอเสนอของรัฐบาลฝรั่งเศสต่อรัฐบาลไทยอย่างเป็นทางการ จึงสงวนหาที่อยู่
 อีกร่าง ความเห็นของรัฐบาลฝรั่งเศสดังกล่าวคล้ายกับที่รัฐบาลไทยสืบทราบมาว่า คณะกรรมการปักปันพรมแดนฝ่ายฝรั่งเศสคงจะไม่ตกลงปรองดองกันในเรื่องการปักปันเขตแดนทางเหนือ และจะใช้โอกาสนี้แลกเปลี่ยนมณฑลเขมรกับหัวเมืองลาวกาว หรือไม้กัตราด² แต่ในรายงานอีกฉบับหนึ่งรายงานว่า ฝรั่งเศสจะเอาคาบช้ายมาแลกกับมณฑลเขมรของไทย³

¹ กจช. ร.5 ผ.20/36 "Translation Extract from the annual report on the budget of the Ministry of Foreign Affairs (Budget of 1906)" แปลโดยผู้เขียน

² กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.29 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ - หม่อมเจ้าจรรยาพิทักษ์ กฤดากร 162/11296 10 มี.ค. 1906

³ กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.29 พลตรีหม่อมชาติโคช - กรมหลวงดำรง-ราชานุภาพ โทรเลข No. 30, 26 ก.พ. 1906

4) ทำหน้าที่ของหัวหน้าคณะกรรมการปักปันพรมแดนฝรั่งเศส¹

หัวหน้าคณะกรรมการปักปันพรมแดนฝ่ายฝรั่งเศสคือ พันโท เบอนาร์ด (Lit. Col. Bernard) ซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญที่สุดในการปักปันพรมแดน และเป็นผู้รักษาพรมแดนไทย - อินโดจีน มากที่สุดคนหนึ่ง เขาเห็นปัญหาในการปกครองตราดซึ่งมีพลเมืองเป็นคนไทยเมื่อฝรั่งเศสเป็นผู้ปกครอง จึงคิดที่จะแลกเปลี่ยนตราดกับชายฝั่งทะเลเขมร เขารูความชอบของไทยอุดมสมบูรณ์ เฉพาะเมืองพระตะบองผลิตข้าวได้มากเป็นพิเศษและเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจทางการประมงน้ำจืด ซึ่งเกิดจากทะเลสาบเขมร พระตะบองมีพื้นที่ 30,000 ตารางกิโลเมตร พลเมืองประมาณ 3 แสนคน ส่วนชายฝั่งและตราดมีพื้นที่รวมกัน 40,000 ตารางกิโลเมตร มีพลเมืองเพียง 3 หมื่นคนเท่านั้น ซึ่งออกจะมากไปที่ไทยจะยอมแลกเปลี่ยนด้วย แต่ฝรั่งเศสจะต้องพยายามเอามณฑลนี้ได้ ฝรั่งเศสจะใช้ปัญหาเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตให้เป็นประโยชน์ในคราวนี้ โดยจะต้องรีบจัดการแข่งกับเวลา ถ้าทิ้งไว้นานต่อไปอาจจะหมดโอกาสเพราะฝรั่งเศสทราบแล้วว่า ในอนาคตสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของคนในบังคับฝรั่งเศสจะต้องลดลงลงไป เพราะประมวลกฎหมายไทยที่ักกฎหมายชาวยุโรป (มีชาวฝรั่งเศสเป็นหัวหน้า) ได้ช่วยจัดทำขึ้น จะได้ประกาศใช้ไปช้า ๆ จำนวนคนในบังคับก็จะลดลง เพราะข้อบังคับในเรื่องคุณสมบัติของคนที่จะมาขอจดทะเบียนเป็นกบในบังคับตามกฎหมายปี 1904 ในที่สุดสิทธิสภาพนอกอาณาเขตสำหรับคนในบังคับเวลานี้ก็จะยุติลง²

¹คณะกรรมการปักปันพรมแดนฝ่ายฝรั่งเศส ปี พ.ท. เบอนาร์ด, M. Breucq Capt. Tixier, Capt. Kerler, Capt. Oum, Cap. See, Dr. Noel Bernard, M. Petithuguenin, Lietenant Dessemond, M. Poun.

²Manich Jumsai, op. cit., p. 198.

พิโทเมอนาร์คเดินทางกลับไปปารีสในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1906 เขาได้
มีบันทึกเรื่องถึงรัฐมนตรีต่างประเทศ¹ และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอาณานิคม² ความว่า

(1) ฝรั่งเศสควรจะคืนคาบซายและตราดให้กับไทย

(2) ฝรั่งเศสควรยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตสำหรับคนเอเชียในบังคับ

ฝรั่งเศส

(3) ฝรั่งเศสจะขอมณฑลเขมรมาเป็นเครื่องแลกเปลี่ยน

บันทึกนี้รัฐมนตรีทั้งสองเห็นชอบด้วย³ ต่อมานายกรัฐมนตรีเคลมองโซต์
(Clemenceau) แห่งฝรั่งเศสได้ยอมรับแผนการนี้ในเดือนพฤศจิกายนปีเดียวกัน⁴ แต่จน
สิ้นปี (1906) รัฐบาลฝรั่งเศสก็ยังไม่ได้แจ้งข้อเสนอเป็นทางการต่อรัฐบาลไทยแต่อย่างใด
และฝ่ายไทยก็ไต่ถามควรวาดฝ่ายฝรั่งเศสขณะนี้ดำเนินการไปถึงขั้นไหนแล้ว

5) ทาที่ของราชทูตฝรั่งเศสกับคณะกรรมการปักปันพรมแดน และปฏิบัติ
จากฝ่ายไทย

ก่อนที่รัฐบาลฝรั่งเศสจะมีข้อเสนอในการเจรจาสัญญาครั้งใหม่ต่อรัฐบาลไทย
นายริฟเฟอต์ราชทูตฝรั่งเศสประจำประเทศไทย⁵ ได้เข้าพบกรมหลวงดำรงราชานุภาพ
เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ณ ศาลาว่าการมหาดไทย เมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน ค.ศ.
1906 การเข้าพบครั้งนี้เป็นการหยั่งท่าทีรัฐบาลไทยของฝรั่งเศส และเป็นการเจรจาแบบ

¹ กือ นายปิซอง (Pichon)

² กือ นายมิลลี-ลาครัวซ์ (Millies-Lacroix) อยู่ในตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการ
กระทรวงอาณานิคม ตั้งแต่ ค.ศ. 1906 ถึง 1909

³ L.P. Briggs, op. cit., p. 450.

⁴ Manich Jumsai, op. cit., p. 199.

⁵ นายริฟเฟอต์ (Riffault) เป็นราชทูตฝรั่งเศสประจำประเทศไทยระหว่างเดือน
กุมภาพันธ์ 1905 - พฤศจิกายน 1906 เขาเป็นราชทูตต่อจากนายมิวซอนแนส

ไม่เป็นทางการ นายริโพลต์ได้แสดงความเห็นและข้อเสนอมีใจความว่า คนฝรั่งเศสมีอยู่ 2 จำพวก พวกหนึ่งเห็นว่าดินแดนฝรั่งเศสมีมากพอแล้ว อีกพวกหนึ่งก็พวกพรรคนิยมอาณานิคมเห็นว่า ต้องขยายอาณานิคมของฝรั่งเศสออกไปอีก คนพวกนี้ก็มีพันโทเบอนาร์ค เป็นต้น คนผู้นี้จะก่อให้เกิดการปักปันพรมแดนซึ่งกำลังดำเนินการอยู่ไม่ไห้บรรลุผลสำเร็จ และท้ายที่สุดไทยจะต้องยกนครวัด (Ankor หรือ Angkor) ในฝรั่งเศส เพื่อชดเชยความยุ่งยากในเรื่องการปักปันพรมแดน นายริโพลต์มีใจปรารถนาที่ต่อไทย จึงอยากจะให้รัฐบาลไทยเป็นฝ่ายเสนอที่จะยกนครวัดให้กับรัฐบาลฝรั่งเศสเสียก่อนที่พันโทเบอนาร์คจะก่อเหตุขึ้น ถ้าไทยทำได้ดังนั้นก็ทำให้รัฐบาลฝรั่งเศสเห็นไมตรีจิตของไทยซึ่งจะมีผลต่อพวกพรรคนิยมอาณานิคมด้วย ก็ พวกนี้จะไม่กล้าทำรุนแรงกับไทย ตัวนายริโพลต์เองก็รับอาสาจะนำข้อเสนอของไทยไปแจ้งต่อรัฐบาลฝรั่งเศสเอง

กรมหลวงดำรงราชานุภาพได้ทรงปฏิเสธความเห็นอย่างสิ้นเชิง เพราะเห็นว่า การปักปันพรมแดนจะต้องทำตามสัญญาไมนาจะมีปัญหาอะไร และเห็นว่าถ้าหากต้องเสียนครวัดไม่ว่าด้วยวิธีใด ก็ทรงเห็นว่าผลก็ต้องเสียเหมือนกัน แล้วเรื่องอะไรอยู่ที่ ไทยจะยกเอานครวัดไปมอบให้ฝรั่งเศสง่าย ๆ ด้วย¹ การเจรจาของบุคคลทั้งสองจึงสิ้นสุดลงโดยไม่ประสบกับหนทางอย่างไร²

เรื่องนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ห้าทรงทราบ พระองค์ก็ทรงมีความเห็นว่า

¹ กจข. ร.5 ผ.20/36 "บันทึกการเจรจาระหว่างกรมหลวงดำรงราชานุภาพกับนายริโพลต์ 19 พฤศจิกายน 125 (1906) บาย 3 โมง ณ ศาลาว่าการมหาดไทย"

² เป็นที่น่าสังเกตว่า โดยปรกติ ราชทูต จะต้องติดต่อกับกระทรวงการต่างประเทศไม่ว่าจะติดต่อกับกระทรวงมหาดไทย แต่เพื่อเหตุผลบางอย่างของราชทูตที่จะให้การติดต่อกันครั้งนี้เป็น เรื่องส่วนตัว หรืออาจจะเป็นทำนอง ใต้โต๊ะที่จริง จึงได้ติดต่อยานกระทรวงมหาดไทย

"...ความคิดอันนี้น่าจะมีจริงถ้าจะว่าฉันเกรี้ยวหรือบเพื่อจะเชื่อว่าฝรั่ง
เศษจะทำอะไรก็ได้ก็ตาม แต่ยิ่งเห็นว่า หุตเอง (กือนายวิโรฒ)
จะเป็นผู้ยากหาความชอบในเรื่องนี้ ด้วยการแลกเปลี่ยน จึงเป็นแรง
จูงใจกับที่คานนาย จะเอาคานนายมาแลกเช่นชาหลวงปักปันเขต
แดนใดเงื่อนไขแล้ว แต่ที่จะเอานครวัดแลกมากมายน้อยเกินไป
สักหน่อย จะว่าพินวิสัยฝรั่งเศษจะพินนั้นไม่ได้ ในการปักปันเขตแดน
ที่ลุ่มน้ำนั้นระวางอยู่ในใจแล้วว่า น่าจะมีเหตุผลอะไรสักอย่างหนึ่ง..."¹

ต่อมาความต้องการของฝ่ายฝรั่งเศสปรากฏชัดแว้งขึ้น เมื่อคณะกรรมการ
ปักปันพรมแดนฝ่ายฝรั่งเศสแสดงท่าทีว่าจะเสนอต่อรัฐบาลไทย ขอแลกเปลี่ยนมราชู พระตะบอง
กับตราด² เมื่อคณะกรรมการชุดนี้มาถึงกรุงเทพฯ เรื่องนี้ พลตรี หม่อม มาชาติเชษฐา
หัวหน้าคณะกรรมการปักปันพรมแดนฝ่ายไทยทราบจากกรรมการคนหนึ่งในการคณะกรรมการปักปัน
พรมแดนฝ่ายฝรั่งเศส ซึ่งเป็นชาวเขมร³

ในระยะเวลาใกล้ ๆ กัน ราชทูตฝรั่งเศส⁴ ได้มีหนังสือถึงนายสโตรเบล
(Strobel) ที่ปรึกษาแผ่นดินของไทยว่า จะขอแลกเปลี่ยนพระตะบอง เลียมราชูของไทย
โดยฝรั่งเศสจะยกเลิกการจดทะเบียนคนในบังคับเป็นการตอบแทน⁵

¹ กจข, ร.5 ผ.20/36 ร.5 - กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ไปรเวต ที่
176/1107 25 พ.ย. 125 (1906)

² กจข, ร.5 ผ.20/36 ร.5 - กรมหลวงดำรงราชานุภาพ 1 ม.ก. 125
(1907)

³ กจข, ร.5 ผ.20/36 พระยาศรีสุทเทพ (ปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทย)-
กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ไปรเวต ที่ 3496/3435 1 ม.ก. 125 (1907)

⁴ เข้าใจว่าราชทูตคนนี้ คือ M. Collin de Plancy ราชทูตพิเศษซึ่งอยู่ในตำแหน่ง
ระหว่าง ม.ก. 1907 - ก.ย. 1907 ต่อมาย้ายไปเป็นทูต ณ ประเทศญี่ปุ่น

⁵ กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.29, Mom Chatidej - Krom Luang Damrong
Tel. 15th Jan. 1907

นายเวสเทินการ์ด มีความเห็นว่า ถ้าฝรั่งเศสยอมยกเลิกอำนาจศาลกงสุล
ฝ่ายไทยก็ควรรับพิจารณา¹

ส่วนกรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ทรงมีความ
เห็นว่า

"...การที่ฝรั่งเศสเสนอหมายการที่จับอาวุธขึ้นสู้สมกับความรู้สึกที่ระบือ-
พิพทโงษาไคทราบมาจากมองซิเออร์บัวคอง วาเขาได้เป็นผู้ออกความเห็น
เห็นก่อน แลมองซิเออร์โบคอนเวอเนอเยเนรูล ก็เห็นควรวา การ
ที่มีคนอยู่ในป้องกันของฝรั่งเศสในกรุงสยามนี้ ไม่ได้มีประโยชน์อันใดแก่
ฝรั่งเศสเลย มีแต่เกิดความทุกข์ร้อนของกนุเหล่านี้ แลวมารองรับกนุ
ให้ฝรั่งเศสต้องลำบากเท่านั้น ถึงแมกนุเหล่านี้จะเป็นกนุกามากก็ดี แต่
ไม่ได้รับรู้คุณค่าฝรั่งเศสมาขาย เป็นแต่ลดกว้างรับสินค้าของอังกฤษกับ
เยอรมันเท่านั้น ฝ่ายเยอรมันไม่ได้มีกนุในป้องกันก็ไคประโยชน์ในการ
การขายมากกว่าฝ่ายฝรั่งเศสเป็นหลายเท่าจนสู้กันอังกฤษไค ฝรั่งเศส
ควรคิดเลิกป้องกันคนเสียดีกว่า..."²

แต่อย่างไรก็ตาม กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ ทรงเห็นว่า เท่าที่ผ่านมา
รัฐบาลฝรั่งเศสไม่ได้เสนอต่อรัฐบาลไทยเป็นทางการ อาจเป็นแต่คำของฝรั่งเศส ที่จะให้
ฝ่ายไทยเป็นฝ่ายนำปัญหาขึ้นเจรจากับฝรั่งเศส เพื่อฝรั่งเศสจะอ้างได้ว่าฝ่ายไทยเป็นฝ่าย
นำปัญหามาเจรจา ฝรั่งเศสก็จะเล่นตัวได้ ฉะนั้น พระองค์จึงเห็นว่า ควรเฉยใจก่อน
เพราะการปักปันพรมแดนก็ยังไม่มียุทธาถึงชงกัน จะมีบ้างก็เรื่องการกำหนดหัวข้อสัญญา
ให้ฝรั่งเศสเช่าที่ดินสำหรับทำท่าพักเรือเมล์ตามฝั่งโขงเท่านั้น³

ส่วนองค์พระประมุข ทรงมีพระราชดำริห์เกี่ยวกับท่าทีของฝรั่งเศสว่า
"...ฉันแลไม่เห็นที่ว่าฝรั่งเศสจะยอมแลกอะไรกับเราให้เพียงพอแต่เสมอ คงจะเอาให้

¹ กจข, ร.5 ผ.20/36 กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ - กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์
ที่ 412/9885 11 ม.ก. 125 (1907)

² ก.

³ ก.

มากกว่าไป..."¹

ทางรัฐบาลไทยไม่ได้ดำเนินการอย่างใด นอกจากให้หม่อมเจ้าจรรยาสุกดิ์ อัครราชทูตไทยประจำฝรั่งเศสสอบดูชาวจากปารีสว่า ฝรั่งเศสมีท่าทีอย่างไร ก็ไม่ปรากฏ ชาวระแคะระคายว่าฝรั่งเศสมีข้อเสนอเรื่องการแลกเปลี่ยนดินแดนกับเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตแต่ประการใด หม่อมเจ้าจรรยาสุกดิ์ก็มีความเห็นว่า ชาวนี้น่าจะได้มาจากกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศส แต่มาจากทูตฝรั่งเศสในกรุงเทพฯ คนล่าสุดแน่ กว่าที่การเจรจาจะเริ่มขึ้นเป็นทางการก็ตกในปลายเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1907²

2. สถานการณ์อื่น ๆ ที่ช่วยทำให้การเจรจาประสบผลสำเร็จ

1) การปฏิรูปกฎหมายของไทย

การปฏิรูปกฎหมายของไทย ความจริงได้เริ่มทำกันบ้างแล้ว ตั้งแต่ ค.ศ. 1897 คณะผู้ทำการร่างกฎหมายในครั้งนั้นประกอบด้วยนักกฎหมายไทย เบลเยี่ยม อังกฤษ และญี่ปุ่น³ แต่ได้ทำกันอย่างเป็นขั้นเป็นอัน เมื่อ ค.ศ. 1905 เมื่อรัฐบาลไทยจ้างนายยอร์ช ปาดูซ⁴ (George Padoux) นักกฎหมายชื่อดังชาวฝรั่งเศสมาเป็นที่ปรึกษาด้านกฎหมาย (Legal Advisor) เขาผู้นี้เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการร่างประมวลกฎหมายอาญา ซึ่งประกาศใช้หลังจากสนธิสัญญาฉบับนี้เพียง 1 ปี ก็คือใน ค.ศ. 1908 ประมวลกฎหมายอาญา

---

¹ กจช, ร.5 ผ.20/36 ร.5 - กรมหลวงเทเวศวงศ์โรปการ 14 ม.ค.125 (1907)

² กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.29 Prince Charoon - His Majesty, Tel 15 Feb, 1907

³ L.P. Briggs, op. cit., p. 449.

⁴ ก่อนที่ไทยจะจ้างเป็น Legal Advisor Padoux เป็น French Consul ประจำกรุงเทพฯ และเคยเป็น Assistant General Secretary of the Tunisian Government มาก่อน

ฉบับนี้ ร่างขึ้นโดยถือหลักกฎหมายที่ทันสมัยที่สุดของยุโรป และยังได้ปรับปรุงให้เหมาะสมกับคนไทย จากการปรับปรุงกฎหมายนี้เองทำให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตของกนเอเซียในบังคับฝรั่งเศสมีความสำคัญน้อยไป อันเป็นผลให้การเจรจาครั้งน่ายายเข้า เพราะฝรั่งเศสไม่มีเหตุผลอันหนักแน่นที่จะยื่นกรานกงไว้ซึ่งสิทธิสภาพนอกอาณาเขตได้ต่อไป¹

2) การจ้างชาวฝรั่งเศสเข้ารับราชการ

หลังลงนามในอนุสัญญา 13 กุมภาพันธ์ 1904 ชาวฝรั่งเศสเริ่มเห็นว่า "นโยบายชาติ" ได้รับการตอบสนองจากรัฐบาลไทย ชาวฝรั่งเศสได้รับแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาทางกฎหมาย เช่น นายปาคซ์ นักกฎหมายชาวฝรั่งเศสชื่อดัง ชื่อเสียงของท่านผู้นี้เป็นที่กล่าวขวัญกันมาก² นอกจากนั้นภาษาฝรั่งเศสก็ถูกนำไปสอนในโรงเรียนไทยโดยมีครูฝรั่งเศสเป็นผู้สอน วิศวกรชาวฝรั่งเศสได้รับการจ้างเข้ามาทำงานในกระทรวงโยธาธิการ นายทหารฝรั่งเศสคนหนึ่ง³ ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นแม่ทัพกับการตำรวจมณฑลเขมร และเป็นครูฝึกตำรวจไทยที่นั่นด้วย⁴ ชาวฝรั่งเศสอีกคนหนึ่ง ชื่อ นายปองโซต์ (Ponsot)⁵ ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลเขมร ความก้าวหน้าอันนี้ของรัฐบาลไทยได้รับความช่วยเหลือจากคนฝรั่งเศส หรือจ.พลอีกคนหนึ่ง ก็คือการจ้างคนฝรั่งเศสเข้ารับราชการก็ค่อย ๆ เป็นที่กล่าวขวัญอย่างชื่นชมในหมู่ผู้มีส่วนกำหนดนโยบายของฝรั่งเศส สื่อแรกที่เขาคิดจะทำเพื่อตอบแทนชาวไทย ก็คือการยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตสำหรับคนเอเซียในบังคับฝรั่งเศส⁶

¹ L.P. Briggs, op.cit., p. 450.

^{2,4} กาช, ร.5 ฝ, 20/36 "Translation Extract from the annual report on the Budget of the Ministry of Foreign Affairs (Budget of 1906)

³ คือ Colonel Gouillet อดีต Colonial Infantry

⁵ อันนี้เป็นข้อสังเกตว่า มีลักษณะคล้ายกับที่ปรึกษาชาวอังกฤษ ในรัฐบาลของไทย ซึ่งตั้งขึ้นก่อนหน้านั้นมานาน

⁶ L.P. Briggs, loc.cit.

3) มณฑลเขมรอยู่ในเขตอิทธิพลฝรั่งเศส

เหตุผลหนึ่งที่ว่าทำไมไทยจึงยอมตกลงปัญหาเกี่ยวกับมณฑลเขมรแก่นักการทูตก็คือ ความเชื่อของกันทั่ว ๆ ไปที่ว่า ฝรั่งเศสพร้อมที่จะใช้โชคชะตาของมณฑลนี้ เพราะในทางปฏิบัติดินแดนเหล่านี้อยู่ในเขตอิทธิพลของฝรั่งเศส และเกือบจะถูกฝรั่งเศสผนวกเสียแล้วตั้งแต่ปี ค.ศ. 1893 ถ้าไม่ถูกอังกฤษกักกันอย่างแข็งแกร่งไม่ให้ดินแดนส่วนนี้อยู่ในอารักขาของฝรั่งเศส¹ แต่จนถึงหลายทศวรรษก็ยังเชื่อว่า ฝรั่งเศสอาจจะผนวกดินแดนส่วนนี้เสียอย่างง่ายดาย และความเชื่อนี้ก็รู้สึกว่าจะเชื่อกันมากขึ้น เมื่ออังกฤษลงนามในข้อตกลงกับฝรั่งเศสที่เรียกว่า "Entente Cordiale" ในวันที่ 8 เมษายน ค.ศ. 1904 ในข้อตกลงฉบับนี้อังกฤษรับรองอย่างเป็นทางการว่าดินแดนส่วนนี้อยู่ในเขตอิทธิพลของฝรั่งเศส²

4) บทบาทของที่ปรึกษาแผ่นดินชาวอเมริกัน

ที่ปรึกษาแผ่นดินในขณะที่มีการเจรจาสนธิสัญญารั้งนี้ คือ นายเอ็ดเวิร์ด สโตรเบล แต่ก่อนที่ท่านผู้นี้จะมาเป็นที่ปรึกษาแผ่นดิน รัฐบาลไทยได้จ้าง นายโรแลนด์ ยักมินส์ (Rolin Jacquemyns)³ หรือเจ้าพระยาอภัยราชาสยามานุกุลกิจ ชาวเบลเยียม เป็นที่ปรึกษาแผ่นดิน ตามความเห็นของกษัตริย์ฝรั่งเศสเห็นว่า ที่ปรึกษาชาวเบลเยียมคนนั้นตกอยู่ในอิทธิพลของอังกฤษคู่ปรับของฝรั่งเศส จึงทำให้ฝ่ายฝรั่งเศสไปพอใจรัฐบาลไทยนัก แต่

¹ความเห็นท่านองเดียวกั้นนี้ ก็คือของ C.Jeshurun ใน "The Anglo-French January 1896 and the Independence of Siam" JSS. July 1970, Vol. LVIII, Part 2. p. 112.

²L.P. Briggs, op. cit., pp. 450 - 451.

³Monsieur Gustave Rolin Jacquemyns รับราชการเป็นที่ปรึกษาแผ่นดิน ตั้งแต่ 1892 - 1899 ถึงแก่กรรมใน ค.ศ. 1902 รายละเอียดดูใน "เจ้าพระยาอภัยราชาสยามานุกุลกิจ (กุสตาฟ โรลีน ยักมินก์)" แต่งโดย กัลยา จุลนวล

สำหรับนายสโตรเบล ได้รับความนิยมนิยมชอบในความเป็นธรรมและความรอบรู้ในกฎหมายระหว่างประเทศจากรัฐบาลฝรั่งเศสมาตั้งแต่ครั้งที่เขาเป็นทูตสหรัฐอเมริกาประจำประเทศชิลี ครั้งนั้นนายสโตรเบลได้รับแต่งตั้งเป็นอนุญาโตตุลาการตัดสินกรณีพิพาทเรื่องการหาปลา ระหว่างฝรั่งเศสกับชิลี ใน ก.ศ. 1898 ผลการตัดสิน ฝรั่งเศสเป็นฝ่ายชนะ รัฐบาลฝรั่งเศสจึงมอบเครื่องราชอิสริยาภรณ์ "Légion D'honneur" ชั้น an officer นายสโตรเบล¹ การเจรจาครั้งนี้ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสจึงง่ายเข้าเมื่อรัฐบาลไทยได้ นายสโตรเบลเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการเจรจา

นายสโตรเบลเข้ามารับราชการในตำแหน่งที่ปรึกษาแผ่นดิน (General Adviser) ในปี ค.ศ. 1903 เขามีส่วนช่วยให้การทำอนุสัญญาไทย-ฝรั่งเศส ปี ค.ศ. 1904 และพิธีสาร ฉบับ 29 มิถุนายน 1904 ประสบผลสำเร็จ แต่ในการทำสนธิสัญญาครั้งนี้ (1907) นายสโตรเบลเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญของฝ่ายไทยไม่ว่าจะเป็นปัญหาคำนวณกฎหมาย การร่างสัญญา การแปล แม้กระทั่งการกัก ก็อยู่ในความรับผิดชอบของนายสโตรเบลทั้งสิ้น บ้านพักของเขาใช้เป็นสำนักงานของคณะเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยในการทำสนธิสัญญาครั้งนี้²

ทางฝ่ายฝรั่งเศสก็ยอมรับว่า สนธิสัญญาฉบับนี้สำเร็จเพราะในหลักการสำคัญของการเจรจานั้น นายสโตรเบลกับพันโท เบอนาร์ด์ ได้เจรจากันในชั้นสุดท้าย ซึ่งกินเวลาไม่น้อยกว่า 10 ชั่วโมง และลงเอยกันได้ และการที่รักษากติ 5 ทรงเห็นคล้อยตามสนธิสัญญา โดยเฉพาะการยกพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ ให้กับฝรั่งเศสก็เพราะ

¹ จอร์ สุขพานิช, "ที่ปรึกษาแผ่นดิน ของ ร.5" วิทยาสาร . 40 : 55, 22 ตุลาคม 2515

² กองบรรณสาร, กต. แฟ้ม 2.29 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ - กรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ 515/12690 23 มี.ค. 125 (1907)

รายงานฉบับยาวที่นายสโตรเบลมีมากราบทูลพระองค์¹ ผลงานครั้งนี้รัฐบาลฝรั่งเศสชื่นชมมาก ถึงกับมอบเครื่องราชอิสริยาภรณ์ "Legion d'honneur" ชั้น grand officer ซึ่งเป็นเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นสูง น้อยคนที่จะมีโอกาสได้รับ สำหรับฝ่ายไทย รัชกาลที่ 5 ทรงพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ชั้นปดมาภราชวังเผือก ให้แก่นายสโตรเบล เป็นการตอบแทนเช่นกัน แต่จากการทำงานหักโหมของนายสโตรเบลครั้งนี้ ทำให้เขาซึ่งสุขภาพไม่ถนัดอยู่แล้วล้มเจ็บลง เมื่ออาการดีขึ้นก็ขออนุญาตไปพักผ่อนที่ชายทะเล แต่ทว่าเสียค่ายเขามีชีวิตต่อมาได้ไม่ถึงปี นับจากวันลงนามในสนธิสัญญา ก็ถึงแก่กรรมในวันที่ 15 มกราคม ค.ศ. 1908²

5) การเสด็จประพาสยุโรปของรัชกาลที่ห้า

แผนการเสด็จประพาสยุโรปของรัชกาลที่ห้า จึงได้กำหนดไว้แล้วก่อนหน้าที่จะมีการเจรจาเป็นเงื่อนไขกับให้พระองค์ต้องทรงรับจัดการปัญหาต่างๆ ๗ ให้เสร็จสิ้นเสียก่อนที่พระองค์จะเสด็จออกจากประเทศไทย³ ภายหลังการลงนามในสนธิสัญญาเพียง 3 วันเท่านั้น รัชกาลที่ห้าก็เสด็จออกจากประเทศไทย⁴

สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เมื่อนำมาประกอบกัน เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การเจรจากรังนี้สำเร็จได้ในเวลาที่ไม่นานนัก

¹L.P. Briggs, op.cit., P. 451. อ้างจาก E. Outrey (Deputy in the French Parliament for Cochin China and Cambodia); Un Nouveau traite franco-Siamois, Revue politique et parlementaire, 121 (Paris oct, 1924) 113 - 116

²กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.29 กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ - กรมหมื่นสมมทิวรพันธ์, 2/911 23 เม.ย. 126 (1907)

³L.P. Briggs, op. cit., p. 452.

⁴กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.29, ร.5 - กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ, 24 มี.ค. 125 (1907)

3. สนธิสัญญาไทย - ฝรั่งเศส ฉบับ 23 มีนาคม ค.ศ. 1907¹

ในการเจรจาครั้งนี้ ผู้แทนของรัฐบาลไทย คือ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศไทย ส่วนผู้แทนของรัฐบาลฝรั่งเศส คือ นายวิกเตอร์ กอลแลง เกอ ปลั่งซี อัครราชทูตพิเศษ ผู้มีอำนาจเต็ม

การเจรจาได้เริ่มตั้งแต่ปลายเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1907 ฝ่ายไทยได้ตกลงในหลักการสำคัญ คือ การแลกเปลี่ยนพระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ กับด่านซ้าย และตราด กับการเปลี่ยนแปลงในเรื่องถนนในมณฑลฝรั่งเศส ในกลางเดือนมีนาคม ปีเดียวกัน²

ก่อนลงนามในสนธิสัญญาอย่างเป็นทางการในวันที่ 23 มีนาคม ค.ศ. 1907 รัฐบาลทั้งสองฝ่ายได้ยืนยันถึงความมีอำนาจเต็มของตัวแทนของตนอีกครั้ง³ สัญญาที่ลงนาม

¹ สำหรับรายละเอียดในการเจรจาต่อรองระหว่างกรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ กับนายปลั่งซี ไม่พบหลักฐานไม่ว่าสำเนาหรือต้นฉบับ ทั้งที่กองจกหมายเหตุแห่งชาติ และ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ จากบันทึกในแฟ้ม 2.29 หมวดสนธิสัญญาของ กองบรรณสาร จึงทราบว่า เอกสารดังกล่าวนี้ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการทรงเก็บไว้ เป็นเอกสารส่วนพระองค์

² Manich Jumsai, *op. cit.*, p. 199. กล่าวว่า ฝ่ายไทยตกลงรับหลักการ ในการเจรจาในวันที่ 13 มีนาคม 1907 แต่ในกองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.29 กรมหลวง เทวะวงศ์วโรปการ - หม่อมเจ้าจรรยาศักดิ์กฤษดากร โทรเลข No. 12387 19 มีนาคม 1907 ว่าไทยยอมรับหลักการแล้ว แต่ไม่ได้บ่งว่าวันไหน แต่ต้องก่อนวันที่ 20 มีนาคม 1907 อย่างแน่นอน

³ ใบมอบอำนาจของไทย ลงวันที่ 21 มีนาคม ร.ศ. 125 (1907) ที่ 118/2088 ลง "พระปรมาภิไธยจุลาลงกรณ์ "ปร" ส่วนของฝ่ายฝรั่งเศสลงนามประธานาธิบดีฝรั่งเศส Armand Fallieres กับ รมต. ทางประเทศฝรั่งเศส Pichon ตามโทรเลข หม่อมเจ้า จรรยาศักดิ์กฤษดากร No. 12645 22 มี.ค. 1907

ในครั้ง^๕ มีทั้งสิ้น 5 ฉบับ คือ

- 1) สนธิสัญญา (สัญญาใหญ่) มี 9 มาตรา
- 2) สัญญาปักปันพรมแดน มี 7 มาตรา
- 3) สัญญาว่าด้วยการศาล มี 7 มาตรา
- 4) สัญญาเรื่องพระยาทหารบกอินทร์ มี 8 มาตรา
- 5) สัญญาเรื่องการเช่าที่ดินฝั่งขวาแม่น้ำโขง มี 4 มาตรา

หนังสือสัญญากังกล่าว ทั้ง 5 ฉบับนี้ต้องให้สัตยาบัน 3 ฉบับแรก ส่วนที่เหลือ 2 ฉบับท้ายไม่ต้องให้สัตยาบันก็มีผลใช้บังคับได้เลย สำหรับการให้สัตยาบันของฝ่ายไทย ทางรัฐบาลส่งไปถวายรัชกาลที่ห้า เพื่อทรงให้สัตยาบันในยุโรป เพราะขณะนั้นพระองค์กำลังอยู่ในระหว่างเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่สอง¹ เฉพาะหนังสือสัญญาที่ต้องให้สัตยาบัน 3 ฉบับนั้น มีการแลกเปลี่ยนสัตยาบันเมื่อวันที่ 21 มิถุนายน ค.ศ. 1907²

1) สนธิสัญญา (สัญญาใหญ่)³

มีสาระสำคัญ ดังนี้

ก. เรื่องดินแดน และการปักปันพรมแดน

(1) รัฐบาลไทยยกเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐ และเมืองศรีโสภณ ให้กับรัฐบาลฝรั่งเศส

(2) รัฐบาลฝรั่งเศสยกเมืองก้านช้าง เมืองตราด และบรรดาเกาะที่อยู่ใต้แหลมลงไปจนถึงเกาะกูดให้กับรัฐบาลไทย

(3) ดินแดนตาม (1) และ (2) จะส่งมอบกันภายใน 20 วัน หลังจาก

¹ กองบรรณสาร, กท, แผ่น 2.29 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ-กรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ 2/911 23 เม.ย. 125 (1907) และ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ-ม.จ.จรรยาทัตติคุณคากร. 10/912 23 เม.ย. 126 (1907)

² Manich Jumsai, op. cit., p. 200. และ ภาคผนวก หน้า (42)

³ โปรดดูตัวสนธิสัญญาได้ในภาคผนวก หน้า (42) - (45)

มีการแลกเปลี่ยนสัตยาบัน

(4) ภายใน 4 เดือนนับแต่วันแลกเปลี่ยนสัตยาบัน ให้รัฐบาลทั้งสองฝ่ายตั้งคณะกรรมการผสมไทย-ฝรั่งเศส เพื่อปักปันพรมแดน คณะกรรมการนี้จะปักปันพรมแดนตามที่บ่งไว้ในสัญญาว่าด้วยการปักปันพรมแดน¹ พื้นที่ที่สภาพภูมิอากาศอันยาว²

ข. เรื่องถนนในบังกั และ การศาล³

(1) คนเอเชียในบังกัหรือในปोंงกันฝรั่งเศสที่มาขอจดทะเบียน หลัง วันลงนามในสัญญาต้องขึ้นศาลไทยธรรมดา

อำนาจศาลต่างประเทศตามมาตรา 12 แห่งอนุสัญญาไทย-ฝรั่งเศส 1904⁴ ให้อนุโลมใช้ตามสัญญาว่าด้วยอำนาจศาลฉบับ 23 มีนาคม ค.ศ. 1907 และให้ใช้ทั้งประเทศ อำนาจศาลนี้จะเลิกไปเมื่อไทยประกาศใช้ประมวลกฎหมายครอบครัวแล้ว⁵

(2) คนเอเชียในบังกัหรือในปोंงกันฝรั่งเศสจะได้รับสิทธิในการถือครองที่ดิน มีสิทธิที่จะอยู่หรือไปในที่ไหน ๆ ก็ได้ มีหน้าที่เสียภาษี และส่วย หรือเกณฑ์ใช้

¹โปรดดูรายละเอียดในสัญญาว่าด้วยการปักปันพรมแดน

²ในสัญญาเขียนไว้ว่า "จะได้ลงมือปักปันในฤดูที่จะทำการไถพื้นที่"

³โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก หน้า (48) - (50)

⁴อำนาจศาลต่างประเทศตามอนุสัญญา ไทย-ฝรั่งเศส 1904 มีอำนาจดังนี้

(1) ในมณฑลพายัพ . ถ้าภูความ (ไม่ว่าโจทก์หรือ จำเลย) เป็นคนเอเชียในบังกัหรือในปोंงกันฝรั่งเศส อยู่ในอำนาจศาลนี้ทั้งสิ้น ไม่ว่าเป็นคดีแพ่งหรือคดีอาญา

(2) นอกมณฑลพายัพ . ถ้าเป็น คดีอาญา ศาลนี้ไม่มีอำนาจเลย ถ้าเป็นคดีแพ่ง ซึ่งคนในบังกัหรือในปोंงกันฝรั่งเศสเป็น โจทก์ จึงจะอยู่ในอำนาจศาลนี้

⁵คือ ประมวลกฎหมายอาญา ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณา และ ธรรมนูญศาลยุติธรรม.

ในราชการตามธรรมเนียมเช่นเดียวกับคนไทย แต่ไม่ต้องเป็นทหาร และเสียภาษีหรือค่า
แรงแทนเกณฑ์ เป็นการพิเศษอีก

ค. เรื่องทั่วไป

(1) สัญญาที่รัฐบาลทั้งสองมีอยู่เดิม ถ้าสัญญานั้นไม่เปลี่ยนแปลง ให้
คงใช้ต่อไป

(2) ถ้ามีปัญหาในการตีความในสัญญา ให้ถ้อยภาษาฝรั่งเศสเป็นหลัก

(3) สัญญานี้ต้องให้สัตยาบันภายใน 4 เดือน นับแต่วันลงนามในสัญญา

2) สัญญาฉบับประมวล

มีสาระสำคัญ ดังนี้

(1) กล่าวถึงรายละเอียดของประมวลใหม่ที่เกี่ยวข้องกับตราศ พระตะบอง
เสียมราฐ และ ศรีโสภณ

(2) กล่าวถึงรายละเอียดของประมวลใหม่ที่เกี่ยวข้องกับด่านชาย

(3) ถ้าหากรัฐบาลฝรั่งเศสประสงค์จะให้มีการเปลี่ยนแปลงประมวลให้ผิด
จาก (1) และ (2) เพื่อให้ประมวลตรงตามสภาพภูมิประเทศแล้ว จะต้องไม่ทำให้รัฐ
ไทยเสียผลประโยชน์

¹โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก หน้า (46) - (47)

และแผนที่ หน้า 285

3) สัญญาว่าด้วยอาณาศาลสำหรับคนเอเชียในบังคับ หรือในป้องกันกับฝรั่งเศส

มีสาระสำคัญ ดังนี้

(1) ศาลต่างประเทศ (Siamese International Courts) จะตั้งขึ้นตามที่ราชทูตฝรั่งเศส และ เสนาบดีว่าการต่างประเทศไทยจะได้ตกลงกัน¹

(2) ศาลต่างประเทศมีอำนาจพิจารณาตัดสินทั้งคดีแพ่งและคดีอาญา ที่คู่ความเป็นคนในบังคับ หรือในป้องกันกับฝรั่งเศส

(3) เฉพาะมณฑลอุดร และมณฑลอิสาน คนเอเชียในบังคับหรือในป้องกันฝรั่งเศส ไม่ว่าจะจดทะเบียน ณ กองสุลฝรั่งเศสก่อนหรือหลังวันลงนามในสัญญา ให้อยู่ในอำนาจศาลต่างประเทศ

(4) อำนาจถอนคดีใด ๆ ไปขึ้นศาลกงสุล ให้ถือตามมาตรา 12 แห่งอนุสัญญาไทย-ฝรั่งเศส 1904²

แต่อำนาจถอนคดีจะเลิกไป เมื่อรัฐบาลไทยประกาศใช้ประมวลกฎหมายใหม่แล้ว โดยแจ้งไปให้สถานทูตฝรั่งเศสทราบด้วย ส่วนคดีที่ค้างอยู่ให้กระทรวง

¹โปรดดูรายละเอียดการตั้งศาลต่างประเทศ และกฎเกณฑ์เกี่ยวกับเรื่องนี้ ในภาคผนวก หน้า (74) - (83)

²อนุสัญญา 1904 มาตรา 12 กล่าวถึงอำนาจการถอนคดีจากศาลต่างประเทศของกงสุลฝรั่งเศสว่า สำหรับมณฑลพายัพตอนใต้ทั้งคดีแพ่งและอาญา ถ้าคนในบังคับหรือป้องกันฝรั่งเศสเป็นจำเลย ที่อื่น ๆ นอกจากมณฑลพายัพ ถ้าโจทก์เป็นคนในบังคับหรือป้องกันฝรั่งเศส กงสุลฝรั่งเศสมีอำนาจถอนคดีจากศาลต่างประเทศที่กรุงเทพฯ ไปขึ้นศาลกงสุลได้ (เฉพาะคดีแพ่ง) ถ้าหากคนในบังคับหรือป้องกันฝรั่งเศสเป็น จำเลย หรือเป็น คดีอาญา คนเหล่านั้นไม่ต้องขึ้นศาลไทยอยู่แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องมีการถอนคดี

การต่างประเทศกับสถานทูตฝรั่งเศสปรึกษาตกลงกัน¹

(5) คดีที่อุทธรณ์จากศาลต่างประเทศ จะส่งไปให้กงสุลฝรั่งเศสเขียนความเห็นแนบมากับสำนวนด้วย ศาลพิพากษาศาลอุทธรณ์สำหรับคดีนั้น จะต้องมียุติพิพากษาชาวยุโรป ลงนาม 2 นาย

(6) คดีที่อุทธรณ์ว่า ศาลอุทธรณ์ไม่มีอำนาจพิจารณาตัดสินคดี ศาลฎีกาจะเป็นผู้ชี้ขาด

(7) คำร้องในคดีใด ๆ หรือศาลใดก็ตาม ถ้าร้องว่าศาลไม่มีอำนาจพิจารณาตัดสินคดี จะต้องร้องขึ้นก่อนที่ผู้ร้องจะให้การแก้คดีนั้น

4) สัญญาวางกายการอนุญาตที่ดินริมฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้รัฐบาลฝรั่งเศสเข้า²

(1) รัฐบาลไทยให้รัฐบาลฝรั่งเศสเข้าที่ดินที่เมืองเชียงกาน เมืองหนองคาย เมืองไชยบุรี ปากน้ำคำ เมืองมุกดาหาร เมืองเขมราฐ และ ปากมูน ตามขนาดในแผนที่แนบมากับสัญญา³

(2) ระยะเวลาเช่า 50 ปี ถ้าครบกำหนดแล้วจะเช่าต่อไปก็ได้

---

¹ การยุติการถอนคดีทุกชนิด จะมีขึ้นเมื่อไทยประกาศใช้ประมวลกฎหมายหลัก (คือ ประมวลกฎหมายอาญา ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาและธรรมนูญศาลยุติธรรม) หมดแล้ว แต่ในระหว่างนี้ถ้าไทยประกาศใช้ประมวลกฎหมายใดก่อน การยุติการถอนคดีชนิดนั้นก็จะมีก่อนเช่น ก.ศ. 1908 ไทยประกาศใช้ประมวลกฎหมายอาญา นับตั้งแต่นั้นไป กงสุลฝรั่งเศสจะถอนคดีอาญาไปจากศาลไทยมิได้ ไม่ต้องรอให้ประกาศใช้กฎหมายครบทุกชนิด

² โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก หน้า (51) - (52)

³ ผู้เขียนไม่พบแผนที่ดังกล่าว ทราบแต่ว่าขนาดของที่ดินดังกล่าว 10,000 เมตร² ในแต่ละแห่ง

(3) รัฐบาลฝรั่งเศสจะเริ่มเสียค่าเช่าให้แก่รัฐบาลไทยทุกปี นับตั้งแต่ 16 มกราคม 126 (1908) เฮกตาร์¹ ละ 1 บาท หรือ ไร่ละ 10 อัฐเศษ

(4) ที่ดินดังกล่าวนี้ รัฐบาลฝรั่งเศสจะใช้เพื่อประโยชน์ในการเดินเรือข้าม ไซเพื่อการกำปั่น สุรา และอาวุธทั้งปวง และถือว่าที่ดินเหล่านี้อยู่ในพระราชอาณาเขตของไทย

5) สัญญาเรื่องพระยาภักทธรธรณินทร์²

มีสาระสำคัญดังนี้

ก. สิทธิและทรัพย์สินของพระยาภักทธรธรณินทร์

(1) ตำแหน่ง, ยศ และสัญชาติของพระยาภักทธรฯ คงอยู่เช่นเดิม แต่จะขอเปลี่ยนสัญชาติก็ได้

(2) พระยาภักทธรฯ ใ้สิทธิต่าง ๆ เช่นเดียวกับ "ชาวเมืองฝรั่งเศส"

(3) อสังหาริมทรัพย์ของพระยาภักทธรฯ ที่อยู่ในกำแพงเมืองพระตะบอง ยังคงเป็นของพระยาภักทธรฯ เช่นเดิม แต่ศาลและเรือนจำรัฐบาลฝรั่งเศสจะขอไว้ใช้ก่อน จนกว่าจะหาที่ใหม่ได้ พระยาภักทธรฯ จึงจะมีสิทธิตามเดิม รวมทั้งสิทธิในที่ดินที่ตั้งศาลและเรือนจำนี้ และไม่ต้องเสียภาษีค่าเช่าสำหรับที่ดินแปลงนี้ด้วย เว้นแต่จะตกลงพิเศษต่างหาก

(4) พระยาภักทธรฯ ยกที่ดินริมถนนใหญ่, ที่ดินที่สดงสักเก, ที่ดินที่ตั้งสถานกงสุลฝรั่งเศส ซึ่งมีพื้นที่รวมกันประมาณ 4 เฮกตาร์ หรือ 25 ไร่ ตลอดจนยกที่ดินการ ข้างหลวงเก่าที่ฝั่งแม่น้ำสักเกให้แกรัฐบาลฝรั่งเศส โภยรัฐบาลฝรั่งเศสจะยกที่ดินนอกเมืองพระตะบองให้เป็นการตอบแทนในการนี้ ถ้าเกิดปัญหาให้เป็นไปตามคำตัดสินของศาลอนุญาโต-ตุลาการ

¹ หนึ่งเฮกตาร์ (hectare) = 10,000 ตารางเมตร

² โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก หน้า (53) - (55)

ข. อนุญาโตตุลาการ

(1) ศาลอนุญาโตตุลาการซึ่งตั้งอยู่ ณ เรือนของผู้บังคับการตำรวจนคร เมืองพระตะบองประกอบด้วย กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กับผู้ว่าราชการทั่วไปแห่งอินโดจีน ให้มีหน้าที่วินิจฉัยว่า ทรัพย์สินเงินทองอันใดเป็นของส่วนตัวของพระยาภททรา ถ้าไม่ตกลง กันก็ให้อนุญาโตตุลาการทั้งสอง เลือกอนุญาโตคนที่สาม คำตัดสินของอนุญาโตคนที่สามถือเป็น เค็ดขาด

(2) พระยาภททรา ต้องยื่นบัญชีรายชื่อทาส ลูกหนี้ ทั้งหมดให้แก่ศาล อนุญาตุลาการภายในสามเดือนนับแต่ศาลสั่งแจ้งให้ทราบ ศาลจะได้พิจารณาตัดสินลงเค็ดลงละ 4 บาท สำหรับลูกหนี้ที่เป็นคนในป้องกันฝรั่งเศส โดยจะนับตั้งแต่ 22 พฤศจิกายน ค.ศ. 1901 ซึ่งเป็นวันที่สถานกงสุลฝรั่งเศสได้ตั้งขึ้นในเมืองพระตะบอง

(3) บรรดาคดีที่ฟ้องร้องเกี่ยวกับทรัพย์สินของพระยาภททรา ที่เกิดขึ้น ก่อนการโอนกินแดน ต้องมาแจ้งให้ศาลอนุญาโตตุลาการทราบภายในหกเดือน นับตั้งแต่วันที่ ศาลมีประกาศให้ประชาชนทราบ ถ้ามาฟ้องร้องภายหลังกำหนดนี้ให้ยกฟ้องเสีย

เพื่อสะดวกในการพิจารณาพิพากษาคดีพระยาภททรา จะต้องยื่นบัญชีและหนังสือ แสดงกรรมสิทธิ์ในที่ดินของตนที่ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองพระตะบองภายในสามเดือน คำตัดสิน ของศาลอนุญาโตตุลาการถือเป็นเค็ดขาด ไม่มีการอุทธรณ์

ค. ค่าตอบแทน

นับแต่วันส่งมอบดินแดนให้แก่รัฐบาลฝรั่งเศส (3 กรกฎาคม 1907) จะ จ่ายเงินให้แก่พระยาภททรา ปีละ 60,000 เหรียญ หรือ 1 แสนบาทจนตลอดชีวิต ไม่ว่า พระยาภททรา จะไปอยู่ที่ใด โดยจะจ่ายเป็นรายเค็ดเดือนที่เมืองพระตะบอง จะมารับเอง หรือให้ผู้รับมอบอำนาจมารับแทนก็ได้

4. ผลของสนธิสัญญา

ผลของสนธิสัญญานับนี้ आजแยกได้เป็น 2 ประการ คือ ผลโดยตรง กับผล ทางอ้อม หรือผลสะท้อนของสนธิสัญญา

ก. ผลโดยตรง

ผลโดยตรงกล่าวโดยสรุปมีสาระสำคัญอยู่เพียง 2 ประการ คือ ผลทางด้าน
ดินแดน และผลทางการค้า

1) ผลทางด้านดินแดน

ไทยได้สูญเสียดินแดนที่อุดมสมบูรณ์มากทั้งในด้านการเพาะปลูก และ
การประมงน้ำจืด คือ มณฑลเขมรอันมีเมือง¹ พระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ ให้แก่
ฝรั่งเศสคิดเป็นพื้นที่ 51,000 ตารางกิโลเมตร หรือเกือบประมาณครึ่งหนึ่งที่ไทยเคยเสียให้
ฝรั่งเศสในสมัยรัชกาลที่ 4 (ก.ศ. 1867) นับเป็นการเสียดินแดนที่มีพื้นที่น้อยที่สุดเมื่อเทียบ
กับการเสียดินแดน 4 ครั้งแรก หรือถ้าหากจะคิดเป็นเปอร์เซ็นต์ การเสียดินแดนครั้งนี้เท่ากับ
11% ของปริมาณพื้นที่ที่เสียให้กับฝรั่งเศส 5 ครั้งในเวลา 40 ปี² แต่การจะพิจารณาคุณค่า
ของดินแดนโดยผิวเผินเช่นนี้อาจจะผิดพลาดได้ หากไม่พิจารณาถึง "คุณภาพ" ของมณฑลเขมร
ซึ่งเป็นมณฑลที่อุดมสมบูรณ์มากกว่าดินแดนใด ๆ ที่ไทยเคยเสียให้กับฝรั่งเศสในสมัยรัชกาลที่ห้า

แต่อย่างไรก็ตาม การเสียดินแดนครั้งนี้ แปลกกว่าการเสียดินแดนครั้ง
ตรงที่ฝ่ายไทยเป็นฝ่ายได้รับดินแดนคืนมาจากฝรั่งเศสเป็นครั้งแรก (ดินแดนนี้ฝรั่งเศส
ใน 1904) คือ ไคกันซ้าย ทรายแดง รวมไปถึงบรรดาเกาะที่ฝรั่งเศสเคยยึดไปจาก
ตั้งแต่ "ร.ศ. 112" (1893) ซึ่งอยู่บริเวณใต้แหลมฉลุงลงไปถึงเกาะกูต ดินแดนที่ได้คืน
มาประมาณ 40,000 ตารางกิโลเมตร พร้อมกับพลเมืองสามหมื่นคนด้วย³ แต่มีข้อที่น่า
สังเกตว่า เฉพาะเกาะที่ไทยได้คืนมานี้ ฝรั่งเศสขอสงวนสิทธิบางอย่างไว้ กล่าวคือรัฐบาล
ไทยต้องรับรองกับฝรั่งเศสว่า เกาะที่ไทยได้คืนมานี้ ไทยจะให้หรือให้เช่าแก่รัฐบาลใด ๆ

¹คำว่า "เมือง" ในสมัย ร.5 มีความหมายใกล้เคียงกับ "จังหวัด" ในสมัยปัจจุบัน
มากที่สุด สมัยนั้นยังไม่มีคำว่า "จังหวัด" ใจ เพิ่งมาใช้ครั้งแรกในสมัย ร.6

²หลวงวิจิตรวาทการ, ล.ก. หน้า 24

³Manich Jumsai, op. cit., p. 199.

ไม่ได้ และจะยอมให้รัฐบาลใด หรือบริษัทใดนอกจากรัฐบาลฝรั่งเศสตั้งที่เก็บด่านหินไม่ได้¹ อันนี้แสดงให้เห็นว่า ฝรั่งเศสยังเป็นห่วงผลประโยชน์ในก้น "ยุทธศาสตร์" อันเกิดจากเกาะเหล่านี้อยู่

2) ผลทางด้านการศาล

มาตรา 4 ของสนธิสัญญาฉบับนี้ และตามมาตรา 2 - 7 แห่งสัญญาว่าด้วยอาณาเขต มีผลในทางกฎหมายดังนี้ คือ

(1) ชาวเอเชียในบังคับหรือในป้องกันฝรั่งเศสทุกคนในประเทศไทย (ยกเว้นมณฑลอุดรและอีสาน) อยู่ใต้อำนาจ "ศาลไทย"²

(2) ศาลไทยที่เรียกว่า "ศาลต่างประเทศ" มีอำนาจพิจารณาตัดสินคดีทุกชนิด เห็นว่าชาวเอเชียในป้องกันหรือในบังคับฝรั่งเศสที่มาขอจดทะเบียน ณ สถานกงสุลฝรั่งเศสก่อนวันที่ 23 มีนาคม 1907 (ยกเว้นในมณฑลอุดรและอีสาน)

(3) ชาวเอเชียในบังคับหรือในป้องกันฝรั่งเศส ซึ่งไม่ได้จดทะเบียน³

¹โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก หน้า (48) - (50)

²"ศาลไทย" ในที่นี้คือ "ศาลไทยธรรมดา" และ "ศาลต่างประเทศ(Siamese International Courts)"

³Luang Nathabanja, Extra-Territoriality in Siam, p. 267
ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า สนธิสัญญา 1907 กล่าวเฉพาะคนในบังคับหรือป้องกันฝรั่งเศสที่มาจดทะเบียน แต่ไม่ได้กล่าวถึงคนบังคับประเภทอื่น ๆ เช่น คนในบังคับหรือป้องกันฝรั่งเศสที่เข้ามาในประเทศไทยก่อน 23 มีนาคม 1907 และไม่ได้จดทะเบียนจะทุกอย่างใด ซึ่ง Luang Nathabanja ก็ตีความตามอนุสัญญา 1904 ที่ว่า ทุกคนซึ่งอาจอาศัยในความคุ้มครองของฝรั่งเศส จะต้องมียุติบัตรสำคัญในการจดทะเบียนหรืออื่น ๆ ดังนั้น ถ้าคนดังกล่าวนี้ แม้ข้อเท็จจริงจะปรากฏว่า เข้ามามาก่อน 23 มีนาคม 1907 แต่ถ้าไม่ได้มาจดทะเบียน หรือไม่มีหลักฐานอื่น คนเหล่านี้ต้องขึ้นศาลไทยธรรมดา ไม่อยู่ใต้อำนาจศาลต่างประเทศของไทย หรือศาลกงสุล

หรือจดทะเบียนหลังวันที่ 23 มีนาคม 1907 จะต้องขึ้นศาลไทยธรรมดาทุกคดี ไม่ว่าคดีแพ่ง หรืออาญา ไม่ว่าคู่ความซึ่งเป็นชาวเอเชียในบังคับ หรือป้องกันฝรั่งเศส จะเป็นโจทก์หรือ จำเลย (ยกเว้นในมณฑลอุดรและอิสาน)

(4) ในมณฑลอุดรและมณฑลอิสาน คนเอเชียในป้องกันหรือในบังคับฝรั่งเศส- เกสทุกคนอยู่ในอำนาจศาลต่างประเทศ ไม่ว่าคนเหล่านั้นจะจดทะเบียนก่อนหรือหลัง 23 มีนาคม 1907¹

(5) กองสุลฝรั่งเศสมีสิทธิถอนคดีทุก ๆ คดีจากศาลต่างประเทศเมื่อคนใน ป้องกันหรือในบังคับฝรั่งเศสเป็นจำเลย สิทธิอันนี้ฝรั่งเศสได้มาแล้วใน ก.ศ. 1904 แต่ มาว่าอีกทีใน 1907

ในทางปฏิบัติการถอนคดีจากศาลดังกล่าวไม่ค่อยมี นอกจากที่กรุงเทพฯ และน่าน ซึ่งมีศาลกงสุลตั้งอยู่ เหตุที่ไม่ค่อยมีการถอนคดีในท้องที่อื่น ๆ ของประเทศ เพราะว่าการถอนคดีไปขึ้นศาลกงสุลซึ่งอยู่ไกลมากทำให้เสียค่าใช้จ่ายสงมาก จึงเท่ากับ ปฏิเสธการถอนคดีไปโดยปริยายสำหรับผู้ที่อยู่ทางไกลศาลกงสุล หรือผู้ที่ฐานะไม่สู้ดี

(6) สิทธิในการถอนคดีของกงสุลฝรั่งเศส จะสิ้นสุดลงทุกกรณี เมื่อไทย มีประมวลกฎหมายใหม่ออกมาใช้แล้ว และแจ้งให้สถานทูตฝรั่งเศสทราบ

ตัวอย่างเช่น คดีอาญา กองสุลฝรั่งเศสหมดสิทธิถอนคดีตั้งแต่ ค.ศ. 1908 เพราะในปีประเทศไทยได้ประกาศใช้ประมวลกฎหมายอาญา ส่วนสิทธิการถอนคดีแพ่งยัง กงมีอยู่ต่อไป จนกว่าจะมีประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่ง

(7) ในกรณีที่ความจะอุทธรณ์ต่อภาคตัดสินของศาลต่างประเทศ จะต้องนำ ส่วนวนการพิจารณาคดี แจ้งให้กงสุลฝรั่งเศสทราบ กองสุลฝรั่งเศสมีสิทธิเขียนความเห็นเกี่ยว ก่อขึ้นแนบมากับส่วนวนการพิจารณาคดี

ในการอุทธรณ์คดีดังกล่าว จะต้องส่งคดีไปยังศาลอุทธรณ์กรุงเทพฯ เท่านั้น บอค่าพิพากษาของศาลอุทธรณ์ในคดีดังกล่าวจะต้องมีผู้พิพากษาชาวยุโรป 2 นายลงนาม

¹ Luang Nathabanja, op. cit., p. 268.

(8) การอุทธรณ์ครั้งสุดท้าย ต้องอุทธรณ์ต่อศาลฎีกา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอำนาจของศาลระดับต่ำกว่า หรือปัญหาข้อกฎหมายอื่น ๆ

(9) ในคดีใด ๆ ก็ตาม ถ้าหากกฎหมายจะร้องว่า ศาลนั้นไม่มีอำนาจพิจารณาคดี¹ จะต้องร้องขึ้นก่อนที่ผู้ร้องจะแถลงแก้ความ เพราะมีปรากฏอยู่บ่อยครั้ง ที่โจทก์คิดว่าจำเลยเป็นบุคคลที่อยู่ในอำนาจศาลไทยธรรมดา ดังนั้นโจทก์จึงนำคดีฟ้องต่อศาลไทยธรรมดา ในกรณีเช่นนี้ สนธิสัญญาฉบับนี้ ได้กำหนดให้จำเลยทำคำร้องเรียนขึ้นมา เพื่อขอยกเว้นไม่ขึ้นศาลไทยธรรมดา แต่ต้องทำขึ้นก่อนที่จะได้มีการแก้ฟ้อง เมื่อศาลได้รับคำร้องก็จะทำการตรวจสอบสัญญา หรือ "หนังสือสำหรับตัว" ของผู้ที่อ้างว่าได้จดทะเบียนไว้แล้ว ถ้าเห็นว่าตรงตามคำร้องเรียน ก็จะย้ายคดีไปศาลอื่นตามความเหมาะสม แต่ถ้าจำเลยไม่ทำคำร้องเรียน แม้เขาจะเป็นคนที่จดทะเบียนก่อน 23 มีนาคม 1907 ก็ตาม เขาก็จะต้องยอมรับอำนาจศาลไทยธรรมดา โดยเขาจะไม่ได้รับอภิสิทธิ์ซึ่งชนกนในป้องกันหรือในบังคับฝรั่งเศสได้จากศาลต่างประเทศ

ภายใต้หลักการอันนี้ คนเอเชียในป้องกันหรือในบังคับฝรั่งเศส ที่มีจดทะเบียนก่อน 23 มีนาคม 1907 อาจจะต้องอยู่ใต้อำนาจศาลไทยธรรมดา ถ้าหากว่าเขาผู้นั้นยินยอมให้โจทก์ฟ้องต่อศาลไทยแล้วไม่ร้องเรียนขึ้น หรือเขาเป็นผู้นำคดีขึ้นศาลไทยเอง

(10) ศาลต่างประเทศเป็นศาลที่ใช้กฎหมายไทยล้วน ทั้งในส่วนที่เป็นเนื้อหา (Substantive) และกฎหมายวิธีพิจารณาความ (Adjective) ซึ่งเดิมนั้นชาวเอเชียในป้องกันหรือในบังคับฝรั่งเศสอยู่ใต้อำนาจฝรั่งเศส แต่บัดนี้ไทยได้นำกฎหมายไทยที่ออกใหม่มาใช้ ซึ่งเท่ากับว่าคนเหล่านั้นอยู่ใต้อำนาจไทยโดยปริยาย แม้ว่าคนเหล่านั้นจะจดทะเบียนก่อน 23 มีนาคม 1907 ก็ตาม

(11) สนธิสัญญาไทย-ฝรั่งเศส ฉบับ ค.ศ. 1907 นี้ ครอบคลุมเฉพาะคนฝรั่งเศสที่เป็นชาวเอเชียเท่านั้น สถานภาพของชาวฝรั่งเศสที่เกี่ยวข้องกับอำนาจศาลยัง

¹ หมายถึงศาลชั้นต้น และศาลอุทธรณ์ แต่ไม่รวมศาลฎีกา

² Luang Nathabanja, op. cit., p. 270.

กงเคิม ก็คงไว้ตามที่เขาได้รับก่อนสนธิสัญญานับนี้

มีข้อที่น่าพิจารณาว่า ฝรั่งเศสมีอำนาจในกัมมนอกทวีปเอเชียหลายแห่ง มีอาฟริกา อเมริกาใต้ และดินแดนในมหาสมุทรแปซิฟิก เป็นต้น สนธิสัญญานับนี้ไม่ได้กล่าวถึงอำนาจศาลที่มีอยู่เหนือคนที่อยู่ในดินแดนดังกล่าว ถ้าคนเหล่านั้นมาอยู่ในประเทศไทยและเป็นคู่ความ จะพิจารณากันอย่างไร จะอยู่ที่อำนาจศาลไทย หรือศาลกงสุล หรือศาลต่างประเทศ Luang Nathabanja ให้ความเห็นว่า "การผนวมนวี่ซึ่งอำนาจศาลกงสุล ดูเหมือนจะตั้งใจสงวนไว้สำหรับชาวยุโรปเท่านั้น"¹ ซึ่งก็หมายความว่า คนในบังคับหรือในป้องกัน-ฝรั่งเศสที่ไม่ใช่ฝรั่ง และไม่ใช่ว่าเอเชีย ก็จะต้องขึ้นศาลไทย หรือไม่ก็ศาลต่างประเทศ แล้วแต่กรณี แต่จะไม่ขึ้นศาลกงสุล

(12) ในที่สุดระบบศาลต่างประเทศของไทยจะยุติลง และอำนาจศาลเหล่านี้จะโอนไปขึ้นศาลไทยธรรมดา หลังจากได้มีการประกาศใช้ประมวลกฎหมายใหม่

ข้อแตกต่างระหว่างสนธิสัญญานับ 23 มีนาคม 1907 กับอนุสัญญา ฉบับ 13 กุมภาพันธ์ 1904 ในเรื่องอำนาจศาล

(1) อำนาจศาลพิจารณาในแง่บุคคล : ตามอนุสัญญา 1904 อำนาจศาลต่างประเทศของไทยไม่มีความแตกต่างระหว่างชาวฝรั่งเศส หรือพลเมืองฝรั่งเศส กับคนเอเชียในป้องกันหรือในบังคับกับฝรั่งเศส ทุกคนได้รับปฏิบัติ (treatment) ในทางการศาลเท่าเทียมกัน แต่ตามสนธิสัญญา 1907 มีความแตกต่างกัน คือ ศาลต่างประเทศของไทยที่เพิ่งใหม่ ตามอนุสัญญา 1904 ถึงแม้ว่าจะมีอำนาจอยู่ในพื้นที่แถบ ๆ เพียงมณฑลพายัพ แต่อำนาจของศาลกินกลุ่มบุคคลในวงกว้าง ก็ครอบคลุมคนในบังคับกับฝรั่งเศสทุกคน ไม่ว่าจะเป็นชาวฝรั่งเศสหรือชาวเอเชีย และกงสุลฝรั่งเศสสามารถถอนคดีจากศาลต่างประเทศนั้นได้ ถ้าคนเหล่านั้นเป็นจำเลย ภายใต้สนธิสัญญา 1907 ศาลต่างประเทศของไทยมีอำนาจเหนือคนเหล่านั้นทั้งประเทศไทย แต่ครอบคลุมบุคคลในวงแคบ ก็เฉพาะคนในบังคับหรือในป้องกันฝรั่งเศสที่เป็น ชาวเอเชีย และจดทะเบียน ณ สถานกงสุลฝรั่งเศสก่อนวันที่ 23 มีนาคม 1907

¹Ibid., p. 269.

เท่านั้น ถ้ามาจดทะเบียนภายหลังวันดังกล่าว ต้องขึ้นศาลไทยธรรมดา

(2) ศาลต่างประเทศของไทย ตามอนุสัญญา 1904 ในส่วนภูมิภาคมีเพียงศาลเดียว ที่เชียงใหม่ กับอีกศาลหนึ่ง ที่มีลักษณะคล้าย ๆ กัน ซึ่งเรียกว่า ศาลไทยสำหรับพิจารณาพิพากษาต่างประเทศ (Siamese Court Of Foreign Causes) ซึ่งตั้งอยู่ที่กรุงเทพฯ ซึ่งมีผลทำให้ไม่ค่อยมีการนำคดีขึ้นศาลเหล่านั้นพอ ๆ กับศาลกงสุล เพราะระยะทางไกลเสียค่าใช้จ่ายมากจะมีก็เฉพาะคนที่อยู่ใกล้ ๆ หรือคนที่มีความจำเป็นเท่านั้น แต่ตามสนธิสัญญา 1907 ระบบศาลต่างประเทศได้ขยายออกไปทั้งประเทศ

(3) การอุทธรณ์ : ตามอนุสัญญา 1904 การอุทธรณ์จะทำได้เพียงแห่งเดียวเท่านั้น ก็คือศาลอุทธรณ์กรุงเทพฯ และไม่ได้กล่าวถึงการอุทธรณ์ในชั้นต่อไป ดังนั้นจึงเป็นที่เข้าใจว่า คำพิพากษาของศาลอุทธรณ์กรุงเทพฯ เป็นอันสิ้นสุด แต่ตามสนธิสัญญา 1907 ให้มีการอุทธรณ์ถึงศาลฎีกา

อนุสัญญา 1904 ได้ให้อำนาจและเกียรติแก่ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ของไทยมาก คือ ผู้พิพากษาไทยมีอิสระเสรีในการพิจารณาคัดสินคดีทั้งหมดในคดีที่คู่ความเป็นกันเองกันหรือบังคับฝรั่งเศส แต่ตามสนธิสัญญา 1907 ได้กำหนดไว้ว่า ต้องมีผู้พิพากษาวายุโรป 2 คนร่วมลงนามในคำพิพากษาของศาลอุทธรณ์ทุกคดีที่กันเองกันหรือในบังคับฝรั่งเศสเป็นคู่ความ แม้ว่าจำเลยจะเป็นคนไทยก็ตาม ซึ่งสิ่งเหล่านี้ไม่เคยมีมาก่อนไม่ว่าสนธิสัญญา ปี 1856 หรือ อนุสัญญา 1904 การที่มีผู้พิพากษาวายุโรป 2 คน ลงนามในคำพิพากษาค้วยนั้น ทำให้อำนาจของผู้พิพากษาไทยไม่มีความหมาย เนื่องจากศาลอุทธรณ์นั้นในการพิจารณาคัดสินคดีใช้ผู้พิพากษา 3 คน¹ ถ้าเป็นชาวายุโรปเสีย 2 คน ก็เหลือคนไทยเพียง 1 คน

(4) สิทธิในการถอนคดีของกงสุลฝรั่งเศส : อนุสัญญา 1904 ไม่มีมาตราใดที่กล่าวถึงการยกเลิกอำนาจในการถอนคดีไปจากศาลต่างประเทศของกงสุลฝรั่งเศส แต่ในมาตรา 4 ตามสัญญาว่าด้วยอำนาจศาล ปี ค.ศ. 1907 ได้กล่าวไว้อย่างชัดแจ้งถึง

---

¹ วิจิตร สิ้นศิริ, ความบรรยายระดับปริญญาตรีวิชาประวัติศาสตร์ไทย 2, อักสำเนา หน้า 151 ได้กล่าวถึงการศาลในสมัย ร.5 ไว้ว่า ผู้พิพากษาศาลชั้นต้น ใช้ 2 คน ศาลอุทธรณ์ และศาลฎีกา ศาลละ 3 คน

เงื่อนไขในการยกเลิกอำนาจของกงสุลฝรั่งเศสในการถอนคดี

(5) การปฏิเสธอำนาจศาล . ตามอนุสัญญา 1904 ถ้าหากมีผู้ร้องขึ้นว่า ศาลนั้นไม่มีอำนาจพิจารณาคดี การพิจารณาคดีของศาลนั้นต้องยุติลง ไม่ว่าผู้ร้องนั้นจะร้องขึ้นตอนไหนก็ตาม แต่ตามสนธิสัญญา 1907 บังคับให้กล่าวหาที่ประสงค์จะไต่เอาสิทธิของชนในป้องกันหรือในบังคับฝรั่งเศส จะต้องร้องขึ้นก่อนที่จำเลยจะให้การแก้ฟ้องต่อศาล

กล่าวโดยสรุป สนธิสัญญา 1907 เป็นการได้ประโยชน์ร่วมกันในเรื่องอำนาจศาล ตัวอย่างที่ไทยให้ประโยชน์แก่ฝรั่งเศสก็คือ การให้มีผู้พิพากษาราวยุโรป 2 คนลงนามในคำพิพากษาของศาลอุทธรณ์ทุกคดีที่อุทธรณ์ไปจากศาลต่างประเทศ ส่วนที่ฝรั่งเศสให้ประโยชน์แก่ไทยก็คือ อำนาจเหนือชนเอเชียในป้องกันหรือในบังคับฝรั่งเศสทั่วประเทศจะต้องอยู่ใต้อำนาจศาลไทยธรรมดา หรือศาลต่างประเทศของไทย โดยมีเงื่อนไขเรื่องสิทธิการถอนคดีของกงสุลฝรั่งเศส และยุติระบบศาลต่างประเทศไว้ด้วย เมื่อซึ่งระหว่าง 2 ฝ่ายแล้ว ฝ่ายไทยค่อนข้างจะได้ประโยชน์มากกว่า โดยเฉพาะเอกราชทางการศาล (Judicial autonomy) ที่มีมากขึ้น ในเรื่องนี้เองที่ฝ่ายไทยพอใจมาก¹

ข. ผลสะท้อนของสนธิสัญญา

1) ปฏิกริยาของชาวเมืองพระตะบอง

ผลสะท้อนประการแรกของสนธิสัญญา ก็คือ พอมีการโอนดินแดนไปขึ้นกับฝรั่งเศสในวันที่ 3 กรกฎาคม 1907 ก็เกิดปฏิกริยาไม่พอใจจากชาวเมืองพระตะบอง โดยแสดงการต่อต้านการโอนดินแดนครั้งนี้ไปให้ฝรั่งเศส² แต่ไม่ปรากฏรายงานว่า ทางรัฐบาลไทยหรือฝรั่งเศสมีท่าทีอย่างไรตอบปฏิกริยานี้

มีข้อสังเกตว่า ปฏิกริยาทำนองเดียวกันนี้ได้เกิดขึ้นอีกใน ค.ศ. 1909 ซึ่งเป็นปีที่ไทยยกกรรมลาญ อันมี ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานุ และ ปลิส ให้กับอังกฤษ กล่าวคือ

¹Luang Nathabanja, op. cit., p.

²กองบรรณสาร, กค, แผ่น 2.8 หนังสือพิมพ์ศักดิ์ The Morning Post ฉบับ Friday July 5, 1907 ซึ่งได้รับรายงานจาก Reuter วันที่ 3, 4 ก.ค. 1907 อีกที่หนึ่ง

สุลต่านไทรบุรีมีจดหมายทูลขอทวงคืนการโอนดินแดนกันครั้งนั้น สุลต่านตรังกานูและสุลต่านไทรบุรี นำคนไม้เงินต้นไม้ทองมาถวายรัชกาลที่ห้า และขอความช่วยเหลือจากรัฐบาลไทยในเรื่องการโอนดินแดนให้อังกฤษ แต่ไม่ปรากฏว่ารัฐบาลได้ช่วยเหลือพวกเขาสุลต่านเหล่านั้นอย่างไร¹ ปฏิกริยา 2 ครั้งนี้ จะแตกต่างกันก็ตรงที่ ทางรัฐบาลไทยเกิดจากอุปการะของไม่เต็มใจจะไปอยู่กับอังกฤษ ทางพระตะบองเกิดจากประชาชนไม่เต็มใจจะอยู่กับฝรั่งเศส

2) การยุติปัญหาระยะยาว

สนธิสัญญา 1907 เป็นการยุติปัญหาที่สืบเนื่องมาตั้งแต่ครั้ง "ร.ศ.112" เพราะเหตุว่าสนธิสัญญานี้ ได้มีผลคือต่อฝรั่งเศสในเรื่องดินแดน เป็นที่พอใจของพระกนิษฐาเมืองที่เรียกว่า พระกนิษฐาเมืองของฝรั่งเศส พวกก๊กลาวนั้นหวังที่จะได้ผลประโยชน์ฝ่ายซ้ายแม่น้ำโขงตั้งแต่ ทศวรรษ 1880² ใน ค.ศ. 1893 ฝรั่งเศสก็ได้นำฝ่ายซ้ายแม่น้ำโขงไปจากไทย หลังจากนั้นอีก 14 ปี ฝรั่งเศสก็ได้ผลประโยชน์นี้ว่าสมความตั้งใจของพระกนิษฐาเมืองแล้ว

ในส่วน of รัฐบาลไทยรู้สึกพอใจที่ปัญหาในบังคับกับฝรั่งเศสยุติลงเสียได้³

3) ผลต่อชาวเขมร

นายบรักส์ (L.P. Briggs) ได้กล่าวไว้ว่า การที่พระตะบอง และ นกรัต⁴ (Battambang and Angkor) กลับไปอยู่กับเขมรก็เริ่มนับว่าเป็นผลดีต่อชาวเขมร ทั้งในด้านเศรษฐกิจ และด้านจิตใจ ด้านเศรษฐกิจก็คือการที่ชาวเขมรได้แหล่งข้าว

¹ แลมซุซ นูมนนท "การเจรจาทางการทูตระหว่างไทยกับอังกฤษ ค.ศ. 1900-1909" ชุมนุมบทความทางวิชาการ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม หน้า 13 - 14

² โปรดดูบทที่ 1 ประกอบ และ Manich Jumsai, op. cit., p. 200.

³ Luang Nathabanya, op. cit., p. 274.

⁴ นกรัต ตั้งอยู่ในเมืองเสียมราฐ ในบางครั้งฝรั่งเศสบางคนเรียกเมืองเสียมราฐ ว่า Angkor แต่โดยทั่วไป จะใช้ Siem-reap มากกว่า

ปลาอาหารที่อุดมสมบูรณ์กลับกันมา ด้านจิตใจก็คือ นครวัด นครหลวงของอาณาจักรข
เกยรุ่งเรืองที่สุดกว่าสวนใดของอินโดจีนในอดีต นี่เป็นมุกที่เขมรเกยยิ่งใหญ และใน
ภูมิศาสตร์ นครวัดเกือบจะเรียกได้ว่า ตั้งอยู่ในตำแหน่งศูนย์กลางของพลเมืองเขมร
จากไทยมีอำนาจปกครองมณฑลเขมรอยู่กว่าศตวรรษ มณฑลนี้ก็กลับมาเป็นอันหนึ่งอันเ
กับเขมร ความภูมิใจในความรุ่งเรืองในอดีตกับความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวของชา
ก็ได้เกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง¹

4) ผลของการทำสนธิสัญญาไทย - อังกฤษ ค.ศ. 1909

"การทำสนธิสัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสครั้งนี้ ฝ่ายฝรั่งเศสเป
ได้มากกว่าเสีย ส่วนไทยเป็นฝ่ายเสียมากกว่าเป็นฝ่ายได้" ความเห็นเช่นนี้กล่าว
หนังสือพิมพ์ฝรั่งเศสก็ยอมรับเช่นนั้น² ตามรายงานของอัครราชทูตไทยประจำฝรั่งเศ
หนึ่งกล่าวว่า "หนังสือพิมพ์ลงข่าวว่าหนังสือสัญญานี้ฝ่ายไทยได้รับประโยชน์ที่
ฝรั่งเศสได้รับประโยชน์มากที่สุด"³ ขาวดังกล่าวกาง ๆ เหล่านี้จะเรียกว่า
สำหรับไทยก็ได้ เพราะอังกฤษซึ่งเป็นคู่แข่งของฝรั่งเศสกำลังจ้องหาผลประโยชน์
เช่นเดียวกัน เมื่ออังกฤษเห็นฝรั่งเศสได้ประโยชน์ดังกล่าว อังกฤษจึง
ทางที่จะได้ประโยชน์บ้าง โดยหยิบยกเอาสนธิสัญญาฉบับไทย-อังกฤษ ปี ค
ในทำนองชี้ไทยว่า จะเอาสนธิสัญญานี้ขึ้นพิมพ์เผยแพร่⁴ แม้ถ้าหากครั้งนี้ไ

¹ L.P. Briggs, op. cit., p. 453.

² กองบรรณสาร, กต, แผ่น 2.29 ม.จ.จรรยาภักดิ์ ฤทธาคาร- กรม
วงศ์โรปการ, Tel.No, 12715, 24 มี.ค. 1907 อ้างจากหนังสือ "Le Mat
ลงวันที่)

³ กองบรรณสาร, กต. แผ่น 2.29 ม.จ.จรรยาภักดิ์ ฤทธาคาร- กรม
วงศ์โรปการ 206/525 29 มี.ค. 125 (1907)

⁴ สถาบันไทยคดีศึกษา, มธ, F.O. 371/385 No. 23 March 1907
Paget (อัครราชทูตอังกฤษประจำกรุงเทพฯ) - Foreign Office

ฝรั่งเศสและโลกทราบว่า แหล้มมลายูตั้งแต่ไต่บางทะพานลงไป อยู่ในเขตอิทธิพลของอังกฤษ อย่างถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งไทยจะยอมให้อังกฤษนำสนธิสัญญาฉบับนี้ไปทำเช่นนั้นไม่ได้ เพราะ ประการแรก จะทำให้ฝรั่งเศสไม่พอใจไทยมากที่ไปสมยอมกับอังกฤษถึงขนาดนั้น แล้วฝรั่งเศสก็อาจจะยึดภาคอีสานของไทยไปรวมกับอินโดจีนของฝรั่งเศส เพื่อให้สมดุลกับ ประโยชน์ที่อังกฤษได้รับจากไทยก็ได้ อีกประการหนึ่ง ทำให้ไทยต้องยอมรับโดยเปิดเผยว่า แหล้มมลายูตั้งแต่บางทะพานลงไปอยู่ในเขตอิทธิพลของอังกฤษโดยนิตินัย ซึ่งทั้งสองประการ นี้ไม่เป็นที่ต้องการของรัฐบาลไทยแต่อย่างใด

ปัญหาเรื่องสนธิสัญญาฉบับนี้ อังกฤษหยิบยกมาพิจารณาตั้งแต่วันที่ 27 มีนาคม 1907¹ ซึ่งเป็นวันหลังจากการลงนามในสนธิสัญญาไทย-ฝรั่งเศสเพียง 3 วัน ใน วันเดียวกันนี้ได้มีการนำเรื่องสนธิสัญญาไทย-ฝรั่งเศส 1907 ไปผูกในสภาผู้แทนราษฎรอังกฤษ เป็นกระทู้ถามรัฐบาลท่านองว่า สนธิสัญญาไทย-ฝรั่งเศส ฉบับนี้จะเป็นการขยายอิทธิพลของ ฝรั่งเศส และขยายผลประโยชน์ของฝรั่งเศสเข้าไปใน "British Political Frontier"²

หลังจากที่มีการลงนามในสนธิสัญญาไทย-ฝรั่งเศสได้ 2 สัปดาห์ นายเอ็ดเวิร์ด สโตรเบล ที่ปรึกษาแผ่นดินของไทยก็ได้เจรจากับนายราฟ แพชยิต (Ralp Paget) อัคร- ราชทูตอังกฤษประจำประเทศไทยถึงเรื่องสนธิสัญญาดับ เรื่องการจะยกดินแดนไทรบุรี กลันตัน ตรังกานุ ปัตติให้อังกฤษ และมีเรื่องการถ่วงด้วย³ เรื่องราวของการเจรจา ครั้งนี้ ทอมานายสโตรเบล ได้เสนอต่อรัฐบาลไทย เว้นเดียวกับนายแพชยิตได้เสนอต่อ- รัฐบาลอังกฤษในวันที่ 4 พฤษภาคม 1907 แต่นายสโตรเบลไม่ทันทำงานนี้สำเร็จก็ถึงแก่กรรม

¹ สดามันไทยคดีศึกษา, มท, F.O. 371/385 No. 16 Paget-Colonial Office, 27 March 1907

² สดามันไทยคดีศึกษา, มท, F.O. 371/385 No. 17 House of Commons records, 27 March 1907

³ สดามันไทยคดีศึกษา, มท, F.O. 371/351 No. 31 Paget- F.O.
6 April 1907

เสียก่อนในต้นปีต่อมา นายเวสเทมการ์ค ซึ่งเคยเป็นผู้ช่วยของสโตรเบลได้รับงานนี้มาทำจนสำเร็จ และมีการลงนามในวันที่ 10 มีนาคม 1909¹

สนธิสัญญาไทย - อังกฤษ ฉบับนี้เขียนแบบสนธิสัญญาไทย-ฝรั่งเศส ฉบับ 23 มีนาคม 1907 มาหลายประการ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับการศาล - คนในบังคับ² อาทิ

(1) คนในบังคับอังกฤษที่มาจดทะเบียน ณ สถานกงสุลอังกฤษ ก่อนวันลงนามในสนธิสัญญาให้ขึ้นศาลต่างประเทศ (มาตรา 5, วรรค 1)

(2) ระบบศาลต่างประเทศจะยกเลิกทั้งหมด เมื่อไทยประกาศประมวลกฎหมายใหม่ทั้งหมด (มาตรา 5, วรรค 2)

(3) คนในบังคับอังกฤษได้สิทธิ (right) และเอกสิทธิ์ (privileges) เช่นเดียวกับคนไทย โดยเฉพาะสิทธิในเรื่องทรัพย์สิน สิทธิในการอยู่อาศัย หรือท่องเที่ยว (right of residence and travel) และมีหน้าที่ในการเสียภาษี หรือทำงานบริหาร ไม่มากกว่าคนไทย และไม่ต้องเป็นทหาร (มาตรา 6)

(4) การถอนคดีจากศาลต่างประเทศไปขึ้นศาลกงสุลจะยุติเมื่อประมวลกฎหมายใหม่ของไทยได้ประกาศใช้แล้ว และได้แจ้งให้สถานทูตอังกฤษทราบด้วย การศาล มาตรา 3)

(5) คำพิพากษาศาลอุทธรณ์ที่เกี่ยวกับคดีที่อุทธรณ์มาจากศาลต่างประเทศ หรือศาลไทยธรรมดา จะต้องให้มีผู้พิพากษาชาวยุโรปสองชื่อ 2 คน (สัญญาว่าด้วยการศาล มาตรา 5 วรรค 1)

(6) คำอุทธรณ์ในปัญหากฎหมายจากศาลอุทธรณ์ จะตัดสินโดยศาลฎีกา (สัญญาว่าด้วยการศาล มาตรา 5 วรรค 1)

---

¹ให้สัตยาบันในวันที่ 5 กรกฎาคม 1909

²ดูรายละเอียดใน กองสนธิสัญญาและกฎหมาย, กุฑ, ประมวลสนธิสัญญาเล่ม พ.ศ. 2413-2482 สนธิสัญญาและความตกลงทวีพาทิ ระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศ และองค์การระหว่างประเทศ หน้า 179 - 182

แต่อย่างไรก็ตาม ก็มีข้อแตกต่างกันออกไปบ้าง เช่น ในกรณีที่ดินในบังคับ อังกฤษเป็นจำเลยในศาลชั้นต้น ซึ่งเป็นศาลต่างประเทศ จะต้องมีการพิจารณาวุโรปนั้งใน ศาลนั้นด้วย สำหรับกรณีที่ผู้ถูกความเป็นคนอังกฤษโดยกำเนิด หรือ โดยการแปลงสัญชาติ (British born or naturalized subjects) จะมีที่ปรึกษาชาวยุโรปนั่งอยู่ในศาล ชั้นต้น¹ ทำหน้าที่ผู้พิพากษาความเห็นของผู้ที่ปรึกษาชาวยุโรปมีน้ำหนักมากกว่าความเห็นของผู้พิพากษาไทย (สัญญาว่าด้วยการศาล มาตรา 4)

ฉามองในแง่แล้ว จะเห็นว่าสนธิสัญญาที่ไทยทำกับฝรั่งเศสใน ค.ศ. 1907 ไทยได้รับประโยชน์ในทางการศาลมากกว่าสนธิสัญญาที่ไทยทำกับอังกฤษใน ค.ศ. 1909

ในสองทศวรรษสุดท้ายแห่งศตวรรษที่ 19 ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับ ฝรั่งเศสเป็นไปในลักษณะขัดแย้งกันอยู่ตลอดเวลา แม้ใน ค.ศ. 1904 ความขัดแย้ง ต่าง ๆ ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสก็ยังมีอยู่ การแก้ปัญหาของเอเชียด้วยการทำสนธิสัญญาหรือ อนุสัญญาซึ่งทุกฉบับเป็นไปในทำนองไทยถูกขู่บังคับ หรือไทยจำใจต้องทำ แต่สนธิสัญญาไทย- ฝรั่งเศส ค.ศ. 1907 เป็นสนธิสัญญาที่แปลกกว่าที่แล้ว ๆ มา ก็มีลักษณะถ้อยทีถ้อย- อาศัย แลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน แม้ว่าไทยจะเสียดินแดนเขมร แต่ไทยก็ได้ คืนแดนบางส่วนที่เคยเสียให้กับฝรั่งเศสคืนมา กัด ตราก คานช้าย และเกาะหลายเกาะ ที่สำคัญก็คือ ได้เอกราชทางการเมืองของไทยบางประการกลับคืนมา ถ้าเราจะเรียก- ลักษณะความสัมพันธ์กับฝรั่งเศสสองทศวรรษสุดท้ายแห่งศตวรรษที่ 19 ว่า "ไม่ราบรื่น" เราก็ต้องเรียกลักษณะความสัมพันธ์กับฝรั่งเศสในระยะหลังปี 1904-1907 ว่า "ค่อนข้าง ราบรื่น"

แม้ว่าอนุสัญญา ค.ศ. 1904 และสนธิสัญญา ค.ศ. 1907 จะช่วยขจัดความ ขัดแย้งและปฏิกิริยาของไทยกับฝรั่งเศสหลายประการดังกล่าวแล้วก็ตาม แต่ในแง่เอกราช ทางการเมืองและการศาลและตุลาการไทยเรายังเสียเปรียบฝรั่งเศส รวมทั้งประเทศอื่น ๆ อีก 11

¹ในคำสัญญาใช้คำว่า "The Court of First Instance" ซึ่งถ้าตีความ ตามวรรคแรกหมายถึง ทั้งศาลต่างประเทศ (The International Courts) และศาล ไทยธรรมดา (Ordinary Siamese Courts)

ประเทศ ซึ่งเป็นภาระของรัฐบาลสมัยต่อมาจะต้องแก้ไขความเสียเปรียบนี้ โดยมีการทำสนธิสัญญาไทย-ฝรั่งเศส ฉบับ 14 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1925 อีกครั้งหนึ่ง แต่สนธิสัญญาฉบับนี้ก็ทำให้ไทยมีเอกราชทางการศาลและตุลาการโดยสมบูรณ์ไม่ หลังจากที่มีประมวลกฎหมายใหม่ของไทยประกาศออกมาใช้ครบชุด ในรัชกาลที่ 8 ตรงกับเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1935 ไทยก็เจรจาเพื่อทำสนธิสัญญาเสมอภาคกับ 12 ประเทศ สำหรับฝรั่งเศสกับไทย ได้ลงนามในสนธิสัญญาฉบับใหม่ ในวันที่ 7 ธันวาคม ค.ศ. 1937 สนธิสัญญาฉบับนี้มีผลใช้บังคับตั้งแต่ 27 มกราคม ค.ศ. 1938 สำหรับประเทศอื่นอีก 11 ประเทศ กว่าจะเรียบร้อย ก็ตกในเดือนพฤศจิกายน ปีเดียวกัน¹ จึงนับได้ว่าไทยมีเอกราชทางการศาล และตุลาการโดยสมบูรณ์ ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1938 เป็นต้นมา

---

¹กระทรวงการต่างประเทศ สนธิสัญญาระหว่าง พ.ศ. 2480 - 2481
(ไม่บอกจำนวนหน้า)

บทสรุป

ในช่วงสามทศวรรษก่อน ร.ศ. '112 (ค.ศ. 1893) ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส, ได้ทวีความยุ่งยากขึ้นตามลำดับ ปัญหาความยุ่งยากในช่วงนี้มี 3 ประการ คือ ปัญหาเขมร ปัญหาสิบสองจุไทย และปัญหาย่างซ้ายแม่น้ำโขง

ปัญหาเขมรนั้นเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 (1851-1868) คือภายหลังที่ฝรั่งเศสเข้าไปมีอำนาจในโคชินจีน ฝรั่งเศสก็ขยายอำนาจเข้าไปในเขมรซึ่งเป็นเมืองขึ้นของไทย ระยะเวลาแรกฝรั่งเศสเกลี้ยกล่อมองค์นครให้ทรงยอมอยู่ใต้อารักขาฝรั่งเศส องค์นครไม่ทรงยินยอมฝรั่งเศสจึงใช้กำลังบังคับให้องค์นครลงพระนามสัญญาซึ่งฝรั่งเศสร่างมาในวันที่ 11 สิงหาคม 1863 รัชกาลที่ 4 ทรงทราบจึงพยายามดำเนินการทุกวิถีทางที่จะรักษาเขมรไว้ในอำนาจ เป็นต้นว่า ส่งคนไปหาสัญญาลับกับเขมรในปลายปีนั้นเองเพื่อล้มล้างสัญญาที่ฝรั่งเศสทำกับเขมร ทรงพยายามจะเข้าไปมีบทบาทในการอภิเษกองค์นครเป็นพระเจ้าแผ่นดินเขมร และตีสนธิสัญญากับอังกฤษเพื่อดึงอังกฤษมาเป็นตัว่วงดุลย์อำนาจกับฝรั่งเศส แต่การดำเนินการดังกล่าวหาได้เป็นผลไม่ เพราะไทยไม่มีกำลังที่จะไปรบกับฝรั่งเศสได้ อังกฤษนั้นแม้ระยะแรกทำที่สนับสนุนไทย แต่ระยะหลังก็ไม่ช่วยเหลืออะไรไทย จนในที่สุดไทยก็ยอมรับว่าเขมรส่วนนอกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศสตามสนธิสัญญาปี 1867 แต่อย่างไรก็ตาม สนธิสัญญาฉบับนี้ฝรั่งเศสก็ยังยอมรับว่า พระตะบอง เสียมราฐ เป็นของไทย

สำหรับปัญหาสิบสองจุไทย เริ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 (1868-1910) เมื่อฝรั่งเศสได้ผนวกไว้ในอำนาจหมดแล้ว โอกาสที่ฝรั่งเศสขยายอิทธิพลเข้ามาก็คือ ปัญหาการปราบฮ่อของไทย ซึ่งไทยปราบปรามมา 14 ปีแล้วก็ยังไม่สำเร็จ เพราะเวลาที่ไทยปราบปรามฮ่อก็หนีเข้าไปในแดนญวน เวลาญวนปราบก็หนีเข้ามาในแดนไทย เมื่อฝรั่งเศสได้ปกครองญวนจึงเปลี่ยนวิธีปราบฮ่อใหม่ โดยนัดกับฝ่ายไทยให้ส่งกำลังไปปราบฮ่อพร้อม ๆ กัน ตีกระหนาบฮ่อจนละค้ำ วิถีนี้ได้ผล แต่ผลร้ายตกอยู่กับฝ่ายไทย คือ ฝรั่งเศสไม่ยอมถอนทหารออกจากสิบสองจุไทย โดยอ้างว่าเป็นของญวนมาก่อน ฝ่ายไทยเห็นว่าจะมีเรื่องรุนแรง

ต่อไปได้จึงยุติปัญหาด้วยการทำ "สัญญา 9 ข้อ" (1888) ให้ฝรั่งเศสยึดครองสิบสองจุไทย เป็นการชั่วคราวได้ต่อไป แต่ในทางปฏิบัติฝรั่งเศสถือโอกาสยึดครองไว้เป็นการถาวรทีเดียว

ปัญหาสุดท้ายก่อน ร.ศ. 112 คือ ปัญหาดังซ้ายแม่น้ำโขงซึ่งเป็นชนวนของวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 อันเกือบจะทำให้ไทยต้องสูญเสียเอกราช หลังจากฝรั่งเศสได้สิบสองจุไทยแล้ว ก็เริ่มขยายอำนาจเข้ามาในบริเวณฝั่งซ้ายด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ส่งคนเข้ามาสำรวจบริเวณและเกลี้ยกล่อมผู้คนให้เข้ากับฝรั่งเศส โดยเอาของมาแจกจ่าย รุกคืบเข้ามาในเขตไทยบ้าง และในที่สุดก็อ้างว่าดินแดนฝั่งซ้ายเคยเป็นของญวนมาก่อน ฝรั่งเศสยืนยันที่จะรักษาสถานะของญวนต่อไป ฝ่ายไทยพยายามโต้ตอบอย่างมีเหตุผลและอดทนอย่างที่สุด เป็นต้นว่า ให้ฝ่ายฝรั่งเศสไปหาหลักฐานมาพิสูจน์ ถ้าฝั่งซ้ายเป็นของญวนก็ยินดียกดินแดนนี้ให้ฝรั่งเศส ผู้เขียนค้นคว้าหลักฐานที่เป็นเอกสารมีทั้งหมด 9 ชิ้น ส่วนใหญ่เป็นเอกสารของฝ่ายฝรั่งเศส มีเอกสารถึง 6 ชิ้นกล่าวว่าฝั่งซ้ายเป็นของไทย อีก 2 ชิ้นว่าเป็นของญวน ส่วนอีกชิ้นหนึ่งซึ่งเป็นเอกสารของนายปาวี ไม่ยืนยันแน่ชัดว่าเป็นของใคร ถึงกระนั้นฝรั่งเศสก็ยังยืนยันกรานที่จะเอาดินแดนส่วนนี้ให้ได้ ไทยจึงเสนอแผนการฉีเรียกว่า "Modus Vivendi" คือกำหนดให้ฝั่งซ้ายตั้งแต่เชียงคานเกิด เมืองคำม่วนลงมาถึงเมืองสรวง เตรงกว้าง 50 ก.ม. ยาว 650 ก.ม. เป็นเขตปลอดทหาร และกำมีปัญหาเกิดขึ้นให้อนุญาโตตุลาการตัดสิน แต่ฝรั่งเศสก็ยังยืนยันกรานความต้องการของตนเช่นเดิม ในที่สุดเมื่อเห็นว่าไทยไม่ยอมให้อย่างง่าย ๆ แน่ จึงส่งกำลังเข้าตีคานของไทยบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง 3 จุด หลังจากการรบประมาณ 3 เดือน ฝรั่งเศสไม่สามารถจะขับไล่ทหารไทยให้หมดไปจากฝั่งซ้ายได้ จึงเปลี่ยนแผนการมาใช้ "นโยบายปืนเรือ" ซึ่งผลก็ปรากฏว่า เกิดการปะทะกันระหว่างเรือรบฝรั่งเศสกับแนวป้องกันของไทยที่ปากน้ำ ฝรั่งเศสยื่นคำขาดและต่อมา ก็ประกาศปิดอ่าวไทยต้องยินยอมตามความต้องการของฝรั่งเศส ซึ่งออกมาในรูปของสนธิสัญญาและอนุสัญญา 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893

ผลของสนธิสัญญาและอนุสัญญานี้ ไทยต้องเสียฝั่งซ้ายประมาณอย่างคร่าว ๆ ก็คือ ประเทศลาวปัจจุบันและสิ่งต่าง ๆ ตามข้อเรียกร้องของฝรั่งเศสอีกมาก สนธิสัญญาและอนุสัญญานี้ยังมีผลอย่างสำคัญต่อความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ต่อมาจนตลอดรัชกาลที่ห้า ความสัมพันธ์ในช่วงหลัง ร.ศ. 112 (1893) จนถึง 1907 อาจแบ่งเป็น 2 ระยะ

คือ ระยะ 10 ปีแรก จาก ค.ศ. 1893-1903 กับระยะ 4 ปีสุดท้าย จาก ค.ศ. 1904-1907

ในระยะ 10 ปีแรก จาก 1893-1903 มีประเด็นสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส 3 ประเด็นคือ ประเด็นแรก ก็พระยอกเมืองขวาง คดีนี้เป็นผลมาจากสงครามระหว่างไทยกับฝรั่งเศสใน ร.ศ. 112 (1893) บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ฝรั่งเศสเสียดายทหารคนหนึ่งชื่อ นายกรอสกูแรง (Groscurin) กับพลทหารอื่นอีก 10 กว่าคน คดีนี้เป็นก่อกวนเมืองโดยแท้ กล่าวคือ ฝ่ายไทยได้ยอมตั้งศาลพิเศษพิจารณาตามขบวนการยุติธรรม ก็ปรากฏว่าพระยอกเมืองขวางจาเคยได้รับการปลดปล่อยให้พ้นข้อหา ฝรั่งเศสไม่พอใจที่ศาลไทยไม่ลงโทษจาเลยตามความต้องการเดิมของตน จึงตั้ง 'ศาลผสม' ขึ้น ประกอบด้วยผู้พิพากษาฝรั่งเศส 3 นาย ผู้พิพากษาไทย 2 นาย หลังจากการพิจารณาได้แค่เพียง 4 วัน

'ศาลผสม' ก็มีคำพิพากษาว่า จำเลยมีความผิดจริงตามข้อ ให้จำคุกจำเลย 20 ปี คำพิพากษานี้ผู้พิพากษาไทยไม่ยอมลงนามด้วย เพราะเห็นว่าหลักฐานของฝ่ายโจทก์อ่อนและขัดแย้งกันเป็นอันมากไม่เพียงพอแต่ผู้พิพากษาไทยและคนไทยเห็นดังนี้ แม้ชาวต่างประเทศที่เห็นเหตุการณ์ก็รู้สึกว่ายฝ่ายฝรั่งเศสสนใจจะจำคุกจาเลยและตัดสินกันมากจนแล้ว นอกจากนั้นฝรั่งเศสยังทำในสิ่งที่น่าละอายยิ่งขึ้นไปคือ จะเอาตัวพระยอกฯ ไปลงโทษเองในอาณานิคมของตน ฝ่ายไทยยืนกรานไม่ยินยอม พระยอกฯ ถูกจำคุกในประเทศไทย 4 ปีเศษ จึงได้รับอิสรภาพ อิสรภาพของพระยอกฯ มีโชติไ้ม่างาย ๆ ฝ่ายไทยต้องยอมแลกด้วยการปล่อยคนในบังคับฝรั่งเศสที่ต้องคดีต่าง ๆ ทั้งหมด และรับปากว่าจะยอมเจรจามิใช่เหตุต่าง ๆ กับฝรั่งเศส ก็คดีเรื่องนี้เป็นบทเรียนว่า อำนาจทางการเมืองและทางทหารของมหาอำนาจย่อมอยู่เหนือข้อเท็จจริงและเหตุผลของประเทศเล็ก

ประเด็นที่สอง ก็ปัญหาหลวงพระบางฝั่งขวา หลังจากฝรั่งเศสได้ฝั่งซ้ายไปแล้ว ฝรั่งเศสได้อาศัยพวกลาวหลวงพระบางกับช่องโหว่จากสนธิสัญญา 3 ตุลาคม 1893 เป็นเครื่องมือในการขยายอิทธิพลเข้ามายังเขต 25 กิโลเมตรทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงตรงข้ามหลวงพระบาง โดยมีเจ้าอุปราชหลวงพระบางเป็นหัวหน้ายกกำลังเข้ามาปกครองเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้เขตดังกล่าว ฝ่ายไทยซึ่งเช็กขยาคจากเหตุการณ์ ร.ศ. 112 (1893) มาแล้ว จึงไม่กล้าทำอะไรรุนแรงกับพวกลาวเหล่านี้ เพราะกลัวจะมีเรื่องกับฝรั่งเศส ทำแต่เพียงฟ้องหรือไม่ก็ประท้วงไปยังรัฐบาลฝรั่งเศสซึ่งก็ไม่ได้ผลแต่ประการใด ทำให้พวกลาวหลวงพระบาง

ได้โจรูกเข้ามาปล้นสดมภ์ถึงในแดนไทยนอกเขต 25 กิโลเมตร ในที่สุดกลางปี 1895 ไทยต้องถอนข้าหลวงออกจากหลวงพระบางฝั่งขวา ซึ่งเท่ากับว่าไทยเสียหลวงพระบางฝั่งขวา ให้พวกลาวหลวงพระบางโดยปริยาย แต่ปัญหานี้ยุติลงจริง ๆ ใน ค.ศ. 1904 เมื่อไทยยก ส่วนนี้ให้กับฝรั่งเศสอย่างเป็นทางการ

ประเด็นที่สามคือ การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสตั้งแต่ ค.ศ. 1899-1903 โดยแบ่งเป็น 2 ระยะ ระยะแรกเจรจากันที่กรุงเทพฯ ตั้งแต่ปี 1899-1900 ระยะที่ 2 เสร็จที่ปารีสระหว่างปี 1902-1903 แต่ทั้งสองระยะนี้มีเนื้อความในการเจรจาเหมือนกันคือ ปัญหาจีนในบังคับฝรั่งเศส ปัญหาฝั่งขวาแม่น้ำโขงและปัญหาที่สำคัญที่สุดคือปัญหา การถอนทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรี สำหรับการเจรจาที่กรุงเทพฯ ล้มเหลวลงโดยสิ้นเชิง ทั้งนี้เพราะฝรั่งเศสเป็นฝ่ายเอาแต่ได้ พอถึงปัญหาที่ไทยต้องการคือ เรื่องจันทบุรีฝรั่งเศส กลับไม่ยอม เมื่อตกลงปัญหานี้ไม่ได้ปัญหาก็พลอยเลิกกันไปด้วย การเจรจาดังนี้ไทย พยายามเข้าหารัฐบาลรัสเซียให้ช่วยพูดกับฝรั่งเศส ซึ่งรัสเซียก็ช่วยทั้งในยุโรปและในไทย แต่ก็ไม่ทำให้การเจรจาเป็นผลแต่ประการใด

การเจรจาระยะที่ 2 ระหว่าง ค.ศ. 1902-1903 กระทำที่กรุงปารีส ทั้ง 2 ฝ่ายตกลงกันได้ทั้งนี้เพราะต่างฝ่ายต่างยอมแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน กล่าวคือ ฝรั่งเศสยอมถอนทหารจากจันทบุรี ยอมยกเลิกเขต 25 กิโลเมตร ยอมให้คนจีน คนเขมรใน บังคับฝรั่งเศสอยู่ในอำนาจศาลไทย ยอมให้ไทยตรวจจับผู้จีนในบังคับฝรั่งเศส ขณะเดียวกัน ฝ่ายไทยก็ยอมยกมะโนไพร จำปาศักดิ์ และหลวงพระบางบางส่วนให้ฝรั่งเศส ยอมให้ ฝรั่งเศสมีอิทธิพลในบริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขง แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า ร่างสนธิสัญญา 7 ตุลาคม 1902 ฉบับนี้ถูกพรรคนิยมอาณานิคมฝรั่งเศสซึ่งเป็นพรรคที่มีอิทธิพลเป็นอันมากใน รัฐสภากับหนังสือพิมพ์โจมตีอย่างรุนแรงตั้งแต่ยังไม่เข้าสภา จนในที่สุดรัฐบาลฝรั่งเศสไม่กล้า นำร่างสนธิสัญญาดังนี้เสนอรัฐสภาเพื่อให้สัตยาบัน จึงเป็นอันว่า ร่างสนธิสัญญาดังนี้หมด ศภาพไปโดยปริยายในปลายปี 1903 หลังจากที่มีการต่อเวลาการให้สัตยาบันถึง 2 ครั้ง

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสระยะ 4 ปีสุดท้ายจาก ค.ศ. 1904-1907 เป็นระยะที่ทั้ง 2 ฝ่ายทำอนุสัญญาและสนธิสัญญาเพื่อแก้ไขปัญหาดัง ๆ เป็นผลสำเร็จ กล่าวคืออนุสัญญาไทย-ฝรั่งเศสฉบับ 13 กุมภาพันธ์ 1904 ได้ช่วยแก้ไขปัญหาคความยุ่งยาก

ที่สำคัญหลายประการคือ ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศสและอำนาจศาล ฝรั่งเศสยอมให้คนในบังคับฝรั่งเศสในมณฑลพม่าขึ้นศาลต่างประเทศซึ่งเป็นศาลไทย สำหรับนอกมณฑลดังกล่าว ถ้าคนในบังคับฝรั่งเศสเป็นจำเลยก็ยอมให้นำขึ้นศาลต่างประเทศเช่นกัน แต่ผลประโยชน์ที่ไทยได้รับชดเชยคุณค่าไปมากเพราะกงสุลฝรั่งเศสอาจถอนคดีที่ผู้ความเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสไปขึ้นศาลกงสุลได้

สำหรับปัญหาการสร้างทางรถไฟของฝรั่งเศส ซึ่งเป็นปัญหาที่ไทยไม่เคยประสบมาก่อน ก็เพิ่งประสบคราวนี้กล่าวคือ ฝรั่งเศสมีความจำนงจะสร้างทางรถไฟสายพระตะบอง-พนมเปญ และสายจาปากัด-หลวงพระบางฝั่งขวา โดยอ้างว่าถ้าฝรั่งเศสจะสร้างทางเชื่อมระหว่างไทรนองกับฮานอย โดยผ่านที่ราบสูงภาคกลางของญวนจะเสียค่าใช้จ่ายสูงมาก จึงขอสร้างผ่านดินแดนไทย ทั้ง ๆ ที่ฝ่ายไทยรู้ว่าแผนการสร้างทางรถไฟของฝรั่งเศสเป็นการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสเข้ามาในไทยและจะเป็นอันตรายต่อไทยแบบที่จีนประสบมาแล้วในแมนจูเรีย แต่ไทยก็ต้องยอมตามความต้องการของฝรั่งเศสเพราะอังกฤษไม่สนใจที่จะขัดขวางฝรั่งเศสแต่ประการใด และถ้าหากไทยไม่ยอมในข้อนี้ข้ออื่น ๆ ก็อาจต้องล้มเหลว

ปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ปัญหาการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในมณฑลเขมร ฝรั่งเศสพยายามทุกวิถีทางที่จะขยายอิทธิพลในมณฑลนี้โดยเฉพาะการใช้อำนาจของกงสุลทำให้เกิดปัญหาการปกครองฝ่ายไทยเป็นอันมาก กล่าวคือ ฝรั่งเศสได้ใช้กงสุลของตน ณ เมืองพระตะบองเป็นศูนย์กลางก่อกวน ท้าทาย และดูรายที่หน้าอำนาจของเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทย เขามาขอความคุ้มครองจากกงสุลฝรั่งเศส ฝ่ายไทยไม่กล้าทำรุนแรงเพราะบทเรียนจากเหตุการณ์ ร.ศ. 112 (1893) ทำให้ไทยกลัวจะมีเรื่องร้ายแรง สิ่งที่ทำลงไปอย่างมากคือประท้วงไปยังสถานทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ การขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในมณฑลนี้ในกฎหมาย ฝรั่งเศสก็ทำควบคู่กันไป คือพยายามขอตกลงเอเยนตังกงสุลในเมืองเสียมราฐและศรีโสภณ โดยจะให้เอเยนตังกงสุลมีอำนาจทั้งในด้านการศาลและบังคับบัญชาตำรวจในเมืองดังกล่าวซึ่งไทยยอมให้ไม่ได้ ในที่สุดก็ตกลงกันแต่เพียงว่า ฝ่ายไทยจะมีกองพลตระเวนซึ่งเป็นชาวเมืองมณฑลเขมรรักษาความสงบเรียบร้อยเท่านั้น ทหารยังคงมีไม่ได้เหมือนเดิม ซึ่งเท่ากับตัดอำนาจของไทยทางอ้อม

ปัญหาที่เป็นเสมือน "หนามยอกอก" คนไทยตั้งแต่เหตุการณ์ ร.ศ. 112 (1893) ตลอดจนก็คือ ปัญหาการกอนทหารฝรั่งเศสออกจากจีนบุรี ปัญหานี้ฝรั่งเศสถือว่า มีความสำคัญสำหรับไทยเพียงใด จึงพยายามโยกโย้ในการเจรจาตลอดมา เพื่อให้ฝรั่งเศสได้ผลประโยชน์มากที่สุด หลังจากที่ฝ่ายไทยยอมยกหลวงพระบางฝั่งขวา มะโนไพร จำปาศักดิ์ ให้ฝรั่งเศสแล้ว ฝรั่งเศสก็พยายามกอนทหารออกจากจีนบุรีไม่ ครั้นไทยจะยกเลิกการเจรจากับฝรั่งเศสก็ไม่กล้า เพราะสถานการณ์ตอนนั้นบีบบังคับไทยเหลือเกินกล่าวคือ ฝรั่งเศสส่งทหารมาทางตะวันออกเป็นอันมากในระยะที่ญี่ปุ่นกับรัสเซียกำลังจะทำสงครามกัน และมีข่าวหลายกระแสแจ้งว่า ฝรั่งเศสจะใช้กำลังส่วนนี้จัดการกับไทย ขณะเดียวกันอังกฤษก็หันมาเจรจากับฝรั่งเศสเพื่อตกลงปัญหาอาณานิคมกัน ฝ่ายไทยจึงเห็นว่าว่ายอมทำสัญญากับฝรั่งเศสเสียในตอนนี้ ก็ยังดีกว่าไปทำสัญญาหลังจากที่อังกฤษกับฝรั่งเศสตกลงปัญหาต่าง ๆ กันไปแล้ว ซึ่งไทยไม่สามารถคาดการณ์ได้ว่า อังกฤษจะปล่อยให้ฝรั่งเศสจัดการกับไทยรุนแรงมากขึ้นเพียงใด อนุสัญญาฉบับนี้ฝ่ายไทยลงนามอย่างเต็มใจ เหมือนกับที่ต้องเต็มใจมาแล้วตลอดมาตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 4 อย่างไรก็ตามหลังการลงนามในอนุสัญญาฉบับนี้ไม่นานนัก ไทยกับฝรั่งเศสก็ลงนามในพิธีสารฉบับ 29 มิถุนายน 1904 พิธีสารฉบับนี้ไทยยอมยกตราภ ค่าน้ำขาย และดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศสเพื่อแลกกับการกอนทหารฝรั่งเศสออกจากจีนบุรี นับว่าไทยได้แก้ไขปัญหามานี้สำเร็จจริง ในสิ้นปี 1904 นี้เองฝรั่งเศสก็กอนทหารออกจากจีนบุรี

สนธิสัญญาฉบับสุดท้ายที่ไทยทำกับฝรั่งเศสในสมัยรัชกาลที่ 5 คือ ฉบับ 23 มีนาคม 1907 สนธิสัญญาฉบับนี้ทั้งสองฝ่ายได้แลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกันยิ่งกว่าสัญญาที่ไทยเคยทำกับฝรั่งเศสมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 กล่าวคือ ฝรั่งเศสได้ยอมให้คนในบังคับของตนที่จดทะเบียนหลังวันลงนามในสนธิสัญญาฉบับนี้ขึ้นศาลไทยเป็นครั้งแรก แต่สำหรับคนในบังคับฝรั่งเศสในมณฑลอุดรและอีสาน กับคนในบังคับฝรั่งเศสที่จดทะเบียนก่อนวันลงนามในสนธิสัญญานี้ให้ขึ้นศาลต่างประเทศ เฉพาะศาลนี้ฝรั่งเศสอาจถอนคดีไปขึ้นศาลกงสุลได้ แต่สิทธิการถอนคดีนี้จะเลิกไปเมื่อไทยมีประมวลกฎหมายใหม่ แต่อย่างไรก็ตามในเรื่องการศาลนี้ ฝรั่งเศสยังคงสงวนสิทธิพิเศษอีกหลายประการคือ ชาวฝรั่งเศสแท้ ๆ ไม่ต้องขึ้นศาลไทย และเรื่องคำพิพากษาคดีอุทธรณ์ที่อุทธรณ์มาจากศาลต่างประเทศ จะต้องให้ผู้พิพากษาชาวยุโรปลงนาม 2 นาย ปัญหาเรื่องมณฑลเขมรที่เคยปรากฏมาก่อนหลังสนธิสัญญานี้ก็หมดไปเพราะ

ไทยยกมณฑลนี้ให้กับฝรั่งเศสโดยแลกเปลี่ยนกับตราด ท่านชายซึ่งฝรั่งเศสได้ไปจากไทยในปี 1904 กับเกาะหลายเกาะตั้งแต่เกาะกงลงไป อย่างไรก็ตามฝรั่งเศสก็ยังขอสงวนสิทธิ์เกาะเหล่านี้ไว้ โดยไทยจะให้หรือให้เช่าเกาะเหล่านี้แก่รัฐบาลต่างประเทศไม่ได้ และจะยอมให้ประเทศใดหรือบริษัทใดนอกจากรัฐบาลฝรั่งเศสตั้งที่เก็บถ่านหินไม่ได้ นอกจากนี้ ไทยยังยอมให้ฝรั่งเศสเช่าที่ดินผืนเล็ก ๆ 7 แห่ง บริเวณฝั่งขวาเป็นเวลา 50 ปีด้วย

การเจรจาเพื่อทำสนธิสัญญานับนี้สำเร็จลงอย่างรวดเร็ว เพราะความสามารถของนายเอ็ดเวิร์ด สโตรเบล ที่ปรึกษาแผ่นดินของไทยซึ่งเป็นบุคคลที่ฝรั่งเศสเชื่อถือเป็นอย่างมากด้วย ประกอบกับระยะนี้ฝรั่งเศสได้เห็นท่าทีของไทยที่เกย "เลือกปฏิบัติ" กับชาวฝรั่งเศสเปลี่ยนมาเป็นการมีไมตรีกับฝรั่งเศส มีการจ้างชาวฝรั่งเศสหลายคนเข้ารับราชการ และมีบางคนได้มีส่วนสำคัญในการทำประมวลกฎหมายใหม่ของไทยด้วย

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในช่วง 14 ปีหลังวิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112 (1893) คือ ผลของวิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112 นั้นเอง เพราะปัญหาความสัมพันธ์ในช่วงดังกล่าวเป็นปัญหอันเกิดจากสนธิสัญญาและอนุสัญญา 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 เกือบทั้งสิ้น แต่ละความขัดแย้งในความสัมพันธ์ในระยะดังกล่าวไม่มีไปค้ำมีระคายความขัดแย้งสูงเท่าที่วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112 ในการเจรจาเพื่อขจัดความขัดแย้งกับฝรั่งเศส ยังไม่พอใจผลประโยชน์ที่จะได้รับ การเจรจานั้นจะไม่สำเร็จดังปรากฏในปี ค.ศ. 1899-1903 ในทำนองเดียวกันการเจรจาเพื่อขจัดความขัดแย้ง กับฝรั่งเศสพอใจผลประโยชน์ที่จะได้รับ การเจรจานั้นก็จะสำเร็จดังปรากฏใน ค.ศ. 1904 และ ค.ศ. 1907 แม้กระนั้นก็ตามอนุสัญญาและสนธิสัญญา 2 ฉบับหลังนี้ ในแง่ของเอกราชทางการเมืองและศุลกากรไทยยังเสียเปรียบฝรั่งเศสอยู่ ยิ่งไทยปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยขึ้น ความรู้สึกของไทยเสียเปรียบก็ยิ่งมีมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากความพยายามของไทยสมัยรัชกาลที่ 6 ในอันที่จะแก้ไขสนธิสัญญาไม่เป็นธรรมเหล่านี้กับนานาประเทศ แต่กว่าไทยจะได้เอกราชทางการเมืองและศุลกากรโดยสมบูรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 6 คือระหว่างปี ค.ศ. 1937-1938 ซึ่งเป็นระยะที่ไทยทำสนธิสัญญาเสมอภาคกับฝรั่งเศสและประเทศอื่น ๆ ที่ไทยเคยเสียเปรียบอีก 11 ประเทศ

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

1. เอกสารชั้นต้น (Primary sources)ก. เอกสารจากกองจดหมายเหตุแห่งชาติ

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, หมายเลข ท.4/3 (ต่อไปจะใช้ กจช.

ร.5 แทน) รายงานทูตสยามกรุงปารีส ร.ศ. 112 - 119 28 เมษายน

ร.ศ. 112 - 20 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 119

กจช. ร.5 บ.1 ก/10 พระราชหัตถเลขา 18 มกราคม - 20 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 85

กจช. ร.5 บ.1.1 ก/13 พระราชหัตถเลขา มิถุนายน - กรกฎาคม ร.ศ. 104

กจช. ร.5 บ.1.1 ก/14 พระราชหัตถเลขา กรกฎาคม - สิงหาคม ร.ศ. 104

กจช. ร.5 บ.1.1 ก/15 พระราชหัตถเลขา เมษายน ร.ศ. 104 - มิถุนายน ร.ศ.
105

กจช. ร.5 บ.1.1 ก/16 พระราชหัตถเลขา สิงหาคม - กันยายน ร.ศ. 104

กจช. ร.5 บ.1.1 ก/17 พระราชหัตถเลขา กรกฎาคม - พฤศจิกายน ร.ศ. 104

กจช. ร.5 บ.1.1 ก/28 พระราชหัตถเลขา เมษายน ร.ศ. 106 - สิงหาคม ร.ศ.
107

กจช. ร.5 บ.1.1 ก/30 พระราชหัตถเลขา 7 เมษายน ร.ศ. 108 - 29 มีนาคม
ร.ศ. 109

กจช. ร.5 บ.1.1 ก/31 พระราชหัตถเลขา 6 พฤษภาคม ร.ศ. 110 - 27 มีนาคม
ร.ศ. 110

กจช. ร.5 ฝ.1/49 เรื่องหนังสือไปมาระหว่างกระทรวงการต่างประเทศแลทูตฝรั่งเศส
แลบันทึกระหว่างทูตฝรั่งเศส 30 กันยายน ร.ศ. 120 - 21 มิถุนายน ร.ศ.
 121

กจช. ร.5 ฝ.1/50 เรื่องฝรั่งเศสแสดงความรังเกียจจนต่างประเทศในดินแดนแม่น้ำโขง
 16 พฤษภาคม - 18 กันยายน ร.ศ. 121

กจช. ร.5 ฝ.11/1 กรมทนายฝรั่งเศสเรื่องราชการเขตรแดน 13 กรกฎาคม ร.ศ.
 109 - 22 มิถุนายน ร.ศ. 110

กจช. ร.5 ฝ.11/3 เรื่องข้าหลวงคณะสมกับฝรั่งเศส 16 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 113 - 20
 เมษายน ร.ศ. 113

กจช. ร.5 ฝ.11.1/2 เรื่องฝรั่งเศสขอเขตแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง 2 สิงหาคม - 2
 ตุลาคม ร.ศ. 112

กจช. ร.5 ฝ.11.1/3 เรื่องเขตแดนทางแม่น้ำโขง 10 พฤศจิกายน - 29 ธันวาคม
 ร.ศ. 112

กจช. ร.5 ฝ.11.1/4 เรื่องเขตแดนที่ 25 กิโลเมตร 22 ธันวาคม ร.ศ. 113 - 27
 มกราคม ร.ศ. 120

กจช. ร.5 ฝ.11.1/11 เรื่องเขตแดนเมืองหลวงพระบางและเมืองน่าน 8 - 9
 มิถุนายน ร.ศ. 119

จช. ร.5 ฝ.11.1/12 เขตรแดนเมืองประจันตบุรีเขต แลเมืองเขมรติดต่อกับหัวเมือง
เขมรในป้องกันของฝรั่งเศส 12 มิถุนายน - 18 กรกฎาคม ร.ศ. 122

จช. ร.5 ฝ.11.1/13 เรื่องฝรั่งเศสเข้ารักษาเขตแดนทางทิศโลกแลเมืองค่านซ้าย
 6 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 123 - 27 มิถุนายน ร.ศ. 124

กจช. ร.5 ฝ.11.1/16 เรื่องหลวงสากรกิจประมวล ข้าหลวงทำแผนที่พระราชอาณาเขต
เมืองลาว เขมร ฝ่ายตะวันออก เพน็ือ 18 กุมภาพันธ์ - 14 พฤศจิกายน ร.ศ.

109

กจช. ร.5 ฝ.17/5 เรื่องอาวกรกระสุนดินกำและทอปีโค 22 มิถุนายน - 6 สิงหาคม
ร.ศ. 112

กจช. ร.5 ฝ.17/6 บัญชีพคโทรศัพท์เรื่องเรือรบฝรั่งเศส 10 - 26 กรกฎาคม ร.ศ.
112

กจช. ร.5 ฝ.17/7 ผู้ซื้อถวายความเห็นเรื่องจะต่อสู้กับฝรั่งเศส 15 กรกฎาคม - 17
กันยายน ร.ศ. 112

กจช. ร.5 ฝ.17/8 เรื่องพระสงฆ์ขอถวายเงินนิตยภัตสำหรับช่วยคราวฝรั่งเศส 17
กรกฎาคม ร.ศ. 112

กจช. ร.5 ฝ.18/1 เรื่องเงินใช้จ่ายในการสงครามกับฝรั่งเศส ศก 112 15 เมษายน-
8 พฤศจิกายน ร.ศ. 112

กจช. ร.5 ฝ.18/2 เรื่องระเบียบอาหารยานพาหนะและช้าง 19 เมษายน - 15
พฤศจิกายน ร.ศ. 112

กจช. ร.5 ฝ.18/4 สำเนาโทรเลขแลสำเนาหนังสือกรมท่งขึ้นสวัสดิ์คำ ส่งมาสำหรับทูลเกล้า
ถวาย 4 มิถุนายน ร.ศ. 112 - 17 พฤษภาคม ร.ศ. 112

กจช. ร.5 ฝ.18/5 เรื่องถวายเงินและสิ่งของยานพาหนะช่วยคราวฝรั่งเศส ศก 112
16 มิถุนายน ร.ศ. 112 - 16 กรกฎาคม ร.ศ. 113

กจช. ร.5 ฝ.18/6 เรือรบต่างประเทศเข้ามารักษามลประโยชน์คราวศก 112
7 - 12 กรกฎาคม ร.ศ. 112

กจช. ร.5 ฝ.18/7 เรื่องฝรั่งเศส ศก 112 ตอบเข้ามาถึงที่ปากน้ำ 13 กรกฎาคม -
6 พฤศจิกายน ร.ศ. 112

กจช. ร.5 ฝ.18/8 หนังสือไปรเวตซึ่งพระองค์เจ้าวัฒนาและพระยามหาโยธา หลวงอุดม-
สมบัติ หลวงวิสุทธิโกษา พระยาวิชาวา มีมายังกระทรวงต่างประเทศเรื่อง
ฝรั่งเศส ร.ศ. 112 1 กันยายน - 26 ตุลาคม ร.ศ. 112

กจช. ร.5 ฝ.18/10 หนังสือไปรเวตกระทรวงต่างประเทศเรื่องฝรั่งเศส ร.ศ. 112
2 - 15 ตุลาคม ร.ศ. 112

กจช. ร.5 ฝ.18/11 หนังสือไปรเวตกระทรวงต่างประเทศเรื่องฝรั่งเศส ร.ศ. 112
16 - 31 ตุลาคม ร.ศ. 112

กจช. ร.5 ฝ.18/12 หนังสือไปรเวตกระทรวงต่างประเทศเรื่องฝรั่งเศส ร.ศ. 112
4 - 29 มีนาคม ร.ศ. 112

กจช. ร.5 ฝ.18.1/1 เรื่องฝรั่งเศสรุกเขตต์แดนทางแม่น้ำโขงจนถึงรบกัน 1 เมษายน-
19 เมษายน ร.ศ. 112

กจช. ร.5 ฝ.18.1/2 เรื่องฝรั่งเศสรุกเขตต์แดนทางแม่น้ำโขงจนถึงรบกัน 20 เมษายน-
9 พฤษภาคม ร.ศ. 112

กจช. ร.5 ฝ.18.1/3 เรื่องฝรั่งเศสรุกเขตต์แดนทางแม่น้ำโขงจนถึงรบกัน 25 เมษายน-
27 กรกฎาคม ร.ศ. 112

กจช. ร.๕ ฝ.18.1/4 เรื่องฝรั่งเศสรุกเขตต์แดนแม่น้ำโขงจนถึงรบกัน 26 เมษายน
ร.ศ. 112 - 31 พฤษภาคม ร.ศ. 113

กจช. ร.5 ฝ.18.2/2 สำเนาหนังสือเรื่องฝรั่งเศสที่กระทรวงต่างประเทศส่งไปถวาย
พระองค์เจ้าสวัสดิ์โสภณในกรุงปารีส 25 สิงหาคม ร.ศ. 112 - 27 กุมภาพันธ์
ร.ศ. 113

- กจข. ร.5 ฝ.18.2/3 สำเนาหนังสือเรื่องฝรั่งเศสที่กระทรวงต่างประเทศส่งไปถวาย
พระองค์เจ้าสวัสดิ์โสภณในกรุงปารีส 19 สิงหาคม ร.ศ. 112 - 10 กันยายน
ร.ศ. 112
- กจข. ร.5 ฝ.18.2/4 สัญญาสยาม - ฝรั่งเศสเรื่องจัดการระงับเหตุวิวาทตามโปรโตคอล
ร.ศ. 112 - 113 1 - 28 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 113
- กจข. ร.5 ฝ.18.2/6 เรื่องเอาหนังสือราชการเรื่องผังโงงไปพิมพ์จำหน่าย ร.ศ. 115
- กจข. ร.5 ฝ.19/1 เรื่อง ม.ปาวี ทำแผนที่หลวงลำพระราชอาณาเขต 2 กันยายน -
2 ตุลาคม ร.ศ. 121
- กจข. ร.5 ฝ. 19/2 ใบบอกพระยาสุรียานุวัตร มีมาทางกรมราชเลขาธิการ ปรึกษา-
สัญญากับฝรั่งเศส 12 กันยายน ร.ศ. 121 - 14 ธันวาคม ร.ศ. 122
- กจข. ร.5 ฝ.19/3 เรื่องการเกี่ยวข้องกับอังกฤษในเรื่องสัญญาฝรั่งเศสที่พิมพ์ลงข่าวว่า
ฝรั่งเศสเอาทหารเข้ามาตั้งในพระราชอาณาเขต 13 กันยายน ร.ศ. 121 -
11 เมษายน ร.ศ. 123
- กจข. ร.5 ฝ.19/4 สนธิสัญญาสยาม - ฝรั่งเศสเมื่อวันที่ 7 ตุลาคม ร.ศ. 121
7 - 16 ตุลาคม ร.ศ. 121
- กจข. ร.5 ฝ.19/5 พระยาสุรียานุวัตรขอให้ มร.สโตรเบล อยู่ช่วยในการปรึกษาทำสัญญา
กับฝรั่งเศส 7 มีนาคม ร.ศ. 121 - 9 พฤศจิกายน ร.ศ. 122
- กจข. ร.5 ฝ.19/6 ฝรั่งเศสจะขอทำหนังสือสัญญาใหม่ 10 เมษายน ร.ศ. 122 - 11
สิงหาคม ร.ศ. 123
- กจข. ร.5 ฝ.19/7 หนังสือพระยาสุรียานุวัตรส่งทางราชเลขาธิการ ส่งสำเนาใบบอกที่มีมา
ถึงกระทรวงต่างประเทศเรื่องปรึกษาทำหนังสือสัญญากับฝรั่งเศส 31 ตุลาคม
ร.ศ. 122 - 15 เมษายน ร.ศ. 123

กจช. ร.5 ฝ.19/8 เชมเบอร์ฝรั่งเศสกล่าวด้วยหนังสือสัญญา 28 พฤศจิกายน - 2
มกราคม ร.ศ. 122

กจช. ร.5 ฝ.21/27 เรื่อง ม.เปเลกรีนี กงสุลฝรั่งเศสกระทำการขัดขวางและทำการ
ร้ายแรงต่าง ๆ 18 พฤศจิกายน ร.ศ. 122 - 30 เมษายน ร.ศ. 123

✓ กจช. ร.5 ฝ.20/28 เรื่อง ม.เปเลกรีนี กงสุลฝรั่งเศสเมืองพระตะบองกระทำการขัด-
ขวางและทำการร้ายแรงต่าง ๆ 29 ธันวาคม ร.ศ. 122 - 13 พฤษภาคม
ร.ศ. 123

✓ กจช. ร.5 ฝ.20/31 เรื่องพวกกงสุลมาแย่งเอาอายุโสณักโทษไปกับเรื่องจะบ้าย ม.เบเร็ค
ไปก่อน 27 สิงหาคม ร.ศ. 123

กจช. ร.5 ฝ.20/32 เรื่องมิสเตอร์เวนเตนการออกไปจัดราชการเมืองพระตะบอง
30 สิงหาคม - 4 พฤศจิกายน ร.ศ. 123

กจช. ร.5 ฝ.20/34 เรื่องจัดการแก้ไขความขัดข้องในระหว่างพระยาตทราชกับกงสุล
ฝรั่งเศสและเรื่องที่ไซกูเดต์ 10 มกราคม ร.ศ. 124

กจช. ร.5 ฝ.20/36 รายงานงบประมาณกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศสเกี่ยวกับเรื่อง
มุ่งหมายจะเอาเมืองเขมรในพระราชอาณาเขต 20 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 124 -
14 มกราคม ร.ศ. 125

กจช. ร.5 ฝ.20/41 เรื่องฝรั่งเศสเมืองมุกดาหาร 6 พฤศจิกายน ร.ศ. 113 - 1
พฤษภาคม ร.ศ. 123

กจช. ร.5 ฝ.21/1 รายงานเรื่องฝรั่งเศสเมืองจันทบุรี 14 กรกฎาคม ร.ศ. 112 -
15 พฤษภาคม ร.ศ. 124

- กจข. ร.5 ฝ.21/9 ถวายเห็นของอังกฤษกับการถอนทหารฝรั่งเศสที่จันทบุรี 27
กรกฎาคม ร.ศ. 112 - 21 ธันวาคม ร.ศ. 119
- กจข. ร.5 ฝ.22.1/1 เรื่องพวกหลวงพระบางรุกฝั่งขวา 2 ตุลาคม - 30 ธันวาคม
ร.ศ. 113
- กจข. ร.5 ฝ.22.1/2 เรื่องพวกหลวงพระบางรุกฝั่งขวา 5 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 113 -
21 กรกฎาคม ร.ศ. 114
- กจข. ร.5 ฝ.22.1/3 เรื่องพวกหลวงพระบางรุกฝั่งขวา 7 สิงหาคม ร.ศ. 114 - 10
มกราคม ร.ศ. 120
- กจข. ร.5 ฝ.22.1/4 เรื่องพวกหลวงพระบางรุกฝั่งขวา 29 ตุลาคม - มกราคม ร.ศ.
113
- กจข. ร.5 ฝ.30.9/1 เรื่องความพระยอด 31 พฤษภาคม ร.ศ. 112 - 24 มิถุนายน
ร.ศ. 113
- กจข. ร.5 ฝ.30.9/2 เรื่องความพระยอด ร.ศ. 112 - 113
- กจข. ร.5 ฝ.30.9/3 เรื่องความพระยอด พฤษภาคม ร.ศ. 113
- กจข. ร.5 ฝ.30.9/4 เรื่องความพระยอด กุมภาพันธ์ ร.ศ. 113
- กจข. ร.5 ฝ.30.9/6 กรมพระยาคำรงราชานุภาพขอสำเนาคำพิพากษาเรื่องความพระยอด
ร.ศ. 113 - 148
- กจข. ร.5 ม.62.1/34 เรื่องไวขกงสุลฝรั่งเศสเมืองหลวงพระบาง 25 พฤศจิกายน
ร.ศ. 104 - 30 กันยายน ร.ศ. 105
- กจข. ร.5 ม.64/1 พระบรมราชาบาทพระราชนาถกรมประจักษ์ เจ้าหมื่นไวยวรนาถ
แม่ทัพนายกอง พฤศจิกายน ร.ศ. 104

กจข. ร.5 ม.64/2 - 9 ประกาศให้ไว้สำหรับเมืองเชียงคาน เมืองแวน เมืองขอนแก่น-
บุรี เมืองโพน เมืองคำใต้ เมืองสมเด็จ เมืองหัวเมือง และเมืองเหิน
ร.ศ. 105

กจข. ร.5 ม.64/16 ประกาศให้ไว้สำหรับเมืองขอนแก่น ร.ศ. 105

กจข. ร.5 ม.64/17 ปราบฮอ ร.ศ. 105

กจข. ร.5 ม.64/18 เรื่องฮอ ร.ศ. 108 17 มิถุนายน - 17 มกราคม ร.ศ. 108

ข. เอกสารจากหอสมุดแห่งชาติ

หอสมุดแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1221 เลขที่ 68 กัดดอกเมืองอุคงมีไชย
(ต่อไปจะใช้ หสข. ร.4)

หสข. ร.4 จ.ศ. 1222 เลขที่ 66 ร่างสารตราถึงองค์พระนโรดม

หสข. ร.4 จ.ศ. 1222 เลขที่ 75 กัดร้อยความ

หสข. ร.4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 51 ร่างพระราชหัตถเลขาถึงองค์พระนโรดม

หสข. ร.4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 52 กัดบอก

หสข. ร.4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 53 ร่างสารตรา

หสข. ร.4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 54 กัดสำเนาจากหมายเหตุ

หสข. ร.4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 55 กัดสำเนาจดหมายเจ้าพระยาสุรสีห์

หสข. ร.4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 57 ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี ถึง องค์พระนโรดม

หสข. ร.4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 59 ร่างสารตราถึงเจ้าพระยามุขมนตรี

- หสข. ร.4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 60 ถัดออกเจ้าพระยามุขมนตรี
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 61 ถัดออกพระยาวิสุทธิไกร
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 62 ถัดออกเจ้าพระยามุขมนตรี ถึง เจ้าพระยามหา-
 อามาตย์ สุมหหาคไทยฝ่ายเหนือ
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 63 ร่างสารตราจากเจ้าพระยาจักรี ถึง เจ้าพระยา-
 มุขมนตรี
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 64 ร่างสารตราถึงเจ้าพระยามุขมนตรี
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 65 ถัดออกพระยามนตรีสุริยวงษ์
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 73 คำปรึกษาเนนาคี
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 82 จดหมายว่าพระยาพระคลัง
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 83 ร่างสารตราถึงองค์พระนโรดม
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 85 ถัดออกพร จิตธิไกร (ข้าหลวงเมืองอุงมัยไชย)
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 100 พระราชสาส์นส่วนพระองค์ถึงองค์พระนโรดม
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 202 จดหมายเหตุเรื่องระยะทางที่ราชทูตออกไปเจริญ
 ทางพระราชไมตรี
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1225 เลขที่ 13 ถัดออกพระยาปราจิณบุรี
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1225 เลขที่ 49 ร่างสารตราถึงองค์พระนโรดม
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1225 เลขที่ 56 หนังสือสัญญาเจ้ากรุงกัมพูชากับฝรั่งเศส

- หสข. ร.4 จ.ศ. 1225 เลขที่ 58 สำเนาจดหมายเจ้าพระยาพระคลัง
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1225 เลขที่ 59 ร่างสารตราถึงองค์พระนโรดม
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1225 เลขที่ 63 สำเนาจดหมายอัครมโหรีลาด เกลา ดิเย
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1225 เลขที่ 104 จดหมายถึงองค์พระนโรดมเรื่องบวชของค์พระหริ-
 ราชคไนโยกรแก้วฟ้า
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1225 เลขที่ 110 กงสุลฝรั่งเศสขอแก้ไขสัญญา
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1225 เลขที่ 114 สัญญาทางพระราชนไมตรีเมืองเขมร
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1225 เลขที่ 122 สัญญาเรื่องเมืองเขมรกับไทย
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1225 เลขที่ 133 ตั้งองค์พระนโรดมเป็นเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดี
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1225 เลขที่ 139 พระราชสาส์นถวายพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเรื่อง
 การรับทศสยาม
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1226 เลขที่ 3 จดหมายกระแสพระบรมราชโองการ
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1226 เลขที่ 20 บัญชีจำนวนสิ่งของที่พระราชทานไปช่วยองค์พระ--
 นโรดมในพิธีราชาภิเษก
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1226 เลขที่ 43 ร่างจดหมายเจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1226 เลขที่ 44 ร่างสารตราถึงพระยาริทธิไกร
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1226 เลขที่ 49 ร่างจดหมายเจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์
 หสข. ร.4 จ.ศ. 1226 เลขที่ 51 จดหมายกราบบังคมทูล

- หสข. ร.4 จ.ศ. 1226 เลขที่ 90 หนังสือพระยามนตรีสุริยวงศ์ ถึงอัครมหาราช
- หสข. ร.4 จ.ศ. 1226 เลขที่ 127 จกหมายถึงองค์พระนโรดมเรื่องสัญญาที่ตกลงกับ
ฝรั่งเศส
- หสข. ร.4 จ.ศ. 1226 เลขที่ 152 จกหมายถึงพระนเทเทพาณิช และขุนศรีสยามการ
- หสข. ร.4 จ.ศ. 1227 เลขที่ 32 ร่างจดหมายเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์
- หสข. ร.4 จ.ศ. 1227 เลขที่ 34 สำเนาทำแปลใบมอญนักองกรราชธิดา
- หสข. ร.4 จ.ศ. 1227 เลขที่ 39 คำถามการปกครองบ้านเมือง
- หสข. ร.4 จ.ศ. 1227 เลขที่ 41 ร่างสารตราถึงหัวเมืองรายทาง
- หสข. ร.4 จ.ศ. 1227 เลขที่ 42 จกหมายถึงองค์พระนโรดม
- หสข. ร.4 จ.ศ. 1228 เลขที่ 87 สำเนาวจกหมายนักองกรวัดถา
- หสข. ร.4 จ.ศ. 1229 เลขที่ 4 จกหมายถึงพระยาสุรวงษ์วิวัฒน์ราชทูตเรื่องอังกฤษ
กับฝรั่งเศส
- หสข. ร.4 จ.ศ. 1229 เลขที่ 9 จกหมายถึงพระยาสุรวงษ์ ๑ เรื่องฝรั่งเศสทำสัญญา
- หสข. ร.4 จ.ศ. 1229 เลขที่ 21 หนังสือพระยาสุรวงษ์ ๑ ราชทูตกราบทูลการต้อนรับ
ในกรุงปารีส
- หสข. ร.4 จ.ศ. 1229 เลขที่ 52 สัญญาภาษีสุรากับฝรั่งเศส
- หสข. ร.4 จ.ศ. 1229 เลขที่ 53 สัญญาสยามกับฝรั่งเศส
- หสข. ร.4 จ.ศ. 1229 เลขที่ 84 ประกาศเรื่องแก้ไขข้อสัญญาสุรากับฝรั่งเศส

หสข. ร.4 จ.ก. 1230 เลขที่ 44 หนังสือพระสยามธุระพาหะ ถึงเจ้าพระยาศรี-
สุริยวงศ์ เรื่องเขตรแดนเขมร

ก. เอกสารจากกองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ

กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ แฟ้ม 2.24 หมวกสนธิสัญญาหมู่ สัญญาสยาม-
ฝรั่งเศส ศักราช 2446 (ต่อไปจะใช้ กบ. กต)

กบ. กต. แฟ้ม 2.25 หมวกสนธิสัญญา หมู่ สัญญาสยาม - ฝรั่งเศส ศักราช 2447

กบ. กต. แฟ้ม 2.28 หมวกสนธิสัญญา หมู่ การปักปันเขตแดนกับฝรั่งเศส ศักราช 124

กบ. กต. แฟ้ม 2.29 หมวกสนธิสัญญา หมู่ การเจรจาทำสนธิสัญญาเขตแดนไทยฝรั่งเศส
ศักราช 2449

กบ. กต. แฟ้ม 2.42 หมวกอินโดจีน หมู่ กติพระยอกเมืองขวาง ศักราช 112

กบ. กต. แฟ้ม 2.42.1 หมวกอินโดจีน หมู่ กติพระยอกเมืองขวาง ศักราช 112

กบ. กต. แฟ้ม 2.42.2 หมวกอินโดจีน หมู่ กติพระยอกเมืองขวาง ศักราช 112

กบ. กต. แฟ้ม 2.43.1 หมวกอินโดจีน หมู่ กติพระยอกเมืองขวาง ศักราช 112

กบ. กต. แฟ้ม 2.43.2 หมวกอินโดจีน หมู่ กติพระยอกเมืองขวาง ศักราช 112

กบ. กต. แฟ้ม 2.43.3 หมวกอินโดจีน หมู่ กติพระยอกเมืองขวาง ศักราช 112

กบ. กต. แฟ้ม 2.44 หมวกอินโดจีน หมู่ กติพระยอกเมืองขวาง ศักราช 112

กบ. กต. แฟ้ม 2.44.1 หมวกอินโดจีน หมู่ กติพระยอกเมืองขวาง ศักราช 112

กบ. กต. แฟ้ม 2.6 บัวน 5 หมวกสนธิสัญญา หมู่ สัญญาสยาม-ฝรั่งเศส ศักราช

กบ. กต. แฟ้ม 2.6 ม้วน 7 หมวกสนธิสัญญา หมู่ สัญญาสยาม-ฝรั่งเศส กักราช
2446

กบ. กต. แฟ้ม 2.6 ม้วน 8 หมวกสนธิสัญญา หมู่ สัญญาสยาม-ฝรั่งเศส กักราช
2446

กบ. กต. แฟ้ม 2.6 ม้วน 9 หมวกสนธิสัญญา หมู่ สัญญาสยาม-ฝรั่งเศส กักราช
2446

ง. ไมโครฟิล์ม จากสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ไมโครฟิล์ม หมายเลข F.O.
September 12, 1891 (ต่อไปจะใช้ สทศ. มธ. F.O.)

สทศ. มธ. F.O. 69/145 July 17, 1891

สทศ. มธ. F.O. 69/147 February 16, 1892 - December

สทศ. มธ. F.O. 69/148 December 1, 1890

สทศ. มธ. F.O. 69/150 March 10, 1893 - October 12, 1893

สทศ. มธ. F.O. 69/151 April 7, 1882 - July 29, 1882

สทศ. มธ. F.O. 69/153 November 11, 1893 - March 23, 1904

สทศ. มธ. F.O. 69/176 November 17, 1896

สทศ. มธ. F.O. 69/186 January 2, 1897 - February 9, 1897

สทศ. มธ. F.O. 69/188 October 7, 1897

สทศ. มธ. F.O. 371/331 March 27, 1907 - April 18, 1907

2. เอกสารชั้นรอง (Secondary sources)

กัฒนา จุลนาค เจ้าพระยาอภัยราชาสยามานุกุลกิจ (กุสตาฟ โรลีน ยักมินส์) กรมศิลปากร 2515, 94 หน้า.

การรถไฟแห่งประเทศไทย ที่ระลึกในวันคล้ายวันสถาปนากิจการรถไฟครบรอบ 72 ปี โรงพิมพ์การรถไฟ 2513, 493 หน้า.

ชวร สุขพานิช "ที่ปรึกษาแผ่นดินของ ร.5" วิทยาสาร 40 : 18 - 19, 53 - 56
22 ตุลาคม 2515.

ชวร สุขพานิช "เบื้องหลังวิกฤตกาล ร.ศ. 112" ชุมนุมจุฬา : 1 - 43, ตุลาคม 2498.

โษณาการ, กรม การเสียเงินแผ่นดินฝรั่งเศส โรงพิมพ์พาณิชย์กุล 2485, 74 หน้า.

จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ วิกฤตทกลสยาม ร.ศ. 112 ปริญญานิพนธ์การศึกษามหา-
บัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา 2516, 227 หน้า.

ชมภูท นาคีรักษ์ บทบาทของที่ปรึกษาชาวต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุ-
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411 - 2453 วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2514, 189 หน้า.

แอน ปัจจุบันท์, พลเรือตรี และสวัสดิ์ จันทน์น้อย. กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศส
และการรบที่ปากน้ำเจ้าพระยา สมัย ร.ศ. 112 โรงพิมพ์คุรุสภา 2510,
264 หน้า.

ณัฐฉิ สุทธิสงกราม สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ กลังวิทยา 2504, 825 หน้า.

ณมสุข นุ่มนนท์ "การเจรจาทางการทูตระหว่างไทยกับอังกฤษ ค.ศ. 1900 - 1909"
ชุมนุมบทความทางวิชาการ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ไทยวัฒนาพานิช 2514
 หน้า 1 - 14.

ทวีป วรคิลก "ประวัติศาสตร์จีน" วิทยาสาร 17 : 18 - 19 21 พฤษภาคม 2517.

นาวิกศาสตร์ "หลักฐานบางประการเกี่ยวกับฝรั่งเศส - ไทย ร.ก. 112" นาวิกศาสตร์ :
 2443 - 2461 ธันวาคม 2484.

นิธิ เอียวศรีวงศ์ การปรามोधและการเสียดินแดนใน พ.ศ. 2431 วิทยานิพนธ์มหาวิทยาลัย
สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2509, 200 หน้า.

พระบรมราชาบาทและพระราชหัตถเลขาสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๕ กับกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2509, 200 หน้า.
พระยาสุริยานุวัตร พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์เอก พระยาสุริยานุวัตร
ณ เมรุวัดเทพศิรินทร์ 11 กุมภาพันธ์ 2479.

เพ็ญศรี คุก การฟื้นฟูทางพระราชไมตรีและสัมพันธภาพทางการทูตระหว่างไทยและฝรั่งเศส
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัว (พ.ศ. 2390 - 2410) ม ป ป.
25 หน้า อักขระ.

ไพฑูริย์ บัณฑิต การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสาน พ.ศ. 2436 - 2453 วิทยานิพนธ์
การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเทคโนโลยี การพิมพ์ 2517, 168 หน้า.

มอเรล กาเบรียล ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศฝรั่งเศสกับกรุง-
สยาม ดวงเพ็ญ พันธหงส์ แปล (แปลจาก Carbrriel Maurel Histoire
des Relations de la France et du Siam These ed Doctorat
de Paris 1906 Paris) กรมศิลปากร 2516, 93 หน้า.

ราชเสนา, พระยา ประมวลหนังสือสัญญาใหญ่ และอนุสัญญาระหว่างกรุงสยามกับประเทศ
ฝรั่งเศส พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชเพลิงศพ รองอำมาตย์ตรี ดิน เอี่ยมสุทธา

วิจิตรวาทการ, หลวง ปาฐกถา และถ้อยบรรยายของพลตรี หลวงวิจิตรวาทการ พิมพ์เป็น
อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ รองอำมาตย์โท ขุนจิกรการชานี 24
ธันวาคม 2509, 123 หน้า.

วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร คู่มือการเขียนรายงาน ภาคปริพนธ์ และปริญญานิพนธ์
วิทยาลัยวิชาการศึกษา 2514, 115 หน้า.

วิเศษพจนกิจ, พันตรี พระ, แนวสอนประวัติศาสตรสยามสำหรับนักเรียนนายร้อยทหารบก
และนักเรียนเทคนิกทหารบก , โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก 2478,
255 หน้า.

กิลปากร, กรม ชุมนุมเรื่องจันทบุรี พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางวรรณ
จันทวิมล 29 พฤศจิกายน 2515, 372 หน้า.

สงวน อึ้งก สัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับมณฑลประเทศ แพร่พิทยา 2504,
476 หน้า.

สนธิสัญญาและกฎหมาย, กรม สนธิสัญญาและความตกลง ทวิ ภาคีระหว่างประเทศไทยกับ
ต่างประเทศ และองค์การระหว่างประเทศ เล่ม 3 โรงพิมพ์พระจันทร์ 1969,
207 หน้า.

สากรคชเชตต์, หลวง จดหมายเหตุความทรงจำสมัยฝรั่งเศสยึดจันทบุรี ตั้งแต่ พ.ศ. 2436
ถึง พ.ศ. 2447 แพร่พิทยา 2515, 802 หน้า.

สิทธิสยามการ, หลวง สัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างสยามกับต่างประเทศ พิมพ์แจกงาน
พระราชทานเพลิงศพหลวงสิทธิสยามการ 2506, 341 หน้า.

สุรศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา ประวัติการของจอมพล เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 2
องค์การการกุศล 2504, หน้า 263 - 626.

สุรศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา ประวัติการของจอมพล เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 3
องค์การการกุศล 2504, 324 หน้า.

สุรศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา ประวัติการของจอมพล เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 4
องค์การการกุศล 2505, 297 หน้า.

เสถียร จายลักษณ์, รศ. และ คณะ ประชุมกฎหมายประจำดก เล่ม 19 พ.ศ.
2446 - 7 ร.ศ. 122 - 3 โรงพิมพ์เกลิเมย์ 2478 หน้า 340, 344-5.

อัฐ มุขยานนท์ "ฝรั่งเศส - สยาม ร.ศ. 112" ไทยเขมรวิวิ : 252 มิถุนายน 2474.

Briggs, Lawrence Palmer "The Treat of March 23, 1907 between
France and Siam and the Return of Battambang and Angkor to
Cambodia," The Far Eastern Quarterly, Vol.5, 1945 - 46,
pp. 439 - 453.

Cady, John F. The Roots of French Imperialism in Eastern Asia,
Cornell University press, N 1954, 322 p.

Curzon, George "The Siamese Boundary Questions," The Nineteen
Century, No. 197 (July, 1893), pp. 34 - 55.

Department of Publicity, Thailand Thailand How Thailand Lost Her
Territories to France, Thanom Punnanitananda (Nov, 1940),
74 p.

Duke (Suvanij), Pensri, Relations Entre la France Et la Thaïlande,
Imprimerie Prachanda, Bangkok, 1962, 328 p.

Furnivall, J.S., Colonial policy and practice, a Comparative Study
of Burma and Netherlands India, Cambridge, 1948, 510 p.

Goldman, Minton F, "Franco - British rivalry over Siam," Journal
of South East Asian Studies, Vol. III, No.2 (Sept., 1972),
pp. 210 - 228.

Graham, W.A, Siam, Vol. I, The Dela More press, London, 1924,
396 p.

Hall, D. G.E, A History of South-East Asia, St. Martin's press Inc,
N.Y. 1955, 956 p.

Jeshurun, Chandran, "The Anglo-French Declaration of January 1896
and the Independence of Siam," Journal of the Siam Society,
Vol. L V III Part 2. pp. 105 - 125.

Jumsai, Manich, History of Laos, Chalermnit, Bangkok, 1971, 325 p.

Jumsai, Manich, History of Thailand & Cambodia, Chalermnit, Bang-
kok, 1970, 235 p.

Magregor, J., Through the Buffer State, F.V. White & Co., 1896,
290 p.

Nathabanga, Luang, Extra-territoriality in Siam, Bangkok Daily
Mail, 1924, 344 p.

Pavie, Auguste, Mission Pavie, Vol. 2, Paris 1905, 495 p.

Roberts, Stephen H. The History of French Colonial Policy 1870-1925, Frank lass & Co., Ltd., 1963, 741 p.

H. Warington Smyth, Five Years in Siam, Vol.I, John Murray, Alkermaries, St. London 1898. pp. 144-153. 255 - 276.

Snidvongs, Neon, The Development of Siam's Relations with Britain and France in the Reign of King Mongkut, 1851 - 1868, Vol. I - II, Ph. D. Thesis, London University, Vol. I 1 - 429, Vol. II 430 - 818.

The Annual Register 1893, New Series, Longmans Green and Co., London, 1894. pp. 433 - 435.

The Annual Register 1906, New Series, Longmans, Green and Co., London 1907. p. 382.

The Annual Register 1907, New Series, Longmans, Green and Co., 1908. pp. 387 - 388.

Thornely, P.W. The History of A Transition, Siam observer Press Ltd., Bangkok, 1923. pp. 134 - 154.

Vichitr Vadakarn, Luang Thailand's Case, Thai Commercial Press, 1940, 137 p.

ภาคผนวก ก.

สนธิสัญญา อนุสัญญาและข้อตกลงต่าง ๆ

สัญญาระหว่างสองพระเจ้าแผ่นดินเขมรกับแม่ทัพฝรั่งเศส¹

สำเนาหนังสือสัญญาที่องค์พระนโรดมพรหมบริรักษามหาอุปราชทำให้อัครมิลล
แม่ทัพฝรั่งเศส เมื่อ ๓ วันที่ 3 — 8 ค่ำ ถักราช 1225² ปีกุนเบญจศก มีความดังนี้

สำเนาหนังสือสัญญานี้ผูกขาดพร้อมกันเสร็จแล้ว ทำให้อัครมิลลสัญญาที่เจ้า
ฝรั่งเศสกับเจ้าเมืองเขมร เจ้ากรุงฝรั่งเศสกับเจ้าเมืองเขมรเป็นเจ้าสมเด็จพระมหาอุป-
ราช ให้เมืองเขมรเจริญขึ้น ให้ได้เป็นไมตรีราบคาบด้วยเมืองทั้งสองอยู่ใกล้กัน เหตุนี้
เมืองเขมรอย่าให้คิดเคืองกับฝรั่งเศส ซึ่งเจ้าฝรั่งเศสได้ตรัสบังคับให้ท่านแม่กองใหญ่กลกระ-
อถ์บริด เกอลาตรังคีแอ เป็นแม่กองใหญ่สำเร็จราชการในเมืองชวโนไปคบคิดกับเจ้าเมือง-
เขมร ให้บรรดาท่านทั้งหลายได้ทราบ ด้วยเจ้ากรุงฝรั่งเศสยอมเป็นผู้ช่วยทำนุบำรุงเมือง
เขมร เหตุนี้ท่านแม่กองใหญ่สำเร็จราชการในเมืองชวโน นามชื่อ เกอลาตรังคีแอ กับพระยา
มหาอุปราชเป็นเจ้าเมืองเขมรได้สัญญากันจะถือนับดาประการนี้

ข้อ 1 นั้นเจ้ากรุงฝรั่งเศสช่วยหาคนบำรุงเจ้าเมืองเขมร

ข้อ 2 นั้น เจ้ากรุงฝรั่งเศสจะตองให้ฝรั่งเศสคนหนึ่งเป็นทางสูล ให้อยู่
ใกล้เจ้าเมืองเขมร แต่งให้เขาทั้งสองฝ่ายจำตัวสัญญานี้ ฝ่ายคนฝรั่งเศสนั้น พึงบังคับบัญชา
แม่กองใหญ่เมืองไສ່ອນ เจ้าเมืองเขมรมีแต่ให้ขุนนางเขมรคนหนึ่งไปอยู่เบื้องให้ไສ່ອนด้วย
กันกับแม่ทัพใหญ่ดังนี้

ข้อ 3 ถ้ามีขุนนางฝรั่งเศสคนหนึ่งอยู่ในเมืองเขมรนั้น มีแต่ไว้เสมอเป็น
ขุนนางผู้ใหญ่ แล้วให้นับถือกลัวเกรงเหมือนขุนนางผู้ใหญ่ด้วย

ข้อ 4 ถ้ามีประเทศอื่นจะมาตั้งกงสุลในเมืองเขมร เจ้าเมืองเขมรกับ
ขุนนางใหญ่เขมร ปกษากับอัครมิลลแม่กองใหญ่ฝรั่งเศสเมืองไສ່ອນ ยอมกันให้ตั้ง จึง-
ประเทศนั้นตั้งกงสุลได้ ถ้าเจ้าเมืองเขมรกับขุนนางเขมรไม่ยอมให้นับดาประเทศตั้งกงสุล

¹ จดหมายเหตุ ร.4, จ.ศ. 1225 เลขที่ 68 องค์นโรดม - ร.4
"สัญญาระหว่างสองพระเจ้าแผ่นดินเขมรกับแม่ทัพฝรั่งเศส"

² ตรงกับวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2406 (1863)

ในเมืองเขมร ท่านอัครมหาราชแม่มองใหญ่เมืองไสร้อยก็ไปยอมถวาย ถ้าเจ้าเขมรขุนนางเขมร ยอบให้ตั้งกองกำลัง ท่านอัครมหาราชแม่มองใหญ่เมืองไสร้อยก็ยอมถวาย

ข้อ 5 ถ้าผู้ใดขึ้นเจ้ากรุงฝรั่งเศสจะไปมาค้าขายเที่ยวซื้อสินค้า ปลุกเรือน อยู่ในเมืองเขมรนั้น ให้บอกขุนนางเขมรผู้ใหญ่ให้รู้ จะได้หาหนังสือให้ถือ จึงไปมาปลุกเรือน อยู่ได้

ข้อ 6 นั้น ถ้าผู้ใดขึ้นกับเจ้าเมืองเขมรแล้ว อยู่ ๆ ที่เมืองใดที่ขึ้นเจ้ากรุง ฝรั่งเศสเช่นนั้น ให้ไต่ประโยชน์แลอาณาเขต คงกันด้วย

ข้อ 7 นั้น ถ้าฝรั่งเศสกับเขมรเป็นความแก่กันนั้นมีแต่ไปฟ้องกงสุล ถ้า ปลุกเขาไปตกลง มีแต่กงสุลกับขุนนางเขมรปลุกหาด้วยกันให้เที่ยงตรงงามดี ถ้าเขมรกับ เขมรเป็นความแก่กัน ขุนนางฝรั่งเศสกับกงสุลฝรั่งเศสว่าไม่ได้ ถ้าฝรั่งเศสกับฝรั่งเศสเป็น ความแก่กันขุนนางเขมรก็ว่าไม่ได้ ถ้าประเทศอื่นเป็นชาติยุโรป เป็นความขัดเคืองกับคน ฝรั่งเศสนั้น กองขุนนางกงสุลฝรั่งเศสชำระ ถ้าคนฝรั่งเศสหาผิดมาอยู่ในเมืองเขมรนั้น ต้องให้ขุนนางเขมรผู้ใหญ่ช่วยของกงสุลฝรั่งเศส นำตัวคนที่หาผิดนั้นส่งไปแม่มองใหญ่ฝรั่งเศส- เมืองไสร้อยชำระ ถ้าปีกงสุลหรือขุนนางฝรั่งเศสอยู่ในเมืองเขมร แม่มองใหญ่ฝรั่งเศสผู้ใด ที่ปีอำนาจว่ากล่าวแทนกงสุลได้ให้ปลุกหาชำระเรื่องความนั้นได้

ข้อ 8 นั้น ถ้าฝรั่งเศสผู้ใดอยากอยู่ในเมืองเขมร มีแต่จดชื่อในบาญชีขุน- นางกงสุลแล้ว ให้กงสุลฝรั่งเศสมีหนังสือมาบอกให้ขุนนางเขมรให้รู้ด้วย

ข้อ 9 นั้น ถ้าเขมรผู้ใดไม่มี เหตุ } แล้วอยากมาอยู่เป็นที่แผ่นดินขึ้น- ฝรั่งเศสนั้น มีแต่จดชื่อในบาญชีสำเนาเอง ถ้าในบาญชีขุนนางเขมรที่เจ้าเมืองเขมรใช้ให้ไป อยู่เมืองไสร้อย

ข้อ 10 นั้น ถ้ามีลูกค้านำสรรพสินค้าแต่ประเทศอื่นนอกจากจีน เข้าไปขาย เมืองเขมร ถ้ามีหนังสือขุนนางเมืองไสร้อยเบิกให้ขายนั้น กานเขมรชักภาษีไม่ได้ ถ้า ลูกค้านำเข้ามาขายกานเขมรชักภาษีได้

ข้อ 11 นั้น ที่ตรงสินค้าทุกสิ่งทั้งนั้นถ้าลูกค้านำเข้ามาแต่เมืองเขมรไปเมืองญวน ถ้านายภาษีเขมรชักภาษีเสร็จแล้ว ถ้าตั้งเก็บมีหนังสือขุนนางเขมรเบิกให้แล้ว ขุนนางกงสุล- ฝรั่งเศสเขียนชื่อในหนังสือนั้นด้วย จึงลงไปขายในเมืองขึ้นฝรั่งเศส ยกไม่ชักภาษี

ข้อ 12 ถ้ามีฝรั่งเศษเป็นนักปราชญ์ใด ๆ เข้ามาอยู่ในเมืองเขมร ให้บอกขุนนางผู้ใหญ่เขมรให้รู้ บันทึกลงนามเขมรให้ช่วยคิดไปมาให้ดี

ข้อ 13 ถ้ามีเรือสำเภาอาเรือกำปั่นฝรั่งเศษมีโจรผู้ร้ายปล้น แฉวงโค } ขึ้น
ที่ใด }
เมืองเขมร เมื่อใดขุนนางเขมรแฉวงนั้นได้รู้แล้ว มีแต่หนีจพิกเกราะหจะจับทำโทษอ้ายผู้ร้ายตามกฎหมาย แลสิ่งของนั้นถ้าเห็นประการใด ๆ ให้มอบกลับไปให้เจ้าของ ถ้าส่งไปให้ขุนนางฝรั่งเศษ จะได้นำไปให้เจ้าของ ถ้าจับอ้ายผู้ร้ายนั้นไม่ได้ สิ่งของก็ไม่เห็นทั้งสิ้น ถ้าขุนนางเขมรได้สิ่งของแลผู้ร้ายนั้นไม่เห็นแน่นอนแล้วนั้น สิ่งของไปต้องใช้ไม่มีโทษเลย ที่ตรง-ฝรั่งเศษที่อยู่เมืองเขมร ถ้ามีโจรผู้ร้ายลักนั้น ความก็เหมือนกัน

ข้อ 14 นั้น ถ้าเรืออาสำเภาเขมรผู้ร้ายปล้นอาผู้ร้ายลักไปในแผ่นดินฝรั่งเศษ ขุนนางฝรั่งเศษที่อยู่ใกล้สำเภานั้นเมื่อใดได้รู้แล้ว มีแต่บอกสำเภาให้เห็น ให้จับผู้ร้ายนั้นทำโทษตามกฎหมาย ที่ตรงสิ่งของ ถ้าหาเห็นมีแต่มองกลับไปให้เจ้าของ ถ้าเจ้าของไปหาย จะมอบสิ่งของนั้นไปให้ขุนนางเขมรจะได้ฝากไปให้เจ้าของ อุปมาถ้าขุนนางฝรั่งเศษออกสำเภาหาอ้ายผู้ร้ายแลสิ่งของไม่เห็นแน่นอนแล้ว จะให้ใช้ราคาของไม่ได้เลย ถ้าขุนนางเขมรอยู่ในแฉวงฝรั่งเศษ ถ้ามีผู้ร้ายลักของสิ่งใด ๆ มีแต่ตามกันนั้นกลัวเขื่อใจ ถ้าขุนนางฝรั่งเศษออกสำเภาหาโจรแลสิ่งของไม่เห็นไม่ต้องให้ขุนนางฝรั่งเศษใช้

ข้อ 15 นั้น บันทึกลงนามสังฆราชฝรั่งเศษมีอำนาจจะสั่งสอนเทศนาพระศาสนาทั่วไปทุกแห่ง ในนครเมืองเขมร ๆ ก็ไม่ได้ขัดขวาง ถ้าจะปลุกวิหาร ถ้าจะปลูกกุฎ ทำศาลาเรียน ปลุกเรือนให้คนใช้นั้นให้บอกขุนนางผู้ใหญ่ เมืองเขมรให้รู้ ขุนนางเขมรยอมให้จึงทำได้

ข้อ 16 นั้น เจ้ากรุงฝรั่งเศษไว้เจ้าเมืองเขมรเป็นเจ้าจริง ๆ ก็สัญญาจะช่วยให้ได้เป็นไมตรีราบคาบในนครเมืองเขมรแล้วช่วยทำนุบำรุงเมืองเขมร ไม่ให้มีศัตรู แต่เมืองอื่นมากฎซึ่งเบียดเบียนเจ้ากรุงฝรั่งเศษมีใจช่อตรง จะช่วยให้เจ้าเมืองเขมรชกภาณีจากลูกกาวานิช แล้วใช้ไปปะทะเล

ข้อ 17 นั้น ให้ทำได้โดยง่าย ตามบันดาประการก่อนหน้านั้น แม่กองใหญ่ฝรั่งเศษผู้ใหญ่อยู่เมืองสัองอน อยากได้แผ่นดินที่จะโรยจิงวา จะปลุกเรือนใส่ถ่าน ปลุกฉางใส่ข้าวไว้ให้กำปั่นฝรั่งเศษนั้น เจ้าเมืองเขมรยอมให้ แผ่นดินที่จะโรยจิงวาข้างเหนือพ้นจาก

ป้อม } ขึ้นไป 15 เส้นแล้ว ถ้ามีเขตรวัดเป็นที่พระวิหาร เขมรทรงให้ให้สลักไว้กงเป็นวัดเขมร
 ภาย }
 ถ้ามกองไพร่ฝรั่งเสศอยากได้ที่ตรงไหนอีกนั้น เจ้าเขมรกับขุนนางเขมรปรึกษาพร้อมในที่ตรง
 ในสภกรรให้ไว้ ขอให้ตามเหมือนไก่ให้แผ่นดินจะโรยวังวา

ข้อ 18 ให้รู้จักพระคุณเจ้าฝรั่งเสศ ด้วยช่วยทำนุบำรุงเจ้าเขมรให้ได้ศุภ
 ถ้ามฝรั่งเสศจะไปตั้งมั่นในเมืองเขมร เอาไปต่อกำปั่นไว้ ฝรั่งเสศให้บอกขุนนางผู้ใหญ่เมือง
 เขมรให้ตัว จะทำหนังสือบอกไปถึงเจ้าเมืองในแขวงเป็องเขมรจึงทำได้ แต่เจ้าฝรั่งเสศรับ
 ให้ข้าจ้างทุกสิ่งถ้ามฝรั่งเสศ จะซื้อสินค้าสิ่งใด ๆ ในเมืองเขมรให้เบิกให้ซื้อโดยสะดวก แต่
 ราวาตามแต่เจ้าของสำนักกับผู้นั้นตกลงกัน

ข้อ 19 นั้น ให้ได้ไว้สัญญา เป็นหนึ่ง เป็นเสรีด้วย มีแต่กอยเจ้ากรุงฝรั่ง-
 เสศ ยอมรับประทับตรา ด้วยทำสัญญาเสร็จแล้ว ได้จำลองสามฉบับ เจ้าเมืองเขมรสมเด็จ
 พระนโรดมพรหมบริรักษ์มหาอุปราช ได้จดทว พระนามด้วยกันกับแม่กองใหญ่ฝรั่งเสศเมืองสั-
 ง่อน ที่เจ้าฝรั่งเสศได้ตรัสไว้ แล้วได้ประทับตราด้วย ภาวนทั้งสองได้จดตราพระนามแล้ว
 ประทับตรามา ณ วัน 3 + 8 ค่ำ จุลศักราช 1225 ปีกุน เบญจศก¹³ ข้างฝรั่งเสศ วัน
 11 เดือนอาภุค ศักราช 1833 ปี

สัญญาเขมรกับไทย ปี จ.ศ. 1225 (พ.ศ. 2406)¹

ศุภมัศก จุลศักราช 1225 ปีกุน เบญจจก¹³ ความจะเวียงจันทน์ จึงมีแก่นบ้าน
เมืองยั้งขึ้นไปเกิด ครั้นนี้พระยาราชวรานุกุล แม่ทัพผู้รับอำนาจเดิมในราชการทางเมืองเขมร
แล้วพระบาทสมเด็จพระประเมณฑรมหาภูมิพลอดุลยเดชแห่งสยามราชธานีพระบาทสมเด็จพระ
นิกะโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมบรมมิกบหาราชธานีราช บรมนาถบพิตร
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แลท่านเสนาบดีฝ่ายหนึ่ง องค์พระนโรดมพรหมบริรักษ์มหาอุปราช ผู้
ครองแผ่นดินเมืองเขมร องค์พระหริราชคณย์ไกรแก้วฟ้า และพระยาพระเขมร

สมเด็จพระเจ้าฟ้าทูลหะซ็อนเมียกว่าที่สมเด็จพระองค์แก้ว พระยาจักรีบรมราชธานีราช
ซื่อ เหม ว่าที่สมเด็จพระเจ้าฟ้าทูลหะสมุหนายุกเอกอุบนตรีอัยยิทธิมหาเสนาธิบดี
อุดมกรรมาหุ พระยาภูลาใหม่ซื่อ สุก ว่าที่พระยาบรมราชโสภาธานีบรมมอุม
กรรมาหุ

คือ พระยาวิงวระเวียงไชยธิบดี พิกาสถองมารอุดมกรรมาหุซื่อ นอง พระพิพิ
สระไกรมหาคไทยนอกราชการเมืองนครเสียมราฐซื่อ เมา ว่าที่พระยาภูลา-
ใหม่พิกากุณาวิจิธบดีนิชาอุดมกรรมาหุ พระยาจักรีรัตนกัญชรบวรระถาอุดม
กรรมาหุซื่อ แดบ สมเด็จพระยาราชราชนครินทรมาหุซื่อ ปก สมเด็จพระ
ถามนตรีศรีปราชญ์มาหุซื่อ แด พระยาอธิบดีซื่อ ทัด

ฝ่ายหนึ่ง ทำสัญญาเพื่อจะให้มิถุณมีประโยชน์แก่เจ้านายพระยาพระเขมร อาณาประชาราษฎร
เมืองเขมร แลเจ้าพระยาและพระยาผู้ว่าราชการเมืองต่าง ๆ แลไพร่พลลูกกำ ซึ่งได้ไปมา
ค้าขาย ติดต่อกับเมืองเขมรให้รู้ แลถือตามข้อสัญญานี้สืบต่อไปภายหน้าด้วยพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าแผ่นดินกรุงสยามมีพระ เกษ } ได้ช่วยท่านบำรุงเมืองเขมรเป็นลำดับสืบ ๆ มาแต่ต้นพระ-
วงษ์ชนบทนี้ มีข้อความแจ้งอยู่ในเรื่องราว ซึ่งได้เขียนประทัมตราผูกไว้กับหนังสือสัญญานี้
นี้แล้ว แลในการนี้เมืองเขมรอยู่ในระหว่างต่อเขตแดนกรุงเทพฯฝ่ายหนึ่ง ติดกับเขตแดน

¹ จดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1225 เลขที่ 114 'สัญญาเรื่องสัญญาทางพระราชไมตรี
เมืองเขมร'

ฉนวนฝ่ายหนึ่ง ท่อกับเขตรแดนฝรั่งเศสฝ่ายหนึ่ง จึงควรต้องทำหนังสือแจ้งข้อความ
 ทั้งปวงให้เป็นตี } แก่พระเจ้าแผ่นดินแลเสนาบดี แลผู้รักษาเมืองต่าง ๆ ฝ่ายไทยใน
 บัณฑิตและภยาหนา แลเจ้านายผู้จะครอบครองแผ่นดินเมืองเขมร และพระยาพระเชมรที่จะมี
 อิศริยยศต่อไปภายหน้า ต้องถือตามข้อสัญญานี้สืบ ๆ ไปอย่าให้ทำผิดเลย

ข้อ 1 ว่าเมืองเขมรเป็นเมืองประเทศราชขึ้นกรุงเทพฯ ถ้าเจ้านายพี่น้อง
 วิวาทกัน จนถึงการรบพุ่งกัน ถ้าพระยาพระเชมร หัวเมืองแลราษฎรติดประตรัย เกลี่ย
 ก่อกวนผู้กัน ถึงขัดแย้งต่อสู้ต่อเจ้านายผู้ครองแผ่นดินเมืองเขมร ถ้ามีใบบอกของผู้ครองเมือง
 ฝ่ายเขมรเข้ามาแล้ว ที่กรุงเทพฯ ก็จะต้องแต่งข้าหลวงคุมกองทัพยกไปช่วยระงับปราบปราม
 จนบ้านเมืองเรียบร้อย ถ้าเจ้านายชาติพี่น้องซึ่งเกิดวิวาทมากทบกันขึ้น พี่ถ้าน้องจะภา-
 กรอมกรว่หนีเข้ามาพึ่งกรุงเทพฯ ก็ต้องรับไว้ไม่ให้ถ่อกออกไปก่อการวิวาทกันอีก เมื่อพี่น้อง
 สันความอาฆาต จะบอกขอให้ถ่อกออกไปก็จะยอมให้ไป แต่เมื่อปรกหนีมาจะขอให้จับตัวส่งไป
 แลจะให้ทำโทษชาติพี่น้องที่ไ้ ทุกนั้นทำไม่ได้ ถ้าเมืองเขมรเกิดวาทวิวาทยุ่งเหยิงกับประเทศ
 ใหญ่ ๆ ซึ่งเปนทางพระราชไมตรีกับกรุงเทพฯ ก็จะช่วยว่ากล่าวได้โดยยุติธรรม แต่จะไม่
 ยกกองทัพออกไปช่วยให้เสียทางพระราชไมตรีกับประเทศอื่น

ข้อ 2 ว่า ลูกข้ากรุงเทพฯ จะไปมาค้าขายเมืองเขมรก็ให้ประพฤติตาม
 กฎหมาย แลเสียภาษีสิ่งของทั้งปวงตามพิกัดเมืองเขมรทุกอย่าง ถ้าลูกข้าเมืองเขมร
 จะเข้ามาค้าขาย ณ กรุงเทพฯ ก็ต้องเสียภาษีตามพิกัดของกรุงเทพฯ จงทุกประการ

ข้อ 3 ว่า คนฝ่ายกรุงเทพฯ จะเป็นโจรผู้ร้ายผู้ผิดก่อ } สิ่งใด ๆ
 หนีออกไปอยู่ในเมืองเขมร เจ้านายแลพระยาพระเชมรทราบแล้ว จะติดตามจับตัวส่ง
 เข้ามาให้จงสิ้น โดยเทมกว่าดังโดยสุจริต จะไม่กีดกันย้ายส่งมอบเอาคนที่ทำผิดไว้ คนฝ่าย
 เมืองเขมรทำผิดต่อเจ้านายพระยาพระเชมรหนีเข้าบาในราชอาณาจักร เจ้านายเมืองเขมร
 บอกเข้ามาหัวเมืองซึ่งขึ้นแก่กรุงเทพฯ ก็จะทำให้ติดตามเทมอานาก ถ้าจับได้ให้ส่งเข้ามา
 ณ กรุงเทพฯ จะไล่เลียงโดยยุติธรรม ถ้ามีความผิดจริง ก็จะส่งคืนออกไปให้ ถ้าจะทำ
 โทกให้

ข้อ 4 ว่า คนในฝ่ายกรุงเทพฯ จะออกไปตั้งทางหาถิ่นอยู่ในเมืองเขมร โดยเรียบร้อยไม่มีความผิด เจ้านายเมืองเขมรจะเฝ้ารับไว้บอกขอเข้ามา ถ้าไม่มีความเกี่ยวข้องแล้ว ผู้ครองแผ่นดินฝ่ายกรุงเทพฯ จะยอมได้ ถ้าคนฝ่ายเมืองเขมรได้ความเดือดร้อนด้วยเหตุใด } จะพากันเข้ามาในแว่นแคว้นกรุงเทพฯ ก็จะมีตราสั่งแจงเหตุผลต้นปลายออกไปให้เจ้านายเมืองเขมรรู้ แล้วจะจัดแจงที่ให้คนพวกนั้นอยู่ตามสมควร ถ้าพวกนั้นใครจะกลับไป ถ้าไม่มีเหตุเกี่ยวข้องแล้ว ก็จะยอมให้กลับไป

ข้อ 5 ว่า ที่กรุงเทพฯ จะแต่งข้าหลวงออกไปเมืองเขมรรักษาการสิ่งใด จะไปทางบก } ก็ได้ เจ้านายเมืองเขมรไม่ขัดขวาง จะมีความเคารพนับถือ จัดแจงที่ให้ อยู่เลี้ยงดูตามอย่างเคยมาแต่ก่อน ถ้าข้าราชการในกรุงเทพฯ จะไปด้วยธุระของตัวเอง ก็เยี่ยมญาติคนอื่น ๆ ผู้ครองเมืองเขมรจะไม่รับเลี้ยงดูก็ได้ แต่ต้องยอมให้ไปให้อยู่ตามประสงค์ในประโยชน์นั้น ถ้าไปทำความผิดด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง ภาวธอล้างตั้งตัวว่าเป็นข้าหลวงไปบังคับบัญชาเหลือ ๆ เกิน ๆ ก็จงกุมตัวไว้แล้วมีใบบอกแจ้งความให้กรุงเทพฯ ทราบ ถ้าเจ้านายเมืองเขมรจะให้พระยาพระเขมรเข้ามากรุงเทพฯ ด้วยราชการสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เจ้าพนักงานที่กรุงเทพฯ ก็จะต้องจัดที่อยู่เลี้ยงดูเหมือนอย่างแต่ก่อน ถ้าเข้ามาเที่ยวซื้อของและเยี่ยมญาติแลการอื่น ซึ่งไม่เป็นกิจแจ้งราชการ ก็จะไม่รับเลี้ยงดู จะให้เที่ยวแลอยู่โดยลำพัง

ข้อ 6 ว่า ถ้าเจ้านายผู้ใหญ่ในเมืองเขมรไม่มีตัว ญาติพี่น้องผู้ใดจะปกครองเมืองเขมรไปได้ ก็จะปรึกษาในเชื้อวงษ์เจ้านายญาติพี่น้อง แลพระยาพระเขมรให้เห็นพร้อมกัน แล้วจึงจะเสกตั้งให้เป็นเจ้าแผ่นดินเมืองเขมรต่อไป ตามอย่างแต่ก่อนจะไปตั้งไปแต่ตามพระราชหฤทัยของพระเจ้าแผ่นดินกรุงเทพฯ

ข้อ 7 ว่า พระยาพระเขมรผู้ใหญ่ที่ใดเคยรับเรื่องอิทธิบายศมาแต่กรุงเทพฯ ถึงไม่มีตัวลง เจ้านายฝ่ายเขมรจะตั้งขึ้นตามลำดับ ไม่ตั้ง ต้องบอกเข้ามา ณ กรุงเทพฯ ก่อน เมื่อใครเรียงเห็นว่าเป็นคนซื่อสัตย์สุจริต ล้วนจะช่วยทำนุบำรุงบ้านเมืองได้ ก็จะตั้งแต่งพระราชนัดดาเรื่องอิทธิบายศตามกวนแก่ศธาก็คืออย่างแต่ก่อน เมื่อสืบรู้เห็นว่าเป็นผู้ไม่สุจริต ไม่เป็นที่ชอบใจแก่ราษฎร เป็นแต่ชอบใจเจ้านายเขมรฝ่ายเดียว ก็จะไม่ยอมตั้ง

ข้อ 8 ว่า เมืองพระตะบองกบเมืองขึ้น แลเมืองนครเสียมราบ ซึ่งนักองค์เอง สมเด็จพระนารายณ์มาธิปไตยยกถวายให้ขึ้นแก่กรุงเทพฯ ที่เดียวไปขึ้นเมืองเขมร แต่เมื่อ

ครั้งบรรดาออกไปเป็นเจ้าเมืองเขมรในปีเถาะ สัปตศกจุลศักราช 1157 นั่นก็คือ เมืองเขมรป่า
 กงทั้งปวงที่ขึ้นกรุงเทพฯ มาแต่เดิมก็ตั้งที่นั่น เจ้าเมืองนครบาลราชบุรีเป็นเขมรเหมือน
 กัน แลเมืองฉะเชิงเทราเมืองสา ที่ต่อเขตแดนเมืองเขมรเป็นเมืองขึ้นกรุงเทพฯ มาแต่ก่อน ตั้งแต่
 เมืองเวียงแขง เมืองอักตะปือ ขึ้นไปนั่นก็เจ้าเมืองเขมรไม่ว่าจะเชื่อมกับญัตติว่ากล่าว
 ว่าเอาเขตแดนของเมืองเขมร ถ้ามีความเกี่ยวข้องกับญัตติจะพูดจาให้แล้วกันก็ได้ ก็จึงว่ากล่าว
 กันให้แล้ว ถ้ามีตกลงกันให้บอกเข้ามา ณ กรุงเทพฯ จะตัดสินใจโดยยุติธรรม เจ้านายเมือง
 เขมรจะไม่ไปหาข่มขู่เอาดาบอำนาจตนเอง ถ้าเมืองประเทศราชลาวก็ตั้งเมืองขึ้นในไทย
 เมืองเขมรก็ตั้งเป็นเขตแดนกรุงเทพฯ อย่างกรุงเวียงจันทน์ เมืองเขมรรู้ความจะบอกมา
 ให้ทราบโดยเร็วตามกำลังแล้วไม่ให้หายดีหากพวกขมจะนั้นเลย

ข้อ 9 ว่า คนไทยชาวชาวยุโรปต่าง ๆ ก็ตั้งแขกอินเเกีย แขกอาหรับ แขกตุรเค
 ะโตโดยเรียกว่า แขกเทศ แขกนอกแขกใหญ่ก็ตั้งบางกอกเป็นพวกเป็นลูกเข้ามาเที่ยวขายอยู่ค้าขาย
 มาจนนาน พวกเป็นนักปราชญ์และครูสอนศาสนา มาเที่ยวมาสอนอยู่ด้วยการสอนศาสนา แล
 แสวงหาสิ่งต่าง ๆ ตามประสงค์กันมาแต่เมืองไกลเช่นนี้ ย่อมเป็นคนขึ้นอยู่ในบ้านเมืองที่เป็น
 อาณาจักรใหญ่ ๆ มีอำนาจมาก เมืองเหล่านั้นกลางเมืองได้เป็นไมตรีกับกรุงเทพฯ ได้ทำ
 สัญญาแลมีกงสุลมาตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ ก็กันต่างประเทศพวกนั้น ถึงแต่ก่อนก็เคยไปตั้งสิ่งสอน
 ศาสนาแลค้าขายในเมืองกำปอดบ้าง ขึ้นไปถึงเมืองลุมพินีบ้าง คนต่างประเทศมาแต่
 ไกลเช่นนี้ ผู้ครองเมืองเขมรจะประพฤติดุริยไมตรีเหมือนที่กรุงเทพฯ จะไม่ปล่อยให้ชาว
 เมืองเขมรทำการคุมเหงแลพอลวงต่าง ๆ ด้วยสำคัญว่าเป็นคนแปลกนามาแต่ไกล แลจะยอม
 ให้อยู่แลเที่ยวไปในที่ซึ่งผู้ครองเมืองฝ่ายเขมรจะระวังรักษาไว้ไปให้นี่อันตราย แลจะยอมให้
 พวกนั้นซื้อที่เช่าที่เป็นที่อยู่ค้าขายในเมืองเขมรใด ๆ ซึ่งผู้ครองฝ่ายเขมรจะเห็นว่าควร แล
 จะให้มีกำหนดการซื้อที่เช่าที่ตามอย่างสัญญาในกรุงเทพฯ ซึ่งได้ทำกับนานาประเทศ ถ้าคนพวก
 นั้นมีด้อยกว่าวิวาทกับชาวเมืองเขมรก็วิวาทกันมาขอให้ตัดสินก็ผู้ครองแผ่นดินฝ่ายเขมร
 จะว่ากล่าวไกลเกลี่ย จะสืบพยานไต่ถามเอาความจริงแล้วตัดสินให้ โดยข้อสัตย์เที่ยงธรรม ถ้า
 คนต่างประเทศไม่ยอมตามตัดสินก็ตั้งคนต่างประเทศบางกอบางพวกประพฤติดุริยทำเกินเลยแก่
 ผู้ครองฝ่ายเขมรอย่าง ๆ ก็ตั้งผู้ครองเมืองฝ่ายเขมรจะไปหาโทษตามอาญาเมืองเขมรก่อน
 จะมีไปบอกแจ้งความเข้ามายังกรุงเทพฯ กำหนดข้อทัณฑ์แลชื่อเมืองของผู้ขัดบังคับความ และผู้

ทำอีกต่าง ๆ นั้นให้แก่ เสาบถึในกรุงเทพฯ จะช่วยเอาธุระไปถือว่าแก้กงสุลของเมืองนั้น ๆ แลก็จวนตักสินใจแล้วแก่กัน ตามผู้มีอำนาจในคนต่าง ๆ ประเทศนั้น ๆ จะตักสินใจให้สำเร็จ แลจวนต่างประเทศนั้น ๆ ทำหนังสือมายื่นต่อกงสุลสำหรับเมืองเบียงของตัว ๆ ในกรุงเทพฯ นี้ ให้ยื่นต่อผู้ครองแผ่นดินฝ่ายไทย ว่าผู้ครองเมืองฝ่ายเขมรคุมเหงแลประพฤตินิดแก่จัวแลพวกนั้นอย่างไร ๆ ผู้ครองแผ่นดินฝ่ายไทยทราบมาแล้ว จะมีหนังสือไปหาภา จะแต่งข้าหลวงไปสืบถามเอาความจริงผู้ครองเมืองฝ่ายเขมรจะตอบแก้สือโดยเร็วตามความจริง แลจะยอมให้ข้าหลวงไปสืบถามเอาความจริงไม่ขัดขวาง ภาอย่างหนึ่งจะแต่งพระยาพระเขมรที่มีถ้อยการจนเชื่อได้ไปว่าความในกรุงเทพฯ ตอนางสุล ของราวเมืองนั้น ๆ ที่เป็นโจทก์ เมื่อผู้ครองแผ่นดินกรุงเทพฯ จะปรึกษาพร้อมทั้งกงสุล เบียงของคนที่เป้นโจทก์ยอมความกันลงอย่างไรแล้ว ผู้ครองเมืองฝ่ายเขมรก็จะยอมประพฤติดำทุกประการ ผู้ครองเมืองฝ่ายเขมรจะไม่ประพฤติกการก่อเหตุให้กรุงเทพฯ เสียทางพระราชไมตรีกับ ^{บ้าน}เมือง ที่มีสัญญาเป็นไมตรีกันอยู่

ข้อ 10 ว่า เกรือกราชบรรณาการมีจำนวนสิ่งของที่เเคยแก่พระยาพระเขมร คุมเข้ามาทุกเกล้าถวายทุกปีนั้น ถ้ามีข้อขัดขวางจริง ๆ ด้วยบ้านเมืองมีพิบัติสงคราม ภาเหตุอื่น ๆ กวนเห็นด้วยว่าขัดขวางในปีใด ๆ ปีหนึ่งภาสองปีเขมรจะขอเสียบ้างเป็น กราวฝ่ายกรุงเทพฯ ก็ระยอมยกให้ ถ้าไม่มีเหตุการณ์เป็นข้อขัดที่ควรจะเห็นด้วยแล้ว ถึงกำหนดปีเจ้านายเมืองเขมรจะแต่งพระยาพระเขมรคุมเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายจงทุกปีไม่ขัดขวางไว้ พระยาพระเขมรผู้ใดคุมเกรือกราชบรรณาการเข้ามาก็จะไ้ไ้โตจางราชการแลพระราชทานเงินตรา เป็นรางวัลให้ตามยศตามศักดิ์ แลฝากสิ่งของตอบแทนไปพระราชทานเจ้านายเมืองเขมรตามเคยเหมือนอย่างแต่ก่อน

ข้อ 11 ว่า แขวง ^{เมืองโพธิสัตว์}เมืองกระพงสวาย } ทั้งสิ้นเป็นแขวงติดต่อกันกับเมือง

พระตะบอง เมืองนครเสียมราฐ บุณก็เวือจวนกัน องค์พระนโรดม ฯ องค์พระหริราชชนินยาไ้มีใบบอกกราบทูลยก ^{เมืองโพธิสัตว์}เมืองกระพงสวาย } ทั้งแขวงเข้ามาถวายในใบบอกลงวันที่ 2 ¹³ 4

คำ ปิตอ จัตวาศก¹² ใบบอกนั้นยังอยู่ในกรุงเทพฯ เป็นสำคัญ เวคานั้นทรงพระราชดำริห์ว่า ^{เมืองโพธิสัตว์}เมืองกระพงสวาย } เป็น ผล ประโยชน์ } แก่เมืองเขมรมากโขทรงรับไว้ พระราชทานคืนคงให้

ขึ้นแก่เมืองเขมรอยู่คามเดิม พระบรมราชโองการในเรื่องนี้มีในท้องตราลงวัน 1 $\frac{1}{2}$ 5
 ก่ำ ปีกุน ยังเป็นจัตวาตก¹² แล้ว ซึ่งทรงโปรดเมืองสองเมืองซึ่งเจ้านายฝ่ายเขมรกราบ
 ทูลถวายไว้นั้น โดยทรงพระเมตตาการุณาแก่ องค์พระนโรดม } ซึ่งโดยกั้นเคยมานาน
 องค์พระหริราชคณียา }
 จึง ะราชทานกันให้ได้รับผลประโยชน์สืบไปเสมือนปากไว้ ถ้านานไปเมื่อน่าเจ้านายแลผู้
 กรองเมืองฝ่ายเขมรประพฤติเป็นที่ชอบใจแก่ผู้ครองแผ่นดินกรุงเพทฯ อยู่ยังเป็นปรกติก็ให้
 เบื้องโพธิสัตวเมืองกระพงสวายคงขึ้นเป็นของ เจ้า } ฝ่ายเขมรไปทราบนั้น แต่ เจ้า }
 นาย }
 ฝ่ายเขมรประพฤติไม่เป็นที่ชอบใจแก่ผู้ครองแผ่นดินฝ่ายกรุงเพทฯ เมื่อใดจะชอกันเอาแขวง
 เบื้องโพธิสัตว } มาติดกับแขวงเมืองพระตะบอง เมืองนครเสียมราบ เพื่อจะให้ผล-
 เมืองกระพงสวาย }
 ประโยชน์ของ บ้าน } เสด็จไพรพลเมือง ซึ่งเจือจกันอยู่นั้นเรียบร้อยกัน เมื่อผู้ครองแผ่นดิน
 เมือง } }
 ดินฝ่ายไทยประสงค์ดังนี้ เจ้านายผู้ครองเมืองเขมรจะชอบให้ไม่ชักขวางพระ } องค์พระนโรดม
 องค์พระหริราชคณียา }
 เห็นว่าสมควรกันแล้ว ได้มีใบบอกกราบทูลถวายไว้เป็นสำคัญ ถ้าเจ้านายผู้ครองเมือง-
 เขมร แต่งได้ข้างต่อหมอกความไปเที่ยวแซกโพนข้างเคื่อนโบแขวงเมืองเขมร ถ้าได้ข้าง
 ผกาย } ภาษีประลาด แลเลขที่เป็นว่างสำคัญเป็นของกองราชประสงค์พระเจ้าแผ่นดิน
 พัง } ผู้ครองกรุงเพทฯ เจ้านายผู้ครองแผ่นดินเมืองเขมรจะไม่ปิดบังชักขวางไว้ จะมีใบบอกส่ง
 ข้างสำคัญที่กลองได้เข้าไปถวาย เหมือนอย่างเมืองประเทศราชที่เป็นเมืองขึ้นกรุงเพทฯ
 หังปวง ข้าพเจ้า องค์พระนโรดม ฯ } ยาคีพี่น้องพระยาเขมรได้เขียนข้อสัญญาโดยใจยินดี
 องค์พระหริราชคณียา }
 วิธัสจุจริต พร้อมด้วย พระยาราชวรานุกูล } ประทับตราสำหรับแผ่นดินเมืองเขมรทั้ง 3
 พระยาปาจิบุตร }
 ฉบับ พระยาราชวรานุกูล เชิญเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายทอดพระเนตรต้องด้วยพระราชดำริ
 แล้ว ทรงประทับพระราชลัญจกรส่งไปถึงเมืองเขมรเมื่อใดเป็นอันใช้ได้เมื่อนั้น ประทับ
 ทรงมา ณ วัน 3 $\frac{1}{6}$ 12¹ ก่ำ จุลศักราช 1225¹ ปีกุน นักษัตรเบญจตก¹³

¹ ตรงกับวันที่ 1 ธันวาคม 2406 (1863)

ข้าพเจ้า พระยาสุรศักดิ์มนตรี แม่ทัพฝ่ายสยาม ข้าพเจ้า กอมอดองเปนนากา ข้าพเจ้ามองชีเออร์ปาวีร์ แปรช็องเคอลากอมิตยของฝรั่งเศส ได้พร้อมกันณ เมืองแกลงตกลงกันทั้ง 2 ฝ่ายที่จะจัดการให้เป็นที่เรียบร้อยในเมืองสิบสองจุไทย เมืองหัวพันห้าทั้งหก และเมืองพวนได้พร้อมกันตกลงที่จะรักษาการในระหว่างซึ่งเกาเวอนแมนทั้ง 2 ฝ่ายยังมีได้ตกลงแบ่งเขตแดนกันนั้น จะรักษาการไว้กว่าจะตกลงดังตกลงไปข้างล่างนี้

1. ซึ่งจะรักษาการในระหว่างซึ่งเกาเวอนแมน ยังมีได้ตกลงกันนั้น ฝ่ายฝรั่งเศสจะตั้งอยู่ในตำบลสิบสองจุไทย ฝ่ายทหารไทยจะตั้งอยู่ในเมืองหัวพันห้าทั้งหก และเมืองพวนตั้งรักษาราชการอยู่กว่าเกาเวอนแมนทั้ง 2 ฝ่ายจะตกลงแบ่งเขตแดนกัน ทหารไทยจะไม่ล่วงเข้าไปเขตที่ทหารฝรั่งเศสตั้งอยู่ ฝ่ายทหารฝรั่งเศสจะไม่ล่วงเข้าไปในเขตที่ทหารไทยตั้งอยู่เหมือนกัน

2. เมืองแกลงนั้นทหารไทย และทหารฝรั่งเศสจะพร้อมกันตั้งรักษาการอยู่ในเมืองแกลงทั้ง 2 ฝ่ายกว่าเกาเวอนแมนจะแบ่งเขตแดนตกลงกัน กองทหารไทยและทหารฝรั่งเศสจึงตั้งอยู่เมืองแกลงทั้ง 2 ฝ่ายนั้นจะรักษาการโดยสภาพเรียบร้อยทั้ง 2 ฝ่าย เมื่อทหารไทยจะมีการหรือจะไ้คนไปมาในตำบลที่ฝรั่งเศสตั้งอยู่ ก็ให้บอกกล่าวให้ฝรั่งเศสทราบก่อนจะได้ช่วยการนั้นให้สำเร็จตามสมควร เมื่อฝ่ายฝรั่งเศสจะมีการหรือจะไ้คนไปมาในตำบลที่ไทยตั้งอยู่ ก็ให้บอกกล่าวให้ฝ่ายไทยทราบก่อน จะไ้ช่วยการนั้นให้สำเร็จตามสมควรซึ่งกล่าวมาในข้อ 2 ฝ่ายซึ่งตั้งอยู่แก่ที่เมืองแกลง

3. ฝ่ายเมืองไลยนั้นฝรั่งเศสได้ตั้งรักษาอยู่แล้ว บัดนี้คำเหิน คำญัตติท้าวไลยเขายอมฝรั่งเศสแล้ว แต่คำสามคำสุย ท้าวมายซึ่งอยู่ในกองทัพไทยนั้น ขอให้ฝรั่งเศสช่วยส่งไปหาบิดา และให้กลับถึงเมืองควยจะได้เป็นการเรียบร้อยต่อไป แต่คนเมืองหลวงพระบางซึ่งสอเก้เอาไปนั้น ฝ่ายฝรั่งเศสจะช่วยส่งคืนมายังเมืองแกลงยังกองทัพไทยที่ตั้งอยู่นั้น

1. เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, ประวัติการ ของจอมพล เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี

4. ฝ่ายเมืองหัวพันห้าทั้งหก และเมืองพวนนั้น กองทหารไทยได้ตั้งรักษาการอยู่หลายตำบล ฝ่ายฝรั่งเศสซึ่งตั้งอยู่ใกล้เคียงนอกจากเขตหัวพันห้าทั้งหก และเมืองพวนออกไปนั้น ฝ่ายฝรั่งเศสจะไม่ล่วงเข้ามาในเขตตำบลนั้นเหมือนกัน

5. พวกสื่อซึ่งเป็นโจรผู้ร้ายยังตั้งอยู่หลายตำบลตามเขตญวน เขตสิบสองจุไทย เขตหัวพันห้าทั้งหกและเขตพวนนั้น จะช่วยจัดการให้เป็นทีเรียบร้อยทั้ง 2 ฝ่าย

6. เจ้าพนักงานกองเรือเวฝ่ายไทยจะได้ตรวจเรือเวไปในที่ ๆ ฝรั่งเศสตั้งอยู่ ฝ่ายฝรั่งเศสจะได้หนังสือมาให้ทำการไปโดยสะดวก และจะจัดทหารฝรั่งเศสรักษาไปไม่ให้มีอันตรายเหมือนดังฝ่ายไทยได้จัดการรักษาอันตรายไปกับการเรือเวของฝรั่งเศสนั้น จะส่งจนถึงเมืองหัวพันห้าทั้งหกซึ่งกองทหารไทยตั้งอยู่

7. ราษฎรในเมืองแฉ่ง ซึ่งถูกโจรผู้ร้ายรบกวนเที่ยวแตกอยู่ในป่าดงหลายตำบลนั้น ฝ่ายไทยจะประกาศให้กลับมาอยู่ภูมิลำเนาเดิม ตามความสมัครของราษฎรไม่เป็นการขัดขวางความสมัครของคนเหล่านั้น

8. จะได้เรียกกรมการท้าวซุนซึ่งเป็นหัวหน้ามีอยู่ในเมืองแฉ่งเวลานั้นให้มาพร้อมกันทั้งสองฝ่าย พูดย้ำแจ้งไม่ให้ท้าวซุนและราษฎรเป็นที่หวาดหวั่น ที่กองทหารตั้งอยู่ทั้ง 2 ฝ่ายนั้นเพื่อจะรักษาการสงบเรียบร้อยให้ท้าวซุน และราษฎรตั้งอยู่เป็นสุขต่อไป

9. ส่วนหนังสือราชการฝ่ายฝรั่งเศสที่จะส่งไปยังเมืองหลวงพระบาง หรือฝ่ายเมืองหลวงพระบางจะส่งขึ้นมายังเมืองแฉ่ง ฝ่ายไทยจะช่วยเป็นธุระรับหนังสือราชการนั้นส่งไปมาให้โดยสะดวก

ซึ่งได้จัดการกล่าวมาข้างต้นทั้ง 9 ข้อ ได้พร้อมกันทั้ง 2 ฝ่ายเห็นตกลงกันได้ เห็นข้อไว้ในท้ายหนังสือทั้ง 2 ฝ่าย

เมืองแฉ่ง ๗ วัน ๗๑๑ คำ ปีชวดสัมฤทธิ์ตก 1250
4

๗ วัน 1๗๑ คำ ปีจอ จ.ศ. 1250 เวลาบ่าย
5

ร่างสัญญาฉบับแรกของฝรั่งเศส ฉบับ 22 สิงหาคม ค.ศ. 1823¹

1. ไทยยอมรับว่าชนบะจะเขมร เป็นเจ้าของที่ดินฝั่งซ้าย แลเกาะในลำน้ำโขง
2. ในทะเลสาบแควน้ำโขง มีไค้แก่โปลิสฝรั่งเศส ไทยจะไม่ใช้เรือรบเร็วปืนใน
ที่นั้น
3. ไทยจะไม่สร้างป้อมค่ายขึ้นในพระตะบอง เสียมราฐ แลในที่ห้ามกรอ้ยหาสิบเส้น
แต่ฝั่งโขงอันมาขึ้นตลอด
4. ในที่ห้ามที่วามนี้ ไทยจะไม่จัดการเปลี่ยนแปลงวิธีการปกครองของเจ้าเมือง
กรมการ อยางใด การโปลิสให้อยู่ในกรมการ แลไม่มีทหารไทยในที่นั้นเลย
5. ในที่ห้ามที่วามนี้ ไทยจะไม่ตั้งกานเก็บภาษีชาเข้ชอก ฝรั่งเศสจะยอมรับเหมือน
ไทยเช่นเดียวกัน
6. ฝรั่งเศสมีอำนาจที่จะทำท่า ทำโรงสินค้า แลซุกคลองได้ในฝั่งขวา
7. คนชาตแกลในม้งกับฝรั่งเศส จะไปมาในที่ห้ามมีคหนังสือของฝรั่งเศสก็ได้
ข้างฝรั่งเศสจะยอมแลกฝ่ายไทยเหมือนกัน
8. ฝรั่งเศสจะตั้งเคเบเต้ในที่ห้ามกรงไหน ๆ ก็ได้ ไทยต้องให้ที่เปล่า
9. ฝรั่งเศสมีอำนาจจะตั้งกงซุลที่นั่น แล โกราช
10. คนชาติแกลในม้งกับฝรั่งเศส ที่ไค้ตั้งชื่อในสดาบกงซุลแล้ว อยู่ในม้งกับฝรั่งเศส
ถ้าเป็นถอยความกับไทย จะชำระในศาลประสมซึ่งไค้ยถูกษากันตั้งขึ้น
11. ผู้แทนทั้งสองฝ่ายจะช่วยกันจัดการให้ดำเร้จตามสัญญา
12. สัญญานี้ทำเป็นภาษาฝรั่งเศสแะภาษาไทย ใจความตรงกัน
13. สัญญานี้จะระติไเไว 4 เดือน¹

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ผ.18.1/2 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ- ร.5

ร่างสัญญาของไทยที่เสนอออกฝรั่งเศส ฉบับ 10 กันยายน ค.ศ. 1893¹

ร่างสัญญา

กบวอนเมนต พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม แยกกบวอนเมนตที่มีปดิกกรุงฝรั่งเศส ทั้งสองฝ่ายได้ตั้งผู้แทนทั้งสองฝ่ายคือ

มีความปรารถนาเสมอเหมือนทั้งสองฝ่าย ที่จะผูกพันระหว่างพระราชไมตรีในระหว่างสองพระนคร ซึ่งไมตรีของไมตรีสมัยหนึ่งโดยเหตุต่าง ๆ ที่ควมมาแล้วในเร็ว ๆ นี้ ให้มั่นคงขึ้น จึงได้ตกลง พร้อมกันกระทำข้อความกำหนดลงในข้อสัญญาต่อไปนี้ อันมีข้อความทั้งปวง ซึ่งได้รับแนบตาม แล้ว บรรดาคนที่กบวอนเมนตที่มีปดิกกรุงฝรั่งเศสกล่าวหาออกกบวอนเมนต ของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามนั้น ก็เป็นอันถือว่าเสร็จสิ้นเลิกแล้วต่อกันด้วยสัญญา

ข้อ 1. กบวอนเมนตของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ยอมรับถือในกรรมสิทธิ์ของ กรุงอานำ แลกรุงกำพูชา บนปากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง แลบนบรรดาเกาะทั้งหลายในลำน้ำนั้น

ข้อ 2. ด้วยการที่จะเลิกถอนกบวอนเมนตที่อยู่ในฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และเกาะขึ้นทั้งสิ้น มาภายในเวลากำหนดไว้ได้ เป็นคนว่า เพราะระยะทางไกล แลฤดูฝนเดินทางเร็วไม่ได้ ดังนี้ การที่จะเลิกถอนกบวอนเมนตนั้น จะได้เร่งรีบโดยเร็วที่สุดที่จะกระทำได้ ฝ่ายทหารฝรั่งเศส จะได้ตั้งอยู่ในลำน้ำแม่น้ำโขงเมืองจันทร์ จนกว่าฝ่ายไทยจะได้เลิกถอนกบวอนเมนตนั้นมาเสร็จแล้ว

ข้อ 3. เพื่อจะป้องกันวิวาทขึ้น ในตำบลทะเลสาบแลที่แม่น้ำโขง กบวอนเมนต ของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามยอมรับสัญญาว่า ตั้งแต่นั้นไปจะไม่มีการพดิดทหารไว้ที่เมือง พระตะบอง และเมืองเสียมราฐ แลในตำบลพื้นที่ตั้งอยู่ภายในจังหวัด 25 กิโลเมตร ข้างฝั่ง ซวาแม่น้ำโขง ตั้งแต่เขตแดนกรุงกำพูชา กบวอนเมนตของสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม จะมีแต่ เฉพาะกองตระเวนรักษาไปดิสแตพอควที่รักษาความเรียบร้อยไว้เท่านั้น

ข้อ 4. กบวอนเมนตของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม จะงดเว้นเสียจากการที่จะ มีดาใช้เรือรบเล็กใหญ่ที่พร้อมไปด้วยสรรพาวุธในทะเลสาบ ในลำน้ำโขง

ข้อ 5. กบวอนเมนตที่มีปดิกกรุงฝรั่งเศส รักษาไว้ซึ่งอำนาจสำหรับตนเองที่จะตั้งกองสูล ที่เมืองน่าน แลนครราชสีมา

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ผ.13.2/3 กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ-นายเลอ เมียร์
เคอวิเลร์ ลงวันที่ 10 กันยายน ร.ศ.112 (1893)

ข้อ 6. นอกจากเงินค่าขวัญกับเงินรับใหม่ ซึ่งจะได้กล่าวไว้ต่อไป

คอเวอนเมนต์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม แสดงไว้ในที่ไว้ว่า พิธีกรับตามข้อ 4 ในหนังสืออติเบคมที่ได้รับแล้วนั้น จะให้ความพอใจทั้งสิ้น แก่คอเวอนเมนต์ที่มีปึกกรุงฝรั่งเศสที่สมควรแก่เหตุที่ตามลู่เชิงง่า 1 ที่กำหนด 1 แลการที่กระทำต่อเรือฝรั่งเศสในอำนาจเจ้าพระยาใหญ่ถูกต้องตามกฎหมายนานาประเทศ แลอบางธรรมเปี่ยมทั้งปวง

ข้อ 7. ผู้หนึ่งผู้ใดในราชการของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงสยาม ซึ่งเมื่อได้พิจารณาเป็นการเปิดเผย ในศาลอันสมควรจะร่ำระถามกฎหมายอันหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีแล้ว เป็นสัจว่าเป็นผู้กระทำผิดตกลงในบังคับฝรั่งเศสแล้ว ก็จะต้องให้ลงโทษตามโทษานุโทษ

ข้อ 8. อับเงินเหรียญจำนวนสามล้านแฟรงก์ ซึ่งคอเวอนเมนต์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามไต่ถามให้แก่คอเวอนเมนต์ที่มีปึกกรุงฝรั่งเศสนั้น เพื่อจะได้ใช้จ่ายไปตามแต่คอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสจะเห็นเป็นธรรมในรายการทำขวัญ ให้แก่นักคาราคีของกบฏที่โคตรตายในเหตุที่วิวาทกัน ที่ล่วงมาแล้ว แลในรายเงินค่ารับใหม่ใจให้แก่การที่ร้องว่าคนฝรั่งเศสต้องเสียหายไปนั้น อับคำชี้แจงในการแบ่งปันเงินนี้ จะยื่นให้คอเวอนเมนต์ไทยทราบด้วย และถ้ามีเงินเหลืออยู่เท่าใด ก็จะได้คืนให้แก่คอเวอนเมนต์สยามเท่านั้น

ร่างสัญญาฉบับที่สองของฝรั่งเศส ฉบับ 27 กันยายน 1893¹

- ข้อ 1. กอเวอนเมนต์สยามยอมเสียซึ่งข้ออ้างว่ามีกรรมสิทธิ์ทั้งสิ้นทั่วไปในดินแดน ณ แห่งชายฝั่งตะวันออกแม่น้ำโขง แลในบรรดาเกาะทั้งหลายในแม่น้ำนั้นด้วย
- ข้อ 2. ห้ามมิให้กอเวอนเมนต์สยามมีเรือรบใหญ่หนอย ไปไว้ฤาใช้เดินในทะเลสาบก็ติ ในแม่น้ำโขงก็ติ แลในลำน้ำแยกจากแม่น้ำโขงที่อยู่ในเขตกินอันสงวนไว้
- ข้อ 3. กอเวอนเมนต์สยามจะไม่ก่อสร้างคาบ ลาบ คู ฤาที่อยู่ของพลทหารในหัวเมืองพระตะบองแลเสียมราฐ แลในเขตร 25 กิโลเมตร บนฝั่งขวาปากตะวันตกแม่น้ำโขง
- ข้อ 4. ในแถบที่อันสงวนไว้ บรรดาการตระเวนรักษาจะมีแต่กรมการเจ้าพนักงานเมืองนั้น ๆ กับคนไพร่เป็นกำลังแต่เพียงที่จำเป็นแท้ แลทำการตามอย่างเช่นเคยรักษาเป็นธรรมเนียมในที่นั้น จะไม่มีพลประจำ ฤาหอกเทศสรรพควยสาคราฐเป็นทหารอย่างใดอย่างหนึ่งตั้งอยู่ในที่นั้นด้วย
- ข้อ 5. ในแถบที่อันสงวนไว้ที่ใกล้ลาวมาแล้ว จะไม่ตั้งกันโรงภาษีแลเก็บภาษีสินค้าเขาออก สิ่งของในแถบที่ใกล้ลาวไว้นี้จะให้มีผลเป็นการตอบแทนอย่างเดียวกันด้วย
- ข้อ 6. การซึ่งจะอุดหนุนการเดินเรือ ในแม่น้ำโขงนั้นจะมีการจำเป็นที่จะทำได้ในฝั่งขวาปากตะวันตกแม่น้ำโขง โดยการก่อสร้างก็ติ ฤาตั้งท่าเรือจอดก็ติ ทำที่ไว้ไม่เพิ่มแลถ่านก็ติ กอเวอนเมนต์สยามรับว่า เมื่อกอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสขอแล้ว จะช่วยตามการจำเป็นที่จะทำให้สะดวกทุกอย่างเพื่อประโยชน์นั้น
- ข้อ 7. คนชาวเมืองฝรั่งเศสก็ติ คนในบังคับหากนอยู่ในปกครองฝรั่งเศสก็ติ ไปมาค้าขายได้โดยสะดวกในแถบที่อันสงวนไว้ เมื่อถือหนังสือเดินทางของเจ้าพนักงานฝรั่งเศสออกให้ ฝ่ายราษฎรในแถบที่ใกล้ลาวไว้นี้จะให้มีผลเป็นการตอบแทนอย่างเดียวกันด้วย

ข้อ 8. ในแถบที่เดียวกันนั้น คอเวอนแมนที่ฝรั่งเศสสงวนสิทธิที่จะตั้งเอเยนซีใน
ที่ใด ๆ ซึ่งจะคิดเห็นว่า เป็นการสมควรแก่ประโยชน์ของกาผู้อยู่ในความป้องกันของประเทศ
คอเวอนแมนตสยบาย ว่าจะองให้ที่ดินแก่เอเยนซีดังกล่าว

ข้อ 9. คอเวอนแมนที่ฝรั่งเศสสงวนสิทธิในการตั้งกองพลที่ไกรราช และเมืองน่าน

ข้อ 10. ถนนลาวเมืองฝรั่งเศสก็ กบไ้เข้าถึงตามถนนไปยังกองฝรั่งเศสที่ใด
ดังชื่อในบาฐวี่ จ. กงสุล ควบคุมภายใต้ความคุ้มครองกฎหมายฝรั่งเศส

ข้อ 11. ถ้ามีความขัดแย้งไม่ว่าจะเกี่ยวกับความหมายของหนังสือสัญญาแล้ว ภาษารัส
เกสภาษานั้นจะเป็นหลัก

ข้อ 12. สัญญานี้จะไ้ตรวจเกเป็นไรไ้ภายในเวลา 4 เดือน นับตั้งแต่วันลงชื่อ
กันนี้.

ร่างขอความเห็นของไต่สวนแก้ไขร่างสัญญา ฉบับที่ 2 ของฝรั่งเศส

- ข้อ 1. จะไปตามข้อ 1 ร่างเดิม เติมความว่า "ที่ตั้งอยู่ในอำนาจอธิปไตย
ก่อน ข้างท้าย
- ข้อ 2. จะยกคำว่า 'แลในน้ำ' แยกจากแม่โขงที่อยู่ในเขตดินอันสงวนไว้"
นั้นออกเสีย เพราะเกินกว่าหนังสือประกัน
- ข้อ 3. จะยกคำว่า 'ตัวเมือง' ออกเสียให้ยกว่า "ที่" แทนคำว่าเมือง
พระตะบอง และเสียมราฐ และเติมคำว่า 'ในที่ตั้งอันตั้งอยู่' ลงมากำหนด 25 กิโลเมตร
- ข้อ 4. จะเปลี่ยนคำว่า 'แถบดินสงวนไว้ (Reserved Zones) นั้นเป็น
'ตำบลที่ใดก็ตามแล้ว (aforested localities) และเติมแซกคำว่า
'สำหรับรักษาการเรียบร้อย' ตรงจำเป็น
- ข้อ 5. จะเติมคำว่า 'ใหม่' ลงที่หลังโรงภาษีแลเก็บภาษี แลแก้คำว่าควยแถบดิน
สงวนไว้ เหมือนเช่นแก้ไขข้อ 4.
- ข้อ 6. จะเติมคำภาษาฝรั่งเศสที่เดิมเรียกว่าไม้หนึ่ ให้ชื่อว่าไม้พิน
- ข้อ 7. จะแก้ความที่ควยแถบดินสงวนไว้เหมือนเช่นแก้ไขข้อ 4
- ข้อ 8. จะแก้คำว่าแถบดินนั้น เป็นตำบลที่ (zones = localities)
- ข้อ 9. จะไม่แก้ตามร่าง
- ข้อ 10. จะขอเติมว่า 'บัญชีคนในบังคับนั้นให้ยื่นเสมอทุกคราวที่จัด
- ข้อ 11. แลข้อ 12. จะคงความร่างนั้น

หนังสือสัญญา¹

กรุงเทพมหานครกับกรุงฝรั่งเศส

แต่วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก 112

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงสยาม และท่านประธานาธิบดีรีพับลิกรุงฝรั่งเศส มีความประสงค์เพื่อจะระงับกับความวิวาท ซึ่งเกิดขึ้นในสมัยที่ล่วงไปแล้วในระหว่างประเทศทั้งสองนี้ และเพื่อจะผูกพันทางไมตรีอันดีมีมาหลายร้อยปีแล้ว ในระหว่างกรุงสยามแลกรุงฝรั่งเศส นั้นให้สนิทยิ่งขึ้น จึงได้ตั้งบรรณารักษ์ผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่าย ให้ทำหนังสือสัญญานับนี้คือ

ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงสยาม ได้ตั้งพระเจ้าอนงยาเชอ กรมหลวงเทวะวงวโรประการ คนากษัตริย์มหาดเล็ก และแกรนด์ออฟฟิเชอร์ลียองคอนเนอร์ ฯลฯ เสนาบดีว่าการต่างประเทศกรุงสยามฝ่ายหนึ่ง

แลฝ่ายท่านประธานาธิบดีรีพับลิกรุงฝรั่งเศส ได้ตั้งมองซิเออร์เลอรัลสมาธิเลอมีร์ เคอวีเลร์ ผู้ได้รับเครื่องอิสริยาภรณ์แกรนด์ออฟฟิเชอร์ลียองคอนเนอร์ แลจุลวรรพ อร์ราราทูตผู้มีอำนาจเต็มคนหนึ่ง และที่ปรึกษาการแผ่นดินอีกฝ่ายหนึ่ง

ผู้ซึ่งเมื่อใดแลกเปลี่ยนตราตั้งมอบอำนาจ และได้เห็นเป็นการถูกต้องตามแบบแผนดีแล้ว ได้ตกลงทำข้อสัญญาดังมีต่อไปนี้

ข้อ 1 คอเวอนเมนต์สยาม ยอมสละเสียซึ่งข้ออ้างว่ามีกรรมสิทธิ์ทั้งสิ้นทั่วไปในดินแดน ณ ฝ่ายปากทวันออกแม่น้ำโขง และในบรรดาเกาะทั้งหลายในแม่น้ำนั้นด้วย

ข้อ 2 คอเวอนเมนต์สยามจะไม่มีเรือรบใหญ่ลงไปไว้ ถ้าใช้เคินในทะเลสาบก็ติในแม่น้ำโขงก็ติ แลในลำน้ำแยกจากแม่น้ำโขงซึ่งอยู่ภายในที่อันได้มีกำหนดไว้ในข้อต่อไปนี้

ข้อ 3 คอเวอนเมนต์สยามจะไม่ก่อสร้างคาน คาย คู ถ้าที่อยู่ของพลทหารในแขวงเมืองพระตะบอง แลเมืองนครเสียมราฐ แลในจังหวัด 25 กิโลเมตร (625 เส้น) บนฝั่งขวาปากทวันตกแม่น้ำโขง

ข้อ 4 ในจังหวัดซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 นั้น บรรดาการตระเวนรักษาจะมีแด่กองตระเวนเจ้าพนักงานเมืองนั้น ๆ กับคนใช้เป็นกำลังแต่เพียงที่จำเป็นแท้ และทำการตามอย่างเช่นเคยรักษาเป็นธรรมเนียมในพื้นนั้น จะไม่มีพลประจำอาพาตเกณฑ์สรรพด้วยอาวุธเป็นทหารอย่างใดอย่างหนึ่ง ตั้งอยู่ในพื้นนั้นด้วย

ข้อ 5 คอเวอนเมนต์สยามจะรับปรึกษา กับคอเวอนเมนต์ฝรั่งเศส ภายในกำหนดหกเดือน แต่ไปนี้ไปในการที่จะจัดการ เป็นวิธีการค้าขาย แลวิธีตั้งด่านโรงภาษีในที่ตำบลซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 นั้น แลในการที่จะแก้ไขข้อความสัญญา ปีมะโรงอัฐศก จุลศักราช 1218 คฤศตศักราช 1856 นั้นด้วย คอเวอนเมนต์สยามจะไม่เก็บภาษีสินค้าขาเข้าออกในจังหวัดที่ได้กล่าวไว้ในข้อ 3 แล้วนั้น จนกว่าจะได้ตกลงกัน คอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสจะได้ทำตอบแทนให้เหมือนกันในสิ่งของที่เกิดจากจังหวัดที่กล่าวนี้สืบต่อไป

ข้อ 6 การซึ่งจะอุกหนุนการเคียวเรือใบแม่น้ำโขงนั้น จะมีการจำเป็นที่ทำได้ในฝั่งขวาปากวันตกแม่น้ำโขงโดยการก่อสร้างกัณฑ์ ถ้าตั้งท่าเรือจอดกัณฑ์ ทำที่ไว้พื้นแลด่านกัณฑ์ คอเวอนเมนต์สยามรับว่าเมื่อคอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสขอแล้ว จะช่วยตามการจำเป็นที่ทำให้สะดวกทุกอย่างเพื่อประโยชน์นั้น

ข้อ 7 คนชาวเมืองฝรั่งเศสก็ดี คนในบังคับญาคอนอยู่ในปกครองฝรั่งเศสก็ดี ไปมาค้าขายได้โดยสะดวกในตำบลซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 เมื่อถือหนังสือเดินทางของเจ้าพนักงานฝรั่งเศสในตำบลนั้น ฝ่ายราษฎรในจังหวัดอันใดกล่าวไว้นี้จะได้รับผลประโยชน์อย่างเดียวกันด้วยเหมือนกัน

ข้อ 8 คอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสจะต้องกงสุลไว้ในที่ใด ๆ ซึ่งจะคิดเห็นว่าเป็นการสมควรแก่ประโยชน์ของกันอยู่ภายในความป้องกันของฝรั่งเศส และมีที่เมืองนครราชสีมา และเมืองนานเปนคน

ข้อ 9 ถ้ามีความขัดข้องไม่เห็นต้องกันในความหมายของหนังสือสัญญานี้แล้ว ภาษาฝรั่งเศสเท่านั้นจะเป็นหลัก

ข้อ 10 สัญญานี้จะไต่ตรวจแก้เป็นไขได้ภายในเวลาสี่เดือน ตั้งแต่วันลงชื่อกันนี้ อรรถราชทูตผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่ายซึ่งได้กล่าวชื่อไว้ข้างต้นนั้น ได้ลงชื่อแลได้ประทับตราหนังสือสัญญานี้สองฉบับเหมือนกันไว้เป็นสำคัญแล้ว

ได้ทำพิธีราชวัลลภกรุงเทพ ฯ ณ วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก 112

(เซ็นพระนาม)   เหวะวงษ์วโรประการ

(เซ็นนาม)   เลอ เมียร์   เคอ วิเลอร์

สัญญาฉบับที่ ๑

ท่านผู้มีอำนาจเต็มในการทำสัญญาทั้งสองฝ่าย ได้จัดการกันตกลงในสัญญาฉบับนี้ บรรดาการทั้งหลายและข้อความทั้งมวล ซึ่งพึงให้เป็นการอันได้กระทำสำเร็จตามหนังสือสัญญาฉบับใหญ่ ซึ่งทำไว้ลงวันนี้ แลตามหนังสืออันมีระยะเวลาที่ได้รับแล้ว เมื่อวันที่ 5 สิงหาคม ที่ลงมาแล้วนั้น เปน

ข้อ 1 ว่า กานหลังที่สุดของทหารฝ่ายสยามที่ฝั่งซ้ายปากวันออกแม่น้ำโขงนั้น จะต้องเลิกถอนมาอย่างช้าที่สุดภายในเดือนหนึ่งตั้งแต่วันที่ 5 กันยายน

ข้อ 2 บรรดาป้อมกายคู่อันอยู่ในจังหวัดที่กล่าวไว้ในข้อ 3 ของหนังสือสัญญาฉบับใหญ่ ที่ทำไว้วันนี้แล้ว จะต้องรื้อถอนเสียให้สิ้น

ข้อ 3 ผู้ก่อการพยายามความร้ายที่ทุ่งเชียงคำ และที่คำมวนนั้น เจ้าพนักงานฝ่ายสยาม จะไต่ชำระตัดสิน และผู้แทนกรุงฝรั่งเศสจะไต่ช่วยในการตัดสิน และจะกำกับการลงโทษตามคำตัดสินนั้น คอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสรักษาอำนาจไว้ ในการที่จะเห็นชอบว่าคำตัดสินลงโทษนั้นจะพอสมควร ถ้ายังถ้ายังไม่เห็นพอแล้ว ก็ขอให้ตั้งศาลซึ่งมีพระลาการผู้ที่คอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสจะกำหนดพิจารณา คอยทั้งสองฝ่ายนั้นตัดสินใหม่

ข้อ 4 ว่า คอเวอนเมนต์สยามจะต้องลงให้ตามใจราชทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ ถ้าเจ้าพนักงานฝรั่งเศสที่พรมแดนนั้น บรรดาคนในบังคับฝรั่งเศส คนญวน คนลาว ชาวที่อยู่ฝั่งซ้ายปากวันออกแม่น้ำโขง แลคนเขมรผู้ต้องกักขังอยู่ด้วยสรรพเหตุใด ๆ นั้นทั้งสิ้น คอเวอนเมนต์สยามจะไม่ชักขวางอย่างใดอย่างหนึ่ง ในการที่คนชาวเมืองในฝั่งซ้ายปากวันออกแม่น้ำโขงนั้น จะกลับไปบ้านเมืองเดิม

ข้อ 5 ว่า บางเขียนแห่งทุ่งเชียงคำกับพวกพ้องของเขานั้น เจ้าพนักงานกรมทำ ผู้หนึ่งจะไต่เข้าไปส่งยังสถานราชทูตฝรั่งเศส ณ กรุงเทพฯ พร้อมกับชาวฝรั่งเศส แลเครื่องอาวุธซึ่งเจ้าพนักงานสยามได้จับไว้

ข้อ 6 คอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสจะไต่ตั้งอยู่ต่อไปที่เมืองจันทบุรีจนกว่าจะได้กระทำการ

(23)

สำเร็จแล้วตามข้อความในหนังสือสัญญาฉบับนี้ แลเป็นต้นว่าจนถึงเวลาที่เลิกถอนออกจากที่เสร็จ
และเป็นการสงบเรียบร้อยทั้งฝั่งซ้ายปากวันออก แลฝั่งขวาปากวันตก เพียงจังหวัดที่กล่าว
ไว้ในหนังสือสัญญาฉบับใหญ่ที่ทำไว้วันนี้ข้อ 3 นั้น

อรรถราชทูตผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่าย ใ้ลงชื่อแลได้ประทับตราหนังสือสัญญานี้
ไว้เป็นสำคัญแล้ว

ได้ทำไว้สองฉบับเหมือนกันที่ราชวังหลวงกรุงเทพ ฯ ณ วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทร์

ปก 112

(เซ็นพระนาม)

ท้าววงษ์โรประการ

(เซ็นนาม)

เลอ เมียร์ เกอ วิลเลอร์

บันทึกวาจา¹

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ทรงวิตกว่าจะเลิกถนน
คานบางแห่งที่อยู่ไกล ๆ นั้นไม่ทันในวันที่ 5 ตุลาคม ด้วยมีสิ่งอื่นที่จะทำไปไม่ได้จริง ๆ อยู่

ท่านมองซิเออร์ เจอร์ มีร์ เดอ วิลเลร์ ตอบว่า เป็นอันพอสมควรแล้วที่คอเวอนเมนต์
สยามจะขอเวลาให้เลื่อนช้าไปอีก บอกข้อตำหนิกับเวลาที่สักระยะเมื่อได้ชี้แจงให้เห็นเหตุ
อันสมควรว่าจำเป็นต้องช้าไปอีกเมื่อใด ก็คงจะยอมตกลงให้เลื่อนเวลาเมื่อนั้น

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ทรงถามว่า ความในข้อ 2
นั้น ชักงูไปถึงท้องร้องป้อมปราการโบราณที่ไม่ใช่แล้ว และที่ไม่ใช่สำหรับทหารมาหลายปีมาแล้ว
แต่เป็นที่มีลักษณะสำคัญในพงษาวดารเหมือนอย่างเช่นกำแพงเมืองพระตะบอง เป็นต้นนั้นด้วย

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า อันป้อมค่ายนั้น ต้องเข้าใจว่าการก่อสร้างสำหรับ
กับการทหารซึ่งจะใช้ต่อสู้ใดเท่านั้น ไม่ได้เล็งเอาถึงกำแพงเมืองซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในพงษาวดาร

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ทรงถามว่า ศาลสำหรับ
อุทธรณ์ความตามข้อ 3 นั้น จะตั้งที่แห่งใด

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า ศาลนี้ก็จะตั้งในกรุงเทพฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ทรงถามว่า คำว่าศาลปนกัน
นั้น หมายความว่าอย่างไร

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า กล่าวถึงศาลซึ่งมีตระกูลการไทยกับฝรั่งเส

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ทรงเห็นว่า ความข้อนี้จะ
เป็นเหตุให้คนไทยต้องหนีไปเสียจากตระกูลการของตนตามธรรมเนียม

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า กรุงสยามเป็นเมืองที่มีอำนาจศาล และการอื่นนี้
ก็ไม่ได้คิดทำขึ้นอย่างใหม่ ด้วยมีศาลปนกันตั้งอยู่แล้ว

ในความข้อ 5 สัญญาน้อยนี้ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ผ. 18.2/5 สำเนานักบันทึกวาจา ลงวันที่ 3

ทรงถามว่า บางเขินได้เข้าไปอยู่ในแดนฝรั่งเศสเสียแล้ว แต่เมื่อการเป็นดังนี้จะให้เจ้าพนักงานพาตัวไปส่งยังราชทูตฝรั่งเศสในกรุงเทพฯ ก็ไม่ได้

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า ถ้าบางเขินเข้าไปอยู่ในแดนฝรั่งเศสแล้ว ความข้อนั้นก็ต้องทำตามอยู่เอง การที่ยังยื่นความข้อนี้ได้ ก็เพราะเป็นการจำเป็นที่คอเวอนเมนต์สยามจะต้องทำให้เห็นจริงว่าความข้อนี้ใกล้กับความจริงแล้ว เหตุนี้ พระเจ้าน้องยาเธอจะต้องทรงมีหนังสือทางหากให้ทราบว่า แท้ที่จริงข้อนี้ซึ่งบางเขินได้ออกไปจากแดนสยาม เพื่อที่จะได้ทราบได้ว่าไปอยู่ ณ แห่งใดด้วย ความข้อนี้ต้องใช้ได้ในตัวความ แลหาทราบนั้นด้วยเหมือนกัน ถ้าบางเขินแลคนในบังคับฝรั่งเศสอื่น ๆ นั้น ยังอยู่ในกรุงสยามแล้ว ข้อความนี้ก็แน่นอนไว้ได้

ในความข้อ 6 นั้น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษาโรประการ ทรงขอให้อธิบายความในคำว่า การสงขรวะบรายนนั้น

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า คอเวอนเมนต์สงวนความข้อนี้ไว้ เพื่อที่จะเกิดความยุ่งยากถาจากจล ซึ่งคนไทยจะไปก่อเหตุขึ้น

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษาโรประการ ทรงวิตกว่า ตามความที่ว่านี้จะมีผู้หาเหตุกล่าวอยู่ได้เสมอว่า การยังไม่สงขรวะบรายนคนไทยไปก่อการนั้นขึ้น

มองซิเออร์ เลอร์ มีร์ เคอ วิเลร์ ว่า หนังสือสัญญาทางไมตรีแลสัญญาฉบับนี้ ทำด้วยความเชื่อถือนอกโดยสุจริต แลว่าความสำคัญที่เชื่อถือนอกโดยสุจริตนี้ ย่อมเป็นใหญ่ในกิจการงานของผู้นั้นอำนาจเต็มสำหรับทำสัญญา แลว่าถ้าโต้เถียงกันในความเชื่อโดยสุจริตนี้แล้ว ก็ไม่มีทางที่จะปรึกษาหารือกันได้อยู่เอง

กรมหลวงทรงถามว่า จะนับเอาได้ถ้าไม่ว่าจะเลิกถอนไปจากจันทบุรี ในเวลาเมื่อทหารไทยได้เลิกถอนกลับกันมาหมดแล้ว

มองซิเออร์ เลอร์ มีร์ เคอ วิเลร์ ตอบว่า ยังไม่ได้ก่อน การนี้ที่แรกคอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสต้องให้เห็นจริงว่า คอเวอนเมนต์สยามได้กระทำสำเร็จตามข้อความในหนังสืออันคิมะกาดนั้นเสียก่อน

กรมหลวงทรงถามว่า จะให้ทำอย่างไรจึงจะเห็นความจริงของคอเวอนเมนต์สยาม เพื่อว่าจะได้ถึงเวลาเลิกถอนไปจากจันทบุรีนั้น

มองซิเออร์ เลอร์ มีร์ เคอ วิเลร์ ตอบว่า คอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสไม่มีความประสงค์

ที่จะรักษาเมืองจันทบุรีไว้ แล้วว่าประโยชน์ที่หมายของฝรั่งเศสนั้น ก็มีแต่จะเร่งให้ทำการให้แล้ว
 แก่กันเร็ว เพื่อที่จะไม่ได้เปลืองเงินที่ใช้ในการตั้งอยู่ที่นี่ แล้วการอันนี้ก็ยอมเอาไครความ
 เชื้อกันโดยสุจริตเท่านั้น

เขียนที่ราชวัลลภกรุงเทพ ฯ วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก 112

(เซ็นพระนาม) เทวะวงษ์วโรประการ

(เซ็นนาม) เลอเมียร์ เกอ วิลเลอร์

หนังสือสัญญาทางหนังสือสัญญาในระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสไว้ทำไว้ที่กรุงลอนดอน ณ วันที่ 15 มกราคม รัตนโกสินทรศก 114¹

ด้วยผู้ถือใบท้ายหนังสือนี้ คือ มาร์กลีซ วอร์ม สอดนอร์ ราชทูตว่าการต่างประเทศของสมเด็จพระนางเจ้าราชินีอังกฤษฝ่ายหนึ่ง กับนายวิลเลียม เคอคว์ว เชอ เอกอัครราชทูตของบริติชฝรั่งเศส ณ สำนักกรุงลอนดอนอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งได้รับว่ามาจากกองเลขาณเมตทั้งของฝ่ายใดจะถูกวางแล้ว จึงไต่ถามไว้ในคำปฏิญญาดังนี้อยู่ต่อไป

ข้อ 1. กองเลขาณเมตของสมเด็จพระนางเจ้าราชินีอังกฤษ กับกองเลขาณเมตบริติชฝรั่งเศสสัญญาต่อกันไว้ว่า เมื่อยังใช้โดยบุคคลร่วมกันอยู่ ถึงเวลาจะเลิกอย่างใด ๆ ก็ดี ถ้าเหตุใดก็ดี ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดจะไม่ยกกำลังประชิดแนวเครื่องศาสตราวุธลงเข้าไปในดินแดนทั้งหลายเหล่านี้ ถ้าพื้นที่ที่น้ำไหลจากแม่น้ำเพิร์มรี แม่น้ำแบกลอง แม่น้ำดาจีน แลเจ้าพระยา แม่น้ำบางปะกงกับลำน้ำลำคลองทั้งหลาย ที่ติดต่อกับแม่น้ำทั้งปวงนี้ กับทั้งที่ฝั่งทะเลตั้งแต่เมืองกำเนตพุกเจจนถึงเมืองแกลง แต่ที่ค้ำน้ำไหลลงลำน้ำบางคพูน กับลำน้ำพะเนียง เมืองทั้งสองนี้คงอยู่แล้วทั้งที่ค้ำน้ำไหลลงลำน้ำลำคลองอัน ๆ ซึ่งไหลลงในทุ่งฉะดาดตามชายฝั่งทะเลที่กล่าวมาแล้ว กับอีกทั้งที่ดินซึ่งตั้งอยู่ข้างเหนือที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยา แลตั้งอยู่ในระหว่างพรหมแดนฝ่ายอังกฤษกับฝ่ายไทยลำแม่น้ำโขง กับที่ดินที่กั้นด้วยช่องน้ำไหลลงลำน้ำแม่อินนควย อีกประการหนึ่งสัญญากันไว้ว่า จะไม่คิดหาอำนาจแห่งผลประโยชน์พิเศษ ในเขตรที่ดินนี้ซึ่งจะเป็นอันไม่ได้รับผลประโยชน์เหมือนกันแต่สิ่งจะเป็นการทำให้ฝ่ายอังกฤษและฝ่ายฝรั่งเศสกับคนชาวเมืองของสองประเทศ แลคนที่ซึ่งหาอาไถรยในสองประเทศนั้น ได้รับผลประโยชน์ด้วยกัน แต่ข้อสัญญานี้จะไม่ถึงความไปตัดทอนคหยอนข้อวิสัยทั้งหลาย จึงมีอยู่ตามความในหนังสือสัญญาฝรั่งเศสกับกรุงสยาม ลงวันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112 อันว่าด้วยการในแถบพื้นที่ 25 กิโลเมตรฝั่งทวีปออกแม่น้ำโขง แลว่าการเกิดเรือในลำแม่น้ำนั้นด้วย

ข้อ ๒. ความที่กล่าวไว้ในข้อก่อนนี้ จะไม่เป็นที่ขัดขวางต่อการที่ประเทศทั้งสอง จะยินยอมกันต่อไป อันเป็นการที่ประเทศทั้งสองคิดเห็นว่าจำเป็นจะต้องรักษาความเป็นอิสรภาพ ของกรุงสยามไว้ด้วย แลว่าประเทศทั้งสองนี้สัญญากันไว้ว่า จะไปแยกกันไปทำสัญญาที่ยอมให้ ประเทศอื่นอีกประเทศหนึ่งไปทำการ ที่ประเทศทั้งสองนี้เองจะเห็นว่าสมควรโดยนิตินัยด้วย

ข้อ ๓. ตั้งแต่ปากลำน้ำแม่มวก ซึ่งเป็นเขตรแดนไทยกับอังกฤษนั้น ขึ้นไปข้าง เหนือจนถึงสมรแดนของกรุงจีนนั้น ทางน้ำของแม่น้ำโขงจะต้องเป็นกรรมแดน เมืองขึ้นของ อังกฤษแลฝรั่งเศส ถ้าเป็นเขตที่อังกฤษแลฝรั่งเศสมีอำนาจออกกับ ณ ที่นั้น แลเมืองสิงหนัน อังกฤษยกให้แก่ฝรั่งเศสแล้ว

ข้อ ๔. ว่าผลประโยชน์ในทางค้าขาย ในเมืองยูนนานตาโฮนั้นก็ดี แลในเมือง เสฉวนก็ดี บรรดาที่ได้มาตามสัญญาอังกฤษกับจีน ลงวันที่ ๑ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๒ ก็ดี ตามสัญญาฝรั่งเศสกับจีน ลงวันที่ ๒๐ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๔ ก็ดี จะต้องเป็น ที่ให้ได้แก่สองประเทศที่ทำหนังสือสัญญานี้ เหมือนกันเสมอ

ข้อ ๕. ว่าสองประเทศที่ทำสัญญากันอยู่นี้ ยอมตกลงกันว่า จะแต่งกองข้าหลวงออกไป พร้อมกัน เพื่อประโยชน์ที่จะได้มีกันเขตแดนในแม่น้ำไนส์แยร์แลหัวเมืองขึ้นของสองประเทศ ในทวีปอาฟริกัน

ข้อ ๖. ว่าสองประเทศได้เป็นยอมตกลงกันว่า จะลงมือทำสัญญาใหม่สำหรับการ ค้าขายในเมืองคีนีสนั้น

เซ็น สอลสมุรี

เซ็น เกอควัวร์เซล,

ไทยยกมอบคืนให้กับฝรั่งเศสโดยแลกเปลี่ยนกับตราศ ค่าน้ำซึ่งฝรั่งเศสได้ไปจากไทยในปี 1904 กับเกาะหลายเกาะตั้งแต่เกาะกงลงไป อย่างไรก็ตามฝรั่งเศสก็ยังขอสงวนสิทธิ์เกาะเหล่านี้ไว้ โดยไทยจะให้หรือให้เช่าเกาะเหล่านี้แก่รัฐบาลต่างประเทศไม่ได้ และจะยอมให้ประเทศใดหรือบริษัทใดนอกจากรัฐบาลฝรั่งเศสตั้งที่เก็บค่าขึ้นไม่ได้ นอกจากนี้ ไทยยังยอมให้ฝรั่งเศสเช่าที่ดินผืนเล็ก ๆ 7 แห่ง บริเวณฝั่งขวาเป็นเวลา 50 ปีด้วย

การเจรจาเพื่อทำสนธิสัญญานี้สำเร็จลงอย่างรวดเร็ว เพราะความสามารถของนายเอ็ดเวิร์ด สโตรเบล ที่ปรึกษาแผ่นดินของไทยซึ่งเป็นบุคคลที่ฝรั่งเศสเชื่อถือเป็นอย่างมากด้วย ประกอบกับระยะนี้ฝรั่งเศสได้เห็นท่าทีของไทยที่เกย "เลือดปฏิบัติ" กับชาวฝรั่งเศสเปลี่ยนมาเป็นการมีไมตรีกับฝรั่งเศส มีการจ้างชาวฝรั่งเศสหลายคนเข้ารับราชการ และมีบางคนได้มีส่วนสำคัญในการทาบทามระบอบกฎหมายใหม่ของไทยด้วย

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในช่วง 14 ปีหลังวิกฤตการณ์สยาม

ร.ศ. 112 (1893) คือ ผลของวิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112 นั้นเอง เพราะปัญหาความสัมพันธ์ในช่วงดังกล่าวเป็นปัญหอันเกิดจากสนธิสัญญาและอนุสัญญา 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 เกือบทั้งสิ้น แต่ระดับความขัดแย้งในความสัมพันธ์ในระยะดังกล่าวไม่มีปีใดที่มีระดับความขัดแย้งสูงเท่าที่วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112 ในการเจรจาเพื่อขจัดความขัดแย้งกับฝรั่งเศส ยังไม่พอใจผลประโยชน์ที่จะได้รับ การเจรจานั้นจะไม่สำเร็จดังปรากฏในปี ค.ศ. 1899-1903 ในทำนองเดียวกันการเจรจาเพื่อขจัดความขัดแย้ง กับฝรั่งเศสพอใจผลประโยชน์ที่จะได้รับ การเจรจานั้นก็จะสำเร็จดังปรากฏใน ค.ศ. 1904 และ ค.ศ. 1907 แม้กระนั้นก็ตามอนุสัญญาและสนธิสัญญา 2 ฉบับทั้งสิ้น ในแง่ของเอกราชทางการศาลและตุลาการไทยยังเทียบเปรียบฝรั่งเศสอยู่ ยิ่งไทยปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยขึ้น ความรู้สึกที่ไทยเสียเปรียบก็ยิ่งมีมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากความพยายามของไทยสมัยรัชการที่ 6 ในอันที่จะแก้ไขสนธิสัญญาไม่เป็นธรรมเหล่านี้กับนานาประเทศ แต่กว่าไทยจะได้เอกราชทางการศาลและตุลาการโดยสมบูรณ์ก็ในสมัยรัชกาลที่ 8 คือระหว่างปี ค.ศ. 1937-1938 ซึ่งเป็นระยะที่ไทยทำสนธิสัญญาเสมอภาคกับฝรั่งเศสและประเทศอื่น ๆ ที่ไทยเคยเสียเปรียบอีก 11 ประเทศ

ร่างสัญญาฉบับ ไทย - อังกฤษ ค.ศ. 1897¹

CONFIDENTIAL

Draft Convention as sent to Mr. de Bunsen, November 17, 1896

Her Britannic Majesty having communicated to His Majesty the King of Siam the Two first Articles of the Declaration signed between the Governments of Great Britain and France on the 15th day of January, 1896, as giving evidence of England and France's joint solicitude for the security and stability of the Kingdom of Siam, His Majesty the King of Siam and the Britannic Majesty being desirous of making further provisions for security the mutual interests of Siam and Great Britain, have agreed, & C.

ARTICLE I

His Majesty the King of Siam engages not to lede or alienate to any other Power any of his rights over any portion of the territories or islands lying to the south of Muong Bang Tapan.

¹ สยามันไทยคดีศึกษา, มท, F.O. 69/176 DRAFT CONVENTION
SENT TO MR. DE BUNSEN, NOVEMBER 17, 1896

สัญญาดังนี้ ลงนามในวันที่ 5 เมษายน 1897 (ร.ศ. 116) ระหว่าง
กระทรวงทวีปการ กับ Mr. Archer ราชทูตอังกฤษประจำกรุงเทพฯ (สยาม
ศึกษา, มท. F.O. 69/187 Archer - รพต. ทางประเทศอังกฤษ, 6 เมษายน

ARTICLE II

Her Britannic Majesty engages on her part to support His Majesty the King of Siam in resisting any attempt by a Third Power to acquire dominion or to establish its influence or Protectorate in the territories or islands above mentioned.

ARTICLE III

Her Britannic Majesty having engaged by the preceding Article to support His Majesty the King of Siam in resisting any attempt by any third Power to acquire dominion or to establish influence or Protectorate in any of the territories or islands above mentioned, His Majesty the King of Siam engages not to grant, cede, or let any special privilege or advantage, whether as regards land or trade, within the above specified limits, either to the Government or to the subjects of a Third Power without the written consent of the British Government.¹

---

¹มีลายมือเขียนเติมต่อจาก the British Government ว่า "and H.B. Majesty engages to support the His Majesty the King of Siam in the Execution of this Article."

อนุสัญญา

ทำเมื่อวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445 (ค.ศ. 1902)

ระหว่าง

รัฐบาลแห่งสาธารณรัฐฝรั่งเศส และรัฐบาลของสมเด็จพระราชาธิบดี
พระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทย ¹

ประธานาธิบดีแห่งสาธารณรัฐฝรั่งเศส และสมเด็จพระราชาธิบดี พระมหากษัตริย์แห่ง
ประเทศไทย มีความปรารถนาในอันที่จะยังความสัมพันธ์ทางไมตรีระหว่างรัฐทั้ง 2 ให้แน่นแฟ้น
และแนบแน่นยิ่งขึ้น และเพื่อระงับบรรดาข้อยุ่งยาก อันเนื่องมาจากการตีความสนธิสัญญา และ
อนุสัญญาฉบับลงวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 (ค.ศ. 1893) จึงได้ตกลงทำอนุสัญญาใหม่ และ
เพื่อการนี้ ได้แต่งตั้งผู้ชำนาญเห็นแก่ผลประโยชน์

ฝ่ายประธานาธิบดีแห่งสาธารณรัฐฝรั่งเศส

ม. เทโอฟิล เกดลาสเซ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรฝรั่งเศส รัฐมนตรีว่าการกระทรวง
การต่างประเทศ ฯลฯ และ

ฝ่ายสมเด็จพระราชาธิบดี พระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทย

พระยาสุริยานุวัตร อัครราชทูตผู้มีอำนาจเต็มประจำประธานาธิบดีแห่งสาธารณรัฐ
ฝรั่งเศส ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ปฐมมาภรณ์ มงกุฎไทย กรั๊ก ออฟฟิซิเออร์ เดอเลกา
เลชันอง คองเนอรั ฯลฯ

ผู้ซึ่ง เมื่อได้ส่งหนังสือมอบอำนาจเต็มให้แก่กัน และตรวจเห็นว่า เป็นไปตามแบบที่
ดี และถูกต้องแล้ว ได้ทำความตกลงกันในบทต่อไปนี้

ข้อ 1

1. เขตแดนระหว่างประเทศไทยกับกัมพูชานั้น เริ่มตั้งแต่ฝั่งซ้ายของทะเลสาบจาก
ปากน้ำตุงโรตุส และดำเนินตามเส้นขนานไปทางทิศตะวันออกจนวกแม่น้ำแพรกัมพจาม

ต่อจากนั้น เขตต์แดนเกินขึ้นไปทางทิศเหนือ บรรจบกับเส้นโค้งของจุดที่เส้นเขตต์แดน และเส้นโค้งที่บรรจบกันนี้ ไปจนถึงทิวเขาพนมดงรัก จากนั้นไป เส้นเขตต์แดนเกินตามเส้นแบ่งลำน้ำระหว่างลุ่มน้ำโขงและแม่น้ำโขงข้างหนึ่ง กับลุ่มน้ำมูนอีกข้างหนึ่ง และไปบรรจบถึงทิวเขาพนมดงรัก แล้ววิ่งตามเส้นยอดเขาไปทางทิศตะวันออกจนถึงแม่น้ำโขง เนื่องจากจุดนี้ขึ้นไป คำน้ำโขงยังเป็นเขตต์แดนของราชอาณาจักรไทยตามข้อ 1 แห่งสนธิสัญญาฉบับลงวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 (ค.ศ. 1893)

2. ในส่วนที่เกี่ยวกับเขตต์แดนระหว่างเมืองหลวงพระบางฝั่งขวา และจังหวัดเมืองพิชัยกับเมืองน่านนั้น เขตต์แดนเริ่มจากที่ที่ลำน้ำโขงและลำน้ำฝางรวมกันและต่อไปตามเส้นยอดเขาที่แบ่งลุ่มน้ำฝางและลำน้ำโขงไปทางทิศตะวันตก จนถึงเส้นแบ่งลำน้ำระหว่างลุ่มน้ำโขงและลุ่มน้ำเจ้าพระยา จากตอนนี้นำไปทางทิศเหนือ เส้นเขตต์แดนเกินตามเส้นเนินจึงตั้งอยู่ระหว่างลุ่มน้ำทั้ง 2 นี้ จนถึงต้นน้ำของลำน้ำฝาง ไหลมาจากทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ไปลงรวมกับลำน้ำเงิน แล้วไปตามลำน้ำห้วยและลำน้ำเงินนี้กัน้วย จนถึงที่ที่ลำน้ำนั้นรวมกับลำน้ำบางเอือก ต่อจากนี้ เขตต์แดนวิ่งย้อนกลับมากตามลำน้ำบางเอือก จนถึงเส้นเนินระหว่างลำน้ำระหว่างลุ่มน้ำเจ้าพระยาและลุ่มแม่น้ำโขง และเลียบตามเส้นนี้ไปทางทิศตะวันตกจนถึงลำน้ำคอมแล้ววิ่งตามลำน้ำนี้ไปจนถึงลำน้ำโขง

3. อย่างไรก็ดี เป็นที่เข้าใจกันว่า สนธิสัญญาฉบับนี้ เช่นเดียวกับสนธิสัญญา และอนุสัญญาฉบับ พ.ศ. 2436 (ค.ศ. 1893) ไม่เปลี่ยนแปลงเส้นสัมพันธไมตรีระหว่างสมเด็จพระราชาธิบดี พระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทย กับกษัตริย์แห่งหลวงพระบางส่วนที่อยู่ที่ ๗ ฝั่งขวาของลำน้ำโขง

ข้อ 2

ในขณะที่เกี่ยวกับที่รัฐบาลไทยจะไต่ถามเมืองมโนไพรกับเมืองวาปาทักกี (และโดยทั่วไป กินแดนซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของเขตต์แดนที่ไทยขังไว้ในข้อ 1 บรรทัด 1) ให้แก่เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศส กองทหารฝรั่งเศสจะไต่ถามออกจากเมืองจันทบุรี ซึ่งได้ยึดไว้ชั่วคราว ตามความในข้อ 6 แห่งอนุสัญญาฉบับลงวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 (ค.ศ. 1893)

บรรดาข้อจำกัดต่าง ๆ ที่ไทยขังไว้ในข้อ 3 และข้อ 4 แห่งสนธิสัญญาฉบับลงวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 (ค.ศ. 1893) เป็นอันยกเลิก อย่างไรก็ดี สมเด็จพระราชาธิบดี พระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทยให้กำหนดสัญญาว่า กองทหารนี้จะส่งไปหรือที่จะตั้งประจำการ

อยู่ตลอดน้ำโขงของไทยนั้น จะต้องเป็นกองทหารสยามไทย มังกับมังฆาโดยนายทหาร
สยามไทย จะมีช้อยกเว้นตกกฎนี้แต่เพียงตำรวจภูธรไทย ซึ่งในขณะนี้นายตำรวจเดนมาร์ก
มังกับมังฆาอยู่ ในกรณีที่มีรัฐบาลใหม่ไทยจะเปลี่ยนนายตำรวจเดนมาร์ก ให้เป็นนายตำรวจชาว
ต่างประเทศ ซึ่งมีสัญชาติใดแล้ว รัฐบาลไทยจะต้องทำความตกลงกับรัฐบาลฝรั่งเศสก่อน

ข้อ 4

ในอนาคตภายในลุ่มน้ำโขงของไทย ถ้ารัฐบาลไทยประสงค์จะทำการสร้างท่าเรือ
ขุดคลอง สร้างทางรถไฟ (เฉพาะอย่างยิ่งทางรถไฟที่จะเชื่อมเมืองหลวงกับตามก่าวหนึ่ง
คาวลือในลุ่มน้ำโขงนี้) รัฐบาลไทยจะทำความตกลงกับรัฐบาลฝรั่งเศส ในเมื่อไม่สามารถ
กระทำกิจการเหล่านี้ได้โดยชาวสยามไทยและบุตรหลานของไทย

ในส่วนที่เกี่ยวกับการสร้างท่าเรือ คลอง ทางรถไฟในลุ่มน้ำโขงตอนที่เป็นของไทย
ก็ดี หรือในดินแดนส่วนอื่นของราชอาณาจักรก็ดี เป็นที่ตกลงกันว่าจะตั้งค่าธรรมเนียมให้
แตกต่างกันขึ้นเป็นการชักจูงหลักการเสนอภาคในทางพาณิชย์ ซึ่งได้มีอยู่ในสนธิสัญญาต่างๆ
ที่ประเทศไทยได้ลงนามไว้นั้นไม่ได้

ข้อ 5

บุคคลที่มีเชื้อชาติเดิมเป็นชาวเอเชีย เกิดในดินแดนที่อยู่ใต้อำนาจโดยตรงหรือภายใต้
ความอารักขาของฝรั่งเศส เว้นไว้แต่บุคคลที่มาจากดินที่อยู่ในประเทศไทยก่อนเวลาที่ดินแดนนั้น
เป็นแหล่งกำเนิดของตนได้ตกไปอยู่ภายใต้อำนาจ แล้วความอารักขาของฝรั่งเศสถึงกว่าแล้ว
มีสิทธิได้รับความคุ้มครองจากฝรั่งเศส และฝรั่งเศสจะเขียนเป็นบุคคลในสังกัดฝรั่งเศสได้ ณ
สถานทูตหรือสถานกงสุล และสถานรองกงสุลแห่งสาธารณรัฐในราชอาณาจักรไทย ความคุ้ม
ครองของฝรั่งเศสจะได้ให้แก่บุตรของบุคคลเหล่านี้ แต่จะไม่ขยายไปถึงหลาน

ฉะพฐาในประเทศไทยยังคงอยู่ภายใต้บทบัญญัติในข้อ 5 แห่งสนธิสัญญาระบบ
ลงวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2410 (ค.ศ. 1867)

ข้อ 6

1. บุคคลในความคุ้มครองของฝรั่งเศส ซึ่งมีอยู่ในขณะนี้ จะได้รับการแก้ไขจาก
เจ้าหน้าที่กงสุลฝรั่งเศส ให้เป็นไปตามกฎหมายที่ได้อำนาจไว้ในข้อก่อนนั้น และจะได้นำให้
รัฐบาลไทย ซึ่งจะมีสิทธิตั้งข้อสังเกตของการลงทะเลเขียนรายใดที่เห็นว่าไม่เป็นการ

ถูกต้องได้ เจ้าพนักงานฝรั่งเศสจะได้นำกรณีที่ได้แจ้งไปให้ทราบนี้ขึ้นพิจารณาใหม่อีกครั้งหนึ่ง

2. ธนาคารเงินที่เคจกทะเลียบไว้ในบัญชีที่กล่าวข้างต้นนั้น ณ สถานทูต หรือสถานกงสุลฝรั่งเศสในประเทศไทย ยังคงจะได้รับความคุ้มครองของฝรั่งเศสต่อไป

ในข้อที่เกี่ยวกับอำนาจศาล ธนาคารเงินเหล่านี้จะต้องอยู่ภายใต้กฎหมายไทยและรับการพิจารณาโดยศาลไทย อย่างไรก็ตาม ผู้แทนของสถานทูตหรือสถานกงสุลฝรั่งเศสจะป็นสิทธิขอรับเอกสารเกี่ยวกับการพิจารณาคดี และเข้าใจการพิจารณาของศาลด้วย

ขอ 7

ในส่วนที่เกี่ยวกับการรับทราบเอเธนส์มิได้เกิดใบขึ้นแดนภายใต้อำนาจไทยตรงหรือภายใต้ความอารักขาของฝรั่งเศส ให้เขาอยู่ในความคุ้มครองของฝรั่งเศสนั้น รัฐบาลแห่งสาธารณรัฐจะได้อุปโลกนวิวัฒนาการเพื่ยงกันกับที่ประเทศไทยจะพึงให้แก่อานาพาอื่นในอนาคต

ขอ 8

บทบัญญัติแห่งสนธิสัญญา ของกองและอนุสัญญาเก่าๆ ระหว่างประเทศฝรั่งเศสกับประเทศไทย ซึ่งไปได้อีกเปลี่ยนแปลงโดยอนุสัญญาละดับนี้ จะมีผลใช้บังคับต่อไป

ขอ 9

ในกรณีที่ข้อข้องยากเกี่ยวกับการตีความอนุสัญญานี้ ซึ่งร่างขึ้นทั้งในภาษาฝรั่งเศสและภาษาไทย ถ้ามติฝรั่งเศสเท่านั้นจะได้อันเป็นหลักฐานได้

ขอ 10

อนุสัญญานี้จะต้องได้รับสัตยาบันภายในกำหนด 4 เดือน นับแต่วันลงนามเป็นต้นไป หรือก่อนนั้นจะสามารถทำได้

เพื่อเป็นพยานแก่การนี้ ผู้มีอำนาจเต็มแต่ละฝ่ายได้ลงนามและประทับตราอนุสัญญานี้ไว้เป็นสำคัญ

ทำกันเป็นสองฉบับ ณ กรุงปารีส เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445 (ค.ศ. 1902)

(ลงนามประทับตรา) เกลกลาสเซ

(ลงนามประทับตรา) พระยาสุริยา

หนังสือสัญญา¹

ระหว่าง

กรุงสยาม กับ กรุงฝรั่งเศส

ทำเมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 122

สมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม แลท่านประธานาธิบดีรีพับลิคฝรั่งเศส มีความปรารถนาจะผูกพันทางไมตรี และให้ความไว้วางใจซึ่งมีอยู่ต่อกัน ในระหว่างประเทศทั้งสองมั่นคงขึ้น แลเพื่อจะระงับความยากบางอย่าง ซึ่งได้เกิดขึ้นจากการตีความหมายของหนังสือสัญญาใหญ่ฉบับที่ใดทำไว้เมื่อวันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112 จึงได้ตกลงทำหนังสือสัญญาน้อยขึ้นใหม่ฉบับหนึ่ง เพื่อประโยชน์จึงได้แต่งตั้งผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่าย คือ

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามนั้น

พระยาสุริยานุวัตร อรรคราชทูตพิเศษ แลผู้มีอำนาจเต็มของสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ณ สำนักนี้ท่านประธานาธิบดีรีพับลิคฝรั่งเศส เกรียงราชอัคริยาภรณ์ มงกุฎสยามชั้นที่หนึ่ง แลเครื่องอัคริยาภรณ์ เอยของคอนเนอรันที่สอง ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ

ฝ่ายท่านประธานาธิบดีรีพับลิคฝรั่งเศสนั้น

มองซีเออร์ เทโอฟิล เดลคาสเซ เดปูเต⁽¹⁾ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ฯลฯ ฯลฯ

ผู้ซึ่งเมื่อใดส่งหนังสือมอบอำนาจให้ตรวจดูซึ่งกันแก่กัน เห็นเป็นอันถูกต้องแบบอย่างดีแล้ว ได้ปลุกษาคถกันทำสัญญาเป็นข้อดังต่อไปนี้

ข้อ 1

เขตรแดนในระหว่างกรุงสยามกับกรุงกัมพูชานั้น ตั้งตนตั้งแต่ปากคลองกะพงพลู ข้างฝั่งซ้ายทเลสาบเป็นเส้นเขตรแดนตรงทิศวันออก ไปจนบัดจนถึงคลองกะพงจามตั้งแต่

---

(1) พระยาราชเสนา (ศิริเทพหัสดิน ณ อยุธยา), ประมวลหนังสือสัญญาใหญ่ และอนุสัญญาระหว่างกรุงสยาม กับ ประเทศฝรั่งเศส, น. 46 - 55

ที่นี้ต่อไปเขตรแดนเป็นเส้นตรง ทิศเหนือขึ้นไปจนมันจบถึงภูเขาพนมดงรัก (คือภูเขา
บันทัด) ตอนนั้นไป เขตรแดนเนื่องไปตามแนวยอดภูเขาปันน้ำในระหว่างดินแดนน้ำตก
น้ำแสนแลดินแดนน้ำตกแม่น้ำของ ฝ่ายหนึ่ง กับดินแดนน้ำตกน้ำมูนอีกฝ่ายหนึ่ง จนมันจบ
ภูเขาผาดาง แล้วตอเนื่องไปข้างทิศตะวันออกตามแนวยอดภูเขาปันน้ำจนมันจบถึงแม่น้ำของ ตั้งแต่
ที่มันจบขึ้นไป แม่น้ำของเป็นเขตรแดนของกรุงสยามตามความข้อ 1 ในหนังสือสัญญาใหญ่
ณ วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112

ข้อ 2

ฝ่ายเขตรแดนในระหว่างเมืองหลวงพระบางข้างฝั่งขวาแม่น้ำของ แลเมืองพิไชย
กับเมืองน่านนั้น เขตรแดนตงแต่ปากน้ำเหืองที่แยกแม่น้ำของ เนื่องไปตามกลางลำน้ำเหือง
จนถึงที่แยก ปากน้ำตาม เลยขึ้นไปตามลำน้ำตามจนมันจบถึงยอดภูเขาปันน้ำในระหว่าง
ดินแดนน้ำตกแม่น้ำของ แลดินแดนน้ำตกแม่น้ำเจ้าพระยา ตรงที่แห่งหนึ่งที่เขาภูแคนดิน
ตั้งแต่ที่นี้ เขตรแดนตอเนื่องขึ้นไปทางทิศเหนือ ตามแนวยอดภูเขาปันน้ำในระหว่างดินแดนน้ำตก
แม่น้ำของ แลดินแดนน้ำตกแม่น้ำเจ้าพระยา จนมันจบถึงปลายน้ำคอบ แล้วเขตรแดนตอ
เนื่องไปตามลำน้ำคอบจนมันจบกับแม่น้ำของ

ข้อ 3

จะได้อำหนดเขตรแดนในระหว่างกรุงสยามกับดินแดนที่เป็นแผ่นดินอินโดจีนฝรั่งเศส
รัฐบาลทั้งสองฝ่ายที่ได้ทำสัญญากันนี้ ทางจะตั้งข้าหลวงผสมกันไปทำการกำหนดเขตรแดนนี้
การกำหนดเขตรแดนนี้จะทำตามเขตรแดนที่ได้กำหนดไว้ในข้อ 1 แลข้อ 2 ทั้งจะกำหนด
ลงในดินแดนที่อยู่ในระหว่างทะเลสาบกับทะเล

เพื่อจะกระทำให้การของข้าหลวงผสมสะดวกขึ้น แลเพื่อจะหลีกเลี่ยงเสียจาก
ความยากทุกสิ่งทุกอย่างที่อาจจะเกิดขึ้นได้ในการกำหนดเขตรแดนในดินแดนซึ่งอยู่ในระหว่างทะเล
แลทะเลสาบนั้น เมื่อก่อนที่จะตั้งข้าหลวงผสม รัฐบาลทั้งสองฝ่ายจะตกลงกันเสียก่อนว่าจะ
กำหนดที่สำคัญแห่งใดเป็นที่หมายกำหนดเขตรแดนในดินแดนนี้ แห่งใดเป็นเขตรแดนที่จะ
จดทะเลเป็นต้น

จะไ้ทั้งข้าหลวงผสม แลข้าหลวงนี้จะตั้งตนทำการใน 4 เดือน ภายหลังวันรับ
อนุญาตไ้หนังสือสัญญาฉบับนี้

ขอ 4

รัฐบาลสยามยอมเสียสละอำนาจ ซึ่งเป็นเจ้าของแผ่นดินเมืองหลวงพระบางที่
อยู่ข้างฝั่งขวาแม่น้ำของ

เรือกาชายแลแพไม้ ซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ของคนไทย มีอำนาจที่จะขึ้นลงไ้โดย
สะดวก ปราศจากการชักขวางในตอนแม่น้ำของซึ่งไหลตลอดที่ดินแดนของเมืองหลวงพระบาง

ขอ 5

เมื่อได้ตกลงกันตามข้อความ ซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 ตอนที่ 2 ว่าด้วยเรื่องการ
กำหนดเขตแดนในระหว่างพลาปะแลตแล้ว แลเมื่อรัฐบาลสยามได้แจ้งความให้เจ้าพนักงาน
ฝรั่งเศษทราบโดยทางราชการว่า ที่ดินแดนซึ่งเป็นผลแห่งการที่ได้ตกลงกัน กับที่ดินแดน
ซึ่งอยู่ข้างทิศตะวันออกของเขตแดน ตามที่ได้กำหนดลงไว้ในข้อ 1 ข้อ 2 ในหนังสือสัญญา
ฉบับนี้ว่า เจ้าพนักงานฝรั่งเศษจะรับเอาไ้เมื่อใดแล้ว กองทหารฝรั่งเศษซึ่งได้เข้าตั้งอยู่
ในเมืองจันทร์บุรีจึงตั้งคราวหนึ่ง ตามหนังสือสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก
112 จะออกจากเมืองจันทร์บุรีในทันใด

ขอ 6

ข้อสัญญาข้อ 4 ในหนังสือสัญญาใหญ่วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112 นั้น
เป็นอันยกเลิก เปลี่ยนเป็นข้อสัญญาตามความต่อไปนี้

พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทรงรับสัญญาว่า พลทหารซึ่งจะไ้ให้ส่งไป
หรือจะไ้ทั้งประจำอยู่ในเขตรแดนที่ลุ่มน้ำตกแม่น้ำของข้างฝ่ายกรุงสยามนั้น จะเป็นพลทหาร
ชาติไทยอยู่ในใ้บังคับกับนายทหารชาติไทยอยู่เสมอ มีความยกเว้นอย่างเดียวกับจากสัญญาข้อนี้ให้

เป็นประโยชน์แก่ตำรวจไทย ซึ่งนายทหารชาติเดนมาร์กยังคงอยู่ในขณะนี้ ถ้ารัฐบาลสยามปรารถนาจะเปลี่ยนนายทหารเหล่านี้ให้เป็นนายทหารของชาติอื่น รัฐบาลสยามจะปรึกษาให้ตกลงกันกับรัฐบาลฝรั่งเศสก่อน

ในเรื่องที่เกี่ยวข้องของแขวงเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐ และเมืองศรีโสภณนั้น รัฐบาลสยามสัญญาจะให้มีแก่งพอดตระเวนซึ่งเป็นท้องที่สำหรับการรักษาความสงบเรียบร้อย คนที่จะให้เป็นพอดตระเวนนี้ จะเกณฑ์เอาแคว้นที่เป็นชาวเมือง ณ ที่นั้น

ข้อ 7

ถ้าในกาลภายหน้า รัฐบาลสยามปรารถนาจะทำท่าเรือ คลอง ทางรถไฟ ที่ในดินแดนลุ่มน้ำตกแม่น้ำของข้างฝ่ายของกรุงสยาม (มีทางรถไฟที่จะให้เป็นทางติดต่อจากกรุงเทพฯ ไปถึงที่แห่งใดในแวนแคว้นลุ่มน้ำนั้นโดยเฉพาะ) แมวจะทำการเหล่านี้ไปมิได้แต่โดยลำพังเจ้าพนักงานไทย แลโดยทุนของไทย รัฐบาลสยามจะปรึกษาให้ตกลงกันกับรัฐบาลฝรั่งเศส ส่วนการที่จะทำสำหรับในการทางๆ ที่กล่าวนี้เป็นผลประโยชน์ขึ้นก็เหมือนกัน

ในการที่จะใช้ท่าเรือ คลอง ทางรถไฟ ในแวนแคว้นน้ำตกแม่น้ำของข้างฝ่ายของกรุงสยามก็ดี ทั้งภายในพระราชอาณาเขตร่นอกไปจากแวนแคว้นนี้ก็ดี เป็นความเข้าใจกันว่า จะไม่ตั้งพิศักเก็บเงินให้ต่างกัน ให้เป็นการผิดไปจากหลักฐาน ซึ่งจะต้องทำให้เสมอกันในการค้าขาย ดังได้สัญญาไว้ในหนังสือสัญญาทั้งหลายที่กรุงสยามได้ลงชื่อ

ข้อ 8

ในที่ที่จะทำการให้สำเร็จไปตามความข้อ 6 ของหนังสือสัญญาใหญ่วันที่ 3 ตุลาคมรัตนโกสินทรศก 112 นั้น รัฐบาลสยามจะอนุญาตที่ดินเป็นขนาดกว้างยาวตามซึ่งจะได้กำหนดให้แก่อริราชบริพาลิก ๗ ที่ต่างๆ ข้างฝั่งขวาแม่น้ำของ คือ

ที่ที่เชียงกาน หนองคาย เมืองไชยบุรี ที่ที่ปากน้ำกำ (ฝั่งขวาหรือฝั่งซ้าย) เมืองมุกดาหาร เมืองเขมราฐ กับที่ปากน้ำมูน (ฝั่งขวาหรือฝั่งซ้าย)

รัฐบาลทั้งสองจะไต่ตกลงกันในการที่จะเอาสิ่งของที่กีดกันไม่ให้เรือเดินได้สะดวกในลำน้ำมูน ตอนที่อยู่ระหว่างเมืองพิบูลมังสาหาร กับแม่น้ำของ ถ้าเห็นว่าการนั้นจะทำให้สำเร็จไปไม่ได้ หรือว่าจะเปลืองเงินเกินไป รัฐบาลทั้งสองจะช่วยกันจัดแจงทำทางบกให้ไปมาถึงกันได้ ในระหว่างเมืองพิบูลมังสาหาร แลแม่น้ำของ

รัฐบาลทั้งสองจะตกลงกันได้ว่า ในระหว่างเมืองจำปาศักดิ์กับเซกร์แดนเมืองหลวงพระบาง ดังที่ได้กำหนดไว้ในข้อ 2 ของหนังสือสัญญาฉบับนี้ จะให้มีทางรถไฟขึ้นใช้แทนการเดินเรือที่ไม่สะดวกในแม่น้ำของ ถ้ายอมรับกันว่าเป็นที่ของการ

ขอ 9

ตั้งแต่เดี๋ยวนี้ไป เป็นการตกลงกันแล้วว่า รัฐบาลทั้งสองจะช่วยให้มีทางรถไฟ ตั้งแต่เมืองพนมเปญไปถึงเมืองพระตะบองขึ้นให้ได้โดยสะดวก การก่อสร้างและการที่จะกระทำให้มีผลประโยชน์นั้น รัฐบาลทั้งสองจะทำเองโดยลำพัง ส่วนการในที่ดินแดนของรัฐบาลใด รัฐบาลนั้นรับทำ หรือรัฐบาลทั้งสองจะยินยอมพร้อมกันให้บริษัทไทยปนกับฝรั่งเศสบริษัทใดทำก็ได้

รัฐบาลทั้งสองได้เห็นด้วยกันแล้วว่า เป็นการจำเป็นที่จะทำการเพื่อให้ทางน้ำในคลองเมืองพระตะบองในระหว่างทะเลสาบกับเมืองนั้นดียิ่งขึ้น เพื่อที่รัฐบาลฝรั่งเศสพร้อมทั้งจะให้ผู้อำนวยการช่างซึ่งรัฐบาลสยามอาจจะต้องการใช้ ทั้งสำหรับที่จะทำการแลกรักษาการที่กล่าวนี้ด้วย

ขอ 10

รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ยอมรับรายชื่อของคนในบังคับฝรั่งเศส เช่นเดียวกับที่อยู่แล้วเดี๋ยวนี้ ยกเว้นเสียแต่คนจำพวกที่จะได้ยอมรับกันทั้งสองฝ่ายว่า ได้เข้าจดทะเบียนอยู่ในรายชื่ออันโดยเหตุอันไม่สมควร เจ้าพนักงานฝรั่งเศสจะจัดส่งสำเนารายชื่อเหล่านี้ให้แก่เจ้าพนักงานไทย

บุตร หลาน ของคนอยู่ในบังคับซึ่งเขาอยู่ในใต้อำนาจกาลฝรั่งเศสเช่นนี้ จะไม่มีอำนาจที่จะอ้างเขาอยู่ในทะเบียนใด ถ้าหากว่าคนเหล่านี้ไม่ได้ตกเป็นคนที่อยู่ในจำพวกซึ่งได้กำหนดไว้ในข้อสัญญาต่อความข้อนี้ไปในหนังสือสัญญาน้อยฉบับนี้

ขอ 11

คนกำเนิดประเทศเอเชีย เกิดในดินแดนซึ่งอยู่ในใต้อำนาจโดยตรงของกรุงฝรั่งเศส หรือในดินแดนซึ่งอยู่ในความป้องกันปกครองของกรุงฝรั่งเศสนั้น จะมีอำนาจที่จะรับความป้องกันของฝรั่งเศสได้ ยกเว้นเสียแต่ผู้ซึ่งได้เขามาตั้งอยู่ในกรุงสยามเมื่อก่อนเวลาที่ดินแดนที่กำเนิดของคนเหล่านั้นได้เขาอยู่ในอำนาจปกครองหรือความป้องกันของฝรั่งเศส

คำข่มขู่กันฝรั่งเศษจะมีไปถึงเพียงบุตรของคนเท่านั้น แต่จะไม่มีแผ่เผื่อต่อไปถึงหลานของคนเหล่านี้

ข้อ 12

ในการที่เกี่ยวข้องด้วยอำนาจศาล ซึ่งตั้งแต่นั้นต่อไป คนฝรั่งเศษแลคนในบังคับฝรั่งเศษในกรุงสยาม จะต้องเข้าอยู่ในใต้อำนาจโดยไม่มีที่ยกเว้นเลยนั้น รัฐบาลทั้งสองได้ตกลงกันทำข้อสัญญา ดังที่จะกล่าวต่อไปนี้ขึ้นในแทนข้อสัญญาที่มีอยู่แต่ก่อน

1. ในความอาญา คนฝรั่งเศษหรือคนในบังคับฝรั่งเศษจะอยู่ในใต้อำนาจศาลฝรั่งเศษเท่านั้น

2. ในความแพ่ง คดีทั้งปวงซึ่งคนไทยเป็นโจทก์ฟ้องคนฝรั่งเศษหรือคนในบังคับฝรั่งเศษ จะต้องฟ้องต่อศาลกงสุลฝรั่งเศษ

คดีทั้งปวงซึ่งคนไทยเป็นจำเลย ศาลไทยสำหรับพิจารณาคดีความต่างประเทศ ซึ่งใดตั้งไว้ ณ กรุงฯ จะพิจารณาคัดสิน

ยกเว้นเสียแต่ที่ในมณฑลพายัพ คือ เมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เมืองน่าน ความอาญาแลความแพ่งทั้งปวงซึ่งคนในบังคับฝรั่งเศษมีคดี ศาลต่างประเทศไทยจะพิจารณาคัดสิน

แต่เป็นความเข้าใจกันว่า ในคดีความทั้งปวงนี้ กงสุลฝรั่งมีอำนาจที่จะไปอยู่ในศาลเมื่อเวลาชำระได้ หรือจะให้มีผู้แทนผู้หนึ่ง ซึ่งได้รับอำนาจตามสมควรแล้วไปอยู่ที่ศาลในเวลาชำระก็ได้ และเมื่อเห็นว่าเป็นการสมควรแก่ผลประโยชน์ของความยุติธรรม จะทำความแนะนำหักทวงขึ้นได้ทุกอย่าง

ในคดีความ ซึ่งคนฝรั่งเศษ หรือคนในบังคับฝรั่งเศษเป็นจำเลยนั้น ถ้าในระหว่างความพิจารณา กงสุลฝรั่งเศษเห็นเป็นเวลาสมควรที่จะขอถอนคดีความนั้นออกเสีย โดยทางที่จะทำหนังสือขอไปเมื่อใดก็ได้

คดีความนี้ก็ต้องส่งต่อไปยังศาลกงสุลฝรั่งเศษ ซึ่งตั้งแต่เวลานั้นไปจะพิจารณาคดีนั้นได้ตามลำพัง แลเจ้าพนักงานไทยจะสงเคราะห์ช่วยเหลือแก่ศาลนั้นด้วย

การฟ้องอุทธรณ์ต่อคำตัดสินทั้งปวงของศาลสำหรับพิจารณาคดีความต่างประเทศก็ดี ของศาลต่างประเทศสำหรับมณฑลพายัพที่ใดกล่าวมาแล้วนั้นก็ จะต้องไปฟ้องอุทธรณ์ที่ศาลอุทธรณ์กรุงเทพฯ

ข้อ 13

ในกาลภายหน้า เรื่องการที่ชาวประเทศเอเชีย ซึ่งมีได้เกิดอยู่ในดินแดนที่ตรงอยู่ในอำนาจ หรือในดินแดนที่อยู่ในความป้องกันของกรุงฝรั่งเศส หรือผู้ซึ่งมิได้เปลี่ยนชาติโดยถูกต้องตามกฎหมาย จะเขาเป็นคนอยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศสได้นั้น รัฐบาลของบริติชจะไ้รับอำนาจเท่ากันกับอำนาจซึ่งกรุงสยามจะยอมให้แก่ประเทศหนึ่งประเทศใดในกาลภายหน้า

ข้อ 14

ข้อความทั้งหลายซึ่งมีอยู่ในหนังสือสัญญาใหญ่ สัญญาน้อย แลสัญญาทั้งปวง แรกก่อนมาในระหว่างกรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส ที่หนังสือสัญญาน้อยฉบับนี้มิได้เปลี่ยนแปลงเสีย นั้น ยังคงไว้โดยเดิม

ข้อ 15

ถ้าเกิดความขัดข้องไม่เห็นตงกันในความหมายของหนังสือสัญญา ซึ่งได้เขียนขึ้นในภาษาฝรั่งเศสแลภาษาไทยนี้ ภาษาฝรั่งเศสจะเป็นหลักข้างเกี่ยว

ข้อ 16

หนังสือสัญญาน้อยนี้ จะต้องมือนุญาตในกำหนด 4 เดือน ตั้งแต่วันที่โคลงชื่อ หรือให้เร็วกว่านั้น ถ้าจะกระทำไ้

ในการที่จะให้เป็นพยานสำคัญนั้น ผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่ายโคลงชื่อไว้ในหนังสือสัญญานี้ แลได้ประทับตราลงไว้ด้วยกัน

ไ้ทำที่กรุงปารีส (เป็นสองฉบับเหมือนกัน)

ณวันที่ 13 กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก 122

(ลงนามแลประทับตรา) พระยาสุริยา

(ลงนามแลประทับตรา) เกลคาสเช.

หนังสือสัญญา¹

ระหว่าง

กรุงสยาม กับ กรุงฝรั่งเศส

ลงวันที่ 23 มีนาคม ร.ศ. 125 ค.ศ. 1907

ด้วยเมื่อวันที่ 21 มิถุนายนรัตนโกสินทร ๒๔๐ หม่อมเจ้าจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (๑) อัครราชทูตพิเศษแลผู้มีอำนาจเต็ม กับมองซิเออร์บิชอง เสนาบดีว่าการต่างประเทศฝ่ายฝรั่งเศส ได้แลกเปลี่ยนฉบับบริติชหนังสือสัญญาต่อกันเสร็จแล้ว มีข้อความในหนังสือสัญญานั้น ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม กับเปรีติเคินต์แห่งรีพับลิคฝรั่งเศส อาไกรยเหตุการณ์อันมีขึ้นเมื่อทำการปักปันเขตแดน เพื่อให้สำเร็จตามความในหนังสือสัญญาลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก 122 คฤสทศักราช 1904 นั้น มีความประสงค์ที่จะแบ่งปันเขตแดนสยาม ซึ่งติดต่อกับเขตแดนฝรั่งเศส ให้แล้วเสร็จเป็นครั้งสุดท้าย โดยทางต่างฝ่ายต่างยอมผันแปรเปลี่ยนเขตแดนต่อกันประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งมีความประสงค์ที่จะให้การที่เกี่ยวข้องกันในระหว่างสองประเทศนี้สะดวกขึ้น โดยแก้ไขข้อขัดข้องอันเป็นแบบเดิมแลให้คนในป้องกันฝรั่งเศสซึ่งอยู่ในกรุงสยามมีกรรมสิทธิ์มากขึ้นอีกด้วย จึงได้ตกลงกันทำหนังสือสัญญาใหม่ฉบับหนึ่งแล้ว ได้แต่งตั้งผู้มีอำนาจเต็มสำหรับการทำหนังสือสัญญานี้ทั้งสองฝ่าย คือ

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามนั้น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ภาคราชการจักรีบรมราชวงศ์ แลตราครองออฟฟิศเชียบ ลียองคอนเบอร์าลา เสนาบดีว่าการต่างประเทศฝ่ายหนึ่ง

---

1. กองบรรณสาร แฟ้ม 2.29 หมวดยสนธิสัญญา การเจรจาทำสนธิสัญญาเขตแดนไทยฝรั่งเศส กักราช 2449 (1907)

ฝ่ายเปรีดีคเ็นต์แห่งรีพับลิคฝรั่งเศสนั้น มองซิเออร์ วิกตอร์ เอมีล มารี โยเซฟ คอคแลง (เคอปลังซี) อัครราชทูตวิเทศและผู้นำอำนาจเต็มของรีพับลิคฝรั่งเศส ทราออฟฟิศเชีย ลียอง คอนเนอร์ กับ ลองสตรุกของรีพับลิคอีกฝ่ายหนึ่ง

ต่างได้รับหนังสือมอบอำนาจด้วยกันทั้งสองฝ่าย ที่ได้สอบสวนกันเห็นถูกต้องตามแบบอย่างแล้ว จึงได้พร้อมกันตกลงทำสัญญา มีข้อความดังกล่าวต่อไปนี้

ข้อ 1

รัฐบาลสยามยอมยกดินแดนเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐกับเมืองกรีสมน ไทแกกรุงฝรั่งเศสตามกำหนดเขตแดน ดังว่าไว้ในข้อ 1 ของสัญญาว่าควยปักปันเขตแดน ซึ่งพิพากษาสัญญานี้

ข้อ 2

รัฐบาลฝรั่งเศสยอมยกดินแดนเมืองกันชาย แลเมืองตราค กับทั้งเกาะทั้งหลายซึ่งอยู่ภายใต้แหลมลงไปถึงเกาะกูดนั้นให้แกกรุงสยาม ตามกำหนดเขตแดน ดังว่าไว้ในข้อ 2 ของสัญญาว่าควยปักปันเขตแดนดังกล่าวมาแล้ว

ข้อ 3

การที่จะส่งมอบดินแดนเหล่านี้ซึ่งกันและกันนั้น จะได้จัดให้สำเร็จภายในยี่สิบวัน ตั้งแต่วันที่ได้แลกเปลี่ยนรติไฟสัญญานี้

ข้อ 4

กรรมการรวมกันกองหนึ่ง มีนายทหารแลพนักงานฝ่ายไทยแลฝรั่งเศส ซึ่งสองประเทศที่ทำสัญญานี้ จะได้เลือกตั้งขึ้นภายในสี่เดือน ตั้งแต่วันที่ได้แลกเปลี่ยนรติไฟสัญญานี้แล้ว แลให้ไปปักเขตแดนทั้งปวงที่ตกลงกันใหม่นี้ กรรมการนี้จะได้ลงมือปักปันในฤดูที่จะทำการไต่กันที่ แลให้ทำการตามความที่กำหนดที่กล่าวไว้ในสัญญาว่าควยปักปันแดนที่พิพากษาหนังสือสัญญานี้

ข้อ 5

บรรดาคนชาวทวีปเอเชีย ซึ่งอยู่ในบังคับหรือในป้องกันของฝรั่งเศสผู้ซึ่งจะได้ จดบัญชีตามความข้อ 11 ในหนังสือสัญญา วันที่ 13 กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก 122

คฤสศักราช 1904 นั้น ถ้าเป็นคนที่จะมาอยู่ในที่ว่าการกงสุลฝรั่งเศสในกรุงเทพฯ ภายหลังวันที่ลงชื่อหนังสือสัญญาฉบับนี้แล้ว จะต้องอยู่ในอำนาจศาลฝ่ายสยามตามธรรมเนียมของบ้านเมือง

อำนาจศาลคดีต่างประเทศฝ่ายสยาม ซึ่งได้ไว้ในข้อ 12 ของหนังสือสัญญาลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ รศ. 122 คฤสศักราช 1904 นั้น จะต้องโอนให้ตามสัญญาว่าด้วยอำนาจศาลที่ตกท้ายหนังสือสัญญานี้ ให้ขยายให้ทั่วไปถึงกรุงเทพฯ สำหรับคนชาวเอเซีย ซึ่งอยู่ในบังคับหรืออยู่ในป้องกันของฝรั่งเศสที่ไว้ในข้อ 10 และข้อ 11 ของหนังสือสัญญาเก่าที่กล่าวมาแล้ว แต่เป็นคนที่ไม่ได้จะมาอยู่ในที่ว่าการกงสุลฝรั่งเศสในปัจจุบันนี้

วิธีอำนาจศาลอย่างนี้จะเลิกไม่ไรต่อไป ก็จะเปลี่ยนอำนาจศาลคดีต่างประเทศไปเป็นอำนาจศาลฝ่ายสยามตามธรรมเนียมของบ้านเมือง เมื่อใดประกาศใช้กฎหมายรวมลักษณะต่างๆ คือกฎหมายรวมลักษณะอาญาหรือโทษ กฎหมายลักษณะแพ่งและการค้าขาย กฎหมายลักษณะวิธีพิจารณาคดี แลกฎหมายลักษณะจัดตั้งศาล

ข้อ 6

คนชาวเอเซียซึ่งอยู่ในบังคับแลป้องกันของฝรั่งเศส จะได้มีกรรมสิทธิ์เหมือนคนในพื้นที่เมืองตลอดทั่วกรุงเทพฯ คือ กรรมสิทธิ์ในการถือที่ดิน กรรมสิทธิ์ในการที่จะอยู่ หรือจะเที่ยวไปแห่งใด ๆ ได้ไม่มีข้อกำหนดห้ามด้วย

คนเหล่านี้จะต้องเสียภาษีอากร แลส่วย หรือการเกณฑ์ใช้ราชการตามธรรมเนียม แต่จะไต่ยกเว้นจากการเกณฑ์เป็นทหาร แลจะไม่ต้องเสียภาษี หรือค่าแรงแทนเกณฑ์เป็นการพิเศษขึ้นอีก

ข้อ 7

ข้อความทั้งปวง ในหนังสือสัญญาใหญ่น้อยทั้งปวงที่มีอยู่แต่ก่อน ในระหว่างกรุงเทพฯ กับฝรั่งเศส ซึ่งไม่ได้แก้ไขไว้ในหนังสือนี้ ต้องคงอยู่ตามเดิม

ข้อ 8

ถ้ามีข้อเถียงกันขึ้นในการแปลความหมายของหนังสือสัญญานี้ที่ได้ทำไว้ทั้งภาษาไทย แลภาษาฝรั่งเศสนั้น จะต้องใช้ภาษาฝรั่งเศสเป็นหลัก

ขอ 9

หนังสือสัญญาี้ จะต้องรืไฝภายในกำหนดสี่เดือน นับตั้งแต่วันที่ไคลงชื่อ หรือ
ก่อนกำหนดนั้น ถ้ากระทำไค

หนังสือสัญญาี้ ผู้นัอำนาจไค้ทั้งสองฝ่ายไคลงชื่อแลประทับตราไว้เป็นสำคัญ
กระทำอย่างละ 2 ฉบับ ณ กรุงเทพมหานคร ณ วันที่ 23 มีนาคม รัคนโกสินทรศก 125
คฤศศักราช 1907

(ลงพระนามประทับตรา) เหวะวงแก้วโรปการ

(ลงนามประทับตรา) วี คอดแลง (เคอ ปลังชี้)

สัญญาว่าด้วยปักปันเขตแดน¹

คิตหายหนังสือสัญญาลงวันที่ 23 มีนาคม ร.ศ. 125

เพื่อประโยชน์ที่จะให้กรรมการซึ่งกล่าวไว้ในข้อ 4 ของหนังสือสัญญาลงวันนี้ จัดการปักปันเขตแดนให้สะดวก และเพื่อที่จะไม่ให้เกิดมีข้อขัดข้องขึ้นได้ในการปักปันเขตแดน นั้น รัฐบาลของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามกับรัฐบาลของริบลิคฝรั่งเศสจึงได้ยินยอมตกลง กันตามความที่กล่าวต่อไปนี้

ข้อ 1

เขตแดนในระหว่างกรุงสยามกับอินโดจีนของฝรั่งเศสนั้นตั้งแต่ชายทะเลที่ตรงข้าม จากยอดเขาสูงที่สุดของเกาะกูด เป็นหลักแล้วถึงแดนต่อไปทางตะวันออกเฉียงเหนือถึงสันเขา พนมกระวาน แลเป็นที่เข้าใจกันชัดเจนควยวว่า แม้จะมีเหตุการณ์อย่างไร าก็ดี ฝ่ายใดเขา เหล่านี้ข้างทิศตะวันออกรวมทั้งที่ลุ่มน้ำคลองเกาะปอดควยนั้น ทองคงเป็นดินแดนฝ่ายอินโดจีน ของฝรั่งเศส แล้วเขตแดนต่อไปตามสันเขาพนมกระวานทางทิศเหนือจนถึงเขาพนมทมิฬ ซึ่ง เป็นเขาใหญ่มีน้ำทั้งหลายระหว่างลำน้ำที่ไหลตกอ่าวสยามฝ่ายหนึ่ง กับลำน้ำที่ไหลตกทะเลสาบ อีกฝ่ายหนึ่ง ตั้งแต่เขาพนมทมิฬเขตแดนไปตามทิศพายัพก่อนแล้วจึงไปตามทิศเหนือตามเขต แดนซึ่งเปนอนุอยู่ในปัจจุบันนี้ระหว่างเมืองพระตะบองฝ่ายหนึ่ง กับเมืองจันทบุรีแลเมืองตราด อีกฝ่ายหนึ่งแล้ว ต่อไปจนถึงที่เขตแดนนี้ข้ามลำน้ำใส ตั้งแต่ต้นต่อไปตามลำน้ำนั้นจนถึงปากที่ต่อกับลำน้ำศรีโสภณ แลตามลำน้ำศรีโสภณต่อไปจนถึงที่แห่งหนึ่งในลำน้ำนี้ประมาณ สิบกิโลเมตร หรือสองร้อยห้าสิบเส้นใต้เมืองวารัญญ์⁽¹⁾ ตั้งแต่ที่นั้นเส้นตรงไปจนถึงเขาแดง แรก ตรงระหว่างกลางทางของเขาดัง 2 ที่เรียกว่าของตะโกกับของเสม็ด แต่ได้เป็นที่ เข้าใจกันว่า เส้นเขตแดนที่กล่าวมาที่สุกนี้ จะต้องปักปันกันให้มีทางเดินตรงในระหว่าง เมืองวารัญญ์กับของตะโก คงไว้ในเขตกรุงสยาม ตั้งแต่ที่เขาแดงแรกที่กำลังมาข้างต้นนั้น

1. กองบรรณสาร, แฟ้ม 2.29 หมวดสนธิสัญญา, การเจรจาทำสนธิสัญญาเขตแดน
แดนไทย-ฝรั่งเศส สักราช 2449 (1907)

เขตรแดนต่อไปตามเขามันน้ำที่ตกทะเลสาบแลแม่น้ำโขงฝ่ายหนึ่ง กับที่ตกน้ำมูนอีกฝ่ายหนึ่ง แล้วต่อไปจนตกลำแม่น้ำโขงที่ปากมูน ตรงปากห้วยดอน ตามเส้นเขตรแดนที่กรรมการปักปันแดนครั้งก่อนได้ตกลงกันแล้วเมื่อวันที่ 18 มกราคม รัตนโกสินทรศก 125 คฤศตศักราช 1907

ได้เขียนเส้นพรมแดนประเมินไว้อย่างหนึ่ง ในแผนที่ตามความที่กล่าวในข้อนี้ คัดเนื่องไว้ท้ายสัญญาแน้ว

ข้อ 2

เขตรแดนเมืองหลวงพระบางนั้น ตั้งแต่ข้างทิศใต้ในแม่น้ำโขงที่ปากน้ำเหืองแล้วต่อไปตามกลางลำน้ำเหืองนี้ จนถึงที่แรกเกิดน้ำขึ้นที่เรียกชื่อว่าภูเขามะเยิง ตอนนั้นเขตรแดนไปตามเขามันน้ำตกแม่น้ำโขงฝ่ายหนึ่ง กับตกแม่น้ำเจ้าพระยาอีกฝ่ายหนึ่ง จนถึงที่ในลำแม่น้ำโขงที่เรียกว่าแก่งผาได ตามเส้นพรมแดนที่กรรมการปักปันแดนได้ตกลงกันไว้แต่ ณ วันที่ 16 มกราคม รัตนโกสินทรศก 124 คฤศตศักราช 1906

ข้อ 3

กรรมการปักปันเขตรแดนที่กล่าวไว้ในข้อ 4 ของหนังสือสัญญาลงวันนี้ จะต้องทำการปักปันหมายเขตรแดนไว้ในพื้นที่ตามเขตรแดนที่กล่าวไว้ในข้อ 1 นี้ ถ้าในเวลาที่กำลังไปทำการปักปันเขตรแดนกันอยู่นั้น รัฐบาลฝรั่งเศสจะมีประสงค์ที่จะเปลี่ยนแปลงเส้นพรมแดนใหม่ เพื่อให้ให้เป็นไปตามลักษณะภูมิประเทศแทนเส้นพรมแดนที่ได้ตกลงยินยอมกันไว้แล้ว การที่แก้ไขเปลี่ยนแปลงกันนั้น ถึงโดยว่าจะเกิดมีเหตุการณ์อย่างไร าก็ดี จะต้องทำไม่ให้เป็นที่ลวงล่าเสียประโยชน์ของรัฐบาลสยามควย

สัญญานี้ผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่ายได้ลงชื่อแลประทับตราไว้เป็นสำคัญอย่างละ 2 ฉบับ ณ กรุงเทพมหานคร วันที่ 23 มีนาคม รัตนโกสินทรศก 125 คฤศตศักราช 1907

(ลงพระนามแลประทับตรา) เหวะวงศ์โรปการ

(ลงนามแลประทับตรา) วี คอลแลง (เคอ ปลั่งซี)

สัญญาว่าค้ายอานาจศาลในกรุงสยาม¹
 สำหรับไพร่ทาสชาวเอเซียที่อยู่ในบังคับหรือในป้องกันฝรั่งเศส
 ตึกท้ายหนังสือสัญญา ลงวันที่ 23 มีนาคม ร.ศ. 125 ค.ศ. 1907

ตามความที่กล่าวไว้ในข้อ 5 ของหนังสือสัญญาลงวันนี้ รัฐบาลของสมเด็จพระเจ้า
 แผนดินสยาม กับรัฐบาลของบริติชฝรั่งเศสมีความประสงค์ที่จะผ่อนผันตั้งแต่จัดการของศาล
 กติต่างประเทศนั้นโดยนยอมตกลงกันดังกล่าวต่อไปนี้⁽¹⁾

ข้อ 1

ศาลคดีต่างประเทศทั้งหลายนั้น จะได้ตั้งทุกแห่งที่สมควรจะจัดการพิจารณาคดีให้
 มีขึ้นตามแบบอันดี ตามที่จะได้เข้าใจตกลงกันในระหว่างเสนาบดีว่าการต่างประเทศฝ่ายสยาม
 กับราชทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ ฯ

ข้อ 2

อำนาจของศาลคดีต่างประเทศทั้งหลายนั้น จะได้ขยายให้ออกไป คือ
 ประการที่ 1 ในคดีความแพ่ง บรรดาความแพ่งหรือคดีความในการค้าขายซึ่ง
 ชาวเอเซียที่อยู่ในบังคับหรือในป้องกันของฝรั่งเศสเป็นคู่ความ

ประการที่ 2 ในคดีความอาญา บรรดาคดีที่ทำผิดตามกฎหมายทุกอย่าง ซึ่งเป็น
 ชาวเอเซียที่อยู่ในบังคับหรืออยู่ในป้องกันฝรั่งเศสจะได้กระทำผิดก็ หรือจะเป็นผู้ที่ถูกคนอื่น
 กระทำร้ายก็ควยเหมือนกัน

---

1. กองบรรณสาร, แฟ้ม 2.29 หมวดสนธิสัญญา, การเจรจาทำสนธิสัญญาเขตแดน
ไทย - ฝรั่งเศส คักราช 2449 (1907)

ขอ 3

ในมณฑลอุดรแลมณฑลอิสานนั้น อำนาจของศาลคดีต่างประเทศจะได้ขยายให้ไปพลางก่อน ทั้งทั้งคนชาวเอเซียที่อยู่ในบังคับหรืออยู่ในป้องกันของฝรั่งเศส ไม่เลือกว่าคนเหล่านี้จะโกหกบาปฐิไว้โนที่ว่าการกรุงฝรั่งเศสวันใดๆ

ขอ 4

อำนาจที่จะเรียกถอนคดีนั้น จะต้องใช้ตามความที่กล่าวไว้ในข้อ 12 ของหนังสือสัญญา ลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก 122 คฤศตภักราช 1904

แต่อย่างไรๆ ก็ที่ อำนาจนี้จะต้องเลิกไม่ใช้ในคดีทั้งปวงซึ่งเป็นคดีที่อยู่ในกฎหมายลักษณะต่าง ๆ หรืออยู่ในพระราชบัญญัติที่ได้ประกาศออกตามแบบอย่างนั้นในทันที เมื่อได้ส่งกฎหมายหรือพระราชบัญญัติเขนว่านยังสถานทูตฝรั่งเศสแล้ว แลได้ใช้กฎหมายนั้นด้วย ถ้ามีคดีซึ่งพิจารณาอยู่ภายในเวลาที่ประกาศใช้กฎหมายลักษณะต่าง ๆ หรือพระราชบัญญัติดังกล่าวแล้ว กระทรวงการต่างประเทศกับสถานทูตฝรั่งเศส ณ กรุงเพท ฯ จะได้ปรึกษาตกลงกันเพื่อที่จะพิจารณาคดีที่ค้างอยู่นั้น ณ ศาลใดต่อไปให้สำเร็จตลอดคดี

ขอ 5

บรรดาคดีอุทธรณ์คำตัดสินของศาลคดีต่างประเทศทั้งหลายที่ได้พิจารณาความในชั้นต้นนั้น จะไต่ส่งให้กงสุลฝรั่งเศสซึ่งมีอำนาจเขียนความเห็นในชั้นนั้นขึ้นให้คดีไว้ในสำนวนคดีนั้นด้วย คำตัดสินคดีชั้นอุทธรณ์นั้น จะได้มีผู้พิพากษาชาวยุโรปลงชื่อด้วย 2 นาย

ขอ 6

คดีอุทธรณ์ด้วยปัญหากฎหมายนั้น จะร้องอุทธรณ์คำตัดสินของศาลอุทธรณ์ทั้งหลายอีกด้วย

คดีอุทธรณ์อย่างนี้ จะมีขึ้นไต่ด้วยเหตุที่จะร้องว่าศาลไ้มีอำนาจจะพิจารณาคดีนั้นแล้ว แลใช้อำนาจผิด แลเมื่อกล่าวทั่วไปจะร้องได้ทุกข้อที่ว่าผิดกฎหมาย ถ้าอุทธรณ์อย่างนี้ ศาลฎีกาซึ่งเป็นศาลสูงที่สุดที่ได้พิพากษา

สัญญาว่าคดียอนุญาตที่ดินริมฝั่งขวาแม่น้ำโขง¹
 ให้แก่รัฐบาลบริติชฝรั่งเศส (เขา)
 ตามความขอ 8 ในหนังสือสัญญา ลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์
 ร.ศ. 122 ค.ศ. 1904

ข้อ 1

ในการที่จะกระทำให้สำเร็จตามความในข้อ 8 ของหนังสือสัญญา ลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก 122 คฤสศักราช 1904 นั้น รัฐบาลสยามยอมอนุญาตให้รัฐบาลอินโดจีนฝ่ายฝรั่งเศสซึ่งยอมรับนั้นเช่าที่ดินโดยไม่มีที่เกี่ยวของอย่างหนึ่งอย่างใด ณ เมืองเชียงกาบแดง 1 ณ เมืองหนองคายแห่ง 1 ณ เมืองไชยบุรีแห่ง 1 ณ ปากน้ำกำแห่ง 1 ณ เมืองมุกดาหารแห่ง 1 ณ เมืองเขมราฐแห่ง 1 แล ณ ปากมูนแห่ง 1 มีกำหนดขนาดที่กับแผนที่ติดต่อกับสัญญานี้ด้วย⁽¹⁾

ข้อ 2

เวลากำหนดที่เช่านี้ ยินยอมตกลงกันว่าหาสิบปี และรัฐบาลอินโดจีนฝ่ายฝรั่งเศสมีความปรารถนาจะเช่าอีกต่อไป เมื่อครบกำหนดแล้วก็เช่าได้อีกเท่ากำหนดนั้น

ข้อ 3

รัฐบาลอินโดจีนฝ่ายฝรั่งเศสจะไ้ค่าเช่าโดยสังเขปให้แก่รัฐบาลสยามทุก ๆ ปี ตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม รตนโกสินทรศก 126 คฤสศักราช 1908 สืบไป เป็นเงินค่าเช่าตามขนาดที่ดิน คิดให้ 1 บาทต่อเฮกตาร์หรือส่วนของเฮกตาร์ที่เหลือเป็นเศษ (ประมาณร้อยละ 10 อัฐเศษ)

1. กองบรรณสาร, แฟ้ม 2.29, หมวดสนธิสัญญา, การเจรจาทำสนธิสัญญาเขตแดนไทย - ฝรั่งเศส ปีกรรท 2449 (1907)

สัญญาว่าด้วยการส่วนตัวพระยาทหารธรรม

ข้อ 1 ถ้านันครศักดิ์ของพระยาทหารธรรมนั้น จะไม่ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามการที่ยกเมืองพระตะบอง ให้พระยาทหารธรรมถึงเป็นชาติสยามอยู่ตามเดิม เว้นไว้เสียแต่พระยาทหารธรรมจะร้องขอตามแบบที่จะแปลงชาติเสียเอง กำหนดแลศกัณฑ์ที่พระยาทหารธรรมได้สืบต่อมาจากบิดานั้น คงอยู่คงอย่างเช่นที่จะสมควร แก่การที่จะจัดรักษาเมืองนั้นอย่างใหม่สืบไป

ข้อ 2 พระยาทหารธรรม จะมีอำนาจเสมอเหมือน อย่างเช่นชาวเมืองฝรั่งเสสจะได้อาศัยบ้านเรือนอยู่ และเที่ยวไปแห่งใด ๆ ก็ได้ตามชอบใจ จะมีอาวุธสำหรับตัวถือไม่ได้ และเข้าไปวาทะในศาลทั้งหลายได้โดยสะดวก และจะไม่ถูกบังคับให้ไปเบิกความเป็นพยานในศาลแห่งใด แต่จะต้องเบิกความเป็นพยานในเวลาที่พักงานศาลาพนักงานที่สมควรจะได้ไปขอสืบพยานถึงบ้านเรือนของพระยาทหารธรรมนั้น

ข้อ 3 พระยาทหารธรรม ถึงเป็นเจ้าของที่ดิน กับทั้งถือโรงเรือนทั้งหลายภายในกำแพงเมืองพระตะบองเสมอเหมือนอย่างเปนของเอกชน เว้นไว้แต่ซึ่งมีเจ้าของอื่นอยู่แล้วในที่นั้น อนึ่ง พระยาทหารธรรมได้แสดงความประสงค์ไว้แล้วว่า จะรื้อกำแพงลงอย่างทยอยประมาณร้อยเมตร ภา 50วา เพื่อจะหาที่ดินที่กำลังทำอยู่ในเวลานี้ เมื่อทราบความดังนี้แล้ว จะต้องมียกเลิกที่หมายปักเขตเป็นที่อยู่ของเอกชนไว้ เพื่อจะได้ไม่มีวิวาทกันสืบไป

ที่ดินใช้เปนของบ้านเมือง ซึ่งตั้งอยู่ภายในกำแพงนั้น (คือที่ดินเป็นศาลแลตรางที่ซึ่งนักโทษนั้น) ยกเสียแต่จะได้ตกลงกันวินิจัย ให้คงอยู่ต่อไปแล้ว จะต้องย้ายออกไปตั้งนอกกำแพง เมื่อพนักงานฝรั่งเสสจัดการหาที่อื่นแทนได้ พระยาทหารธรรมจะมีอำนาจอันชอบธรรมตามหนังสือโฉนดที่ดินและจะได้ยกเว้นไม่ต้องเสียภาษีค่านา

---

¹ กองบรรณสาร, กต, หน้า 2.29 หมวดสนธิสัญญา, การเจรจาสนธิสัญญา - เขตแดนไทย - ฝรั่งเศส ปี 2449 (1907)

แต่เป็นที่เข้าใจกันอยู่แล้วว่า ที่ดินซึ่งพระยาภคทรรณิทรจะยกให้ทั้งหมด ถ้าแบ่งบางส่วนในจำนวนนี้ จะได้อีกให้ตามแต่จำนวนที่ดินของพระยาภคทรรณิทร ซึ่งอยู่นอกกำแพงเมืองมีพอจะให้ได้ ถ้ามีข้อโต้เถียงกันในความที่ว่าจะมีที่พอๆไหม จะยอมตามคำตัดสินของศาลอนุญาโตตุลาการ ที่จะยอมตั้งขึ้นวินิจฉัยต่อไป

ศาลอนุญาโตตุลาการนั้น จะมีอำนาจที่จะกำหนดเขตที่ยกเว้นไว้ในข้อ 3 เมื่อจะปรากฏว่า การที่คาดคะเน ยกที่ให้ไว้นั้นจะเป็นการมากมายเกินไปด้วย ที่ว่าการข้าหลวงหลังเก่า ทางฝั่งขวาลำลึกแก่นั้นจะยังคงเป็นที่สำหรับใช้ในการของรัฐต่อไป

ข้อ 5 เพื่อที่จะได้จัดการให้ตกลงในการเงินทองแลทรัพย์สินสมบัติว่าเป็นการส่วนตัวของพระยาภคทรรณิทรเพียงไรนั้น จะได้ตั้งศาลอนุญาโตตุลาการศาลขึ้น ด้วยมีกนกลาง 2 นาย พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยฝ่ายรัฐบาลสยามแต่งตั้งนายหนึ่ง กับคอเวเนเนเยเนราลแห่งอินโดจีน ฝ่ายฝรั่งเศสแต่งตั้งนายหนึ่ง ถ้ากนกลางสองนายนี้เห็นความไปตกลงกันได้ ก็ให้พร้อมใจกันเลือกคนอนุญาโตตุลาการอีกนายหนึ่งเป็นผู้พิพากษาคัดสินให้เด็ดขาดเป็นที่สุดไป

เรือนซึ่งนายพันเอก ผู้บังคับการตำรวจภูธรในเมืองพระตะบองอาศัยอยู่บัดนี้ จะให้เป็นที่ตั้งศาลอนุญาโตตุลาการ

ข้อ 6 ภายในกำหนดสามเดือนซึ่งแต่วันที่ศาลอนุญาโตตุลาการได้แจ้งความให้พระยาภคทรรณิทรทราบแล้ว พระยาภคทรรณิทรจะต้องยื่นบัญชีรายชื่อ ทรัพย์สินทั้งปวงต่อศาล ฯ จะได้พิจารณาบัญชีเอกสารกรรมธรรมทั้งปวง จะได้คลิกคลให้แก่ลูกหนี้ที่เป็นกนในป้องกันของฝรั่งเศสตามข้อความที่ได้เคยใช้มา ในที่ว่าการกงสุลฝรั่งเศสจำนวนเงินลคเกือณะ 4 บาทนั้น จะได้นับตั้งแต่วันที่ 22 พฤศจิกายน รศ. 119 33119 กุสศ-กักราช 1901 อันเป็นวันซึ่งตั้งที่ว่าการกงสุลในเมืองพระตะบอง ถ้าพนักงานฝรั่งเศสจะได้ประกาศใช้ในเมืองพระตะบอง กฎหมายที่ใช้อยู่ในเวลาที่ยอมยกดินแดนนี้ให้แล้ว ก็จะได้คลิกเงินลคให้ เป็นการดีแก่พระยาภคทรรณิทรยิ่งขึ้นอีก

ข้อ 7 ยกเสียแต่คดีที่เกี่ยวข้องที่ดินซึ่งเป็นสมบัติของบ้านเมือง แลเป็นของเอกชนแล้ว บรรรคดีทั้งหลายที่จะฟ้องหาเรียกเอาจากที่ดิน อาทรัพย์สินสมบัติของพระยาภคทรรณิทร อันเป็นคดีที่เกิดก่อนวันมอบส่งดินแดนต่อกันนั้น จะต้องให้มาร้องต่อศาลอนุญาโตตุลา-

การภายในกำหนดหกเดือน ตั้งแต่วันซึ่งได้ประกาศให้ลงทั้งปวงทราบว่าได้ทั้งศาลนั้นขึ้นแล้ว
ถ้ามาร้องภายหลังกำหนดนี้ ก็ให้ตัดสินยกฟ้องนั้นเสีย

เพื่อให้เป็นการสะดวกในการพิจารณาคดี อันจะเกิดขึ้นจากที่ดินนั้น พระยาภท-
ทรรณิทรจะต้องยื่นต่อศาลอนุญาโตตุลาการ ภายใต้อำนาจของกษัตริย์ ซึ่งโดยปกติเป็น
สมบัติ ถ้ามีหลักฐานเป็นที่อ้างว่าเป็นสมบัติส่วนตัวของพระยาภททรรณิทร ซึ่งตั้งอยู่ ณ
เมืองพระตะบอง หรือในเขตแขวงเมืองพระตะบองนั้นภายในกำหนด 3 เดือน และในขณะเกี่ยว
กันนั้น พระยาภททรรณิทรจะต้องยื่นต่อศาล หนังสือสำหรับทุกอย่างที่จะให้เห็นว่า เป็น
สมบัติของพระยาภททรรณิทร

คำตัดสินของศาลอนุญาโตตุลาการนั้นจะเป็นอันเด็ดขาดที่สุดไม่มีอุทธรณ์ด้วย

ข้อ 8 ตั้งแต่วันซึ่งได้มอบส่งคืนแดน ให้แก่พนักงานฝรั่งเศสแล้ว
ฝ่ายรัฐบาลฝรั่งเศสจะจ่ายเงินประจำปีให้แก่พระยาภททรรณิทรตลอดชีวิต เป็นเงิน
ปีละหกหมื่นเหรียญ บาทหกแสนบาท ไม่เลือกกว่าพระยาภททรรณิทรจะไปอยู่แห่งใด ๆ ตาม
ชอบใจ เงินรายนี้จะจ่ายเป็นรายเดือนที่เมืองพระตะบองให้แก่พระยาภททรรณิทรเอง
ถ้าให้แก่อุซึ่งได้รับมอบฐานะฉันทะของพระยาภททรรณิทรได้รับเงินนี้

หนังสือนี้ ทำเหมือนกันสองฉบับ ที่กรุงเทพฯ วันที่ 23 มีนาคม รตนโกสินทรศก³⁹

125 กฤษศศักราช 1907

(ประทับตรา) (เซ็น) เพาะวงษ์โรประการ

(ประทับตรา) (เซ็น) วิ าดลแดง (เกอปลังจี)

ฝรั่งเศสขอสงวนสิทธิในเกาะที่ยกให้กับไทย¹

คำแปลที่ 21/12749 (รับวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ.³⁹ 125)

สถานทูตวิปักษิฝรั่งเศสในกรุงเทพฯ

กรุงเทพฯ วันที่ 23 มีนาคม รัตนโกสินทรศก³⁹ 125

มองซีเออร์ กอลแลง (เคอปลังซี) อัครราชทูตวิเศษแลผู้มีอำนาจเต็มฝ่าย
วิปักษิฝรั่งเศส ทูลมายังพระเจ้าอนงยาเชอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ เสนาบดี
ว่าการต่างประเทศ

ด้วยในการที่รัฐบาลวิปักษิฝรั่งเศสยอมยกคืนเกาะช้าง กับเกาะทั้งหลายข้าง
ทิศใต้ให้แก่รัฐบาลสยามนั้น เป็นการละทิ้งประโยชน์ทั้งหลายอันเราจะมีในกลศึกเมื่อได้เกาะ
น้อยควบกันนี้ จึงมีความปรากฏว่า อย่างไร ๆ ก็คือ อย่าให้เมืองต่างประเทศอื่นทั้งหลาย
พึงใจที่ดินแดนซึ่งตั้งอยู่ใกล้ฉีกอินโคชินของฝรั่งเศสเหล่านี้ในการทหาร ได้

เพราะเหตุฉะนั้น รัฐบาลฝรั่งเศสจึงขอต่อรัฐบาลสยามให้รับสัญญาว่าจะไม่ยอม
ยกที่เกาะทั้งหลาย ซึ่งตั้งอยู่ภายใต้แหลมฉีกเหล่านี้ให้เป็นเคจขาด ถ้าให้เขาแก่รัฐบาลต่าง
ประเทศ และจะยอมอนุญาตให้บริษัทอารัฐบาลต่างประเทศใด ๆ ตั้งที่ไว้ถ้ำในเกาะเหล่านี้
เว้นเสียแต่รัฐบาลฝรั่งเศสเท่านั้น

ในการที่จะเกี่ยวกับฝรั่งเศส ถ้าแม้มีเหตุจำเป็นเกิดขึ้น ที่จะต้องเข้าถือ
แล้ว ข้อสัญญาสำหรับการเช่นนั้นจะต้องทำเป็นสัญญาพิเศษเฉพาะการนั้นใหม่ในระหว่างรัฐบาล
ฝรั่งเศสกับรัฐบาลสยาม

ถ้าท่านจะทรงแสดงความมั่นใจในใจความดังกล่าวมาข้างต้นแล้ว
ข้าพเจ้าจะมีความยินดีเป็นอันมาก

ขอท่านได้ทรงรับคำสั่งแสดงความนับถืออย่างยิ่ง ของข้าพเจ้าด้วย

(เซน) วิกอลแลง (เคอปลังซี)

---

¹ กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.29, หมวดสนธิสัญญา หมู่ การเจรจาสนธิสัญญา
เขตแดนไทย-ฝรั่งเศส ม. คอลแลง (เคอปลังซี) - กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ,
23 มีนาคม ร.ศ. 125 (1907)

ไทยยอมให้ฝรั่งเศสสงวนสิทธิในเกาะที่ฝรั่งเศสยกให้กับไทย

สำเนาที่ 21/12894

ศาลาว่าการต่างประเทศ กรุงเทพฯ

วันที่ 24 มีนาคม รัตนโกสินทรศก³⁹ 125

พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรประการ เสด็จมาว่าการต่างประเทศ แจ้งความมายัง มงซิเออร์ กอลแลง (เคอปลังซี) อรรถราชทูต และผู้มีอำนาจ เคมฝ่ายบริบทฝรั่งเศส

ด้วยข้าพเจ้าได้รับหนังสือของท่านลงวันวานนี้ซึ่งท่านแสดงความปรารถนาของรัฐบาลบริบทฝรั่งเศส เพื่อว่าจะได้เห็นเกาะทั้งหลายที่ตั้งอยู่ภายใต้แหลมสิงห์ คงเป็นส่วนเกี่ยวอยู่ในพระราชอาณาจักรฝ่ายสยามอยู่เสมอโดยไม่มีที่แยกเว้นแล้ว แต่เพื่อให้สมประสงค์นั้น โดยจะไม่ให้มีที่พิกไว้ถ่านอย่างหนึ่งอย่างใดตั้งขึ้นในที่เกาะเหล่านั้นให้เป็นประโยชน์ของบริษัท การรัฐบาลต่างประเทศใด ๆ เว้นไว้แต่รัฐบาลฝรั่งเศส ถ้ามีเหตุจำเป็นเกิดขึ้นในการที่จะตั้งที่ไว้ถ่านแห่งหนึ่งแล้ว ก็จะเป็นการที่ต้องมีข้อสัญญาทำกันใหม่เป็นการพิเศษในระหว่างสองรัฐบาลนั้น

ข้าพเจ้ารีบแจ้งทราบเป็นคำตอบหนังสือของท่านว่า ข้าพเจ้าได้รับอำนาจที่จะแสดงคำมั่นไว้ให้ตรงอย่างยิ่งตามใจความที่กล่าวนี้

ขอท่านได้รับกาแสดงความนับถืออย่างยิ่งของข้าพเจ้าด้วย

(เซ็น) เทวะวงษ์วโรประการ

¹ กองบรรณสาร, กต, แฟ้ม 2.29, หมวดสนธิสัญญา หมู่ การเจรจาทำสนธิสัญญาเขตแดนไทย-ฝรั่งเศส กรมหลวงเทวะวงษ์วโรประการ - ม.คอลลแลง (เคอปลังซี), 24 มีนาคม ร.ศ. 125 (1907)

ภาคผนวก ข.

เอกสารสำคัญบางฉบับ เกี่ยวกับคดีพระยอดเมืองขวาง

ประกาศแจ้งความ
เรื่อง ข้าราชการพระยอค¹

ด้วยพระเจ้านวชาเชอ กรมหลวงเวระวงวโรประการ .สนาบดีว่าการต่างประเทศ
กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ตามความในหนังสือสัญญาคอนเวนชัน ซึ่งได้ทำไว้ ในระหว่างกรุงสยาม
กับกรุงฝรั่งเศส ลงวันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112 นั้น มีความอยู่ในข้อ 3 ว่าด้วยจะตั้งศาล
อันมีกระลาการฝ่ายไทยและฝรั่งเศสสมกัน ข้าราชการความที่ยังค้างอยู่นั้นให้แล้วเสร็จเด็ดขาดไป
แล้วได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการให้สำเร็จตามหนังสือสัญญานั้น บัดนี้คอนเวนชันฝ่าย
สยามกับฝ่ายฝรั่งเศส ได้ปิดผูกขาดตกลงกันในเรื่องนี้สำหรับศาลสมกัน อันเป็นศาลพิเศษเฉพาะก็
อันนั้นแล้ว แลได้พร้อมกันตั้งศาลขึ้น มีกระลาการฝ่ายฝรั่งเศส คือมองซิเออมอนโด้ อธิบดี
พิพากษา 1 มองซิเออคาร์มีต แลมองซิเออฟูเยเนลเป็นผู้พิพากษา 2 นาย ฝ่ายสยามนั้นคือ พระยา
มหาอมตยาธิบดี กับ พระเกษมภูษการี เป็นผู้พิพากษา 2 นาย รวมผู้พิพากษาศาลสมกันนี้ 5 นาย
แล้วแลมีข้อบังคับสำหรับศาล ตามที่ได้ผูกขาดตกลงกันทั้ง 2 ฝ่ายแล้วนั้น ตั้งแจ้งอยู่ต่อไปข้างท้ายนี้

แจ้งความมา ณ วันที่ 2 พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก 113

ข้อบังคับสำหรับกระบวนการพิจารณา ที่จะได้อำนาจในศาลไทย กับ ฝรั่งเศสผสมกัน

อันเป็นศาลที่จะชำระคดีความพระยอดเมืองขวาง¹

1. คำฟ้องหา ซึ่งพนักงานผู้เป็นทนายแผ่นดินแห่งนั้น จะต้องแจ้งความใหญ่ต่อมหาพราน อย่างน้อยที่สุดก็ 3 วัน ก่อนเวลาที่จะเปิดศาลชำระความนั้น
2. ศาลนั้นจะต้องนั่งชำระความตามวันแฉะเวลา ซึ่งอธิบดีผู้พิพากษาศาลนั้น จะได้อำหนดไว้ ให้ชำระกันในห้องอันหนึ่งที่สถานทูตฝรั่งเศส
3. ผู้พิพากษาศาล พิษานักดิ์ และผู้ต้องหาทั้งบรรดาเป็นผู้ที่พูดภาษา ไม่เหมือนกันนั้น อธิบดี ศาลจะได้อธิบายใจ ถ้า นั้นอธิบดีศาลจะให้สาบาลว่า จะแปลความซึ่งกล่าวกัน ในระหว่างผู้ซึ่งพูดต่าง ภาษากันนั้นโดยสัจ โดยจริงตามที่ไกล่เกลี่ยกัน
4. ผู้ต้องหา นั้น จะได้อำนาจศาลโดยไม่ต้องมีเครื่องพันธนาการอันใด ให้มีแต่ผู้คุม ซึ่งกำกับ สำหรับไม่ให้หนีหายเท่านั้น พร้อมกับทนายของผู้ต้องหาด้วยกันแล้ว อธิบดีศาลจะได้อ่านข้ออาชญา คำแห่งซึ่งประกอบกิจการงาน กับคำมอที่เกิของของผู้ต้องหาแล้ว ก็จะได้บอกใหญ่ต่อมหาพรานใจใส่กบฏ พังความ ซึ่งจะได้อ่านต่อไปแล้ว ในขณะนั้นอธิบดีศาลจะได้มีคำสั่ง ให้ยกกระบัตรศาลอ่านคำฟ้อง ซึ่ง ยกกระบัตรจะต้องอ่านด้วยเสียงอันดังด้วยแล้ว
5. พนักงานผู้เป็นทนายแผ่นดิน จะได้อ่านคำอธิบาย ในเรื่องที่ฟ้องหาแล้ว ภายหลัง จะได้อ่านรายชื่อพยาน ผู้ซึ่งควรจะให้มาเบิกความ ตามที่ทนายแผ่นดินขอให้สืบ ถ้าตามผู้ต้องหาขอ ให้สืบรายชื่อพยานนี้ ยกกระบัตรศาลจะได้อ่านขึ้นโดยเสียงอันดังด้วยแล้ว
6. อธิบดีศาล จะได้อำนาจให้พยานออกไปอยู่ในห้องหนึ่ง ซึ่งจัดไว้สำหรับพยานพักห้ามไม่ให้ พยานไปจากห้องนั้น เว้นไว้แต่จะเข้าไปเบิกความในศาล
7. ผู้ต้องหา นั้น จะต้องถามเอาคำให้การไว้แล้ว จะได้อ่านพยานผู้ซึ่งต้องสาบาลว่า จะ เบิกความตามที่รู้เห็นแต่โดยสัจโดยจริง ไม่มีสิ่งอื่นนอกจากความสัจแล้ว ยกกระบัตรศาลจะต้องจดถ้อย คำคงไว้กับทั้งข้อพยาน คือชื่อตัว ตำแหน่งซึ่งประกอบกิจการงาน อายุแลตำบลที่อยู่ของพยานนั้น
8. เมื่อได้อ่านพยานเบิกความแล้ว เป็นคำ ๆ ไปนั้น อธิบดีศาลจะได้อ่านผู้ต้องหาว่า จะมี ประสงค์ที่จะมีคำคัดค้านทวงถึงคำพยาน อันฟังได้ให้การ เป็นผิดต่อผู้ต้องหาประการใดบ้าง แต่ ห้ามไม่ให้ชักชวนพยานผู้ซึ่งเบิกความอยู่นั้น ผู้ต้องหา ถ้าทนายของผู้ต้องหา นั้น จะชักใช้ถามพยาน

ก็ได้ แต่โดยร้องขอให้อธิบดีศาลอาญ เมื่อพยานให้การแล้ว และจะกล่าวคัดค้านตัวพยานมาก เท่ากับ
กล่าวหักทวงคำของพยานนั้นก็ได้เหมือนกัน ตามแต่ที่จะกล่าวเพื่อเป็นประโยชน์ ในการต่อสู้คดีของ
ผู้ต้องหา นั้น อธิบดีศาลก็ซักถามพยานตามข้อหาได้ สำหรับที่จะให้ไต่ความซึ่งอธิบดีศาลเห็นว่าจำเป็น
จะให้ความจริงปรากฏชัดเจนนั่นด้วย ผู้พิพากษาทั้งหลายก็ พนักงานผู้เป็นทนายแผ่นดินก็ดี มีอำนาจ
ที่กล่าวถามได้ ตามที่อธิบดีจะยอมอนุญาตให้กล่าวนั้น

9. ในระหว่าง เวลาชำระความอยู่นั้นอธิบดีศาลจะไต่ถามพยานทั้งหลาย แลพิจารณาหา
ทั้งปวง ซึ่งปรากฏแก่อธิบดีศาลว่าเป็นการ จำเป็นจะต้องไต่ถามไต่ความจริงปรากฏชัด

10. เมื่อสืบถามพยานเบิกความเสร็จ จดขึ้นแล้ว ก็จะได้ไต่ถามว่าความแก่ความกันต่อไป พนักงาน
ผู้เป็นทนายแผ่นดิน จะไต่ถามความก่อน และจะได้แจ้งเหตุการณ์ทั้งหลายซึ่งเป็นข้อผูกพันคำฟ้องหา
แล้วผู้ต้องหาทนายของผู้ต้องหา จะได้ออกแก้ความนั้นแล้ว จะยอมให้พนักงานผู้เป็นทนายแผ่นดินกล่าว
โต้แย้งอีกได้ แต่ผู้ต้องหาทนายของผู้ต้องหา จะต้องเป็นผู้กล่าวแก้ความสู่ความเป็นคำหลังที่สุด แล้ว
อธิบดีศาลจะได้ประกาศหยั่งนัยตัดสิน

11. อธิบดีศาล จะเป็นผู้กระชอกระหงแดง ตามความที่ชำระไต่ถาม สำหรับปรับสัจคดีสิน
มีใจความในข้อกระหงแดงอย่างนั้นว่า ผู้ต้องหาที่มีความผิดโดยกระทำการอย่างนั้น ๆ พร้อมด้วยเหตุการณ์
ทั้งหลาย ดังมีในคำฟ้องหาหาไม่มีผิด เป็นกันแล้ว จะได้กระชอกระหงแดงที่ว่าด้วยมีเหตุการณ์ อัน
ควรลดหย่อนโทษให้เบาลงนั้น ถ้าไม่มีด้วย

12. เมื่ออธิบดีศาล ไต่ถามข้อกระหงแดงขึ้นแล้ว ผู้ต้องหาที่ดี ทนายของผู้ต้องหาก็คดี
แลพนักงานผู้เป็นทนายแผ่นดินก็ดี จะมีคำโต้ตามความเห็นของคนที่เห็นสมควรว่าจะต้องมี ในการที่ยกข้อ
กระหงแดงไว้อย่างนั้น ถ้าพนักงานผู้เป็นทนายแผ่นดิน ถ้าฝ่ายผู้ต้องหาขัดข้องของร้องไม่โทษขอกระหง
แดง อย่างที่กะไว้นั้นแล้ว ศาลจะได้วินิจฉัยตัดสินคำขัดข้องนั้น ตามความที่กล่าวผิดแลชอบด้วยแล้ว

13. อธิบดีศาลจะได้มีคำสั่ง ให้หาตัวผู้ต้องหาไปจากที่ว่าความแล้ว ศาลจะได้เลิกแต่ที่นั้น
เข้าไปประชุมในห้องที่ปรึกษากัน เพื่อว่าจะได้ปรึกษาปรับสัจคดีตัดสินในข้อกระหงแดงแลในการว่าโทษ
ถ้าเป็นคดีพิจารณาเห็นว่า มีความผิดแล้ว โทษซึ่งจะได้ลงตามความจริงที่พิจารณาได้ชัดเจน
อยู่เสมอนั้น ต้องเป็นไปตามขอความที่กล่าวไว้นี้

คือว่า

ข้อ 1 การทำลายชีวิตมนุษย์ อันกระทำความจงใจ ก็มีโทษเสมอกับความร้ายที่ฆ่า
คนให้ตาย

ข้อ 2 บรรดาความร้ายที่มาจากคนตายอันกระทำด้วยคิดตั้งใจไว้ก่อนแล้ว ถ้าด้วยจงใจแล้ว ก็มีโทษเสมอกับการลอบทำร้ายให้เป็นอันตรายแก่ชีวิตมนุษย์

ข้อ 3 ความกึกตั้งใจไว้ก่อนนั้น คือความคิดหมาย อันใดกึกไว้แล้วก่อนลงมือทำการ ที่พยายามให้เป็นอันตรายแก่ตัวของบุคคลผู้หนึ่งซึ่งใดหมายไว้ ถ้าแม้ว่าจะให้เป็นอันตราย แก่ผู้ซึ่งจะโคพบปะเมื่อความคิดหมายนั้น ขอมหาไศรยกแก่เหตุการณ์อย่างนั้นแล้วไศรยกแก่กรรมจากการอย่างนั้น

ความสมรู้ เป็นใจ

ข้อ 4 ผู้สมรู้ เป็นใจ ในความผิดความร้ายนั้น จะต้องลงโทษ เสมอกับผู้ตนคิด ผู้ลงมือกระทำ ความผิดความร้าย เว้นไว้แต่ที่มีบทกฎหมาย ให้ลงโทษเป็นอย่างอื่น

ข้อ 5 บรรดาผู้ซึ่งประกอบไปด้วยให้ไปสิ่งของก็ดี ด้วยสัญญาณหมายก็ดี ด้วยขมขู่ก็ดี ด้วยใช้อำนาจในที่ผิดฎาเกินอำนาจก็ดี ด้วยเบียดเบียนเครื่องมือเครื่องใช้ ให้ถึงที่ผิด ฎาถึงที่มีโทษใดก็ดี แล้ว แลก่อให้เกิดการผิดนั้น ถ้ามีกำลังใช้ให้กระทำการผิดนั้น จะต้องลงโทษเหมือนเป็นผู้สมรู้ เป็นใจ ที่มีโทษ เสมอกับทำความผิดนั้น ๆ

บรรดาผู้ซึ่งใดเสาะหา มา เป็นเครื่องสาตราวุธก็ดี เปนเครื่องมือต่างๆ ฎาของอย่งอื่นก็ดี สำหรับใช้ในการนั้น โดยความรู้แล้วว่าจะได้ใช้ในการนั้น แลบรรดาผู้ซึ่งรู้เห็นแล้ว ใดช่วยเก็บกวด ฎาอุดหนุน ผู้ตนเหตุฎาผู้ลงมือในการนั้น โดยที่ใดกระเตรียม ฎาทำการให้เป็นที่สุดวกฎาทำให้สำเร็จแก่การนั้น จะต้องลงโทษเหมือนเป็นผู้สมรู้ เป็นด้วยใจ

ข้อ 6 บรรดาผู้ซึ่งรู้แล้วเต็มใจ แลได้รับไว้ทั้งหมด ฎาแต่ส่วนหนึ่งก็อันเป็นสิ่งของโจรผู้ร้าย ที่ลักขอนมาฎาใดมาเพื่อประโยชน์ ที่จะช่วยความผิดความร้ายอันหนึ่งนั้น จะต้องลงโทษเสมอกับผู้สมรู้ เป็นใจ ในความผิดความร้ายอย่างนั้น

ข้อ 7 แม้วาโทษประหารชีวิต ขอมจะลงโทษแก่ผู้ตนคิด ผู้ลงมือทำการผิดร้ายบางข้อแล้ว ก็ดี แต่ส่วนผู้รับของโจรผู้ร้าย ขอมเปลี่ยนเป็นลงโทษเพียงจำคุกทำการหนักเป็นนิตย

การลงโทษ

ข้อ 8 บรรดาผู้ซึ่ง มีความผิดร้ายลอบทำอันตราย แก่ชีวิตมนุษย์ก็ดี บิดุฆาฏมาตุฆาฏก็ดี ฆาตกรในกรรมนอกกรรมก็ดี วางยาพิษก็ดี จะต้องลงโทษถึงประหารชีวิต

ข้อ 9 การฆาตคายนั้น เมื่อเวลาที่กระทำ ใดมีความผิดอันกระทำด้วยก้นักหลังก็ดี ฎาพร้อมกันก็ดี จะนำไปให้ถึงโทษประหารชีวิตได้

ข้อ 10 ผู้ใดคนหนึ่ง ซึ่งได้ถือเอาสิ่งของที่ไม่ใช่ของ ๆ คนไป โดยอุบายฉ้อโกงแล้วก็มีกวาง
ผิดเสมอใจ

ข้อ 11 ผู้ใดคนหนึ่ง ซึ่งจงใจทิ้งไฟเผา ตึกโรงเรือนก็ดี รือใหญ่น้อยก็ดี โรงร้านลาน
ร่มบังแดด เมื่อเป็นทคนไคอยู่อาไศรยภายใต้เป็นทอยู่อาไศรย แล้วทั่วไปบรรดาที่อยู่อาไศรยของคน
เป็นของคนก็ดีของผู้อื่นก็ดี จะต้องมิไคถึงประหารชีวิต

เหตุการณ์

อันควรลดหย่อนโทษให้เบาลง

ข้อ 12 อันโทษทั้งหลาย ถ้าไคไคไคจะมีแก่ผู้กระทำผิดเหล่านั้น ตามที่พิจารณาไคความจริง
แล้วนั้น เมื่อไคไคไคไค มีเหตุการณ์อันควรลดหย่อนโทษให้เบาลงแก่ผู้ต้องหาโทษนั้นแล้ว จะต้อง
แก้ไขความความที่ไคไคไคไค

ถ้าโทษไคไคไค ถึงประหารชีวิตแล้ว ศาลจะต้องไคโทษจำคุก ทำการหนักไคไคกำหนดพันโ
ถ้าโทษจำคุกทำการหนัก มีกำหนดเวลาพันโคไคไค

ถ้าเป็นการไคโทษจำคุก มีกำหนดเวลาพันโคไคไค จะต้องไคโทษจำ 5 ปีเป็นอย่างต่ำ
และจำ 20 ปีเป็นอย่างสูง ตามกำหนดเวลาในระบะนั้น สดแต่ศาลจะเห็นสมควร

คำฟ้องหาพระยอกเมืองขวาง¹

ข้าพเจ้าผู้เป็นทนายของรียบลิค รับการเป็นทนายแผ่นดินในศาลสมกันที่กรุงเทพ ได้ตรวจหนังสือในถ้อยกาสำนวนความที่ได้ชำระพระยอกเมืองขวางแตกก่อนแล้ว แลได้พิจารณาตามความข้อ 3. ในหนังสือสัญญาถอนเวนขึ้น ระหว่างกรุงสยาม กับกรุงฝรั่งเศส ลงวันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทร์²⁶ 112 นั้นแล้ว

ขอประทานทำคำฟ้องยื่นตามข้อ ดังมีต่อไปนี้

ว่าประมาณสักปีหนึ่งมาแล้ว เมื่อวันที่ 5 มิถุนายน รัตนโกสินทร์ศก²⁶

112 มองซิเออ กรอสกูรัง สารวัตรกองทหารเกณฑ์ได้รับคำสั่งให้รักษาทัวพระยอกเมือง-
ขวาง ชุนนางไทยไปแต่เมืองกำมอญยังเมืองท่าอูเพนแล้ว ก็ส่งทูตหาไปที่แก่งเจ๊กพร้อมกองทหาร
ดูวน เกณฑ์หลายคนจึงเป็นพลทหารกองน้อยอยู่ในมังกัมมัตตราขอ มองซิเออ กรอสกูรัง
เหตุการณ์ทั้งหลายซึ่งเป็นการได้ตระเตรียมแล้ว แลได้มีขึ้นก่อนเหตุอันเป็นทุกขร้อนนี้ก็คือ แล
เหตุการณ์ทั้งหลายที่ได้เป็นอยู่ด้วยกันแล้ว แลเป็นติดติดตามเหตุการณ์นั้นก็คือ รวมความกล่าวลง
ได้ดังนี้

ตั้งแต่หลายปีมาแล้ว หัวเมืองลาวในปลายแม่น้ำโขงที่ตั้งอยู่ข้างฝั่งซ้าย
ปากตะวันออกแม่น้ำนั้น ก็เป็นมาแต่กาลช้านานจะกำหนดนับไม่ได้ว่าเป็นส่วนอาณาเขตของ
กรุงอานัม ซึ่งอยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศส หัวเมืองเหล่านี้ผู้รับราชการของคอเวอนเมนต์
สยามไปบุกรุกเข้าไปถือเอาแล้ว ภายหลังเป็นการสมควรที่จะจัดการในเขตแดนเหล่านี้ที่-
สำคัญ ๆ ก็คือเมืองคาเก็ค ซึ่งเป็นแขวงสองตำบล คือแขวงกำเก็คแลเมืองคำมอญ ได้มีชุนนาง
ดูวนรักษาการบ้านเมืองอยู่ทั้งสองแห่งจนถึงปี จุลศักราช 1883 ตรงกับปีรัตนโกสินทร์ศก¹⁶
102 ถ้า ปีมแม เบญจศก⁶ จุลศักราช 1245 จนเวลาที่กล่าวนี้ กรุงสยามเห็นประโยชน์ที่
เกิดเหตุลวากอญที่เมืองเว้ แลเชื่อว่าจะกระทำการที่เป็นอานาจได้แล้วจึงได้ลงมือแลทำการ

¹ กองบรรณสาร, กต. แห่ง 2.44 หมวกฉิบโกจัน หมู พระยอกเมืองขวาง
ศักราช 112

เจ้าในกินแดนนั้น แต่อย่างไรก็ดีในปี ค.ศ. ๑๘๒๖ ตรงกับปีรัตนโกสินทรศก ๑๐๕
 ๓๖ ปีมะเมีย จุลศักราช ๑๒๔๘ ขุนนางฝ่ายสยาม วังพระยอกเมืองขวางได้เข้าไปตั้งอยู่
 ในเมืองกามวญ โดยทางราชการตำแหน่งเป็นข้าหลวง

การที่ไปไม่ถูกแบบอย่างนี้ ก็ไม่ลงเลยหันไปจากที่จะชักนำทำให้-
 กอเวอนเมนต์ฝรั่งเศส เพิกเฉยอยู่ได้ ข้าราชการฝ่ายฝรั่งเศสก็ได้รับรู้ศึกแล
 วิจารณ์ทั้งหลายที่จำเป็นจะต้องรักษาผลประโยชน์ของเมืองซึ่งได้อยู่ในป้องกันนั้นให้พ้นอันตราย
 เหตุฉะนั้น ในเดือนพฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๒ มงซิเออ ลูซ เรสเอนด์ เมืองวิน จึง
 ได้รับคำสั่งจากกอเวอนเนอ เบเนราด เปืองอิลเลจิน ให้ไปยังเมืองกามวญ เพื่อจะให้เข้า
 ไปตั้งอยู่ในที่นั้น แลให้ไปจัดการตามอำนาจของบ้านเมือง ซึ่งนับถือกันน้อยนักมาจนเวลานั้น
 ให้กันกระเดื่องที่ ครั้น ๓ วันที่ ๑๘ พฤษภาคม ผู้แทนของกรุงฝรั่งเศสก็ไปถึงหน้ากายอย่าง-
 เลกอันหนึ่งซึ่งพระยอกเมืองขวางข้าหลวงก็ตั้งอยู่นั้น เพื่อที่จะไต่เอาไปกลับคืนเอาหัวเมือง
 นั้นมาเป็นของ ๆ กอเวอนเมนต์ฝรั่งเศส แลเมื่อได้พูดจาจากลวกันไม่มีผลอันใดมีแต่การ
 กลับกลายไปต่าง ๆ แลนิ่งเพิกเฉยเสียแล้ว ครั้น ๓ วันที่ ๒๒ พฤษภาคม มงซิเออลูซ
 จึงได้ตกลงว่าจะเข้าไปตั้งอยู่ในค่ายเล็กนั้นเองโดยทางราชการ จึงได้บอกขุนนางฝ่ายสยาม
 นั้นทราบในขณะนั้นแล้ว แลได้เก็บเครื่องศาสตราวุธของคนของขุนนางไทยนั้นเสียเพื่อจะไม่
 ให้เกิดวิวาทกันขึ้น แล้วบอกว่าจะพาตัวพระยอกเมืองขวางไปจนถึงท่าอุเทน เพื่อจะป้องกัน
 ให้พ้นอันตราย อนจะมีแต่พวกลาวชาวเมืองซึ่งพระยอกรักษามาเป็นทัพพล เมืองชอบตัวพระยอก
 น้อยนัก กันที่พลเมืองไม่ชอบพอพระยอกนี้ แม้จะเป็นที่พระยอกได้บอกกล่าวโต้แย้งไว้แข็งแรง
 แล้วก็ดี ก็ยอมมีกาบจริงแน่นอน แลโดยพิศการอยู่ต่างหากอีก เมื่อกระนั้นแล้วก็ควรที่จะต้อง
 มีน้ำใจไมตรียกของแก่งองทหารอันน้อยซึ่งอยู่ในบังคับบัญชา นายสารวัตรอสุกรังเป็นจำนวน
 พหลทหารเกณฑ์ ๒๐ คน กับเขมรลามาชื่อ บุนจัน นอกจากการที่จะให้กลับไปนี้ พระยอกได้ยอม
 แล้วอีก ในเวลาจวนวันที่ได้กำหนดให้พระยอกออกจากที่นั้น พระยอกได้เขียนหนังสือฉบับหนึ่ง
 ถึง เรสเอนด์ ซึ่งเป้นหนังสือที่จะรักษาเกียรติยศไว้อย่างไรไม่ได้ แต่เป้นหนังสือที่มีความ-
 หมายว่า เป้นสัญญาอันหนึ่ง ซึ่งผู้ลงชื่อในหนังสือนั้นจะทลายความเสียโดยไม่มีโทษจรรจนัน
 ก็ได้ แต่จริงพระยอกได้บอกหมายโดยถ้อยคำอันมีในหนังสือสำคัญนั้น ให้ผู้แทนฝ่ายฝรั่งเศส
 รักษาเมืองกามวญแลเขตรแขวงที่ติดเคียงกัน กับทั้งพนักงานต่าง ๆ แลชาวเมืองนั้น แลได้

บอกกล่าวแลหวงแทนไว้แทนพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ตามที่พระยอกได้รับราชการไปทำเท่านั้น อีกประการหนึ่ง พระยอกได้ขอให้เรลลีเคนตช่วยส่งหนังสือขึ้นไปยังคอเวอน-เบนตฝรั่งเศสแลสยาม เพื่อจะได้พิจารณาความที่เคียงกันโดยละเอียดแล้ว แลมีคำสั่งให้พระยอกทราบเป็นการสำเร็จแจ้งชาคกันโค เนื้อหาในหนังสือนั้นมีอยู่แทบตรงกันกับคำต่อกล่าวกันว่าเวลานี้ก็เป็นหนังสือยอมอย่าทัพ ซึ่งพระยอกไม่รับทำการที่ตนจะรับผิดชอบเองแล้ว ก็เป็นอันปฏิบัติว่าพระยอกจะไม่ทำการเอง

ด้วยเหตุที่ได้มีข้อสัญญา แลเชื่อถ้อยกันโดยสุจริตตามหนังสือสัญญานี้แล้ว กองทหารฝรั่งเศสกับทหารไทย ต่างกองต่างรักษาซึ่งกันแลกัน จึงได้ออกจากเมืองคำบวญมาในเวลา กลางวัน ๆ ที่ 26 พฤษภาคม ครั้นเมื่อได้เคิรทางมาโกหาวัน ในระหว่างเวลานั้นความ-ไมตรีในระหว่างตัวนายแลพลทหารทั้งสองฝ่ายก็ไม่ได้ปรากฏว่าชวคน้อยลง ได้เคิรทางด้วยกัน ขาวจนถึงตำบลฉางแกงเจ็ก ซึ่งตั้งอยู่ที่แคว้นปุนราวส์ก 60 กิโลเมตร ฤา 1500 เส้น ห่างจากเมืองทาอุเทน อันเป็นที่สุดทางที่จะเคิรไปนั้น การจวเป็นกองอยู่คักที่แกงเจ็กนี้เพื่อจะชวเมืองรวบรวมเรือที่จำเป็นจะต้องใช้ชวของไปคามาแม่น้ำโขง มองซิเอกรอสครุงนั้น ตั้งแต่วันที่คองรับเร่งเคิรทางในวันหลังที่สุด ได้มีความเห็นคเห็นองอนเป็นอันมาก นอกจากความอนใจนั้นก็ยังเจ็บไข้คองอยู่กับที่นอน ถึงแคว้นที่ได้ไปถึงแกงเจ็กนั้นคาย

ตั้งแคว้นไปอาการแลความคิกของพระยอกนั้น ก็ปรากฏเปลี่ยนแปลงไปแล้ว ค้วย พระยอกเองคิดแต่อย่างยิ่งกว่าคิงอื่น ที่จะไปอยู่ใต้หางไกลที่สุดที่จะไปไค้จากกองทหารที่รักษาตัว คุเหมือนวากองทหารนั้นทำให้พระยอกรำคาญ พระยอกหาไปอยู่กับคนของพระยอก ที่โรงตั้งอยู่ไกลเคียงกับกายฝรั่งเศส วันเป็นคซึ่งมองซิเอกรอสครุงไค้ให้เป็นที่อยู่ของพระยอกนั้นไม พระยอกกลับตรงไปยังที่เรือนร้างสองบ้านลาวแห่งหนึ่งที่อยู่ใกล้กับแกงเจ็กนั้นแล้ว อาไศรยอยู่ในที่นั้น นายทหารฝรั่งเศสก็ไค้ปรากฏในชั้นแรกว่าเห็นเป็นการสำคัญอันใดในการอันนี้ แดกรันไค้ทราบความจากลามาวันรุ่งขึ้นว่า นายทหารในกองนั้นอีกนายหนึ่งซึ่งเป็นคูกแลรักษากการมาซื้อ หลวงอนุรักษ เทียบบอกความคเอาว่า อันนาคันตกใจแลเทียบพูดจาวะให้คนพลเมืองที่อยู่ใกล้แถบนั้นเอาใจออกหากจากฝรั่งเศส ค้วยถ้อยคว่า จะมีกองทหารไทยกลับมาคคอีก มองซิเอกรอสครุงจึงไค้ตกลงใจว่าจะรับระงับการที่เช่นนั้นเสีย โดยที่จะไค้ยักเอาตัวผู้กล่าวคอ้างอวคไม่จริงนั้นไว้เป็นประกัน เพราะฉะนั้นจึงไค้มีผู้นำไปเพื่อ

ประโยชน์อันนี้ยังที่อยู่ของพระยอก แต่ผู้ซึ่งคนผู้ซึ่งมองซิเออกรอสกูรังได้หาตัวอยู่นั้นให้เห็นแล้ว
จึงได้มีคำสั่งทหารเกณฑ์ที่ได้ไปกับมองซิเออกรอสกูรังนั้นกุมเอาตัวไปด้วยกัน ข้อซึ่งพยายาม
กล่าวหาว่าการที่กระทำโดยความอุทธรณ์นั้น บิดาการลักษณะ เป็นก่อเหตุที่ถูกละเลยนั้น ไม่
ถูกต้องเลย มองซิเออกรอสกูรังมีความหมายอย่างเดียว แต่ที่จะป้องกันไปให้มีเหตุวิวาท
กันขึ้นได้ และจะให้หยุดเลิกการวิวาทโดยจับกุมผู้ก่อการเลวภาความ อันจะทำให้เป็นที่แตก
ร้างความสามัคคี ซึ่งมีอยู่ในระหว่างกองทหารทั้งสองฝ่าย จนเวลานั้นแล้วอีกประการหนึ่งไม่
ได้ทำการ เรี่ยวแรงอย่างหนึ่งอย่างใดเลยแก่ผู้ที่ต้องจับตัวไปกบขังไว้ นั้น ไม่ได้ทำให้เกิดค
ร้อนแก่ตัวนั้นเลย แลคำที่กล่าวว่าตัวผู้นั้นร้องว่าเค่อกรอนนั้นก็สมควรฟังยิ่งขึ้นไปกว่าการที่
ผู้นั้นต่อสู้ยอมไปนั้นชอบด้วยแล้ว มองซิเออกรอสกูรังได้ทำตามจริงที่เอาตัวผู้นั้นไว้ในเรือน
ห้อยเดียวกัน และก็ได้เอาไว้ให้เห็นตัวกันอยู่เสมอ ยกไว้แต่ที่จะส่งตัวให้แก่นักงานฝ่าย
สยามเมื่อเวลาไปถึงเมืองท่าอุเทน

การที่ต้องจับกุมตามเหตุทั้งหลายที่เป็นมาแล้วนี้ ก็ต้องเป็นช่วงที่พระยอกกำลัง
ถือเอาว่าเป็นเหตุที่จะไปให้ไกลจากที่ตั้งใกล้เคียงกองทหารฝรั่งเศสอีกต่อไป ในเวลาวัน
เดียวกันนั้นพระยอกได้ไปขอให้มองซิเออกรอสกูรังปล่อยตัวหลวงอนุรักษ์จากที่กุมตัวไว้แล้ว
เมื่อใกล้ที่ไมยอมตามพระยอก ๆ จึงได้พาทหารถอยจากนั้นจนถึงที่เขาชื่อ เวียนกระแสน
อันเป็นที่กับต้นมันคงตามภูมิประเทศนั้นเอง แลเป็นหนทางไกลจากแก่งเจ๊กประมาณ 5 ชั่วโมง
ณ ที่นั้น และที่พระยอกกล่าวให้การว่า ได้พบใครไม่ได้ค้นหมายกองทหารไทยที่ได้มาจากเมือง
ท่าอุเทนแล้ว พระยอกจึงไม่ได้เข้าเคยนาพลทหารนั้นมายังแก่งเจ๊ก ถ้าซึ่งแจ้งที่แจ้งว่าได้พบ
กองทหารโดยไม่ได้ค้นหมายนี้มีเป็นหนังสือสำคัญที่ได้เข้ามา สนอต่อศาลเวลาชำระความครั้ง
แรกแล้ว แลถือเอาหนังสือนี้เป็นข้อสำคัญในความเรื่องนี้ทั้งสิ้น เมื่อออกจากเมืองคำมวญมา
ยังไปทันเต็มสองวัน เมื่อวันที่ 28 พฤษภาคม นั้น พระยอกผู้ครองหนั้น แท้จริงได้มีหนังสือมา
ถึงเจ้าพนักงานฝ่ายสยามที่เมืองท่าอุเทนเป็นความเร่งร้องเรียกด้วยถ้อยคำ ซึ่งทำให้เห็น
ความผิดที่พระยอกมีอยู่เต็มใจในเวลา ขณะที่มากับกองทหารฝรั่งเศสอันน้อยที่รักษาดังมาด้วย
กันนั้น พระยอกไม่ได้กล่าวถึงหนังสือสัญญาอาญาที่พระยอกพึงไถ่ลงชื่อแล้วนั้นเลย พระยอก
ขอไปในหนังสือนั้นให้รับส่งกองทหารหนีไปโดยเร่งรีบ แล้วพระยอกจะได้เข้าทำการต่อตี
แลขับไล่ทหารฝรั่งเศสไปเสียให้พ้น การที่กระทำอย่างนี้ ก็เป็นการกีดกันขายคดโกงแท้ แล

เพียงแต่ความคิดนั้นขอเดี๋ยวก็พอจะลงโทษแก่ผู้ที่ประพฤติอย่างนั้นแล้ว อีกประการหนึ่งเมื่อหลวงวิจิตรสาคร ชูนางที่เมืองท่าอุเทนได้ทราบหนังสือแล้วจึงได้ส่งกองทหารไปทางแก่งเจ๊กสองกอง ซึ่งไปรบเข้ากับพลทหารของพระยอกที่เขาวี้นกระแสน คำสั่งที่เขียนไปแม้แต่จะไม่ไ้ลงชื่อด้วยแล้ว ก็อ่านเห็นโค้ดหลังหนังสือนี้ ทำให้การของนายทุ้ย นายทหารผู้ทีกล่าวถึงหนังสือว่า นายทุ้ยได้รับหนังสือนั้น ก่อนเวลาที่ออกจากเมืองท่าอุเทนนั้นก็เห็นว่าไม่เป็นที่สงสัยในความที่วานเลย

เมื่อถึงนั้นแล้ว ข้าพเจ้าจะกล่าวถึงการพยายามกระทำความร้ายในวันเดียวกันนั้นด้วย

ในเวลาเช้าวันที่ 5 มิถุนายน พบทหารอันช่วยของพระยอก เมื่อได้มีกองหนุนเพิ่มเติมอีก 2 กองอยู่ในบังคับบัญชาของนายทุ้ย แลนายแปลก แล้วก็กลับยกไปทางแก่งเจ๊ก กองทัพนั้นก็ไปตามคำให้การหลายกา แม้แต่คำของนายทหารฝ่ายสยามก็มีว่า เป็นจำนวนกองประกอบด้วยเครื่องศาสตราวุธครบมือกันกว่าร้อยคนเป็นกองทัพอันน้อยนี้ กองทหารของพระยอกสองคนที่ต้องเก็บรับอาวุธเสียแล้วที่เมืองกำมวนั้น คือเป็นกองถือปืนล่ากล้องเป็นเกลียวด้วยทั้งสองคน กรันกาลล่วงมาได้สามชั่วโมง กองทัพนั้นก็ไปถึงแก่งเจ๊ก พอจวนกับเวลาขณะซึ่งไปถึงนั้นก็ลงมือยิงกันขึ้น เกิดตั้งต้นไฟเผาทั่วไป เรือที่มองฉีเอออกรอสกุรงก็ทนไฟอยู่ไม่ได้นาน แลนายทหารผู้เกราะหรัย แลได้ถูกอาวุธก็มีบาดเจ็บถึงตายแต่ในแรกเวลาที่ต่อสู้กันนั้น ก็สูญหายไปมากในกองเพลิง นอกนั้นพวกทหารเกณฑ์เข้าไปด้วยกับมองฉีเอออกรอสกุรงนั้นก็ถูกเป็นอย่างนี้เกือบหมดด้วยกัน แลนี่แต่บางกนในพลทหารนั้น สามารถจรถกพันไปได้โดยอัศจรรย์เท่านั้น ในคนพวกนี้มีสองคนคือ บุนวันเขมร ผู้ที่ถึงแก่กรรมเสียแล้วด้วยบาดเจ็บที่กองมาก็มี บุนเวียน วันกัน ผู้ที่คงอาวุธเหมือนกันเท่านั้นที่โค้วมีอยู่ เบื่อภายหลังการรบกันฆ่าฟันแลจุดเพลิงแล้ว พวกที่บุกรุกก็จัดการปล้นสคมภ์ แลสิ่งของทั้งปวงที่ยังไม่ได้เป็นอันตรายไปในเพลิงเครื่องศาสตราวุธ หรพสิ่งของ ๆ พวกฝรั่งเศษ ก็ขนลงเรือพวกไทยไปในทันที แลกลับเป็นสมบัติของผู้คนเหตุที่ทำการมีไชยชนะได้ง่ายดายเกินไปนัก ฝ่ายคำให้การของพยานทั้งสองที่รอดถูกฆ่าฟันนั้นก็เป้นอันตระหนักแน่แท้ในข้อนี้ เหตุนี้ต้องรอกอยู่ในเวลาจนถึงการเลี้ยงดูอย่างน่าเกลียด เป็นเพราะกรรมของกนทั้งสองนี้ ต้องไ้ความเค็ดร้อนในเวลาเมื่อเค็ดทางอันไกลคนทนยากแก่แค้นแก่งเจ๊กมาถึงกรุงเทพ ถือโดยวาจาอันหมยาบช้าต้องไ้รับความอับอาย

กวาบชมเหงกซี่ แลถูกขอจะล้างผลาญชีวิตเร เหล่านี ก็มีได้ละเว้นที่จะไม่กระทำแก่คนทั้งสอง
นี้เลย ข้อความจริงที่ฟังได้ยกขึ้นกล่าวโดยย่อนี้ ก็ว่าตามกล่าวฝ่ายใด ยับดวงแลนอกนั้นก็ตามคำพวก
ถวนตามที่ได้แสดงออกขาในเวลาที่ไล่สวนกัน แงในเวลาการพิจารณาที่อันนี้ครั้งแรก แต่
เมื่อมีข้อความเคี้ยวแย้งกันอยู่ในท่าเหล่านี้เอง แลบทพร่องโดยไม่ได้มีการสืบสวนพยานในถาน
ถั้นที่นั้น ก็ต้องถือเอาโดยพิจารณาอันลุ่มแลเหตุการณ์ที่ติดถอกเนื่องกันมา ซึ่งชี้ให้เห็นว่า คำ
พยานอันเป็นลายลักษณ์อักษรที่ไคกล่าวไว้ข้างต้นเป็นหลักฐานที่แน่นอนและชัดกระจ่างยิ่งกว่า
ทำให้การ อันระคนปนกันยุ่งอยู่มากนักตามธรรมดาจนนั้นแลก็ดูเป็นที่มั่งกั้วว่า มองซิเออครอส
กรุงกับพลทหารเกณฑ์ของเขาถูกกลอุบาย ๆ ซึ่งได้กักตั้งใจจะทำไว้ก่อนแนแนแล้ว โดยตั้ง
ใจคโคงเตรียมไว้พร้อมแล้ว แลถ้าข้างฝ่ายพวกกรอสกรุงได้ยิงพวกทหารไทยแล้วก็ได้
กระทำอย่างนั้นด้วยเหตุอื่นนอกจากเป็นการต่อสู้ป้องกันชีวิต โดยชอบเป็นต้นคิดในการฆ่าฟัน
กันตายครั้งนั้นก็ไม่ได้ผู้ใดเลย นอกจากพระยอดผู้ครองหาอยู่นาถาลนี้เอง การที่พระยอดได้กระทำ
มาแต่ก่อนที่เป็นอยู่อยู่ในถานที่นั้นในเวลาเข้ามารบพุ่งทกระทำการบังคับบัญชา โดยทรงกับพล
ทหารซึ่งอยู่ใต้บังคับบัญชาแท้ของพระยอด แลที่พระยอดนาไปยังแก่งเจ๊กนนี้ แลในที่สุดที่พระยอด
ได้สั่งให้พลทหารยิงนั้นเป็นความจริงอันชัดเจน ซึ่งในท่าให้การของพระยอดก็ยอมปรากฏอยู่แล้ว
แลถ้าคำฟ้องหาไม่เป็นที่สามารถจะชี้พยานให้เห็นจริงแท้ได้ ก็เพราะเหตุที่ไม่ได้มีการไล่สวน
ในถั้นที่นั้น การที่พระยอดมีความรู้เห็นเป็นใจลงโดยตรง แลการลอบทำร้ายฆ่าครอสกรุงครั้ง
นี้ ก็ยอมยกขึ้นฟ้องหาว่าเป็นตามความจริงที่พระยอดเป็นผู้สมรู้เป็นใจอันจะปฏิเสธไม่ได้เลย
ในการที่สมรู้เป็นใจโดยอุกหนุนแลช่วย ที่สมรู้เป็นใจโดยที่ให้กำลัง แลตามความจริงนี้พระยอด
ชอบตกอยู่ในการรับผิดชอบ ยิ่งกว่าผู้คนที่คิดมีอกระทำการผิดการร้ายอื่นอีก

ถึงกระนั้นก็ดี จึงไปเป็นประโยชน์อันใดที่พระยอดจะคิดหามาเพื่อแก้คดีให้หลุด
พ้นโทษไปว่ามีหนังสือฉบับหนึ่ง ซึ่งหลวงวิจิตรสรรสาตร์ได้มีไปถึงพระยอดแต่เมืองหนองคาย
วันที่ 20 พฤษภาคม นั้นด้วยหนังสือฉบับนี้มีกำลังอยู่ในนั้นแท้จริงก็เป็นอันก่อนเหตุการณ์ที่เมือง-
ก่ามวญไม่มีการเกี่ยวข้องในคดีอันนี้

อีกประการหนึ่ง ก็ไม่มีประโยชน์อันใดที่พระยอดจะแก้กล่าวแก้ความว่า ความ
ตั้งใจเดิมของพระยอดนั้น เมื่อเวลาไปถึงแก่งเจ๊กนนั้นก็พร้อมเพรียงไปด้วยการกิริยาแลน้ำใจ
ไมตรีแท้ แลไม่ได้ไปที่ตำบลนั้นโดยอย่างอื่น นอกจากเป็นการเสมอกับนำธงระงับศึกไปโดย

ตั้งเพื่อจะได้ขอให้ปล่อยตัวหลวงอนุรักษเท่านั้น กัวย่องทรงกันที่อยู่แล้วว่า ผลอันใดเล่าบัง-
เกิดมีขึ้นในการสร้างทาการเป็นไปว่ากล่าวกันโดยไม่ตรีการวั้นัก อันเป็นการที่กระทำกันตรง
นากองทัพอย่างยอม ๆ วริงอันหนึ่งนั้น

เพราะเหตุนี้ ผู้มีชื่อพระยาเมืองขวาง อายุประมาณ 40 ปี เป็นขุนนางไทย
เจ็บเป็นข้าหลวง ณ เมืองกามวญ แลกาเกิด เกิดที่เมืองนครสวรรค์ ในกรุงสยาม ตั้งบ้าน
เรือนอยู่ ณ กรุงเทพฯ นี้

จึงถูกกล่าวหาว่า

1. เป็นผู้ที่ได้กระทำโดยผลการตนเองได้เป็นผู้สมรู้เป็นใจคบคิดทำอันตรายแก่
ชีวิตในท้าวกรอสกรุง สารวัคทหารเกณฑ์เป็นนายทหารประจำตำแหน่งอยู่ในแขวงเมืองวิน
แกนฉวน ยะเป็นผู้ย่งยงสอเสียดแฉว่าเล่ห์เหลี่ยม ได้ กิดการเป็นอันตรายแก่ชีวิต แลเป็น
ผู้ให้คำสั่งแก่ผู้ลงมือกระทำการนี้ แลเป็นผู้หาเครื่องสาตราวุธ แลช่องทางที่จะกระทำนั้น
โดยยอมรู่ว่าจะเป็นสิ่งพึงใช้ในการนี้ แลเป็นผู้แล้วอุกหนุนแฉวยผู้ลงมือกระทำการนี้ โดย
ความจริงที่ได้เตรียมให้สควงสงเสริมขึ้นให้กระทำสำเรวได้ในที่ตำบลแกงเจก แขวงเบื่อง
ท่าอุเทน เมื่อวันที่ 5 มิถุนายน

ในเหตุการณ์ทำอันตรายแก่ชีวิตซึ่งได้กล่าวมานั้นก็เป็นอันได้คิดจงใจทำไว้
ก่อนแล้ว

2. เป็นผู้ที่ได้กระทำโดยผลการตนเองให้เป็นผู้สมรู้เป็นใจคบคิดตามเหตุการณ์ใน
กาดะ และเทศะอันเดียวกัน แลตามทางอย่างเดียวกันกับที่ได้กล่าวมาแล้ว กระทำการผิดการ
ร้ายที่จงใจ ทำอันตรายแก่ชีวิตในท้าวพวกทหารฉวนเกณฑ์หลายคน แลในท้าวละมเชมรบนจัน

ในเหตุการณ์ทำอันตรายแก่ชีวิตซึ่งได้กล่าวมานั้น ก็เป็นอันได้คิดจงใจกระทำ
ไว้ก่อนแล้ว

3. เป็นผู้ที่ได้ทำการโดยผลการตนเองให้เป็นผู้สมรู้เป็นใจ คบคิดตามเหตุ
การในกาดะเทศะอันเดียวกัน ลอบลักฉ้อโกงสิ่งของใช้ที่ยกได้กับเสื่อผ้าเครื่องสาตราวุธแล-
กระสุนดินคำหลายสิ่ง ทำให้ของนั้นเองเสียไป แลเสียแก่ฉวน งูเยน วันกัน กัวย แลเป็นผู้
รู้แล้วไว้ทั้งหมดก็คื ฤาส่วนใด ๆ ก็คื ในสิ่งของดังกล่าวมานั้น

ในเหตุการณ์อันเกิดกลอยโดยฉอโกง ก็ยอมได้กระทำในเวลาและเมื่อ
 ภายหลังต่อคิดเนื่องกับการกระทำความผิด ความร้ายทั้งสองข้อซึ่งได้จาระไนไว้ข้างบนนั้นแล้ว

4. เป็นผู้ที่ได้กระทำ โดยผลการตนเองได้เป็นผู้ที่สมรู้เป็นใจคบคิดตามเหตุการณ์
 ในกาละ แลเทศะอันเดียวกัน แลแล้วเฝ้าเรือนโรงลาว ซึ่งเป็นที่ใช้อาศัยอยู่ภายหลัง เป็น
 ผู้ได้กำสั่งให้กระทำการนี้ แลโดยรู้แล้ว อุดหนุนแลช่วยลงมือตามความจริงที่เป็นการได้กระ-
 เกรียมให้สควก แลส่งเสียให้เป็นขึ้นสำเร็จได้

ความจริงทั้งสิ้นเหล่านี้ยอมเป็นการผิดการร้าย แลเป็นการสมรู้เป็นใจตาม
 ที่ได้วางบทไว้ แลลงโทษตามข้อความซึ่งมีอยู่ในข้อกฎหมายอาญาหลวงตามมาตราแจ้งอยู่ใน
 ข้อบังคับสำหรับกระบวนพิจารณา เป็นการพิเณ ในกักร้ายนั้นทุกประการแล้ว

เขียนที่กรุงเทพ วันที่ 27 พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก 113

เซบ ' ยกท คุรุเวส

ทนายแผ่นดิน

ภาคผนวก ก.

(ประกาศของเจ้าอุปราชหลวงพระบาง)

ประกาศเจ้าอุปราชหลวงพระบาง¹

ที่ว่าการเมืองล้านช้างร่มขาวหลวงพระบางตั้งวันตกกล้าน้ำโขง

วันที่ 23 เดือน อคุศ² ถักราช 1894 ตรงกับวัน 5 ๗ 9 ค่ำ
7

ปีกาบสง่า³ 1256

หมายประกาศผู้ใหญ่นาแสนนามหามนตรี ผู้ใหญ่ศรีมหาโน พร้อมโดยรับพระ-
มหาราชกาจญาเจ้ายังชมอมองค์เป็นพระราชนัดดาสมเด็จพระเป็นสุวรรณหาคำฝ่ายนำมา
ประกาศแก่เจ้านายแสนาคี ข้าราชการเจ้าเมือง ตาแสง กวนบ้าน ท้าวขุน ราษฎร
ชายหญิง อภัยโรริก เกาใหม่ ทั้งปวง ซึ่งอยู่ในเขตเมืองล้านช้างร่มขาวหลวงพระบาง
ซึ่งตั้งบ้านเรือนท่ามาหากินอยู่ฝั่งขวาวันตกกล้าแม่น้ำโขงได้ทราบทั่วกัน ดังเป็นข้อแจ้งต่อไปนี้

1. ด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้ามหาจักรีวงศ์เป็นพระสถิตยอยู่เหนือเกล้าแห่ง
เราทั้งหลาย ได้ทราบในหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีซึ่งกรุงฝรั่งเศสแลกรุงสยามได้ทำ
ต่อกัน เมื่อวันที่ 3 เดือน ออกโทเบอร์ 1893 ในข้อ 3 มีว่า ฝั่งเขตฝั่งขวาวันตกกล้า
แม่น้ำโขงใน 25 กิโลเมตร ถือเป็น 125000 ไร่ นั้น ถ้าเป็นเขตเดิมของเมืองโค ก็คงให้
เมืองนั้นบังคับว่ากล่าวกันไปตามเดิม มีข้อความเป็นหลายประการ แจ้งอยู่ในหนังสือสัญญานั้น
แล้ว เพราะเหตุนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้ามหาจักรีวงศ์ จึงมีพระราชกาจญาับสั่งเหนือเกล้า
มีลายพระราชหัตถ์ ฉบับที่ 34/94 ลงวันที่ 23 เดือนอศ 1894 ตรงกับวัน 5 ๗ 9 ค่ำ ปี
กาบสง่า ถักราช 1256 มอบอำนาจมายแก่เจ้ายังชมอมองค์เป็นพระราชนัดดาสมเด็จพระ-
เป็นเจ้าสุวรรณหาคำฝ่ายนำ ให้เป็นองค์สำหรับราชการทั้งปวงในเขตเมืองล้านช้างร่มขาว
หลวงพระบาง ซึ่งอยู่ฝั่งขวาวันตกกล้าแม่น้ำโขง ตั้งแต่นั้นต่อไปให้เจ้านายแสนาคีราชการ

¹ กจ, ร.5, ผ.22.1/1 สานาที่ 13576 รัววันที่ 2 ค.ค. 113 หมายเลข
123/1577

² คือ เดือนสิงหาคม

³ คือ ปีมะเมีย เอกศก

เจ้าเมือง ตาแสง กวนท้าว ชุน ราษฎร ลาว ลื้อ ข่า พุทไทย และราษฎรภาษาต่าง ๆ ทั้งหลายซึ่งอยู่ในเขต เมืองล้านช้างหลวงพระบางฝั่งขวาวันทกต์ น้ำโขง พร้อมโดยพึงบังคับตามพระบรมราชอาญา ได้ทรงโปรดเกล้าให้บังคับไปจนทุกประการ

2. ถ้าแลผู้ใดหากมีคดีความด้วยเหตุใดก็ดี ให้ข้าหลวง นายแขวง เจ้าเมือง ตาแสง ท้าวชุน อบรมชำระ หากบอเป็นที่สมยอมกันถึงนั้น ก็ให้ทำการเข้ามาฟ้องร้องต่อ ณ ที่ว่าการบ้านเชียงแมน

3. ซึ่งข้าหลวง นายแขวง เจ้าเมืองตาแสง ส่งกวานบ้าน ท้าวชุนจะชำระ ความของราษฎรทั้งหลายนั้น ก็ให้ชำระได้แต่ตามกำหนดประการเดิม คือ ความตั้งแต่สี่ตั้งลง มาลุ่ม ถ้าคดีความหากัน หากเกินกว่านั้นลูกความขอเป็นที่สมยอมกันด้วยความอบรมของข้าหลวง นายแขวง เจ้าเมือง ตาแสง ท้าวชุนถึงนั้น ก็ให้ส่งตัวโจทก์ทวารการบ้านเชียงแมน

4. ถ้าหากมีโจรผู้ร้ายเกิดมีในบ้านเมืองตำบลก็ดี ก็ให้ข้าหลวงนายแขวง เจ้าเมือง ตาแสง ท้าวชุน กวานบ้าน พร้อมสืบจับเอาตัวคนร้ายส่งเข้ามายังที่ว่าการบ้าน-เชียงแมนให้จงได้

5. จะมีคนราชการหรือคนลูกค้าต่างประเทศ หากอยากจะจ้างพาหนะทั้งหลาย ทางน้ำทางบกกับราษฎรทั้งหลายท่องเที่ยวไปมาด้วยกิจการสิ่งใดก็ดี คนต่างประเทศจะไปเที่ยวจ้างเอาเองตามอำเภอใจบอได้ แลห้ามไม่ให้ราษฎรทั้งหลายรับจ้างเป็นอันขาด ถ้าคนต่างประเทศหากตามสมควรอยากจะจ้างพาหนะทั้งหลายถึงนั้นแล้ว ต้องให้เข้ามาว่าจ้างกับคนราชการของเมืองสำหรับร่มขาวหลวงพระบาง ซึ่งรักษาการอยู่ในที่ต่าง ๆ ว่าจ้างให้ จึงจะยอม-อนุญาตให้ จึงจะจ้างได้

6. ราษฎรทั้งหลายที่อยู่ในเขตจังหวัดฝ่ายเหนือตั้งแต่ตาแสง ผาโคม ลงมาทางใต้ตั้งแต่หัวเลื้อนขึ้นมา หากอยากจะไปค้าขาย หรืออยากจะไปธุระค้าขาย หรือจะไปธุระกิจการสิ่งใดก็ดี ทางน้ำทางบก ถึงนั้นต้องให้รับเอาหนังสืออนุญาตเป็นหนังสือเบิกค่าน ต่อ ณ ที่ว่าการเมืองเชียงแมน นอกจากนั้นราษฎรทั้งหลายอยากจะไปธุระค้าขายหรือจะไปด้วยกิจการสิ่งใดก็ดี ถ้าอยู่ในแขวงใดต้องไปขอเอาหนังสือเบิกค่านก่อนนายแขวง

7. ซึ่งประกาศเดิมแต่ก่อน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้ามหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ อยู่เหนือเกล้า ให้พร้อมมหาดรุณาโปรดเกล้าให้เจ้าผู้ใหญ่อั้งปางในหอสนามหลวงประกาศแก่

เจ้านายเสนา เจ้าเมืองตาแลง ท้าวขุน ราษฎรทั้งชายแคว้นนั้น ก็ยังงงไข้อยู่ตามข้อ
ประกาศนั้นทุกฉบับ ให้เจ้านายเสนา เจ้าเมืองตาแลง ท้าวขุน ราษฎร อภัยไรริที้ตั้งปวง
พร้อมปฏิบัติให้ถูกต้องตามข้อประกาศเก่าใหม่จนทุกประการ

8. เมื่อถึง เทศกาล เดือนห้า เดือนธันวาคม เป็นเทศกาลซึ่งจะถือน้ำพระ-
จิตต์ ถวายสัตย์นุเคราะห์ต่อไผ่สุวรรณาพหุจักรคำ พระบาทสมเด็จพระเจ้ามหาจักร
ก็ให้เจ้าเมือง ตาแลง กว้านบ้านท้าวขุน นายหมวก นายหมื่น นายลามซา ให้ถาบันไพร
จงมายังที่วาระการบ้านเชียงแมน ให้ทันถือน้ำตามกำหนดประกาศเดิมให้จงได้

ประทับตราออกนับประจำตำแหน่งว่าราชการมาเป็นสำคัญ
เมืองสุวรรณภูมิเจ้ายังขบอมมหาอุปราชฝ่ายนา

ภาคผนวก ง.

การตั้งกวดต่างประเทศ

ข้อบังคับสำหรับศาลต่างประเทศ¹
ซึ่งตั้งขึ้นตามสัญญาทางพระราชไมตรี
ระหว่าง กรุงสยาม กับ ฝรั่งเศส

ลงวันที่ 23 มีนาคม รัตนโกสินทรศก 125³⁹

หมวดที่ 1
ว่าด้วยวิธีต่าง ๆ ทั่วไป

ข้อ 1 คนชาวเอเชียที่อยู่ในบังคับ หรืออยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศส ตาม
ความที่กล่าวไว้ในวรรคที่ 2 แห่งข้อ 5 ของหนังสือสัญญาลงวันที่ 23 มีนาคม ค.ศ. 125³⁹ และ
ข้อ 3 แห่งสัญญาว่าด้วยอำนาจศาลที่ตกท้ายหนังสือสัญญาซึ่งลงวันเดือนปีเดียวกันนั้น ถ้ามีคดี
เกี่ยวของในอาณาเขตรสยาม เป็นความแพ่งหรือความอาชญาคดี ให้พิจารณาตัดสินกัน ๆ ดังจะ
กล่าวต่อไปนี้

- (1) คดีเมื่อเกิดขึ้นในชั้นแรก ให้พิจารณาที่ศาลต่างประเทศ
- (2) คดีชั้นอุทธรณ์นั้น ให้อุทธรณ์ต่อศาลอุทธรณ์กรุงเทพ ฯ
- (3) เมื่อจะอุทธรณ์ต่อไป ให้ทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกา

ข้อ 2 การพิจารณาคดีต่าง ๆ จะเป็นความแพ่งหรือความอาชญาคดี ให้พิจารณา
โดยเปิดเผย

ข้อ 3 ถ้าการพิจารณาคดีโดยเปิดเผยนั้น อาจจะเป็นเครื่องทำลายความดี
ความชอบธรรม หรือทำความเสียหายแก่ประชาชนแล้ว ศาลจะสั่งให้พิจารณาคดีนั้นในที่ลับ
เวลาใดก็ได้ หรือโจทก์จำเลยทั้งสองฝ่ายหรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง จะขอร้องต่อศาลเพื่อให้
พิจารณาคดีนั้นในที่ลับก็ได้

¹พระยาราชเสนา, ประมวลหนังสือสัญญาไทยและอนุสัญญาระหว่างกรุงสยาม
กับประเทศฝรั่งเศส, หน้า 68-76.

ข้อ 4 คำพิพากษานั้น ให้อ่านในศาลโดยเปิดเผย ทั้งเหตุผลที่ยกขึ้นวินิจฉัย ก็ต้องให้ปรากฏในคำพิพากษา

ข้อ 5 ตามความในข้อ 2 แห่งสัญญาว่าด้วยอำนาจศาลที่訂ท้ายหนังสือสัญญา ลงวันที่ 23 มีนาคม ค.ศ. 125 นั้น ศาลมีอำนาจที่จะกล่าวไว้ในข้อ 1 นั้น ก็จะกล่าวต่อไป

(1) ในกรณีที่ความแห่ง บรรดาความแห่ง หรือคดีความในการค้าขาย ซึ่งคน ชาวเอเชียที่อยู่ในบังคับ หรือในความป้องกันของฝรั่งเศสเป็นคู่ความ

(2) ในคดีความอาญา บรรดาคดีที่ทำข้อตกลงหมายทุกอย่าง ซึ่งคนชาว เอเชียที่อยู่ในบังคับ หรืออยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศสจะใดกระทำความผิดก็ดี หรือจะเป็นผู้ที่ ถูกคนอื่นกระทำความร้ายก็ด้วยเหมือนกัน

ข้อ 6 ตามความในข้อ 5 นั้น อำนาจของศาลดังได้กล่าวไว้ในข้อ 1 แลใน ข้อบังคับพิเศษซึ่งเกี่ยวแก่ศาลนั้น ให้ใช้ดังจะกล่าวต่อไปนี้ คือ

(1) ให้ใช้แก่บรรดาคนซึ่งอยู่ในอำนาจศาลไทยที่เป็นคู่ความหรือเป็นผู้ ชักขวางในคดีที่เป็นความแห่ง หรือคดีความในการค้าขายซึ่งเป็นคนชาวเอเชียที่อยู่ในบังคับ หรืออยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศสเป็นคู่ความ

(2) ให้ใช้แก่บรรดาคนซึ่งอยู่ในอำนาจศาลไทยที่เป็นผู้เกี่ยวข้องในความผิด โดยเหตุที่คนชาวเอเชียที่อยู่ในบังคับ หรืออยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศสเป็นผู้ใดกระทำความ ผิดหรือเป็นผู้ที่ถูกคนอื่นกระทำความร้ายก็ด้วยเหมือนกัน

ข้อ 7 ถ้าจะมีคำร้องว่าควรศาลใดมีอำนาจที่จะพิจารณาคดีเรื่องหนึ่ง เรื่องใด ตามข้อบังคับซึ่งได้กล่าวไว้ในตอนต้นนี้ได้แล้ว ก็ต้องให้ร้องขึ้นก่อนที่ให้การแก่ความในคดีเรื่อง นั้น

คำกักกันอำนาจศาลเช่นนั้น จะร้องขึ้นเป็นครั้งแรกก่อนเมื่อคดีอยู่ในระหว่าง อุทธรณ์หรือฎีกาไม่ได้

เมื่อเกิดมีข้อกักกันในเรื่องอำนาจศาลขึ้นแล้ว ก็ให้ศาลวินิจฉัยดู แล้วทำ คำสั่งเสียชั้นหนึ่งโดยยกเหตุในการที่มีคำสั่งเช่นนั้นด้วย

ข้อ 8 คนชาวเอเชียที่อยู่ในบังคับ หรืออยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศสนั้น เมื่อ

ได้รับหมายจากเจ้าพนักงานฝ่ายสวามิภักดิ์หน้าที หรือจากศาลต่างประเทศแล้ว จะต้องกระทำตามข้อความในหมายนั้น ๆ ทุกประการ ถ้าขัดขึ้นเสียมิได้กระทำตามหมายนั้น ๆ แล้ว ศาลหรือเจ้าพนักงานผู้ได้ออกหมายนั้น จะเอาตัวผู้ที่ได้รับหมายแลขัดขึ้นนั้นมากก็ได้ และจะลงโทษผู้นั้นตามกฎหมายเองไม่ได้ เว้นไว้แต่ศาลต่างประเทศจะกำหนดโทษให้

ข้อ 9 คนชาวเอเชียที่อยู่ในบังคับ หรืออยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศสที่ต้องจำซึ่งอยู่ หรือที่ต้องกักขังในการถูกจับกุมนั้น แม้จะได้ไปคำพิพากษาวางบพปรับโทษแล้วหรือยังก็มิอำนาจที่จะมีหนังสือไปมายังกงสุล หรือไวกังสุลฝรั่งเศสซึ่งประจำที่บดินนั้นได้ เจ้าพนักงานฝ่ายสวามิภักดิ์จะเปิดหนังสือที่มีสลักหังถึงพนักงานฝรั่งเศสที่กล่าวมาแล้วนั้นไม่ได้เลย

ข้อ 10 กงสุลหรือไวกังสุลฝรั่งเศส มีอำนาจที่จะเข้าไปในคุกเพื่อสนทนากับคนชาวเอเชียที่อยู่ในบังคับ หรืออยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศสซึ่งต้องจำซึ่งหรือกักขังอยู่นั้นในเวลาหนึ่งเวลาใดตามสมควรแก่เวลา โดยมีต้องมีพยานนั่งกำกับ

หมวดที่ 2

ว่าด้วยพระธรรมนูญแลอำนาจศาลต่างประเทศ

ข้อ 11 ศาลซึ่งได้มีนามต่อไปนี้ ให้ถือว่าเป็นศาลต่างประเทศ คือ

(1) ในมณฑลกรุงเทพ ฯ นั้น ก็ศาลคดีต่างประเทศให้เรียกว่า ศาลต่างประเทศในกรุงเทพ ฯ กับศาลโปริสภาที่ 1 นับว่าเป็นสาขาของศาลต่างประเทศกรุงเทพ ฯ ด้วย

(2) ในมณฑลจันทบุรี นครราชสีมา อีสาน แลพายัพ ให้ถือศาลมณฑลว่าเป็นศาลต่างประเทศ

(3) ให้ถือศาลเมืองที่เมืองน่านเป็นศาลต่างประเทศ⁽¹⁾

---

(1) มณฑลแลจังหวัดที่ระบุไว้ในหมาย (2) แล (3) บางแห่งมีสภานกงสุลฝรั่งเศสตั้งอยู่

ข้อ 12 ศาลปรีศภาที่ 1 เมื่อตั้งเป็นศาลทางประเทศนั้น มีอำนาจเท่ากับศาลปรีศภาในกรุงเทพ ฯ ทั้ง 3 ศาล คือศาลปรีศภาที่ 1 ที่ 2 และที่ 3

ศาลทางประเทศจันทบุรีนั้น มีอำนาจทั่วทั้งมณฑลจันทบุรี

ศาลทางประเทศนครราชสีมา มีอำนาจทั่วทั้งมณฑลนครราชสีมา

ศาลทางประเทศอิสาน มีอำนาจทั่วทั้ง มณฑลอิสาน แลมณฑลอุดรด้วย

ศาลทางประเทศพายัพนั้น มีอำนาจทั่วทั้งมณฑลพายัพ เว้นแต่เมืองบ้านแลแพ

ศาลทางประเทศเมืองน่านนั้น มีอำนาจทั่วไปทั้งเมืองน่านแลเมืองแพร่ด้วย

ศาลทางประเทศในกรุงเทพ ฯ นั้น มีอำนาจทั่วไปทั้งมณฑลกรุงเทพ ฯ แลหัวเมืองอื่น ๆ ซึ่งมีโคกอกนามไว้ในข้อความข้างต้นนี้ด้วย

ข้อ 13 ศาลทางประเทศที่ได้ออกนามแล้ว มีอำนาจตามกำหนดเป็นลำดับกันดังต่อไปนี้

(1) ศาลปรีศภาที่ 1 มีอำนาจพิจารณาแลพิพากษาคดีแพ่งทั้งปวงซึ่งกล่าวหาแลเรียกทรัพย์แก่กัน เป็นจำนวนเงินไม่เกินกว่า 160 บาท แลในคดีอาญามีอำนาจพิจารณาแลพิพากษาจำคุกจำเลยได้เพียงกำหนดโทษไม่เกินกว่า 6 เดือน

(2) ศาลทางประเทศมณฑลจันทบุรี นครราชสีมา อีสาน พายัพแลเมืองน่าน มีอำนาจพิจารณา แลพิพากษาในคดีแพ่งแลอาญาได้ทุก ๆ ชนิด

(3) ศาลทางประเทศในกรุงเทพ ฯ มีอำนาจพิจารณา แลพิพากษাবรรคาคดีแพ่งแลคดีอาญาซึ่งเกินกว่าอำนาจของศาลปรีศภาที่ 1

ข้อ 14 นอกจากข้อความที่กล่าวยกเว้นไว้ในกฎข้อบังคับนี้แล้ว วิธีพิจารณาวิธีประกัน แลอัตราค่าธรรมเนียมตามแบบอย่างศาลสยามทั้งปวงนั้น ให้เอามาใช้ในศาลทางประเทศทั้งหลายด้วย

ค่าธรรมเนียมชั้นศาลเดิมนั้นให้เรียกตามอัตราของศาลที่ได้รับฟ้อง

ข้อ 15 ในคดีทุก ๆ เรื่องซึ่งอยู่ในอำนาจศาลทางประเทศนั้น กองสุลฝรั่งเสสมีอำนาจที่จะอยู่ในศาลเมื่อเวลาชำระได้ หรือจะให้หมึกนุโยปพนักงานกงสุลผู้หนึ่งซึ่งได้รับอำนาจตามสมควรแล้วไปอยู่ที่ศาลในเวลาชำระก็ได้ แลเมื่อเห็นว่าเงินค่าธรรมเนียมแปลประโยชน์ของ

ความยุติธรรม จะหาความแนะนำหักทวงคืนได้ทุกอย่าง

ข้อ 16 ในคดีความซึ่งคนชาวเอเซียอยู่ในบังคับ หรืออยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศสเป็นจำเลยนั้น ถ้าในระหว่างความพิจารณาของศาลฝรั่งเศสเห็นเป็นเวลาสมควรที่จะถอนคดีความนั้นออกเสีย โดยทางที่จะทำหนังสือขอไปเมื่อใดก็ได้ คดีความนั้นก็ของโอนส่งต่อไปยังศาลกงสุลฝรั่งเศส ได้ ซึ่งตั้งแต่เวลานั้นไปจะพิจารณาตัดสินคดีได้ตามลาพัง แต่เจ้าพนักงานไทยจะส่งเคราะห์ช่วยชำระแก่ศาลนั้นด้วย

ข้อ 17 การที่จะโอนคดีไปศาลตามที่กล่าวไว้แล้วนั้น ให้โอนไปได้แต่เฉพาะจากศาลซึ่งพิจารณาตัดสินชั้นแรก แลงานหน้าคดีนั้นได้อ่านคำพิพากษา แต่เมื่อเหตุผลทั้งหลาย และข้อความต่าง ๆ ได้กระทำโดยถูกต้องตามข้อ 16 ทุกประการแล้ว จะโอนคดีเช่นนั้นไปเป็นส่วนพิเศษตามอำนาจที่ร้องขอนั้นก็ได้ด้วย

แต่อย่างไรก็ดี อำนาจนี้จะต้องเลิกไม่ใช้ในคดีทั้งปวง ซึ่งเป็นคดีที่อยู่ในกฎหมายลักษณะต่าง ๆ หรืออยู่ในประมวลกฎหมายอาญาจะออกตามแบบอย่างนั้นในทันทีเมื่อใดส่งกฎหมายหรือพระราชบัญญัติเช่นนั้นไปยังศาลทุติยฝรั่งเศสแล้วได้ใช้กฎหมายนั้นด้วย

ข้อ 18 เมื่อศาลต่างประเทศจะตัดสินคดีเรื่องใดซึ่งอยู่ในศาลแล้วก็ได้ให้แจ้งกงสุลฝรั่งเศสทราบว่าจะตัดสินอย่างไร

ข้อ 19 เมื่อศาลต่างประเทศได้ตกลงจะพิพากษาคดีอย่างไร ต่อหน้ากงสุลฝรั่งเศสหรือได้อ่านคำพิพากษาในคดีเรื่องใดต่อหน้ากงสุลฝรั่งเศสแล้ว ให้กงสุลฝรั่งเศสเซ็นชื่อไว้บนพยานว่า กงสุลฝรั่งเศสได้อยู่ ณ เวลาที่ศาลได้ตกลงจะพิพากษาคดี หรือในขณะที่ศาลอ่านคำพิพากษาคดีนั้นด้วยแล้ว

หมวดที่ 3

ว่าด้วยคดีที่เกิดขึ้นในเมืองซึ่งมีศาลต่างประเทศประจำอยู่

ข้อ 20 การฟ้องคดีที่เป็นความแพ่ง หรือคดีความในการค้าขายนั้น ให้ยื่นฟ้องแลส่งหมายไปให้อีกฝ่ายหนึ่ง ตามแบบวิธีธรรมดาซึ่งใช้อยู่ในเวลานั้น

เมื่อศาลต่างประเทศได้รับฟ้อง และคำให้การในคดีเรื่องใดแล้ว ให้แจ้งความไปยังกงสุลฝรั่งเศสซึ่งประจำ ณ ที่ตำบลนั้น ให้ทราบทั้งวันนัดพิจารณาคดีเรื่องนั้นด้วย

ข้อ 21 ผู้ที่จะฟ้องขอให้ศาลยุโรปในคดีอาญาได้นั้น คือ

(1) คนที่ถูกบาดเจ็บเสียหายอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือคนหนึ่งคนใดซึ่งตามกฎหมายให้อำนาจอันชอบธรรมที่จะฟ้องคดีนั้นได้

(2) ในหน้าที่อัยการ

(3) กงสุลซึ่งประจำอยู่ในตำบลนั้น

ข้อ 22 ในการที่มีความฟ้องร้องกันขึ้นต่อศาลโปรวิสภาที่ 1 นั้น ให้กรมกองตระเวนหรือศาลแจ้งประเภทข้อหาของคดี ชื่อโจทก์จำเลยชาติกำเนิดของโจทก์จำเลย และวันพิจารณาไปให้กงสุลฝรั่งเศสทราบ

ข้อ 23 การที่มีความฟ้องร้องกันขึ้นต่อศาลต่างประเทศทั้งหลายก็ให้ศาลแจ้งความเช่นเดียวกันนั้นไปให้กงสุลฝรั่งเศสทราบเหมือนกัน

ข้อ 24 เมื่อศาลต่างประเทศได้ออกหมายจับหรือหมายค้นบ้านเรือนคนชาวเอเชียที่อยู่ในบังคับ หรืออยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศสแล้ว ก็ให้แจ้งความเรื่องนั้นให้กงสุลฝรั่งเศสทราบโดยเร็ว

ข้อ 25 การพิจารณาแลพิพากษาคดีนี้ ให้ทำในเวลาที่กงสุลฝรั่งเศสมานั่งอยู่ด้วย เว้นไว้แต่เมื่อกงสุลได้ทราบกำหนดจากศาลแล้ว เข้ามามีกำหนดไม่ว่าเช่นนี้ ก็ให้ศาลพิจารณาแลพิพากษาคดีนี้ไปโดยไม่ต้องพร้อมด้วยกงสุลฝรั่งเศสได้

ข้อ 26 กงสุลฝรั่งเศสจะตรวจดูสำนวนคดีเรื่องใด ๆ ในเวลาใดก็ได้ ถ้ากงสุลฝรั่งเศสสอยากรู้อยากเห็น ศาลต้องคัดข้อความที่ชำระให้กงสุลฝรั่งเศสรู้

หมวดที่ ๒

ว่ากฤษฎีกาที่เกินนอกเมืองซึ่งศาลต่างประเทศประจำอยู่

ข้อ 27 คดีที่เกิดขึ้นในหัวเมืองที่ไม่ศาลต่างประเทศประจำอยู่นั้น โจทก์หรือพนักงานอัยการมีอำนาจยื่นฟ้อง ดังจะกล่าวต่อไปนี้ คือ

- (1) ฟ้องต่อศาลต่างประเทศที่เกี่ยวข้อง หรือ
- (2) ฟ้องต่อศาลเมืองหรือศาลมณฑลที่เกิดขึ้นในเขตแขวงของศาลนั้นๆ

ได้ตามอำนาจ แลทุนทรัพย์ที่บังคับไว้ในกระบวนการพิจารณาฝ่ายสยาม

ข้อ 28 เมื่อมีผู้ยื่นฟ้องต่อศาลต่างประเทศโดยตรงแล้ว ให้ศาลพร้อมด้วยกงสุลฝรั่งเศสที่มานั่งอยู่ด้วย (หรือไม่ทองพร้อมด้วยกงสุลฝรั่งเศสก็ได้ เมื่อศาลได้แจ้งความไปให้ทราบแล้ว) แลวินิจฉัยการที่จะให้คดีนั้นดำเนินไปตามข้อที่กล่าวต่อไปนี้ คือ

- (1) ให้รับเอาคดีนั้นไว้พิจารณาในศาลนั่นเอง
- (2) ให้ส่งคดีนั้นไปให้ศาลเมืองหรือศาลมณฑลพิจารณาแต่อย่างเดียว
- (3) ให้ส่งคดีนั้นไปให้ศาลเมืองหรือศาลมณฑลพิจารณา แลพิพากษาชี้ขาด

ด้วยก็ได้

ข้อ 29 เมื่อศาลต่างประเทศรับเอาคดีนั้นไว้พิจารณาแล้ว ก็ให้พิจารณา แลพิพากษาคดีนั้น ประดุจหนึ่งว่าได้เกิดขึ้นในเมืองซึ่งศาลต่างประเทศประจำอยู่เหมือนกัน

ข้อ 30 เมื่อศาลต่างประเทศส่งคดีเรื่องใดไปให้ศาลเมือง หรือศาลมณฑลพิจารณาแต่อย่างเดียวยแล้ว การพิจารณาคดีเรื่องนั้นก็ให้ทำไปตามข้อบังคับธรรมดาแห่งวิธีพิจารณา เว้นไว้แต่ข้อที่แก้ไขโดยกฎข้อบังคับนี้ แลกงสุลฝรั่งเศสจะใช้อำนาจอันชอบธรรมในศาลนั้น ๆ เท่ากับที่มีอยู่ในศาลต่างประเทศก็ได้เหมือนกัน

เมื่อศาลเมืองหรือศาลมณฑลพิจารณาคดีนั้นเสร็จแล้ว ก็ให้ส่งสำนวนคดีไปยังศาลต่างประเทศ แลให้ศาลต่างประเทศแจ้งไปยังกงสุลฝรั่งเศส แลให้กงสุลฝรั่งเศสมีโอกาสนพที่จะทรวจสำนวนนั้นก่อนศาลจะได้ตัดสินด้วย

คำพิพากษานั้น ศาลต่างประเทศจะอ่านเองหรือจะส่งไปให้ศาลเมืองหรือศาล

มณฑลซึ่งพิจารณาคดีนั้นอ่านก็ได้

ข้อ 31 เมื่อศาลต่างประเทศส่งคดีไปให้ศาลเมือง หรือศาลมณฑลพิจารณาแลพิพากษาค้วยแล้ว ก็ให้ศาลนั้นใช้อำนาจอย่างศาลต่างประเทศเหมือนกัน

ให้ศาลเมืองหรือศาลมณฑลพิจารณา แลพิพากษาคดีนั้นไปตามข้อบังคับธรรมดาแห่งวิธีพิจารณา เว้นไว้แต่ข้อใดที่แก้ไขโดยข้อบังคับนี้ แลลงสู่ต่างประเทศจะใช้อำนาจอันชอบธรรมในศาลนั้นเท่ากับที่มีอยู่ในศาลต่างประเทศก็ได้เหมือนกัน

ข้อ 32 เมื่อศาลเมืองหรือศาลมณฑลได้รับฟ้องความแพ่ง หรือความอาญาไว้ดังข้อความที่ไต่กลางไว้ในข้อ 27 ตอนที่ 2 แล้ว ให้ศาลจัดการดังต่อไปนี้

(1) ถ้าเป็นความแพ่งก็ให้ศาลรับฟ้องไว้ แลให้ส่งฟ้องไปยังจำเลย แลเมื่อได้รับคำให้การของจำเลยแล้ว ก็ให้ส่งสำนวนไปยังศาลต่างประเทศซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ของเขตแดนนั้น

(2) ถ้าเป็นความอาญา เมื่อ การทำมาหากิน แลชากินเน็ดของผู้ต้องหา แลของผู้ที่ถูกบาดเจ็บต้องเสียหายอย่างใดอย่างหนึ่ง แลประเภทข้อหาของคดีนั้นทั้งข้อความอย่างอื่นที่จำเป็นไปยังศาลต่างประเทศแท้ๆ เพื่อให้ศาลต่างประเทศทราบความเท็จจริงของคดีเรื่องนั้นไว้

ถ้าการแจ้งความโดยทางไปรษณีย์จะกินเวลาเกินกว่า 48 ชั่วโมงแล้ว ก็ให้ศาลแจ้งความนั้นไปยังศาลต่างประเทศโดยโทรเลข

ข้อ 33 เมื่อศาลต่างประเทศได้ทราบความของคดีนั้นแล้ว ให้วินิจฉัยคดีนั้นพร้อมค้วยกงสุลฝรั่งเศส หรือจะไม่พร้อมค้วยกงสุลฝรั่งเศส เมื่อศาลได้แจ้งความให้ทราบแล้วก็ได้ เพื่อดำริว่าคดีนั้นควรจัดการต่อไปอย่างไร คือว่าจะควรรับเอาคดีนั้นไว้พิจารณาหรือจะส่งคืนไปให้ศาลนั้นพิจารณาแยกอย่างเดี่ยว หรือจะให้ศาลนั้นพิจารณาแลพิพากษายังใด ดังข้อความที่ไต่กลางไว้ในข้อ 28 ถึงข้อ 31 ข้างต้นนี้

ข้อ 34 เมื่อศาลต่างประเทศได้ส่งคดีไปให้ศาลอื่นพิจารณาแยกอย่างเดี่ยว หรือให้พิจารณาแลพิพากษาค้วยแล้ว ศาลต่างประเทศมีอำนาจที่จะมีคำสั่งให้โอนการพิจารณา

ต่อไปนั้นคนมายังศาลเสียเอง หรือโดยกงสุลฝรั่งเศสขอรับรองก็ได้

ข้อ 35 ความในข้อ 21 ข้อ 23 ข้อ 24 ข้อ 25 และข้อ 26 นั้น ให้ใช้ในศาลเมืองแคว้นตามผลเมื่อเวลาทำการตามอำนาจแห่งศาลต่างประเทศนั้นด้วย

ข้อ 36 กติกาที่เกิดขึ้นในเขตแขวงของศาลเมืองซึ่งอยู่ในอำนาจศาลต่างประเทศนั้น แม้มีเหตุจำเป็นขึ้น ศาลต่างประเทศจะขอให้ศาลฝ่ายสยาม ไทส่วน ชัมสุทร รับคำให้การหรือทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งจะได้เป็นประโยชน์แก่การพิจารณา เพื่อจะได้รับความจริงโดยชัดเจนสำหรับคดีนั้นก็

หมวดที่ 5 วาทะอุทธรณ์

ข้อ 37 เมื่อจะอุทธรณ์คำพิพากษาศาลต่างประเทศในคดีชั้นแรก ก็ให้อุทธรณ์ต่อศาลอุทธรณ์ในกรุงเทพ ฯ

คำสั่งของศาลนั้น จะอุทธรณ์ได้ก็แต่เมื่อศาลได้ตัดสินในคดีเรื่องนั้นแล้ว คือให้อุทธรณ์คำสั่งพร้อมกับอุทธรณ์คำพิพากษาร่วมกัน

ข้อ 38 ฟ้องอุทธรณ์นั้น ให้ยื่นต่อศาลซึ่งได้อ่านคำพิพากษาในคดีเรื่องนั้น

ข้อ 39 อุทธรณ์นั้น ให้ยื่นต่อศาลภายในกำหนดตามกฎหมาย

ข้อ 40 ผู้อุทธรณ์ต้องชำระเงินค่าอุทธรณ์แนบภายในกำหนดอุทธรณ์ให้เสร็จ ถ้ามิฉะนั้นจะไม่นับว่าเป็นอุทธรณ์เลย

ข้อ 41 เมื่อศาลต่างประเทศได้รับฟ้องอุทธรณ์ไว้แล้ว ก็ให้ส่งสำเนาฟ้องอุทธรณ์ฉบับนั้นไปยังผู้ความอีกฝ่ายหนึ่ง เมื่อได้รับคำแก้อุทธรณ์มาแล้วก็ให้แจ้งความไปยังกงสุลฝรั่งเศส เพื่อให้มีเวลาพอที่จะตรวจสอบ และเขียนข้อความเห็นในคดีเรื่องนั้นได้ตามอำนาจอันชอบธรรม ซึ่งกงสุลมีอำนาจทำได้ตามข้อ 5 แห่งสัญญาว่าด้วยอำนาจศาลคดีทนายหนังสือสัญญาลงวันที่ 23 มีนาคม ค.ศ. 125³⁹ แล้วให้ศาลต่างประเทศรวมความเห็นของกงสุล

ฝรั่งเศษติดเข้าไว้ในสำนวนแล้วส่งไปยังศาลอุทธรณ์

ข้อ 42 เมื่อศาลเมืองหรือศาลมณฑลได้รับฟ้องอุทธรณ์แล้วก็ให้ส่งสำเนาอุทธรณ์ไปยังภูมิลำเนาอีกฝ่ายหนึ่ง และเมื่อได้รับคำแก้อุทธรณ์แล้ว ก็ให้ส่งสำนวนคดีเรื่องนั้นไปยังศาลทางประเทศ คือนั้นไป ให้ศาลทางประเทศจัดการไปตามข้อความที่ใดกล่าวไว้ในข้อ 41 นั้น

ข้อ 43 ถ้าพิพากษาศาลอุทธรณ์ กองให้มีผู้พิพากษาอายุโรปลงชื่อด้วย 2 นาย

หมวดที่ 6
ว่าด้วยฎีกา

ข้อ 44 คดีอุทธรณ์ด้วยปัญหากฎหมายนั้น จะร้องอุทธรณ์คำตัดสินทั้งหลายของศาลอุทธรณ์อีกก็ได้ คดีอุทธรณ์อย่างนี้จะขึ้นได้ด้วยเหตุที่จะร้องว่า ศาลไม่มีอำนาจจะพิจารณาคดีนั้นแล้ว แลให้อ่านาวินิจฉัยแล้วแล้วไป จะร้องได้ทุกข้อที่ว่าทำผิดกฎหมาย คำอุทธรณ์อย่างนี้ศาลฎีกาซึ่งเป็นศาลสูงที่สุดจะได้พิพากษา

ข้อ 45 ฎีกาในความแพ่งแลอาญานั้นให้ยื่นต่อศาล ซึ่งได้อ่านคำพิพากษาของศาลอุทธรณ์ภายในกำหนดตามกฎหมาย

ข้อ 46 ในฎีกานั้นให้ยกเหตุผลต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นข้อความที่ฎีกาแลต้องชำระเงินฤชาธรรมเนียมทุก ๆ อย่างให้เสร็จ ถ้ามีฉนั้นจะไม่นับว่าเป็นฎีกาเลย

ข้อ 47 ศาลฎีกามีอำนาจที่จะตัดสินชี้ขาดคดีได้ตามรูปความ ฯ

ประวัติของผู้เขียน

ชื่อ	นายสุวิทย์ ฟ้าขาว
เกิด	31 มกราคม 2491
บิดามารดา	นายสุวรรณ์ - นางสังวาลย์ ฟ้าขาว
สถานที่เกิด	บ้านเลขที่ 20 หมู่ 1 ต.เขาตาพระ อ.เมือง จ.ชัยนาท
การศึกษา	ประถมศึกษา รร.เขาตาพระ อ.เมือง จ.ชัยนาท (2498 - 2501) มัธยมศึกษา รร.เมืองชัยนาท (2502 - 2504) และ รร.กองทัพบกอุปถัมภ์วิชาวิทยา อ.ปรางบุรี จ.ประจวบคีรีขันธ์ (2505 - 2507) ประกาศนียบัตรวิชาการศึกษา รร.ฝึกหัดครูนครสวรรค์ (2508 - 2509) ประกาศนียบัตรวิชาการศึกษาระดับสูง อุตสาหกรรมศิลป์ วศ.พระนคร (2510 - 2511) การศึกษามัธยมศึกษาเทียบเทียม วศ.พระนคร (2512 - 2513) การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (2515 - 2518)
การทำงาน	รับราชการตำแหน่งอาจารย์ตรี วศ.นครสวรรค์ (2514 -)